ANKARA ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 429

POLİTİKA BİLİMİNİN TEMEL SORUNLARI

Leslie LIPSON

Çeviren :
Doç. Dr. Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU

İKİNCİ BASILIŞ

Sevinç Matbaası, Ankara - 1978

POLİTİKA BİLİMİNİN TEMEL SORUNLARI ● Doç. Dr. T. KARAMUSTAFAOĞLU ● Ankara 1978

ANKARA ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 429

POLİTİKA BİLİMİNİN TEMEL SORUNLARI

SİYASAL BİLİME GİRİŞ

Leslie LIPSON
California Üniversitesi
Berkeley
Siyasal Bilim Profesörü

Çeviren :
Doç. Dr. Tuncer KARAMUSTAFAOĞLU
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Öğretim Üyesi

İKİNCİ BASILIŞ

Sevinç Matbaası, Ankara - 1978

ÜÇÜNCÜ BASILIŞA ÖNSÖZ

Vaktiyle, Dördüncü Cumhuriyette bir Fransız Başbakanı, şu açıklamayı yapmıştı: «Yönetmek, bir seçme yapmak demektir.» Şu söz, politika biliminin bu kitapta hangi ruhla ele alındığını tam anlamıyla kapsamaktadır. Burada, politika biliminin temel sorunlarını ve bunların çözüm yollarının neler olabileceklerini göstermeye uğraştım.

Üçüncü basılışta ana konuma, onun temeli olan çözümleme (analiz) yöntemine ilişmedim ve yalnız çağımıza özgü olmayan bu konuyu, insanlığın başından geçen bütün olayları tarihsel açıdan anlamaya yarayacak biçimde sunmak istedim. Aynı zamanda, politikayı böyle ana sorunlarıyla ele almakla, eğer doğru bir yaklaşımda bulunuyor isem, ben bunun çağımıza da doğrudan doğruya uygulanabileceğini kabul ediyorum. Kitabın birinci basımı yayımlanalı on bir yıl oldu ve bu süre içinde nice önemli olaylar gördük geçirdik ve bazı uzun süreli eğilimleri daha açık biçimde seçebildik. Onun için de, kitabın üçüncü basılışında gitgide erimekte olan eski sömürge imparatorluklarını, Birleşik Devletlerdeki Yurttaşlık Haklarına ilişkin eşitlik akımını, Sovyet sisteminin iç evrimini, Çin-Sovyet ilişkilerini, Atlantik Topluluğundaki birlik ve çatlakları ve benzeri olayları, çözümlemenin genel çerçevesi içine almaya çalıştım.

Yararlı açıklamaları ve eleştirilerinden dolayı Prof. Alvin Z. Rubinstein ile Prof. Garold W. Thumm'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İKİNCİ BASILIŞA ÖNSÖZ

Bu kitabın konusu, politika bilimini meydana getiren birtakım temel sorunlardır. Sorunlar değişmez, ama bunların çözümleri değişirler. Bu bakımdan, ikinci basılışın ele alınış biçimi ve yöntemi de, Temel Sorunların kendi işleyişlerine benzemektedir. Gerçekte, ikinci basılışta da Politika biliminin unsurları, tıpkı birinci basılıştaki çözümleme (analiz) yöntemine göre sunulmuşlardır. Ama, tartışma ve uygulama yönteminde birçok değişiklikler yapılmıştır. Çağdaş Amerikan politikasından alınan örnekler çoğaltılarak tartışma güçlendirilmiş, bunlarla başka çağdaş sistemlerden ve daha eski çağlardan seçilen yeni örnekler arasında bir denge kurulmuştur. Politika bilimini, onu meydana getiren sorunlarla çözümlemenin evrensel bir anlamı ve kapsamı olacağı için, bu sorunların kitabın yazılışından bu yana geçen altı yıl içindeki (1953-1959) başlıca siyasal gelişmelere de uygulanabilecekleri kanısına varılmıştır. Onun için de, bu basılışta, Birleşik Devletler ile öteki ülkelerdeki ırk ilişkilerine, sömürgeciliğe karşı koyan akımların başarılarına, Rusya'da Stalin'den sonra başlayan döneme, ay roketlerine, uzay uydularına ve benzer konulara özen gösterilmiştir.

Bu basılıştaki değişikliklerin bir kısmını, bazı bilim adamlarının eleştiri ve öğütlerine uyarak yaptım. Özellikle, Prof. Avery Leiserson'a, Arthur Mass'a ve Richard M. Rosecrance'a bu konuda teşekkür borçluyum. Konunun ustası olan bir arkadaşım da, kitaba, ikinci basılışında, şu yeni başlığın koyulmasını önerdi : «Politika Biliminin Daha Önemli Sorunları.» Bu değişikliğe ilkin benim de aklım yatmıştı, belki de böyle bir değişiklikle mantıken kitabı üçüncü bir basılışa hazırlama olanağını bulacaktım, ama bundan daha öteye gidemiyecektim. Onun için, iyimser bir tutum takınarak kitabın ilk başlığını değiştirmedim, olduğu gibi bıraktım. Son olarak burada, bana kitabın basılmasında değerli yardımları dokunan ve teknik öğütler veren yayınevi sahiplerine içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

BİRİNCİ BASILIŞA ÖNSÖZ

Her kitap, işlediği konunun özünü kavramalı ve onu olanaklar elverdiği ölçüde yeniden yaratmalıdır. Buradaki anlamıyla politika bilimi, boyuna karşılaşılan ama, çözüm yolları değişik olan sürekli birtakım sorunların tartışma alanıdır. Çözümlerin yolları da özleri gibi değişiktir. Kimi yerde zorlama yoluna başvurulur, daha olgun bir düzeyde ise tartışma yolundan yararlanılır. Tartışma yöntemiyle seçilebilecek yollar (alternatifler) değerlendirilir, leh ve aleyhteki düşünceler öne sürülür, uygulama ve deney gözden geçirilir ve böylece anlaşmazlığın, çekişmenin temeline inilir.

Eski filozofların gözlemlerine göre, karşılıklı bilgi ve düşünce alış verişi, gerçeği bulmak için en iyi yoldur. Bu da, karşılıklı tartışmayla sağlanır, tartışmanın yerini tutacak olan en iyi yol da, kitaplardır. İşte, bu kitap da, politika biliminin niteliğini okuyucuyla tartışarak araştırmaya çalışmaktadır. Bu yaprakların içinde gerçeğe dokunan birçok malzeme vardır, ama benim asıl amacım okuyucunun kafasını hükûmetin yapısı ve devletin işleriyle ilgili bir yığın ayrıntılı bilgilerle doldurmak değildir. Böyle bir yöntem, okuyucuya bir çeşit doygunluk duygusu verebilir, onun düşünceyi sindirme sistemine dokunabilir. Gerçekleri öğrenmekle, bunların önemini kavramak başka başka şeylerdir, ikincisi birinciden de önde gelir.

Politika bilimini anlamak için, yalnız olayları (olguları) bilmek yetmez, onların anlamlarını da kavramak gerekir. Politika bilimi, tarihsel olaylardan, bu olaylarla ilgili düşüncelerden, olması gereken ülkü ve özlemlerden meydana gelmektedir. Böyle bilgiler ancak, siyasal sürecin özünü meydana getiren temel sorunlara göre düzene ve sıraya sokulurlarsa önem kazanırlar, çünkü ne olan ve

ne de olması gereken, kuramsal bir çerçeve içine sokulmadıkça bir anlam taşımaz.

Bu kitabı, politika bilimiyle uğraşanlara bir çözümleme (analiz) yöntemi üzerinde fikir vermek amacıyla yazdım; karmaşık bir konuyu anlamakta bu yöntem benim çok işime yaradı, sanırım başkalarının işine de yarayacaktır. Burada, politika biliminin niteliği ve temel sorunları sistemli bir yaklaşımla, önce tek tek, sonra hep birlikte ele alınıp incelenmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır. Eserin her yerinde birbirinin karşıtı olan hükûmet tipleri karşılaştırılmış, birbirine karşıt felsefe görüşlerine yer verilmiş, tarihin değişik çağlarından örnekler seçilmiş ve böylece çeşitli sorunlarla ilgili seçmeli çözüm yolları gösterilmiştir. Ancak, her sorun basmakalıp, tek tip bir yöntemle incelenmemiştir, tersine, her sorun ona ışık tutacak en uygun biçimde ele alınmıştır. Bunun için de, kitabın bazı bölümleri analitik, bazı bölümleri de kronolojik biçimde düzenlenmiştir. Kimi yerde tarih felsefeden, kimi yerde de felsefe tarihten üstün tutulmuştur.

Kitabın sonuna, politika biliminin temel sorunlarını ilgilendiren bir inceleme çizelgesi koyulmuştur.

Metnin tümünü ya da bazı bölümlerini vakit harcayıp okumak sıkıntısına katlanmış olan birtakım arkadaşlar bana, değerli eleştirilerini bildirmişlerdir. Burada önce, ölmüş bulunan Llyod H. Fisher'e, sonra Pedro Munoz Amato'ya, Roy C. Macridis'e, Peter H. Odegoard'a, Frank M. Russell'a ve Robert A. Scalapino'ya teşekkür borçlu olduğumu belirtmek isterim. Kitabın yayımlanmasında teknik yardımları dokunan Prentice Hall Yayınevinden William A. Pullin'e de teşekkür borçluyum. Çalışmalarım sırasında eşim de, bana çok yararlı fikirler vermiş ve beni sürekli olarak özendirmiş ve isteklendirmiştir. Kitap, ailenin en genç üyesine armağan edilmiştir, ama bu armağan, gene de babayla oğulun kitabın yazılması dolayısıyla birbirinin arkadaşlığından yoksun kaldıkları bütün o gün ve saatlerin değerini ve karşılığını ödemeye yetmez.

Leslie LIPSON

İÇİNDEKİLER

1

SİYASAL BİLİME GİRİŞ ... 1

İnsan ve Çevresi, 1; Toplumsal Çatı, 3; Topluma Karınca Yuvası Gözüyle Bakış, 5; Bilgi ve Anlayış, 7; Siyasal Bilimin İçyüzünü Akıl Yoluyla Kavramak, 9; Amerikan Dış Politikasından Bir Örnek, 11; Sürekli Sorunlar, Değişik Çözümler, 13; Temel Sorunlar, 15; Temel Sorunların Çözümlenmesi, 16; (Temel) Sorunların Bireşimi, 18; Yöntem ve Yöntemden Çıkan Sonuçlar, 19; Siyasal Bilim ve Ahlâk, 22; Humanizma ve Siyasal Bilim, 24

2

BİREYSEL, GRUPLAR VE TOPLUM 29

İnsanın Toplumsal Özelliği, 31; İnsanların Gruplar Halinde Yaşamalarının Nedeni, 34; Başkalarına Zarar Veren Eylemler Üzerindeki Sınırlamalar, 35; İşbirliğine Rekabetin Katılması, 37; İnsanın Yaratılışı ile İlgili Çelişik Görüşler, 39; Doğa Durumu ve Toplumun Niteliği, 42; Genel Çıkar ve Çıkarların Çatışması, 45; Grup İçindeki İnsanların Aralarındaki İlişkiler, 46; İnsan Grupunun Tekliği, 54; Grupların Çeşitleri, 54; Grupların Temel Unsurları, 56; Toplumda Birlik, 58; Bireyin Bölünmüş Bağlılıkları, 60; Toplumsal Uyumun Araştırılması, 61

3

DEVLETİN KÖKENİ 65

Siyasal Bilim, Devlet ve Hükûmet, 65; Devletin İlk Gö 67; Korunma Dürtüsünün Genelliği, 67; Dil ve Ta-

rih Kanıtı, 69; Devletin Çekirdeği, 73; Koruma, Düzen ve Adalet, 78; Kuvvet Kullanma ve Kuvvet Tekeli; 79; Kamu Yöneticileri ve Halk, 83; Kuvvet ve Temel Anlaşma, 84; İktidar ve Otorite, 86; Siyasal Amaçların ve Yönetim Araçlarının Evrimi, 90; Kuvvetin Kötüye Kullanılması, 91; İktidarın Tehlikeleri, 93; Siyasetin İktidarla Karışması, 96; İktidar Ahlâkı. 98

4

BİRİNCİ SORUN :

- 1 - AYRICALIĞA DAYANAN YÖNETİM 101

Yurttaşlar ya da Uyruklar, 101; Aristo'nun Yurttaşlık Görüşü, 102; Eşitsizlik Tartışması, 103; Seçkinlerin Bölümlendirilmesi, 107; Irk Üstünlüğü Efsanesi, 108; Atalara Tapınma, 114; Yaşca Büyüklere Boyun Eğme, 119; Cinsiyet Ayrımı, 121; Din Yoluyla Ayırım, 123; Fetih Yoluyla Yönetmek, 126; Kültür Alanında Önderlik İddiaları, 128; Para Gücü, 129; Bilgelerin Yönetimi, 134

5

BİRİNCİ SORUN :

2 - «BÜTÜN İNSANLAR EŞİT YARATILMIŞTIR» 137

Hepimizi Birleştiren İnsanlık, 137; Eşitlik Sorunu, 139; Eşitlik Öğretisinin Klâsik Kökleri, 141; Çağdaş Toplumda Eşitliğin Yeniden Doğuşu, 145; İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimleri, 146; Eşitliğin On Dokuzuncu Yüzyıldaki Kazançları, 149; İngiltere'de Oy Hakkının Genişlemesi, 150; Amerikan Demokrasisinde Seçme Hakkı, 154; Zenci Hak ve Hürriyetlerinin Yetersizliği, 158; Irk İlişkilerinde Devrim, 159; Toplumsal Ayrıma Karşı Koyma Eylemleri, 161; Karşılaştırmalı Bir Bakış, 165

6

İKİNCİ SORUN :

- 1 - DEVLET VE TOPLUM 169

Toplumun Birliği, 169; Pluralizm ile Monizm Arasındaki Çekişme, 170; Aile, Kilise veya İş Yoluyla Birlik; 173;

Tek Yollu Bir Toplumun Kusurları, 176; Devletin Toplumla İlişkisi, 178; Yunan-Roma Site-Devleti : Bir Monizm Denemesi, 181; Hıristiyan Devrimi : Kilise-Devlet Dualizmi, 186; Dualizm Teorisi ile Birlik Durumu Arasındaki Çatışma, 188; Papalığın Dualizm İstememesi, 190; Devletin Dualizme Saldırısı, 191; Birliğin Yeniden Kurulması, 193; Tek Düzen mi, Yoksa Hoşgörü mü?, 195; Monizme Dönüş : Egemenlik Teorisi, 198

7

İKİNCİ SORUN :

-2- POLİTİKA VE EKONOMİ 201

İktisatçıların Sınırlı Devlet Sorununa İlişkin Düşünceleri, 201; İlkçağda Devletin Ekonomiye Müdahalesi, 203; Ortaçağda Ekonominin Ahlâka Bağlı Tutulması, 205; Merkantilizm ve Millî İktidar, 207; Bırakın Yapsınlar (**Laissez Faire**) — İktisatçıların Bağımsızlık Bildirisi, 208; Devlete Karşı Olan Eğilimler, 213; İngiltere'nin Viktorya Çağındaki Ticaret Politikası, 264; Jefferson'cu Ülküler ve Batıya Açılan Amerikan Toprakları, 218; Sanayi Kapitalizminin Sonuçları, 221; Devlet ve Toplum İçinde Ticaretin Gücü, 224; Örgütlü Sendikaların Doğuşu, 227; Geniş Görevli Devletin Ortaya Çıkması, 231; Çağdaş Eğilim, 242; Adaletten Refaha, 244; Devletin Önceliği, 245

8

ÜÇÜNCÜ SORUN :

1 - OTORİTE VE OTORİTERLER 247

Otoritenin Haklılığı, 247; Otorite Üstünlüğü ile Sorumluluk Arasındaki Çekişme, 249; Otoriter Sistemin Çeşitleri, 250; Seçkinlerin Gücü, 257; Otoriter Sistemin Doğallığı, 257; Yeniçağ Devrimi, 259; Çağdaş Diktatörlük Biçimi, 259; Faşizm ve Nazizm, 263; Komünist Diktatörlüğü, 264; Komünist Rejimde İktidarın El Değiştirmesi, 268, Kruşçev Dönemi, 271, Diktatörlüğün Belirtileri, 276

9

ÜÇÜNCÜ SORUN:

-2- YÖNETİLENLERİN HÜRRİYETİ 279

Hürriyetin Temelleri, 279; Atina Demokrasisi, 279; Roma'nın İmparatorluk Uğruna Hürriyete Kıyması, 282; Ortaçağ Düzeni: Düşler ve Gerçekler, 285; Krallarla Soylular Arasındaki Çatışma, 286; İngiliz Parlâmentosunun Doğuşu, 2888; İngiltere'de Devrim, 290; Amerikan Devriminin İlkeleri, 292; Anayasanın Üstünlüğü, 294; Yargı Denetiminin Uygulanışı, 296; Hukukun Üstünlüğü, 297; Hukukun Gelenek ve Göreneğe, Doğaya, Ya da Faydaya Uygunluğu, 298; Anayasalar ve Anayasallaşma, 301; Amerikan Anayasa Sisteminin Siyasal Kökleri, 303; İngiliz Anayasa Siyaseti, 308; Amerikan ve İngiliz Sistemlerini Karşılaştırma, 310; Fransız Örneği ile Bir Karşılaştırma, 313; Hürriyetin Anahtarı, 316; İki ya da Çok Parti Zorunluğu, 318; Ayrıntılar Üzerinde Bilgiler, 320; Oligarşinin «Demir Kanunun»daki Boşluklar, 321; Kamu Hürriyetleri, 324

10

DÖRDÜNCÜ SORUN:

1- KUVVETİN BİRLİĞİ İLE KUVVETLERİN AYRILIĞI ARASINDA UYUŞMAZLIK 329

İktidar, Görevler ve Müesseseler, 329; Merkezden Ya da Yerinden Yönetim, Kuvvetler Ayrılığı Ya da Kuvvetler Birliği, 331; Atina ile Roma Arasındaki Karşıtlık, 332; Ortaçağda Kuvvetlerin Dağılışı, 334; Millî - Devlette Egemenlik ve Mutlaklık, 335; İngiltere'de Parlâmentonun Üstünlüğü, 337; Fransız Biçimi Kuvvetler Birliği, 338; Amerika Birleşik Devletlerinde Kuvvetler Ayrılığı, 339; Montesquieu'nün Düşünceleri, 341; Amerikan Anayasasının Biçimi, 343; Eski Yeni Uyuşmazlığı, 345; Siyasî Partilerin Müesseselere Etkisi, 349; Parti Hükûmeti ve Devlet Memuriveti, 352; Amerika'da Başkana ve Valilik lere Düşen Yeni Görev, 252; İngiltere'de Kabine Üstün-

lüğü, 355; Yasama Organı ve Mahkemeler, 358; Diktatörlüğün İktidar Biçimi, 359

11

DÖRDÜNCÜ SORUN :

- 2 - YERİNDEN, MERKEZDEN VE FEDERAL YÖNETİM BİÇİMLERİ 362

Yüzölçümleri ve Hükûmet, 362; Ortak Çıkar Topluluğu, 364; Sınırlar ve Psikoloji, 365; Yöresel Hürriyetlerle Merkezîleştirilmiş Diktatörlük Arasındaki Uyuşmazlık, 367; Yugoslavya'nın Özel Durumu, 369; Yerinden Yönetilen Hürriyet mi, Yoksa Merkezden Yönetilen Hürriyet mi?, 373; Tüm ve Federal Yapılı Devletler, 374; Britanya'da Merkezden Yönetim, 375; Amerikan Federalizmi, Bir Buluşun Başlangıcı, 378; Federalizmin Çeşitleri, 380; Amerikan Hükûmetinde Merkezden Yönetim, 382; Öteki Federal Sistemlerin Evrimi, 387; Brezilya'nın Denemesi, 389; Eşitliğin Merkezden Uygulanışı, 391; Askerlik İşlerinin Federalizme Etki , 393

12

BEŞİNCİ SORUN :

- 1 - DEVLETLERİN YÜZÖLÇÜMÜ VE ARALARINDAKİ İLİŞKİLER 395

Devletin Ülke Temeli, 395; Devletin Soydaşlık Temeli, 397; Devlet İçin En Uygun Alan, 399; Yunan Polis'i, 400; Eski Yunan'da Anarşi ve Emperyalizm, 401; Roma Barışı, 404; Roma İmparatorluğunun Sınırları, 407; Ortaçağın Evrensel Düzen Düşü, 410; Ortaçağ Birliğinde, Çatlamalar, 413; Millî - Devletin Doğuşu, 416; Milliyetin Unsurları, 420; Amerikan Milletinin Kuruluşu, 421; İngiliz Milletler Topluluğunda Milletleşme Sorunu, 423; Avrupa'daki Sorun, 424; Milliyetçilik ve Sanat, 430

13

BEŞİNCİ SORUN:

-2- MİLLÎ DEVLETLER VE MİLLETLERARASI DÜZEN 432

Millî Devletin Bunalımı, 432; Emperyalizm ve Deniz Gücü, 433; Egemenliğin Çelişmeleri, 435; Milletler Arasında Anarşi, 439; Kara ülkesindeki Halk Kütlelerinin Birleştirilmesi, 441; Ortak Güvensizlik, 443; Milletlerarası Hukukun Çözüm Yolları, 444; Milletlerarası Müesseselerin Gelişmesi, 446; Milletler Cemiyeti, 449; Birleşmiş Milletler, 451; Doğu-Batı Ayrılığı, 454; Çift-Ölçülü Bir Dünyada Milletlerarası İlişkiler, 456; Milletlerarası İşbirliği Sorunları, 458; Bölge - Devletlerinin Kuruluşu, 461; Bölge - Devletlerinin Dış ve İç Görünüşleri, 464; Doğu ve Batı İçindeki Bölünmeler, 466

14

SİYASAL DEĞİŞMENİN DİNAMİĞİ 470

Siyasal Süreçte Birlik, 470; Sürekli Sorunlar, Değişen Çözümler, 472; Temel Sorunların Birbirine Etkisi, 473; Temel Sorunların Uygulanışı, 484; Devletlerin Bölümlenmesi, 485; Temel Sorunların Demokrasiye, Totaliter Sisteme, Faşizme ve Komünizme Uygulanmaları, 489; Temel Sorunların Tarihsel Görünüşü, 492; Yirminci Yüzyıl Politikasının Eşsizliği, 493; Bugünkü Eşitçilik, 494; Pluralizmin Sönüşü, 497; Monist Devletin Sorunları, 499; Boşluktaki Devletler, 500; Siyasal Değişmenin Yöntemleri, 502; Devrimin Niteliği, 503; Değişme Çağı İçinde Diktatörlük, 505; Korumadan Refaha Doğru, 507; Politika ve İyi Yaşama, 509

BİBLİYOGRAFYA 512

DİZİN 517

POLİTİKA BİLİMİNİN TEMEL SORUNLARINA İLİŞKİN İNCELEME ÇİZELGESİ

Hür bir Devletin yurttaşı ve Egemen Varlığın bir üyesi olarak doğduğuma göre, kamu işlerinde sesimin etkisi az bile olsa, oy verme hakkım bana bu işleri incelemek ödevini yükler.

ROUSSEAU

Devletlerin niteliğini temele kadar inip incelemeyen, onların nedenlerini aklın tartısına vurmayan, onları insan Eyleminin ürünü sayan bir görüş geçerli değildir; insanoğlu bilgisizlikten ileri gelen bu yoksunlukların her gün sıkıntısını çekmektedir. Çünkü yeryüzünün dört bucağında insanlar, evlerini kum üzerine kursalar bile, bundan, bir evin hep öyle kurulmak gerektiği anlamı çıkmaz. Devletleri kurma ve onları yaşatma sanat ve ustalığının, Aritmetikle Geometri gibi birtakım Kuralları vardır; bunlar (Tenis oyununda olduğu gibi) yalnız Alıştırmaya dayanmazlar: şimdiye değin zavallı insanlar bu Kuralları öğrenmek ya da araştırmak için, ne bir fırsat bulabilmişler ve ne de bir fırsattan yararlanabilmişlerdir.

HOBBES

Siyasal ekonomi gibi çok karmaşık nitelikteki bir bilim dalında, her zaman, her yerde ve onların karşıtı durumlarda bile geçerli olacak ve tanımlamayı gerektirmeyecek açık ve kesin bir kural (axiom) *koyulamaz.*

JEFFERSON

1

Siyasal Bilime Giriş

İNSAN VE ÇEVRESİ

Anlayış hürriyetin başlangıcıdır. Çünkü hürriyet çevremiz üzerinde egemenliğimizi sağlar; anlamadığımız herhangi bir nesneye rastlantı ya da şans dışında egemen olamayız. Bize doğadan (tabiattan) gelmiş bir çevre parçası vardır ki, o da bizim gibi canlıdır, biz yaratmış değiliz onu. Bunun dışında kalan her türlü nesne gelmiş geçmiş insan kuşaklarının ürünüdür. Ama, gene de ne doğal çevreyi ve ne de insanın meydana getirdiği parçayı tüm anlamıyla bildiğimiz, tanıdığımız söylenemez. Belki de bazı mutlak nesneleri öğrenmek büsbütün imkânsız. Gelgelelim, ilerleyen araştırmalar, edinilen deneylerle konular üzerindeki bilgiler her geçen yıl biraz daha genişliyor ve derinleşiyor.

Bilgimiz genişledikçe anlayışımız artıyor ama, sorunların içyüzlerini öğrenme yeteneğimiz her zaman artmıyor. Özellikle doğayla olan ilişkilerimizde bu daha açık beliriyor. Çünkü, insanoğlu doğanın kimi olgularını (fenomenlerini) değiştirebiliyor, kimilerini de değiştiremiyor. Değişmeyen doğa olgularına kendimizi uydurmak zorunda kalıyoruz. Buna karşılık, değişebilen doğal olguları irademize bağlı tutmayı öğrenmek elimizde olan bir şey. Örneğin bir yerbilimci (jeoloğ) yer sarsıntılarının, depremlerin nedenlerini en ince ayrıntılarına kadar inceliyebilir. Ama aynı yerbilimci deprem yaratamaz, depremin önüne geçemez. Bunun gibi, bir astronomi, bir fizik bilgini de güneşi ve gezegenleri inceliyerek, yer yüzünün biçimini ve devinimleri i (hareketlerini) bulur. Böylece gökyüzü olguları üzerinde bilgimiz çoğalır ama, gene de bunların

tümü kişioğlunun gücünü ve etkisini aşar. Gerçekten, yıldızların yolunu değiştirmek, güneşi soğutmak ya da dünyanın ekseni çevresinde dönmesine engel olmak hiçbirimizin elimizde değildir. Böyle durumlarda insan için tek çıkar yol, bu değişmez, belirli zorunlulukları benimsemek, onlara uymak ve yaşamı onlara göre düzenlemektir. Oysa, başka durumlarda kendimiz doğayı belirleyen unsurlar olmaktayız. Doğanın kuvvetlerinden yararlanarak meydana getirilen sonucun başlıca nedeni bizleriz. İyiliğimize ya da kötülüğümüze dokunacak nesneleri biz kendi seçmelerimizle belli ederiz. Gerçi bir kasırga ya da su baskınını önleyemeyiz ama, bir akar suya pekiyi söz geçirebiliriz. Şu üzerinde yaşadığımız toprak da bizim eserimiz değildir. Ama, bu toprağı kullanmak, verimini arttırmak ya da onu çölden cennete, hatta Hollandalılar gibi denizden karaya çevirmek elimizdedir.

Hep bilinen gerçekler bunlar, ama, acaba doğayla aramızda akla uygun bir ilişki kurabilmek için nasıl davranmamız gerekiyor? İlk işimiz aklımızı kullanmak olmalı. Onun için de evrendeki doğal güçlerin işleyişlerini öğrenip onların nedensel ilişkilerini kavramak zorundayız. İnsanoğlu bu olaylarla basit ve ilkel düzeyde ilgilenmiş ama, yanlış yöntemler (metotlar) uygulamış. Çünkü bu yöntemleri vaktiyle uygulamış olan kimselerin elinde nesnenin niteliği ile ilgili doğru ve sağlam bilgiler yoktu. İlkel insan güneş tutulmasını şeytanların işi sanırdı, kötü ruhları korkutup kaçırtmak için davul ya da tapınak çanlarını çalardı. İlkel kişi gerçekte var olmayan birtakım nedenler tasarlamıştı. Olgu'nun nedenini kavrayamadığı için onun çözümünde de yanılıyor ve gücünün yetmediği bir olaya söz geçirebileceğini sanıyordu. Tersine bugün, aynı yanlışlığa yıldız falına bakanlara —başka deyişle astrolog'lara— danışan kişiler düşüyor. Bu kimseler yıldız ve gezegenlerin belli zamanlardaki yerlerinin insanın kişiliği ve yaşamı üzerinde etkili olduğunu sanıyorlar. Böyle davranışların hiç biri akla uygun değildir. Bu gibi kimseler erişilebilen gerçeklerin dışına çıkarak düşle gerçeği biribirine karıştırıyorlar ve düşlerinden birtakım mitolojik (efsanevî) nedenler ve güçler geçiriyorlar. Oysa, akla uygun olan yol doğal kuvvetlerle bunların devinme nedenleri üzerinde doğru, şaşmaz bilgiler elde etmektir. İnsanın doğa karşısında hür olması, onun nerede bağımlı, nerede egemen durumda bulunduğunu bilbağlıdır. Sarsıntıya daha kolay dayanan ve tehlikeyi azal-

tan yapılar kurarak, depremler önlenebilir. Öteki alanlara gelince, oralarda da bilimsel verileri tekniğe uydurarak bir gemiyi okyanustan geçirebilir, bir uçağı yeryüzünün çevresinde dolaştırabiliriz. Bundan başka, bir yapma uyduyu dünyanın çevresinde bir yörüngeye oturtabiliriz, bir roketi de yerçekiminin ötesine fırlatabiliriz.

TOPLUMSAL ÇATI

Aynı düşünce ya da görüşler acaba çevremizin insan eliyle yapılmış olan parçasına da uygulanabilir mi? Buradaki bileşimle doğal çevredeki bileşim biribirine benzer mi? Toplumsal düzen mutlaka uymamız gereken bükülmez bir bileşim mi, yoksa bozup yapabileceğimiz bükülgen bir bileşim midir? Bu sorulara verilecek karşılıkların önemi büyüktür. Çünkü toplumsal insanın tanımı bu sorulara vereceğimiz karşılıklara bağlıdır. Başka söyleyişle, insan olayların akışına kendini kaptırmış bir kazazede midir? Yoksa olaylara yön veren bir yaratık mıdır? İşte, toplumsal insanın tanımı bu soruların karşılıklarına bağlıdır. Bu tanımlardan siyasal insanla ilgili iki görüş ortaya çıkıyor: İnsan ya kurumların (müesseselerin) yarattığı bir varlıktır ya da bu kurumları yaratan bir varlıktır. Her iki görüşü de savunanlar var; iki taraf da birtakım kanıtlara dayanıyorlar. Bu kitapta insanoğlunun meydana getirdiği çevrenin siyasal yönü ele alındığı için, her sistemli eserde olduğu gibi, burada da, insanın yaratılışına ve toplumsal ilişkilerine değinen birtakım varsayımlara yer verilmiştir. Açık ya da kapalı nitelikteki bu varsayımların ilerde varılacak sonuçlar üzerinde etkisi görülecektir. Öyle ise, eserdeki bu kavramların bazılarından şimdiden söz etmek çok yerinde olur; böylelikle okuyucu hem eserde izlenen yöntemin (metotun) ne olduğunu, hem de bu yöntemle nereye varılacağını öğrenmek olanağına kavuşur.

Sözün kısası, bunlar aşağıdaki tartışmalara dayanak olan temel kavramlar ya da görüşlerdir. Toplumsal ve fizik çevreyle olan ilişkilerimiz birbirine benzemez. Fizikte gerekircilik (determinizm) vardır; oysa siyasette (politikada) böyle br şey yoktur. Fizik bilimi, istisnası olmayan bazı evrensel kavramları içine alır. Siyaset (ya da politika) bilimi ise, az ya da çok ama, hep istisnaları bulunan genellemelerle yetinir. Siyasal bilim sözlüğünde «kaçınılmaz», «çözülmez», «hiç» ya da «olanaksız» gibi sözcüklerin yeri yoktur. Sivasette hiç bir şey insan gücünün ötesinde, önceden belirlenme-

miştir. Bunun gibi, doğuştan edindiğimiz ya da şimdi yapmakta olduğumuz herhangi bir şeyi de değiştirip değiştirmemek gücümüzün dışında değildir. Toplumsal davranışların, örgütlerin ve kurumların hepsi, insanoğlunun gelmiş geçmiş çabalarının ürünüdür. Hepsi insan ürünü olduğu için bunlara boyun eğmek ya da söz geçirememek diye bir şey yoktur. Bunlar daha çok insanın kendi içinde meydana gelen nedenlerle yoğurulmuştur. Demek ki, bunlarda insanın iradesiyle değiştiremiyeceği hiç bir şey yoktur. Yararlandığımız bütün uygarlık nimetleri insan emeğinin ürünüdür. Aynı mantık çerçevesinde denilebilir ki, uygarlığın başına gelen bütün kötülüklerden gene insan sorumludur. İnsanlığın başına dolanan yoksulluk, bilgisizlik, işsizlik, zorbalık (despotizm) ve savaş genellikle insanoğlundan su baskını, kasırga, deprem ya da yanardağ gibi doğal kıranlardan (afetlerden) daha çok öç almaktadır. İkinci sıradaki olayları biz meydana getirmiş değiliz ama, birinci sıradakiler için durum başka, onları önlemek elimizdedir. Öyle ise, bir olayın çözümünü daha çok o olayın kaynağında aramak gerekiyor. Şundan hiç kimsenin kuşkusu yoktur : İnsan yapar, insan bozar.[1]

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, toplum bilinçlendirilebilir. Siyasal bilim ise bize bugünkünden daha iyi bir yaşayış vaad eden bilinçli bir davranış alanıdır. Siyasal bilimin içerdiği anlam akılcı bir çözümlemeyle açılığa kavuşabilir. Ancak, siyaset pratik bir san'at olarak yürütüldüğü zaman siyasal bilim sürecine geniş bir anlam verilerek buna insan aklının yurt yönetimine uygulanması denebilir.

Aklımızı kullanmak ve anlayış gücümüzü arttırmakla bağımsız bir kişiliğe kavuşuruz. Nitekim, eylemden önce karar; karardan

---

[1] Çevremizi bir amaca göre yeniden düzenleyebilmek için aklımızdan yararlanmamız biz insanların temel bir özelliğidir. En eski toplumlar üzerinde karşılaştırmalı büyük bir eser yazmış olan bir arkaelog eserinin önsözünde ilkel insanların da böyle bir özellik taşıdığını belirtmiştir: «İnsanın çevresine karşı giriştiği bütün bu saldırıları kendi benzeri hayvanları ya da yöresindeki bitkileri sömürmesi, insan iradesinin, nesnenin doğal düzenine her sokuluşu, insanoğlunun kör bir içgüdüden çok bilinçle hareket eden ve kendi benzeri hayvanlardan farklı bir hayvan olduğunu meydana çıkarmıştır. Oysa, uygarlık, gerçekte insan yapısı bir dereceye kadar bilinçli bir şey olarak tanımlanmıştır. İnsan topluluğu bir karınca yığını va da arı kovanı gibi reflekslerle meydana gelmiş bir şey değildir, bilinçli bir örgütlenmedir. Stuart Piggott, *The Dawn of civilization* (London Thames and Hudson, Ltd., 1962), p. 12.

önce seçme; seçmeden önce düşünce; düşünceden önce de bilgi safhası gelir. İrade yoluyla karar vermeden önce aklın bir çözümlemede bulunması gerekir.

TOPLUMA KARINCA YUVASI GÖZÜYLE BAKIŞ

Görülüyor ki siyasal insanla ilgili bu tanımlama, onun geçici ve sürekli eylemlerini belirtiyor ama, gene de onun tüm siyasal davranışının kusursuz, eksiksiz bir görünümü olamıyor. Gerçekten, bazan akla ve hürriyete giden yolların üstünü engeller kaplıyor; siyaset bir esin ve iyilik kaynağı olmaktan çıkıyor baskının, kargaşanın ve rastlantının bütün belirtilerini taşıyan bir biçim alıyor; işte o zaman toplumsal yazgımıza söz geçireceğimiz yerde, koşulların tutsağı oluveriyoruz. Kargaşa içindeki dünyamızın dertlerinin çözülmesinde bizden beklenenden daha az başarı gösteriyoruz, bu da türlü nedenlerden ileri geliyor. Birincisi insandaki genel edilgenlik (pasifik) duygusundan doğan yoğun tembellik durumudur. Çoğu insan yeni buluşların karışıklık doğurmasından ve bunlara söz geçirememekten korkar. Onun için de, insanlar çoğu kez önceden kestirilemeyen değişiklikleri göze alamazlar ve kendilerini mevcut kötülüklerin eline bırakıverirler. İkincisi, biz insanlar geçmişe bağlıyızdır, huyumuz ya da yaratılışımız bizi sandığımızdan daha çok biçimlendirmiştir; yararlandığımız hürriyetleri de geçmişe borçluyuzdur ama, bizdeki bu geçmişe dokunmamak, el sürmemek duygusu birçok eylemimiz üzerinde geciktirici, yeniliği ve ilerlemeyi köstekleyici bir etki yapmaktadır. Her birimiz aile içindeki yetişme tarzımız, okul öğrenimimiz ve yurttaşlık görgümüze kadar sırtımızda çevremizdeki toplumsal düzenin damgasını taşırız; genellikle yetişkin çağlarımızdaki davranışlarımız da bu kalıba uyar. Daha var, yüzyıllar boyunca yavaş yavaş oluşup dökülen bu kalıp, bize geçmişten kalmış müesseselerin, usullerin ve düşüncelerin üzerine de damgasını vurmuştur. Hep geçmişin, dünün potası içinde yoğurulmuşuz, bunun için de büyük çoğunluğun meydana getirdiği bu eseri bir başka kuşağın öyle bir atılışla yıkıp yeniden biçime sokması kolay bir iş değildir.

Alışkanlık ya da ürkeklikten ileri gelen irade tutukluğu ilerlemeyi köstekleyen tek engel değildir. Aklın durgunluğu da eylemi engelleyebilir. Çoğumuz, herhangi bir eyleme girişmeden önce, ne yapacağımızı nere gitmek istediğimizi bilmek isteriz Yalnız

amaçlarımız ve bunları gerçekleştirecek araçlar konusunda kararsızlık geçirmekle kalmıyoruz, ortaklıktaki kötülüklerin nedenleri üzerindeki bilgilerimize de her zaman güvenemiyoruz .Örneğin demokrasi, hürriyet, adalet ve refah gibi güzel ülkülere bağlanıyoruz. Ama bunların tanımları üzerinde anlaşamıyoruz, çünkü bu kavramların her biri herkese ayrı ayrı şeyler anlatıyor, bunların belli bir çevrede uygulanıp uygulanamıyacağı tartışma konusu oluyor. Bunalımlardan hoşlanmıyoruz. Savaşlardan tiksiniyoruz. Bu olayları ya başlamadan önlemek ya da başladıktan sonra durdurmak istiyoruz. Ama, bakalım bu olayların nedenlerini kesinlikle biliyor muyuz? Bunlara karşı bizi koruyacak güvenilir, sağlam tedbirler getirebilir miyiz? Hükûmetlerin seçtikleri, izledikleri politikalarda birçok tehlikeli sorunun (meselenin) henüz çözümlenemediği düşünülürse, bu sorulara vereceğimiz karşılıklar acaba ne derece doğru olur?

Toplumsal sistemimiz içinde sorunlarla (problemlerle) karşılaşıp bunları çözmeye uğraşırken önümüze çıkan bu karışık sorunların birçoğunun aynı kaynaktan doğduklarını görürüz. Gerçekten insan toplumu milyonlarca kişiden kurulmuştur ve toplumsal süreç bu sayısız kişi eylemlerinin bir toplamıdır. İnsanlar arasındaki bu karışık ilişkiler örgüsünün dilini anlayabilmek için bu örgüyü inceleriz; çağdaş olayları bir yana yazıveririz; çevremizdeki insanlara ve onların arasında yer alan kendi varlığımıza göz atarız. Ama bir nesneyi görmek ya da bir nesneye bakmakla, onun içyüzünü öğrenmek başka başka şeylerdir. Bazan bir karınca yığınına bakıyormuşuz gibi bir şaşkınlık duyarız, anlayamayız, gidip gelen bir sürü karıncayı görürüz de ne olup bittiğini kavramayız. Karışık yapılı bir toplumun birinci ve ikinci derecedeki inceliklerini, özelliklerini topluca gözden geçirmek güçtür. Üstelik insanoğlu üyesi bulunduğu grupla arasındaki ilişkiye de kolay kolay güvenemez. Ayrıca, insanoğlu toplum üyelerinin hiç birinin önceden tasarlamadan elbirliği ile bütünleştirdikleri bu toplumsal mozayıkın içinde, kendisine pek küçük de olsa, ne ölçüde bir pay düştüğünü bilemez. Ülke ekonomisi enflâsyona sürüklendiği vakit, çok kimse mal ve hizmetlerin fiyatlarını şişirerek, daha yüksek ücretler isteyerek, aşırı ücretler alarak kendi çıkarlarını korumaya çalışır. Ama çoğunluk böyle davranacak olursa sonunda bunun hiç kimseye yararı dokunmaz, çünkü bu durumda hiç kimse varlıklı sayılmaz. Silâhlanma yarışında da buna benzer bir durum söz konusu olabi-

lir. Nitekim, birbirine güvenemeyen devletler ortak (kollektif) güvensizlik doğuracak türlü güvenlik tedbirleri alırlar. Körükörüne davranmak yerine, bu ilişkileri düzeltecek akılcı bir yol, bir neden ve sonuç ilkesi, belki de birtakım yasalar ararız. Bu başarılamazsa, insan yığınları tutum ve davranışlarıyla çoğu kez Hamlet trajedisini yeni baştan canlandırmış olurlar. Çünkü kuşkularımız kararsızlık doğurur, duralamamıza ve gecikmemize yol açar.

> Yürekten gelenin doğal rengini
> Düşüncenin soluk ışığı bulandırıyor
> Ve nice büyük, yiğitçe atılışlar
> Yollarını değiştirip bu yüzden,
> Bir iş, bir eylem olma gücünü yitiriyorlar.*

BİLGİ VE ANLAYIŞ

Kendimiz ve eserlerimiz üzerindeki bilgisizliğimizin karşılığını başkalarına ya da olaylara tutsak olmakla öderiz. Hukuk birkaç kişinin belleğine yerleşmiş, ağızdan ağıza dolaşan bir hukuk olmaktan çıkıp yazılı bir biçime dönünce, siyaset alanında bundan binlerce yıl önce bir devrim meydana gelmiştir. Hukukun yazılı biçime dönmesiyle öğrenilmesi, incelenmesi, anlamının tartışılması daha kolay olmuş ve yasa metnine uymayan kamu yöneticileri cezalandırılmıştır. Bu değişikliğin ne denli önemli bir değişiklik olduğunu, hükûmet kararlarını bir gizlilik perdesine bürüyen ve halkı zorbalığın pençesi altında tutan çağdaş devlet örnekleri göstermiştir. Onun için, Pope'un dediği gibi, «insanlığa en yaraşan inceleme konusu insandır» ve yurttaş olarak insana düşen ilk ödev de devleti öğrenmektir. Bu, her bireyin kendine karşı bir borcudur çünkü devlet herkesi ilgilendirmektedir; sonuç olarak denilebilir ki devletin etkinliklerinde (faaliyetlerinde) hepimizin eşit çıkarlarımız vardır. Ama devleti anlamak topluma karşı da bir ödevimizdir, çünkü siyasetten (politikadan) uzak duran kimse kamu yaşayışı içinde payına düşen yükümlülükten kaçınan bir vergi kaçakcısına benzer.

Açıklığı bir erdem sayan ve yurttaşlarından politikaya katılmalarını bekleyen devletlerde bile, çağdaş hükûmet ssitemini anla-

(*) Shakespeare, *Hamlet*, Çeviren Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul, 1965, Perde III, Sahne I, 92 (Remzi Kitapevi). Çev. Not.

mak ve yönetmek için çekilen güçlükler, insanı gerçekten ürkütmektedir. Bu güçlükler yalnız devlet etkinliklerindeki genişlik ve karmaşıklıktan ileri gelmemektedir, şimdi devletle ilgili bilgiler öyle ayrıntılı ve geniştir ki bunlar bir araştırmacıyı bile neredeyse şaşkına çevirir. Bu gerçeğin somut kanıtını görmek isteyen bir kimsenin Kongre Kitaplığındaki katalogların sayısına bakması, ya da boyuna kabaran devlet arşivlerini gidip görmesi ya da büyükçe bir dairenin dosya şubesindeki sicil ve kayıtlara göz atması yeter. 1951 yılında Başkan Truman'ın General MacArthur'u görevinden alması ile ilgili tek bir olayda Kongre'ce açılan soruşturmanın ilgililerin ve tanıkların dinlenmelerini kapsayan tutanakları 8000 sayfayı aşmıştır. Başkan Kennedy'nin öldürülmesi olayını incelemek üzere kurulmuş olan soruşturma komisyonu, bu olayı on ay süreyle bütün ayrıntılarıyla araştırdıktan sonra edindiği bulguları 300,000 sözcüklü bir raporda, tanıkların anlattıklarını da yirmi altı büyük ciltte açıklamıştır. Her geçen yıl, bu koskoca malzeme yığınını —yani bu kanunlar, istatistikler, görüşme tutanakları, yönergeler, görüş ve kararlar bütününü— düzene koymak ve kavramak gittikçe güç bir iş olmaktadır. Uygarlığımız boğazına kadar kâğıta batık durumdadır, bu uygarlığın problemleri üzerinde kafa yormayı isteyecek olan bir kimse, bu ağır belge yığınının altında ezilme tehlikesini göze alacak demektir.

Demek ki hükûmet, işlerini gizliliğe büründüğü zaman yurttaşı kaplayan bu çaresizlik duygusu bunun tersi durumlarda gene başgösterebilir. Gerçi açık rejimlerde kamu işlemleri, kamunun denetimi altındadır ve bu malzeme yığını kişinin gözlem ve incelemesini bekler ama, yığını gözden geçirecek olan bir kimse de konunun önünde küçüldüğü, cüceleştiği duygusuna kapılabilir. Örneğin, o kimse Amerikan siyasal sistemini ilgileyen bir konuyla nasıl başa çıkabilir? Çünkü federal devletin yalnız 1964'teki işlerine ayrılmış olan yıllık bütçenin tutarı 100 milyar dolardır ve gene o yıl içinde federal devlet aşağıyukarı iki buçuk milyon kişiyi kamu hizmetlerinde çalıştırmıştır. Bu kadar çok para ve kamu görevlisi ile çalışan bir devletin her türlü girdi çıktısını o kimse nasıl kavrayabilir? Sonunda o kimse bu işten hoşlanmayıp omuz silker, araştırmayı bırakır ve bir köşeye çekilir. Ya da aklın kendisini başarısızlığa uğrattığını, siyasetin akıl yoluyla açıklanmaya elverişli birşey olmadığını düşünerek ya bir önderi (lideri) tartışmasız ululama yoluna gider ya da devletin kendi iradesi dışında —ister maddi ister doğa

üstü hangisi olursa olsun— birtakım denetlenmez güçler eliyle önceden belirlendiği düşüncesine saplanıverir. Her iki durumda da sonuç değişmez : Yönetilenler yöneticilerinin acıma duygusuna bırakılmış olurlar.

Teknoloji alanında, ihtiyaca buluşların anası denilmiştir. Siyasal alanda ise ihtiyaç bozgunculuğun anasıdır. Gerçekten, son yüz yıl içinde ileri sürülen öğretilerden (doktrinlerden) bir çoğu bu kaderci tutumu getirmişlerdir. Örneğin, Marksçı sistemin ekonomik gerekircilik (determinizm) anlayışına göre Devletin biçimini temel üretim ilişkileri belirler, bu düşüncede siyaset (politika) ekonominin bir sonucu sayılır.[2] Birçok çağdaş psikolog, sosyolog ve antropoloğun öğretilerinde buna benzer bir sonuca varılmıştır, onların ilgilendikleri başlıca sorunlar, bizim etkenlerin baskısı altındaki davranışımızı açıklamaktır, yani biz çevreyi değil de çevre bizi nasıl etkiliyor, bunun üzerinde durmaktır. Böylece, onlar ister bilerek, ister bilmeyerek olsun, dış etkenlerin ipleri çekiş biçimine göre kimi yerde böbürlenen kimi yerde somurtan kukla bir insan tipi çizerler. İnsanlar geçmişe göre atalarının, bugüne göre seçme olanaklarını daraltan baskıların ışığı altında incelenirse, bu açıklamaların akla yatkın gelen yanları bulunduğu pek inkâr edilemez. Ama bu çeşit teoriler ayıklanmadan, elenmeden ele alınırsa bunların insanları hürriyete kavuşturmaktan çok onları alınyazılarına inandırmaya çalıştıkları açıkca belli olur.

SİYASAL BİLİMİN İÇYÜZÜNÜ AKIL YOLUYLA KAVRAMAK

Rousseau'nun siyaset alanında klâsikleşmiş olan «Toplum Sözleşmesi» adlı eseri şu sözlerle başlar: «İnsan hür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur.» Rousseau öyle değil de, şöyle yazsaydı gerçeğe daha yaklaşmış olurdu «İnsanlar güçsüz doğarlar, oysa her yerde hür olmak yetenekleri vardır.» Akıl, doğru yolda kullanıldığı vakit, insanlık için en büyük kurtarıcı olur. Anlayış ise akıl yoluyla çözümleyebilme olanağına bağlıdır. Bu, akıl sapmaz, şaşmaz ya da kötüye kullanılmaz anlamına gelmez. Çoğu kez bilge kişiler de mistisizm'e, propagandaya ya da doğmatizm'e hizmet ederek insanoğlunu yeni bir tutsaklığı benimsemeye zorlamışlar-

---

Bkz. 4 Bölüm, 131 132.

dır. Eflâtun, Hegel ve Marx, bu üç düşünürün üçü de bunu tanıtlamaktır. Ancak bu demek değildir ki siyasal etkinlikler gerek şimdi gerek ilerde yalnızca aklın ürünü olan etkinliklerdir. Böyle bir şey hiç kuşkusuz gerçeğe aykırıdır. İnsanoğlunun iç evrenindeki her şey politikada da bulunabilir. Örneğin, tutku, irade, sevgi, açgözlülük, tiksinme, bellek, öğrenme, muhakeme etme ve mantık yoluyla düşünme gibi. Ama akıl dışı etkenlerin yanında akılcı etkenlerin de bulunması bütünün akıl yoluyla çözümlenmesini engellemez. Toplumsal örgütlenme olayını psikanalizle psikoloji okullarının verilerinden yararlanarak inceleyen çağdaş bilim adamlarından bir çoğu akıl dışı etkeni abartmakla işlenmiş eski bir hatanın bedelini ödemişlerdir. Freud'un eserindeki yorumların hepsi doğru ya da hepsi yanlış olsa ne çıkar, bu eser gene de aklın yüce bir zaferi değil midir? Psiyatrinin amacı da ruh hastalarını gerçeğe nüfuz ettirerek onları kendi varlıklarının ve başkaları ile olan ilişkilerinin bilincine ulaştırmak değil midir? Demek ki, bilinç dışının karanlık yönlerini aydınlatmak ve topluma uyamıyan kimseleri ruh sağlığına kavuşturmak için akıl yolunun kullanılması, aklın değerini düşürmez.

Devlet hep insanların, insan için kurdukları bir örgüt olduğuna göre devletin incelenmesi, insanın kendisinin incelenmesi demektir. Onun için, bu görüş işe yaramaz diye büsbütün kaldırılıp atılamaz. Siyasal bilimcinin inceleme konusuna kendi kişiliği de girdiği için, onun anlayışı üzerinde kendi yapacağı seçmelerin bir dereceye kadar etkisi olur. Bunun sakıncalı bir yanı da yoktur. Kimi yerde bu kişisel ilgi, sorununun içyüzünü daha açık kavramaya yarar. Her birimiz siyasal bilimcinin savaşa, vergilere, seçimlere, bayrağa ve benzerlerine karşı nasıl bir tutum takındığını bilirsek, siyasal bilimci de kendi güdülerini tanımlarken kendine karşı dürüst, açık yürekli davranısa, başkalarının tutum ve davranışlarını ölçmeye yarayacak bazı ipuçları elde eder. Onun için kişinin olaya katılmasına, olayı açıklamasına engel olmamalı. Üstelik, insanın bir oyunda hem seyirci hem eleştirmeci hem de oyuncu olması, ister istemez çevreye uyma gibi özel bir sorun doğurur. Acaba eyleme hangi görüş açısından bakmalı ki, onun hızını ve yönünü kestirmeli? Kendimizi olayların akışına kaptırırsak yargıya varabilir

Akla bir karar verebilir

AMERİKAN DIŞ POLİTİKASINDAN BİR ÖRNEK

Bu güçlükleri göstermenin bir yolu da örnekler vermektir. Çağımızın yakıcı bir iki sorununa dokunursak, bunların içerdikleri anlamları kavrayabiliriz. Amerikan dış politikasının tartışmalı bir sorununu : Bu ülkenin yalnızcılık (infiratçılık) politikasıyla uluslararası önderlik görevi arasında yaptığı bir seçmeyi ele alın. Bunların dayandığı gerçekler ve nedenler öyle karışık ve dolaşık şeyler değildir. Birleşik Devletler halkı, bağımsızlığına kavuşunca kendi yönetim biçimini seçme, içerde ve dışarda kendi politikasını yürütme gücünü elde etmişti. O sırada dünyadaki geçerli sisteme göre, insanlık siyasal bakımdan ayrı ayrı devletlere bölünmüştü. Her devletteki hükûmetin tüm ve egemen yetkileri vardı. Şu bir gerçekti ki, daha büyük, daha güçlü olan devletler başka ulusları kendilerine uyruk yapmışlardı. Ama geçerli olan ülkü bağımsızlık ya da o günkü deyimiyle egemenlikti; işte Birleşik Devletler de kendini sömürge yönetiminden kurtararak bu ülküye olan bağlılığını göstermişti.

Millet oluşunun ilk yüzyılı içinde Birleşik Devletler üzerindeki önemli baskılar bağımsızlık erdemini yalnızcılık (infiratçılık) politikasıyla denk düşecek biçimde birleştirmiştir. Amerikalılar bütün güçlerini kıt'ayı doldurma ile Anayasayı Atlantik'ten Pasifik kıyılarına kadar yayma işine yöneltmişlerdir. Batıya doğru genişleme ve iç sorunlarla uğraşma işine kendini vermiş olan bu ülke, Eski Dünyayı sırt çevirmiş ve dikkatini Yeni Dünya üzerinde toplamıştır. Ülkenin bu tutumu oraya göçmüş olan göçmenlerin de işine gelmiştir. Çünkü bunların bir çoğu, yoksulluğu ve kovuşturulma korkusunu arkada bırakmak ve Avrupa'dan kurtulmak istemişlerdir. Yalnızcılık, ekonomi alanında kolaylığı olan bir siyasetti; çünkü Birleşik Devletler kıt'asında henüz işlenmemiş, el dokunulmamış zengin kaynaklar vardı ve üretim tekniği de henüz dışardan ham madde almayı gerektirecek nitelikte değildi. Bu siyasetin askerlikle ilgili yönleri de, halkın ihtiyaçlarına pek uygun gelmekteydi, çünkü halk iki okyanusla korunmuş olan Amerika kıt'asında herhangi bir düşmanla karşılaşmamış ve İngiltere ile uzlaşmayı başarmıştı. Bundan başka, Bağımsızlık Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasında Birleşik Devletler yalnız bir kez —iç savaşta— güvenlik ve varlığını sarsan bir kan ve ateş kavgasına sürüklenmiştir, bu da yalnızcılık siyasetinin ne denli yerinde olduğunu doğrulamaktadır.

Yirminci yüzyıl dünyanın dört bucağında geleneksel görüşleri, eski kavramları ve anlayışları yeni durumlarla karşı karşıya getirmiştir. İngiltere, rekabetteki eski önderliğinin zayıflaması ve eski sömürgelerinin gelişip olgunlaşması yüzünden gücünü çok yitirmiştir; Almanya ve Japonya saldırgan birer askerî güç olarak ortaya çıkmışlardır; Rusya'da bir devrim olmuş ve Komünist partisi diktatörlükleri yayılmıştır; Amerikan ekonomisi ile yabancı ülkelerin ekonomileri biribirlerine daha geniş biçimde kenetlenmişler ve sonunda uçak, roket ve atom bombası alanındaki gelişmeler —dünyanın karakterini değiştirmiş ve Amerika'nın güvenlik ve refah koşulları yeni baştan düzenlenmiştir. Birleşik Devletler Atlantik Okyanusunun doğusundaki yerlerin dost ve demokratik olmayan devletlerin etkisi altına girmesini kendi çıkarlarına uygun görmediği için Birinci Dünya Savaşına katılmıştır. İkinci Dünya Savaşına da Birleşik Devletler bunlardan daha güçlü, daha zorlayıcı nedenlerle, yani bir grup düşman devletin bütün Avrupa'ya ve Asya'nın doğusuna egemen olmaları tehlikesi belirdiği vakit sürüklenmiştir. Bu savaşın sonunda da, Birleşik Devletler, Birleşmiş Milletler adı verilen ve devletlerin III. Dünya Savaşını önlemek amacıyla kurdukları yeni milletlerarası örgüte girmiştir. Daha sonra Birleşik Devletler, Sovyetlerin genişleme siyasetine ve demokratik yaşayış biçimini, demokratik düzeni değiştirmek isteyen komünist eylemlerine karşı koyabilmek için kendisiyle aynı düşünceyi paylaşan devletlerle daha geniş bağlantılara (örneğin Kuzey Atlantik örgütüne, Nato'ya) girmiş ve böylece iktisadî, askerî ve siyasî alanlarda önderlik sorumlulukları yüklenmiştir.

Bağımsızlık Bildirisinden, yeni bağlaşma bildirilerine kadar Amerikan dış politikasının geçirdiği evrimi anlatan böyle bir özet, çok değişik sorunlara değinmektedir. Hangi politikanın «doğru» ya da «en iyi» politika olduğunu söyleyebilmemiz için, ilk önce bir ülkenin dış ilişkilerinde ne gibi amaçlar güttüğünü sormamız gerekir. Bu amaçlar değişir mi, yoksa değişmez mi? Bir devletin ülkesi, nüfusu, ekonomik ve askerî gücü genişlerse, yıkma araçlarında ve öteki devletlerle haberleşmesinde değişmeler olursa, bu değişen koşullar o devletin milletlerarası yükümlerden kaçınma siyasetini bırakıp bunları kabul etme siyasetine dönmesini açıklayabilir mi? Haklı gösterir mi? Burada hangi soruna ilişilmektedir? Hangi ölçülerle karar vereceğiz? Hangi pusula bize yol gösterebilir?

Bunlar kadar önemli, başka birtakım değişmelerden de, söz edilebilir. Nitekim, Birleşik Devletlerde bundan yüz yıl önce ,tutsaklık (kölelik) vardı, o yüzden de Birliğin yarısında kişi hürriyeti kısılmıştı. Üstelik yurttaşlar henüz eşit siyasal haklara da kavuşamamışlardı. Kadınların hiç bir yerde oy verme hakları yoktu. Erkeklerden de ancak belli ölçüde malı ya da geliri olanlar bazı federe devletlerde oy verebilirlerdi. Böyle daraltma ve kısmalardan sonra, bugün Demokrat ve Cumhuriyetçi başkan adayları arasında seçme yapabilen geniş bir seçmen kütlesine ulaşılması çok ileri bir adım sayılır. Acaba seçmen kütlesinin genişlemesinde ne gibi insancı değerler rol oynamıştır? Seçme hakkını hangi siyasal düşünceler hazırlamıştır? Seçme hakkında meydana gelen bu değişikliğin hükûmet sisteminin öteki kesimleri üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur? Hükûmet işlerinin genişlemesine yol açan eşitlik düşüncesinin de aynı dönem içinde yayılmaya başladığı gerçeğini göz önünde tutarak, bu iki değişmenin birbiriyle bağlantılı olup olmadıklarını, bağlantılı iseler, bunlardan hangisinin öbürünü doğurduğunu sormak, doğaldır. Bundan başka, devlet işlerinin genişlemesine karşı değişik tutumlar takınan insanlar acaba bu davranışlarıyla hangi çıkarı korumak istemişlerdir? Kimi, yönetilenlere en az karışan yönetimi iyi yönetim saymış, en iyi yönetimin yönetilenlere en az karışan yönetim olduğunu ileri sürmüştür. Kimi de, devleti yurttaşların refahını sağlamakla ödevli saymıştır. Amerikan devletinin kuruluş günlerinde Federalist parti ile Alexander Hamilton'un temsil ettikleri ticarî çıkar çevreleri, federal otoritenin güçlü bir biçimde genişletilmesinden yana olmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde, ticaret siyaseti genellikle Federal hükûmet işlerinin genişlemesine karşı çıkmıştır. Nitekim, Jefferson'un gününde kendilerine Liberal adını veren kimselerin bir çoğu devlete ve devletin kullandığı yetkilere kuşku ve güvensizlikle bakmışlardır. Öte yandan, genişleyen pozitif devlet görüşünü savunmuşlardır.

SÜREKLİ SORUNLAR, DEĞİŞİK ÇÖZÜMLER

Böyle değişmeler, insana bazan anlaşılmaz, şaşırtıcı gözükebilir ama, bunlar gene de siyasal sürecin gelip geçici bir heves ya da politikacıların birer fırsat düşkünü kimseler olduklarını göstermez. Bu türlü siyaset değişmelerinde bir seçimden (tercihten) öbürüne dönüşün birtakım nedenleri vardır. Gerçekten, iki şeyden birini

seçme olanağı olunca, bu, insanın aklına devleti çözümlemeye, devletin politikasını anlamaya yarayacak bir yöntem getirmektedir. İşte, bu kitap da siyasal tarihin ve çağdaş hükûmetin onları anlamaya, kavramaya yarayacak bazı biçimler, durumlar gösterdiklerine inanıldığı için yazılmıştır. Bu biçimler bir kez açıklığa kavuştu mu, karışık ve anlaşılmaz gibi gözüken olayların birçoğu, yerli yerine oturmuş olur. Bir uzmanın da belirttiği gibi askerlikte araç ve gereç değişse bile, strateji ilkeleri değişmez. Örneğin, insan ister ok ve yayla ister jet motorlü uçaklarla, atom bombasıyla savaşsın, moral, eğitim, disiplin, levazım, bir yere zamanında yeterli askerî kuvvet gönderme ve benzeri sorunlar değişmezler, yerlerinde dururlar. Siyasal bilimin konusu da buna benzer bir biçimde ele alınabilir. Teknik buluşlarla, toplumsal yeniliklere, bir yerden bir yere gidiş gelişteki çabukluğa, iktisadî kararsızlığa, savaş tehditlerine ,eski ahlâk değerinden kuşkulanmaya, sürekli olarak alışabilme zorunluğu, şimdilerde bizi tek tek ya da topluca çok etkilemektedir; çünkü yaşayışımız böyle bir akış ve kargaşa ortamı içinde geçmektedir. Hiç kimse bu değişme unsurunun önemini ya da açıklamayı gerektirdiğini inkâr edemez. Ama, değişmez etkenleri bulabilirse bulmak, gene siyasal bilimciye düşen bir iştir.

Bu kitapta önerilen çözümleme, işte bu iki gereği yerine getirmeye çalışmaktadır. Kitapta siyasal bilimin değişmez, sürekli bazı temel ilkeleri anlatılmış ve bunların değişmiş, başkalaşmış türleri arasındaki uygunluklar açıklanmıştır. Kısacası, öyle birtakım önemli sorunlar vardır ki bunlarla bütün hükûmetler karşılaşırlar ve bu sorunları şu ya da bu yolla çözmek zorunda kalırlar. İşte bunlar sürekli olan sorunlardır. Hiç ortadan kalkmazlar. Onlardan kaçınmak olanağı da yoktur. Oysa, bu sorunlar insanoğluna bir seçme yapma, bir seçimden (tercihten) öbürüne geçme olanağını veren ve çeşitli çözümlere elverişli bulunan sorunlardır. Değişmeler bu sorunların ele alındığı koşullar içinde onlara bağlı olarak meydana gelirler, o yüzden değişme ihtiyacı da sorunların kendileri kadar değişmez bir etkendir. Koşullar, teknikler, yöntemler ve kurumlar pek değişken şeylerdir. Her önemli sorunu çözme ve bu çözümleri birleştirme yöntemlerine göre, siyasal sistemler ya birbirine benzerler ya da birbirinden ayrılırlar. Böylece, eskiçağ, ortaçağlar, millî devlet gibi geniş tarihsel dönemler; diktatörlük ya da demokrasi, sınıf üstünlüğü ya da eşitlik, milliyetçilik ya da milletlerarası örgütlenme gibi karşıt sistemlerin siyasal özellikleri akla uygun biçimde ayırt edilebilir.

TEMEL SORUNLAR

Siyasal sürecin özünü meydana getiren beş sorun vardır. Birinci sorun siyasal sürecin organlarıyla ilgilidir. Organlar devlette toplandıkları için, bunların biribirleriyle bir çeşit ilişkileri olmak gerekir. Nasıl bir ilişki olmalıdır bu? Bütün organlar birbirine eşit durumda mıdır? Yoksa, bir bölük organ bir bölük organdan üstün müdür? Bu soru başka türlü de sorulabilir. Yurttaşlığın kapsamı dar mıdır, geniş midir? Yurttaşlık dar kapsamlı ise, devletin üyeleri iki gruba ayrılır: Tam yurttaşlık hakları olanlar, aşağı düzeyde tutulanlar ya da uyruklar. Ancak, yurttaşlık toplumun tüm üyelerini kapsayıcı bir nitelikte ise, herkes aralarında herhangi bir ayrım ya da kısıtlama olmadan aynı temel statüden yararlanır. Birinin başlıca ilkesi ayrıcalık, öbürününki ise eşitliktir.

Öteki soruna gelince, bu sorun devletin üyelerine karşı olan görevleri üzerindeki tartışmadan doğmaktadır. Devletin koruma ihtiyacından doğan geleneksel görev alanı genişlemiştir. Bunun üzerine, devletin üstleneceği görev ve işlere bir sınır koyulup koyulamayacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Bu nokta üzerinde gerek felsefe okulları gerek politika uygulamaları, eski çağlardan günümüze dek birbiriyle anlaşamamışlar biribirine aykırı görüşler beslemişlerdir. Kimi hiç bir toplumsal görevin ve grupun devletin egemenlik yetkisi dışında bırakılamayacağını ileri sürmüştür. Kimi de devletin kendisine tanınacak sınırlı bir alan içinde özgürce iş görebileceğini, ama bu sınırın dışına çıkamıyacağını savunmuştur.

Dördüncü ve beşinci sorunların her ikisi de otorite konusuna değinirler, ama bunlar otoritenin başka başka yönleriyle ilgilenirler. Bunlardan biri otoritenin kaynağı sorunudur. Devletin elinde yurttaşlarına hizmet edebilmek amacıyla kullanabileceği bir kudret, bir güç bulunmalıdır, işte bunun için de otorite sorunu nâzik bir sorun olmaktadır. Bu güç ve kudret hükûmetin eline verilmiştir, hükûmeti meydana getiren kamu görevlilerinin sayısı toplum üyelerinin sayısından azdır, onun için yönetenle yönetilen arasındaki ilişki bir tartışma konusu olmaktadır. Yöneticiler otoriteyi istemekle kalmazlar, onu haklı göstermeye de çalışırlar; yönetilenler ise siyasal iktidar üzerindeki son ve kesin denetim yetkisini kendi ellerinde tutmaya uğraşırlar. Devletteki bu iktidar dağılışı bir piramid biçiminde görülecek olursa,[3] hükûmet piramidin

[3] Robert M. Mac-Iver'in bu konudaki düşüncesi için bkz. *The Web of Government* (New York The Macmillan Company, 1947), 5. Böl.

tepesine, geri kalan halk da piramidin tabanına benzetilebilir. Demek ki, otorite ya tabandan çıkıp tepeye doğru uzanmaktadır ya da tepede belirmektedir, bu durumda otorite tıpkı ilk çağ mitolojisinde Tanrı Zeus'ün başının içinden tepeden tırnağa silâhlı olarak çıkan ve tabana doğru inen Tanrıça Athene'ya benzemektedir. Birinci görüşe göre, hükûmet halkın denetimi altındadır ve halka karşı sorumludur. İkinci görüşe göre, halk yöneticilerin uyruğudur ve onların buyruklarına uymakla ödevlidir.

Ancak, otoritenin varlık ve kuruluşundan doğan tek önemli sorun, otorite kaynağının araştırılması değildir. Otorite —ister piramidin tabanından ister tepesinden— nereden çıkarsa çıksın, otoritenin bu daha sonraki örgütleniş biçimi bir başka sorunla ilgilidir. İktidar, kudret ya tek odak noktasında toplanabilir. Ya da daha küçük iktidarlara bölünüp dağıtılabilir. Bu iktidarlar ayrı ayrı hükûmet organlarına bölüştürülmüş ve değişik düzeylerde dağıtılmış da olabilir. Ya denetler ve dengeler sisteminin kurulmasına ya da bunun kaldırılmasına çalışılır; hükûmetin işleyişi de buna göre değişir.

Geriye kalan beşinci önemli siyasal sorun da devletin boyutuyla-alanı ve nüfusuyla ve ayrı ayrı devletlerin aralarındaki ilişkilerle ilgili bulunmaktadır. Acaba hükûmet biriminin büyüklüğü ya da küçüklüğü ne olmalıdır? Devlet için en elverişli boyut nedir? Devlet boyutlarının bir sınırı var mıdır? Bağımsız devletler birbirleriyle nasıl ilişki kurarlar İşte, siyasal teoriciler düşünürken ve devlet yönetimi üzerinde hesaplar yaparken bu zor ve çetin sorunlarla karşılaşırlar. Batı dünyası bugüne dek site-devleti, millî devlet, imparatorluk devleti gibi birbirine ters düşen birimleri denemiş, şimdi de yeni milletlerarası örgütler kurmak için çabalamaktadır, gerçek şu ki küçük, orta, büyük ve mamut kadar pek büyük olan hükûmetleri karşılaştırmakla ve devletlerarası politikanın biçimlerine bakmakla çok şey öğrenilebilir.

TEMEL SORUNLARIN ÇÖZÜMLENMESİ

Bu beş sorun şöyle özetlenebilir :

(1) Yurttaşlığın kapsamı Dar mıdır, geniş midir?

(2) Devletin görevleri Devletin görev alanı sınırlı mıdır, sınırsız mıdır?

(3) Otoritenin kaynağı : Otorite halktan mı yoksa hükûmetten mi doğmaktadır?

(4) Otoritenin örgütlenmesi İktidar sıkı mıdır yoksa gevşek midir?

(5) Devletin boyutları ve dış ilişkileri : Hangi hükûmet birimi üstün tutulabilir? Hangi birim işlemeye daha elverişlidir? Devletler arasında nasıl bir sistem vardır?

Mantık yönünden bu beş sorunun beşi de değişiktir. Ayrıca, sorunların her biri, tek bir soruna bağlı olduğu için bunlar ayrı ayrı çözümlenebilir. Nitekim, birinci sorun devletin üyelerinin karşılıklı hak ve ödevleriyle; ikinci sorun, hükûmetin gördüğü işlerin kapsamı ya da alanıyla; üçüncü sorun, otoritenin kaynağı ve meşruiyetiyle; dördüncü sorun, iktidarın kuruluş biçimiyle; beşinci ve sonuncu sorun da, ülkenin boyutları ve nüfusu ile ilgili bulunmaktadır. İki olanaktan birini seçebilme, sorunların hepsinde görülen başlıca özelliktir. Bunun anlamı açıktır; çünkü sorunun özünü, seçme etkeni belirlemektedir. Seçme olanağı bulunmasaydı, ortada sorun diye bir şey kalmazdı. Çeşitli sorunlar altında öne sürülen seçme olanağındaki bu genişlik birbirine ters düşen şu dizilerde de görülebilir :

Birinci sorun eşitlik ile eşitsizlik arasında bir seçmedir.

İkinci sorun pluralist devletle monist devlet arasında bir seçmedir.

Üçüncü sorun hürriyetle diktatörlük arasında bir seçmedir.

Dördüncü sorun kuvvetler ayrılığı ile kuvvetler birliği arasında bir seçmedir.

Beşinci sorun devletler topluluğu ile dünya devleti arasında bir seçmedir.

Bu tanıma göre, her sorunda iki alternatiften birinin seçileceği görülmektedir. Oysa, gerçekte, daha sonra da görüleceği gibi, genellikle ikiden çok ihtimal bulunmaktadır, çünkü sorunlardan bazıları iki karşıt kutbun ortasında yer alan safhalarda, (evrelerde) çözülebilmektedir. Böylece hükûmetin üstlendiği görevler ve işler az ya da çok sınırlı olabilir. Kuvvetler ya az ya da çok dağıtılabilir. Hürriyet de öyle, o da, ya az ya da çok olabilir, vb.

Onun içindir ki, burada, siyasal süreci akla uydurmanın bir yolu, yordamı vardır. Siyasal süreci anlayabilmek için bu beş ana sorun önemlidir, beş sorunun beşi de seçme yapmaya elverişlidir.

Hükûmetlerin çeşitleri, devletin özelliği, bu sorunlarla ilgili kararlara göre değişir. Bu kadar çok sorun bulunduğuna ve bunlardan her birinin de en az iki çözümü olduğuna göre, gerçeke siyasal biçimlerin de bir çok değişik görünümleri ve bileşimleri vardır. Politika sanatını uygulayanlar ve politikayı bir bilgi bütünü halinde sistemleştirenler için onu çekici kılan ve bir çekişme biçimine sokan da, işte bu değişikliktir. Hiç bir insan topluluğu bu beş sorun ile karşılaşmadan hükûmet kuramaz. Gene hiç bir insan topluluğu seçeceği devlet tipinde bu sorunların her biri üzerinde bir karar verme zorunluluğundan kendini kurtaramaz. Her türlü devlette bu beş sorunla ilgili önemli problemlerin kurumsal (müessesevî) bir karşılığı bulunmaktadır. Siyasal bilimci hiç bir yerde yada hiç bir dönemde yerleşik bir kavim olupta bu sorunlara kendi çözümünü getirmemiş bulunan bir yönetim (hükûmet) sistemine rastlayamaz. Önemli sorunların bulunduğu yerde, siyasal süreç de bulunur. Bundan başka, böyle bir çözümleme siyaset süreçlerini dinamik açıdan anlama, açıklığa kavuşturma bakımından da bir değer taşımaktadır. Çünkü çözümlerin hiç biri değişmez ya da kesin değildir. Hükûmetlerin hepsi az da olsa bir denemeye dayanırlar. İnsanlar yaptıkları seçmeleri değiştirirler. Bir uçtan öbür uca gidip gelirler. Devletlerin dış yapısını ve iç düzenini hep yeni baştan kurarlar.

TEMEL SORUNLARIN BİREŞİMİ

Oysa, böyle değişmeler bir başka olgunun varlığına bağlı tutulmuştur. Yukarıda her sorunun başlı başına bir sorun olduğu ve bunların ayrı ayrı çözümlenebilecekleri söylenmiştir. Ama uygulamada bu sorunlar birbirinden büsbütün uzak ve ayrı değildir. Tersine bunların birbirleriyle karşılıklı ilişkileri vardır, birbirlerini etkilemektedirler. Onun için de, bir sorunun nerede bitip ötekinin nerede başladığı kesinlikle söylenemez. Sorunların kenarları pürüzsüz değil, pürüzlüdür. İç yapıları bir yerde birbiriyle birleşir. Her birinin değişik çözümleri olan bu siyasal karmaşıkları beş sorun altında çözmek, onları yalınlaştırmaya yarar. Ancak, sonunda politika birbirine bağlı bu beş kategorinin bir karışımı diye tanımlanırsa, politika kavramı pek yalınlaştırılmış ve dolayısıyla anlamı pek değiştirilmiş olur. Bunu bir saate benzeterek açıklamak mümkün

kündür. Saat kadranını —gelişigüzel— on iki saate ve altmış dakikaya böleriz. Bu bölmeler gereklidir çünkü bunlar bize belli bir zaman birimini göstermektedir. Ama zamanın kendisi süreklidir, bölünmez. Zaman durmaz, boyuna akıp gider. Politika da böyledir. Bütün çözümlemeler bitse bile, yeniden bireşim (sentez) yapmak gerekir. Hükûmetler gerçekte nasıl işlerlerse, bu beş sorun da öyle işler, yelkovanla akrebin birlikte yürüdükleri gibi, sorunlar da birlikte yürürler ve biribirlerini etkilerler. Gerçekten, politikada herhangi bir başlık altındaki sorun için ne türlü bir seçme yapılırsa yapılsın, bu sorunun öbür sorunlarla ilgili kararları etkilememesi ender görülen bir durum olur. Böylece bir yerdeki değişme başka yerlerde de değişmeye yol açabilir. Kısaca, politika tarihi, değişik düzenler içindeki önemli sorunlara seçmeli çözüm yolları bulmaya çalışır.

YÖNTEM VE YÖNTEMDEN ÇIKAN SONUÇLAR

Konuya bu açıdan yaklaşma yalnız siyasal bilimin içindeki konuların belli bir tanımını kapsamakla kalmaz, onun belli bir yöntemle incelenmesini de belirler. Hiç kuşkusuz konu ile yöntem arasında göreli (nispî) bir öncelik vardır. Her bilgi alanında konunun anlaşılması gerekir; anlama yöntemi de buna göre belirlenir. Bu düzen ya da sıra hiç alt üst edilmemek ve konuya bakış açısını önceden belirleyen bir yönteme de bağlanmamak gerekir. İşte, bu özel durumda, politikanın çelişik seçmeler (tercihler) arenası olarak nitelendirilmesi, ona uygun bir metodolojiyi getirir.

Önce siyasal sürecin niteliğini anlamaya çalışır da, dikkatimizi çağdaş dünyaya ya da pek yakın geçmişteki olaylara çevirirsek, düpedüz bir yanlış yapmış oluruz. Bir kimse dünü eşelemeden, bugünü kavrayamaz —Yarınki tutum ve davranışlara ise hiç yön çizemez—. Dünü eşelemekten amaç, bugünün bastırıcı, zorlayıcı sorunlarına bir çözüm bulmaktır. Yoksa bize önemli gözüken bir sorunun (söz gelimi, devletle ekonomik düzen arasındaki ilişkinin) hep öyle olmadığını unuturuz, aklımıza getirmeyiz ve atalarımızın uğruna kanlarını döktükleri çatışmalar (söz gelimi kilise ile devlet ilişkileri) için bugün, kuvvete ve zora başvurmayız. Politika bilimini anlayabilmemiz için, dün olduğu gibi, bugün de yer ve zaman ilişkimizin dışına çıkacak dünyamıza bir bütün, Spinoza'nın deyişiyle «sonsuzluğa bürünmüş» bir şey gözüyle bakmamız gere-

kir. Çok kez mevcut düşünceleri ve çevremize e emen olan kurumları aynen kabul etmeye ve anlamaya alışırız; ihtiyaçlarımızı karşıladıkları zaman da bunları genellikle iyi, yararlı sayarız. Ama, bildiğimiz, benimsediğimiz bu düşünce ve kurumlar yalnız bizim için mi doğru ve iyidir? Acaba bizim eylemlerimiz ve ilkelerimiz tedirgin dünyanın başka başka yerlerinde yaşayan çağdaş insanlara da uygun gelir mi? Kurduğumuz bir hükûmet (yönetim) sistemi tarihin eski çağlarında kurulmuş olan yönetim sistemlerine benzer mi? Acaba bu sistemde yeni, değişik ya da eşsiz bazı özellikler görülür mü? İki durumda da, eskinin sürekliliğini ve yeninin buluşlarını nasıl açıklayabiliriz?

Bu soruların karşılığını bulabilmek için insanın aklına karşılaştırmalı bir yöntem uygulamak geliyor. İncelememizi kendi çağımıza özgü tutar, onunla sınırlandırırsak bir kusur yapmış oluruz; kendi ülkemizden başka ülkeleri incelemeyi beceremezsek gene bir kusur işlemiş oluruz. Tarihin belli bir çağındaki tek bir hükûmet sistemini öğrenmek, bilmek ile siyasal süreci çözümlemek başka başka şeylerdir. Özdeş değildir bunlar. İnsan politikası dünden bugüne yekpâre bir ağ gibi sürekli dokunmuş ve devletten devlete yayılarak onları biçimlendirmiştir. Bu yüzden de politika biliminin içindeki sorunları hem zaman hem de yer bakımından gözlemlemek gerekir. Her seçme'nin (tercihin) önemini ve değişik çözüm yollarının yararlarını kavrayabilmek için hükûmet sistemleri karşılaştırmalı bir yöntemle incelenmelidir. Bir ülkedeki politika bazan o ülkenin eski politikasıyla; bazan da dünkü ya da bugünkü ülkelerle karşılaştırılarak anlaşılabilir. Böylece geçici olanla sürekli olan arasında akla uygun gelen bir ayrım yapılabiir. Siyasal olayların nedenleri, böyle bir karşılaştırma yapılmadan da doğru olarak kestirilebilir. Örneğin, Birleşik Devletlerin neden bir federal devlet olduğunu öğrenmek isteyen bir kimse, bunu yalnız Birleşik Devletleri inceliyerek, gözden geçirerek öğrenebilir. Ama, İsviçre, Kanada ve Avustralya da birer federal devlettir, bunların hükûmet sistemlerinin neden federal olduğunu araştırmak federalizmin nedenleri üzerinde geçerli genellemeler elde etmeye yarar; bu genellemeler geniş bir temele oturtuldukları için daha sağlam ilkelere dayanırlar. Bunun için de kitabın her yerinde karşılaştırma yönteminden geniş biçimde yararlanılmış ve siyasal bilimin sorunları o sorunla ilgili çağın ya da kara parçasının deney ve uygulamalarından örnekler alınarak gösterilmiştir. Devletin niteliğini yalnız çağdaş

Amerika'ya, Britanya'ya ve Rusya'ya bakarak öğrenemeyiz, bu konuda millî devletin doğuşundan, ortaçağdaki kilise devlet dualizmi denemesinden, Roma İmparatorluğunun yükseliş ve çöküşünden, eski Atina'dan alınacak nice dersler vardır; işte devletin niteliğini ancak bunları incelemekle öğrenebiliriz.

Ama hepsi bununla bitmemektedir. Eski çağlara başvurma, karşılaştırma yöntemlerinden yararlanma, sınıflandırma ve açıklığa kavuşturma yollarıyla sorunlar akla daha uygun biçimde anlaşılır. Siyasal bilimin özü çekişmeden ve seçmeden (tercihten) oluştuğuna göre, verileri düzenli bir biçimde çözümlemek bunları akıl yoluyla incelemeye başlamak demektir. Siyasal bilim alanında insanlar hep çeşitli siyaset yöntemlerinin yararlı ve sakıncalı yanlarını tartışırlar, amaca ulaştıracak araçlar üzerinde anlaşmazlığa düşerler ve tasarlanan yöntemlerin uygulamaya elverişli olup olmadığını ölçüp biçerler. Sözün kısası, insanoğulları değerler üzerinde çekişirler. Siyasal süreç —yalnız felsefe eserlerinde tartışıldığı gibi değil, günlük yaşayışta olduğu gibi— şu ya da bu ülküye (ideale) yakarışlarla doludur. İnsanlar hükûmetlerini hayata, hürriyete, mutluluğa, eşitliğe, adalete, barışa, iyi düzene ve bunlara benzer yüksek amaçlara adamışlardır. Peki nasıl tanımlanmalı bunlar? Sözgelimi demokrasiyi nasıl tanımlayalım ki uygulandığı zaman onun ne olduğunu bilelim? Ayrıca, iki ülkü (ideal) biribiriyle çatışırsa ne olur? Kimi yerde hayat uğruna hürriyete kıyılır. Kimi yerde eşitlik uğruna hürriyetler kısılır. Kimi yerde de kamu güvenliği ile kişi hakları çatışır. İnsanoğulları tarihin bir döneminde özel teşebbüs için; bir başka döneminde de genel refah için savaşmaya hazırlanmışlardır. İnsanoğulları kimi yerde de devlet eliyle güvenliklerine kavuşmuşlardır. Birliğe, devletlerin haklarına ve mahallî özerkliğe çok değer vermişlerdir. İnsanlar özel çıkarları ile bu geniş sembolleri bir tuttukları için bu parlak ve göz kamaştırıcı genellemelere siyasal bilimde yer verilmiştir. İnsanoğulları inançlarının etkisi altında kalırlar, bu yüzden de sembolün seçilmesi, anlamı ve onun gelecekteki uygulanma biçimi, tarihin akışı üzerinde etkili olur.

Değerler üzerinde teori yürütmek, gerçi bir düşünüp taşınma işidir, ama gerçekten uzaklaşmak değildir. Felsefî ülkülerin (ideallerin) pivasada geçer akçe olması bir alışkanlık haline gelmiştir. Tersine, düşünceler deneyden doğarlar; tutarlı bir biçimde bütün-

leştikleri zaman (ki felsefede de bu böyle olmak gerekir) daha sonraki deneyler için bir köprübaşı görevini görürler. Nitekim, on sekizinci yüzyılın ortasında Fransız toplumunun ve yönetiminin görünümü karşısında irkilen Rousseau, bir protesto öğretisi yazmış ve Fransız devriminin mimarları da kendilerini haklı, meşru gösterebilmek için çok kez bu öğretiye başvurmuşlardır. Birleşik Devletler Anayasasını hazırlayanlar da önemli düşüncelerin bir çoğunu İngiliz anayasa geleneğinden ve koloni hükûmetlerinin yapısından almışlardır. Ama onlar koşulların zorlamasıyla yetki alanları sınırlı federe devletleri kapsayan yeni bir federal devlet kurmuşlardır. Bunun üzerine federal devlet tipi moda olmuş, yayılmış giderek daha başka teorilere, düşüncelere yol açmıştır. Siyasal öğretiler (doktrinler) siyasal gerçekten uzak, kapalı bir oda içinde dolaşıp durmazlar. Yaşayan, canlı hükûmet sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır bunlar. Sonuç olarak denilebilir ki, siyasal öğretiler devleti anlamamıza yardım ederler, onu akla uygun bir biçime sokarlar. Teori ya da kuram dediğimiz şey, hem birbirine bağlı bir yığın olayı, bir kaç kısa sembolün, işaretin içine sığdıran bir akıl ve düşünce steno'sudur hem de gerçekleşmesini istediğimiz gelecekle ilgili bir özlem ya da dilektir.

SİYASAL BİLİM VE AHLÂK

Yukarıdaki sözlerden de anlaşılıyor ki, siyasal bilimdeki eylem ve davranışta siyasal ülkülerin dile getirilmesi başta gelmektedir. Bu yüzden konunun içine siyasal felsefe kavramlarının incelenmesi de girmektedir. Bismarck'ın tanımladığı gibi, politika «olanakları iyi görüp kullanma san'atıdır.» Oysa, burada, politika denilince bundan, politika olanakları içinden en değerlisinin seçilmesi anlaşılmaktadır. Politikanın özü, başlıca niteliği bir seçme yapmaktır, bu da birtakım değerlerin öbürlerine bilinçli olarak üstün tutulması demektir. Ama bundan değerlerin oldukları gibi kabul edildikleri ya da siyasal süreçten ayrı, onun dışında belirlendikleri anlamı çıkmaz. Üstelik siyasal süreç yalnız bu değerlere erişmenin yol ve yöntemleriyle de ilgili değildir. Siyasal bilim, hem araçları hem de amaçları araştırır. Uygulamalı siyasal bilim yoluyla değerler tartışılır, bunların ilişkileri yoklanır ve geçerli, doğru olup olmadıkları incelenir. İşte, değerler uğruna harcanan bu çaba siyasal bilimin belirlemekte ona sağduyu aşılamaktadır.

Gerçekten, bu kitabın incelemeye, çözümlemeye çalıştığı sorunların önemi de tam bu noktada toplanmaktadır. Çünkü birbiriyle yarışan değerler arasındaki anlaşmazlıklar da bu noktada toplanmışlardır. Bu değerlerin benimsenmesi ve gerçekleştirilmesi siyasal bilimin özünü meydana getirmektedir.

Peki, sorunlar bu karşı değerlerden birini üstün tutarsa, değerlerden her biri yüksek bir ülküye (ideale) göz dikerse, o zaman ülkü ile gerçek birbirine nasıl yaklaştırılabilir? Acaba bu sorunlar ne gibi alternatifler ortaya koyarlar? Olan üzerinde mi, yoksa olması gereken üzerinde mi bize bilgi verirler ve yol gösterirler? Her iki bakımdan da bize yardımları dokunabilir mi?

Bu sorunların birçok yönleri karışık ve şaşırtıcıdır ama, sorunların öyle bazı yönleri de vardır ki bunlar kuşkuya yer bırakmıyacak kadar açık ve seçiktir. Ülküler köklerini gerçekten alırlar, ama gerçeğin dışına çıkarlar. Olanla başlarlar, sonra olması gerekene dönerler. Ülküleri, olanlarla olması gerekenler arasındaki aralığı ölçmek için kullanılan ölçü çubuklarına ya da yerimizi ve yönümüzü gösteren yol işaretlerine benzetebiliriz. Ama bu, gerçekler dünyası ile ülkülerden oluşan düşler dünyasının birbirine tıpatıp uyduğu ya da uyacağı anlamına gelmez. Bir kez, mantık kurallarıyla politika ya da ahlâk kuralları bir değildir. Katkısız, arı düşün alanı içindeki düşünceler uygulamanın erişemiyeceği bir noktada oluşabilirler.[4] Ayrıca, hürriyet ile düzen arasındaki çelişmede de açıkca görüldüğü gibi, ülküler başka ülkülerle anlaşmazlığa düşerler, birbirleriyle çatışırlar. Hürriyet ya da düzenden biri büsbütün genişleyecek olursa, öbürü ortadan kalkar, yok olur. Uygulamalı siyasal bilim alanında bu iki kavramın birbiriyle ılımlı bir oranda karışması gerekir.

Bütün bunlar doğrudur, ama gene de ülkülerin açık ve kesin olarak belirtilmelerinde yarar vardır. Euclid'e göre, nokta bir yer kaplar ama noktanın hacmi yoktur; çizginin ise boyu var eni yoktur. İşte, Euclid'in bu tanımı çizgi ile noktanın birbirine hiç benzemediklerini anlatmaktadır. Ama bu, gene de gerçeği ölçüp biçmemiz için ideal bir ölçüdür. Bir pusulanın üstündeki işaretler için

[4] Ralph Barton Perry bu konuda şöyle yazmaktadır: «Erişilmezlik ülkülerin temelidir. Ülküler insanların elde ettiklerini değil, elde etmek istediklerini tanımlarlar.» *The Humanity of Man* (New York George Braziller Inc., 1956), p. 99.

de aynı şeyler söylenebilir. Nitekim uygulamada, bir gemi kaptanının ya da bir uçak pilotunun —Kutuplara gitmeyi düşünmedikçe— yolunu güney ve kuzey yönlerine göre belirlediği ender görülür. Ama pusula üstündeki işaretler kaptana yönünü bulmakta, yönünü belirlemekte yardım ederler.

İşte, Temel Sorunlar da siyasal bilim alanında aynı işi görürler. Onlar da siyasal bilim alanındaki ideal yönleri ya da ideal olarak düşünülen en son amaçları gösterirler. Bu sorunlar gerçeğin araştırılmasında bir ölçek görevini görürler. Böylelikle bu sorunlarla ideale ne kadar yaklaştığımızı ya da tersine idealden ne kadar uzaklaştığımızı belirleyebiliriz. Uygulamada katıksız ve eksiksiz bir eşitlik ya da hürriyet elde edilemez. Ama kavramların kafada canlandırılması da davranış ve eylemlere bir anlam ve tutarlık kazandırır. Olması gerekeni düşününce, olanı da aydınlatırız.

HUMANİZMA VE SİYASAL BİLİM

Yukardaki tartışmadan da anlaşılacağı gibi, siyasal bilim öteden beri bir inceleme alanı olarak iki eğilim arasında dalgalanıp durmuştur. Kimi düşünürler siyasal süreçteki temel özelliğin insan yaratılışının tekrarlanan niteliklerinden doğduğunu düşünmüşlerdir. Aynı durumlarla karşılaşan insanlar, aynı biçimde tepki gösterirler. Eğer yeter sayıda olaylar üzerinde gözlemlerde bulunursak, genellemeler yoluyla bunları bir araya getirebilirsek, insanların davranış biçimlerini anlayabiliriz, onların gelecekteki davranışları hakkında bile kesin bir kanıya varabiliriz. İşte, siyasal bilimin yasaları böyle genellemelere dayanır. Bunların açık ve kesin biçimde belirtilmeleri siyasal bilimi; uygulanmaları ise yönetim sanatını meydana getirir. Bu görüşe göre, gerek siyasal bilim gerek çözümleme (analiz) kategorileri köklerini gerçekten alırlar ve ihtimale yer vermezler. Siyasal bilim ahlâktan ayrıdır, ondan bağımsız olarak uygulanır. Onun için, siyasal bilimin incelenmesinde ahlâkın ilgisi yoktur. Buna karşılık kimi düşünürler de, önceki görüşün tersine, siyasal bilimin ahlâkla ilgili olduğunu, onunla birleştiğini ileri sürerler. Onların düşüncesine göre siyasal bilim örgütlenmiş genel araçlar ve yollarla insanoğlunu iyiliğe ve mutluluğa kavuşturmaya uğraşır; ahlâk da böyle, o da aynı amaca özel yollardan varmaya çalışır. Gerçekten politikada insanlar iktidar için çekişirler, gruplar özel çıkarları uğruna baskı yapar ve eyleme geçerler,

kimi yerde sistemler kuvvete ve zora başvurularak yönetilir, kurumlar gerçek amaçlarından saparlar. Bu gerçekleri hiç kimse inkâr edemez. Ama gerçek şu ki, bu olgular üzerindeki değer yargıları siyasal bilimin konusuna girmektedir. İnsanlar gözden geçirirler, ölçüp biçerler, sonra da bu gördüklerini iyi, kötü, doğru, yanlış diye ahlâk deyimleriyle değerlendirirler. Ahlâk yargısı gerçek siyasal davranışın ayrılmaz bir parçasıdır. Acaba politika hep çirkin ve kirli işlerle mi doludur? Politikanın daha başka bir yanı yok mudur? Siyasal tarihten «katı tutumlu» yazarların kaba, sakat görüş ve düşünceleri için nasıl kolaylıkla örnekler gösterilebilirse, özgecilik, iyilikseverlik, fedakârlık, kendini kamunun iyiliğine, esenliğine adamak, insanoğlunun refahını gözetmek gibi ahlâk değerleri için de kolaylıkla örnek gösterilebilir. Ahlâk etkenleri politikanın özüne işlerse, acaba o zaman politikayı anlayabilmek için bir ahlâk yargısında bulunmak gerekmez mi?

Az önce bu iki yaklaşımın birbirine karşıt aşırı uçlar oldukları söylenmiş, gerçekten de bunlar genellikle öyle tartışılmıştır. Avrupa'da politika üstüne yazılmış ilk sistemli ve büyük eserde, Yunan Filozofu Eflâtun bu birbirine karşıt görüşleri *Devlet* adlı kitabının iki kahramanı ile —Sokrat ve Thrasymachus'un— aracılığıyla dile getirmiş ve bu tartışma da o günden bugüne sürüp gitmiştir. Söz konusu tartışmalar güçlü ve akla yatkın biçimde sürdürülmüştür, çünkü yapılan tartışmaların her birinde bir gerçek payı vardır, ama bunlar abartıldığı, büyütüldüğü zaman sağduyunun dışına çıkarlar ve saçmalığa dökülürler. Ampirik verilerin çokluğuna düşünmeden, düşüncelerini aklın mayasıyla yoğurmadan tepki gösterenler, Thomas Hobbes'un öne sürdüğü karşıt fikirleri yansıtırlar : «Gerçi yeryüzünün dört bucağında, insanlar evlerini kum üstüne kursalar bile, bundan evlerin kum üstüne kurulacağı anlamı çıkmaz.»[5] Öte yandan, ahlâk filozofları da biçimsel soyutlamalara daldıkları zaman gerçekle ilgilerini yitirmektedirler. Makyavel sık sık aktarılan şu sözleriyle önemli bir yakınmayı dile getirmiştir : «Oysa benim amacım bu noktayı bilenlere, anlayanlara yararlı bir iş yapmak olduğu için, konuyu tasarlandığı gibi değil gerçekte görüldüğü gibi incelemek bana daha uygun gelmiştir; birçok kimseler öyle hükümdarlıklar, öyle cumhuriyetler tasarlamışlardır ki, gerçekte böyle şeyler ne görülmüş, ne de işitilmiştir; çünkü ya-

---

Leviathan, Part II, Chap. 20. Hobbes'dan alınan bu sözlerin için bkz. bu kitabın xxii. yaprağına.

şanan ile yaşanması gereken arasında öyle büyük bir aralık ve uçurum vardır ki, yapılan şeyleri bırakıp da yapılması gereken şeylere yönelen bir kimse varlığını korumaktan çok onu yok etmesini öğrenmiş olur.»[6]

Bu uyarıların ikisi de bugün karşılaştığımız duruma pek uymaktadır. Karşıt siyasal sistemler arasındaki çatışmaları ve bunların dayandıkları felsefeleri son üç yüz yılın —İngiliz, Amerikan, Fransız ve Rus devrimleri gibi— dört büyük devrimi de azaltamamış tersine daha yoğunlaştırmıştır. İnsanlar ya kurulu düzeni haklı görmüşler ya da bu düzene başkaldırmışlardır; ya kurulu düzeni haklı görmüşler ya da bu düzene başkaldırmışlardır; ya ayrıcalıkları savunmuşlar ya da reform istemişlerdir; görüşlerini de birtakım «izm» deyimleriyle —yani konservatizm, liberalizm, kapitalizm, sosyalizm, faşizm ya da komünizmle— genelleştirmişlerdir. Bu yarışma çağdaş demokratik ve komünist sistemler arasında da sürmüştür. Bunun gibi aynı yarışma ve çekişme çağdaş bilim teknolojisini geleneksel yapılı toplumlara aşılamaya çalışan Çin ve Hint yöntemleri arasında da sürmektedir. Onun için, bugün de dün olduğu gibi siyasal bilim insanların toplumsal sistemleri kurarken seçtikleri, üstün tuttukları bir değerler alanıdır.

Konunun niteliği de incelemenin yöntemini göstermektedir. Siyasal bilim bir toplumun genel ahlâkı aramaya yönelmesidir. Siyasal bilimin incelenmesi ise ahlâk yargılarının araştırılmasıdır.

Bunu söylemek bugün birçok çevrelerde uygulanan bir yöntemi benimsememek demektir. İnsan toplumunu inceleyen —genellikle sosyal bilimler adı verilen— bilim alanlarında dikkatleri gerçek eylemler ve davranışlar üzerinde toplamak moda olmuştur. Nitekim, davranışçı yöntem insanların eylemlerini bütün ayrıntılarıyla belirlemeye ve bunların nedenlerini açıklamaya çalışır. İnsanların yapmaları gereken şeyin ne olduğu sorununa gelince, bu sosyal bilim alanının sınırlarını aşan ayrı bir araştırma konusu sayılır. Siyasal bilim karar verme süreci olarak tanımlanır. Siyasal bilimci kararı verenlerle o kararın nasıl ve neden verildiğini inceler. Siyasal bilimci incelediği öznenin duygu ve tutkularını bir doktor gibi tarafsız gözle inceler ve bunları kişisel duygularının etkisi altında kalmadan belirler.

Bu yönteme yalnız ampirik verileri topladığı için itiraz edilmiş değildir. Tersine, siyasal bilim alanında bile öbür sosyal bilim

[6] *The Prince*, Chap. 15.

alanlarında olduğu gibi daha çok gerçek insan davranışlarını bir araya toplamak ve bunları çözümlemek zorunda kalırız. Söz konusu yöntemin daha çok kendi kendini sınırlamasına karşı çıkılmıştır. Çünkü bu yöntem öznenin can evini açıp en ilginç sorunun başladığı yerde durmakta, ondan öteye gitmemektedir. Doğal olarak, politikada kararlar verilmektedir. Gelgelelim biz bu kararların konularını ve değerlerini tartışmak zorundayız. Hangi kararın doğru olduğunu ya da hangi kararın alınması gerektiğini soruşturmalıyız. İnsanların davranış biçimleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler üst üste yığılır da, buna rağmen onların nasıl davranmaları gerektiği açıklanamazsa, o zaman yapılan iş bir düşünce hamallığı olur. Gerçekten siyasal bilim karar verme sürecinden daha geniştir, onu yalnız karar verme süreci olarak tanımlayanlar haksızlık ederler. Operatör bile mesleğini sırf bir kesip biçme işi olarak tanımlamaz. Onun da kafasında bir sağlık anlayışı vardır, uyguladığı mesleğin amacı da budur. Konunun derinliğine inerek onun özünü yakalamaya çalışmak en iyi yoldur. Bu da, ampirik çözümleme (analiz) ile ahlâkî değerlendirmenin karışımı bir yol olmalıdır. Birbirlerini desteklemek bakımından her iki yol da gereklidir; çünkü bunlar birbirlerini tamamlarlar. Siyasal bilimin gerçeğe dayanan verileri ahlâk ölçülerine göre değerlendirilmelidir. Ülküler (idealler) ise yalnız amelî açıdan gerçekçi bir gözle incelenmelidir. Gerçek ve ülkü hamurla maya gibidir. Bunlar ancak birleştikleri, yoğuruldukları zaman yenilecek hale gelirler.

Sonuç olarak, bu görüşte de belirtildiği gibi, «siyasal bilim» başlığındaki «bilim» sözü çok ciddiye alınır, çok zorlanır ve ileri götürülürse, insanı yanıltabilir, yanlış yola sürükleyebilir. Siyasal bilim ancak gerçeği arayıp öğrenmekle, olayları doğru olarak bulmakla, olayların nedenleri ve sonuçları arasında bağlantı kurmakla «bilimsel» nitelik kazanır. Ayrıca, maddî olguları anlayabilmek için kullanılan ve verimli sonuçlar doğuran yöntemler, toplum üzerindeki incelemelere uygulanamaz çünkü bunların dokusu ve maddesi değişiktir. Bir sanat öğrencisi çağdaş araç ve gereçlerin yardımıyla Rembrandt'ın tablosundan çok şeyler öğrenebilir. Tablodaki boyaları inceleyebilir, ressamın fırça tekniğinin ayrıntılı fotoğraflarını çekebilir, kullanılan malzemeyi mikroskopla gözden geçirebilir. Bütün bu incelemeler bittikten sonra, ne sonuca varılır? Araştırıcı tablonun ruhuna, özüne inemez. Sanatçının duygularını, sevgilerini açıklayamaz, tuvalin üzerindeki yaşlı, karışmış bir

yüzün ya da «Gece Bekçisi» tablosunun bizi neden duygulandırdığını söyleyemez.

İşte, siyasal bilim de böyledir. Çağdaş araştırma yöntemleri arasında pek yaygın olan ölçümlerin, yoklamaların, örneklemelerin, plân ve modellerin hepsi, az çok bilgi almaya, belki bazı iyi tahminler yapmaya yarayabilir. Ama bunlar konunun özüne inemezler. Siyasal bilimde IBM makinasına sokulamayan daha başka bir özellik vardır. Gerçek siyasal bilimin içinde insan yaratılışının bütün karmaşık yanları, insanın çok yönlülüğü, iyiliği, kötülüğü, güzelliği ve çirkinliği yer almaktadır. Bilim bütün bunların ancak bir bölümünü açıklayabilir. Konunun en önemli yanı, insanın yorumuna, insan açıklamasına kalmaktadır. Sözün kısası, siyasal bilim insan eylem ve davranışlarının örgütlenmesinden meydana gelmektedir. Siyasal bilim insanla uğraşan bilimlere fen bilimlerinden daha yakındır. Tercihler, değerler ve sorunlarla sürekli olarak, buna karşılık müesseseler, usuller ve iktidarla geçici olarak uğraşırız. Karar verme süreci de siyasal bilimin içindedir, ama siyasal bilim bundan daha geniştir. Siyasal bilimde göz önünde tutulması gereken şey, kararların niteliğidir. İşte, siyasal bilimi uygarlık süreci içinde bir serüven haline getiren budur.

2

Bireyler, Gruplar ve Toplum

Siyasal bilimin ana sorunlarını incelemeden önce, ilerdeki tartışmalarda da birbirinden ayrılmayan birbirine bağlı bulunan ilk iki konuyu gözden geçirmek gerekir. Kimi yazarların ileri sürdükleri gibi siyasal bilimin konusuna yalnız şu kavramlar girmez İktidar, kuvvet, kurum (müessese) devlet, egemenlik ya da karar verme. Siyasal bilimin konusu, toplumsal bir yaratık olarak davranan insanoğlunun kendisidir. Bundan başka, siyasal bilim insanoğlunun yalnız bir parçasını, (örneğin, kuvvet, kudret dürtüsü gibi) onun yaratılışının abartılmış bir yönünü değil; eylemleri, davranışları, özlemleri, sapmaları ve her şeyi ile insanoğlunun tümünü ele almaktadır. Nasıl «Ekonomik İnsan»dan ya da buna benzer bir varsayımdan söz edilemezse, «Siyasal İnsan» diye bir şeyden de söz edilemez. Ortada yalnız İnsan vardır ve onun toplumsal varlığının herhangi bir yönü siyasal bilimle ilgili olabilir.

İnsanın toplumsal bir yaratık olarak incelenmesi, onun kendi benzerleriyle ilişkilerinin incelenmesi demektir; işte böyle ilişkilerden kurulmuş olan bir örgütün tümüne toplum adını veririz. Siyasal bilim insanoğlunun toplumsal eylem ve davranışlarının bir yönü, bir yüzü olduğuna göre, siyasal sistemin bu toplumsal ilişkiye, bağlantıya göre gözden geçirileceği açıktır. Siyasal bilimi anlayabilmek, kavrayabilmek için önce toplumun tüm olarak genel bir görünümünü çiziyoruz, ondan sonra siyasal sürecin başlangıcını, doğuşunu bu toplumsal kalıp içinde gözden geçiriyoruz. Bu iki sorun hem bu bölümün hem de bundan sonraki bölümlerin ko-

nusunu meydana getirmektedir. Bu bölümde toplumsal eylemin belirli ilkelerine, ilkelerden doğan örgütlere ve bunları açıklamaya çalışan bazı teorilere değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise siyasal etkinliğin belirmesi üzerine devlet ve devletin hükûmeti incelenecektir.

Siyasal davranışlarımızla toplumsal yaşayışımızın öteki bölümleri arasında pek sıkı bir ilişki vardır; en eksiksiz bir çözümleme bile bu bölümleri birbirinden büsbütün ayıramaz; biraz düşünürsek bunun böyle olduğunu çabucak kavrarız. İnsanların siyasal sorunlar karşısındaki tutumları, hükûmetlerin gördükleri işler üzerindeki yargıları toplumsal karışımın bütünü içinde biçimlenir ve bu karışımın çeşitli yönlerinden biri geçici olarak üstün gelebilir. Örneğin, her insanın üzerinde mesleğinin, tuttuğu işin, hayatını kazanma biçiminin ve elde ettiği gelirin ve kazancın etkisi vardır. Nitekim, öğretmenin, çiftçinin, sendikacının, iş adamının ve memurun ekonomik sorunlar üzerinde hep bir görüşte olmaları beklenemez. Bu kimselerin üretim biçimleri, gördükleri hizmetler, karşıladıkları toplumsal istemler ve aldıkları ödenekler değişiktir. Bundan dolayı insan Danimarka gibi bazı ülkelerin ekonomik hayatındaki pluralizmin çok partili bir siyaset sistemine neden yansıdığını anlayabilir. Orada işçilerin, tüccarların, küçük ve büyük çiftçilerin dört partisi bulunmaktadır. Belki de o ülkede toplumsal tutarlığı, toplumsal uyumu sağlayan başlıca bağ dinsel inançlarla bunları ayakta tutan örgütlerdir. Bu durumda, Protestanlar Protestan oldukları için bir grupta, Katolikler de Katolik oldukları için bir başka grupta toplanırlar, İsviçre, Hollanda, Kanada ve öteki ülkelerin politikalarıyla da doğrudan doğruya ilgili olan bir gerçektir bu. Üstelik böyle bölünmeler İrlanda'da, Filistin'de ve Hindistan'da olduğu gibi siyasal ayrılıklara ve düşmanlıklara yol açabilir. Bunun gibi, ayrı ayrı ırklardan kurulmuş olan bir toplumda siyaset, ırklar arasındaki ilişkilerle uğraşır. O zaman Brezilya'daki ya da Hawaii'deki gibi ırkların birleşmesi ilkesi, ya da Birleşik Devletlerin bazı kuzey ve batı kesimlerinde olduğu gibi gitgide artan bir eşitlik içinde bir arada yaşama ilkesi benimsenir ya da Mississipi'li demokratlarla Güney Afrikalı Milliyetçilerin yaptıkları gibi hükûmet eliyle ırk ayrımı ve tek yanlı bir ırk üstünlüğü sürdürülür.

Hiç kuşkusuz, bu örneklerin sayıları çoğaltılabilir. Ama siyasal bilimin toplumsal düzenle sıkı ilişkisini ve onun bu düzenle ortaklaşa özellikle bu örnekler de göstermeye yeter. İnsanların

neden tutucu ya da liberal oldukları, neden şu ya da bu adaya oy verdikleri, neden yeni okullar yaptırmak için çıkarılan tahvilleri satın aldıkları ya da almadıkları ve neden katı ya da uzlaştırıcı bir dış politikayı savundukları, bu etkenlerin ya herhangi biriyle ya hepsiyle ya da daha başka etkenlerle açıklanabilir. Öyleyse siyasal bilimi de toplumun başladığı yerden— yani grupların oluştuğu yerden başlayarak incelemek gerekir. Toplum bir gruplar sistemidir ve siyasal bilim de bu gruplardan doğmaktadır.

Bütün insanlar gruplar halinde yaşarlar; devlet de çeşitli gruplardan biridir, öyleyse karşılık bekleyen bazı önemli sorular ortaya çıkar, bunlara verilecek karşılıklar da siyasal bilimin sorunlarına ışık tutar.

Gruplar niçin vardır?

Gruptaki üyeler birbirleriyle ve grupun bütünüyle nasıl birleşmişlerdir?

Çeşitli gruplar arasında ne gibi ilişkiler bulunmaktadır?

İNSANIN TOPLUMSAL ÖZELLİĞİ

Evrenselliğe yaklaşır nitelikte bir genelleme, insan yaratılışının temeli olan koşullardan meydana gelmelidir. Öyleyse insanlığın her yerde gruplar halinde yaşadığı gerçeği toplumsal araştırma için bir başlangıç noktasıdır. Bunun bazı istisnaları vardır, ama bunlar pek fazla değildir ve özel durumlara özgüdür, kuralı bozmaz, pekiştirirler. Dünyadan elini ayağını çeken ve ruhunu güçlendirmek için bedenin isteklerini öldüren bir kimse genellikle kişiliğini ezmiş ve kendisini psikolojik yönden yaralamış olur. İnsanlıktan tiksinme duygusuna saplanır ya da insan üstü bir kuvvetle mistik bağlantı kurarak toplumdan kaçar. Ama insanoğlu toplumla bağlarını koparan sürekli[1] bir kabuğuna, içine çekilme eyleminde bile reddettiği, kaçtığı kendi benzeri insanların onun yaşayış biçimi üzerinde etkili olduğunu kabul eder. Shakespear'in *Atina'lı Timon* adlı eserinde bu insan tipinin acıklı bir portresi çizilmiştir. Gerçekten dünyadan elini ayağını çeken birkaç kişi akıl hastası oldukları için toplumsal ilişkileri bulunmayan bir insanın nasıl bir yaratık

[1] Öte yandan, dünya işlerinden geçici bir süreyle elini ayağını çekmek, bazı önemli durumlarda insanoğluna boş zaman bırakmış ve düşünme olanağı vermiştir, bu da yoğun toplumsal evlemler için bir başlangıç olmuştur

olacağı sorusu ister istemez bir bilmece olmaktadır. Bu konuda elimizde ampirik veriler yoktur; onun için toplumla bağları bulunmayan, tek başına yaşayan bir insanın tanımlanması sorunu, incelemenin dışında bırakılmıştır. Ama bu iş masallara ya da gerçekten çok düşe dayanan felsefe eserlerine konu olmuştur çünkü bunların her ikisi de toplum dışı insanı ya aşağı ya da üstün bir yaratık saymışlar— onu hiç insan olarak düşünmemişlerdir. Nitekim, Yunan'lı destan ozanı, Homer, *Odyssey* adlı eserinin sık sık aktarılan bir bölümünde kahramanı Odysseus'ün, Cyclops'larla yani tek gözlü devlerle karşılaşmasını anlatır: «Hükûmetleri, meclisleri ve mahkemeleri yoktur bu tek gözlü devlerin. Dağbaşlarındaki mağaralarında yaşarlar, her biri kendi karısını ve çocuklarını yönetir, kanunu tek başına onlar temsil ederler, gözleri pektir, korku nedir bilmezler.» Şu olayda bile ailenin nasıl toplumsal bir bağ ve ilişki kurduğu görülür; Odysseus, mağarada Cyclops'un gözünü kör edince, Cyclops bağırarak komşularından yardım ister, komşuları da onun yardımına koşarlar.[2] Robinson Crusoe'nun başından geçen olayların öyküsünü yazan Daniel Defoe, kimi iktisat kuramcılarının ötedenberi pek tuttukları, bayıldıkları yalnız, tek başına yaşayan bir adamı anlatmıştır. Kimi iktisatçılar Robenson Crusoe'nun kişiliğinde en beğendikleri insan tipini, yani en katıksız bireysel etkinliği ve zor geçim koşulları altında kıt olan kaynakları azar azar kullanmasını beceren «Birey» tipini görmüşlerdir. Oysa, Crusoe, adasına hem toplumdan elde ettiği bilgileri, becerileri hem de kazaya uğrayan gemiden kurtardığı nesneleri getirmiştir. Friday adlı insanoğlu ortaya çıkar çıkmaz, adada toplumsal bir ilişki başlamıştır.

---

[2] Kaynak için bkz. *Odyssey*, IX. Kitap, II. 112 - 115. İngilizceye çeviren: T.E. Lawrence, s. 123 (New York Oxford University Press, Inc., 1932). Eflâtun da, erkeğin egemen olduğu ve ailenin en önemli grup sayıldığı ilk ataerkil topluma örnek göstermek için bu sözleri söylemiştir. (*Laws*, iii, sec. 680). Ayrıca Aristo da aynı noktayı doğrulamak için bu sözleri almıştır. Bkz. *Politics*, I Chap. 2 sec. 1252 b. İşte, Tek-gözlü Dev'e (Cyclops'a) ilişkin bu sözler o zamandan beri, hep yazarlar için bir sermaye kaynağı olmuştur. Arnold J. Toynbee, atom bombası çağından önce, henüz «atomik» sıfatının tek ve bölünmez bir bütün olarak anlaşıldığı günlerde yazdığı bir eserinde, Tek-gözlü Devden «hayalî atom biriminin klâsik bir tablosu» diye söz etmiştir. Ed. D.C. Somervell, *Study of History*, Abridgement, Vols. 1-6 (New York; Oxford Univ. Press, Inc., 1947), p. 209. Bu yanıltıcı bir sözdür; çünkü Cyclops hayalîdir ama, aile ilişkileri bakımından tek başına yaşayan ve kendi kendine yeten bir birim değildir.

İnsanları birleştiren toplum bağları olmasaydı, kimbilir insanoğulları nasıl davranırlardı. İşte, bu konuda belki de en korkunç tabloyu on yedinci yüzyılın ortasında yaşamış olan bir İngiliz filozofu çizmiştir. Thomas Hobbes, ana yurdunun Kralcılar ile Parlâmentocular arasındaki iç savaşla kasıp kavrulduğu bir sırada Fransa'ya sığınmış ve 1640'da ünlü eseri *Leviathan*'ı yazmaya başlamıştır. Hobbes bu eserinde, toplum öncesi dönemin karamsar bir görünümünü çizmiş ve insanoğlunu Homer'in tek-gözlü devinden (Cyclops'dan) daha gerçekci bir anlatımla «hayalî atomik bir birey» olarak açıklamıştır'. Hobbes'un insanları «doğal tutkularının» dürtüsüyle davranırlar, bu tutkuların en başında da onların saldırılara karşı öz varlıklarını, benliklerini koruma tutkusu gelir. İnsanlar iç evrenlerine egemen olan kuşku ve güvensizlik yüzünden bir türlü birleşemezler. Güvenliklerini sağlamanın yolunu ya tek başlarına aramayla başlarlar ya da uyanık ve tetikte durup ilk yumruğu indirmeye bakarlar. Böylece ortaya «herkesin herkesle savaş» içinde olduğu bir durum çıkar. Hobbes'a göre böyle bir durumda, «endüstri gereksizdir; çünkü endüstriden sağlanacak ürünler güven altında değildir : En sonunda ortada ne kültür, ne ulaşım, ne ithalât, ne san'at ve edebiyat ve ne de toplum kalır. Daha kötüsü, sürekli bir korku, acımasız öldürülme tehlikesi vardır; yalnızlık, yoksulluk, kötülük ve zorbalık içinde insanoğlunun yaşantısı uzun sürmez.» Gerçi Hobbes «yeryüzünün her yerinde» durumun böyle olmadığını kabul ediyor ama, «halen yeryüzünün birçok yerlerinde bu durumda yaşayan insanların» bulunduğunu da ileri sürmekten geri kalmıyor. Hobbes bu sözlerine kanıt olarak «Amerika'nın birçok yerlerinde yaşayan ilkel insanları» gösteriyor ve bunların küçük aile hükûmetleri dışında bir hükûmete (yönetime) sahip bulunmadıklarını» söylüyor. Kızılderililerin kabile yapıları üzerinde ortaya atılan bu görüş yanlış olmasına yanlıştır ama, on yedinci ve onsekizinci yüzyıllarda pek yayılmıştır. Hobbes iç savaş nedeniyle dağılmış olan otoriteden ve bağımsız devletlerin milletlerarası ilişkilerinden birtakım başka benzetmeler çıkarmak istemiştir, ama bunlarda yanılmıştır; devletin yokluğu ve çöküşü ile toplumun yokluğu ve çöküşünü birbirine karıştırmıştır.[3] Hiç kuşkusuz Hobbes aklını düşlere kaptırmıştır. Ama, Hobbes gene de her bireyin öbür bireylerle bir arada, toplu yaşamak zorunda olduğunu önemle belirtmiştir. İnsan yaşayışı gruplar halinde bir yaşayıştır, belki de yaşayışın, havatın en doğru tanımı bu olabilir.

3 Bu tartışma için bkz. Bölüm 6, s. Adı geçen sözler Leviathan'dan alınmıştır, Bkz. Part I, Chaps. 13 ve 17.

İNSANLARIN GRUPLAR HALİNDE YAŞAMALARININ NEDENİ

Bu olgunun nedenleri kolaylıkla belirtilebilir. İnsan yaratılışının (tabiatının) bizi kendi benzerlerimizle birleştiren, topluluk için de tutan iki temel yönü vardır. Tek başımıza bütün ihtiyaçlarımızı karşılayamadığımız için, gruplar halinde yaşamak zorunda kalırız. Ayrıca bireyin öbür bireylere çok zararlı olabilecek her türlü eylemini denetim altında tutmak zorundayız. Onun içindir ki, gruplar ortak sorunlarda işbirliğimizin, bireyle ilgili işlerde de rekabetimizin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar. Görülüyor ki, bu iki ilke yaratılışımızın çelişik yanlarından doğmakta ve meydana gelen gruplar bakımından ayrı ayrı anlamlar taşımaktadır.

Kendi benzerlerimizle işbirliği yaparak karşıladığımız ihtiyaçlar yalnız yiyecek, giyecek ve barınak gibi temel ihtiyaçlar değildir; uygarlık ilerledikçe bunlara uygarlığın bir belirtisi olarak boyuna yenileri eklenmektedir. Milyonlarca insan endişe ve tehlikelerle dolu bir hayat sürerken yeryüzünün büyük bir bölümünde hâlâ mutlu hayatı gerçekleştirmekten söz etmek boşuna bir çabadır. Ama insanların açlık ya da yoksulluktan ölme tehlikesinden kurtuldukları toplumlarda, toplumsal düzen yaşamak için gerekli olmayan çeşitli amaçlara yönelir ve bu yönelme de yaşayışın daha iyi daha rahat olmasına yardım eder. Nitekim, toplum zorunlu, temel ihtiyaçların baskısından kurtulup daha geniş ihtiyaçları karşılamaya yönelince, insanlar gerek maddî gerek manevî bakımdan büyük bir değişiklik geçirirler. Bu değişme kendini herşeyden önce insanların tercih alanlarının genişlemesinde ve onların eleştirici akıl yolunu kullanmalarında gösterir. Sakınılmaz ve kaçınılmaz olmak ihtiyacın bir belirtisidir. Örneğin, yaşamak isteyen insanlar, yiyecek bulmak zorundadırlar. İnsanlar belli sınırlar içinde neyi, ne zaman yiyeceklerini; bunları nereden ve nasıl bulacaklarını belirlerler. Ama, onların amaçlarında bir değişiklik olmaz, burada iradelerinin yeri yoktur, çünkü yemek, karınlarını doyurmak zorundadırlar.

Oysa, geniş anlamda, ihtiyaçların ve tercihin alanı, değiştirilebilen, genişletilebilen ve önemlerine göre sıraya koyulabilen hem amaçları hem de araçları kapsayacak biçimde genişler. Önceleri rüzgâr ve yağmurdan korunmak için kaba biçimde kurulmuş olan bir yapı daha sonra mimarî uslûbla yapılmış bir ev biçimini alır

Evde oturanlar aile müessesesini meydana getirirler ve birlikte yaşayarak bu yapı içinde bir aile yuvasının duygusal bağlarını kurarlar. Yeme, içme doğallığını yitirir, yapma (sun'î) bir biçim alır. Giyim kuşam ise bir konfor ve moda işi olur. İnsanlar ileri ve çağdaş kültür düzeyine erişince birtakım tercihlerde bulunabilirler; daha iyi orkestralar mı, otomobiller mi yoksa daha iyi okullar ya da parklar mı, bunlardan hangisini istediklerini hangisini istemediklerini kararlaştırırlar. Yalnız yaşamaya, geçime ilişkin bir kaygı insanı hayat düzeyinde daha basit bir düşünce ve tartışmaya götürür, çünkü hayat düzeyinde bir karşılaştırma ve değerlendirme vardır. Nitekim bunlar arasındaki farkı kendisini birdenbire topyekûn savaş tehlikesi içinde bulupta yaşama düzeyinden vazgeçmiş ve hayatını koruma kaygısına kapılmış olan bir kuşak pek güzel anlar ve değerlendirir. İhtiyaçları hayat düzeyini düşünecek bir duruma ulaşmış olan insanlar, artık akıl yoluyla karşılaştırmalar yaparlar ve ahlâka uygun tercihlerde bulunmaya başlarlar. İnsanlar yaşayış biçimlerini eldeki alternatifler arasından seçtikleri zaman, onların bu seçmeleri iyi ve kötü, doğru ve yanlış gibi deyimlere— kısaca, değerlere dönüşürler.[4] Onun için de insanoğlu, yani bu değer seçimi yapan hayvan, onu akıllı ve ahlâklı bir varlık olarak niteleyen bu ince ve ayrıntılı tercihler yapısını önemli ve zorunlu ihtiyaçların üzerine oturtur. İhtiyaçların açık ve kesin olarak belirtilmesi ve bunların karşılanması sürecinde genellikle toplumsal bir nitelik vardır. Charles E. Merriam'ın da dediği gibi, «devletlerin, toplulukların kazançları, gerçekte insan yığınlarının kazançlarıdır.»[5] İnsanlar gruplar halinde biraraya gelmeselerdi, ne insanlaşabilir, ne de insan olarak kalabilirlerdi. İşbirliği, uygarlık için bir kaynak olmuştur.

BAŞKALARINA ZARAR VEREN EYLEMLER ÜZERİNDEKİ SINIRLAMALAR

Ama ihtiyaçlarımızı karşılamak için yaptığımız işbirliği grupların meydana gelişinde tek neden değildir. Bunun daha basit bir ikinci nedeni vardır ki o da insanların yalnız özneyi, kendilerini de-

[4] İnsanoğlunun yaratılışını anlatan kutsal kitaba göre, Âdem ile Havva yasak meyvanın tadına baktıktan sonra, ilk kez insan özelliğine bürünmüşlerdir.

[5] The *New Democracy and the New* Despotism (New York McGraw-Hill Book Company, Whittlesey, House Publication, 1939), p. 37.

ğil başkalarını da etkileyen eylem ve davranışlarda bulunmalarıdır. Eylem denilen şey bir taşın atılmasına benzer, taş nasıl onun atanın elinden çıkarsa, eylem de eylemi yapanın elinden ve denetinden öyle çıkar; eylemin sonuçları da bir havuzun içine düşen cismin çıkardığı dalgacıklar gibi halka halka genişler. İşte, bir bireyin eylemleri öbür bireyler arasında ilişkiler doğurur ve böylece bu eylemler toplumsal bir ilişki haline gelirler.[6] Başkasına eyleminden etkilenen bir kimsenin kendisini etkileyen bu eylemle bir ilgisi vardır. Demek ki, herhangi bir kimsenin eylemi başkalarına ya yararlı ya da zararlı olabilir. Örneğin, Laissez-faire (yani bırakınız yapsınlar) ekonomisinin, İskoçya'lı ustası, Adam Smith de ilk ihtimalin, yani başkalarına yararlı olan eylemin etkisi altında kalmıştır. Adam Smith'in öne sürdüğü düşünceye göre, insanlar bir yandan kendi öz çıkarlarını gözetirler, bir yanda da farkında olmadan ve «görünmeyen bir elin yardımıyla» toplumun çıkarını geliştirirler.[7] Ne var ki, Adam Smith bu iyi sonuçların nasıl meydana geldiğini ve bu görünmeyen elin kimin eli olduğunu açıklayamamıştır. Ne olursa olsun, yararlı sonuçlar doğuran eylemler genellikle pek önemli sorunlar doğurmazlar çünkü bir kimsenin kendi refahını geliştiren eylemlere karşı çıkması ender görülen bir olaydır. Oysa öznesinden başkasının çıkarlarını zedeleyen eylemlerde durum büsbütün tersinedir. Bu durumda, zarar gören kimse kendisine zarar veren eylemden korunmaya çalışır. Onun için, Mill ve Dewey'nin belirttikleri gibi, düzenleme toplum yönünden haklı ya da gerekli olur. İnsanlar sonuçlarından zarar gördükleri davranışları denetleyebilmek için gruplar halinde örgütlenirler. Böylece kişioğlunun öz varlığını koruma isteği grup denetimine yol açar.

Dahası da var. Toplumsal ilişkiler yalnız bazı kişilerin etken, bazılarının da edilgen olmalarıyla meydana gelmez; bu ilişkiler in-

---

[6] On dokuzuncu yüzyıl İngiliz liberalizminin öncüsü, John Stuart Mill, insanın kendisini etkileyen eylemleri ile başkalarına dokunan eylemleri arasında bir ayırım yapmaktadır. *(Essay On Liberty*, Everyman's Library New York : E. P. Dutton + Co. Inc.), pp. 72-75, 136-137. Ancak böyle bir ayırımın sağlam temele dayanıp dayanmadığı pek söz götürmektedir. Acaba insanın büsbütün kendisini etkileyen eylemleri var mıdır? Nitekim Mill de eserinde bu güçlüğün farkına varmış ve ortaya attığı soruya tam karşılık verememiştir. Bu tartışma için ayrıca bkz. John Dewey, *The Public and Its Problem* (New York: Holt, Rinehart + Winston, Inc, 1927), p. 12.

The Wealth of Nations, IV, Chap. «Laissez Faire» üzerindeki tartışma için bkz. Bölüm, 7, s. 208 - 213.

sanların birbirlerini etkilemesinden de doğar. İnsanlar tekbaşlarına çeşitli amaçlar izlerken birbirleriyle çarpışır ve çatışırlar. Ayrı ayrı kişiler aynı işi yapmak ya da aynı nesneyi elde etmek isterler. Tutkuları, özlemleri onları birbirleriyle çatışmaya sürükler. Her birey üstünlük kurmak ve rakibini alt etmek, yenmek fırsatını kollar, çünkü bireylerin hepsi aynı biçimde tatmin olmazlar. Böyle durumlarda üç yol vardır. Birincisinde rekabet edenlere karışılmaz, onlar kendi başlarına bırakılırlar ve ne halleri varsa görürler. İkincisinde insanlar gruplar halinde birleşirler ve belli bir usule göre taraflar için hangi çözüm yolu daha adil ve yerinde ise onu belirtirler. Üçüncü yol, ortalama bir yoldur, burada grup çözüme yanaşmaz, ama bir hakem gibi davranır ve yarışmanın (rekabetin) hangi kurallara göre yapılacağına karar verir. Bu yollardan birincisi Hobbes'un «herkesin herkesle savaşı» çözümünden başka bir şey değildir. Bu çözüm yolunun öyle yıkıcı ve taraflar arasında öyle yok edici sonuçları vardır ki insanlar genellikle bunun yerine daha az kargaşa yaratan bir başka çözüm yolunu seçerler. Son iki çözüm yolunun (gerçi biri yalnız araçları düzenlemekle yetinir biri de hem amacı hem aracı kapsar ama) ikisi de kargaşanın (anarşinin) tehlikelerini ortadan kaldırmak ya da azaltmak için grup otoritesinin yararlı olduğunu kabul ederler.

İŞBİRLİĞİNE REKABETİN KATILMASI

Buraya kadar yapılan tartışmalar artık kısaca özetlenebilir. İnsanoğlu gruplar içinde yaşar, gruplar da bir ya da iki amaçla kurulurlar : Gruplaşmanın amacı tutarlı bir işbirliği içinde ihtiyaçları karşılamak ya da başkalarının zararlı davranışlarından korunmaktır. Demek ki grupların kuruluşunu sağlayan temel nedenler ortak amaçlarda işbirliği yapmak, farklı amaçlarda rekabet etmektir.

İnsanlar işbirliği yapmak zorundadırlar ve bunu yaparlar. Ama insanlar bir de birbirleriyle rekabet ederler. Bunu söylemek insana bir çelişme gibi gözükebilir. İşbirliği insanları birleştirir, bir araya toplar; rekabet ise onları böler, ayırır. Her iki ilke de grupların kuruluşunu açıklamaya yardım ederler, ama bunlar gene de birbirlerine ters düşerler, bir türlü uzlaşamazlar. İnsanlar işbirliği yaptıkları ölçüde rekabet edemezler Tersine, rekabet ettikleri ölçüde de pek işbirliği yapamazlar. Aynı gruptan kimseler aynı amaç

için hem rekabete hem de işbirliğine girişemezler. Bu kadarı oldukça açıktır. Oysa, daha çelişik ve daha önemli bir gerçek vardır ki, o da şudur: Ne rekabet, ne işbirliği tekbaşına başarı sağlayamaz. İşbirliği ve rekabet ilkeleri birbirlerini denetlemezlerse bunların her biri aşırı uçlara sürüklenirler ve başarısız olurlar. Örneğin, rekabet eyleminde tek bir monopolcünün değil, iki ya da daha çok rekabetçinin bulunması öngörülür. Rekabet edeceklerin güçleri birbirine denk ya da birbirine yakın olmak gerekir. Nitekim, rekabetin amacı, rakibi yenmek ve elden gelirse onu iş hayatından sürüp atmaktır. Ama o zaman da rekabet ister istemez durmuş, kesilmiş olur. Rekabet sınırsız olursa tekele (monopole) yönelir ve amacına ulaşınca kendi varlığı için gerekli olan koşulları ortadan kaldırır.[8] Rekabet gerçekte gırtlak gırtlağa olursa, sonunda gene rekabetin kendi gırtlağı kesilir.

Gerçi işbirliği, rekabetten büsbütün farklı görünür ama, genede onunla ortak bir özellik taşır. Her iki ilkenin gerçekleştirmeye çalıştıkları amaç aynıdır: Kişileri üretime özendirmektir. Oysa, kullanılan yöntemler değişiktir, rekabet çatışmaya, çekişmeye, işbirliği ise uyuma, düzene dayanır. İnsanlar işbirliği yapabilmek için örgütlenmek, örgütlenmek için de kurallara uymak zorundadırlar. Kurallar ve örgütler bir dereceye kadar özendirici olurlar çünkü bunlar insanların birbirleriyle güven ve bağlılık içinde çalışmalarını sağlayan sistemli bir davranış biçimi doğururlar. Ama sistemler de, yürüttükleri teşebbüsü boğarak, başarısızlığa uğratarak kendi kendilerine yenilik düşebilirler. Artık insan gücünü verimli olarak kullanamazlar, boşu boşuna harcarlar; araçlara aşırı özen gösterdikleri için amaçları gözden kaçırırlar; düzen kurma istekleri buyurma tutkularına döner. Bu olaylar her türlü örgütün başına gelebilir, ama bazı eylem alanlarında bunlar yararlı değil, zararlı olur; eylemleri büsbütün engellerler. Örneğin, ressamların, yazarların ve müzisyenlerin yazıp çizdiklerini denetlemeye, san'atı gütmeye çalışmak gülünç ve saçma bir şey olur. Niçin? San'at bireyin muhayyelesinden doğar da onun için. San'at, san'atçının iç yaşantısından ve duygularından kendi kendine fışkırır, güdülmeye, denetlemeye gelmez, yoksa söner gider.

[8] Birleşik Devletlerin tröstleri önleme siyasetinde «haklı rekabet» ve «haksız rekabet» kavramları böyle anlatılmıştır. İş ve ticaret hayatıyla ilgili genel kuralların birçoğu hem tüketiciyi hem de üreticiyi rakiplerinin pek katı, acımasız eylem ve davranışlarına karşı korumak amacıyla koyulmuştur.

Gerçek şu ki, insanlar yaşayışlarını büsbütün işbirliği ya da büsbütün rekabet üzerine kurmazlar; nitekim insanoğlunun yaşayışını bu iki aşırı uçtan birine ya da öbürüne iyice yaklaştırmak için girişilen çabaların uygulamada işlemedikleri ortaya çıkmıştır; ahlâk, ekonomi ve biyoloji alanlarındaki bazı çelişik yargılarla bu gerçek daha da açıklığa kavuşabilir. Bu gibi aşırı uçların incelenmesinde yarar vardır, çünkü böylelikle onların arasında kalan alanlar da aydınlanır. Kutup bölgesi ile tropikal bölgeyi bulduktan sonra bunların arasında kalan ılıman bölgeyi bulmak ve anlamak daha kolay olur.

(1) «Komşunu da kendin gibi sev.» Ahlâk alanındaki öğretilerin birçoğu insan ilişkilerinin işbirlikçi yanı üzerinde dururlar ve insanları birbirlerine muhtaç eden bir davranış biçimi öğütlerler. İncil'deki «komşunu da kendin gib sev» buyruğu; ya da Altın Kuralın «sen de başkalarına sana başkalarının yapmalarını istediğin şeyi yap» sözleri bunu tanıklamaktadır. John Donne'ın şu akıcı sözleri de aynı temele dayanmaktadır: «Hiçbir insan tek başına duran, bir *ada* değildir; her insan bir parça *karanın* bir parça da *denizin* malıdır; deniz bir toprak parçasını nasıl sürükleyip götürürse, Avrupa kıt'ası da sanki denize uzanmış bir *kara parçası*, sanki *dostlarımızın* ya da sizin *malınız mülkünüzmüş* gibi küçülür ve ufalır; *ölmeye görsün bir insan* ezilirim o an, *ben de insanoğluyum da* ondan; öğrenmeye kalkışmam kimin için çaldığını *çanın; senin için* çalıyor bu çan».[9] Gerçekte bu ve buna benzer sözler insanların birçoğunun genellikle neler duyduklarını ve nasıl davrandıklarını açıklamaktadır. Bunlar insanlarda olması gereken duygu ve davranışları anlatan sözlerdir. Sık sık belirtilen ülkülerle değişmez bunlar, belki de kalıcı gerçekler arasında hep bir boşluk ve uçurum bulunması bu gibi öğretilerin en önemli yanıdır. Ülkülerle gerçekler arasında bir boşluk ve uçurum bulunduğuna yirminci yüzyılın yarısını yaşamış olan herkes tanıklık edebilir, bunun için pek alaycı olmaya da gerek yoktur. Hiç kuşkusuz bu boşluk ve uçurumu da daha çok insanoğlunun işbirlikçi yanını önemseyen ve onun tiksinme ve yakıp yıkma yeteneğini görmemezlikten gelen böyle kurallar ve ilkeler doğurmaktadır.

(2) Bırak İt İti Yesin. Evrensel bencillik doğmaları da,

---

[9] *Devotions*, No. 17. İtalik'ler eserin aslından alınmıştır.

evrensel iyiliğe aykırı olarak ters yönde abartılmışlardır. Niccolò Machiavelli (Makyavel) *Prens* (Hükümdar) adlı eserinin bir bölümünde insanlık üzerindeki görüşünü şöyle özetlemiştir: «Genellikle insanların nankör, dönek, iki yüzlü, art düşünceli, tehlike önünde korkak, para canlısı ve açgözlü oldukları söylenebilir; onlara iyilik yaptığın sürece, hepsi senden yanadırlar; nitekim daha önce de söylediğim gibi, tehlike uzak olduğu zaman sana kanlarını, mallarını, canlarını, çocuklarını vermeye hazırdırlar; ama tehlike yaklaştı mı hepsi sana başkaldırırlar».[10] Hobbes'un insanoğlunun niteliğini belirten düşüncesi de bundan daha az bencil değildir. Hobbes'un düşüncesine göre «her insanın iradî eyleminin amacı *kendine bir çıkar, yarar ve iyilik sağlamaktır*».[11] Hobbes daha da ileri gider ve acıma duygusu insanın «(başkasının) başına gelen felâketin kendi başına da gelebileceğini düşünmesinden doğmuştur»[12] der; teori uğruna gerçekleri değiştirmenin ancak bu kadar açık bir örneği bulunabilir.

Ekonomik düşünce alanında ve bununla ilgili tedbir ve kararlarda aynı eğilimin daha başka örneklerine rastlanır. On dokuzuncu yüzyılda Britanya'da ve Birleşik Devletlerde pek yaygın olan ekonomi teorisine göre rekabet ilkesi yalnız çalışmayı körükleyen bir unsur olarak kalmaz, toplumun tümüne ve toplumdaki üyelerin hepsine en büyük iyiliği de sağlar. Bu öğretiyi (doktrini) yayan, Adam Smith'in inancına göre «hürriyetini ve güvenliğini sağlamak için uğraşan her birey doğal olarak kendi durumunu iyileştirmek için çalışır»,[13] bireydeki en güçlü içdürtü de budur. İşte bu dürtü ile *Milletlerin Zenginliği* adlı kitabın ilk konusu, başlangıcı olan işbölümü ilkesi birleşince, insanlar arasında özel bir ekonomik ilişki doğar ve bu ilişkiyle her insan hem kendi öz çıkarını hem de başkalarının çıkarlarını gözetir. Smith «insanoğlunun elinde soydaşlarına yardım edebilmek için her zaman bir fırsat» bulunduğu-

[10] Belirtmek gerekir ki Makyavel, Prens'in başka yerlerinde ve başka eserlerinde kendi benzeri insanlardan daha iyi, daha sevgi dolu bir dille söz etmektedir.

[11] Op. cit. Part I, Chap. 14. İtalik'ler eserin aslından alınmıştır.

[12] Ibid., Chap. 6. Piskopos Butler «acıma» konusundaki bu tanımı reddetmiştir. Bkz. *Sermon*, V. not No. 1, Rousseau da *Eşitsizliğin Temeli üzerinde Söylev* adlı eserinde bu tanımı benimsememiştir. *The Social Contract and Discourses*, İng. çeviren G.D.H. Cole (Everyman's Library), pp. 196-200.

[13] Op. cit., IV, Chap. 5.

nu kabul etmiştir. Ama Smith insanın yalnız başkalarındaki bu «hayırseverlik duygusundan...» yordum beklemesinin boş, yararsız bir şey olduğunu da sözlerine eklemiştir. Smith'in görüşüne göre «insanoğlu başkalarındaki benlik sevgisini kendi yararına çevirebilirse, başkalarına kendisine yapacakları yardımın kendilerinin de yararına olduğunu gösterebilirse, belki başkaları üzerinde daha etkili olabilir. Bir kimse başka bir kimseyle pazarlığa girdi mi, şunu öne sürer: Bana istediğimi ver, sen de istediğini al».[14] Bu aşırı bir bencilliktir, ama bazı koşullar bunu yumuşatmıştır. Çünkü Smith kendi benliklerine düşkün olan bireylerin bile işbirliği yapmak zorunda olduklarını kabul etmiştir. Smith bu gerçeği benimsemek zorunda kalmıştır, çünkü işbölümü bir kez çıkış noktası diye alındı mı artık, uzmanların birbirlerine bağlı bulunmaları bunun doğal bir sonucu olmaktadır.

Rus Komünist partisi bunun tersi bir sorunla karşılaşmıştır. Rekabet ilkesine «burjuva ekonomisi» ile ilgisi olduğu için düşman kesilen ve kendilerini sınıfsız bir toplumda sosyalizmi gerçekleştirme işine vermiş bulunan Marksist teoricilerle Komünist yöneticiler, insanın insanı sömürmesi ortadan kalkar kalkmaz toplumda herkesin iyiliğine yönelmiş, işbirliğine dayalı bir altın çağın doğacağını tasarlamışlardır.[15] Onlara göre, Devlet artık sınıf baskısının bir aracı olmıyacaktır. Zincirlerinden kurtulan ve yeni bir kişiliğe bürünen insanlık, herkesin iyiliği ve esenliği için çalışacaktır. Ama ne var ki, Sovyetler Birliğindeki komünist rejimde olayların akışı bu örneğe uymamıştır. Marks'ın «herkesten yeteneğine, herkese ihtiyacına göre» formülünü kaldıran Stalin bunun yerine «herketen yeteneğine, herkese çalışmasına, emeğine göre» formülünü koymuştur. Teknolojisi geri, üretimi düşük ve bağımsızlığı tehlike içinde olan bir ülkede, output'a (çıktı'ya) duyulan ihtiyaç «işe ve çalışmaya özendirici» unsurların önemini arttırmıştır. Onun için de olağanüstü üretimde bulunan, çabuk üreten işçiler örgütü *Udarniki* kurulmuştur; Stahhanovit akımı, yani işi çabuklaştırma kampanyası açılmıştır; olağanüstü çaba harcayan işçilere öbür işçilerden farklı ücretler ödenmiş ve bu çalışkan işçilere ayrıcalıklar tanınmıştır.

[14] Ibid. I, Chap. 2. Ekonomik değiş tokuşun niteliğine ilişkin pek güzel bir eleştiri için bkz. A. D. Lindsay, *The Modern Democratic State* (New York : Oxford Univ. Press, Inc., 1947), pp. 103-105.

[15] Kimi kişilerin düşüncesine göre kapitalizm ile komünizm arasındaki ayrım şöyle tanımlanmaktadır Kapitalizm insanın insan eliyle sömürülmesidir, komünizm ise bunun tersidir.

Ayrıca, teorinin değişen ihtiyaçlara uydurulması da gerekmiş ve onun için de sonunda kapitalist rekabet usulünden değişik olduğu sanılan bir başka usul, «sosyalist rekabet» usulü bulunmuştur.

DOĞA DURUMU VE TOPLUMUN NİTELİĞİ

Son bir çift çelişmeden daha söz etmek gerekir. On dokuzuncu yüzyılda biyolojik bilimler alanındaki araştırmalardan elde edilen olağanüstü sonuçlar, insan toplumunun incelenmesi üzerinde çok etkili olmuştur. Bunun sonunda da, insanlarla öbür yaratıkların yaşayışları arasındaki karşılaştırmalar artık örnekseme yoluyla değil, aynı türden varlığın bir parçası olarak ele alınmaya başlamıştır. Böylece, insanoğlu «doğa» üzerindeki incelemeden kendi toplumu için dersler çıkarmasını bilmiştir. Artık ondan sonra en önemli sorunlar şunlar olmuştur: «Doğanın» niteliği nedir? Doğa insanoğluna ne gibi dersler öğretmiştir? Çok kez, insanlar aynı olgulara bakmışlar, değişik veriler seçmişler ve birbirine ters düşen sonuçlara varmışlardır. Bu konudaki görüşlerden biri «herşeyin kaynağı, aslı çekişmedir» diyen Yunan filozofu Heraclitus'un ele aldığı temanın değişik biçimler altında yeniden işlenmesiyle meydana gelmiştir. Bütün yeryüzüne balta girmemiş bir orman, bu ormana da bir savaş alanı gözüyle bakılmıştır. Pençeleşmek, doğanın bir yasası olmuştur. Güçlünün ya da kurnazın güçsüze üstün gelmesi, onu yok etmesi güçsüz için bir alınyazısıdır. Bu gibi öğretileri Smith'in ekonomisindeki öbür «doğa yasalarıyla» birlikte toplum teorisine uygulayan Herbert Spencer olmuştur. Bundan şu basit sonuç çıkmıştır İti ite boğdurmak. Acaba bu konuda ahlâk hangi yanı tutmuştur? Ahlâk da doğaya uyarak boğanı değil, boğulanı suçlamıştır.

Öyleyse bırakalım da bu konuda Herbert Spencer'in kendi konuşsun

> Bütün doğada katı bir disiplinin hüküm sürdüğünü görürüz, biraz acımasızdır bu disiplin, belki daha yumuşak olabilirdi. Alt düzeydeki yaratıklar arasında sürüp giden bu evrensel çatışma ve çekişme durumu, nice değerli kimseleri büyük şaşkınlığa düşürmektedir ama, aslında bu, koşulların müsaade ettiği en insaflı durumlardan biridir Geviş getirenler türünden bir hayvan yaşlanıp canlılığını yitirdiği zaman, onun bir baş-

ka hayvana yem olması çok daha iyidir, çünkü nasıl olsa acı çekecek ve sonunda da açlıktan ölüp gidecektir... Bu arada insanlığı refaha ve ideal bir noktaya ulaştıran şey de gene genellikle canlı varlığın karşılaştığı bu katı ama, hayırlı disiplindir : İyilik uğruna acımasız davranır bu disiplin; geçici olan acılardan kaçınmak için yolundan hiç bir zaman dönmez ve hep mutluluğu arar bu yasa. Yeteneksizin yoksul olması, yüzsüzlerin başına felâketler gelmesi, boş gezenin aç kalması, güçsüzün güçlü eliyle bir yana itilmesi, çok kimsenin «çukura ve yoksulluğa düşmesi» hep bu büyük ve uzak görüşlü iyilik yasasının buyruklarıdır... Şu var ki, bu katı alınyazıları tek tek değil de, tüm insanlığın çıkarlarıyla birlikte göz önünde tutulursa, bunların pek yüksek bir iyilik ve hayırla dolu oldukları görülür... Hastalıklı ana babanın çocuklarını erkenden toprağa sokan ve bir salgın hastalık gibi düşük ruhlu, dengesiz ve güçsüz olanları birer birer ayıklıyan gene bu iyiliktir.[16]

Buna benzer düşünceler, *Sosyal Statik*'in ortaya çıkışından dokuz yıl sonra, yani Charles Darwin'in çığır açan ünlü eseri *Türlerin Kökeni* yayımlandığı zaman güçlenmiştir. İnsanlarla maymunlar aynı soydan türemişlerse, maymunların varlığını geliştiren koşullarla insanların varlığını geliştiren koşulların birbirleriyle ilgili olmaları gerekir. Ayrıca Darwin'ciler, Darwin'in «yaşama mücadelesi» ve «en uygun olanın yaşaması» varsayımlarıyla verdiği ipuçlarını yakalamakta gecikmemişlerdir. Biyolojik türler bu mücadeleyi kazanarak ve çevreye uyarak varlıklarını geliştirmişlerdir. Onun için insanoğlu da ya boyun eğdirecek ya da boyun eğecektir; ya yok edecek ya da yok edilecektir.

Oysa, Rus anarşisti Prens Peter Kropotkin bu mücadele olgusundan bambaşka bir sonuç çıkarmıştır. Kropotkin mücadele ve rekabet olgularını inkâr etmemiştir ama, bu kavramlara verilen anlam ve önemin pek büyütüldüğü kanısına varmıştır. Kropotkin'e göre evrim merdivenin her basamağında bulunan ve daha gelişmiş türler arasında arttığı görülen bu işbirliği olayına pek dikkat edilmemiştir. Kropotkin zooloji ve antropoloji alanlarındaki bilgisine ve gözlemlerine dayanarak şu sonuca varmıştır :

[16] *Social Statics*, Part III, Chap. 6 (London Chapmant Hall, Ltd., 1850), p. 322.

«Sakın Rekabet edeyim deme! —rekabet türler için hep zararlı olmuştur, hem, ondan kaçınman için öyle çok neden var ki!» Doğanın eğilimi de budur, gerçi onun bu eğilimi her zaman tam anlaşılamamıştır ama, doğada bu eğilim hep var olmuştur. Çalılar arasından, ormanlardan, akarsulardan ve denizlerden bize gelen parola da budur. «Onun için birleşin— el ele verin! Herbirinize ve hepinize en büyük güveni, yaşama ve ilerlemenin bedenen, fikren ve ahlâken en iyi güvencesini verecek olan en sağlam yol budur.» Doğa da bize bunu öğretmektedir; kendi türleri içinde yüksek düzeye erişmiş olan tüm hayvanlar, canlılar da böyle yapmışlardır. İnsanın —en ilkeli— bile böyle davranmıştır; onun için de insanoğlu bugün bizim bulunduğumuz yere ve duruma ulaşmıştır...»[17]

Bu çeşitli görüşler insan gruplaşmalarının tek bir yönden ya da tek bir nedenle açıklanamayacağı düşüncesini pekiştirmektedir. Öyleyse, toplum bir çelişmeye dayanmaktadır. Grupları oluşturan bu iki ana ilke birbirine karşıdır. İlkelerden biri ileri gidince, biri geri gider.[18] Ama ilkeler gene de birbirlerini bütünlerler ve her biri aşırılığa düşmemek için karşıtıyla birleşir. Zeytinyağı ile sirke birleşmez ama, karışır. Ancak bu, her iki ilkenin değeri birbirine eşittir anlamına gelmez ve bunlar birbirlerine eşit oranda karışırlar. Gerçekte, bunun tersi söz konusudur. Çünkü iki ilke içinde, işbirliği daha önemlidir. İnsanoğlu rekabetsiz yaşayamaz, ama işbirliksiz hiç yaşayamaz. İnsanlar rekabet ederlerken bile, gruplar kurarlar ve grup dışında kalan kimselerle daha etkili bir rekabette

---

[17] *Mutual Aid, A Factor of Evolution* (New York : Alfred A. Knopf, Inc., 1925). Bu sözler kitabın 2 nci Bölümünün son paragrafından alınmıştır.

[18] Freud, Schopenhauer'in kirpilerle ilgili öğretici nitelikteki bir masalında aynı noktaya değindiğini söylemiştir. Bkz. Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego*, Chap. 6. «Soğuk bir kış gününde bir alay kirpi buz gibi havada donup ölmemek için birbirlerine iyice sokulup ısınmanın yoluna bakmışlar. Ama çok geçmeden sırtlarındaki dikenlerin canlarını acıttığını anlamışlar ve birbirlerinden ayrılmışlar. O vakit de üşümeye başlamışlar ve yeniden birbirlerine sokulmuşlar, sokulmuşlar ama, bu kez de dikenlerin derdinden kurtulamamışlar. Böylece kirpicikler bir dertten kurtulayım derken bir başka derde düşmüşler. Bakmışlar olacak gibi değil. Sonunda ne çok önde ve ne de çok geride, öyle karar bir yer bulmuşlar ki, oracıkta rahata ermişler.» Bu masalın aslı için Schopenhauer'in *Parerga und Pareli pomena* (1851) adlı eserindeki «masallar» başlığına bakınız.

bulunabilmek için de işbirliği yaparlar. Böylece rekabetin gerekleri insanları işbirliğine götürür. Oysa, bunun tersi, olmaz. Yani insanlar işbirliği gereğiyle rekabete gitmezler. Demek ki başlıca ilke işbirliğidir; ama insanoğlu rekabetsiz yapamaz, bundan dolayı toplumsal karışımın içinde işbirliği oranının çok, rekabet oranının ise az olması gerekir.

Bu konuda bir kuşkumuz olursa, bunu pek yakından bildiğimiz grup ve müesseseleri karşılaştırarak doğrulayabiliriz. Herkes kabul eder ki toplumdaki bütün gruplar içinde işbirliğinin genellikle en yüksek olduğu grup ailedir. Ailelerin büyük çoğunluğu da bu olguyu doğrular, hattâ geçinemeyen, terk ya da boşanma yoluyla çözülen aileler de bile işbirliği oranı yüksektir. Öte yandan, iş ve ticaret âleminde de, bu âlemin sözcülüğünü yapanların ısrarla belirttikleri gibi, yüksek derecede bir rekabet görülür. Hükûmet alanına gelince, orada da hükûmetin sürdürdüğü iç ve dış politikalar arasında bir çelişme göze çarpmaktadır. Hiç değilse halkı olgun ve dayanışma düzeyine ulaşmış olan hükûmetlerin iç politikasında belli bir oranda işbirliği (ya da temel anlaşma— muvafakat, rıza) görülmektedir. Oysa, devletlerarası ilişkilerde bunun tam tersi doğrudur. Orada rekabet üstündür çünkü insanoğlu milletlerarası alanda hâlâ başkalarına zarar verecek bir millî siyaseti nasıl dizginlerim diye düşünmekte ve devletlerin karşılıklı çıkarlarını ilgilendiren sorunlarda aktif işbirliğini geliştirmeye uğraşmaktadır. Onun için, ailede ve ülkede işbirliğine daha çok önem verilmektedir; iş hayatı ile milletlerarası ilişkilerin belirgin özelliği ise rekabet ilkesinde toplanmaktadır. Toplumsal açıdan önceki müesseselerin (yani aile ile milletin) sonrakilerden (yani iş hayatı ve milletlerarası ilişkilerden) daha ileri ve ahlâkça daha üstün olduklarını kim inkâr edebilir?

GENEL ÇIKAR VE ÇIKARLARIN ÇATIŞMASI

Böyle kurulmuş olan grupların niteliği üzerinde onların kökenlerinin ne gibi bir etkisi bulunmaktadır? Bir grupun içindeki üyeler arasında ne türlü ilişkiler vardır? Bir soru daha sorulacak olursa bunların karşılıkları daha iyi anlaşılabilir. İnsanları işbirliğine iten ve rekabete zorlayan şey nedir? Hiç kuşkusuz, insanlar ortak amaçlarını gerçekleştirmek için işbirliği yaparlar. Buna karşılık ayrı amaçların var olduğunu anlayan insanlar da bunları gerçek-

leştirmek için rekabete girişirler. Başka söyleyişle, grupların oluş nedeni yalnız dış etkenlerde —yani karşılıklı ihtiyaç ve çatışma etkenlerinde— aranmamalı, bir de insanların bu etkenlere karşı takındıkları tutumlarda aranmalıdır. Grup eylemden ya da olaydan daha başka bir şeydir. Bir akıl ya da bilinç işidir. Bu böyle anlaşılırsa, grup da o zaman insanların birbirleri üzerindeki etkilerini anlamalarından, bunun bilincine varmalarından doğar. Öyleyse, bu bilinçleme nasıl bir biçim alır?

Ortak eylem, ortak davranış isteyen ihtiyaçları karşılamak üzere insanlar, bir birlik bağı kurmak, bulmak ve hattâ böyle bir bağı yaratmak zorundadırlar. Benzer yönler ararlar; grupla kaynaşır, birleşirler ve dayanışmalarını güçlendirirler. İnsanların tek tek kişiliklerine bir de onları birbirine bağlayan bağlar eklenir. İnsanların birleşmelerinden haklarla ödevlerin birbirine karışmaları, iç içe girmeleri gibi pek önemli sonuçlar doğar. Bir grupun üyesi belli biçimlerde davranabilmek için fırsat arar. Bu üyenin grupun öteki üyelerine karşı ileri süreceği istekler onun istemleri olur; gruptaki üyeler bu istemleri kabul ederlerse, bunlar o üyenin hakları haline gelir. Buna karşılık, gruptaki öteki üyeler de, ondan belli bir davranış beklerler. İşte, başkalarının o üyeden bekledikleri davranışlar da, ona verilen hakların bir karşılığını, yani onun görevlerini meydana getirir. Grupun hakları kabul etmesi, grupa karşı ödevlerin yerine getirilmesine bağlıdır ve doğal olarak başkalarının haklarına saygı göstermek de bu ödevler arasında bulunmaktadır. Grup örgütünde bu yüzden bir karşılık ilkesi bulunmaktadır. Veren kimse alır, alan kimse verir. İnsanlar amaçlarının farklı olduğunu ve ilişkilerinin rekabete dayandığını düşünürlerse, o zaman bunun tersi bir durum ortaya çıkar. Ondan sonra da insanlar benzerliklere değil, ayrılıklara; dayanışmaya değil, özel çıkarlara önem verirler. Kendilerini bir birliğin üyesinden çok, ayrı birimler olarak görürler. Grupla birleşmek yeine, guptan çıkmaya çabalarlar. Benlik duygusu, bencil çıkarlar alanı oransız biçimde genişler, birlik bağı ise irade çatışmaları ortasında yıpranmaya başlar.

GRUP İÇİNDEKİ İNSANLARIN ARALARINDAKİ İLİŞKİLER

Bu karşıt davranışlar bir dereceye kadar her insan grupunda bulunan eğilimlerdir. Bunların içerdikleri kavramlar grupla üyeler arasındaki ilişkilerin açıklanması gibi can sıkıcı, uğraştırıcı bir

soruna uygulanabilir. İnsan aklı, insan toplumu gibi, karışık yapılı bir şeyi anlama güçlüğüyle karşılaşınca, sorunu daha anlaşılabilir bir duruma sokabilmek için parçalara ayırır, bunların birbirlerine nasıl bağlandıklarını gözlemlemenin yollarını araştırır. O zaman şöyle bir soru çıkar ortaya :Bunlardan hangisi bütün, hangisi bu bütünün parçaları sayılacaktır? Başka söyleyişle, hangi birimdeki birlik önemlidir? Bu soruların gruplar üzerinde yapılan bir incelemeye nasıl uygun düştükleri kolaylıkla görülebilir. Grupa ya da bireye verilen öneme göre, ya grup onu meydana getiren bireyler açısından ele alınabilir ya da bireyler bağlı oldukları grup açısından ele alınabilir. İkinci durumda ,insanlar grupla birleşmiş olarak tanımlanırlar. Birincisinde ise grupun üyelerden meydana geldiği söylenir. Açıklama isteyen gerçek hangisidir? Tek insan mı yoksa bir grup insan mı? Bunlardan hangisi birim olarak alınmalı? Biri birim olarak alınırsa, öbürü nasıl anlaşılmalı?

Pek doğal olarak, her iki ihtimal de destek bulmuştur. Bazıları grupun birim olduğunu ileri sürerler ve biz bireyleri de onun birer kaba bölüntüsü sayarlar. Başkaları da insan tekinin birim olduğunu söylerler. Görüşlerden her biri örneksemeler (analogies) yoluyla savunulmuştur; böylelikle bir toplumsal grupun niteliği öteki topluluklarla karşılaştırılarak açıklanmak istenmiştir. Grupu birim kabul edenlere göre, grupa en çok benzeyen şey biyolojik organizmadır. Onun için de, toplumsal bütünü meydana getiren organlar hayvan gövdesindeki organlara benzetilmiş ve parçaların hepsinin görev yönünden birbiriyle ilgili oldukları ve hiç birinin öbüründen ayrılamıyacağı düşünülmüştür. Bu teoriye göre, gövde nasıl doğal bir bütün ise, toplumsal grup da öyledir. O halde, bireyin başkalarından farklı, başkalarıyla ilişkisi bulunmayan bir kişi olduğunu söylemek yanlış bir soyutlama, yanlış bir ayırmadır. Kol yalnız organik bütünün bir parçası olarak yaşar ve hareket eder. Gövdeden ayrılınca, ölür. Birey birim olarak ele alındığı zaman, bunun tersi bir düşünce doğar. İnsan tekine doğal bir birim gözüyle bakılır ve grup sun'î, yapma bir şey olarak belirir. Toplum bir organizma değil, bir küme; kollektif bir bütün değil, bir yığın, bir birikme sayılmıştır. İnsan grubu bir taş yığınına benzetilmiştir. Gruptaki insanlar birleşmişlerdir ama, gene de ayrılabilirler. Taş da yığından çıkarılabilir, ama gene bir taş olarak kalır.

Bu karşıtlıkların açıklamayı gerektirir nitelikte olmaları, bunlara yöneltilecek ilk eleştiridir. Birbirine bu derece ters düşen dü-

şünceler ileri sürülüp yayıldıklarına göre, bunların her biri bazı gerçekleri içeriyor, bazı olgulara uygun düşüyor demektir. Her insanın madde ve ruh yönünden tek ve ayrı bir varlık olmasının anlamı açıktır. Çanlar falan kimse için çalınca, filân kimse çanın benim için de çaldığını söyleyebilir. Ama o sırada bunu ben duyarım falan kimse duymaz — bu da az bir fark değildir! Bundan başka, grupa bir özellik, nitelik verildiği zaman, unutmamak gerekir ki bu özellik ve niteliklerle gruplar yaşayan, duyan, hareket eden ve acı çeken varlıklar olmazlar. Grupun onu meydana getiren üyelerden başka bir varlığı yoktur. Üyeleri ne yaparsa grup da onu yapar. İnsan grup derken tekil, gruplar üzerinde genelleme yaparken çoğul kullanılır. Ama bir başka anlamda grup, anlaşılması ve tanımlanması kolay olan bir olgudur. Grupta insan teklerinde bulunmayan kendine özgü bir anlam vardır. Falan kimse ölebilir, ama üyesi bulunduğu grup varlığını sürdürür; grupun o kimsenin sağlığında elde ettiği özellikleri, nitelikleri değişmez, olduğu gibi kalır. İnsanlar birbirlerine karışık, çapraşık bir örgü ile bağlanmışlardır. Onlar tek yönlü bir trafik akışında olduğu gibi, hep aynı yönde hareket etmezler. Sayısız yol kavşaklarında karşı karşıya gelirler, birbirlerinin yolları üzerine çıkarlar. Özne durumunda olan insanı onun işbirliğinden, rekabetinden, ihtiyaç ve eylemlerinden doğan ilişkilerinden ayırmak mümkün değildir. Her ilişki onun kişiliğini yansıtır, bir gölge gibidir bu, çünkü gölge de hem gölgesi vuran adamın hem de vurduğu yerin malıdır. İzdüşümleri göz önünde tutulmadan bu ilişkilerin kaynağı iyice anlaşılmaz. Gerçi bu görüşlerden her biri sağlam bir temele dayanmıştır ama, bunların arasıra havalanıp, gerçeğin dışına çıktıkları da olmuştur. Nitekim teoriciler, teorik düşünce katında savunulması imkânsız olan çok yüksek bir düzeye bir jet çabukluğuyla yükselivermişlerdir. Akıl yolundan yararlanarak örneksemeden (analogy'den) sonuç çıkarmak isteyen bir tartışmada böyle yanlışlar hep olabilir. Bu yöntem, bilinmeyenin ya da belirsiz olanın anlamını bilinenden ya da belli olandan karşılaştırma yoluyla çıkarmaya yarar. Ama örnekseme yöntemini kullananlar, bu benzerliklerin ancak birbirine yaklaştıkları ölçüde geçerli olacağını unutmuş gözükmektedirler. Karşılaştırılan nesneler özdeş değildir (çünkü özdeş nesneleri karşılaştırmanın bir yararı yoktur); ama bu nesnelerin ortak yanlarından başka bir de onları birbirinden ayırt eden özellikleri vardır. İşte, insan toplumu gibi karışık bir konuyu aydınlatmaya çalışırken, ör-

neksemc yöntemlerinden ölesiye yararlanmaya kendilerini alıştırmış olan araştırmacıların bu noktaya dikkat etmeleri gerekir.

(1) Organik Teori. Söz gelimi, bir grupla bir biyolojik organizma karşılaştırıldığı zaman, organizmadaki bütün niteliklerin grupta da bulunduğu anlaşılırsa, artık bu karşılaştırmanın bir anlamı kalmaz. Tek kişi başka şey, kişilerden kurulu bir grup başka şeydir; bunlar birbirinin eşi, benzeri olsalardı, o zaman zâten insan tekinin, tek kişinin kesin bir tanımı yapılamazdı. Ama bu yanlışa öyle çok düşülüyor ki! Nitekim Eflâtun, topluluk için en büyük iyiliğin birlik olduğunu öne sürmüş, topluluğun bu iyiliğe ancak aynı olaylara herkesin sevinmesi, herkesin üzülmesi, birine dokunan şeyin herkese dokunması halinde erişilebileceğini düşünmüştür. Eflâtun *Devlet* adlı eserinde Sokrat gibi sormuştur bu soruyu : «Tek başına olan bireye en yaraşan durum da bu değil midir? Örneğin birimiz parmağından yaralansa, canı ve gövdesi onları yöneten başla birlikte bu yaranın acısını duymaz mı? Parçanın acısı bütünün acısı olmaz mı? Bunun üzerine insanın parmağı ağrıyor demez miyiz? Ne kadar küçük bir parçamız olsa, onun acısıyla acı duyuyor, onun kıvancıyla kıvanmıyor muyuz? «Evet, öyle» deriz. «Şimdi sizin sorunuza dönelim, bakalım en iyi yönetilen devletin yaşayışı bu duruma ne derece yaklaşmaktadır. Böyle bir devlette yurttaşların başına iyi ya da kötü ne gelirse gelsin, devlet bunu kendi başına gelmiş sayacak, onunla sevinecek, onunla tasalanacaktır».[19] Rousseau'nun yargısı da aynı derecede yanıltıcıdır. Rousseau'ya göre «tek başına ele alınırsa, politik bütün de tıpkı insan gövdesine benzer. Egemen güç (kudret) devletin başıdır; yasalar, gelenek ve görenekler ise devletin beynidir... Yurttaşlar makinaya canlılık veren, onu işleten gövde ve organlardır; hayvan sağlıklı bir durumda ise, bu makinanın hiç bir parçası acı duyusu hemen beyine ulaşmadan yok edilemez... Aklı başında bir insan kendi parmaklarıyla bile bile kendi gözlerini çıkarır mı? Elbette çıkarmaz. Öyleyse genel istem de (irade de) devletin bir üyesinin bir başka üyeyi yaralamasını ya da öldürmesini onaylamaz».[20] Bu düşünceler

---

[19] *Republic,* (Devlet), V. Böl. 462. İng. Çev. A.D. Lindsay (Everyman's Library).

[20] «Discourse On practical Economy,» Bkz. *The Social Contract and Discourses,* trans. G.D.H. Cole, (Everyman's Library), pp. 252, 264. Aynı görüşün daha edebî bir dille anlatılışı için bkz. Menenius Agrippa'nın sözlerine. Shakespeare, *Coriolanus,* Act. I, Sc. I.

organik teorinin çok ileri götürülmesi halinde bundan doğacak tehlikeleri göstermektedir: Yani, organik görüş önce grupu kişileştirmek, sonra da ona bir insanın tutum ve davranışını yakıştırmak eğilimindedir.

(2) Descartes'ın Metafiziği. İnsanoğlunu «gerçek» ya da «doğal» bir birim, grupu ise yapma (sun'î) bir birikme, yığılma sayan —bu karşıt doktrin de benzerlik alanını aşmış, düşler ve masallar dünyasına sapmıştır. Bireycilik adı altında geçinen böyle nice varsayım ve görüş bulunmaktadır. Bunların hepsi de aynı yanlışa, yani elifi görüp mertek sananların düştükleri yanlışa düşmektedirler. Bireyci düşünür gözlerini insanoğlunun tek ve bölünmez varlığına öylesine dikmiştir ki, gözlerini bir türlü ondan ayırıpta insan yığınına çevirememektedir. Yani o bireyci parçaları görmeye alışmıştır, onun için de sonunda bu parça parça alanı toplamakta güçlük çekmektedir. İşte, bireyci düşünürün kişilerin gruplaşarak meydana getirdikleri topluluğu tam anlamıyla açıklamayı başaramamasının nedeni budur. Organik teori grup üyelerinin tek tek ya da ayrı ayrı varlıklar olduklarını açıklamayı başaramamıştır, bu karşıt görüş de kendi çözümlemesiyle dağıttığı unsurları toplayabilmek için uğraşıp durmaktadır. Karışmış yumurtaların ayrılmazlığı ile kırılınca yapılamayan bir nesnenin yalnız parçalarının yeniden bir araya getirilmesi, birbirinin aynı olan şeylerdir.

Ama insanlar gene de, sanki bu açıklayıcı nitelikteki örneksemelerde (analogy'lerde) olmazı olura çevirecek gizli bir güç varmış gibi bunlardan yardım umarlar. On yedinci ve on sekizinci yüzyılların değişik felsefî düşüncelerinde bunun pek güzel bazı örnekleri vardır. O yüzyıllardaki düşünürlerin birçoğu karışık yapılı bir nesnenin unsurlara, parçalara ayrılarak çözümlenmesi gerektiğini ileri sürerek, sağlam bir ön ilkeden işe başlamışlardır. Nitekim mantık ve felsefe alanındaki bütün düşünce ve önermeler ne kadar karışık ya da soyut olursa olsunlar, bunların Descartes'ın deyişiyle «açık ve seçik algılar» biçimine sokulabilecekleri öne sürülmüştür. Bunun gibi toplum üzerinde yapılan bir incelemede de grupu anlayabilmek için o grupu unsurlarına, yani bireylere ayırmak gerektiği söylenmiştir. Ama bu öncülden sonuçlara dokunan, onları etkileyen bir anlam çıkarılmıştır. Bir kez bütün parçalara ayrıldı mı, parçanın içindeki her şey bütününün içinde de var sanılmıştır. Aynı şey başka türlü söylenecek olursa, denilebilir ki bü-

tünün içinde parçalarda bulunmayan hiç bir nesne yoktur.[21] Bu düşünce insan toplumuna aktarılınca, bir gruptaki her niteliğin o grupun tek tek bütün üyelerinde de görüleceği, sonucuna varılır. Bu, matematik sembollerle belirtilecek olursa, grup bir toplama işleminin sonucu gibi tanımlanabilir. S harfini toplum, a, b, c, d ve benzerlerini de toplumdaki kişilerin yerine koyacak olursak, şöyle bir denklem elde ederiz: S = a + b + c + d + ... Bir başka görüş açısından grup toplama işleminin değil, çarpma işleminin bir sonucu sayılır. O zaman bu denklem şöyle gösterilir: S = abcd... Soruna bu bilgilerin ışığı altında bakılacak olursa, karışık yapılı bir bütünün içinde, bütüne özgü özelliklerin bulunduğu görülür; bu özellikler bütünün her parçasına ayrı ayrı geçmezler; bunlar yalnız parçalar bütünleştikleri zaman belirirler; çünkü bu özellikler parçaların değil, bütünün özellikleridir. Saatçi, saati söker ve bütün parçalarını masanın üstüne serer. Bunlara baktığımız vakit, gördüğümüz parçalar saat değildir artık; bu dağınık parçalar size zamanı, saatin kaç olduğunu söylemez.

(3) Toplum Sözleşmesi. Yanlış bir yol izleyen bu bireycilik akımının öteki iki sakat eğiliminden de söz etmek yerinde olur. Çünkü bunların pek geniş bir etkisi olmuştur. On yedinci ve on sekizinci yüzyılların bireyci teorileri insan topluluğunun bilinmeyen yönlerini araştırırken herkesin bildiği bu birbirine benzeyen iki unsurdan yararlanmışlardır. Unsurlardan birisi —yani toplum sözleşmesi varsayımı— belki de çağımızda sermaye birikmesi ve büyük çapta işleri yürütmeye elverişli bir araç olan anonim ortaklıkların pek yayılması yüzünden bir moda[22] haline gelivermiştir. Ortaklıkların birleşmesi insanlar arasında sözleşme niteliğinde bir ilişki meydana getirir. Ama buna bakıpta toplumun bir sözleşmeye dayandığını ileri sürmek, sonra bundan toplum sözleşmesi masalı tasarlamak pek kolay —ya da pek kestirme— bir yoldur. Toplumla sözleşmenin karşılaştırılması lehinde bundan daha fazla bir şey söylenemez. Sözleşme, taraflara güvence altına alınmış, belirlenmiş

---

[21] Bu türlü düşünüşün örnekleri için bkz. Hobbes, *Leviathan* (Everyman's Library), Part I, Chap. 5, p. 18. John Locke, *Second Treatise on Civil Government*, (Everyman's Library), Sec. 135. pp. 184-185; Rousseau, *Social Contract* (Everyman's Library), I, Chap. 6, p. 14.

[22] Farklı sonuçlara varmak için farklı biçimlerde yararlanılan bu Toplum Sözleşmesi teorisi Hobbes, Locke ve Rousseau'nun ve onlar kadar önemli olmayan öbür yazarların ortak mal varlığı olmuştur.

haklar ve ödevler vermektedir. Toplum da üyeleri için aynı şeyi yapmaktadır. Sözleşmede karşılıklı bir durum vardır; sözleşme bir alma verme isteğinin ürünüdür. Toplum için de bu böyledir. Ama, bu noktadan sonra artık benzerlikler bir işe yaramaz. Nitekim grupların hepsi anonim ortaklıklara benzemedikleri gibi; gruptaki bütün ilişkiler de sözleşme niteliğinde değildir; işte örneksemedeki yanlışlıkta buradadır. İnsanlar topluma bir kira sözleşmesi yapar ya da bir ortaklığa girer gibi girmezler. Toplumdan bir bankadan para çeker ya da bir işten ayrılır gibi ayrılmazlar. Öyleyse, aileyi birleştiren bağlar; bir bilim ve araştırma merkezinde bilim adamlarıyla öğrenciler arasındaki dostluk ve arkadaşlık ilişkileri; dinsel bir topluluğun esinlendiği inanç; bir milletin kurulmasıyla ilgili etkinlikler ve gelenekler— bütün bunlar bir ortaklık sözleşmesinin sözü ve özü ile açıklanabilir mi? Böyle çok ve karmaşık nitelikleri olan toplumsal ilişki resmî bir kâğıdın dört köşesine sığdırılamaz, bir faturadaki mal kalemleri biçimine sokulamaz.

(4) Newton'cu Fizik. Bireyleri gruplar halinde yeniden birleştirmenin bir yolunu toplum sözleşmesi düşünürleri, bir yolunu da fizikçiler göstermişlerdir. Isaac Newton'un 1687'de *Principa Mathematica* (Matematiğin İlkeleri) adlı eserini yayımlaması ve yer çekimi kanununu ortaya atması düşünce tarihinde büyük bir olay olmuştur. Newton, elmanın ağaçtan düşmesi, gelgit olayı, dünyanın dönmesi ve güneşin çevresinde dolaşması gibi çok çeşitli olguları kapsayan ve açıklayan bir varsayımı, maddenin, cismin doğal bir kanunu olarak ortaya koymayı başarmıştır. Bunun üzerine cansız, ama birbirini etkileyen parçalardan kurulu bir evren (kâinat) sisteminin var olduğu meydana çıkmıştır. Evrendeki birlik organik bir birlik değildir, bu maddenin fizik niteliklerinden doğan bir birliktir. Öyleyse, bir insan topluluğu da bir atom yığını ya da güneş sistemindeki gezegenler gibi düşünülemez mi? Böyle düşünülürse, o zaman grup da çekme, itme, denge, kuvvet ve durgunluk gibi fizik deyimleriyle açıklanabilir.

Yeni ve ustaca işlenmiş olan bu düşünce destekten yoksun kalmamıştır. Gerçekten, bu düşüncenin John Locke, Thomas Jefferson gibi ünlü kişilerin zihinleri üzerinde etkisi olmuştur. Gelgelelim bu da geçici bir moda ya da buna benzer süreksiz bir düşünce olmaktan öteye geçememiştir. Grupların gerçek niteliğini ortaya koyalım derken, bu düşünce de örneksemeler gibi kötü bir yazgıya, kötü

bir sona sürüklenmiştir.[23] Çünkü insanların davranışları, eylemleri maddeler dünyasında yer alsa bile, bunların bütün özellikleri cansız nesnenin yasalarına uymaz. İşbirliği ile rekabet pozitif ve negatif akım yükleme uçlarına benzemez. Gerçi insanların eylemlerinde de bir nedensellik bağı vardır ama, bunlarda ayın denizi çekmesine benzeyen, kaçınılmaz bir durum, bir zorunluluk yoktur. İnsanların önünde türlü davranış olanakları bulunmaktadır, bu seçme olanaklarının onlar da farkındadırlar. Hiç değilse insanoğulları bunun böyle olduğunu düşünürler ve iradelerinin sınırlı da olsa bu sınırlar içinde özgür tutulduğuna inanırlar. Bu gibi düşünce ve inançlar onların davranışlarına, eylemlerine uygun düşer. İnsanlar bilinçli, düşünen taşınan ve akıldan yararlanan varlıklardır; ama gene de kendilerini tam anlamıyla anlayamazlar, onun için kimlikleri, eylemleri önceden kestirilemez insanoğullarının. Dünyanın çevresinde dönen aya ya da ağaçlardan düşen elmalara benzemez onlar, grupların yörüngesine de girmezler.

Şimdi tartışmaya yeniden dönerek nereye geldiğimize bir bakalım. İnsan ilişkilerinin insanların birlikte çalışmalarından ve birbirleriyle uğraşmalarından, çekişmelerinden meydana geldiğini, grupların hem işbirliğinden yararlanmak hem de rekabetin etkilerini sınırlandırmak amacıyla kurulduklarını gördük; anladık ki toplumu yalnız grupa ya da yalnız bireye dayandırma çabaları yeterli değildir. Bunun üzerine sorunun şöyle tartışılmasını kararlaştırdık : Birbirini bütünleyen bu karşıtlar nasıl bir araya getirilebilir ve eğer grup içindeki üyeler bazı amaçlarda birleşir bazılarında ayrılırlarsa ne olur? Bu konuda grupların niteliğini belirten bazı bilgileri ve açıklamaları inceledik. Ne var ki örnekseme yöntemiyle elde edilen sonuçların güçlükleri gidermeyip bunları arttırdıkları görülmüştür. İnsan topluluğunu canlı bir varlığa, sözleşmeye, güneş sistemine benzeten teoriler ya pek aşırı ya da pek yetersiz olukları için benimsenmemiştir. Gerçi bu teoriler yanlış olmasına yanlıştırlar ama, bunlar harfi harfine uygulanırlarsa ya da yaptıkları açıklamalarda hiç bir eksik bulunmadığı düşünülürse, o zaman bu teorilerin her biri grupların anlaşılması için birer ipucu verirler; belirsiz, kapalı bir konunun aydınlatılmasına yararlar. Çeşitli örneksemele-

[23] Woodrow Wilson'un eleştirisi için bkz. *The New Freedom.* ed Wm. Leuchtenburg (Englewood Cliffs. N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1961). Chap. 2. Ama ne var ki organik teorileri benimsemekte tez davranmış olan Wilson bile eleştiriye açık kapı bırakmıştır

rin doğru ya da yanlış olan başlıca noktaları derlenip toparlana bilirse, bu ipuçları birbirine bağlanabilirler.

Nitekim insan grupu bir canlıya benzer, çeşitli görevler gören organları vardır ve bu organlar birbirine bağlıdır. Ama insan grupu düşünememek, duyamamak ve bir bütün halinde hareket edememek bakımından canlı varlıktan (organizmadan) ayrılmaktadır. Üyeleri arasında karşılıklı bir alıp verme ilişkisi bir ödün (ivaz) *quid Pro quo* bulunduğu için, grup bir sözleşmeye benzetilmektedir. Oysa grup alışılmış, olağan bir sözleşme bağına benzemez, çünkü insanlar grupa her zaman diledikleri gibi girip çıkamazlar, grupun amaçları çeşitli ve geniş olabilir. Grupla maddeler acununun (âleminin) ortak özelliği her iki sistemin dinamik, hareket içinde olmalarında toplanmıştır. Bununla birlikte maddeler acununda parçalar tek başlarına, bağımsız hareket edemezler, böyle bir yetenek yoktur onlarda.

İNSAN GRUPUNUN TEKLİĞİ

Bu özetten ne sonuç çıkar? Belki de pek basit, yalın bir sonuç çıkar —yani insan grubu tek, biricik bir şeydir, bağımsız, kendi başına bir bölümlemedir; grubu anlayabilmenin en iyi yolu da onu kendi rengi, niteliği ve özelliği içinde incelemektir. İnsan topluluklarının hepsinde bulunan bu biricik nitelik şöyle tanımlanabilir: Grup bir bütünün parçaları olan üye bireylerden kuruludur; bireyler birleşmedikçe varlıklarını geliştiremezler. Ama kendini ve bütünü bilme, bilinçlilik yalnız parçalarda vardır, onun için bütünün bir amaç elde etmesi ve örgütlenmesi parçalarla olur. Gerçi insanoğulları bütünleşmeye ters düşecek biçimde ayrı ayrı yaşarlar ama, gene de birleşmiş durumdadırlar, birbirlerinden ayrılmazlar.

GRUPLARIN ÇEŞİTLERİ

Bu sözlerle grupların çözümlenmesi (analizi) bitmiş, tamamlanmış değildir, çünkü bu konuda gözlemlenmesi gereken daha nice olgular vardır. Grupu tek başına var olan bir şey sayıyoruz; grup üyeleri arasındaki ilişkilere grupla sınırlı ilişkiler gözüyle bakıyoruz; onun için de grupun niteliğini derinlemesine incelemek güç bir iş oluyor. Ama bu doğru bir görüş değildir. Gerçekte bütün

insanlar birçok grupların üyesidirler. Pek çeşitli ilişkileri vardır insanların, bir kaleydoskop'un (çiçek dürbününün) içindeki parçalar gibi bir birleşir bir ayrılırlar ve türlü türlü topluluklar, birlikler meydana getirirler. Bunun nedeni sorularak olursa, denilebilir ki, gruplar da işbirliği ve rekabet unsurları kadar doğurgan birliklerdir. İhtiyaçların çeşitliliği, çatışma ve çekişmelerin bolluğu grupların sayılarını çoğaltmaktadır.

Grupları gerçekleştirmek istedikleri amaçlara göre tanımlamak ve bölümlemek en iyi yoldur. Örneğin, insanların maddî ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için kurulmuş birçok birlikler vardır. Böyle «ekonomik» gruplar üretim, dağıtım ve tüketim sistemlerinin birçok safhalarını karşılarlar. Ağır bir nesneyi yerinden kaldırabilmek için iki kat güce ihtiyaç vardır. İki çiftlik arasında onarılması gereken bir çit, bir tahta örtü varsa, komşular bunu birlikte onarırlar. Görülüyor ki bu örnekler çağdaş ekonominin karışık yapısına pek uzak düşmektedir. Ama Beethoven ya da Tchaikovsy'nin senfonilerinde nasıl bir kuş sesinin ya da Afrika tam-tamlarının basit âhenkleri varsa, toplumsal örgütün basitten karmaşığa doğru olan evriminde de böyle birtakım temel ilkeler vardır. Ticaret firması, kişilerin gerek kendilerinin gerek alıcılarının yararına mal satmak ya da hizmet görmek için sözleşerek kurdukları bir örgüttür. Anonim şirketler, banka ya da sigorta sistemleri, kooperatifler, bütün bunlar, insanların başka türlü gerçekleştiremedikleri büyük çapta amaçlarını gerçekleştirmek üzere emek ya da sermayelerini birleştirerek kurdukları ve yararlandıkları araçlardır. Bir vakitler, sendika kurmak fesat suçu sayılırdı, oysa şimdi bu örgüt kurulu düzenin geçerli bir parçası oluvermiştir. Bugün, sendika, ortaçağın loncalarını örnek alarak, hem işe, emeğe bir nitelik kazandırmaya hem de iş alanındaki rekabetin yıkıcı etkilerini ortadan kaldırarak üyelerinin güvenliğini arttırmaya çalışmaktadır.

Bu iktisadî birlikler nasıl insanlığın genel iktisadî ihtiyaçlarından doğmuşlarsa, bunların benzerleri de insanların öbür genel ihtiyaçlarından doğmuşlardır. İnsan her yerde kendini ve çevresini soruşturur. Öğrenir ve öğretir. Kuşkulanan, soruşturan, düşünen bir varlıktır insan. Bilmek ister, anlamak ister. Akıllı bir hayvandır insan; düşüncelerini konuşma yeteneği ile iletir; onun eğitim ihtiyacı ancak ortak bir çaba ve işbirliğiyle karşılanabilir. Kuşaktan kuşağa sürüp gelmiş bir bilgi hazinemiz vardır; insan soyuna bırakılmış olan bu hazine bizim ortak fikir mirasımızdır. Bu mira-

sın engin boyutlarını kavrayabilmek için bilim alanında birçok akıllı kişinin bir araya gelmesi ve işbirliği yapması gerekir. İnsanoğlunun öğrenme isteğini düzenli olarak karşılıyabilmek için bir müesseseler (kurumlar) ağı örülmüştür. Bu konu üzerinde daha fazla durmuyoruz; örgütü, birliği ihtiyaç doğurur, buna başka örnekler de gösterebiliriz. Nitekim yeryüzündeki dinler bir Yüce Varlığa inanma, tapma isteğinden doğmuştur. Aile denilen grup yetişkin kimselere hayat yoldaşlığı kurmak, çocuk yetiştirmek olanaklarını vermektedir. Kültür çalışmalarına karşı aynı ilgiyi besleyen kimseler opera, tiyatro, san'at galerileri, senfoni orkestraları, bale ve benzerleri yerlerde elverişli bir ortama kavuşurlar; öte yandan insanların eğlenceye ve spora düşkünlükleri de spor ve atletizm kulüplerini doğurur.

GRUPLARIN TEMEL UNSURLARI

Bu karşılaştırmalar bir grupun küçük parçalara, temel unsurlara bölünebileceğini, ondan sonra bu grupun öbür gruplarla olan ortak özellikleriyle her grupun kendine özgü özelliklerinin incelenebileceğini göstermektedir. Bir grupu birleştiren unsurlar nelerdir? İlk gerekli unsur üyeliktir; çünkü bu olmadan grup olmaz. Kurdukları birliğin niteliğine göre üyelerin çeşitli adları ve ilişkileri vardır. Söz konusu birlik, bir kilise ise, üyelerinin topluluğuna cemaat ya da inananlar topluluğu adı verilir. Topluluk bir aile topluluğu ise, bunun üyeleri analar, babalar, çocuklar, amcalar, kuzenler ya da bütün akrabalardır. Bir ticaret firmasında ise bu birliğin üyeleri, mal sahipleri, yöneticiler ve çalışan kimselerdir. Devletin üyeleri de yurttaşlar, uyruklar, yöneticiler ya da kamu görevlileridir. Grupa nasıl üye olunur? Bu, bazan grupa girmek isteyenlerin özgür iradeleriyle, bazan da gruptakilerin verecekleri kararla olur. Nitekim bir kimse bağlı olduğu dinden çıktıktan sonra bir başka dine girer; bir okula ya da üniversiteye de başvurduktan sonra alınır. O kimse bir firmada işe atanabilir, yurttaşlığa alınabilir, evlenir bir aile kurabilir. Bazan bir grupa giriş, kişinin iradesi dışında olur; örneğin çocuk bir aile içine doğar, kilisede vaftiz edilir ve doğduğu ülkenin yurttaşlığını kendiliğinden kazanır. Genç, gruptaki üyelik ya bireyin isteği üzerine ya da grupun zorlamasıyla sona erebilir. Dininizin gerektirdiği ödevlerinizi yerine getirmez, dininize bağlılık duymazsanız ,o din ile ilişkinizi bozmuş olursunuz, ya da o dinden kovulursunuz. Okulu ya bırakırsınız ya

bitirirsiniz, ya da ondan atılırsınız. İşinizden de öyle; ondan da ya ayrılırsınız ya da çıkarılırsınız.

Grupun birinci unsuru üyeleri ise, ikinci unsura da görevleri, işleridir. Çünkü üyeler belli bir görev görmek ve bir amacı gerçekleştirmek için bir araya gelmişlerdir. Öyleyse, grupun görevleri nasıl tanımlanabilir? Ailenin başlıca görevi çoğalmak ve bir arada yaşamaktır; dinsel grupun görevi tapınmaktır; firmanın görevi bir işi ya da ticareti yürütmektir; devletin görevi de korumaktır. İşte böyle görevler bir örgüt, bir kuruluş ve bir sistem olmadan yerine getirilemez. Başka söyleyişle, kimliğini ve sürekliliğini koruyan her örgüt birtakım kurumlar kurar. Gerçi ikinci sıradakiler değişik adlar taşırlar ama, bunlar gene de görevleri yönünden birbirlerine benzerler. Nitekim eğitim, okullar, kolejler ve üniversiteler yoluyla müesseseleşmiştir. Din, tapınaklarla, camilerle, havralarla, kiliselerle örgütlenmiştir. İş ya da ticaret firmaların, şirketlerin eliyle yürütülmektedir. Aile evde, yuvada toplanmıştır. Devlet de böyle; o da kendini hükûmet, yasama meclisi, mahkemeler, resmî daireler, kamu hizmeti gibi uzmanlaşmış organlarının aracılığıyla belli etmektedir.

Bir müessese kurulunca, üç unsur daha kendini gösterir: Kurallar, yönetici otorite ve gelir. Her birlikte üyelerin ilişkilerini düzenleyen, onların haklarını ve ödevlerini belirten, işleyiş usullerini gösteren bir kurallar sisteminin bulunması gerekir. Söz konusu sistem kilisede, kilise hukuku ve dinsel törenler biçiminde gözükür. Ailede, evlilik ilişkilerini düzenleyen kurallar, ahlâk töresinin öngördüğü bağlılık ilkesini pekleştirirler. Bir ticaret firması, bir ticarî işletme de yalnız iç düzenlemelerle yetinmez, genel ticaret uygulamasına uyar borçlar hukuku, eşya ve şirketler hukuku çerçevesinde iş görür. Devlete gelince, o, hukukun, gelenek ve görenek kurallarının hem yaratıcısıdır hem ürünüdür. Bu kuralları uygulamak ve grupa yol göstermek yönetici otoritenin görevidir. Sözü edilen otorite de yönettiği birliğin niteliğine göre, iş yöneticileri, rahipler, ana ve babalar, öğretmenler ya da hükûmet edenler (yönetenler) diye değişik biçimler altında görünür. Her grupta önemli olan bir başka unsur da gelirdir— meğer ki gelir deyiminden grupun amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli olan maddî kaynaklar anlaşılsın. Nitekim bir okul ya da üniversite kamu paraları ya da özel taksitlerle yaşar; ticarî işletmeyi ayakta tutan kazançtır; dev-

let, vergiler, resimler ve harçlarla, aile de mal ve mülkiyle ya da geliri ile varlığını sürdürebilir.

Son bir unsur daha vardır ki, bu olmadan hiç bir birlik tam sayılmaz. Her grup, üyelerinin kafasındaki düşüncelerin hem yaratıcısıdır hem de ürünüdür. Bu düşünceler grup hayatının ayrılmaz bir parçasıdır; çünkü bunlar grup üyelerinin umutlarını, dileklerini, özlemlerini canlandırırlar, üyelerin grup amacı, işleyişi üzerindeki görüş ve anlayışlarını açığa vururlar. Grupu ayakta tutan, besleyen düşüncelerin hepsi açık ve kesin değildir. Kimi yerde bu düşünceler dile getirilemezler, açıklanamazlar daha çok sezilir ve duyulurlar. Açıklansalar bile, her zaman bir felsefe sistemi biçimine sokulamazlar. Örneğin nasıl çeşitli siyasal sistemler varsa, çeşitli aile sistemleri de vardır. Ama siyasal teorilerin sayıları çoktur, buna karşılık aile teorilerinin sayıları oldukça azdır. Ancak bu, aile grubu sistemli bir düşünce örgüsünden, ideolojiden yoksundur anlamına gelmez. Çünkü teolojik akidesi olmayan bir din; eğitim felsefesi bulunmayan bir üniversite; ekonomik bir tutum ve davranış sisteminden yoksun bir ticarî işletme, amaçlarını gerçekleştiremez.

TOPLUMDA BİRLİK

Bu çözümleme (analiz) insan gruplarının sayılarının çok ve amaçlarının farklı olduğunu göstermeye yetmektedir. Ama bu çözümlemeyle, bir de tüm birliklerin ne denli karışık yapıları olduğu meydana çıkmaktadır; bunu da genel bir söz olması dolayısıyla en iyi «toplum» sözü tanımlamaktadır. Bu tanıma göre, toplum kavramının içine bütün toplumsal ilişkiler ve örgütlü gruplar girmektedir. Ama iş bununla bitmemektedir. Toplumun birçok gruplardan kurulu olması bir gerçektir; yalnız bunun kadar önemli bir başka gerçek daha vardır ki, o da toplumdaki bütün insanların birden çok üyeliklerinin bulunmasıdır. İnsanlar yaratılışlarının bir gereği olarak birleşmeye, toplu yaşamaya elverişlidirler. Kişilerden her biri aynı anda birçok gruplara bağlıdırlar; hiç bir grup tek başına kişioğlunun bütün çıkarlarını kapsayamaz. Çoğulcu (pluralist) nitelik yalnız grupların birleşmesinden meydana gelen toplumda bulunmaz, insanların birleşme usullerinde de çoğulcu bir nitelik bulunur Bütün insanlar girdikleri gruplarda bazan aynı kimselerle, hattâ çok kez değişik kimselerle karşılaşırlar Nitekim, A bir

I. Tablo

GRUPLARIN BİLEŞİMİ

Bütün Grupların Ortak Unsurları	*Dinî Grupların Unsurları*	*Öğretim Grupların Unsurları*	*Aile Gruplarının Unsurları*	*Ticarî İşletmelerin Unsurları (*)*	*Devletin Unsurları*
1. Üyeler	Cemaat Müminler	Öğretmenler Öğrenciler	Ana baba Çocuklar	Mal Sahipleri, Yöneticiler, İşçi, Müstahdem	Yurttaşlar, Uyruklar, Memurlar
Giriş Şekilleri	İnha Vaftiz İhtida	Atanma Alınma	Evlenme Doğum Evlât edinme	Hisse Senetlerinin Alımı İşe Alma	Doğum Uyrukluk İkametgâh
b. Çıkış Şekilleri	Devamsızlık Aforoz	Emeklilik Çekilme Mezuniyet Çıkarılma	Terk Ölüm Boşanma	Hisse Senetlerinin Satımı Çekilme Çıkarma	Terk Sürgün Yurttaşlığın Kaybedilmesi
2. Görevleri*	İbadet	Öğretim Öğrenim	Birlikte Yaşamak Soyu Sürdürmek	İmalât Satış	Koruma, Adalet, Refah
3. Kuruluşları	Kilise, Tapınak, Cami, Havra	Okul, Kolej, Üniversite	Aile Ocağı	Firma Şirket	Devlet
4. Kuralları	Kilise Hukuku, Âyin, Tevrat, Kur'ân	Düzenleyici işlemler: (Tüzükler, Yönetmelikler) Sınıf Disiplini, Öğretmenler	Evlenme Bağlılık	Ana Sözleşme İşyeri Yönetmelikleri, vb.'leri	Hukuk Gelenek ve Görenek
5. Yöneticileri	Dinî Meclis Rahipler Kurulu		Ana-baba	Sevk ve İdare kadrosu, ustabaşılar	Hükûmet Memurlar
6. Gelirleri	Bağışlar Öşür	Bağışlar Okul Taksitleri	Kazanç	Kâr	Vergiler, Ödünçler, vb.
7. Düşünceleri	Tanrıbilim (teoloji) İman İkrarı	Pedagoji Ders çizelgesi	Tek karılılık (Monogrami) Çok karılılık (Poligami) Çok kocalılık (poliandri)	Emlâk, Özel Mülkiyet, Sözleşme, Rekabet	Siyasal Teori

* Ticarî işletme tek tip ekonomik grupa örnek olarak seçilmiştir.
Bu listedeki görevler tam ve kesin değildir. Listede grupların ana görevleri değil, yan görevleri gösterilmiştir. Her grupun burada gösterilen görevinden daha başka görevleri de olabilir.

şirketin ortağı olarak B, C, D, ve E ile birleşebilir; üniversite bitirmiş bir kimse olarak C, D, L ile birleşebilir; kilisedeki törende W, X, Y, Z ve benzerleri ile bir araya gelebilir. Birleşmenin amacı değiştikçe, her kişi kendini farklı tipte insanların arasında bulur. Gruplar ne görev ne de üyelik bakımından birbirine benzemezler.

Tartışma götürmeyen bu gerçeklerden pek çelişik anlamlar çıkmaktadır. Önce, bütün ilişkileri ve grupları anlatmak için kullanılmış olan tekil durumdaki «toplum» kavramı büyük bir varsayıma dayanmaktadır. Şimdi, şu soruların sorulmasını beklemektense, onları bizim sormamız daha yerinde olur: Toplum gerçekten bir birlik midir? Grupların hemen hepsini içine alan böyle bir şey var mıdır? Varsa, bunu bütünleyen şey nedir? Bu birlik ya da teklik durumu duygu ve düşüncelerimizde yalnız öznel (subjektif) olarak mı meydana gelir, yoksa bunlar nesnel (objektif), somut olarak da belirirler mi? Birincisi, ikinci bir güçlük çıkarır ortaya. İşbirliği ile rekabet yollarının insanlar arasında ilişkiler yarattıkları kolaylıkla görülebilir ve bu ilişkiler grupların oluşmasıyla düzenli bir özellik kazanırlar. Peki, gruplar kurulduktan sonra, bunların kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen şey nedir? Gruplar nasıl bölümlenir? İnsan ihtiyaçları ve çıkarları bütün ilişki olanaklarını önleyecek biçimde dilimlenemez. İnsanın ekonomik, eğitim, kültür ve benzeri ihtiyaçlarından söz edilir, ama bunlar birbirleriyle hiç ilişkileri bulunmayan dilimler değildir, hepsi de bir bütün olan kişiliğin çeşitli görünüşleridir. İnsanların ihtiyaçları birbirine kenetlenmiştir. İnsanlar çatışan amaçlar izlerler. Bazı örneklerde de görüleceği gibi, bu, ortaya çıkan gruplar için de böyledir.

BİREYİN BÖLÜNMÜŞ BAĞLILIKLARI

Ticaret işlerinde, ekonomik teorinin de desteğiyle, faizle borç para verilmesi uygun görülmüştür. Ama iş adamının bağlı bulunduğu din, faizi tefecilik ve günah sayarak hoş görmiyebilir. Bir ressam tuvaline dünyayı gördüğü gibi çizer ve san'at için san'at yaptığını ileri sürer. Ne var ki san'at eleştirmecileri bu ressamı başkalarının ahlâk ve estetik duygularını sarsmakla suçlandırırlar ve san'atın ahlâka bağlı olduğunu iddia ederler. Ana ve babalar çocuklarının yetenekleri gelişsin diye onları okutmak isterler. Gelgelelim aile yuvasının yoksulluğu aile gelirinin arttırılmasını ge-

rektirir, onun için de çocuklar küçük yaşta çalışmaya gönderilir. Bir erkekle bir kadın evlenmek isterler. Ama onlardan birinin bağlı bulunduğu kilise, öbürünün başka bir kiliseye üye olduğunu ya da boşandığını öne sürerek, o erkekle kadının birleşmelerini engeller. Nüfusu çoğalan bir şehirde bir sanayi firması birçok işçi çalıştırabilecek bir fabrika kurabilmek için elverişli bir arsa almak ister. Aynı arsayı eğitim kurumları, okul ya da oyun bahçesi, müteahhit ev, sinemacı da sinema yapmak için isteyebilirler. O zaman ne olacak? Böyle anlaşmazlıklar nasıl çözülecek? Kim çözecek bunları? Hangi ilkelere dayanılarak adalete uygun bir karar verilecek?

Bunlar hayalî, uydurma olaylar değildir. İnsan yaşayışının acıklı ve gülünç yanlarını yansıtan birer gerçektir. Bunların acıklı oluşu, gerçekte her çatışma durumunun acıklı olmasından ileri gelmektedir. Gruplar arasında tek anlaşmazlık bu değildir. Bundan daha ileri durumlar vardır ,çünkü her insanın ve her grupun içinde birbirine aykırı olan duygular, düşünceler ve davranışlar birbirleriyle çekişirler ve çatışırlar. Her insan kendisini çıkarlarına ve ihtiyaçlarına uygun gelen sistemlere bağlı görür. Ama bu çıkarlar, ihtiyaçlar ve sistemler birbiriyle kesişirler, çatışırlar ve çarpışırlar. Bir kimsenin aile babası olarak karısına ve çocuklarına karşı malî gücüne göre değişen birtakım yükümlülükleri vardır. Kişioğlu bir dindeki bazı doğmaları (nasları) o dinin üyesi olduğu için kabul edebilir; bir eğitim programına ise o programa bağlı bir kişi olarak karşı çıkabilir. Bir ressam olarak olayları gördüğü gibi çizmeye çalışır. Ama böyle yaparken içinde bulunduğu toplum düzeninin gelenek ve göreneklerine ters düşebilir. Bu sistemlerden her biri yani ekonomik, dinsel, kültürel, ailevî sistemler ve bunların benzerleri üyelerinden bağlılık isterler. Çünkü her sistem, ne de olsa, insanın bütün ihtiyaç ve çıkarlarından ancak bir bölüğünü kapsar, bu bakımdan her sistemin sağlıyacağı bağlılık da tam bir bağlılık değil, kısmî bir bağlılık olur. Öyleyse insan bu birbirine ters düşen gerekler, isterler karşısında nasıl karara varacaktır? Bunlardan hangisine bağlanacağını nasıl bilecektir?

TOPLUMSAL UYUMUN ARAŞTIRILMASI

Bu sorulara iki türlü karşılık verilebilir. Bağlılıklar arasındaki bu yarışmanın (rekabetin), uzlaşma yoluyla çözülebileceği ileri sürülebilir. Dar anlamda, birbirinin karşıtı olan bu istemlerin hiç

birisinin tam anlamıyla yerine getirilmediği ortaya çıkar. Ya da iki karşı istem arasında bir uzlaşmaya varılır. Taraflardan her biri bazı noktaların üstesinden gelirler, bazılarına hak verirler, bunları doğru bulurlar. Böyle yapılınca, insanın aklına ister istemez şu soru gelir: Arabulucu kim olacaktır? Uzlaşmayı kim sağlayacaktır? Nasıl belirlenecektir bunlar? Oysa, nitelikleri hiç bir uzlaşmaya elvermeyen anlaşmazlıklara bile bu sorular, uygun düşmemektedir. Örneğin Roma İmparatorlarının gerek kendilerinin gerek kendilerinden öncekilerin imparatorluk halkınca kutsal kişiler olarak tanınmak istemeleri sorununu ele alalım. İmparatorların bu isteğiyle, Hıristiyan uyrukların dinsel inançlarını uzlaştırmaya olanak yoktu. İsterseniz bir başka olayı, yani Amerika Birleşik Devletlerinde bağımsızlık savaşından bu yana geçen en önemli bir olayı: Kölelik müessesesini ele alalım. Nitekim, insanların bir mal gibi alınıp satılabileceklerini ileri sürenlerle, bunun tersini ileri sürenler arasında, insanın alım satım konusu olamıyacağını belirten ortalama bir çözüm, bir uzlaşma noktası bulunamamıştı. İki görüşten birini kabul etmek gerekiyordu. Bu ikiliği uzlaştırmak ya da iki görüşü biribiriyle uyuşturmak mümkün değildi. Hazreti Süleyman'ın adaletinde olduğu gibi, iki kadın bir çocuk üzerinde hak iddia ederlerse, o çocuk öldürülürdü, taraflar da böylece ödeşir ve uzlaşırlardı. Amerika'daki kölelik sorununun çözümü de gerçekte savaşın hakemliğine bırakılmıştı; köleliğe ilişkin görüşlerden hangisinin iyi olduğunu değil, hangisi in uygulanacağını silâhlar tâyin etmişti.

Uzlaşmaya varılamazsa, o zaman grupların arasındaki anlaşmazlığı çözebilmek için akla bir başka düşünce gelebilir. Bu da gruplardan birinin öbürüne baş eğmesidir. Peki, ama bu nasıl gerçekleşecektir? Hangi grubun egemen olacağını kim tâyin edecektir? Birincisi kuvvet kullanmaktır; yani yenilen tarafı ezmek ve boyunduruk altına almaktır. İkincisi taraflardan birini barışçı yollarla inandırarak öteki tarafın görüşüne uydurmaktır. Üçüncüsü de taraflar arasındaki anlaşmazlık hakkında karar verecek daha büyük bir kuruluşa başvurmaktır. Nitekim işbirliği ile rekabeti, gruplarla kişileri biribirleriyle uzlaştırmak güç bir sorundur; ama bu soruna yalnız tek bir gruptaki kişilerin ilişkileri gözüyle dar bir açıdan bakılamaz, buna değişik biçimlerde birleşmiş birçok grupların aralarındaki karışık ilişkileri gözönünde tutarak daha açıdan bakmak gerekir. Öyleyse, daha önce sorulmuş olan

bir soruyu, yani grubun bireyle ilişkisi nasıl tanımlanacak sorusunu yeniden sormak gerekir. Şimdi bu sorun çok üyeli insan gruplarının, çok gruplu tek bir toplumda örgütlendirilmesi sorunu diye belirtilirse daha doğru açıklanmış olur. Acaba toplum teorisi ilkeleri ve toplumsal örgütlenme uygulamaları çeşitli grupları, çok sayıda üyelerle ve çeşitli üyeleri de çok sayıda gruplarla birleştirmenin bir yolunu ve yöntemini bulabilir mi? Böyle bir birlik ancak toplumdaki bütün çıkarların ve bütün birliklerin üstünde bir birlik kurmakla gerçekleşebilir. Öyleyse, artık devletin kökenini ve hükûmetin katkısını ele almak ve incelemek zamanı gelmiştir.

3

Devletin Kökeni

SİYASAL BİLİM, DEVLET VE HÜKÛMET

Toplumu meydana getiren birçok grup içinde, siyasal bilimciyi özellikle devlet konusu ilgilendirir. Her insan topluluğu gibi, devlet de toplumun içinde doğar ve yaşar. Devlet de köklerini aile, kilise, şirket, sendika, okul ve dernek gibi aynı toprağa salmıştır. ve oradan beslenmektedir. Ama acaba, devleti kendine özgü biçimde gelişmeye iten şey nedir? Bu siyasal gelişme sürecinin tohumları nelerdir? Devlet dediğimiz müessese niçin vardır ve bu müessese nereden çıkmıştır? İşte, bu bölümde cevap vermeye çalışacağımız sorulardan bazıları bunlardır.

Soruların soruluş biçimine göre, bu konuyu ister istemez her bakımdan çözümlememiz gerekiyor. Buradaki güçlüklerden biri kavramla biri de sözle ilgilidir. Konumuz şu üç temel deyimi kapsamaktadır : Siyasal bilim, devlet ve hükûmet. Çok kez, bu deyimler eş anlamda kullanılırlar ve bunların birçok tanımlamalarda birbirinin yerine kullanıldıkları görülür. Ama açıklayacağımız olgular ve bunlarla ilgili düşünceler birtakım gerçek ayrılıklar göstermektedir. Öyleyse bu deyimleri iyice anlatabilmek için ayrı ayrı sözcükler kullanmak gerekmektedir. İşte, bunun için de, aşağıdaki açıklamalarda siyasal bilim, devlet ve hükûmet kavramları, olguları, olayları anlamaya yarayacak biçimde, aralarındaki ayrılıklar belirtilerek açıklanacaktır. Daha önce toplumu bütün insan ilişkilerini ve insan gruplarını içine alan pek geniş bir kavram olarak tanımlamıştık. Şimdi, bu geniş kavramdan dar kavrama doğru ilerlersek, bunun ardından siyasal bilim kavramının geldiğini görürüz.

İşte insanlar ana çizgileri 1. Bölümde belirtilen ve 4-13. Bölümlerde daha geniş biçimde ele alınacak olan bu süreç içinde temel alternatifler ya da sorunlar arasında bir seçme yaparlar.

Devlet kavramı siyasal bilim kavramından daha sınırlıdır. Politikanın süreçlerini örgütleyen ve biçimlendiren devlet müessesesidir. Devlet mekanizması, organlardan, yetkilerden, iktidar ve haklardan oluşmuştur. Sistemli bir ilişkiler örgüsüdür Devlet. Politikanın (siyasetin) devletten daha geniş bir kavram olduğunu göstermek kolaydır. Devletin olduğu yerde, siyaset de vardır. Gelgelelim bunun tersi olmaz, yani siyasetin var olduğu yerde, devletin de var olması gerekmez. Henüz ortada millî üstü bir devletin bulunmadığını biliriz ama, gene de milletlerarası bir politikanın varlığından söz ederiz. Bunun gibi, kiliselerin, şirketlerin, sendikaların içindeki siyasetten (politikadan)söz açarız ama, bunların da hiçbiri devlet değildir. Nitekim, devlet daha dar bir başka kavramı— hükûmeti de içine almaktadır. Her devletin bir hükûmeti vardır. Hükûmet, kamu katlarında (makamlarında) oturan ve devlet otoritesini kullanan kişileri belirten bir kavramdır. Gerçekten, hükûmetler değişir ama, devlet değişmez. Hükûmet, devlet içinde yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımı (farklılaşmayı) anlatan bir kavramdır. Şimdi bu bir dizi kavramı iç içe girmiş yuvarlaklar biçiminde geometrik bir şema ile gösterebiliriz; şemada toplum, yuvarlağın en dışında, hükûmet ise en içinde yer almıştır. Şöyle ki :

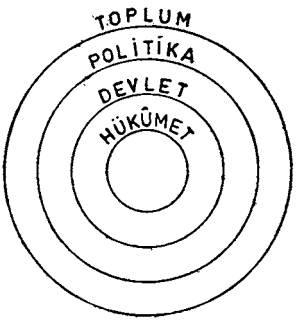

DEVLETİN İLK GÖREVİ

Eğer bütün gruplar belli bir toplumsal ihtiyaç için kurulmuşlarsa, o zaman genel bir müessese niteliği taşıyan devletin de, toplumun genel ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. Böylece, devletin üstlendiği görevler incelenerek onun hangi ihtiyacı karşıladığı anlaşılabilir. Nitekim, devletin değişik zaman ve yerlerde üstlendiği bu çok karmaşık görevlerini inceleyen bir kimse, bunların neden özellikle bu örgüt eliyle yürütüldüğüne şaşmaktan kendini alamaz. İnceleme sonunda o kimse, devletin bazı görevleri, işleri çok eskiden beri gördüğünü, bazılarını da daha yeni üstlendiğini öğrenir. Gene o kimse, bu görevlerden bazılarının devletçe üstlenilmesine ses çıkarılmadığını, buna karşılık görevlerden bazılarının devlet eliyle görülmesine karşı çıkıldığını görür. Sonunda, bu kimse hükûmetin (devletin) görevleri arasında birinci ve ikinci derecede görevler, temel ve yan görevler, zorunlu ve zorunlu olmayan görevler diye bir ayrım yapılıp yapılamayacağını sormaya başlar. Siyasal bilimci devletin herhangi bir görevine parmağını basar da, «işte bu hiç tartışmasız devletin görevidir» diyebilirse, o zaman bu sorulara karşılık bulmakta kolaylık çeker. Ya da aynı konuya bir başka yönden yaklaşarak, şunu sorabilir: «Devlet en azından hangi görevi görmelidir ki devlet olabilsin? Devletin hangi görevi, işi en önemli sayılsın ki bir başka kuruluş bunu yerine getirdiği zaman, o da devlet olabilsin ya da bir devlet biçimine girsin?»

KORUNMA DÜRTÜSÜNÜN GENELLİĞİ

Devlet ve hükûmetle ilgili gerçekler ve olgular bu soruların karşılığını vermektedir. Hayatı ve organları koruma isteği bütün insanların ortak kaygısıdır. Herkes güven içinde olmak ister. Her yerde insanlar maddî varlıklarını zarardan koruyacak bir güvence ararlar. Gerçi maddî varlığa yönelen tehditleri uzaklaştırma genel bir dürtüdür ama, insanoğulları bunu savuşturmak için değişik araçlara başvurmuşlardır. Örneğin, insanların her şeyden önce kendilerine güvenmeleri az görülmüş bir olay değildir. Tarihin birçok çağlarında —ve hiç kuşkusuz tarih öncesi çağlarda— yeryüzünün her yerinde insanlar evlerinde silâh bulundurmuşlar ve seyahate çıkarken bunları yanlarında taşımışlardır. Bir kimsenin öz varlığına ya da malına yönelen saldırıya karşı bunları savunması, onun hem ilk hem de bir bakıma son savunması olurdu. Saldırıyı uzak-

laştırma, savuşturma o kimsenin bilek gücüne kalırdı; çünkü başkaları yardıma çağrılsa bile, onlar yetişinceye kadar iş işten geçebilirdi. Nitekim bazı durumlarda kişioğlunun kendine güvenmesi yetmemekteydi. Özellikle beklenen saldırı geçici değil de sürekli olursa; saldıranın elindeki saldırı araçları savunanın elindeki araçlardan üstün ise; ya da kişinin barış ve güvenliğine yönelen bu saldırı eylemi grupun içinden değil de dışından, bir başka grupun örgütlü gücünden gelirse, böyle durumlarda artık kişinin kendi güvenmesi yetmez. Onun için, etkili güvenlik, kollektif ve ortak olan güvenliktir. İnsanlar tek başlarına sağlayamadıkları korunmayı grup halinde birleşerek sağlayabilirler. Ama böyle bir korunma ihtiyacı var olduğu sürece, grupun da bunu karşılamak için birtakım sürekli uygulamalara girişmesi ve usuller koyması gerekir. Bir aşamada, bu uygulama ve usuller tekrar edile edile benimsenirler. Ondan sonra da bunlar resmen bir örgüt niteliğini alırlar. Kısacası müesseseleşmiş olurlar. «Müessese» dediğimiz şey de, gerçekte bir grupun ortak bir ihtiyacı karşılamak üzere giriştiği sürekli eylemlerin sistemli bir gelişmesidir. Sözün kısası devlet, bir grup insanın kendi korunma dürtülerini müesseseleştirmelerinden doğmuştur.

Ancak, bugüne dek, bu sözler daha çok birer iddia olarak kalmışlardır. Acaba, devletin temel görevinin koruma olduğunu gösteren herhangi bir kanıt var mıdır? Bu sorunun karşılığını, tarihsel bilgileri gözden geçirerek ve bugünkü devletin görevlerini inceliyerek çeşitli kaynaklardan çıkarabiliriz. Tarihsel kanıtlar kopuk kopuk ve süreksizdirler, ama gene de bazı sonuçları doğrulamak için yeterli sayılırlar. İyi ki, antropologlar insanın ve insan kültürlerinin evrimindeki çeşitli aşamaları bölümlere ayırmışlar; buna göre bilinen en eski çağ (Alt-palaelotik) çağdır ki bunun da 130,000 ile 500,000 yıl geriye gittiği sanılmaktadır.[1] Ne yazık ki, arkaeolojik kalıntılarla eldeki metinler insanların 5000 yıl önceki yaşayışları ve yönetim biçimleri üzerinde pek az ve düzensiz bilgi-

[1] Bkz. Melville J. Herskovits, *Man and His Works* (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1948), pp. 114 ve özellikle p. 120. Arnold J. Toynbee, çağlar üzerindeki tarihsel bilgilerimizin dünyanın yaşı ve insanın evrimi üzerindeki bilgilerimize oranla çok az olduğunu belirtmektedir. Bkz. *Civilization on Trial* (New York : Oxford University Press, 1948, pp. 36-37). Çağdaş bilim adamları gezegenin aşağı yukarı 2.000 milyon, hayatın 500-800 milyon ve insan türünün de 600,000 ile bir milyon yıldanberi var olduğunu sanmaktadırlar.

ler vermektedir. Dünya uygarlıklarının bir çoğunda —söz gelimi, Çin, Hint, İran ve Avrupa uygarlıklarında— aşağı yukarı İ.Ö. 3000' den İ.Ö. 1000 yılına gelinceye dek «tarihten önceki» çağlar deyimine karşılık «tarih» deyiminin kullanılmasını sağlayacak yeterli bilgi yoktur. Oysa, siyasal örgütlenme, devlet tarihten önceki karanlık çağda ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan devletin kökenine ilişkin herhangi bir iddia ve görüş daha çok bir tahmine dayanmaktadır.

Bununla birlikte, bir grupun savunma amacıyla kurduğu örgütle, devlet örgütü arasında hep sıkı bir ilişkinin bulunduğunu gösteren kanıtlar da vardır. Göçebelik günlerinde insanlar, avcılık ya da hayvancılıkla karınlarını doyururlar, aileleri ile mallarını gittikleri yerlere yanlarında götürürlerdi; işte bu göçer konarlık, yer değiştirme, onları askerî ya da yarı askerî nitelikte bir örgüt kurmaya zorlamıştı. At sırtındaki sağlam gövdeli erkeklerden çabucak süvari birlikleri kurulabilir; bir kervandaki araba ya da vagonlar savunma yerine çevrilebilirdi. Göçebelikten çıkıp toprağa yerleştikleri, avcılığı bırakıp tarıma geçtikleri zaman insanların kendilerini koruma taktikleri de değişmiştir çünkü korunacak olan nesneler artık —ev ve yiyecek kaynağı gibi— taşınmaz nesnelerdi, toprağı eken kimsenin ürününü alıncaya kadar orada kalması gerekiyordu. Sonunda, tarımla uğraşan insanlar sürülmesi, ekilip biçilmesi kolay olan düz yerlerde, ovalarda yaşamayı uygun buldular, ovayı dışardan savunmaya elverişli bir sınırla çevirdiler, içerde de bir kale kurmayı gerekli gördüler. İşte, devletin, siyasal örgütün ilk ödevini de bu ihtiyaç ve bunun ortaya çıkardığı müesseseler doğurdu.

DİL VE TARİH KANITI

Düşüncelerimizin kökleri onları dile getiren sözlerin köklerinde bulunduğu için, dil bu konuda bize ışık tutucu bir kanıt olur. En eski ve en çok kullanılan siyasal deyimlerimizin bir çoğu, önceleri güvenlik için berkitilmiş, sınırlı bir alanı anlatmaya yarardı. Nitekim, «politika» deyiminin atası olan Yunanca *polis* sözü, öteye beriye dağılmış çiftçilerin, köylülerin toplandığı, kadınların ve çocukların güvenliklerinin sağlandığı, askerî bakımdan savunmaya elverişli bir yer anlamına gelirdi.[2] «Yüksek polis» ya da Ak-

[2] Bkz. Ernest Barker'in, *The Politics of Aristotle* (New York Oxford University Press, 1946), adlı eserindeki LXV

ropolis denilen yer, Atina'da kamusal yaşayışın merkezini, Atina topoğrafyasının nirengi noktasını meydana getirirdi. Bunun gibi Roma sitesinin tarihi de, dağınık köy ya da kır bölgelerinin Lâtin ovasında toplanmaları ve bu bölgede oturanların Tiber Nehri kıyısındaki yeditepeye sığınmalarıyla başlamıştır. Bu tepelerden birinin, yani ünlü Capitoline tepesinin üstünde hem Roma'nın ünlü Tanrısı Jüpiter'in eski tapınağı hem de bir korunak, *arx*,[3] ya da bir kale yükselirdi. Tepelerin üstünde ve aralarında yer alan yapıların hepsine birden *urbs* denilmiştir (Urbs, ingilizcedeki «urban» sıfatının köküdür). Bu söz de Sanskritçedeki *vardh*, yani «güçlendirmek, berkitmek» sözünden çıkmıştır. Anglo-Saksonlardan kalma müesseselerde de buna benzer sözler gösterilebilir. Nitekim, «kasaba» (yani ingilizce town) dediğimiz sözcük ortak dil gruplarının içinde çeşitli biçimlerde yeniden belirmiş olan sözcüğün modern bir türevidir. Eski ingilizcede «kapalı, yöresi çevrilmiş bir yer» anlamına gelen *tun;* Kelt dilinde «berkitilmiş bir yer ya da kamp» anlamına gelen *dun;* eski yüksek Almanca'da çit, parmaklık ya da sınır sözleri bunların örnekleridir.[4] Borough ya da burg sözünün, hangi kökten çıktığı bilinmemekle birlikte, eski Töton dilindeki «korunma, barınma» anlamına gelen *berg-an* sözüyle bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Ancak, bu sözün ilk anlamı belirsiz değildir, çünkü Almancada ve eski Nors dilinde bu söz daha çok kale, sur, hisar ya da şato anlamına gelmektedir.[5]

Dilbilim kanıtına bir de tarih kanıtı katılmaktadır. Jericho dünyanın en eski kenti olarak bilinmektedir. İ.Ö. 7800 yılından beri bu kent de hep insan oturmuştur. Eski çağlardan beri, Jericho kenti gözetleme kuleleri, büyük duvarlar, surlarla çevrilmiş ve berkitilmiştir.[6] Mezopotamya uygarlığının başlangıcı üzerinde yapılan arkaelojik araştırmalar da devletin doğuşunu açıklayan koşullara biraz ışık tutmuştur. Dicle ve Fırat akarsularıyla sulanan alanlarda gelişen kent merkezleri, hem akarsular üzerindeki ticarete hem de verimi bol topraklara egemen olmuşlardır. Akatlar ve Sümerler

---

3 *Arx* sözü *arcere* fiilinden türetilmiştir. «Sakınmak, korunmak» anlamı gelmektedir.

4 *London* sözündeki ikinci hece (don) bu kökten çıkmıştır.

5 Bu deyimin gerçek anlamı ortaçağın sonlarına ait bir Alman şarkısının Luther'ci ilâhinin bir parçası haline gelmiş bir mısraında pek güzel açıklanmıştır *Ein feste Burg ist unser Gott!* (Güçlü bir kale Tanrımızdır bizim!).
Bkz. James Mellaart, *The Dawn of Civilization*, op. cit., pp. 41-58.

gibi kavimlerin toplumsal düzenleri din görevlilerinin, tüccarların, zanaatkârların ve toprak sahiplerinin birbirleriyle üstünlük çekişmesine giriştikleri bir çıkarlar topluluğu olarak belirivermiştir. Ayrı ayrı örgütler kurmuş, şuraya buraya dağılmış olan siteler, suyu ve toprağı ele geçirmek için birbirleriyle yarışa çıkmışlardır. V. Gordon Childe, bu koşullar altında ne gibi olayların meydana geldiğini şöyle anlatmaktadır: «Bu çatışmaları önlemek için yeni bir müesseseye ihtiyaç duyulmuştu. Gerçi Devlet tarihsel çağların başında ortaya çıkmıştı ama, bu örgüt site yöneticisi ya da kral adı verilen tek kişinin elinde toplanmıştı. Bu yönetici de «toprak ağası» ile asker karışımı bir kimse olabilirdi.»[7]

Eski çağlarda başka yerlerde de topluluğu koruma görevi, devlet, hükûmeti işleri o topluluk içindeki güçlü, yetenekli çok kez savunma ödevlerini de üstlenmiş olan aynı kişilere verilmiştir. Birçok örnekler arasından birkaç tanesi toplumdaki siyasal örgütün çok kez savaş örgütüne bakılarak kurulduğunu ya da hiç değiştirilmeden ondan alındığını göstermektedir. Solon'un reformlarından önce yani İ.Ö. yedinci yüzyılda Atina Anayasasında, yurttaşlar topluluğu üç sınıfa bölünmüş ve sınıflardan her birine ayrı haklar tanınmıştı. Sınıflar mülkiyet, servet ölçülerine göre belirlenmişlerdi; ama bu sınıflardan ikisi adlarından da anlaşılacağı gibi bir de askerlikle ilgili görevlerine, işlerine bakılarak bölümlere ayrılmışlardı. Söz konusu sınıflar unvanlarına, servetlerine göre *Hippeis* (süvariler); *Zeugitae* (ağır piyade);*Thetes* (emekçiler)[8] diye sıralanmışlardı. At, silâh, zırh gibi savaş araç ve gereçleri paraya bağlı nesneler oldukları için, servetle savaş birbiriyle ilgili görülmekteydi. Atina'dakine benzer bir duruma Roma'da da rastlanmaktaydı, orada da yurttaşlar meclisinden birine *Comitia Centuriata* denilirdi. Bu örgütün amacı, Roma ordusunun temel birliği olan «centuries»ları yani «yüzlük» askerî birlikleri kurmaktı.

Yunan Roma uygarlığındaki bu savaş örgütünden devlet örgütüne geçiş olayına Töton dünyasında da rastlanmaktadır. Cer-

[7] Bkz. V. Gordon Childe, *What Happened in History* (Baltimore, Md.: Penguin Books, Inc., Nicholls + Co. rev. ed., 1954). p. 99-100.

[8] Bkz. E.A. Gardner-M. Cary, *Cambridge Ancient History*, Vol. III New York: The Macmillan Company, 1923-39), bu eserin 594. sayfasında yazarlar şöyle diyorlar: «Varlıklı sınıflar servete dayanıyorlardı ama, onların kurulmalarında gerçekte malî değil, daha çok askerî bir amaç güdülmüştü. Örneğin Romalıların *Centuria*'ları gibi.»

menler üzerinde ilk yazılı eseri İ.S. 97 yılında, Romalı tarihçi, Tacitus yayımlamıştı, bu eserde Tacitus, Cermen kavminin örgütlerini şöyle anlatmıştır: «Küçük sorunlar üzerinde kavmin ileri gelenleri, başları olan kimseler birbirlerine danışırlar; ama daha önemli işler oldu mu bütün kavim bir araya toplanır. Sorunların tümü üzerinde karar verme yetkisi kavimdedir ama, bu sorunlar daha önce kabile başkanları arasında görüşülür ve tartışılır... Hürriyet sevgileri onları bir yanlış yapmaktan korur: Hepsi sanki bir buyruk almış gibi öyle birdenbire toplanmazlar: Onların toplantı yerine gelmeleri iki üç gün sürer. Gelir gelmez yerlerini alırlar, hepsi tepeden tırnağa zırhlara bürünmüştür... Açıklanan bir düşünceyi beğenmezlerse mırıldanmaya, kendi kendilerine söylenmeye başlarlar ve böylece o düşünceyi paylaşmadıklarını göstermiş olurlar: Düşünceyi benimserlerse kargılarını birbirine vururlar.»[9] İşte, bu ve buna benzer olaylardan genellemeler yapan W.J. Shepard şöyle yazmıştır: «Üçüncü ve daha sonraki yüzyıllarda Roma uygarlığını kaplayan barbar kavimlerin *Folkmoots* denilen halk meclisleri çağdaş devlette görülen yasama meclislerinin ilkidir. Bu kabile kurullarına kabilenin bütün askerleri girerdi; kısaca, bu bir ordu-millet kurulu demekti. Kurullar yalnız barış ve savaş gibi büyük önem taşıyan sorunlar üzerinde karar verirlerdi.»[10]

Çağımızda yaşanan olaylar da ilk çağın bu olaylarını doğrulayıcı niteliktedir. Yirminci yüzyılda bir devlet büyük bir savaşa girince ne olur? Tüm toplumun güvenliği ve varlığı böyle bir tehlikeye düştüğü vakit, her şey yaşama, var olma mücadelesine bağlanır. Savunma ve saldırma örgütleri kurma ihtiyacı bütün işlerden önce gelir. Üretimde bulunan merkezler korunur ve genişletilir. Dev yapılı askerî kuruluşlar bir araya getirilir. Tüm ekonomi silâhlı kuvvetler için araç ve gereç yapımına yöneltilir. Günlük yaşayış düzeni birdenbire değişir ve yeni bir biçim alır. Aileyi meydana getiren dokular ondan koparılıp ayrılır ve bunlardan kimisi ölür. Aile ocağının kendisi de söner. Yurttaşlar yeni bir dürtünün etkisi al-

[9] Tacitus, *Germania, İng. Çeviren:* W. Hamilton Fyfe (Oxford: The Clarendon Press, 1908), Sec. 11.

[10] *Encylopaedia of the Social Sciences,* Vol. IX (New York: The Macmillan Company, 1935), p. 356. Ayrıca bkz. M.J. Herskovits, op. cit., pp. 330-331. Bu uygulamanın tarihsel bir kalıntısı çağdaş İsviçre'de de görülebilir. Orada bugün bile pek küçük kantonlarda, *Landsgemeinde* denilen ve erkek yurttaşların kılıç kuşanarak katıldıkları topluluklar, o kantonların en yüksek yönetim organlarıdır.

tında davranırlar. Üniformalar giyerler, eğitim görürler ve «zafer» denilen bir amaca doğru itilirler. Bu amaçtan devlet sorumludur. Savaş durumunda devletin görevleri toplumun askerlik bakımından önemli olan her yönünü —yani çağımızın topyekûn savaşlarında ülkenin hemen hemen her şeyini— içine alacak derecede genişler. Demek oluyor ki, koruma görevi devletin yalnız eski çağlarla ilgili bir varlık nedeni *raison d'etre* değildir, bir ülke çağımızda da birdenbire kendisini korumak ve düşmanını yok etmek zorunda kalabilir, işte devlet o zaman da işe el koyar.[11] Ayrıca, II. Dünya Savaşından sonra Almanya'nın, İtalyan'ın ve Japonya'nın askerî işgallerinde olduğu gibi, savunması çöken, yenik düşen bir devlet, yenen devletlerin egemenliği altına girer. Başka söyleyişle, o anda varlığını korumasını beceremeyen bir devletin hükûmeti, artık hükûmet olma niteliğini yitirir. Oysa, bir topluluğun güvenliği yalnız dışardan tehlikeye düşmez. Topluluğun barış ve güvenliği kendi içinden de tehlikeye düşebilir. Çünkü bir kimsenin can ve mal güvenliğini aynı topluluk içindeki başka kimseler de sarsabilir. Bu durumda kanun kaçağı ya da gangster artık topluluğun içindedir, ama toplumun «yasalarının dışına» çıkmıştır. Bundan başka, grupların, toplulukların aralarındaki çatışmalar —örneğin, bir şirketle bir sendikanın çatışmaları da— başkalarının çıkarlarına dokunacak ve bağlı bulundukları toplumun birliğini bozacak bir düzeye çıkabilir. Onun için, devletin toplumu hem dıştan hem de içten gelecek saldırılara karşı koruması gerekir. Birleşik Devletler Anayasasının başlangıç bölümünde de açıklandığı gibi devletin görevlerinden biri «ortak savunmayı sağlamak» biri de «yurt içinde barışı ve düzeni» korumaktır. Acaba devlet bu ihtiyacı nasıl karşılar? Bunun çözümünden ne gibi ilkeler çıkar?

DEVLETİN ÇEKİRDEĞİ

Konuya Herodot'un gerçek bir tarihsel olayı, yani ,eski Medya krallığının birliğini anlatan öyküsünü inceliyerek başlamak yerinde olur. «Tarihin Babasına» göre, Medler kargaşa ve güvensizlik içinde yaşıyorlardı. Onların birliğe duydukları bu ihtiyaç uzak görüşlü bir kişi için yakalanmakta gecikilmeyecek bir fırsat doğurmuştu.

---

[11] Bu konuda, bütçe deyimleriyle açıklanmış istatistik bilgileri için bkz. 11. Bölüm, s. 385.

Med'ler arasında, Phraortes'in oğlu olan, Deioces adında akıllı biri vardı. Deioces mutlak iktidara can atmaktaydı, sonunda bu isteğine kavuştu. O çağda, Med'ler ayrı ayrı köylerde otururlardı. Ülkenin her yanında alabildiğine bir kanunsuzluk hüküm sürmekteydi. Deioces kendi köyünde tanınmış, ünlü bir kişiydi; adaletin, adaletsizliğin düşmanı olduğunu biliyordu. Bunun için de adaleti uygulamakta daha büyük bir çaba gösterdi. Onun nasıl davrandığını gören köylüler aralarında çıkan kavga ve çekişmelerde onu yargıç seçmeye başladılar. İktidar tutkusuyla âdil ve doğru kararlar veren Deioces, bu tutumuyla yurttaşlar arasında büyük ün yaptı. Sonunda, haksız kararlardan canı yanan, başka köylerin halkları, adalete uygun kararlar veren tek insanın Deioces olduğunu öğrenince, seve seve onun evine gelip dâvâlarında kendilerine yargıçlık yapmasını istediler. Köylüler ondan başka kimseye gitmemeye başladılar. Dâvaların hep âdil bir biçimde çözüldüğü öğrenilince Deioces'in önüne çıkan dâvacıların sayıları da gitgide çoğaldı. Deioces artık her şeyin kucağına düştüğünü anlamıştı. Bunun üzerine, artık eskisi gibi dâvalara bakıp, karar veremiyeceğini çevresine duyurdu. Gün be gün komşularının anlaşmazlıklarını çözmekten zararlı çıktığını, kendi işlerinin yüzüstü kaldığını ileri sürdü. Derken köyler arasında eskisinden daha büyük yağma ve kanunsuzluk olayları başgösterdi. Med'ler toplanıp olayları görüşmeye başladılar, toplantıda konuşan kimselerin birçoğu öyle sanıyorum ki, Deioces'in arkadaşları, yakınları idi. Bunlar «böyle bir ülkede yaşanmaz, gelin hep birlikte birisini kendimize kral yapalım. Böylelikle ülke iyi yönetilmiş olur ve biz de kanunsuzluk kökümüzü kurutmadan işlerimizi yoluna koyarız» demişlerdir. Toplantıya katılan kişiler bu görüşlere kendilerini inandırdılar ve monarşide karar kıldılar. İş krallık için aday göstermeye gelince, en çok Deioces'in adı öne sürüldü ve herkes onu övdü. Sonunda hepsi onun kral olmasında anlaştı.[12]

Herodotus, *Historie*. I. Chaps. 96-98 (Yazarın çevirisidir).

Herodot'un ayrıntılı biçimde anlattığı bu olayların büsbütün doğru ya da yanlış olduklarını ileri süren değişik görüşler bulunabilir. Buraya bu parça tarihsel bir gerçeği aydınlatmak amacıyla değil, devletin kuruluşuna ve temellerine ışık tutmak amacıyla alınmıştır. Çünkü bu tartışma kat kat dizilmiş birçok devlet görevlerinin içinden geçerek bunların en dibine, yatağına kadar inmektedir. İnsanlar birbirleriyle ilişkilerinde anlaşmazlığa düştükleri zaman, bu anlaşmazlıklarını giderecek düzenli bir sürece ve hepsi tarafından kabul edilecek ve bağlayıcı nitelikte kararlar verecek bir mahkemeye ihtiyaç duyarlar. Toplum, işbirliğini geliştirmek ve rekabetin zararlı olmasını önlemek için koruyucu kaleler diker. Arabulucu, hakem, yargıç ve yöneticilerin ödevleri yukardan aşağıya doğru inen hükûmet merdivenlerinin basamaklarına benzer. Ama bu iniş yalnız iki durumda olabilir. Toplumda kanun ve düzenleyici işlemlerle koyulan yasakların, bunların yokluğu halinde patlayacak kargaşadan daha az sıkıcı olduğuna dair genel bir anlayış bulunmalıdır. Ayrıca, anlaşmazlığa düşen tarafların başvurdukları mahkemenin usul ve kararları da adalete uygun olduklarına dair genel bir güven duygusu uyandırmalıdır. İşte, Herodot'un öyküsündeki Deioces bu koşulları yerine getirmiştir. Bunun için de, devlet kurmayı ve bu devlete kral olmayı başarmıştır.

İsviçre tarihinde de devletin temellerinin atılışında dürüst bir hâkemin oynadığı rolü gösteren ünlü bir olay vardır. On beşinci yüzyılda İsviçre konfederasyonu, Avrupa'nın en seçme piyadelerini elinde tuttuğu için askerî gücünün doruğuna ulaşmıştı. Komşularına baskı yaparak ülkesini genişleten İsviçre, bu komşularından bir kısmını boyunduruğu altına almış, öteki komşuları da ya konfederasyona katılmışlar ya da onun müttefiki olmuşlardır. İsviçre'nin gücünde meydana gelen bu değişiklik ve devlet boyutunun genişlemesi birtakım iç gerginliklere yol açmıştır. Kentlerle köylerin merkezleri arasındaki gerginlikler bir çatışma biçimini almıştır. Konfederasyona ilkin köy ya da kır bölgeleri üye olmuşlar, güçlü kentlerin imalât ve ticaret çıkarlarını temsil eden yeni üyeler ise örgüte daha sonra katılmışlardır. 1481 yılında Solothurn ve Fribourg'un müttefik statüsünden çıkarılarak bunların tam Konfedere bir statüye sokulması sorunu üzerinde bir anlaşmazlık çıkmıştı. Köy kantonlarının zorlu direnişleri karşısında Konfederasyon neredeyse bir dağılma tehlikesi geçirmişti. İşte tam bu sırada Stans'daki Diyet meclisi toplantısında siyasal hayattan çekilmiş,

özü ve sözü sayılan bir kişi, Nicholas von der Flüe, birdenbire meclisin tartışmalarına karışmış, görüşlerinin ağırlığı, güçlü kişiliği ve taraf tutmayan yurtseverliği ile anlaşmazlıkları yatıştırmış ve bunlara uygun bir çözüm yolu bulmayı başarmıştır. Bir hakem ve arabulucu olarak hareket eden Flüe her iki tarafa da ortak, genel çıkar bilincini aşılamış ve onlara birbirleriyle anlaşabilmek için akla uygun ödünler (tâvizler) vermeyi öğretmiştir. Böylece varılan anlaşmayla devlet güçlenmiş, üyelerin sayısı çoğalmış ve İsviçre de kurtulmuştur.[13]

Daha yakın tarihte geçen olaylar da bu gözlemleri doğrulamaktadır. İnsanlar yerleşmiş, eskimiş usulleri bırakıpta yeni bir çevrede tehlikelerle karşı karşıya gelince, o çevrede yepyeni bir toplumsal bağ gelişmeye başlar. İşte ,o zaman korunmayı ve cismanî güvenliği sağlayabilmek için ortak bir örgüt kurmak başlıca siyasal ihtiyaç oluverir. Avrupalı göçmenlerin Birleşik Devletlere yerleştikleri günlerde başlarından bu nitelikte pek çok olaylar geçmiştir. Bilinmeyen, yaban bir kara parçasına yerleşen ilk göçmenler, öncüler hem kendi benzerlerinden gelecek tehlikeye hem de topraklarını ellerinden aldıkları Kızılderililerin düşmanca davranışlarıyla karşı karşıya bulunuyorlardı. Öncülerin yurt tuttukları yerlerdeki yaşayış, Hobbes'un tanımladığı doğal (tabiat halindeki) yaşayışın özelliklerinden pek değişik değildi —yalnızlık, yoksulluk, kötülük, kıyım ve baskı dolu bir yaşayıştı bu. Kimi yerde bu yaşayış kısa sürerdi. Orman yolunda gezerken bir yabancıyla karşılaşan kimse, ona güvensin mi güvenmesin mi bilemezdi, ikisi de silâhlarını çekmeye hazırdı. Zorunlu bir şeyin, örneğin Batıdaki gibi suyun yokluğu halinde, insanlar su elde etmek için boğuşup dururlardı. Rençberler topraklarının sınırlarını ve hayvanlarını komşularının saldırılarına karşı koruyabilmek için ortaçağ beyleri gibi silâhlı adamlar tutarlardı. Köle emeğine dayanan tarım bölgeleriyle bedava işçi çalıştıran bölgeler arasındaki çatışmalar, bazan Kansas'daki gibi zorbalığa ve kanlı olaylara dönüşmüş, sonunda ülkeyi bir iç savaşa götürmüştür. Kaliforniya'da altının bulunması olayı birtakım macera düşkünlerini altına hücûm ettirmeye yetmiştir. Onların bu saldırgan bireyciliği yüzünden ekonomik düzenin ısısı yükselmiş, buna karşılık toplumsal düzenin ısısı da sıfıra

[13] Bu konuda bkz. William Martin, *Histoire de La Suisse* (Lausanne : Librairie Payot, 1943), pp. 74-75, ve G. Soloveytchik, *Switzerland in Perspective* (London Oxford University Press, 1954), p. 154.

düşmüştür. Yeni ülkelere yağma ya da vurgun yapıp sonra kaçmak niyetiyle değil de çalışmak, ev bark kurmak ve oturmak niyetiyle gelenler, ilerliyebilmek için çevrelerinde az da olsa bir düzen ve güven bulunsun istemişlerdir. Böylece aralarında herhangi bir bağlantı bulunmayan bu karman çorman bireyler topluluğu, toplumda hukuku ve düzeni sağlayacak bir devlet kurmak zorunda kalmışlardır. Devletle toplumun bir arada gelişmeleri gerekliydi, çünkü siyasal müesseseler kurulmadığı sürece, toplumun yumuşak, biçimsiz, gevşek dokusunu ayakta tutacak bir çatı da kurulamazdı. Nitekim, dağınık kişilerin bir araya gelip Sheriff'lik (kolluk işleri) müessesesini kurmaları üzerine Batıda bir devlet meydana gelmiştir. Ne var ki, bütün bireyler Sheriff'in otoritesine uyuncaya dek devlet gelişememiştir. Bireyler kolluk yönetmeninin otoritesini saymaya başlar başlamaz, bir güvenlik örgütü kurulabilmiş —ekonomi ile, dinle, eğitimle ve benzerleriyle ilgili toplumsal müesseseler de— ancak o zaman bu örgüt içinde kendilerine düşen işleri yapmaya başlayabilmişlerdir.

Bunun tersi de olabilir; yani yerleşmiş, örgütlenmiş bir toplum iç savaşın etkisiyle dağılabilir. İskelet, gövdenin yumuşak dokularına nasıl bir yapı ve biçim verirse, devlet de topluma öyle bir biçim verir. İskeletsiz her şey, gevşek ve biçimsizdir. İşte, devlet düşmanları devleti parçalamaya ve devlet mekanizmasını ele geçirmeye çalıştıkları zaman, halk yığınları geriye, yani toplumdan ya da politikadan önceki vahşet durumuna doğru sürüklendiklerini görürler. Rus yazarı, Boris Pasternak Bolşevik Devrimini ve daha sonra Kızıllar ile Bayazlar arasındaki iç savaşı anlatan öykülerinde bu olaya değinmektedir : «Hani, insan insanın kurdudur diye eski bir söz vardı ya işte o günler bu söze tıpatıp uymaktaydı. Bir yolcu yolda başka bir yolcuyu gördü mü yolunu değiştiriyor, yabancı bir yabancıyla karşılaşınca beni öldürmesi diye, önce o öldürüyordu. Bazı yerlerde yamyamlık olayları bile görülmüştü. Uygarlığın insancı yasaları ortadan kalkmıştı. İlkel orman yasaları yürürlüğe girmişti. İnsanoğlu sanki tarih öncesine, karanlık mağara çağına geri dönmüştü.»[14] Bunun daha yeni ve daha korkunç bir örneği 1960'da Belçika'nın yönetiminden ayrılan Kongo'da gö-

[14] Boris Pasternak, *Doctor Zhivago*, trans. by Max Hayward-Manya Harari (New York Pantheon Books, Inc., 1958), p. 378.

rülmüştür. Kabileler birbirlerine karşı vahşî bir saldırıya geçince, merkezin otoritesi birdenbire yıkılıvermiştir. Demek ki, düzenin yerini kargaşa (anarşi) alınca, hiç bir nesne ve kimse güven altında olmaz. Böyle durumlarda «devlet» var mı, yok mu bilinmez; hükûmet yönetimi ise hem ağlatan hem güldüren bir tiyatro oyununa benzer. Siyasete gelince, o da bir cinayet, bir adam öldürme süreci oluverir. Ülkenin temelleri yıkılıpta zorbalık kol gezmeye başlayınca, artık hiç bir üst yapı yani ne hukuk, ne adalet ve ne de kamu hizmetleri devleti ayakta tutamaz.

KORUMA, DÜZEN VE ADALET

Bu çözümlemeden (analizden) ne gibi sonuçlar çıkmaktadır? Her şeyden önce, bu çözümleme gösteriyor ki, işe korumakla başlamış olan her nesnenin içine daha geniş bir başka nesne girmektedir. İnsanlar yalnız kendi maddî güvenliklerini düşünmekle kalmamışlar, toplu yaşayıştan daha fazla bir şey beklemişlerdir. Kendi benzerleriyle günlük ve olağan işlerini yürütebilmek için insanlar, toplumda karşılıklı güvene dayanan asgarî bir istikrarın bulunmasını gerekli görmüşlerdir. Emekleri ile biriktirdikleri malları servet saymışlar ve bunu korumak istemişlerdir. Böylece hayatı ve organları koruma görevi insanın insanla ve insanın eşya ile ilişkilerini de içine alacak genel bir güvenlik çerçevesi biçiminde genişlemiştir. Bu sistemin tümünü en iyi tanımlayacak olan deyim «düzen» deyimidir. Düzen, koruma görevi iyice yerleştikten sonra gelişebilir ve aslında devlet de düzene dayalı bir yaşayış biçimini geliştirmeye çalışır. İşte, ötedenberi devlete mal edilen «hukuk ve düzen» ya da «barış ve iyi düzen» kavram ve deyimleriyle anlatılmak istenen şey de budur. Başka söyleyişle, düzenin barışı sağlıyabilmesi için, hukuk ve kanunu uygulayacak organlara dayanması gerekir.

Ama hepsi bununla bitmemektedir. Bir kışlada ve bir cezaevinde de düzen vardır. Gerçekte, yeryüzünde en düzenli olan yer mezarlıktır. Oysa, ne kışla, ne cezaevi, ne de mezarlıktan hiçbiri devlet değildir, ama çağdaş diktatörlüğün polis devletinde bunların üçüne de benzeyen özellikler bulunmaktadır! Tam anlamıyla gelişmiş olan bir devlette düzenden daha başka bir şeye ihtiyaç vardır. Düzen, onu da içine alan daha geniş bir kavramdan, yani korumadan çıkmıştır, ama düzenin de gerçekleştirmeye çalıştığı bir başka amacı bulunmaktadır. Augustine'den alınan şu ünlü

parçada bununla ilgili bir ipucu bulunabilir «Adaletten yoksun krallıklar büyük haydut çetelerinden başka nedir? Haydut çetelerinin küçük krallıklardan ne ayrılığı var? Soygun işinde, haydutları çetenin başı yönetir ve talan edilen mallar çetenin yasalarına göre bölüşülür. Eğer bu serseri kılıklı adamlar ilerleyip kaleler kurar, kentleri ele geçirir ve komşu ülkeleri fethetmeyi başarırlarsa, bunların kurdukları hükûmete artık haydut çetesi denmez daha ince bir söyleyişle, krallık denir. Onlara bu ad eski eylemlerinden vazgeçtikleri için verilmiş değildir. Şimdi onlar yasalardan korkmadan böyle eylemlere girişirler de onun için.»[15]

Toplum hukuka dayalı bir düzen safhasına ulaşabilir. Anarşiyi yok edip sistemli bir biçimde örgütlenebilir. Ama yalnız düzeni kurmak yetmez. İdeal düzen, insanların adalet düşüncesine uyması gereken düzendir. İnsanlar âdil olduğuna inandıkları bir düzene değer verirler. Halk kendisine karşı âdil davranıldığına inandırılamazsa, o zaman koruma görevini yerine getirmek amacıyla kurulmuş olan bir sistemde itaat sağlanır ama bağlılık sağlanamaz. Adaletin hem bir yöntemi hem de belli bir sonucu bulunmaktadır. Adaletin yöntemi âdil davranmaktır. Sonucu da bütün bireylerle grupların çıkarlarını tanımak ve onlar arasında uzlaşmayı, uyumu geliştirmektir. İçinde yaşadıkları toplum insanlara eşit olanaklar verir ve onların çıkarlarını başkalarının çıkarlarıyla eş biçimde korursa, insanlar o toplumda adaletin varlığına inanırlar. Herodot'un öyküsünde de görüldüğü gibi, devlet iki durumda ortaya çıkabilir. Birincisi, kanun ve kurallarla koyulan yasakların, bunların yokluğu halinde başgösterecek kargaşadan daha az sıkıcı olduğu yolunda insanlarda genel bir anlayışın bulunmasıdır. İkincisi de, anlaşmazlığa düşen tarafların başvurdukları mahkeme onlarda usûl ve kararlarının âdil olduğu yolunda genel bir güven duygusu uyandırmalıdır. İşte, Deioces bu iki koşulu yerine getirmiştir. Onun için de, devlet kurmayı ve kral olmayı başarmıştır. Ama, Augustine'in uyardığı gibi, adaleti kaldırırsanız, o zaman devletle bir haydut çetesi arasında ne fark kalır?

KUVVET KULLANMA VE KUVVET TEKELİ

Bir başka sorun da şudur Acaba bu sonuçlara hangi yöntemlerle ve hangi müesseselerle ulaşılabilir? Bir toplum kendi i koru-

[15] *Concerning the City of God.* XIX, IV 6, John Healey (1610).

mak üzere harekete geçer de önce bir düzen sonra da adalet sistemi kurarsa ne olur? Her insan topluluğu gerekli yöntemleri kullanır, ya da en azından kendisine düşen özel görevi yerine getirmeye yarayacak yönteme başvurur. Nitekim, eğitim amacıyla, okul ya da üniversite gibi bir müessese kurulsa, eğitim için her türlü aracı kullanmak, o müessesenin amacına uygun düşer. Aynı şey devlet için de söz konusudur. Devlet korunma ihtiyacından doğan bir müessese ise, bu amaca ulaşabilmek için her türlü usul ve araçların önce devletin elinde olması gerekir. Devlet korumadan daha geniş amaçlara doğru ilerliyecek olursa, yönetim tekniği de ona göre geliştirilir. Tutalım ki, devletin erişmek istediği amaçlar koruma, düzen ve adalettir, pekiy devlet bu amaçların her birini hangi araçlarla sağlıyacaktır?

Her müessesenin elinde onun görevine uygun araçlar olmalıdır, devletin de koruma görevini yapabilmesi için buyruğu altında bir kuvvet bulunmalıdır.[16] Grupun dışardan gelecek saldırılara karşı kendini koruyabilmesi için elinde kuvveti kuvvetle savuşturacak olanaklar bulunmalıdır. Bunun gibi, içten gelecek saldırılar için —örneğin, polis, milis, ordu, mahkemeler ve cezaevleri gibi— kanun ve kurallara uymayanlara karşı kuvvet kullanacak organlara ihtiyaç vardır. Anlaşmazlıkları çözmekle ödevli yargı organları kararlarının uygulanma olanağı olmalıdır. Yoksa hiç kimse kendisinin uyduğu kurallara başkalarının da uyacaklarına güvenemez. İşte, devletin var oluş nedenindeki bu özellik, yani koruma, güvenliği sağlama görevi devleti kuvvet kullanmak zorunda bırakmaktadır. Devlete özgü ve onu öteki insan müesseselerinden ayıran özelliklerin birçoğu, devletin devlet olabilmesi için kuvvet kullanmasını gerektiren basit ama temel bir gerçeğe dayanmaktadır.[17]

Şimdi bu sorunların (meselelerin) neler olduklarını görelim. Önce, devlet kuvvet kullanmak zorunda olduğu için, ister istemez

---

[16] Burada ve başka yerlerde, tersi söylenmedikçe «kuvvet» sözü mecazî anlamda değil öz anlamda kullanılmıştır. Doğrudan doğruya ya da dolayısıyla olan maddî bir zorlamayı ya da baskıyı anlatmaktadır.

[17] Böyle bir kuvvete karşı saldırıya geçen anarşistler bu gerçeği kabul ederler ve özgür eylemin baskı altındaki eylemden ahlâkça daha üstün olduğunu ileri sürerler. Anarşistler zorlayıcı, uygulayıcı organlar olmadan devletin işleyemiyeceğini bilirler, amaçları, insanın insan eliyle ezilmesine son vermektir, onun için de devletin toptan ortadan kalkması görüşünü benimserler.

bu kuvveti tekelinde tutmaya çalışır. Bunun böyle olması gerekir. Çünkü toplumda devletin denetimi dışında bir kuvvet toplaşması olursa, belki orada devlete karşı, gizli bir direniş belirebilir. Devletin denetimi (kontrolu) dışında kalan her türlü kuvvet ve kudret, devlet kuvvet ve kudretinin azalması sonucunu doğurur. Devlet, koruma görevini rakipsiz yerine getirebilmek için zorlama araçlarını tekelinde tutmaya çalışır. Yok böyle olmaz da, toplumda devletten başka bir örgüt ya da hükümeti yönetenlerden başka kimseler kuvvet kullanabiliyorsa, o toplumda devletin ve hükûmetin yerine geçebilecek olan gizli bir kuvvet çekirdeği var demektir. Augustine daha önce aktarılan sözlerinin bir eki olan aşağıdaki parçada örnek bir olaydan söz etmektedir :

> Makedonyalı Büyük İskender'in yakalattığı korsanın kendisine verdiği cevap yerinde ve pek güzeldi : Kral, korsana denizi kirletmeye nasıl cesaret ettiğini sormuş, korsan da ona özgür bir hava içinde ve sözünü esirgemeden şu karşılığı vermiştir : «Bütün dünyayı kirletmeye siz nasıl cesaret ediyorsunuz? Ben bu işi küçük bir tekne ile yaptığım için, bana korsan diyorlar : ama siz bunu büyük bir donanmayla yapıyorsunuz, adınız imparator oluyor».[18]

Burada, İskender'den korsana göz yumması beklenemezdi çünkü devletin varlığını sürdürebilmesi için onun bu kuvveti tek başına elinde tutması gerekiyordu. Devlet elindeki bu kuvveti kamunun iyiliği ülküsüne yönelterek onu ahlâkî bir niteliğe kavuşturmaya çalışır. Oysa küçük bir haydut çetesi toplumun büyük kesimine karşı saldırıya geçer, kendi özel çıkarını toplumun genel çıkarının önüne geçirir ve onun için de toplum düşmanı olarak görülür.

Tarih, devletin kuvvet ve kudret tekelini devlet içinde tehdit eden tehlikelere sayısız örnekler göstermektedir. Bu konuda ilk çağda, ortaçağda, yniçağda hep aynı olaylara tanık olunmuştur. İ. Ö. altıncı yüzyılda Atina'da Peisistratus iktidarı zor kullanarak elde etmiş ve diktatörlük rejimi kurmuştur. Hükûmet yıkma eylemini (coup d'état) gerçekleştirebilmek için Peisistratus kendi özel koruyucularından yararlanmıştır. Canının tehlikede olduğuna halkı inandıran Peisistratus kendine koruyucular tâyin ettirmiş ve

[18] *Concerning the city of God*, XIX, IV 6.

sonra da bu koruyuculardan yararlanarak hükûmeti yıkmıştır.[19] Roma Cumhuriyetinin İ.Ö. 133'den İ.Ö. 31'e kadar süren son yüzyılında da Senatonun savaş alanlarındaki orduların başkaldıran kumandanlarına sözünü dinletebilmek için giriştiği boş çabalara tanık olunmaktadır. Dış seferlerin zaferle sonuçlanması üzerine sırayla —Marius ile Sulla, Pompey ile Sezar, Antony ile Augustus— gibi generaller hükûmeti dize getirip devleti ele geçirmeyi başarmışlardır. Bazan Senato'nun Roma sokaklarındaki düzeni bile sağlamaya gücü yetmemiştir. Roma sokakları Clodius ve Milo gibi birbirine karşı olan çetelerin aralarındaki çatışmaların ve zorbalık olaylarının insafına kalmıştır. İmparatorluğun cumhuriyet rejimiyle yönetilemiyeceği anlaşılınca, yönetim imparatorlara bırakılmıştır. İmparatorları da bazan başkentteki muhafız kıtasının subayları iktidara getirmiş, onlar iktidardan uzaklaştırmıştır. Ya da İmparatoru uzak bir ildeki ordu komutanları atamışlardır. Ortaçağlarda Batı Avrupa'nın feodal sisteme dayanan[20] hükûmet örgütleri pek dağınık ve yöresel nitelikte oldukları için, İngiltere ve Fransa kralları şatolar ardında yaşayan ve savaş alanına kendi adamlarını sürebilecek güçte bulunan soyluların üzerinde otorite kurmanın güçlüğünü ya da imkânsızlığını anlamışlardır. Ortaçağdaki hükümdarların, tarihçi Fortescue'nün deyişiyle bu «çok güçlü tebaalara» söz geçirememelerinin nedeni, soylu kişilerin özel ordularına güvenmeleriydi.

Aynı şey bütün temel ilkeleriyle çağdaş devlet için de geçerlidir. Güçsüz anayasal rejimlerin ortasında yetişip sivrilen diktatörler, silâhlı kuvvetleri dağıtarak kendi milis örgütlerini kurmanın yollarını ararlar. İtalya'da 1920-1922 yılları arasında Mussolini, iktidardaki hükûmetleri Kara Gömleklileri eyleme geçirerek yıldırmış, kötürümleştirmiş ve ordunun bu olaylar karşısında pasif kalmasını, bunlara göz yummasını sağlamıştır. Hitler kentlerin sokaklarını ele geçirmek için eşkiyaları, katilleri örgütlendirmiş ve sonunda bütün dünyaya saldırmıştır. Başka yerlerde de, örneğin Peron'un Arjantin'de, Franco'nun İspanya'da yaptıkları gibi, siyasal tutkusu olan bir subay askerî bir ayaklanmayla kurulu otoriteleri yıkar ve iktidara kendisi yerleşir. Yasaklama dönemi içinde Bir-

[19] Aristo'nun açıklaması için bkz. *Constitution of Athens*, 14. Ayrıca bkz. Eflâtun'un Peisistratus ve benzerleriyle ilgili iğneleyici, dokundurucu sözleri için *Republic*, VIII, Secs. 505-506.

[20] Bkz. 10. Bölüm, s. 334-36.

leşik Devletlerin çeşitli kentlerinde türeyen gangsterler de aynı olayın bir başka yönüdür. 1920'de Chicago'nun katiller ve haydutlar dünyasının başı olan ganster Capone, belediye başkanı ile polisin gözleri önünde geniş çapta santaj eylemlerine başvurduğu zaman, acaba kentin büyük bir kesimi kimin deneti altındaydı? Capone'un silâhlı adamlarının denetimi (kontrolu) altında değil miydi? Bir haydutun (gangsterin) gözdağı verdiği kimseleri koruyacağını ileri sürmesi de siyasal bakımdan önemsiz sayılmaz. Burada verilmek istenen ders açıktır: Devlet ya toplumdaki kuvveti tekelinde tutacaktır ya da karşı kuvvetle onu yıkmayı becerek kimseye teslim olma tehlikesini göze alacaktır.

KAMU YÖNETİCİLERİ VE HALK

Bir kimse devletin kuvveti tekeli altında aldığını söylerse, acaba bu ne anlama gelir? Devletten söz etmek bir soyutlama yapmak demektir. Uygulama alanında devletin gördüğü işler belli sayıda kimselerin herkes adına, kamu adına yaptıkları işlere dönüşür. Belli sayıdaki kimseler de temsilciler, memurlar, milletvekilleri, bakanlar ya da hükûmet diye çeşitli biçimlerde tanımlanabilir. Kuvvet kullanma yetkisinin toplum adına faaliyette bulunmaları, tüm toplumca benimsenmiş olan belli kişilere bırakılması, devlete özgü bir niteliktir. Bu anlamda genel ile özel, resmî olanla olmayan, yönetenle yönetilen arasında bir ayrım yapılabilir. Aynı iş ve görevin toplumsal önemi onu yerine getiren kişilere ve kullandıkları usullere göre çok değişik olabilir. Örneğin, kalabalığın bir sanığı kovalıyarak onu linç etmesiyle bir polis şefinin o sanığı tutuklaması başka başka şeylerdir. Biri kişisel öç almadır, öteki ise haksız bir eyleme karşı hukuk yoluyla çözüm aramaktır. Kanunu uygulama yetkisi kalabalığa değil de polise verilirse, savunma görevini gerillalar (çeteler) değil de düzenli, sürekli bir ordu yerine getirirse, o zaman özel kişilerin yetkisiz eylem ve işlemlerinin yerini kamu makamlarının buyruğu altında işgören eğitilmiş meslek memurları alır. Meşru müdafaa durumu dışında, yurttaş, kamu görevlilerine bırakılmış olan kanunları uygulama yetkisini artık kendisi kullanamaz. Yurttaş bu yetkiyi kendisi kullanmaya kalkarsa, eylemleri kanuna uygun olmaktan çıkar ve o yurttaş kanun dışı, haksız bir fiil işlemiş olur.

Öteyandan, bazan kamu makamının elindeki olanakları aşan birtakım olağanüstü olaylar meydana gelebilir. Böyle durumlarda,

devlet memurunun yurttaşları yardıma çağırabilmesi onun bir kamu memuru olduğu ilkesini pekiştirmektedir. Nitekim, İngiliz Örf ve Âdet (Gelenek ve Görenek) hukukuna göre, polis saldırıya uğradığı ya da bir kimseyi yakalamaya çalıştığı sırada düdüğünü çalıpta yardım isterse, yakında bulunan her sağlam gövdeli yurttaş polise yardım etmekle yükümlüdür. Bunun gibi, eskiden Amerika'nın batı kesimindeki yerlerde polis şefi bir kanun kaçağını kovuştururken halkı da yardıma çağırırdı. Bu olayın arkasında polisin bütün yurttaşların memuru olduğu düşüncesi yatmaktadır. Polisin yardımına koşan kimseler, o an için polisin onlar adına yaptığı işi yapmış olmaktadırlar. Aynı nedenlerden ötürü, toplumun tümünü tehdit eden olağanüstü durumlarda, örneğin salgın hastalıklarla savaşan doktorlar, bir yangını söndürmeye çalışan itfaiyeciler ya da bir su baskınını önlemeye uğraşan mühendisler yardımcı ekiplerle güçlendirilirler. Son olarak, savaş durumunda, seferberlik ilân edilerek ordunun sayısı arttırılır ve gövdeleri elverişli, eli silâh tutabilecek bütün kişiler kamuya hizmet etmek üzere askere alınırlar.

KUVVET VE TEMEL ANLAŞMA

Az önce de açıklandığı gibi, devletin, tüm toplum adına zorlayıcı, buyurucu kuvvet kullanmasına izin verilmiştir. Ama, acaba bu nasıl olmuştur? Çoğunluğun elindeki kuvveti ya da kudreti bir azınlık nasıl kullanabilmektedir? Gerçi devletin görevleri çıkış noktasını aşmıştır ama, bu görevlerin koruma görevi ile başladığı hatırlanacak olursa, yukarıdaki soruya gene de bir karşılık verilebilir. Koruma görevi düzene döner, düzen de adalet biçiminde ortaya çıkmaya çalışır. Yönetim usullerinde de buna benzer bir gelişme olur, çünkü bir gelişme aşamasına uyan usul bir başka gelişme aşamasına uymaz. Kuvvet ya da kudret, koruma görevi için yeterli olabilir. Ama düzeni kurmak için kuvvetten başka bir şeye daha ihtiyaç vardır. İşte buna da iktidar adı verilmektedir. İktidar nedir? İktidar, kuvvete muvafakatın, rızanın eklenmesinden, katılmasından başka bir şey değildir. Bu muvafakatın (temel anlaşmanın) ölçüsünün ne olacağı tartışmalıdır. Gerçekten, daha sonra da görüleceği gibi, muvafakatın ölçü ve oranı çok önemli sonuçlar doğuracak biçimde değişikliğe uğrayabilir. Ama şimdilik muvafakat artı kuvvet eşittir iktidar demek yeterlidir.

Kuvvetle muvafakat arasındaki bu ilişkiyi biraz daha yakından inceliyelim. Yeryüzündeki hükûmetlerin (rejimlerin) hepsi kuvvet kullanırlar ve hepsi de belli bir ölçüde muvafakata (temel anlaşmaya) dayanırlar. Halk, hükûmetinden bazı işleri görmesini ve yöneticilerinin elinde bu işleri gerçekleştirecek araçların olmasını ister. Bunu için de halk yığınları istedikleri düzeni kuracak olan kurallar bütününe muvafakat ederler; kanunlara rıza göstermekle de bunları bozacak olanlara müeyyideler uygulanmasını yerinde görürler. Kuvvetle muvafakat arasındaki bu ilişkinin niteliğini A. D. Lindsay pek güzel açıklamıştır, onun sözlerinin hepsini buraya almak yerinde olur :

> Çok kimse devletin kuvvet kullanma yetkisine bakarak hükûmetin temel anlaşmaya (muvafakata) dayandığını söyleyen doktrinin aldatıcı olduğu düşüncesine kapılır. Ama muvafakatsız bir hükûmet kuvvetinin var olamıyacağı belli bir şeydir. Bu bilmeceler, içinden çıkılmaz sorunlar sanıldığından daha çok kimseyi şaşırtmaktadır. İnsanlar kanunun kendilerinden çok başkalarını kısıtladığını düşünmeye o kadar alışmışlardır ki devlet kudretinin başkalarını denetlemek için zorunlu olduğu düşüncesine kendilerini kolayca kaptırıverirler... Ama biraz düşünürsek devlet gücünü kendimizi denetlemek, sınırlamak için isteriz ve gerekli görürüz. Basit bir örneği, trafik denetimini (kontrolunu) ele alalım. Bir çoğumuz trafiği düzenleyen ve bizi belli zamanlarda aracımızın ışıklarını yakmaya ve benzeri davranışlarda bulunmaya zorlayan kuralların olmasını isteriz. Ama çoğumuz doğrusunu söylemek gerekirse, ara sıra bu kuralları çiğneyebileceğimizi ve bunları çiğnememize de çok kez kanun müeyyidelerinin engel olduklarını biliriz. İşte kanunların da çoğu böyledir. Kanunlar da halkın çoğu onlara uymak istedikleri için yürür ve uygulanırlar. Halkın çoğunluğu genel kurallar olmasını ve bu kurallara herkesin uymasını istediği için devletin elinde kuvvet bulunur ve devlet örgütlendirilmiş bir kuvveti kullanabilir. Kuvvet zorunludur çünkü kurallar herkes için bağlayıcı olmalıdır yoksa bu kuralların pek az bir değeri kalır; kuvvet, kurallara bazan uyan kimselerle onlara her zaman uyan

kimseler arasındaki boşluğu doldurmak için de gereklidir.[21]

İKTİDAR VE OTORİTE

İktidar uyumlu, düzenli eylem ve davranışlarla bir sonuç elde etme yeteneğidir. İktidar bir taraf tutma, bir destekleme eylem ve davranışının ürünüdür. İktidar grupla (toplulukla) o grupun temsilcileri arasında bir ilişkinin varlığını gerektirir. İkincilere, yani grupa uyanlara temsilci ya da delege; buna karşılık grupun kendilerine uyduğu kimselere de önderler (liderler) denilmektedir. Temel anlaşmanın (muvafakatın) kurulması ya grupun kendini düzenli bir biçimde örgütlendirme, programlarını açık ve kesin olarak belirtme ve temsilcilerine yön verme yeteneğine; ya da bir önderin taraftar toplayabilme hüner ve yeteneğine bağlı bulunabilir.[22] Böylece ortaya çıkan destek karşılıklı bir destek olur. Grup temsilcilerine, temsilciler de grupa destek olurlar. Nitekim, Franklin D. Roosevelt toplumun gerginlik ve bunalım içinde bulunduğu dönemde halka yeni umutlar veren programları hiç yılmadan öne sürmüştür, o yüzden de on iki yıldan çok iktidarda kalmıştır. Milyonlarca seçmenin «değişiklik» isteği ve «İke» dan hoşlanmaları, Dwight D. Eisenhower'in iktidarı kazanmasına yol açmıştır.

Ama hükûmet usul ve tekniklerinin evrimi iktidarla bitmiş olmuyor. Düzen köklü biçimde yerleşmek ve adalet gibi benimsenmek için uğraşıyor, iktidar da daha eksiksiz bir kavram olmak istiyor. Koruma kuvvete, düzen iktidara, adalet de otoriteye dayanır. Otorite nedir? İktidardan nasıl ayrılır? Bu ayrılığı anlayabilmek için, yönetenle yönetilen arasındaki ayrımı biraz daha durulaştırmak gerekir. Gerçekte yönetilenler de kendi içlerinde - hükûmetten yana olanlar (muvafıklar) ve hükûmete karşı olanlar (muhalifler) diye iki bölüme ayrılırlar. Demek ki devleti meydana getiren yurttaşlar gerçekte şu üç grup altında toplanmaktadır :

(1) Temsilciler (ya da önderler) ve yöneticiler

---

[21] *The Modern Democratic State* (New York Oxford University Press, 1947), Vol. I, p. 206.

[22] Fransız Devrimi sırasında sokakta koşuşan kalabalığı gören bir politikacı birdenbire evinden fırlar ve kalabalığın ardından şu ünlü nükteyi yapar: «Onların önderiyim; öyle onları izlemeliyim.

(2) Onları destekleyenler (muvafıklar), ve

(3) Onlara karşı olanlar (muhalifler).

İşte iktidar bu (1) ve (2) sayılı unsurların birleşmesinden meydana gelmektedir. İktidardan yana bir destek doğduğu için, iktidar, hükûmeti etkili kılan kuvvet unsurunu kapsamına alabilmektedir. Ama iktidar, niteliği gereği, ancak ona muvafakat edenler için geçerli olur. Bunun gibi, iktidarın içindeki kuvvet de yalnız iktidarı destekleyenlerin gözünde meşrudur. İktidar temel anlaşma (muvafakat) üzerine kurulduğuna göre, iktidara muvafakat ve rıza göstermeyenler onu kabul etmemiş olurlar. İktidara muvafakat etmeyenler, iktidarın kullandığı kuvvetden hoşnutsuzluk duyarlar ve iktidara karşı koyabilirler. Muhaliflerin iktidarın kararlarına uymaları gerekir; ama iktidara uyma ile iktidara muvafakat etme, rıza gösterme birbirine benzemez. İktidarın buyrukları bunlara uymayı sağlar, ama iktidara uyma ile iktidara bağlı olma, onu tutma, eş şeyler değildir.

Otoritenin meşru iktidar olarak tanınması, onu kuvvetten ayırır. Otorite herkesce meşru kabul edilen hükûmet demektir. Onun için de belli bir işlemi ya da temsilciyi onaylayanlar otoritenin müeyyidesini koyarlar, otoriteyi onaylamayanlar ise ona katlanırlar. İktidarla karşılaşan yurttaş ona uyup uymamakta özgürdür. Ama otorite ile karşılaşan yurttaş ona uymakla ödevlidir. İktidara karşı koymak meşrudur; otoriteye karşı koymak ise meşru değildir. Otorite meşruiyete bürünmüş olan iktidardır.

Bu dönüşümün nasıl meydana geldiği biri eski biri de yeni olmak üzere iki olayla açıklanabilir. Olaylardan birincisi, Herodot'un Deioces'in Med'lere nasıl kral olduğunu anlatan yukardaki öyküsünün bir devamıdır.

> Deioces onlara krala yaraşır bir saray yapmalarını ve saraya mızraklı koruyucular dikmelerini buyurdu. Medler onun bu isteğini yerine getirdiler. Deioces'in seçtiği yere büyük, güçlü bir saray kurdular ve Med'ler arasından dilediği kimseyi kolcu seçme işini ona bıraktılar. Deioces makamına yerleşince, bu kez Med'leri eksiksiz, eşsiz ve göz kamaştırıcı bir başkent kurmaya zorladı ve böylece öteki kasaba ve kentleri umursamamaya başladı. Med'ler onun bu isteğine de boyun eğdiler, böylelikDei duvarları birbiri üstünde yükselen çok güçlü

Agbatana kalesini kurdurmuş oldu. Deioces bu surları kendisi için ve özellikle sarayının çevresinde yaptırmıştı, halka da surların dışında oturmalarını buyurmuştu. Her şey bittikten sonra, Deioces özel bir tören ve usul ortaya koydu. Buna göre hiç kimse krala ait yerlere giremez ve kralı göremezdi. Bütün işler ulaklar (haberciler) eliyle yürütülmekteydi. Dahası vardı, Kralın önünde gülmek ya da yere tükürmek yasaktı. Deioces'in böyle ağır başlı bir havaya bürünmesinin bir nedeni vardı; çocukluktan beri birlikte büyüdükleri, kendisi gibi iyi ailelerden gelme, kendisi kadar yiğit, yürekli eski arkadaşlarının gözlerine gözükmek istemiyordu. Çünkü, eski arkadaşları onu görürlerse, belki de ondan hoşlanmazlar, onu yıkmaya çalışabilirlerdi. Oysa onların gözlerine gözükmezse, arkadaşları onun daha değişik mayalı bir kimse olduğunu düşünebilirdi. Deioces bu protokolu düzenleyip ülkede mutlak yönetimi kurduktan sonra, adaletin ciddî bir koruyucusu olmuştu... Bir kimsenin suç işlediğini öğrenir öğrenmez, onu yakalattırır ve suçuna göre cezasını verirdi. Yönetimi altındaki ülkenin her yerinde casusları ve muhbirleri vardı.[23]

Bu öykünün içine siyasal bilim yönünden çok şey sığdırılmıştır. Kargaşadan, düzensizlikten yakınan birtakım insanlar, yazgılarını değiştirmenin yolunu yordamını aramışlardır. Taraflar arasındaki anlaşmazlıkları adalete uygun bir yöntemle, adil ve haklı sayılabilecek yollardan giderek çözmek istemişlerdir. Kendi istekleriyle, içlerinden birine başvurmuşlar, başvurulan kimsenin yeteneği ve tutkusu da onların bu ihtiyaçlarını tıpatıp karşılamıştır. Baş yapmak istedikleri kimseyi üst üste sınamışlar ondan sonra da diledikleri sonuca kavuşmuşlardır. Onun verdiği kararların hep kabul edilmesi, bu kararların bağlayıcı nitelikte olduğunu gösteren pek güçlü bir belirti meydana getirmiştir. Topluluk yeni kavuştuğu bu güvenliğe açık ve kesin bir biçim verebilmek için Deioces'i desteklemiş, ondan yana olmuştur. Deioces'in adım adım elde ettiği bu güç ve etki giderek iktidara dönüşmüştür. İktidar da, bir kez benimsenip müeyyideye bağlanınca, otorite biçimini almıştır. Bundan sonra, Deioces'e koyduğu kanunları uygulama yetkisi verilmiştir. Onun daha önce uyulması zorunlu olmayan kararları, artık uyul-

[23] Herodotus, *Histories*, I. Chaps. 98-100 (Yazarın çevirisi).

ması zorunlu kararlar oluvermiştir. Kararlara direnenlere ya da bunlara uymayanlara karşı baskı ya da zor kullanılmıştır. Bir devletin doğuşuna ve onu yönetecek otoritenin kurulmasına - ilişkin daha yeni çağların bir olayını da, o olayı görmüş ve ona katkısı olmuş bir kimse anlatmıştır. Nitekim T. E. Lawrence, «Seven Pillars of Wisdom» adlı eserinde, Birinci Dünya Savaşında Faysal'la işbirliği yaparak Arapları Türklere karşı nasıl kışkırttığını ve bunlarla ilgili olarak başından ne gibi olaylar geçtiğini anlatmaktadır. Bu işte en büyük engel, Arap kabilelerinin başlarıyla onları izleyenler arasındaki eski çekememezliklerin ve kan davalarının üstesinden gelebilmekti. Bu kabileleri kabile üstü bir örgüt çevresinde birbirleriyle anlaşmazlığa düşmeyecek biçimde ana amaçlar etrafında toplanmaya inandırmak gerekiyordu. İşte Faysal'ın amacı ve uğraşı da bundan ibaretti. Lawrence bu olayı şöyle anlatmaktadır :

> O günkü olayların hep mutlu olaylar olması bir yana bırakılırsa, aslında Faysal'ın bugünü de her gününden farklı değildi... Wejh'in yolları bağlılık andı içmeye giden elçiler, gönüllüler ve büyük şeyhlerle kaynıyordu... Faysal yeni katılanlara kendisiyle birlikte hareket edeceklerine, dur dediğinde duracaklarına, yürü dediğinde yürüyeceklerine, hiçbir Türk'e boyun eğmeyeceklerine, Arapça konuşan (Bağdatlı, Halepli, Suriyeli ya da arı kanlı kimselere) karşı nazik davranacaklarına, bağımsızlığı canlarından, mallarından ve ailelerinden üstün tutacaklarına dair elleri arasında tuttuğu Kur'an üzerine ciddî bir şekilde yemin ettirmişti. Bir de, hasımları aralarındaki kan davalarını çözmeleri için kendi önünde gecikmeksizin yüz yüze getirmişti. Taraflar Faysal'ın aracılığı ve hakemliği ile birbirleriyle kâr ve zarar pazarlığına girişmişler ve Faysal da çok kez tarafların çabuk anlaşmalarını sağlamak için onlara hazinesinden ödemeler yapmıştır. Faysal iki yıl süreyle her gün Arap toplumunu meydana getiren bölük pörçük grupları toplamak, onlara çeki düzen vermek ve onları Türklere karşı açılacak savaşın planı etrafında birleştirebilmek için çok çaba harcamıştır. Faysal'ın geçtiği bölgelerin hiç birinde artık kan davaları görülmemeye başlamış ve böylece Faysal Batı Arabistan'ın tek ve en yüce yargı katı oluvermiştir. Faysal bu başarısıyla değerini, ağırlığını ortaya koymuş-

tur. Kararlarında taraf tutmamıştır; uygulamada adil olmayacak ve düzensizlik doğuracak kararlar vermekten sakınmıştır. Hiçbir Arap onun kararlarını bozmamış ve kabile işlerinde gösterdiği bilgi ve beceriye karşı çıkmamıştır. Sabırla haklıyı haksızdan ayırmasını bilen Faysal işbirliği ve olağanüstü kuvvetli hafızasıyla, Medine'den Şam'a ve daha ötelere kadar bütün Bedevîler üzerinde otorite kurdu. Kan bağına dayanan aşiret reislerinin, kabile çekişmelerinin üstüne çıktı, kabileler üstü bir kuvvet olarak tanındı. İşte, bütün Araplar böyle tek bir amaç çevresinde birleşip, özel çıkarları bir yana bıraktıkları için, Arap akımı, millî birliğe kavuşmuş oldu.[24]

İşte burada muvafakata dayanan, emrinde kuvvet bulunan bir otoritenin nasıl geliştiği anlatılmıştır. Faysal, Arap kabilelerinin daha geniş sistemli bir düzene duydukları ihtiyacı, bu sisteme kendi adalet kavramlarını yerleştirerek karşılamıştır. Bunun üzerine Faysal'ın iktidarı otorite biçimini almış; böylelikle Faysal da tarihe geçmiştir.

SİYASAL AMAÇLARIN VE YÖNETİM ARAÇLARININ EVRİMİ

Bu inceleme de gösteriyor ki gerek devlet gerek hükûmet araçları bir gelişme geçirmektedir. Çünkü koruma, gerekli olmasına gereklidir ama, yeterli değildir; insanlar düzene dayalı bir sistem kurarlar; bu düzenden de adalete ulaşmaya uğraşırlar. Çünkü en dayanıklı düzen insanların doğru, adil saydıkları düzendir. Hükûmetin bu amaçları gerçekleştirmek için kullandığı yol ve yöntemlerde de buna benzer bir gelişme olmaktadır. Korumanın ön koşulu kuvvettir. Ama kuvvet tek başına düzeni ayakta tutamaz, onun için de, iktidar kuvvetle muvafakatın birleşmesinden meydana gelir. Sonunda, düzen en yüksek aşamaya yani adalete ulaşınca, iktidar da otoriteye dönüşür.

Onun için de, her aşama, bir önceki aşamaya dayanır, hatta o aşamadan da ileriye gider. İktidardan yoksun bir otorite içi boş bir kabuk, kuvvet kullanmasını beceremeyen bir iktidar da alay

[24] *Seven Pillars of wisdom* (New York Garden city Publishing Co Chap. 30, pp. 175-176.

konusu oluverir. Adalet düzenin değerini artırır ama, adaletin kendisi de düzene dayanır; düzenin olmadığı yerde insanların birbirlerine güvenleri yoktur; düzen de insanların güvenliğini sağlayan koruma aşamasına dayanmak zorundadır. Bu ilişkiler ve aşamalar bir şema ile şöyle açıklanabilir:[25]

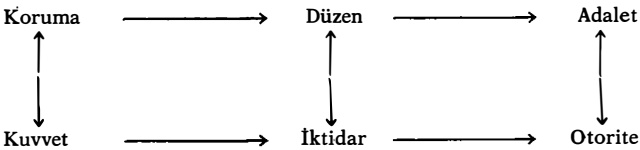

Yukarıdaki bilgilerle devletin tarihsel kökleri ana çizgileriyle açıklanmış ve bazı devletlerin sonradan uygulamada gerçekleştirdikleri ideal gelişme biçiminin kabataslak bir tanımı yapılmıştır. Oysa, bu bilgilerin bütün devletlerin gerçek ya da ideal durumlarını anlatmadığı açıktır. Kimi devletler adalet düzeyine hiç erişemezler. Kimileri de koruma düzeyini biraz aşarlar. Devletlerin birçoğunda hükûmet, iktidarı otoriteye çevirmeyi beceremez. Gene bazı devletlerde, iktidarı meydana getiren karışımın içinde kuvvetin oranı çok muvafakatın oranı azdır. Bu nasıl olur? Bundan ne gibi siyasal sonuçlar doğar?

KUVVETİN KÖTÜYE KULLANILMASI

Devletin amaçları —koruma, düzen, adalet— hükûmetinki de —kuvvet, iktidar ya da otorite— araçlarıyla gerçekleşir. Amacın araçları haklı kıldığı söylenmiştir.[26] Ama bu söz genellikle doğru değildir, çünkü öyle birtakım araçlar vardır ki bunları hiç bir amaç değildir, çünkü öyle birtakım araçlar vardır ki bunları hiç bir amaç haklı kılmaz. Daha çok bunun tersi doğrudur. Çünkü insanlar kullanılan yöntemler, yollar üzerinde ahlâk yargılarına varmaktan kendilerini alamazlar; araçlar amaçları engelliyebilirler. Özellike devlet yönetimi alanında, bunun çok geniş anlamları vardır. Belki de devletin kullanmak zorunda olduğu araçların niteliği onun her-

[25] Belirtmek gerekir ki adalet bile bu evrimde son aşama değildir. Çağdaş devletlerin birçoğu adaleti de aşan bir ülküye ulaşmak için çabalarlar. Bkz. Bölüm 7, s. Bölüm 14, s. 244-45, 507-11.

[26] Machiavelli Prens adlı eserinde böyle söylemiştir.

hangi bir başka müesseseden daha çok etkiler ve araçların kötüye kullanılması devletin amaçlarındaki meşruiyeti zedeler. Bu olayı daha önce sözü edilen iki olgu doğurmuş olabilir: Olgulardan biri devletin kuvveti tekelinde tutmak istemesidir biri de hükûmet işlerini görecek olan temsilcilerin ve yöneticilerin seçilmesidir. Bu olgular birleşince, gerçekte kuvvet tekeli yöneticilerin elinde toplanır. Böyle olunca toplumun geri kalan kısmı yöneticilerin insafına terkedilir ya da onların pençesi altına düşebilir. Çünkü zorlama ya da baskı araçları artık yöneticilerin parmaklarının ucundadır. Koruma kuvvete karşı kuvvet kullanmakla sağlanabildiği için, kendi korunmasını müesseseleştirmiş olan bir grup (topluluk) yöneticilerin eline maddî zorlama araçları vermemezlik edemez. Bu durumda yöneticilere grup adına kullanılmak üzere verilmiş olan bu kuvvetin, grupa karşı kullanılmaması nasıl sağlanabilir?

Eflâtun bu sorunu *Devlet* adlı eserinin sözü edilmeye değer bir bölümünde şöyle açıklamıştır.:[27]

«Öyleyse koruyucularımızın beden özelliklerinin ne olması gerektiği konusunda açıklığa kavuşmuş bulunuyoruz.»

«Evet.»

«Koruyucularımızın ruhî niteliklerine gelince, onların canlı, gözüpek olmaları gerektiğini biliyoruz.»

«Elbette.»

«Öyleyse Glaukon, böyle nitelikleri bulunan koruyucularımızın birbirlerine ve öteki yurttaşlara zorbaca davranmalarını nasıl önleyebiliriz?»

«Tanrı aşkı için, bu öyle kolay bir iş olmasa gerek.

«Dahası var, koruyucularımızın dostlarına karşı yumuşak, düşmanlarına karşı katı olmalarını sağlamak zorundayız. Bunu sağlayamazsak, düşmana iş kalmadan Devleti kendileri yıkarlar.»

Romalı taşlama yazarı Juvenal'ın sözleri artık bir özdeyiş olu vermiştir. Juvenal aynı soruyu daha iğneleyici sözlerle sormuştur :[28]

«Pekiy ama, kolcuları kim kollayacak?»

---

[27] II, Sec. 375, p. 55, trans. A.D. Lindsay (Everyman's Library). Eserin türkçe çevirisi için bkz. Eflâtun, *Devlet*, çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, 2. Baskı, İst. 1971 (Remzi Kitapevi).

[28] *Sed custodiet ipsos custodes?* Satires (Taşlamalar), No. VI, II, 347-348.

Kuvvet de, ateş gibidir o da insanlık yararına kullanılabilir. Ama ne var ki kuvvetin egemenliği tehlikelidir; kuvvet de ateş gibi, bir kez elden çıktı mı, çok yıkıcı bir güç oluverir.

İKTİDARIN TEHLİKELERİ

İktidar, kuvvetle muvafakatın (temel anlaşmanın) birleşmesinden meydana gelir, kuvvet iktidarı oluşturabilmek için muvafakat biçimine bürünse bile, gene de kaba kuvvetin kullanılmasıyla ilgili güçlükler ortadan kalkmaz. İktidardakiler kurdukları düzenin yasa ve kurallarına karşı gelen kimselere buyrukları altındaki kuvveti zorla uygulamaya çalışırken kötüye kullanabilirler. Ayrıca, iktidardakilerde böyle bir düşünce ve eğilim olduğu zaman, bunu uygulayacak araçlar da buyrukları, elleri altındadır. İşte, hükûmetin sürekli olarak bir çıkmaza girmesinin temel nedeni kuvvetin varlığı ve iktidarın kurulmasıdır; bunlar insanoğlunun korunmaya ve düzene duyduğu ihtiyacın kaçınılmaz sonuçlarıdır. Kuvvet ve iktidarın varlığı zorunludur. Yoksa ne hükûmet olur; ne de devlet temel amaçlarına ulaşır. Şu var ki böyle araçlar hükûmete karşı olanlar üzerinde kısıtlamalar, yasaklar koymaya elverişli bulunmaktadır; hattâ bu kısıtlamalar hürriyeti tehlikeye düşürecek bir noktaya varabilir. İktidarı ellerinde tutanlar onu kötüye kullanabilir, o zaman da iktidar zorbalığa dönebilir. Bir hizmet aracı olarak ortaya çıkan şey en sonunda bir kölelik silâhı haline gelebilir. Onun için devletin kuruluşuna ve görevlerine ilişkin tartışmaların birçoğu devlet kudretinin sınırlandırılması ve devletin bu sınırı aşmasını önleyici bir güvencenin bulunması sorunu çevresinde toplanmıştır.

Bu düşünceleri iktidara uygulamak kuvvete uygulamaktan daha güç ve daha karışıktır. Çünkü iktidarın içinde, kuvvette bulunmayan belli bir miktar muvafakat vardır. Hükûmet sırf yönetenler ve yönetilenler diye basit bir ayrıma tâbi tutulabilseydi, o zaman onunla ilgili sorunlar biraz daha açıklığa kavuşmuş olurdu. Oysa, gerçekte, tüm hükûmet bir üçgen görünümündedir ve bu üçgenin açıları da şunlardır: (a) iktidardakiler, (b) onları destekleyenler (muvafıklar), ve (c) onlara muhalif olanlar (muhalifler). İktidarın akışı muvafıklardan hükûmete doğru olur, hükûmet de bu iktidarı muhalifler üzerinde kullanır. Ama bu ilişkilerde, muhalefet genişliği ile iktidara gösterilen muvafakat karşılaştırıldığında

bundan önemli bir fark meydana gelir. Her hükûmet kuvvet kullanır, gene her hükûmet hiç olmazsa başlangıçta bir parça muvafakata dayanır. Bu söz, hem demokrasiler hem de diktatörlükler için doğrudur. Nitekim Lenin, Stalin, Hitler, Mussolini ve bugünkü benzerleri eğer onların düşüncelerini benimseyen, buyruklarını yerine getiren başka kimselerin desteği olmasaydı iktidarı ele geçiremezlerdi. Ancak, iktidarın bileşimindeki kuvvet ve muvafakat organları ile bunların her birinin bu bileşim içindeki önemleri arasında çok büyük bir fark vardır. Genellikle, muvafakat alanı genişledikçe, kuvvet kullanma olanak ve ihtiyacı azalır. Tersine kuvvet aracına hükûmet cihazında büyük yer verilmesi ve bu aracın sürekli kullanılması kişinin aklına muvafıkların muhaliflerini kuvvetten başka yollarla yönetebilecek, güçte olmadıklarını getirir. Her polis devletinde baskı usullerine ağırlık verilir çünkü bu devlette yöneticiler iktidarlarını otoriteye çevirememişlerdir ve dayandıkları muvafakat yeterli değildir.

Bundan başka, hükûmetin üzerinde geçen zamanın etkisi de unutulmamalıdır. İktidar, hatta otorite başlangıçta, geniş ve köklü bir temel anlaşmaya (muvafakata) dayanabilir; ama zamanla, bu temel çatlar ve parçalanabilir. Bir Deioces çıkar ve topluluğun genel isteğiyle krallık katına kurulabilir. Ama yıllar sonra, gerek Deioces gerek onun ardından gelen bir yönetici, zorbalığa başvurarak halkın desteğini yitirebilir. Başlangıçta meşrû ve adil sayılan otorite, zorbalığa, kaba kuvvete döner. Bir yönetici ya da bir yöneticiler grubu gitgide muvafakatı azalmaya yüz tutmuş bir iktidarı geçici olarak kullanmaya devam edebilirler. Yöneticiler bunda bir süre başarılı da olabilirler çünkü örgütlenmiş her grup onlara boyun eğmeye alışmıştır, tutukturlar, elleri kolları kalkmaz, hiç biri yöneticinin gücüne tek başına karşı koyamaz.[29] İktidar bir kez kök-

[29] Nitekim bir İngiliz filozofu halkın başkaldırma, direnme hakkının meşruiyetini şöyle belirtmiştir: «Bazı kimselerin ileri sürdükleri gibi halk eski alışkanlıklarını ve yaşayış biçimlerini öyle kolay bırakmaz... Halk, yöneticilerin yaptıkları büyük yanlışlara, bir sürü haksız ve uygunsuz yasalara, insanın güçsüzlüğünden ileri gelen bütün yanılmalara karşı başkaldırmadan ya da söylenmeden katlanır. Ama, aynı yola yönelen bu yolsuzluklar, yalan ve dolanlar dizisi halka yöneticilerin amacının ne olduğunu gösterirse, halk da artık neyin yönetimi altında bulunduğunu ve nereye gittiğini görmemezlik edemez, ayaklanır ve yönetimi ilk hükûmetin kuruluşundaki amaçları gerçekleştirebilecek olan ellere vermeye uğraşır, bunun öyle şaşılacak bir yanı yoktur» Bkz. John Locke, *Second Treatise of Civil Government*, Secs. 223, 225, pp. 230-231. (Everyman's Library).

leşmeye görsün, onu sarsmak, yerinden oynatmak öyle kolay olmaz. Ama iktidar başlıca dayanağı olan muvafakatı tükettikten sonra zorbalık bataklığına doğru kaymaya başlar. İşte, hükûmeti ayakta tutan koşullar kaybolduğu, adalet yok olduğu ve bir düzen kurmak gerektiği zaman, insanlar hükûmet işlerini meşru kılan amaçları soruşturmaya başlarlar ve siyasal alanda dönen oyunların, yalan ve dolanların iflâs ettiği çabucak gözleri önüne serilir. Devletin hizmet görebilmesi için kuvvete, iktidara ya da otoriteye ihtiyaç varsa, o zaman amaçların sürekliliği sırf hizmetin sürekliliği ile sağlanır.

Demek ki bir rejimi başlangıçta dayandığı muvafakatdan daha uzun yaşatan şey kuvvettir. İnsanlar kuvveti kendilerine hizmet etmek amacıyla örgütlendirirken, bir de kendilerine hükmedecek teknik meydana getirirler. İnsanların istekleriyle harekete geçen bir kuvvet, derken onların isteklerine aykırı düşebilir. Hele hükûmet yönetilenleri değil de yönetilenlere karşı kendini korumak için kuvvet kullanmak durumunda kaldığı zaman bu ihtimal en aşırı noktaya ulaşır. Bu durumda yöneticiler siyasal durumları hakkındaki gerçeği devlet yapılarının mimarî uslûbuyla açığa vururlar. Bir hükûmet yalnız dış düşmana değil de kendi halkına, iç düşmana karşı kendini korumak durumunda kalırsa, bu düşmanların saldırılarından korumak için kalenin ardına çekilir. Nitekim Ortaçağda İtalya'nın site devletlerinde, yönetici azınlık güçlü surların, kalelerin arkasına sığınmış, yüksek gözetleme kuleleri kurmuş ve başkalarına bunları yapmayı yasak etmiştir. Floransa'daki ünlü Signoria'ya dışardan bakarsanız bunun —bütün o işlemlere ve süslere rağmen— bir belediye sarayı değil, gerçekte korunma amacıyla yapılmış bir kale olduğunu anlarsınız. İşte, Almanya ve Rusya'daki zorbalar da sanki hep olağanüstü bir rejim altında yaşıyorlarmış gibi *berchtesgaden* ve Kremlin'de oturmuşlardır. Zorbaların bu korku ve kaygu dolu yaşayışlarını çok iyi sezmiş olan Eflâtun bunu şöyle anlatmıştır :

> «Öyle görünüyor ki (mutlu ve mutsuz yaşayış) gibi bir konuyu aşağıdaki örneklerin ışığı altında incelememiz gerekiyor.»
>
> «Hangi örneğin ışığı altında?»
>
> «Bazı toplumlarda bir sürü kölesi olan varlıklı kişiler ya, işte onlardan birini inceleyelim. Birçok i

sanın yöneticisi olmak bakımından bu varlıklı kişiler devlet başındaki zorbalara benzerler. Zorbanın sayıca daha çok köleye sahip olduğuna hiç şüphe var mı?»

«Doğru, zorbanın çok sayıda kölesi vardır.»

«Bilirsin, bu varlıklı kişiler kaygısızca yaşarlar ve kölelerinden yana da korkuları yoktur.»

«Hoş, ne korkuları olacak?»

«Yoktur, ama niçin yoktur biliyor musun?»

«Evet biliyorum, her bireyi sitenin tümü korur da onun için.»

«Çok iyi söyledin.» «Ama tut ki elliden çok kölesi olan bir adamı Tanrılardan biri kaldırıp götürdü çoluk çocuğu, malı mülkü ve köleleriyle birlikte yardımına gelecek hiçbir hür insanın bulunmadığı ıssız bir yere koydu. Sence bu adam kendini, çoluk çocuğunu ha öldürdü, ha öldürecek» diye korkular ve sıkıntılı düşler içinde olmaz mı?»

«Ne diyorsun, korkuların en beterini duyar.»

«O zaman bu adam bazı kölelerine yaranmak, onlara türlü sözler vermek, gönlünden hiç geçirmediği halde onları azad etmek, sözün kısası kölelerinin dalkavuğu olmak zorunda kalmaz mı?»

«Elbette kalır yoksa ölüp gidecektir.»[30]

SİYASETİN İKTİDARLA KARIŞMASI

Bu nedenlerden —yani başlangıçta muvafakatla kazanılmış olan iktidarın, sonradan kötüye kullanılarak biçiminin değişebilmesinden— dolayı devletin temeli ile hükûmet sürecinin niteliği çok kez yanlış anlaşılmıştır. Devleti inceleyen her araştırıcı, grupun örgütlenmiş kuvvetine devletin egemen olduğunu görür. Ayrıca, herkes bilir ki kuvveti kendi tekelleri altına alanlar onu bazan kötüye kullanırlar bazan da onu başarıyla tekelleştirirler. Bunlar tartışma götürmez gerçeklerdir. Bu açıklığa rağmen, bunlar gene de

[30] *Republic* (Devlet), IX, Secs. 578-579, p. 278.

tartışmalara, çelişik yorumlara yol açmışlardır. Çünkü koruma görevini yerine getirecek olan devlet kuvvet kullanmak zorundadır ve bu kuvvetin etkili olabilmesi için de bir noktada toplanması, tekelleşmesi gerekir. Çok kimse kuvveti devletin işlemesine yarayan bir araç olarak görmez, tutar bunu devletin başlıca özelliği sayar. Bu görüşe göre devlet, öteki topluluklardan (birliklerden) farklıdır, toplum içindeki kuvvet meşru olarak yalnız devletin tekeli altındadır, ona devlet denilmesinin nedeni de budur. Devletin kuvvet kullanmasına çok önem verilmiş olduğu halde, bu özellik artık koruma görevini yerine getirmeye yarayan geçici bir araç olarak ele alınmamaktadır. Bunun yerine, devletin çözümlenmesinde (analizinde) kuvvet baş yere geçmiştir ve devlet de artık karşıladığı ihtiyaçlara göre değil, kullandığı yöntemlere göre incelenmeye başlanmıştır. Amaçlarla araçlara verilen önem öyle bir yer değiştirmiştir ki ortaya sanki bunun tam tersi bir durum çıkmıştır. Önceleri araç sayılan şey şimdi amaç olmuştur. Devlet koruma görevini yapmak için kuvvet kullanan bir müessese diye tanımlanacak yerde, elindeki zorlama yetkisini sürdürebilmek için bu görevi yerine getiren bir müessese olarak tanımlanmıştır.

Böylelikle aynı mantık ve düşünce dar kuvvet kavramından daha geniş bir iktidar kavramına yayılmıştır. Çünkü hükûmet iktidar yoluyla güçlendirilmiştir, iktidarın nasıl birikeceği ise devleti ana sorunu olarak nitelendirilmiştir. Öyleyse siyaset (ya da politika) iktidar mücadelesinin yapıldığı bir arena sayılmaktadır; artık iktidara başka sonuçlar elde etmeye yarayan bir araç gözüyle bakılmamaktadır ve burada sanki iktidarın kendisi ulaşılması gereken bir amaç olmaktadır. Bu hale göre, iktidar devletin tüm varlığı ve tüm amacı sayılınca, araçlar ve amaçlarda bunun büsbütün tersi olan bir durum ortaya çıkar. Devleti önceleri üstlendiği görev ve işlere bakarak açıklamış bulunan görüşler, sonradan onu kullanmak zorunda olduğu iktidara (kudrete) göre açıklayan görüşlere dönüşmüştür. Nitekim George Orwell, bu noktayı kahramanlarının birinin ağzından şöyle dile getirmiştir: «İktidar araç değil, amaçtır... Kovuşturmanın amacı kovuşturmadır. İşkence işkence etmek için yapılır. İktidarın amacı iktidardır».[31] Bu davranıştan ileri gelen uygulamalar iktidarla ahlâk arasındaki ilişkide bazı önemli sorunlar doğurur. Gerçekte siyasal süreç kuvvet ve kudret uğruna

[31] *Nineteen Eighty-Four* (New York Harcourt, Bracet World Inc., 1949), 266-267 Bu sözler Parti Merkez üyesinin konuşmasından alınmıştır.

yapılan bir savaş ise, bu süreçle doğru ve yanlış (haklı ve haksız) ya da iyi ve kötü tercihleri ve değerlendirmeleri arasında ne gibi bir ilişki vardır?

İKTİDAR AHLÂKI

Bu konuda, her biri şu ya da bu zamanda kendisine bir sözcü bulmuş olan üç görüş mümkündür. İlk görüşe göre, iktidar ahlâka uygun bir kılığa, örtüye bürünebilir ve iyi, esenliğe yönelmiş bir iktidar olarak desteklenir. Kuvvet birikimine devletin bir işi gözüyle bakılınca, artık kuvvet ve kudreti meydana getiren bir nesnenin meşruluğunu ileri sürmek ve bundan da kuvvet bir haktır sonucunu çıkarmak kolaydır. İkinci görüşe göre, iktidarın manevî tercihle, ahlâk değeriyle bir ilgisi olmadığı düşünülebilir. Devletin alanı ve siyasetin süreçleri ahlâk dışıdırlar ya da ahlâk değeriyle bağlı değillerdir. Nitekim bunların doğru ve yanlış, iyi ve kötü gibi ahlâk değerleriyle hiç bir ilgileri yoktur. Çok kez sanatın sanat için olduğu savunulmuş ve estetiğin ahlâk yargılarından bağışık tutulduğuna inanılmıştır. İşte siyaset süreçleri de tıpkı bunlar gibi ayrı bir araştırma düzenini ilgilendirmektedir. Devletin tüm varlığı ve tüm amacı olan iktidarı sürdürmeyi başarıp başaramaması konusu dışında, onun hakkında bir yargıya varmanın bu durumda hiç bir anlamı yoktur. Üçüncü görüş kuvveti kötü bir nesne saymış ve onu yermiştir, çünkü iktidarın denetimi altındaki kuvvetin içinde ahlâk açısından korkutucu bir baskı ya da zorlama bulunmaktadır. Devlet herşeyden önce kuvvet kullanabilen bir iktidar müessesesi ise, kuvvetin yerilmesi devletin ahlâkdışı bir nesne olarak yerilmesine yol açar. Bu değer yargısını yani iktidarın uygulamada kötüye kulanıldığını ve bundan uygarlaşmış bir vicdana ters düşen araçlar ve amaçlar uğruna yararlanıldığını, hiç kuşkusuz, ampirik gözlemler de pekiştirmiştir.

Bu üç görüşten ister istemez değişik sonuçlar çıkmaktadır. Birincisi kudreti, iktidarı ve dolayısıyla onu kullanan devleti yüceltir. İkincisi çıkar (menfaat) alanlarını birbirinden ayırır ve siyaseti hayatın ayrı bir bölmesine yerleştirir. Üçüncüsü de kuvvet ve kudretin kötülükleriyle savaşmaya çalışır ya her türlü baskı ve zorlama ahlâk yönünden kötüdür, haksızdır diyen ve dolayısıyla devletin ortadan kalkmasını isteyen anarşistin aşırı görüşünü; ya da devletin görev alanını pek daraltan ve daha az aşırı olan gö-

rüşü benimser, çünkü devletin işi ve görevleri azalınca iktidara, kudrete duyulan ihtiyaç da azalır. Bu gibi ters sonuçlar iktidar kavramındaki belirsizlikten ileri gelmektedir. Kuvvet ve muvafakat iktidar kavramında birleştikleri için, halkın iktidar üzerindeki düşünce ve kanısı da bu birleşimdeki kuvvetin ya da muvafakatın oranına göre değişmektedir. Gerçi bu çeşitli sonuçlar birbirlerine ters düşerler ama, bunların gene de kökenleri birdir ve bunlar aynı öncüllerden çıkarlar. Bunlar devletin izlediği amaçtan çok kullandığı araçlara önem veren bir düşünceden doğmuşlardır ve devletin temel ölçütü (kriteri) olarak da birincinin yerine ikinciyi yani (amacın yerine aracı) koyarlar. Hiç bir nesne devletin görev ve işleri, devletin toplum içindeki yeri üzerinde bu denli yanlış anlayışa yol açmamış ve amaçlarla araçların sıra ve önemini böyle bile bile bozmuş ve değiştirmemiştir.

Bu kitabın amacı, okuyucunun siyasal bilimin sorunlarını doğru anlamasına ve o sorunlara gerçeğe uygun bir görüş açısından bakmasına yardım etmektir. Giriş bölümlerinde toplumsal grupların nedeni ve amaçları araştırılmış ve devletlerle hükûmetlerin doğuşları, varlık nedenleri *raison d'être* açıklanmaya çalışılmıştır. Öyleyse, şimdi, siyasal bilimi, siyasal bilim yapan beş sürekli sorunun (meselenin) incelenmesine başlanabilir. Kitabın bundan sonraki beş bölümü, ikişer ikişer, insanların uygarlığa erişmek için gerek dün gerek bugün ele alıp çözmeye uğraştıkları sorunlara ve bunların çözüm yollarının incelenmesine ayrılmıştır.

4

BİRİNCİ SORUN:
-I- Ayrıcalığa Dayanan Yönetim

YURTTAŞLAR YA DA UYRUKLAR. Siyasal süreç ilkin devlet dediğimiz kurumun aracılığıyla örgütlenmiş insan topluluğu ile ilgilenir, onun için siyasal bilimin (politika biliminin) birinci sorunu da bunlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ilkeyi belirlemektir. Devlet bir üyeler topluluğudur. Öyleyse, devlete kimlerin üye sayılacağını ve bu üyeliğin nasıl kazanılacağını bir kuralla belirlemek gerekir. Birey bir devlete üye ise belli eylemlerde, etkinlerde bulunma olanaklarını elde eder ve devletten belli davranışlar bekler —yani hakları ve görevleri olur— bu haklar ve görevler ilkelere, kurallara göre bireylere paylaştırılır, ilkeler arasında böyle bir seçme yapılması da devlete kendine özgü bir nitelik kazandırır. Toplumun siyasal bakımdan yönetenler ve yönetilenler diye ikiye ayrılması zorunludur, bunun için de yönetenlerle yönetilenlerin karşılıklı ilişkileri ortaya birçok sorun çıkarır. Örneğin, hükûmeti kuracak olan kişiler kimler arasından seçilmelidir? Herkeste yönetme yeteneği var mıdır? Yönetilenlerin hakları nelerdir? Herkesin aynı temel haklara sahip olması gerekir mi? Toplum birinci ve ikinci sınıf yurttaşlar ya da bir yanda yurttaşlar bir yanda uyruklar diye bölünebilir mi? Böyle sorunların hepsi de tek bir konuyla ilgilidir, bunun değişik biçimler altında işlenişidir. Bu sorunlar yurttaşlığın niteliği ile bir devleti meydana getiren kimseler arasındaki ilişkilerin araştırılmasını gerektirir.

ARİSTO'nun YURTTAŞLIK GÖRÜŞÜ

Yurttaşlık kavramını düzenli biçimde inceleyen ilk Avrupalı düşünür Aristo olmuştur.[1] Onun için, önceliğine ve önemine bakarak tartışmaya Aristo'nun bu formülü ile başlamak yerinde olur. «Yurttaş kime denir?» Aristo ilkin bu soruyu sormuştur. Bu soruya karşılık verebilmek için Aristo, yurttaşı belli bir yerde oturan ya da yurttaş ana babadan doğan bir kimse diye tanımlayan görüşlerden söz etmiştir, ama bunları benimsememiştir. Belli bir yerde oturma doyurucu bir tanım olmaz, çünkü bir toplumun içinde yabancılarla köleler de oturmaktadır ama, onlar yurttaş değildir. Yurttaşlığı kişinin ana babasına bağlamakta yarar yoktur; çünkü bu da kişilerin yurttaşlığı nasıl kazandıklarını açıklamaz. Her durumda, Aristo yurttaşlığı kişinin kökeninden, ana babasından çok görevine, gördüğü işe göre açıklamaya çalıştığını belli etmektedir. Yurttaşlığın göreve ya da işe ilişkin yanına ağırlık vermekle, Aristo cevabına dinamik bir nitelik kazandırmaktadır. Çünkü yurttaş gördüğü işe göre nitelendirilirse, onun katılmacı bir görevi olduğu yargısına varılır. Öyleyse yurttaşın görevleri nedir?

Bu sorunun karşılığı iki küçük bölüme bölünmüştür. Yurttaş «adalet işlerini gören ve *kamu katlarında* görev alan bir kimsedir».[2] Aristo'ya göre yurttaşlar hem otoriteye bağlıdırlar hem de otoriteyi ellerinde tutarlar. Hem yöneten hem yönetilen olarak ikiz görev görürler. Kanunu yapacak, kanuna uyacak ve kanunun uygulanması görevini paylaşacak olan onlardır. Ama bu doktrine yani yurttaşın hem yönetime katılması hem de yönetilmesine, Aristo gerekli bir sonuç eklemektedir. Bu tanıma girenlerin her iki görevi de görebilecek yetenekte olmaları gerekir. Yurttaş yalnız boyun eğen bir uyruk olamaz. Onda bir de yönetme yeteneği bulunmalıdır. Bununla birlikte, bu ikinci koşul, Aristo'ya göre herkeste bulunmayan özel bir yetenek ve kavrama gücünü gerektirmektedir. Aristo kimi insanları «doğuştan köle» olarak ayırmaktadır. Kimilerini ise, görevleri, meslekleri dolayısıyla, erdemli bir hayat sürmeye yetenekli görmemektedir. Yurttaşları gördükleri işe göre tanımlamakta direttiği için, mantığı Aristo'yu ister istemez yurttaşlığın gerektirdiği ödevleri yerine getirme yeteneği olmayan kimseleri yurttaş grupunun dışında bırakmaya zorlamaktadır. Böylece

[1] *Politics*, iii, 1-5 inci Bölümler.
[2] *Ibid*, ii, 1. Bölüm, 5-6 ncı kesimler.

Aristo şu sonuca varmaktadır: «site için lüzumlu bulunan herkesi yurttaş olarak bölümlemek, sınıflandırmak gerekmez».[3] Başka söyleyişle, yurttaşlar, ayrı bir grup meydana getirirler. Yurttaş topluluğu devletin bütün üyelerini içine almaz ve almasına da gerek yoktur. İşte Aristo'cu yurttaşlık görüşü bu biçimdir. Aristo'cu görüşün başlıca basamakları kısaca şu üç iddia altında toplanmaktadır.

(1) Yurttaş belli görevleri yerine getiren bir kişidir.
(2) Bu görevlerden biri otoritenin kullanılmasına etkili bir biçimde katılmaktır.
(3) Otoritenin kullanılmasını paylaşacak olan kişilerin sayıları sınırlıdır.

Aristo'nun düşünce ve mantık zinciri, bu üç halka arasındaki bağlantılara dayanmaktadır. Bu sıranın bozulması, sonucun bozulmasına da yol açar.

Aristo'nun çözümlemesi ister kabul edilsin ister edilmesin, bu çözümleme (analiz) Yunan felsefesinde çokluğun kendine özgü değer yargısını içine almaktadır. Aristo doğrudan doğruya sorunun can alıcı noktasına inmektedir. Temel sorun üzerine eğilmektedir. Karşılığının doğru ya da yanlış olmasına bakmaksızın, doğru soruyu sormaktadır. Bu soru birkaç biçimde dile getirilebilir. Devlet üyeliği yurttaşlıkla eş anlamlı mıdır? Devletin varlığı için gerekli olan bütün kişilere ortak bir statü tanımak gerekir mi? Siyaset, yurttaşların uyruklardan ayrı bir sınıf olmalarını gerektirecek kadar öteki toplumsal etkinliklerden farklı mıdır? Şimdi bu sorunların neleri içerdiklerini daha ayrıntılı olarak gözden geçirelim. Çünkü herşey bu sorulara verilecek olan karşılıklara bağlıdır.

EŞİTSİZLİK TARTIŞMASI

Genellikle, birbirine aykırı olan bu iki karşılık arasında bir ayrım yapılabilir. Bu düşünce biçimi hükûmet etmeyi özel bir teknik yeteneği gerektiren bir uzmanlık işi sayar ve hükûmeti yürütecek olanların ortanın üstünde bir kişiliğe ve akla sahip bulunmalarını ister. Öyleyse yönetme (hükûmet etme) insanların yürütebilecekleri bir etkinlik olarak düşünülmemektedir. Hükûmet etmenin «üstünlüğe ya da egemenliğe ilişkin saklı yanları» açıklanabildiği ölçüde

[3] *Ibid*, 5 inci Bölüm, 2 nci kesim.

yönetme çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Yönetmeyi yaratma gücünden doğan bir hüner sayanlar hükûmetten başlıca estetik deyimlerle söz ederler. Onlara göre hükûmet etmek, yönetmek oldukça incelik isteyen bir san'attır.[4] Başkalarının düşüncesine göre siyaset (politika) bilinmesi, incelenmesi ve öğrenilmesi mümkün olan birtakım kurallar uyarınca yürütülmektedir. Onun için, onlar siyaseti akılcı kategoriye sokmakta ve siyasete bilim adını takmaktadırlar. Daha başkaları ise, insanın uğraşlarına bir yüce varlık ya da evrende etkisini sürdüren insanüstü kuvvetler açısından bakarak, siyaset üzerindeki görüşlerini anlaşılması güç, tanrısal bir havaya bürümektedirler. Onlara göre hükûmet anlaşılması güç bir şeydir; gerçekte daha büyük gizliliği, bilinmezliği olan hayatın bir parçasıdır. Ama, ister san'at ister bilim ya da anlaşılması güç, gizli bir şey olsun, hükûmet her durumda seçkin kişilere özgü, onları içine alan bir kavram sayılmıştır.

Bu varsayımlar benimsenince, bundan doğal olarak birtakım sonuçlar çıkar. Hükûmet sürecine uzmanlık isteyen bir iş gözüyle bakılırsa, nüfusun ancak küçük bir azınlığında bu ölçülerin bulunduğu görülür. Böyle olmasaydı, koyulan ölçünün ve yeteneğin de pek az bir anlamı kalırdı. Nitekim vergili, yetenekli kişilerin sayıları azalınca hükûmet de —Yunanca anlamıyla— bir oligarşiye döner.

Bununla birlikte, bu görüşe karşı, şöyle bir iddia öne sürülebilir ve denilebir ki, yönetim işi, yani gerçek karar verme ve otoriteyi kullanma Tom, Dick ve Harry'e (Ahmet, Mehmet ve Hasan'a vergi) bir iş değildir ama, Ahmet, Mehmet ve Hasan'da bu seçkin kişilerin eylem ve işlemlerini denetleyecek ve gerekirse onları eleştirecek yetenek vardır. Bu doğru, yerinde bir görüş ise seçkin azınlığı her nedense kaba çoğunluğa karşı sorumlu tutmak gerekecektir; bu da daha az bilgi, daha az değerli olanların kendilerinden daha üstün, seçkin olanları hiç bir surette yönetmemeleri gerektiği sorununun tartışılmasına yol açacaktır. Uzun sürede bu, seçkin azınlığın bağımlı duruma düşmesi ve kast niteliğini kesinlikle yitirmesi anlamına gelir. Böyle bir sonuçtan çekinenler düşüncelerine çomak sokulmasına karşı koyarlar. Hükûmetin uzmanlar eliyle

[4] Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Renaissance in Italy* (New York: Oxford University Press, 1945), Bkz. Kitabın «The State as a Work of Art» başlığını taşıyan 1. Bölümüne.

[5] *Oligarşi* azınlığın, birkaç kişinin *(oligoi)* yönetimi *(arche)* demektir.

yürütülmesini isterler, ayrıca uzmanların gördükleri işleri yetenekleri az kimselerin değerlendiremeyeceklerini ileri sürerler. Yönetime katılmaktan yoksun bırakılmış çoğunluk, yöneticiler hakkında karar veremez. Seçkin azınlık yalnız siyasetin uygulayıcısı değildir kendi eylem ve işlemlerinin de tek yargıcı durumundadır.

Bu tartışma kimi yerde kaba, eksik kimi yerde özentiye kaçan türlü kılıklara bürünmüştür. Birinciye somut örnek olarak, bir Sudanlı'nın İngiliz yöneticisine söylediği sözler gösterilir. Sudan, İngiliz-Mısır ortak yönetimi (condominium'u) altında bulunduğu sırada, İngiliz yönetici, yaşlı bir kabile reisine yeni bir plân açıklamış, ona kendi bölgesinde yaşayan halk arasında seçim yapmasını söylemiştir. Sudan'lı reis de İngiliz yöneticisine şu karşılığı vermiştir: «Halka danışmak ve onlardan temsilci seçmelerini istemek, hiç kuşkusuz büyük bir saçmalık olur. Benim değerli bir sığır sürüm olsa, ben onlardan tutup bir boğayı temsilci seçmelerini istemem— bu sürüye ben onların mutluluk ve yararını kollayacak yetişmiş bir çoban gönderirim. Dikkat ediniz, onları başıboş bırakırsam, günün birinde boğanın biri ortaya çıkar ve pek uzun bir süre uğraştıktan sonra kendini onlara efendi yapar, bu süre içinde sürüye arslanlarla sırtlanlar saldırırlar».[6] Burada açıklanan davranış bütün tarih boyunca bilinmektedir, ama ne var ki bu denli açık ve dürüst bir biçimde ender dile getirilmiştir. Kütle içindeki insanlar sürü olarak düşünülmüşlerdir; bu insanların da sürü gibi bir çobana ihtiyaçları vardır. Çobanın işi onları düzene koymak ve onları saldırılara karşı korumaktır. Çoban olmasa da, sürü gene bir efendiye boyun eğmek zorunda kalacaktır, bu da ister istemez sürünün en güçlüsü ve en zorlusu olacaktır.

Aynı düşünce biraz daha işlenmiş bir biçimde Thomas Carlyle'in şu görüşünde yer almaktadır: Aristokrasi ve ruhbanlık, bir yönetici ve bir de öğretici sınıf: Bu ikisi, kimi yerde birbirinden ayrılır ve birbiri ile uyuşmaya çalışır, kimi yerde de birleşir, bir bütün olur. Kral, hem Başrahip hem de Kral oluverir: —Bu iki önemli unsuru içine almayan hiçbir toplum var olmamıştır ve var olmıyacaktır. İnsanoğlunun yaratılışında bulunan bir unsurdur bu. Dünyanın en cumhuriyetçi ülkesinin çok uzak bir köyüne uğrasanız, orada gene açık ya da gizli olarak bu iki kuvvetin işlediğini

[6] Sözedildiği yer *Round Table*, June, 1954 «Cross Purposes in Egypt,» 235.

görürsünüz. İnsanoğlu önemsiz saysa bile, üstlere baş eğmek zorundadır.— İnsanoğlu kendisinden daha iyi, daha akıllı ve yürekli saydıklarına baş eğmiştir; hep baş eğecektir; üstelik buna hazırdır ve bunu seve seve yapacaktır».[7] Büyük Frederick de, pek doğal olarak, aynı varsayımları öne sürmüştür. Frederick «hasta bir çocuk gibi, halka da ne yiyip ne içeceğini göstermek gerekir» demiştir. Bunun yanıbaşına Hitler'in bir sözü koyulabilir: «Çoğunlukla karar almaya ilişkin parlâmenter ilke, kişinin otoritesini tanımamak ve onun yerine kalabalığın, yığının sayısını koymakla doğanın aristokratik temel düşüncesine karşı günah işlemiş olmaktadır».[8]

Son olarak çağdaş İspanyol filozofu, José Ortege Y Gasset'nin doktrinleri de gene bu kategoriye sokulabilir. Kütlelerin Başkaldırışı, *The Revolt of the Masses* adlı eserinde Gasset'nin eşitsizliği açıkca doğruladığı görülebilir: «Toplum hep şu iki etkenin oluşturduğu dinamik bir birliktir: azınlıklar ve kütleler. Azınlıklar, özel nitelikleri olan bireyler ya da birey gruplarıdır. Kütle, özel niteliği olmayan kişiler topluluğudur... Ben tarihi aristokratik yönden yorumlamayı köklü biçimde benimsemiş bir kişiyim. Köklü (radikal) biçimde diyorum, çünkü ben hiçbir zaman insan toplumunun aristokrat olması *gerektiğini* söylemedim; benim söylediklerim bunun çok daha ötesinde... insan topluluğu, istese de istemese de özü bakımından hep aristokrattır; daha da ileri giderek denilebilir ki, bir toplum aristokrat olduğu ölçüde toplum niteliğindedir ve aristokrasiden uzaklaştığı zaman toplum olma niteliğini de yitirmektedir».[9]

Bu nitelikteki tartışmalar insan yaratılışının belli bir portresini çizerler. İşte siyasal bilimle psikoloji arasındaki bağlantıyı gösteren çeşitli örneklerden biri de budur. İnsan davranışıyla ilgili düşünceler açık ve kesin olarak anlatılmadan siyaset üzerinde kuram (nazariye) yürütülemez, insan davranışları ise psikolojik bir doktrinin kapsamına girer. İnsanlığın siyasal amaçlarla iki grupa ayrılması, seçkin azınlıkla ilgili bütün doktrinlerin birleştikleri ortak noktadır. Bunların birbirinden belli temel farklarla hem nitelik (yani, bir yanda üstler bir yanda astlar) hem de nicelik bakımından (yani, bir yanda azınlık bir yanda çoğunluk) olarak ayrıl-

[7] *Past and Present*, iv, «Aristokrasi»ler için bkz. 1. Bölüm.
[8] *Mein Kampf* (New York Reynal and Hitchcock; 1939), p. 103.
[9] *The Revolt of the Masses* (New York W.W. Norton Company, Inc., 1932), pp. 9 ve 14. İtalikler eserin aslından alınmıştır.

maları gerekir. Bu bölünmenin içerdiği inanca göre insanlar arasındaki farklardan bazıları temel niteliktedir, onun için de bunların siyaset alanında bütün öteki benzerliklerden daha ağır basmaları, onlara üstün gelmeleri gerekir. Böylece eşitsizlik devletin üyeleri arasındaki ilişkileri biçimlendiren başlıca ilke olmaktadır. Demek ki kişilerin hakları ve ödevleri, hep bir örnek değildir, bu haklar ve ödevler kişilerin toplumsal durumlarına ve görevleri arasındaki farklara göre bölüştürülmüştür. Yöneticiler çemberini meydana getiren seçkin azınlık, kendi hükûmet sistemine aristokrasi adını verir.[10] Başka yandan bakılınca, aynı sistem bir ayrıcalık rejimi olarak görünür.

SEÇKİNLERİN BÖLÜMLENDİRİLMESİ

Aristokrasi kuramını (teorisini), elit yönetimini savunan her düşünce, biribirine bağlı iki sorunla karşılaşır. Birincisi, azınlık çoğunluk üstündeki iktidarını haklı göstermek ve bu azınlığı yönetmeye neden yetenekli olduğunu açıklamak zorundadır. İkincisi, arslanları kuzulardan ayıracak bir yol, yöntem bulunmalıdır. Bu da elit içindekilerle, elit dışındakileri birbirinden ayıracak bir ölçütü (kriteri) gerektirir. İki sorun da birbiri ile çok yakından ilgilidir, çünkü meşruluğun başarılı olabilmesi daha çok kabul edilecek bu ölçütün niteliğine bağlıdır. Uygulamada, küçük aristokrasi tiplerinin var oldukları görülmüştür; çünkü yapılacak bir sıralamada ya da listede de görülebileceği gibi, zaman zaman birçok ölçütler kullanılmıştır. Seçkin azınlığı ayırmak ve aşağı kütleyi kaldırıp bir yana atmak için koyulmuş olan ilkeler şunlardır : Irk, soy, yaş, cinsiyet, din, askerî kuvvet, kültür, servet ve bilgi, Aristokrasi tipleri arasındaki bu bölümleme bir şema ile şöyle gösterilebilir.

[10] Sözlük anlamı «en iyilerin yönetimi»dir.

Yanlış anlamayı önlemek için, bu sınıflandırmaya iki açıklama daha eklemek gerekir. Bu dokuz ölçüt (kriter), birbirinden ayrılabilir ama, bunlar her vakit tek başlarına bulunmazlar. Tersine, tarihsel elitlerin bir çoğunda bu ölçütlerin ikisi ya da daha çoğu birarada bulunmaktadır. Örneğin, ünlü, yüksek bir soydan gelenler aynı zamanda en varlıklı kimseler olabilirler; ya da kendine özgü üstünlüğü olan bir din de ,askerî gücü üstün, fatih bir kavmin dini olabilir. Nitekim, inceleme sonunda gerçek seçkinlerin (elitlerin) basit değil, karmaşık yapılı oldukları ortaya çıkmıştır. Bir de şunu belirtmek gerekir ki, bu dokuz ölçüt (kriter) ve bunların değişik biçimleri birbirinden farklıdır ama, hepsinde gene ortak bir temel özellik vardır. Gerçi bunlar başka başka sorunlarda değişiklik gösterirler ama, hepsi eşitsizliği hiç bir ayırma yapmadan yüceltirler. İşte aristokrasi doktrinlerinin tümü ya da «arslanlarla kuzular» formülü bu ilkeye sıkı sıkı sarılmışlardır. Gelin şimdi bu bilgileri hatırda tutarak dokuz ölçütten her birinin teori ve uygulama alanındaki durumlarını araştıralım.

IRK ÜSTÜNLÜĞÜ EFSANESİ

Bireyleri birbirinden ayırmanın bir yolu da, onları insanlığı birleştiren ırk gruplarına bölmektir. Bu yol denenirse ve ayrımlar geçerli ve doğru olursa, «ırk» deyimi kesinlikle tanımlanır; böylece herkes bir ırkı öbüründen ayırırken tanımladığı şeyin ne olduğunu bilir. Yazık ki ırk sözü çoğu kez her yana çekilen, belirsiz —kimi yerde bilmeyerek kimi yerde bilerek yanıltıcı— biçimde kullanılmış ve bu yüzden de ırk sözü bilimsel tartışmada artık yararlı olmaktan çıkmıştır. Yazı dilinde de, günlük konuşma dilinde olduğu gibi, «insan ırkından», «zenci ırkından», «İngiliz ırkından» «yahudi ırkından», beyaz ırktan», «kızıldereli ırktan», vb. söz eden örnekler çoktur. Elbette bu deyimlerin hepsi doğru değildir; çünkü kimi deyimler birbirinin içine karışmıştır, birbiriyle çelişmiştir ya da üst üste binmiştir. Örneğin, «İngiliz ırkı» deyince bundan ne anlaşılır? Renk ölçü olursa, İngilizler beyaz derili insanlardan meydana gelen daha geniş bir gruba girerler. Din ölçü tutulursa, büyük çoğunluğu Hıristiyan ve Protestan olan İngilizleri bu kez öbür ülkelerdeki Protestan Hıristiyanlardan ayırmak güçleşir. İngiliz adalarında kullanılan (birçok ağızları, diyelekleri ve vurguları bulunan) ingiliz dili bile İngilizleri, Amerika Birleşik Devletlerinde aynı dili konuşan insanlardan ayırt edecek bir ölçü olamaz. Bunun-

la birlikte, siyasal bir ölçü koyulursa, bundan da «İngiliz ırkı» denilince, ortak bir tarihsel geçmişi olan ve aynı yönetim altında yaşayan bir topluluk anlaşılırsa, ırk deyimi hiç değilse bu kez biraz daha açıklığa kavuşur ama gene de bu deyimin yerine başkasını, belki «ulus» (millet) deyimini koymak daha iyi olur.

Irk deyimine akla daha yatkın gelen, daha açık olan tek bir anlam verilebilir, işte burada da ırk deyimi yalnız o anlamda kullanılacaktır. Bir antropolog ırkı şöyle tanımlamıştır: «Irk, insanoğlunun soyuna sopuna uygun olarak beliren beden özelliklerine göre, bellibaşlı bölümlere ayrılmasıdır.» Antropoloğun belirttiğine göre, «bu anlamda ırk sözü biyolojik bir deyimdir ve bu deyim bir insan kümesini öbür insan kümesinden ayıran bedenle ilgili özelliklere özgüdür».[11] Öyleyse bu tanıma göre, ırk sözü Kafkaslılara, Moğollara, Zencilere, hattâ ana bölümlerin içindeki daha küçük dallara da uygulanabilir; her birine özgü beden özellikleri nesnel (objektif) olarak tanımlanıp ortaya çıkarılabilir. Bu çeşit olguların hepsi toplanıp bölümlendikten sonra, ne ortaya çıkar? Ayrılıklar, farklar olduğu ortaya çıkar. Peki, ama bunlar nasıl yorumlanmalı ve bunların toplumla ilişkileri ne olmalı? Bu ayrılıklar var diye, acaba bir insan türünün öteki insan türüne üstün olduğu ileri sürülebilir mi? Bir durum dışında sürülemez; şöyle ki kimi özelliklerin kimi görevlerin, işlerin daha iyi yerine getirilmeleri ile ilgili bulunduğu açıktır. Örneğin, insan burnunu ele alınız. Burun koklamak içindir. Nitekim, geniş ya da uzun burun delikleri olan insanların daha keskin koku alma duygusu bulunduğu doğrulanabilirse, o zaman enli ve uzun burunlu insanın daha üstün olduğu ortaya çıkar.

Ama parça üzerindeki bu tartışma bütüne de geçirilebilir mi? İnsanların, insan olmaktan ötürü bir görevi bulunduğu kimi ırkların bu görevi öbür ırklardan daha iyi gördükleri ortaya koyulabilirse, burunlar arasındaki karşılaştırmada da bu tartışma parçadan bü-

[11] Melville J. Herskovits, *Man and His Works* (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1948), p. 133. Oysa, bir sosyolog da, hangi fizik ölçütün ırk için kesin bir ölçüt olacağı konusunda antropologların birbirleriyle anlaşamadıklarını belirtmektedir. Irkın «aslında biyolojik bir kavram olduğunu» kabul eden bu sosyolog, «bilimsel olgulara göre ırk sayılmayan bir topluluğun toplumsal yönden ırk sayılabileceği» görüşündedir. Profesör Herbert Blumer'in düşüncesine göre «kesin, gerçekci ve işler bir ırk kavramı toplumsal hayatta ortak bir soydan gelen ayrı bir biyolojik grup sayılan bir insan sınıfı ya da grupudur.» Bkz. Blumer'in şu yazısına «Reflections On Theory of Race Relations, «*Race Relations in World Perspective*, ed. Andrew W. Lind (University of Hawaii Press, 1955), 3, 5

tüne aktarılabilir. İşte —yalnız bu durumda— belli bir ırkın ötekinden üstün ya da yüksek olduğu tartışma konusu yapılabilir. Böyle bir öğretide (doktrinde) ileri sürülen aşırı düşüncelere göre aşağı ırklar gerçekte insan sayılmazlar, onlar insanaltı yaratıklardır, efendi-ırk ise üstün insanlardan *(Uebermenschen)* kuruludur. Aristo gibi ünlü bir düşünürün kölelik kurumunu haklı gösterebilmek için ileri sürdüğü düşünce de tıpatıp budur. Ona göre, insanoğlunun amacı ya da ereği (telos) aklın egemenliği altında erdemli bir hayat sürmek ve mutluluğunu korumaktır. Çünkü erdem akılla, mutluluk da erdemle olur; akıldan yeterli pay almamış olan bir kimse, akıllı kişinin yönetimi ve denetimi altına koyulmalıdır, yoksa erdemli ve mutlu olamaz. Böylelikle, hem efendi hem de köle bundan yararlanmış olur. Efendi, gücünü arttırmak, geliştirebilmek için mala mülke ihtiyaç duyar ve köleyi «canlı bir âlet»[12] gibi elinde tutar. Köle de akılca kendisinden üstün olan efendisinin buyruklarına uyarak pek mutlu bir hayat sürer.[13] İnsan yaratılışındaki fizyolojik ve psikolojik farklara uygun düştüğü için, kölelik doğal bir müessesedir. Büyük varsayımları kabul edilmek şartıyla, tartışmanın tümü başından sonuna dek tek bir mantık sırası izler. Bu varsayımlar şöyle sıralanabilir : (1) insanın, insan olarak, belli bir görevi (fonksiyonu) vardır; (2) mutluluk, erdem ve akıl Aristo'nun anladığı biçimde anlaşılmalıdır; (3) kişiler arasında, doğuştan var olan farklar sonradan öğrenimle değiştirilemeyecek kadar büyüktür.

Oysa, bu tartışmanın kuramsal bir mantık alıştırmasından başka ilgi çekici bir yanı yoktur. Tartışmanın siyasal önemi de bu ilkeleri uygulamak için harcanan çabalarda ya da ırk ayrımını zaten uygulayanların bunu haklı kılmak ve buna değer katmak amacıyla Aristo'dan yaranmalarında toplanır. Gerçi gerçekte her tarihsel dönem, her kıt'a ve uygarlık kendi ektiği ürünü biçer ama, bu ürünlerin en önemlileri on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardan toplanabilir. İngiliz İmparatorluğunda 1833 yılına kadar insanların köle yapılmasına hukuken müsaade edilmiştir; Birleşik Devletlerde kölelik 1863'e kadar; Rusya'da toprak köleliği biçimine bürünmüş olan kölelik 1861 yılına ve Brezilya'da ise 1888'e kadar sürmüştür. Amerikan İç Savaşından önceki on yıllık süre içinde, Güneyde bu «garip, yabancı müessese» (kölelik müessesesi) çoğu kez Aris-

[12] *Politics*, i, 4. Böl. 2. Kes.
Ibid 5 Böl. 9 Kes

to'nun deyimleriyle savunulmuştur Yani orada da bir grup insanın bir başka grup insandan hep üstün olduğu ileri sürülmüştür.

On dokuzuncu yüzyılın sonuyla yirminci yüzyılın başlarında, beyaz adamın zorlayıcı yönetiminden tedirgin olan kara derili insanlar kaynaşmaya başlayınca, kimi Avrupalı ve Amerikalı yazarlar ırk farklarının ve ırk üstünlüğünün insanoğlu için değişmez bir alınyazısı olduğu inancını güçlü bir dille işlemişlerdir. İşte Rudyard Kipling'in *Beyaz İnsanın Yükü* ya da *İngiltere'nin Cevabı* adlı baladında da böyle bir ruh vardı. Kipling şöyle yazmıştır :

> Su katılmamış bir kandan geliyorsunuz kutsamak daha zor sizi suçlamaktan;
>
> Pek alışmadınız buyruk altında yaşamaya...
>
> Halkımın mutluluğu - Soyunuzun Övüncü uğruna.[10]

Fransız düşünürü De Gobineau ile Amerikalı iki yazar Madison Grant ve Lothrop Stoddard da, aynı davranıştan esinlenmişlerdir.

Ama yirminci yüzyılda bu doktrini katı biçimde dile getiren ve en sistemli uygulayan ve kendine haklı bir itibar sağlamak imkânını araştıran bir Alman olmuştur. İktidarı ele geçirmeden önce, Adolf Hitler «*Kavgam*» (Mein Kampf) adlı eserinde bu felsefeyi söyle açıklamıştı :

> Arî bir ırkın kanı daha aşağı bir topluluğun kanı ile karışırsa ortaya bir melez çıkar... Ama böyle bir birleşme hayatı yüceltmeye yönelmiş olan Doğanın iradesine aykırı düşer. Güçlü olan yönetmelidir, güçlü de kendi üstünlük ya da büyüklüğünü feda etmemek için, güçsüzle birleşmemelidir... Doğa nasıl güçsüzlerle güçlüler arasında bir çiftleşme istemezse, yüksek bir ırkın aşağı bir ırkla karışmasını da istemez. Çünkü böyle bir durumda doğanın belki yüzbinlerce yıldan beri süre gelen insanlığı yüceltmek için izlediği amaç bir anda alt üst olur... Bugün önümüzde insan kültürü olarak ne görüyorsak, san'at eserleri, bilim ve teknik, bütün bunlar hep arî ırkın yarattığı ürünlerdir... Aşağı ırkların varlığı yüksek düzeydeki kültürlerin oluşmasında, ilk ve temel un-

[14] Rudyard Kipling'in *The Seven Seas* adlı eserinden alınmıştır. Bu şiir Bayan George Bambridge ve Doubleday Yayınevinin izinleriyle basılmıştır

sur olmuştur, çünkü bu çeşit insanlar teknik araçların yokluğunu gidermişlerdir; bu teknik araçlar olmaksızın yüksek düzeyde bir gelişme düşünülemez; hiç kuşkusuz insanoğlunun ilk kültürü evcilleştirilmiş hayvandan çok, aşağı ırklardan insanların kullanılmasıyla meydana gelmiştir.[15]

Nasyonal Sosyalistlerin Almanya'yı egemenlikleri altında tuttukları, on yılı aşan bir süre içinde, bu inançlar Avrupa'nın büyük bir devletinde hükûmetin resmî siyaseti olarak yürürlüğe koyulmuştur. Bu inançlar adına «Nuremberg Kanunları» denilen kanunlar çıkarılmış ve bunlarla yurttaşlık koşulları koyulmuş «üstün» ve «aşağı» kan taşıyan kimseler arasındaki bütün evlenmeler yasaklanmıştır. Bu inançlar uğruna yahudi dininden olan kimselere karşı işkenceler yapılmış ve altı milyon yahudi kütle halinde yok edilmiştir. Gene bu inançlar adına Alman hükûmeti Avrupa'yı egemenliği altına almak amacıyla milyonlarca Avrupa'lı ve Amerika'lının yok olmalarına yol açan bir savaşı başlatmıştır.

Bu rejimin çökmesinden sonra, bir ırk topluluğunu bütün öteki topluluklardan resmen üstün gördüğü için kötü ün yapmış bir başka devlet ortaya çıkmıştır. Bu devlet Güney Afrika Cumhuriyetidir. Güney Afrika'da üstün tutulan ırk Avrupa kökenlidir, ama bu üstün ırk ülkedeki nüfusun ancak beşte biridir. Üstün ırk grupunun kendisi de Afrikan dilini konuşan ve (nüfusun aşağı yukarı beşte üçü olan) bir çoğunlukla, İngiliz dilini konuşan bir azınlığa bölünmüştür. Birinci gruptakiler (yani Afrikan'lar) Güney Afrika'ya on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Hollanda, Fransa ve Almanya'dan göç etmiş olan Protestan'ların torunlarıdır. İkinci gruptakilerin ataları Güney Afrika'ya on dokuzuncu yüzyılda Britanya'nın Napolyon Savaşlarının bitmesi üzerine Ümit Burnunu topraklarına katmasından sonra gelmişlerdir. Afrikan'lar ile İngilizler arasındaki ilişkiler geçmişte pek kötü idi bu da iki savaşa yol açmıştı, ikinci savaş 1902 yılında sona ermişti. Protestanlıktan, ekonomik teknolojiden, siyasal görüş farklarından doğan anlaşmazlık tohumlarının yanısıra —bir de— Afrikan'lara karşı takınılan birbirini tutmaz davranışlar vardı, bu davranışlar az çok Amerika'nın Kuzey ve Güneyindeki zencilere karşı takınılan tutuma benzemekteydi. Uzlaşma bilmez, dik başlı Afrikan milliyetçileri İngilizlerin

[15] *Mein Kampf*, pp. 390, 392, 397, 304, 405.

zenci köleleri kölelikten kurtarmalarını ve «göç ettikleri» kesimlerdeki iki bağımsız Cumhuriyetin İngilizlerce fethedilmesini hiç bir zaman affetmemişlerdir.[16]

Güney Afrika'daki ırkın çoğunluğunu Afrikan'lar meydana getirmiştir. Ülkenin yerli halkı olan Buşman'lar, Hotanto'lar ve Zuiu'lar şimdi ya kaybolmuşlar ya da Bantu'ların kalabalık nüfusu içinde erimişlerdir; Bantuların çoğu da kuzeyden Güney Afrika'ya inen kabilelerin soyundan gelmektedir. Bir de, Esmerler denilen ve sayıları birbuçuk milyonu bulan yarı kast'lar ile Güney Afrika'ya başlangıçta Natal'ın şeker kamışı çiftliklerinden işçi olarak gelmiş 500,000 Hintli bulunmaktadır.

Güney Afrika'da yalnız Avrupa'lılar siyasal haklardan tam olarak yararlanırlar; hükûmeti de 1948 yılından beri hep aşırı Afrikan'ların elinde bulunan Milliyetçi Parti yönetmektedir. Bu parti 1948'den beri her seçimde artan bir destekle iktidarı elinde tutmuştur. Partinin başlıca siyaseti ırk ayrımını, *(apartheid)* uygulamak olmuştur. Kanunun ve yönetimin açıkladığı gibi, bu bütün kamu hizmetlerinde ırk temeline göre tam bir ayırıma gidilmesi, tüm nüfusun ırk temellerine göre ayrılması ve herkese kimlik kâğıtları verilmesi, ırklar arasındaki cinsel ilişki ve evlenmenin yasaklanması, şehirlerdeki oturma yerlerinin zorla birbirinden ayrılması ve işe almada ayrım yapılması anlamına gelmektedir. Ayrımı uygulayan ve bunun sınırlarını koyan bir grup olduğuna göre, uygulamada *Apartheid* sözcüğü ilke olarak beyaz üstünlüğü demektir. Azınlık bu ayrıcalıklarını boyuna arttırıp sürdürmeye çalıştıkça, Güney Afrika hükûmeti de giderek bir polis devleti özelliğine bürünmektedir. Korku siyasetinin zoru altında, bir avuç gerici, bağnaz kişi çağdaş dünya tarihinin akışına karşı koymakta ve böylece kendi kaçınılmaz yıkımını hazırlamaktadır.

Ama ırk üstünlüğünün günâhı beyazlara özgü değildir. Görülüyor ki, her ırk, üstünlük düşüncesini kendi türüne göre biçimlendirmektedir. Çinliler ve Japonlar arasında da sarı derili insanların ırk açısından öteki insanlara üstün olduğunu söyleyenler çıkmıştır. Kızılderililer arasında da buna benzer düşüncelerin eksik ol-

[16] Güney Afrika Cumhuriyeti Anayasasında şöyle bir hüküm buulnmaktadır «Halk ülkedeki beyazlarla siyahlar arasında ne kilise ve ne de devlet içinde eşitlik olsun istemez.» Sözünü eden, Alexander Brady, *Democracy in the Dominions* (University of Toronto Press, 1947), p. 307.

madığı görülmüştür. «Yoksul kızılderili»den ve onun «bilgisiz kafasından» küçümseyerek söz eden batılı şair,[17] bazı kızılderililerin bunun tam tersine inandıklarını bilseydi çok şaşırırdı. İnsanoğlu üzerindeki bilgileri Avrupa'lılarla zencileri kapsayan, Cherokee'ler arasındaki bu efsâne, ırkların kökeni ile ilgilidir. Büyük Ruh, İnsanoğlunu hamurdan yarattı, üç insan kalıbı yaptı ve bunları bir fırına attı. Sonucun ne olduğunu pek merak ederek fırının kapısını açtı ve henüz pişmemiş olan ilk hamur kalıbını çıkardı. Bu kalıp beyaz, yarı pişmiş ve çirkindi. Ama bir kez olan olmuştur; artık düzeltilemezdi; işte bu zavallı örnekten beyaz ırk türemiştir. Büyük, ulu Ruh daha sonra fırından en güzel eserini çıkardı, bu kızıl-esmer renkte iyice pişmiş bir kalıptı ve bundan da kızılderililerin atası meydana geldi. Büyük Ruh kendini yaptığı işten dolayı öylesine bir övünç duygusuna kaptırdı ki üçüncü kalıbı fırından çıkarmayı hep unuttu, eyvah! Burnuna yanık kokuları gelmeye başladı. Çok geç kalmıştı, fırından zencilerin atası olan kapkara kesilmiş bir kömür parçası, bir marsık çıkardı.[18]

Aristo'nun kimi insanları efendi kimilerini de köle sayan görüşü pek kolaylıkla Nazilerin sapık düşüncesine uygulanabilir : «Yeryüzünde arı, katıksız ırktan olmayan her şey değersizdir, bir süprüntüdür».[19] Hitler'in bu sözü, onun savunduğu «büyük yalan»ın güzel bir örneğidir ve gerçekte birçok kanıtla çürütülmüş olan bu büyük yalanın kendisi düpedüz bir süprüntüdür.

ATALARA TAPINMA

İnsanları doğuştaki fizik ve psikolojik farklara göre üstünler ve aşağılar diye ayıran doktrin bir başka biçim alabilir. İnsanın bağlı olduğu ırktan çok aileye önem verilir. Başka deyişle, insanlar arasındaki ayrımın temeli yine doğuştan elde edilen ve değişmeyen ırk etkenlerine göre incelenir ama daha geniş olan ırk etkeninin yerini daha küçük çaptaki aile grupu alır. Bu düşünce biçiminde kişinin soy sop zinciri göz önünde tutulmaktadır. Kişi hiç bir çaba harcamadan, kendi niteliklerinden çok atalarının er-

[17] Alexander Pope, *Essay On Man.*

[18] Herskovits, *Man and His Works*, pp. 68-69. Bu eserde sözü geçen hikâyeyi Belçikalı bir antropolog anlatmıştır. Aynı konuya esmer derili Malayalılar arasında da rastlanabilir.
Mein Kampf, p. 406.

demlerinden yararlanarak toplumsal düzen içinde yüksek bir yer, görev elde eder. Bunun gibi kişiyi kendi yeteneklerinin tersine toplumda aşağı bir yere koyan da yine atalarının nitelikleridir.[20] Arslanlarla kuzular, soylular ve soylu olmayanlar; yukarı ve aşağı sınıflar da aristokratlar ve kütleler haline gelmektedir

Bu temel üzerine kurulmuş olan elit bir tabakanın ana özelliklerini talî özelliklerinden ayırmak gerekir. Buradaki ana gerçek ya da özellik, aristokrasinin soya çekim ilkesi ile kuşaktan kuşağa varlığını sürdürmesidir. Aile grupları birbirlerini tanırlar ve çekici, büyüleyici bir çemberin üyeleri olarak da saygı görürler. Herhangi bir kuşak içinde, bu ailelerden birinin değerini yitirmeyeceği ya da o aile çemberine yeni bir ailenin girip girmeyeceği kesinlikle bilinemez. Elbette, başlangıçta, yani soy özelliği henüz belirlenmeden önce[21] böyle bir sistemden değişik bir farklılaşma biçimi doğar. Eskiden büyük servetler biriktirmeyi ve fütuhata girişmeyi başarmış olan aileler zamanla üstün aileler biçiminde ortaya çıkmışlardır. Böylece, bu aileler miras yoluyla bir kuşaktan öbürüne devrettikleri önemli bir ayrıcalıklı durum kazanmışlardır. Bundan başka sihirli çembere bağlı olan bir ailenin üyeleri nasıl kendi olanakları ve kendi deneyleri ile kişisel yeteneklerini arttırırlarsa, servetlerini de toplum içindeki güç ve etkileriyle öyle arttırırlar. Oysa, soydan gelme aristokrasinin değerleri ve üstünlükleri üzerinde yargıya varılırken, önce onların varlıkları, güçleri, ünleri ve bilgileri ile ilgilenilmez; çünkü bu etkenler gerçekte tartışılmakta olan bir noktanın ya nedeni ya da sonucudur: yani bu, akrabalık bağının toplumsal bölümlemenin belirleyici bir unsuru olarak kabul edilmesidir.

Bu türlü bir aristokrasinin dayandığı varsayıma göre insanlar arasında tasarlanmış, plânlanmış ayıklayıcı bir üretme usulüyle ana babadaki özellikler çocuklara da geçer; böylelikle daha «üstün ya da yüksek» nitelikte bir tür geliştirilmiş ve korunmuş olur. Bu görüşün doğru ya da yanlış olduğunu ancak bir jenetik uzmanı

[20] Bkz. 5. Bölüm, s. 150-151. Aristokrasi ile soy ya da nesep kavramları arasındaki ilişkiyi İspanyolca *hidalgo* sözcüğü ile bunun Portekiz dilindeki karşılığı olan ve «Soylu kişi, asil» anlamına gelen *fidalgo* sözcüğü açıklamaktadır. Birincisi *hijo de alga;* ikincisi de *filho de alga* sözcüklerinin kısaltılmış biçimleridir. Her iki deyim de «Bir kimsenin oğlu» anlamına gelmektedir

Venedik örneği için bkz. s. 132-133.

ortaya koyabilir. Oysa, siyasal bilimci hiç bir aristokrasi türünün gerçekte bu ideal ölçüte uymadığını gözlemleyebilir.

Gerçekten, bu varsayım (hipotez) doğrulanabilirse, bunun tersi olan bir genelleme de o varsayım gibi doğrulanabilir. Roma ve İngiliz aristokrasileri gibi uzun yaşamış aristokrasiler, belli aralıklarla ya da sürekli olarak yeni bir soyla karışmayı istemişlerdir; buna karşılık Hapsburg'lar ya da Bourbon'lar gibi eski ünlü soylar daha çok kendi içlerinde üremişlerdir. Ama, jenetik zorluklardan pek farklı olarak, soya çekim ilkesi büyük itirazlara yol açan toplumsal sonuçları kapsamaktadır. Bunlardan bir tanesi soya-çekim ilkesinin pek değişik nitelikteki koşullara katı bir biçimde uygulanmasıdır. Üstün yetenek toplumun hiç bir tabakasının tekelinde değildir ve bu yeteneğin sonraki kuşaklarda yeniden ortaya çıkacağına da güvenilemez ama, soya çekim ilkesi bu olguyu benimsemez, görmemezlikten gelir. Soya çekim ilkesinin beğenilmeyen bir ikinci özelliği de ataya tapınma sistemidir; bu sistemde canlı varlıklar kendi durumlarına göre değil atalarının, soy ve soplarının durumuna göre bölümlenirler. Aşağı soydan bir kimse çoğu kez soylu bir ailenin göz alıcı, parlak görünüşünü gözünde pek büyütmüştür. Daha az talihli doğanların yetenekleri yaratıcılık olanaklarından yoksun bırakılmıştır. Ayrımları soya çekim ilkesine dayandırmak demek, herkesin yaşayışını, yazgısını onların kişisel çaba ya da uğraşları ile hiç ilgisi bulunmayan bir ölçüte göre önceden belirlemek demektir. Bir kimse kendi isteğiyle soyunu seçkin, üstün soy yapamaz, soyunu değiştiremez, soyundan kaçamaz ya da onu reddedemez.

Her ne olursa olsun, tarihin hemen bütün dönemlerinde ve yeryüzünün hemen her yerinde soydan geçme (ırsî) elit'lerin (seçkinlerin) örneklerine rastlanabilir. Avrupa toplumunun en eski edebî tasvirini gerçekle düşü birbirine katarak yapan Homer'in şiirlerinde, Hellen dünyasının savaşta ve barışta önder kabul ettiği ünlü ailelerin eylemleri anlatılmıştır. Ayrıcalıklar o ailelere doğuştan bir hak olarak verilmişti, ünlü bir soydan geldikleri için, onlara kendi adlarıyla (örneğin, Achilles, Agamennon, Odysseus) diye ya da babalarının adlarıyla (örneğin, Peleus'un oğlu, Atreus'un oğlu, Laertes'in oğlu) diye seslenilirdi.[22] Onların haklarını doğuran

[22] Bunların hepsi kraldır *(basileis)*. Ama krallığın da dereceleri vardır, kimi aile başkanları daha kral görünüşlüdür *(basileuteroi)*. Agamemnon'a gelince hepsi in kralıdır *(basileutatos)*.

aynı statü, onlardan bu haklarına bağlı olarak görevler de isterdi. Aile başkanları Ordunun öncülüğünü yapmak ve en ön sırada savaşmakla yükümlü idiler. En büyük armağanları, ödülleri onlar alırlardı, ama en büyük tehlikelere de onlar atılırlardı. Peki, öteki ulu orta kimseler, halktan kişiler ne yapardı, onlar ne durumdaydı? Halktan kişiler hep arka sırada dururlardı, adları, şanları belli olmayan kimselerdi bunlar. Çok çok bir üstün kişinin, bir efendinin ona bağlı, alçak gönüllü uşaklığını, köleliğini yaparlardı. (Efendisi Odysseus'a bağlı domuz çobanı Eumaeus, bunun bir örneğidir). Kahramanları ululamak ve kral saraylarında çalınıp söylenmek için destanlar düzmüş olan şâir Homer, o kimseleri yalnız bir kez eleştirmiş ve onları övmeden, dalkavukluk etmeden anlatmıştır. Nitekim, Thersites'in, aile başkanları toplantısında Agamemnon'u eleştirmesi, Batının yazın tarihinde kişioğlunun ilk kez başkaldırışını dile getirmektedir. Şâir Homer, Thersites'i bu davranıştan dolayı seyircilerin gülüşmeleri, takılmaları arasında Agamemnon'a bir güzel dövdürmüştür.[23]

Daha doğru, inandırıcı bilgilerin elde edildiği, sonraki yüzyıllarda da, kimi zaman boyun eğen kimi zaman başkaldıran bir halk tabakasıyla karşılaşan gene buna benzer bir yönetici aristokrasi ortaya çıkmıştır. Nitekim, İ.Ö. yedinci yüzyıla kadar Atina'yı Eupatridae (soylu kökten gelen) bir aileler oligarşisi yönetmiştir. Öteki Yunan site devletlerinin bir çoğu da hiç bir zaman bundan daha ileriye gidememiştir; söz konusu site devletleri beşinci ve dördüncü yüzyıllarda Atina'da görüldüğü gibi daha eşit bir topluma ve politikaya doğru gelişme gösterememiştir. Roma cumhuriyetinde en can alıcı iç çekişmeler İ.Ö. beşinci, dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda başgöstermiştir. Günlük konuşmalarımıza patrici ve pleb adlarıyla yerleşmiştir bu ünlü çekişmeler. Bu iki tabaka arasındaki uçurumu, toplumsal durum, yurttaşlık hakları, dinsel törenler ve siyasal iktidar ayrılıkları meydana getirmiştir. Plebiler kendilerinin yararlanamadıkları ayrıcalıkları ortadan kaldırmak ve eşitlik elde etmek amacını gütmüşlerdir. Ne var ki, pleb'lere patrici'lerle eşit haklar tanındığı zaman bile, Roma'da aristokrasinin üstünlüğü bitmemiş, daha açık ve kesin bir biçim almıştır. Sonunda belli bir-

[23] Homer, *Iliad*, ii, 11.211 ff. Aristophanes ile Thucydides'in eserlerindeki Kleon (beşinci yüzyılda yaşamış bir Atina'lı) ve Shakespear'in *VI. Henry* adlı oyunundaki Jack Cade böyle sevimsiz, hoşa gitmeyen halk çığırtkanlarının tipik örnekleridir.

takım pleb aileleri de, Roma devletinin önemli makam ve memuriyetlerini *(honores)* tekelleri altında tutan ve bunları kendi üyelerine dağıtan egemen klânların kliğine girmişlerdir. Bir kimse önemli, onurlu bir makama seçildiği zaman, hem kendisi hem de ailesi soylu *(nobilis)* olurdu. Böyle kurulan bir soyluluk düzeni içinde, aileler de içlerindeki mevki, makam sahibi kişilerin sayılarına göre önem sırasına koyulurdu. Bu aileler, üyelerinden birinin pretör, konsül ya da censor olmasına göre, alışılmış bir gelenek ve görenek gereğince pretörler ailesi, konsüller ailesi ya da censorlar ailesi diye altlı üstlü dizilirlerdi. Nitekim İ.Ö. ikinci yüzyılda istediği makama oturmak bakımından Macellus, Claudius, Julius ya da Metellus'un elinde güçlü olanaklar vardı, çünkü onlar ailelerine soylu *(nobilitas)* olmayan bir aileden «yeni bir kimse» *(novus homo)* almak istemiyorlardı. Roma'nın eşsiz hatibi, Cicero, uzun süre aşılamayan bu soyluluk engelini ilk aşan ve konsül olan kimsenin kendisi olduğunu övünerek anlatır.

Ayrıntılara ilişkin farklar ne olursa olsun, bu tip bir siyasal örgütün ortak özelliği, nüfusun iki bölüme bölünmesidir. Bu bölümlerden birisi azınlığı öbürü de çoğunluğu meydana getirir; azınlık çoğunluğa egemendir. Her bölümde soydan gelme üyelik vardır. Bir bölümden (sınıftan) ötekine pek ender geçilebilir. Oysa toplumu böyle iki basamağa ayırmak çok kez işin pek kolayına gitmek olur. Bazı toplulukların enine kesitinde, üç tane bazan daha çok tabaka görülür. Gerçekten, tüm topluluk bilinen askerî usullerle ast üst biçiminde örgütlendirilerek insanlar belli bir hiyerarşi içine yerleştirilebilir. Bunun ünlü bir örneği Roma İmparatorluğunun çöküşünü izleyen çekişme ve kargaşalardan sonra Batı Avrupa'da meydana gelen bir sistemde, yani feodalizmde görülür. Toprak mülkiyeti ile toprak kirası temeline dayanan kişisel bir ilişkiler yapısı kurmak feodalizmin başlıca özelliği olmuştur. İnsanlarla toprak arasındaki ilişkiler insanın insanla olan ilişkilerini de yönetmektedir. Başkasından tımar olarak toprak alan bir kimse, tımar aldığı o kimsenin önünde diz çöker ve ona bağlılık andında bulunurdu. Bu iki kişiden biri lord (toprak sahibi ağa) biri de vassal (kul, maraba) olurdu; Lord, vassalını korumakla yükümlü idi; vassal da lorda hizmet etmek ödevindeydi. Bu yatay tabakalaşma sistemi, ortaçağ Hıristiyan dünyasının bölündüğü cismanî ve ruhanî alanlardan her ikisine de uygulanmıştır. Gerçi hem Devlette hem de Kilisede hiyerarşik bir yönetim vardı, ama kilisevi

yöneten elit tabaka evlenmemek, bekâr kalmak zorunda olduğu için, kilise yönetimi bir elitden öbürüne soy yoluyla geçemezdi. Böyle hiyerarşik ilkeler üzerine kurulan ve bütün evreni kaplayan bir toplumsal düzeni Shakespeare *Troilus ve Cressida*[24] adlı eserinde Ulysses'in ağzından parlak, canlı bir uslûpla anlatmaktadır. Aynı görüş Viktorya döneminin sonlarına doğru yaşamış olan İngiliz ahlâkçısı A.C. Bradley'in yazdığı denemede de felsefî yönden savunulmuştur. Yazar «Görevim ve ödevlerim»[25] konulu denemesinde bu görüşü benimsemiştir.

YAŞCA BÜYÜKLERE BOYUN EĞME

Irkla soyun yanısıra, insanları ayırmaya ve onları üstün ya da aşağı bir siyasal statüye yerleştirmeye yarayan iki yöntemden daha söz edilebilir. Bunların biri yaş biri de cinsiyettir. Yönetme hakkının yaştan ileri gelen bir ayrıcalık olduğu düşüncesi birçok topluluklardaki uygulamanın temeli olmuştur. Bu düşünce ile yönetimin yüksek muhakeme gücünü gerektiren bir sanat olduğu inancı birleşmektedir; pratik sorunlarda muhakeme daha çok deneyle elde edilmektedir; onun için yaşlı kişiler ister istemez daha uzun, daha olgun ve daha güvenilir hayat bilgi ve deneyine sahiptirler. Üstelik, hükûmeti yaşlarından ötürü gün görmüş, umur görmüş kişilerin eline bırakan bir sistem normal olarak aileye önem veren ve aile içinde de babanın otoritesini pekiştiren bir toplumsal temel üzerine kurulmuştur. Elbette, bu yaşlılar yönetimine de Patriarşi adı verilir.

Yaşın otoritesini canlandırmak nedeniyle *raison d'être* kurulmuş olan siyasal müessese örnekleri yok değildir. Çok ilkel bir topluluk içinde böyle bir sistemin var olduğunu J. G. Frazer şöyle anlatmaktadır :

> Konuya en aşağı insan ırkını, yani Avustralya'nın üzerinde oldukça tam ve doğru bilgiler edindiğimiz ilk yerli halkını gözden geçirmekle başlayalım. Bu ilkel insanların başında ne reis ve ne de kral vardır. Kabilelerin siyasal bir yapıya, kuruluşa sahip oldukları söylenebilirse, buna demokrasi ya da daha yerinde bir deyimle yaşlı ve etkili kimselerin oligarşisi denebilir. Nitekim bu

---

Act I Sc 3 11 75 ff
Ethical Studie (1876).

yaşlılar bir kurul halinde toplanarak bütün önemli konular hakkında karar verirler, gençler bu kurula katılamazlar. Onların bu düşünüp taşınarak karar veren meclisleri daha sonra ortaya çıkan Senato'ları karşılar. Böyle bir yaşlılar hükûmetine bir ad vermemiz gerekirse, buna biz *gerontocracy* diyebiliriz. Avustralya'nın ilkel yerli halkı içinde kurul halinde toplanıp kabilelerinin işlerini yürüten bu yaşlı kimselerden birçoğunun kendi totem klânlarının başı oldukları görülür.[26]

Ama yaştan ileri gelen bu otorite hiç bir zaman ilkel toplum biçimlerine özgü değildir. Nitekim Isparta'nın hükûmet mekanizmasında da Gerousia ya da Yaşlılar Meclisi denilen ve 60 yaşını dolduranların üye olabildikleri güçlü bir kurul vardı. Bunun daha ünlü bir örneği Romalıların Senatosudur. Gerousia sözü Yunancada ne anlama geliyorsa senato sözü de Lâtincede o anlama gelmektedir. Devlet içindeki eski ve yeni yüksek mevki ve makam sahiplerinden kurulmuş bu meclis, dört yüzyılı aşkın bir süreyle Roma yönetiminin kuvvet ve kudret kaynağı olmuştur. Bunun gibi, Anglo-Sakson kabilelerindeki müesseseler de Folkmoot ve Witanagemot olarak ikiye ayrılmıştı. Folkmoot erkek yurttaşların katıldıkları bir toplantıydı, daha etkili sayılan Witan ise yaşlı kabile reislerinden kurulmuştu. Çağdaş Japonya'da da (1889'da kabul edilen) Meiji Anayasası ile *Genro* denilen buna benzer bir yaşlılar meclisi kurulmuştu. Bu meclise iki kez Başbakanlık yapmış kıdemli devlet adamları üye olurlardı. Genro yeni bir hükûmetin kurulması sırasında ya da yüksek, önemli siyaset konularında İmparatorun danışabileceği resmî olmayan bir danışma organı gibi işlerdi. Gerçekte, Japon'ların yaşa karşı öyle büyük bir geleneksel saygıları vardı ki, İmparator bile yaşlı bir kimseye emir, talimat vermekten sakınırdı.[27] Burada, Birleşik Devletler Anayasasının başkanlık makamı

[26] *The Golden Bough* Part I, Vol. I 3rd ed. (New York The Macmillan Company, 1919-1935), p. 335. İtalikler eserin aslından alınmıştır. *Gerontocracy*, yaşlılar hükûmeti demektir.

[27] «Baron Harada, İmparatorun bazı tavsiyelerde bulunmak üzere Prens Konoye ile konuşmak istediğini, ama bunu doğrudan doğruya yapmaktan çekindiğini yazmaktadır. İmparator, «ne de olsa o benden büyüktür, onun için ben ona «bunu yap» ya da «şunu yap» diye doğrudan doğruya emir veremem» demiştir. *Saionji Harada Memoirs*, Sept. 3, 1936, p. 1590. Söz edildiği yer, Yale Maxon, *Control of Japanese Foreign Policy* (University of California Pre. 1957), p. 4.

için en az 35 yaşı tesbit ettiğini belirtmek yerinde olur. Oysa, yirminci yüzyıldaki siyasal uygulama bu sayıya en azından yirmi yaş daha eklemiştir. Mckinley'den Johnson'a kadar on iki başkanın başkan oldukları sıradaki yaş ortalamaları 53,5 idi, henüz 43 yaşında iken başkanlık andını içen John Kennedy'nin yaşı da bunun içine katılmıştır. Aynı süre içinde Birleşik Kraliyette Salisbury'den Wilson'a kadar on beş kişi başbakan olarak hizmet etmişlerdir; o kimselerin başbakanlık görevini ilk üzerlerine aldıkları sıradaki yaş ortalamaları 59'u bulmaktaydı.[28]

CİNSİYET AYRIMI

Cinsiyet farkları, yaş farklarından daha yaygındır. Antropolojik araştırmalar birçok anaerkil (matriarchal) toplumların varlığını tesbit ediyor ama (baba erkil yönetim), patriarşi daha alışılmış, olağan bir aile kuruluşu) biçimi olarak beliriyor. Bunun gibi, siyaset de, genellikle erkeğe (er kişiye) özgü bir iş ve görev sayılmıştır. Başlangıçta hükûmet işleriyle savunma işleri arasında bir ilişki vardı, onun için sağlam yapılı, eli silâh tutan erkeğe önem verilmişti, belki de erkeğin kadına üstünlüğü daha çok bu anlayıştan doğmuştu. Ama bu anlayış bir de çocuk bakımı ile ev işlerini kadına; avcılık, çiftçilik ya da ekmek kazanma gibi ev dışında kalan işleri erkeğe bırakan işbölümü ilkelerine göre açıklanabilir. Batının geleneksel toplum biçimleri içinde (örneğin İngiltere'de I. Elizabeth'in ve Rusya'da Katerina'nın soydan geçme -veraset- ilkesine göre tac giyip kraliçe olarak saltanat sürmeleri durumu dışında) kadınların hükûmet, yönetim işlerine katılmaları engellenmiştir. Nitekim yirminci yüzyıla gelince dek kadınlar yönetim tekelini erkeklerden almayı başaramamışlardır.

Nüfusun yarısını ya da yarıdan çoğunu yaş ya da cinsiyet nedeniyle ayıran sistemlere de tıpkı soydan geçme (veraset) sistemlerine yöneltilen eleştiriler yöneltilmiştir. Bu sistemler bütün grupları siyasal açıdan elverişli ya da elverişsiz diye keyfî bir ayrıma tâbi tutuyorlar, çünkü bunlar hükûmet etme yeteneği ile ondan büsbütün ayrı, bir başka durum arasında bir ilişki olduğunu sanıyorlar. Elbette, dünya gidişatı hakkında geniş bilgileri olan yaşlı

Başkan Kennedy Başbakan Wilson da en yüksek yönetim katına ortalamanın bir hayli altında sayılacak bir yaşta (48 yaşında) ulaşmıştır.

kimselerin, devlet işlerini daha ustalıkla yürütecekleri doğrudur. Bunun gibi, toplumların çoğunda ev dışındaki işlerin bir çoğunu erkekler gördükleri için, onlar bu alanda kadınlarda bulunmayan bir tecrübe ve bilgi elde etmişlerdir. Ama bu, yaşla siyasal aklın eş anlamlı, ya da her er kişinin yönetmeye yeterli olması demek değildir. Hattâ 20 ve 45 yaşları arasındaki kimselerin fikren ya da bedenen hükûmet işlerine hiç bir yararlı katkıda bulunamıyacaklarını ileri sürmek daha da zordur. Öyle olsaydı, Büyük İskender'in, Thomas Jefferson'un, Alexander Hamilton'un ya da genç Pitt'in başarılarını nasıl açıklayabilirdik?[29] Buna karşılık, hiç bir kadının politikaya yeteneği olmadığı hakkındaki inanç da haksız ve yanlış bir varsayımdır. Örneğin, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in ya da Rusya'da Büyük Katerina'nın politikaya yetenekleri olmadıklarını kim ileri sürebilir?[30] İster genç ya da yaşlı, ister erkek ya da kadın olsun, hükûmet etme, yönetme yeteneği, ilgili kimsenin değerine, toplumun o kimseye tecrübe kazanma olanakları vermesine bağlı bulunmaktadır.

Buraya kadar ırk, soy, yaş ve cinsiyet ilkeleri incelenmiştir. Önce bu ilkeler incelenmiştir çünkü, bunlar sıradaki öteki ilkelerden farklıdır ve gruplandırmaya elverişlidir. Irk, soy, yaş ve cinsiyette birbirini andıran bir özellik vardır; dördü de irademizin dışındadır. Irkımızı, soyumuzu, yaşımızı ya da cinsiyetimizi tayin etmek elimizde değildir; gerçi bir kimsenin yaşı, öbür üçüne, yani ırka, soya, cinsiyete benzemez, insan ömrü içinde değişikliğe uğrar ama, yaşlanma süreci ve başkalaşma hızı da gücümüzün dışında kalır. Bir topluluk üstün azınlık ile aşağı çoğunluk arasında siyasal ayırma yapıp yapmamakta özgürdür. Topluluk böyle bir ayırma yaparsa, bu dört ilkeden herhangi birini ayrımın ölçütü yapıp yapmamakta da özgür olur. Ama bir kez böyle bir seçme yapılır da

---

[29] İ.Ö. 356'da doğan Makedonya'lı İskender, 20 yaşında kral olmuştur. İ.Ö. 323'de öldüğü zaman, Yunanistan'dan Hindistan'ın kuzeybatısına kadar uzanan bölgenin tek egemen kişisi idi. 1743'de doğan, Thomas Jefferson, (Amerikan) Bağımsızlık Bildirisini yazdığı zaman 33 yaşındaydı. 1757'de doğan, Alexander Hamilton, Amerikan Anayasasını hazırlayan Kurucu Meclisin çalışmalarına katkılarda bulunduğu zaman 30 yaşındaydı. 1759'da doğan, genç William Pitt ise, Kral III üncü George kendisini 1783'de Başbakan olarak atadığı vakit henüz 24 yaşında bulunuyordu.

[30] Çağdaş bir hükûmete başkanlık eden ilk kadın başbakan Seylan'lı Bayan Srimavo Bandaranaike olmuştur. Nitekim, Bayan Bandara aike'nin başbakanlıktaki başarısı cinsiyetinin siyasal yeteneği nde güçlü yol

bu ölçütlerden biri benimsenirse, erkek ya da kadın hiç bir birey kendisine tâyin edilen toplumsal durum, statü hakkında herhangi birşey söyleyemez ve bunu etkileyemez. Bu kuralın belli durumlara uygulanması değiştirilemiyeceği gibi, bunun ilgili kişinin çabalarıyla ya da başkalarının takdiriyle geçersiz kılınması olanağı da yoktur. Bu bölümün başında elitler sınıflandırılmış ve dokuz tip halinde sıralanmıştır. Bunlardan din, askerî kuvvet, servet ve bilgi henüz gözden geçirilmemiştir. Bu beş tip önceki dört tipten farklıdır. Çünkü yönetici elit'ini bu ölçütlerle seçmiş olan bir topluluk üyelerinin bu sihirli çemberin içine kendi istek ve çabalarıyla girmelerine izin verir.

DİN YOLUYLA AYIRIM

Dinsel akımlar dünyevî hayatta insanoğulları açısından toplumsal önemi olan müesseselerde örgütlendikleri için, burada dini gözden geçirmek gerekiyor; ama teoloji ya da inanç gibi dinsel sorunlar bu kitabın konusu dışında kalmaktadır. Gerçekten, dinin üst ve alt kastlar diye bir ayrımı kutsallaştırdığı durumlar pek çoktur; ama bu gibi uygulamaların başlıca nedeninin din olup olmadığı her zaman açık ve belli değildir. Bazan bu tabakalaşmayı dinsel doktrinlerin öne sürdükleri ve tabakaları tanrısal bir müeyyide ile pekiştirip katılaştırdıkları görülmüştür. Batıdan gelen Arî saldırılarının Hindistan'daki Veda mezhebi üzerinde doğurduğu etki buna bir örnektir. Arîler Hindistan'daki bu koyu renkli insanlara Brahman ve Hindu akidelerini getirmişlerdir.[31] Bunun etkisi altında, Hint toplumu Brahman, Kişatriya, Daişya ve Sudra olarak —yukardan aşağıya doğru rahipler, yöneticiler, zanaatkârlar ve köleler— biçiminde dört sınıfta toplanmıştır. Bu sınıflar kişinin hem mesleğini ve hem de toplum içindeki yerini belirleyen soydan geçme kastlar olmuştur. Bu dört katlı sınıflandırma *Rigveda*[32] denilen ünlü kutsal Hindû kitaplarına dayanıyordu.

Başka zamanlarda, akideleri eşitci temele dayalı olan dinler, toplum içinde daha önceden bulunan ayrımları hoş ve yerinde gö-

[31] «Hindu» sözü aslında Hintçe bir söz değildir, oraya İran'dan akıncı kavimlerle gelmiştir. İran'daki «sindhu» denilen ırmağın değişik bir biçimidir.

90, 12.

rerek bunları güçlendirmeye ve haklı kılmaya yardım etmişlerdir. Hıristiyanlığın yayılışı buna bir örnek olarak gösterilebilir. Hıristiyan dininin arı, katıksız ruhunda eşitliğe önem verilmiştir.[33] Çünkü ruha ilişkin işler bedenden daha önemli kabul edilmiş ve Tanrının gözünde bütün ruhlar eşit değerde sayılmıştır. Ama İmparator Konstantin Roma İmparatorluğunun resmî dini olarak Hıristiyanlığı kabul edince, Kilise —bu dünyada da— kölelik müessesini içine alan hiyerarşik yapılı bir toplumun varlığını benimsemiştir. Bunun gibi ortaçağ Kilisesi de toprak köleliğini (serfliği) hoş görüyle karşılamıştır. R. H. Tawney bu konuda şöyle yazmıştır :

> Kilise hukukunun toprak köleliğini benimsediği ve uyguladığı görülmektedir. Ünlü din ululardan pek azı köleliğe karşı çıkmıştır. Aquinas köleliği bir günah saymıştır, ama bunu ekonomik nedenlerle haklı göstermekten de geri kalmamıştır. Aşağı yukarı ortaçağ yazarlarının hepsi köleliği benimsemiş ya da bunu özürlü göstermeye çalışmıştır. Kilise ağaları, belki yöntemlerinde biraz daha tutucu davranmışlardır ama, genellikle öteki toprak ağalarından geri kalmamışlardır. Toprak köleliğinin ortadan kalkışı... genel bir ekonomik akımın parçasıdır, kilisenin bununla ilişkisi pek azdır, hattâ bazan mal mülk sahibi kilise adamları köleliğin kalkmasına karşı çıkmışlardır. Demek ki, toprak köleliği ortadan kalkmasını Hıristiyanlıktan çok Fransız Devriminin insancı (humanist) Liberalizmine borçlu bulunmaktadır.[34]

Buna karşılık, on sekizinci yüzyılda İngiltere Kilisesi çıkardığı dinsel yazıtta (kateşizm'de) toplumun sınıflara bölünmesini ululamış, kutsal saymıştır. Rus Ortodoks Kilisesi de toprak köleliğini kutsal kabul etmiştir; 1840 ve 1850 tarihlerinde bazı Amerikan kiliselerinin güney bölgesindeki kolları da bu köleliği savunmuşlardır. Toprak köleliği bir de Güney Afrika'daki Hollanda Reform Kilisesince benimsenmiştir.

Çok kez on dokuzuncu yüzyılda eşitliği amaç olarak benimsemiş bulunan liberal görüşlü kişiler, ayrıcalıklarını, yerleşik çıkar-

[33] Bkz. Bölüm 5, s. 145-146.

[34] *Religion and the Rise of Capitalism* (New York Harcourt, Brace World Inc., 1926), Böl. 1, «The Medieval Background,» Kesim «The İdeal and the Reality

larını savunan bir grup müessesenin, toplu muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Bu müesseseler, özellikle, Ordu, Soylular ve Kilise olmuştur. Örneğin, Hapsburg İmparatorluğunda, Katolik Kilisesinin önderliği ile meşruiyet, otokrasi ,monarşik yönetim ve duruk (statik), tabakalara bölünmüş bir toplumun değiştirilmeden olduğu gibi bırakılması arasında sıkı bir benzerlik kurulmuştur. Aynı şekilde Fransa'da, eski rejimin *(ancien régime)* temel direği olan Kilise anayasal değişiklikler sırasında tutarlı, sistemli bir biçimde Devrime ve cumhuriyetçiliğe karşı çıkmıştır. Kral ve aristokrat toprak sahipleri ile birlikte, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik *(liberté égaleté et fraternité)* galip gelince, Kilise ayrıcalığını yitirmeye yüz tutmuştur. Bunu gibi, İspanya'da da, çok derin eşitsizliklerle kaynaşan bir toplumsal düzen ortasında, din ululları hiyerarşisi büyük güç ve kazanç elde ettikleri eski usullere bağlanmışlardır. Aynı şey Rusya'daki Ortodoks Kilisesinde meydana gelmiş, orada da Kilise çarlık rejiminde hüküm süren eşitsizliğin başlıca desteği olmuştur. Gerçekten, Rus Ortodoks Kilisesinin ileri gelen yöneticilerinden biri yani Yüksek Ruhani Meclisin Temsilcisi yazdığı bir kitapta kütleye karşı elitçi görüşü pek açık biçimde dile getirmiştir.[35]

Din insanlığın siyasal tabakalaşmasına başka biçimlerde de elverişli, uygun olabilir. Bazan hükûmeti yöneten grupla gerçek inanca sahip olduğunu ve inançsızların (kâfirlerin) inançlı kişilerle eşitlik ilkesine göre konuşamıyacaklarını ileri süren ruhanî örgüt arasında sıkı bir benzerlik bulunur. Başka bir inanç taşıdıklarını açıkca belli edenler, kendilerini siyasal bakımdan aşağı bir duruma sokulmuş ve hak eşitliğinden yoksun bırakılmış bulurlar. Nitekim, Britanya'da İngiliz Kilisesine karşı olan Protestan'lara 1689' dan 1829 yılına kadar nasıl davranılmışsa, Katoliklere de 1829 yılına kadar öyle davranılmıştır. Öteki ülkelerde de bu kez Katolikler Protestanlara karşı aynı tutum ve davranışı göstermişler ve karşı inançtan saydıkları kişileri haklardan yoksun kılmışlar ya

[35] Bkz. K.P. Pobyedonostseff, *Reflections of a Russian Statesman*, trans. R.C. Long (London Grant Richards, 1898), p. 44. «Demokrasinin ve demokratik hükûmetin kusursuz, eksiksiz oluşu üzerindeki baskın görüş de aynı aldatıcı temele dayanmaktadır. Bu görüş insanlarda siyasal bilimin inceliklerini kavrayacak bir yetenek bulunduğunu sanır, oysa siyasal bilim açık ve belli bir biçimde yalnız onun öncülerinin kafalarının içinde bulunmaktadır. Doğru bilgiye ancak bilgeler aristokrasisini meydana getiren birkaç bilge kişi erişebilir; kütle her zaman ve her yerde, bayağıdır, kaba sabadır *(vulgus)*, zorunluluk anlayışı da kabadır kütlenin.»

da onları kovuşturup cezalandırmışlardır. Yahudiler, kütle kıyımlarına, pogromlara ve engizisyon usullerine henüz tâbi tutulmadıkları günlerde bile, on dokuzuncu yüzyıla gelinceye dek Hıristiyan ülkelerde genellikle eşitlikten yoksun bırakılmışlardır.

FETİH YOLUYLA YÖNETMEK

Maddî güce dayanan hükûmetle tanrısal hakka dayanan hükûmet birbirine açıkca ters düşmektedir. Ama, burada yaptığımız bölümlemenin amacına uygun olmak bakımından bunlar aynı kategoriye girerler. Çünkü bunların her ikisi de insanlığın üstün ve aşağı gruplara ayrılması sonucunu doğurmaktadır. Korunma ihtiyacı ile hükûmetin kökeni arasında sıkı bir ilişki bulunduğundan, savaşta yüreklilik ya da yiğitlik çok kez ayrıcalıklı azınlığın arasına girebilmek için bir temel olmuştur.[36] Düşman komşularından hep korkarak ya da kuşkulanarak yaşayan ve savunmaya elverişli doğal engebeleri bulunmayan bir ülkede ve yer biçimi üzerinde oturan bir topluluk, savaş yeteneğini arttırmaya önem verebilir. Askerlik san'atında üstün yararlıklar gösteren kişiye, onun hizmetlerine ihtiyaç duyan kimseler ayrıcalıklar verirler ve ona kesinlikle boyun eğerler. Şu halde askerî ve sivil hükûmet kesimleri arasında bir sınır yoktur. Daha doğrusu, askerî kesim sivil kesimi de içine alır. O zaman da silâhlı kuvvetlerde hizmet görmek yalnız bir iş ya da meslek olmaktan çıkar; toplumsal güç ve etki kazandıran ve siyasal iktidara götüren bir yükselme yolu oluverir.

Savaşçı elit, korunma ihtiyacını karşılar ama, bir kusuru vardır; bu kusur da ondaki erdemlerin bozulmasıdır. Çünkü asker sınıfının üstünlüğü aşırı militarizme dönüşerek soysuzlaşabilir. Prusya tarihi bu tehlikenin klâsik bir örneğini vermektedir. Kuzey Avrupa ovasının ortasında batı ya da doğu ile arasında kesin savunma sınırları bulunmayan açık bir alanda yaşayan ve Fransız ve Slav komşularına oranla ellerinde daha vurucu bir güç olan Prus-

[36] On beşinci yüzyılda İtalya'da Condottieri'nin devlet kurucusu olarak taşıdığı özellikler için bkz. Jacob Burckhardt. *The Civilization of the Renaissance in Italy*, Bölüm I, «The State as a Work of Art.» Japon tarihinde de buna benzer bir durum vardır. Shogunate gerçekte askerî bir hükûmet biçimiydi; soydan savaşçılar, *Samurai*'lar on birinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar hükûmet içinde güçlü bir etkiye sahip olmuşlardır.

yalılar, bu güce dayanarak ya dışarı sarkmışlar ya da içeri itilmişlerdir. Prusya'lı toprak sahipleri, Junker'ler sıkı disiplinli ve güçlü bir ordu kurarak kudret ve güvenliklerini sağlamanın yolunu bulmuşlardır. Ama ne var ki, güvenliği sağlamak için meydana getirdikleri bu âlet onları yıkmıştır. Genelkurmay subayları ve birbirini izleyen otoriter yöneticiler gemi azıya almışlardır. Ülke içinde askerî yayılma ve genişleme duygularını körükleyerek, sonunda hem kendilerini hem de halklarını yıkıma götüren saldırı savaşlarına atılmışlardır.

Gerçi bir topluluğu asker uzmanların otoritesini benimsemeye iten şey korunma ihtiyacıdır ama, savaş eylemi insanlar arasında bir başka yoldan da farklılaşma doğurur. Fetih sonucunda yenenler yenilenleri egemenlikleri altına alırlar. Böylece askerî yönden güçsüz olanlar güçlülerin boyunduruğu altına girerler; güçlü olan egemenliğini sürdürmek isterse, askerî kudretini korumak zorundadır.[37] Eski Yunan devleti Isparta bunun dile düşmüş bir örneğidir. Disiplini dillere destan olan Isparta halkı, askerî bir kışla eğitimi ile yöneltilmiş ve bir kışla hayatı sürmüştür. Pers'lerin saldırısına karşı Termopiller'de dar bir geçiti yiğitçe savunun Leonidas ve Dört Yüzler, Yunan dünyasında efsanevî bir üne ulaşan savaş yeteneklerinin en güzelini göstermişlerdir. Ama Ispartalıların asıl önemli yanı, iç işlerinde de savaş alanındaki bir ordu örgütü gibi bir örgüt kullanmış olmalarıdır. Bu da onların hiç bir zaman barış içinde yaşamayıp hep bir savaş tehlikesi içinde olmalarından ileri gelmektedir. Ispartalılar Yunanlıların bir çoğundan daha geç Yunanistan'a göç etmişler ve çoktan işgal edilmiş olan Pelopenez'i kendilerine yurt edinmişlerdir. Kendilerine bir yurt parçası, «hayat alanı» açabilmek için kuvvete başvurmuşlar, oraların Messen'ler denilen ilk yerli halkını, köle ya da *Helot*[38] durumuna sokmuşlardır. İşte o zamandan beri, Ispartalılar gerek kendi siyasetlerinin zoruyla, gerek uyruklarının kendilerinden daha kalabalık olması korkusuyla, yaşayışlarını askerî bir biçime sokmak ve ayaklanmalara karşı hep tetikte durmak zorunda kalmışlardır. Bu amaca varabilmek için de her türlü aracı kulanmayı uygun gör-

---

[37] 3. Bölümde, s. 91'de korunmak için gerekli sayılan kuvvetin kötüye kullanılabileceği sorunu üzerinde durulmuştu. Bu, o sorunu gösteren bir başka örnektir. Kuvvet içerde kötüye kullanıldığı zaman despotizme (zorbalığa) döner; dışarda saldırgan bir kuvvet olur.

[38] «Köle, tutsak» anlamına gelen bir sözdür.

müşlerdir. Hükûmet, ayaklanma ve başkaldırma olaylarını önlemekle ödevli Gestapo'ya benzeyen gizli bir polis örgütü *(Krupteia)* kurmuştur. Pelopenez savaşı sırasında bir ara yüzlerce *Helot*'u gecenin birinde ansızın toparlayıp boğazlayan gizli örgüt *Krupteia* olmuştur. Bu gibi yöntemler statik bir despotizmi sürdürmekten başka bir işe yaramaz ve ülkedeki üstün, efendi kavim giderek için için çürür ve çöker. Tersine, tarihin Roma ve İngiliz gibi başarılı İmparatorlukları kuvvet yoluyla kuruldukları halde, sonunda tebalarını kendilerine ortak olacak bir düzeye çıkarma siyasetini geliştirmeyi başarmışlardır. Hiç yoksa İngiltere ana yurtta sivillerin askerlere üstünlüğünü kabul etmiştir.

KÜLTÜR ALANINDA ÖNDERLİK İDDİALARI

Askerî fütuhat, hem kültürü hem de savaş yeteneği fâtihten farklı olan bir millet üzerinde gerçekleştirilebilir. Bu durumda yenenler yenilenleri askerî üstünlükten ayrı olarak bir de kültür üstünlüğüne dayanarak yönetmeyi hak ettiklerini öne sürebilirler. «Kültür» deyiminin buradaki kullanılış biçimi üzerinde açıklama yapmak gerekir. Kültür deyimi çok kez pek yanlış olarak «ırk» deyimiyle karıştırılır, kimbilir belki de kültür ırkla karşılaştırılarak en iyi biçimde anlaşılabilir. Irk,[39] insanın doğuştan ve kalıtım yoluyla edindiği hem fizik, beden ve hem de ruh özelliklerini tanımlayan bir kavramdır, buna karşılık kültür doğumdan sonra insanın öğrenim yoluyla kazandığı özellikleri anlatır ve çevrenin kişi üzerindeki etkisini gösterir. Antropologlara ve sosyologlara göre, kültür bir kimsenin ya da bir grupun tüm yaşayış biçimini içine alan bir anlam taşır. Onlara göre kültür, kategorilerin en genişidir, toplumsal örgütün —siyasal, ekonomik, dinsel bütün öteki yanlarını da kapsar. Oysa, bir siyasal bilimci, alanı daha dar olan bir formülle yetinebilir. Siyasal bilimciye göre «kültür», siyasetten, iktisattan ve dinden ayırt edilerek tanımlanabilir. Bunları ayrı kategoriler olarak ele almak siyasal bilimciye daha uygun gelmektedir. Demek ki kültür, herşey çıktıktan sonra, toplumda kalan şeyin adıdır.

Bu toplumsal kalıntının içinde siyasetle ilgili ne vardır? Kültürü oluşturan toplumsal unsurlar arasında aile sistemi, eğitimin özü ve ilkeleri, insanların konuşup yazdıkları dil yer alır. İşte bu

[39] Bkz. 108-9.

unsurların siyasetle (politikayla) olan ilişkisine iki açıdan bakılabilir. İnsanlar aynı aile sistemini, aynı eğitimi paylaşıp ortak bir dil konuştukları sürece, tek bir topluluğun üyesi olurlar; insanların bu gerçeği farketmelerinden doğan toplumsal özdeşlik duygusu da siyasal birliğin kurulmasına katkıda bulunabilir. Belki de kültür içinde siyasete (politikaya) en yakın olan unsur dil unsurudur. Okur yazar kimseler arasında dil, bir grupun paylaştığı bilgi ve tecrübelerin iletilmesine ve ulaştırılmasına yarayan bir araç olduğuna göre, bir milletin edebiyatı da o milletin tarihinin bir birikimi olur. Onun için de, yazarlar)devlet adamlarından, askerlerden ya da peygamberlerden hiç de aşağı kalmayacak biçimde), kahramanlar gibi saygı görebilirler. Nitekim, İngilizler arasında Shakespeare'in, İtalyanlar arasında Dante'ni İspanyollar arasında Cervantes'in, Almanlar arasında Goethe'nin ve Ruslar arasında da Puşkin'in böyle bir yeri vardır.

Oysa, dıştan bakılınca, bir grupu toplulukla birleştiren özelliklerin, bu grupu aile ve eğitim sistemlerini değişik biçimde kuran ve farklı bir dil konuşan herhangi bir başka gruptan ayırt etmeye yaradığı da görülür. Bu durumda, kişinin kendi kültürü ile övünmesi giderek kişide kendi kültürünü başka kültürlerden daha iyi, daha üstün görme duygusuna yönelebilir. Genellikle bu gibi davranışlar yabancı bir yönetici grupun fethettiği ülkeyi yönetme hakkını kendi kültürünün üstünlüğüne dayandırması sonucunu doğurmuş ve bazan bu yönetici grup aşağı saydığı kültürü ezebilmek için olanaklar aramıştır. Nitekim, İspanyol fatihlerinin *(Conquistadores)* Azteklerle İnkalara ya da Mançuların Çinlilere reva gördükleri muameleleri unutmamak gerekir. 1918'den önceki yıllarda Almanca konuşan Avusturyalılar İmparatorluk içinde oturan Slavlara karşı aynı şekilde davranmışlardır. Hindistan'daki İngiliz yöneticilerinin Hint'li ve Müslüman uyruklarına karşı besledikleri duygular da bundan pek farklı olmamıştır. Gerçekten, İmparatorluk kurucularının yollarına aşırı bir kültür üstünlüğünün ürünleri saçılmıştır.[40]

PARA GÜCÜ

Kültür üstünlüğü arslanları kuzulardan ayırmayı sağlayamazsa, servet üstünlüğünü bunu sağlayabilir. Bu durumda, insanoğul-

[40] Kültür millet arasındaki ilişkiler üzerinde daha çok bilgi için bkz. 12. Bölüm.

ları ekonomik bir ölçüte göre ayrıma tâbi tutulurlar. İnsanlar sahip oldukları mala-mülke ve belli bir toplum içindeki geçerli zenginlik göstergesine göre üstün ya da aşağı diye bölümlenirler. Bu göstergeye toprak, hayvan, altın, kıymetli taşlar, köleler, hisse senetleri ya da tahviler —yani, gelenek ve göreneğe uygun herşey olabilir. Bu zenginliklerden büyük tutarda biriktirmeyi başaran bir kimsenin sihirli çembere girmesi sağlanmış olur. Ama hiç bir niteliği ya da malı olmayan kimse toplum içinde aşağı bir yerde kalır ve siyasal işlere katılamaz. İşte bu çeşit devlete plutokrasi adı verilir, bu sözcük Yunanca'da «zenginlerin hükûmeti (yönetimi)»[41] anlamına gelir. Hangi teoriye göre zenginlik yönetmek için bir hak sayılmıştır? Bu soruya çeşitli biçimlerde karşılık verilmiştir. Bazan mal ve mülkün (servetin) «ülke içinde tehlikeye atılan bir çıkar» olduğu ileri sürülmüş— bundan da serveti çok olanın tehlikesi de çoktur, sonucu çıkarılmıştır. Zenginler, varlıklılar toplum içinde büyük sermaye yatırımına sahiptirler ama kötü yönetimden en çok zarar görecekler de gene onlardır. Varlıklı kimselerin varlıklarını koruma kaygısına kapılmaları onları kamu çıkarının daha ölçülü daha sakıngan koruyucuları yapar. Ya da hükûmetin «en iyiler» eliyle yönetileceği ileri sürülebilirse, o vakit bir insanın varlığı onun bireysel yetenekleri ve başkalarına karşı hizmeti konusunda objektif bir ölçü olabilir. En zengin kişinin, en değerli kişi olduğu yargısına varılır. Yine bu görüşte ileri sürülen düşüncelere göre büyük varlık, sahibini günlük geçim kaygılarından kurtarır, ona kamu işlerine daha iyi bağlanma olanağını verir. İşte zenginleri «doğal» bir yönetici sınıf yapan da onların bu özgür, rahat ve bağımsız durumlarıdır. Son olarak —biraz daha farklı öneriler kullanarak— kendilerine gerçekçi (realist) adını verenlerin savlarına (iddialarına) göre, varlık, gerçekte bir etki ve güç kaynağıdır, zenginin otoritesini kabul etmek, toplumdaki gücün gerçek yapısını kabul etmek demektir.

Siyasal iktidar dağılışının servet dağılımına uygun bir eğilim göstereceğini ve «zenginler» ile «yoksullar» arasındaki farkın hem siyasal hem de ekonomik çatışmalar doğuracağını belirten doktrinler, hiç kuşkusuz, siyasal düşüncenin iyice eskimiş, beylik görüşleri arasında yer almaktadır. Eflâtun devletleri en iyisinden en kötüsüne doğru bir sıraya koyarken plütokrasiyi beş çeşit devletin

[41] Japonca'da «sermaye kliği» anlamına gelen *zaibatsu* deyimi plütokrasiye benzer, ama bu deyimin içinde hükûmet, yönetim düşüncesi yoktur.

ortasına yerleştirmiştir.[42] Eflâtun plütokrasideki aşırı servet yığma tutkunluğunu ve dünya malına karşı aşırı düşkünlüğü bu devlet türünün başlıca eksiği, kusuru saymıştır.

> «Öyleyse bir sitede (devlette) zenginlik ve zenginler baş tâcı edilince, erdemin ve iyiliğin değeri azalmaz mı?»
>
> «Elbette azalır.»
>
> Şu halde yükselme, ün, onur peşinde koşan insanlar zamanla para düşkünü olurlar; zengini över, beğenir, onu kendilerine yönetici seçerler ve yoksul adamı da küçümseyip hor görürler.»
>
> «Hiç kuşkusuz.»
>
> «Derken oligarşik bir anayasanın ayırıcı özelliği olan bir yasa koyarlar ortaya. Bu ayırıcı özellik belli bir gelir üstünlüğüne dayanar, üstünlük ölçüsü de oligarşinin niteliğine göre değişir. Belli bir gelir elde edemeyen kimseler devlet yönetimine katılamazlar... Böyle bir devlet ister istemez bütünlüğünü yitirir ve —bir yanda yoksullar, öbür yanda zenginler— devleti diye ikiye bölünür, zengin ile yoksul aynı surlar içinde yaşarlar, yaşarlar ama boyuna birbirlerinin kuyusunu kazarlar.»[43]

James Madison da buna benzer bir yargıya varmaktadır :

> İşte insanoğlunun tabiatına bölücülüğün gizli tohumları böyle ekilmektedir; bu bölücülük tohumlarının toplum hayatının değişik koşullarına göre, her yerde değişik derecelerde eyleme geçirildiklerini görürüz.
>
> ...Ama bölünmelerin en yaygın ve sürekli kaynağı mülkiyetin farklı ve eşitsiz dağılışı olmuştur. Mülk sahipleri ile mülksüzler toplumda hep farklı çıkarlar meydana getirmişlerdir. Alacaklılar ile borçlular da, aynı ayrıma bağlı tutulmuşlardır.[44]

---

[42] Eflâtun, devlet biçimlerini iyiden kötüye doğru şöyle sıralamıştır: (1) Filozof-kralların yönetimi; (2) timarşi (askerlerin hükûmeti); (3) Plütokrasi; (4) demokrasi; (5) zorbalık (tiranlık). *Republic*, viii - ix.

[43] *Republic*, viii, Kes. 5551, pp. 246-247, trans, A.D. Lindsay (Everyman's Library).

[44] *The Federalist*, No. 10 (Everyman's Library), p. 43.

Oysa, onların her biri zengin ile yoksul arasındaki bu ekonomik ayrılığın düpedüz siyasal bir özellik taşıdığını fark etmişlerdir ama, ne Eflâtun ve ne de Madison çözümlemelerini Karl Marx kadar ileriye götürmemişlerdir. Çünkü Marx ve Marksistler kendilerinden öncekileri aşarak ekonomik etkenin (faktörün) toplumun bütün yönlerine egemen olduğu kanıtını ileri sürmüşlerdir. Marksçılar bütün yazılı tarihi gitgide katı bir biçime dönen sömürenler (yani, üretim araçlarını ellerinde tutanlar) sömürülenler (yani, sömürücü yararına emeklerini harcayanlar) diye ayrılan ekonomik sınıfların aralarında sürüp giden bir çekişmeler tarihi olarak yorumlamışlardır. Gerçeği tanımladığını ileri süren bu doktrin hem çok hem de az şey söylemektedir. Çok şey söylemektedir; çünkü ekonomik etkenin etkisini fazla büyülterek bu etkenin gerçek kapsam ve önemini ölçü dışına taşırmaktadır. Bundan ötürü de bu doktrin gerçekte Marks'ın tasarladığından genellikle daha az yaygın olan ekonomik sınıflar arasında her yerde ve tarihin her çağında bir kutuplaşma bulmak ve ortaya çıkarmak iddiasındadır. Öte yandan bu doktrin pek az şey söylemektedir; çünkü toplum üzerinde genellikle ekonomik etkenden başka etkenlerin etkisine yer vermemektedir. Ayrıca doktrine tastamam uymayan herhangi bir gerçek durumu, ya onun anlamını bozarak tanımlamakta ya da onu büsbütün görmemezlikten gelmektedir.

Ama bir kimse Marksçı teorinin geçerliğini, doğruluğunu kabul etmez ve pek geriye giderek ekonomik bölünmelerin varlığını ya da siyasal önemlerini yok sayarsa, o da kolaylıkla Marks'ın düştüğü aynı yanlışa düşer. Devletlerin birçoğu yönetime katılma hakkı ile mal mülk (servet) sahipliği arasında karşılıklı bir ilişkiyi varsaymışlardır. Bunun sayısız örnekleri vardır, ama burada üç örnek vermek yeter. Bunlardan birincisi, ortaçağlarda parlaklığı, görkemi ve gücü ile ün yapmış olan bir devletin hükûmetidir —yani Venedik Cumhuriyetidir. Venedikliler bu görkemlerini üzerinde bulundukları olağanüstü yerin kendilerine sağladığı yararları hünerle kullanmasını bilmelerine borçludurlar. Hem karaya hem de denize bağlanan, bu küme küme adalar, sığ yerler ve çamur sedleri, balıkçılar ve Hun akınları önünden kaçanlar için bir ilk barınak olmuştur. İtalyan yarımadasının kıyısında ve Adriyatik denizinin ucunda, Venediklilerin elindeki güçlü donanma onlara savunmada güven sağlamış ve ticaret yolu açmıştır. Venedikliler —ister Dalmaçyalılar ister Cenevizliler olsun— rakipleriyle başarıyla savaş-

mışlar ve Ortadoğuya kadar etkilerini genişletmişler. Lâtin'lerle Bizanslılar arasında gemilerle köprü kurarak doğu Akdeniz'in büyük ticaret devleti olmuşlardır. Doğu Akdeniz ülkelerinden Venedik'e akan servet, tâcirleri zenginleştirmiştir; deniz ticaretinden elde edilen kazançlar farklı bir statü yaratmış ve plütokrasi giderek aristokrasiye dönüşmüştür. Sarayları, Büyük Kanalın çevresini bezeyen bu tâcir-prensler, soydan geçme bir oligarşiye dönünce, ayrıcalıklarını siyasal yönetimin aracılığıyla pekiştirebilmek için Cumhuriyetin anayasasını değiştirmişlerdir. Devletin ilk organları yurttaşlar meclisi *(Concione)* ile her yıl seçilen doge olmuştur. Ama —çoğunluğun gücünden korkan ve tek kişinin iktidarını kıskanan— zengin aileler, azar azar bu iki kurumu zayıflatmışlar, görevlerini kısmışlar ve bunları sembolik bir biçime sokmuşlardır. Bu kurumların yerine, bütün yönetimi (üyeliği 1296 yılından sonra kalıtım yoluyla geçen) bir Büyük Mecliste, bir Senato'da toplamışlar ve kamu güvenliğini gözetme ve yıkıcı eylemleri önleme görevini de gizli bir örgüte yani On'lar Meclisine vermişlerdir. Bu gibi örgütlerle birkaç büyük ticaret meclisinin sosyo-ekonomik üstünlüğü politika alanına aktarılmıştır.

Buna benzer bir başka durum on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda İngiliz hükûmet sisteminde görülmüştür. İngitere'de 1832 tarihli Reform Kanunundan önce, siyasal iktidar her önemli kuruma sımsıkı yapışmış olan toprak sahipleri ile bir tüccar-sermayedar oligarşisinin elinde toplanmıştı. Kendilerini monarşinin ayrıcalıkları ile bir tutan bu kimseler, soydan geçme lordlukla Lordlar Kamarasına, Donanmaya ve Ordunun subay saflarına ve İngiliz Kilisesinin yüksek dinsel katlarına güçlü ve dokunulmaz bir biçimde yerleşmişlerdi. Bunların Avam Kamarası üzerinde de, bu kamaranın reforma tâbi tutulmasından önce, başka yerlerde olduğu gibi, sarsılmaz bir güçleri ve etkileri vardı. Seçim çevrelerinin eskimiş, çağ dışı kalmış bölümlenmesinde ağırlık daha çok köy ya da kır bölgeleri ile eski borough'lara (ilçelere) verilmiş ve nüfus değişikliklerine kulak asılmamıştır. Adaylık ve oy verme usullerinde bütün üstünlük çevredeki ağalarla beylerde toplanmıştı. Seçme hakkı aslında servete, varlığa dayanıyordu; 1831'de bile —yani bundan dört kuşak önce— İngiltere'de nüfusun yalnız % 3'ü oy verme olanağına sahip bulunmaktaydı.[45]

---

[45] Bkz. Bölüm 150-151.

Servetle siyasal iktidar arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığını kabul eden buna yatay bir seçim örgütüne Prusya Krallığının 1918 yılına kadar yürürlükte kalan seçim mevzuatında rastlanmaktadır. Prusya meclisinin *(Landtag)* temsilcileri bölgelerden seçilirdi, bölgelerin her biri Meclise bir, iki ya da üç üye gönderirdi. Üyeler seçmenlerce tek dereceli seçimle değil, bir seçmenler kurulunca iki dereceli seçimle seçilirlerdi. Seçmenler kurulunu (ikinci seçmenleri) seçebilmek için her bölge birtakım alt bölgelere bölünür ve bu alt bölgelerde oturan her 250 kişi seçmenler kurulunun bir üyesini seçerdi. Bu ikinci seçmenleri seçebilmek için alt bölgelerdeki seçmenler (dolaysız vergi ödeyen kimselerden kurulu) üç sınıfta toplanırdı. Birinci sınıfta çevrenin vergi matrahının üçte birini ödemiş olan en zenginler; ikinci sınıfta verginin öteki parçasını ödeyenler; üçüncü sınıfta da geri kalan vergi yükümlüleri yer alırlardı. Her sınıf alt bölgedeki seçmenler kurulu üyelerinin üçte birini salt çoğunlukla seçerdi. Bütün alt bölgelerden bu yolla seçilenler, bölgenin seçmenler kurulu (ikinci seçmenleri) olarak *Landtag*'a gidecek temsilcileri seçerlerdi. Bu karmaşık yapılı sistemin gerçek sonuçları 1908 yılının sayılarında görülebilir. Birinci sınıftaki seçmenlerin sayısı, 293,000 (% 4); ikinci sınıftaki seçmenlerin sayısı, 1,065,240 (% 14); üçüncü sınıftaki seçmenlerin sayısı da, 6,324,079 (% 82))dir.

BİLGELERİN YÖNETİMİ

Buraya kadar incelenen oligarşi tipleri içinde, uygulamada kurulmaları pek muhtemel olan oligarşi tipleri, askerî hükûmetler ve zenginler hükûmetidir. Çünkü bunların elinde çok büyük «inandırma, kandırma» araçları vardır ve karşı koyulması, direnilmesi pek güç olan yönetim biçimleridir. Geriye son bir oligarşi tipi daha kalmaktadır. Bu, pek ender görülen ve kurulması da en güç olan oligarşi tipidir; ama, bir de kuruldu mu, bütün oligarşilerin içinde ilke olarak en az karşı koyulan bir yönetim biçimi oluverir. İşte bu da, en akıllıların, bilge kişilerin hükûmetidir. Bilgeler yönetimini tutan, ondan yana çıkan görüş aslında birtakım basit konulardan oluşmuştur. Buna göre yönetim süreci de —tıp ya da mühendislik mesleği gibi— uzmanlık ister, meslek bilgisini gerektirir. Politikanın (siyasetin) konusunu ilgilendiren bir bilgi bütünü vardır ki bunu anlamak ve öğrenmek mümkündür. Öyleyse bu görüşe göre «uy-

gun» bilgiyi «uygun» kimselere verecek olan bir eğitim sistemine ihtiyaç vardır. Belki de şimdi elde bulunan en eski, sistemli siyasal felsefe eserinin bir hipoteze bağlanmış olması, hayatın küçük bir cilvesi değildir. Eflâtun'un *Devlet* adlı eserinin tümü iki temel varsayıma dayanmaktadır. Varsayımlardan birincisi bilgiyle düşünceyi ayırmak isteyen metafizik doktrindir; birincinin, yani bilginin konusu gerçektir, buna karşılık ikincinin, yani düşüncenin konusu görünüştür; işte devlet adamına yol göstermesi gereken siyasal ülkülerin (ideallerin) su katılmamış biçimleri, bilinebilen gerçeğin içindedir. İkincisi psikolojik varsayımdır, buna göre insanlar arasında akıl ve fikir yetenekleri yönünden temel bir ayrılık vardır, yalnız küçük bir grup insan yeteneklidir, onun için en yüksek felsefe konuları ve ideal bilgiler ancak böyle kimselere öğretilebilir. Eflâtun'un görüşüne göre siyasal iktidar yalnız böyle üstün zekâlı kimselerin hakkıdır, siyasal iktidar onlara yaraşır:

> Filozoflar bu sitelerde (devletlerde) kral ya da şimdi kral, prens diye çağrılanlar gerçek ve tam filozof olmadıkça, siyasal iktidar ile felsefe birleşmedikçe ve herkese yalnız kendi yapacağı iş verilmedikçe, öyle sanıyorum ki bu devletlerin de, bu insanlığın da başı dertten kurtulmaz.[46]

Böyle bir hükûmet sistemi üzerinde yargıya varılamaz, çünkü hiç denenmemiştir. Gerçekte, siyaset tarihinde on yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde İsveç'in ünlü Şansölyesi Oxenstierna'nın oğluna yakınmasını dile getiren, özenle düzenlenmiş şöyle bir belge bulunmaktadır : «Oğlum, şu yeryüzünün ne kadar az akılla yönetildiğini bilemezsin.» Gerçekten, zaman zaman devlet içindeki yüksek katlara üstün akıl ve ahlâk sahibi kimselerin oturdukları olmuştur. Roma İmparatorluğunda Marcus Aurelius ve Antoninus Pius; yeni çağlarda, İngiltere'de Gladstone; Çekoslovakya'da Masaryk: Amerika'da Wilson; Hindistan'da Nehru buna tanıklık ederler. Devlet hizmetlerinde, yetkililer memuriyete alınacak kimselerin yarışma sınavında gösterecekleri yeteneklere bakarlar; demek ki bu alanda da yönetim yetkileri ile akıl yeteneği arasında bir bağlantı bulunduğu kabul edilmektedir. Ama uygulamada, Eflâtun'un katı ve uzlaşma tanımaz mantığına dayanan bu görkemli eğitim çizelgesine yaklaşan hiç bir denemeye girişilmemiştir. Her şeyi bilen filo-

[46] *Republic* (Devlet), Kc. 473, 166.

zof yöneticiler eliti bir varsayım olarak düşler acunda kalmıştır. Varsın orada kalsın!

Buraya kadar çeşitli kılıklar altında gözüken elitleri, oligarşileri ya da aristokrasileri örnekleriyle açıklayabilmek için yeter derecede söz söylenmiştir. Nitekim, bunların hepsi seçkin bir azınlık eliyle yönetilen hükûmetin en iyi hükûmet olduğunu ileri sürerler. Hepsi belli bir çeşit üstünlüğün gerçekten var olduğunu kabul ederler. Hepsi onları meydana getiren kurala, eşitsizlik kuralına bağlanmışlardır. Ne var ki bu bölümde incelenen yönetim biçimleri öyle anormal ya da ender görülen, sapık şeyler değildir. Tersine, tarihteki insan yönetimlerinden birçoğu burada tanımlanan belli başlı yönetim tiplerinden ya birine ya da ötekine uymaktadır.

5

BİRİNCİ SORUN:

-2- «Bütün İnsanlar «Eşit Yaratılmıştır

HEPİMİZİ BİRLEŞTİREN İNSANLIK. «İnsanlar iki grupa ayrılmıştır; insanları iki grupa ayıranlarla ayırmayanlar. Ben ikincisini yeğ tutuyorum.» Bu sözler bundan önceki bölümde incelenen tutum ve davranışa, taş atmakta ve şimdiki bölümün temel konularını meydana getirmektedir. Yönetim hakkını birinci sınıf yurttaşlara veren ve geri kalan kimseleri ikinci sınıf yurttaş durumuna sokan ilkeleri ve uygulamaları gözden geçirdikten sonra, şimdi de bunların alternatiflerini inceliyelim. Bu da, elitçi'lerin ileri sürdükleri varsayımların reddedilmesi demektir. Burada yönetici ile yönetilen arasındaki ilişkiye artık arslanla kuzu, doktorla hasta, beyinle beden, çömlekle toprak, çobanla koyun ya da bunlara benzer ilişkiler gözüyle bakılmaktadır. Bunun yerine, burada siyasetin herkese aynı temel hakları verme amacını güttüğünü belirten ilke pekiştirilmektedir. Eğer bazı kimseler yönetime katılma olanağından yoksun bırakılacak iseler, bunların sayıları az olmalı ve bunların yoksunluklarının özel bir nedeni bulunmalıdır (yani, ancak belli bir yaşın altındakiler, akıl hastalığı nedeniyle bir müesseseye koyulanlar, bir suçtan mahkûm olanlar, yabancı bir devletin uyrukluğunda bulunanlar, ve benzerleri) yönetime katılma olanağından yoksun bırakılmalıdır.

Bu görüşün amacı eşitliği pekiştirmek ve geliştirmektir. Bunun için de elitçilere çekici gelen etkenlerin tersi etkenler üzerinde durmak gerekir. Elitçi görüşten olanlar insanları birbirinden

ayıran özellikler ve nitelikler üzerinde durmuşlar ve bunları büyültmeğe uğraşmışlardır. Elitçiler ayrılıklara önem vermişler ve teorilerini bunlara göre işlemişlerdir. Ayrıma ölçü olabilecek her türlü özellikten yararlanmışlardır. Elitçi görüşe karşı olan doktrin bir başka noktaya önem vermiştir. İnsanların ortak yönlerini araştırmıştır. Onların birbirine benzeyen, birbirini andıran ve birbirinin aynı olan yönleri üzerinde durmuştur. Sınıf deyiminin yerine insanlık deyiminden; rütbe, unvan yerine de birbirine eşit kimselerden söz etmiştir. Aşağı insan ya da üstün insan kavramlarına bu görüşte yer verilmemiştir. Bireylerin hepsi, bütün insanlığı içine alan bir düzeye yerleştirilmiştir.

Bu çelişmeleri anlatırken, tartışma konusu sorunun ne olduğu hakkında açıklığa kavuşmalıyız. Aristokratik öğretiyi (doktrini) yeğ tutanlar bile, üstün insanlarla aşağı insanlar arasında birtakım etraflı benzerliklerin bulunduğunu inkâr etmezler. Elitçi görüşü savunanlar benzerliklerin yanısıra ayrılıkları da gördüklerini kabul ederler. Demek ki uyuşmazlık öncelikler üzerindedir. Bütün insanların bazı noktalarda birbirine benzediklerini, bazı noktalarda birbirinden ayrıldıklarını kabul edersek, acaba o zaman hangi etken daha önemli sayılacaktır? İnsanları ayıran etkenlere önem verir, bunları kabul ederseniz elitçi olursunuz. Yok öyle değil de, insanların birbirine benzeyen yönlerine öncelik tanırsanız eşitçi olursunuz. Önermeler değişince, sonuçlar da değişmiştir, sonunda birinci görüşte insanları doğuşlarına, yaratılışlarına göre ayıran unsurlara önem verilmiştir, ikinci görüşte ise biz insanları, birleştiren unsurlar üzerinde durulmuştur.

Eşitlik felsefesini incelemeden önce, bunun psikolojik önemi üzerinde bir kaç söz söylemek gerekir. Çünkü insanlığın büyük çoğunluğunda eşit sayılmak, eşit tutulmak konusunda güçlü bir ruhî eğilim bulunmaktadır. Gerçekten toplumların ve siyasal sistemlerin tarihsel belgelerinde ayrıcalıklı uygulamanın somut örnekleri görülmektedir. Hiç kuşkusuz, insanlarda uyanan eşitlik duygusunun, böyle patlayıcı bir psikolojik etki yaratmasının nedeni budur. Ne zaman ki insanlar başlarını kaldırırlar ve eğilmeyip dik dururlar ne zaman ki ikinci sınıf bir statüye sürekli olarak boyun eğmemeyi anlarlar, işte o zaman bu duygular onların ruhlarında büyük bir ayaklanmaya ve coşkun bir enerjiye yol açar. Eşitlik ülküsü uğruna insanlar birçok fedakârlıklara katlanırlar ve kendi eşitleriyle birlikte büyük olaylar çıkarırlar. Bunun içindir ki, tarihte-

ki en devrimci akımların patlak vermesine bu eşitlik isteğinin sebep olması bir rastlantı değildir.[1] Din alanında, Hıristiyanlığın ilk üç yüzyıldaki yayılış biçimi, buna bir örnektir. Bunun gibi, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların büyük siyasal devrimleri —İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri— başarılarını geniş ölçüde eşitlik tutkusunun bu itici gücüne borçludurlar. Daha yakın çağlardaki, Marksçı felsefe ve Komünist akım da bir kısım başarılarını parti örgütünün iç yapısından ya da çekici oluşundan çok, eşitsizliğin doğurduğu haksızlıkların öfkeli bir biçimde dile getirilmesine borçlu bulunmaktadır. Eşitlik, siyasal sembollerin en devrimcisidir, hürriyetten bile daha devrimci bir nitelik taşımaktadır. Eşitlikteki bu güce egemen olmasını bilen kimse, bununla dünyayı titretebilir ve değiştirebilir.

EŞİTLİK SORUNU

Gelgelelim, eşitlik kavramının fikri açıklığa kavuşturulması hâlâ bir sorun olarak ortada durmaktadır. Birleştirici benzerliklere önem verilmiş olsa bile, bununla herkesin yönetime katılma hakkı nasıl açıklanmaktadır ve neden kabul edilmektedir? Aristokrasinin sözcüleri yönetimi bir bilim, san'at ya da gizli, anlaşılmaz bir iş sayarlarsa, acaba onlara aykırı düşünenler buna karşı nasıl bir formül öne sürebilirler? Kısaca, Thersites'e Agamemnon'a karşılık vermek hakkını sağlayan nedir? Eşitlik görüşünün köklerini incelediğimiz zaman, bunun birçok temellere dayandığını görürüz. Nasıl temel özellikleri bir olan sayısız oligarşiler varsa, tek bir evrensel insanlık amacına yönelmiş öyle sayısız yollar vardır. Bir başlangıç olmak üzere şu eski sözler söylenebilir: *Quod tangit omnes ab omnibus approbetur* («Herkesle gelen düğün bayramdır»). Ama bu sözü doğrulamadan, tanıtlamadan söylemek tıpkı bir dik açılı üçgenin kenarı üzerinde bulunan karenin, üçgenin öbür iki kenarındaki karelerin toplamına eşit olduğunu ileri sürmeye ve Pythagoras'ı böyle bir sonuca ulaştıran mantık basamakları hakkında bilgi vermemeye benzer. Bunlar şöyle özetlenebilir: Her bireyin kendi refahını tâyin etme hakkı vardır. Onun için, her birey kendi dışında kalan, ona yabancı olan ve refahına dokunan her

[1] Bunu Aristo gibi eşitsizliğin savunucusu olan bir kimse bile kabul etmiştir. Aristo Yunan'ın siyasal denemesinden bir sonuç çıkararak ve pek doğru olarak demiştir ki «birçok devrimlerin başlıca amacı eşit tutulmak isteğidir» *Politic* Chaps. 1-2.

şey üzerinde egemenlik kurma hakkına kavuşmak ister. Hükûmet işleri insanın refahına dokunur ve herkesi etkiler. Bunun için de, herkesin devlet yönetimine katılmak ve devletin kararlarına katkıda bulunmak hakkı vardır.

Bu tartışma etkileyici bir nitelik taşımaktadır. Ancak, elitçilerin ileri sürdükleri düşünceler, yalnız bu tartışmayla çürütülemez. Çünkü elitçilerin bu karşıt düşünce zincirinde zayıf bir halka bulunmaktadır; o da şudur: «Her birey, kendi dışında kalan, ona yabancı olan ve refahına dokunan her şey üzerinde egemenlik kurma hakkına kavuşmak ister.» Elitçiler bir hakkı pekiştirmek ile onu kullanmak başka başka şeylerdir diyebilirler. Refahınıza dokunan nesneye egemen olmanız, önce onu bulup meydana çıkarmanıza; sonra da, o nesne üzerinde egemenlik kurmanıza bağlıdır. Öyleyse, oligarşik yönetimin temsilcisi de, halk yığınlarında birinci görevi yerine getirecek fikrî yetenek olmadığını ve yığınların ikinci görevi uygulayacak güçten de yoksun bulunduklarını ileri sürer. Bu yüzden de böyle bir sözde hakkın hiç bir anlamı kalmaz.

Eşitlikten yana olan bir kimse, bu görüşe karşı çıkar. Eşitlik yanlısı o kimse hükûmetle bilim ya da san'at arasındaki benzerliğin eksik ve yanıltıcı olduğunu ileri sürer. Yalnız yöneticilerde bulunması gereken niteliklere bakmak demek, denklemin öbür yüzünü görmemek demektir. Eğer hükûmet demek yöneticilerin yönetilenlere hizmet görmeleri demekse, o zaman yalnız hizmeti görenleri gözönünde tutmak ve bundan yararlananları görmemezlikten gelmek yanlıştır. Kabul edelim ki ben Beethoven gibi bir besteci, Shakespeare gibi bir yaazr, Rembrandt gibi bir ressam ya da Edison gibi bir mucid değilim, ama gene de onların bestelerine, şiirlerine, tablolarına ve icatlarına bir değer biçebilirim ve bir büyük sanat ya da bilim ustasını yanıldığı noktalarda eleştirebilirim. Otomobil planı çizemeyen bir kimse, otomobil kullanmasını öğrenebilir, otomobilin yolda nasıl işlediğini bilebilir. Başka söyleyişle, yönetim, yalnız uzmanlara vergi bir iş, bir hüner ve teknik değildir. Yönetmek, herşeyden önce halka hizmet etmektir. Politikanın süreci de, ekonominin süreci gibi, tüketicinin ihtiyacıyla başlamakta

[2] Bu konuda pek güzel bir tartışma için bkz. A.D. Lindsay, Modern Democratic State, Vol. I (New York Oxford University Press, 1947), pp. 269

ve tüketicinin ihtiyacını karşılamakla bitmektedir. Oldum olası, bu gerçek şu sözde derlenip toplanmıştır : «Ayakkabının vurduğu yeri ancak onu giyen bilir». Ya da «sıkıntıyı, ancak onu çeken bilir.»[2] Ama bütün insanları yurttaşlık kapsamına alan teori yüksek bir düzeye yerleştirilmiştir. Çünkü eşitlikten yana olanların görüşlerinde insanın doğuşu, yaratılışı ile ilgili temel inançlar bulunmaktadır. Bunun için de, bu görüşleri ahlâkın, metafiziğin ve teolojinin (tanrıbilimin(geniş sorunlarından ayırmak mümkün olmamaktadır. Siyasal bilim öğrencisi araştırma alanımızın genişlemesi, başka dallara yayılması karşısında sakın şaşırmasın, çünkü unutmasın ki insanlığı inceleyen birçok bilim dalları vardır; hepsi de konuyla ilgilidir; uzmanlık alanlarından hiç biri tek başına bu sorunların tümüne karşılık veremez.

EŞİTLİK ÖĞRETİSİNİN KLÂSİK KÖKLERİ

(1) *Stoik*'ler. Uygulama alanında batının siyasal düşünceler tarihinde insanoğlunun eşitliği üzerinde duran öğretinin (doktrin) onun karşıtı olan öğreti kadar eski bir geçmişi vardır. İ.Ö. 322'de Aristo'nun ölümünden sonra, Yunan felsefesinin gök kubbesinde en gözde yıldız Stoa okulunun kurucusu Citium'lu Zeno olmuştur. İskender'in fetihlerinden ve erken ölümünden sonra kargaşa başgöstermiştir; bir zamanlar bağımsız olan site-devletleri yıkılmış ve krallıklar devrilmiştir; işte, bu kargaşa ortamı içinde Zeno'nun teorileri insanların işine yaramıştır; bu teori insanlara sıkıntılara, güçlüklere karşı göğüs germeyi öğretmiştir; onların umutlarını yüceltmiş onları yeni bağlılıklara ve geniş ufuklara yöneltmiştir. Stoik felsefenin ana konusu akıl ile tanrıyı denkleştirmektir. Amaçlarımızı biçimlendiren tanrısal kudret akılcıdır, buna karşılık, akıl da tanrısaldır. Evren, tanrısal bir nedenin (sebebin) ürünüdür, evren bütün doğanın içinde akla uygun, plânlı bir düzen biçiminde kendini gösterir. Tanrı, evrenin yaratılışına seyirci gözüyle bakan ve yaratılan varlıklarca anlaşılmayan evrene yabancı olan ve onun dışında kalan bir şey değildir. Tersine evrenin tümünü kaplamaktadır, aklın olduğu yerde Tanrı da vardır. İşte, bu metafizik düşüncelerden Stoik'ler toplumla ilgili sonuçlar çıkarmışlardır. Bütün insanlar akılla donatılmışlardır. Gerçekten, her birimizde farklı derecelerde akıl gücü vardır. Ama nerede bulunursa bulunsun, ister parlak ister donuk olsun, aklın ışığı tanrısal ateşin bir kıvılcımıdır. Bütün insanlar aklı paylaştıkları için, tanrıyı da paylaşırlar Kişi-

lerdeki düşünme yeteneklerinin farklı olması o kadar önemli değildir; önemli olan herkesin biraz düşünme yeteneğine sahip bulunmasıdır. İşte bütün insanları, öteki canlılardan ayıran ve birleştiren de budur. Bundan dolayı, —Stoik için önemli olan bu nokta— insanlık kavramı (yani, insan olma niteliği) insanlar arasında dereceye, farka yer vermez. İnsan olarak, herkes eşittir. İnsanoğullarının «insan soyundan» olmadıklarını ileri sürmek ya da onlara eşit gözle bakmamak, pek küçük de olsa, Tanrının bir parçası sayılan yaratıkları ayırmak demektir.

(2) *Roma Hukuku.* Çeşitli eklemeler yapılmış ve halka indirilmiş olan Stoik felsefe, Sinik'lerin ve Epikürye'lerin çağdaş doktrinleriyle başarıyla yarışmış ve Akdeniz dünyasının kültürlü, meslek sahibi kimseleri arasında yayılmış ve genel moda haline gelivermiştir. Roma'nın askerî ve siyasî gücü Yunanistan'ı yutmaya ve Yunan'ın kültür ve felsefesi de Roma'yı insanlaştırmaya başladığı dönemde, Stoisizm Roma'ya Scipion'cu çevrenin[3] etkisiyle girmiştir. Stoik felsefeyi Roma'lı dinleyicilere filozof Panaetius ile tarihçi Polybius, açıklamışlardır. Bundan sonra politika ve düşünce tarihi bakımından öğretici nitelik taşıyan bir olay meydana gelmiştir. Stoacılığın Roma'ya girişi ve Roma askerî gücünün Akdenizi çeviren ülkelere yayılması aynı yüzyılda olmuştur. Yeni fethedilen ülkeler —Sicilya, Yunanistan, İspanya, Libya Galya, (Fransa), Asya (Türkiye) ve öbürleri— il (vilâyet) biçiminde örgütlendirilerek Roma imparatorluğuna katılmışlardır. Kültür gelenekleri, siyasal yetkinlikleri, ekonomik kaynakları ve dinsel doktrinleri pek değişik olan ve bu bölgelerde oturan insanlar Roma'nın uyruğu (tebası) olmuşlar ama Roma yurttaşlığını çabucak kazanamamışlardır. Barışı sürdürebilmek için, Roma, imparatorluğun sınırlarını yalnız dış tehlikeye karşı korumak zorunda kalmamış, ayrıca imparatorluk içindeki insanların ilişkilerine de düzen ve güven getirecek bir sistem kurmak zorunda kalmıştır. Çeşitli illerde oturan kimselerin birbiriyle ilişkileri ve birbiriyle ticaret yapmaları, alış verişe, sözleşmeye, mülkiyete, evlenmeye, miras işlemlerine, yani bütün toplumsal işleri içine alan hukukî işlemlere yol açmıştır. Bir Galyalı ile bir İspanyol, bir Yunanlı ile bir Sicilyalı, bir Libyalı ile bir Mısırlı anlaşmazlığa düşebilir ve haklarının dâva yoluyla tesbit edil-

[3] İ.S. İkinci yüzyılın ortalarında Kartaca'yı yıkan büyük asker ve devlet adamı Scipion'un etkisi ve desteği altında siyasal liderler, sanatçılar ve filozoflardan kurulmuş bir topluluktur

mesini isteyebilirlerdi. Ama böyle dâvalarda kimin, hangi tarafın kanunu uygulanacaktı? Roma'nın kanunu uygulanamazdı, çünkü Roma yurttaşlar yasası yalnız yurttaş olanlara uygulanırdı. Pratik bir sorunla karşılaşan Romalı'lar buna gene pratik bir çözüm yolu bulmuşlardır. Yabancılarla ilgili dâvalara bakmak üzere yeni bir mahkeme kurmuşlardır. Mahkemeye başkanlık eden yargıç dâvada her iki tarafın ülkelerinde yürürlükte olan hukuk kurallarını gözönünde tutmuştur. Yargıç bu kuralların ortak bir temele dayandığını gördüğü zaman, buna göre hüküm vermiştir. Böyle bir ortak temel bulamadığı zaman da yargıç, hak ve nısfet ölçülerine dayanan bir çözüm yolu önce sürmüştür. Yani yargıç soyut bir hakkaniyet ölçüsüne uygun düşen hak ve adalet anlayışına göre anlaşmazlığa bir çözüm getirmiştir. Belli dâvalarda verilen kararlar ve bunların içindeki ilkeler yargıcın kendi mahkemesinde dâvaları görmek üzere her yıl çıkardığı bir emirnâme ile yeniden kabul edilmiştir. Git gide, bu birbirinin eşi ve benzeri olan kararlar birikmiş ve bir içithatlar hukuku meydana gelmiştir. Romalı hukukçular buna «Yabancılar hukuku» *(jus gentium)* adını vermişlerdir.

Derken parlak bir dönüm noktasına gelinmiştir. Amaçların ne olduğunu önceden tasarlamadan ya da bilmeden ampirik yoldan hareket eden Roma'lı hukukçular, belli olaylardan ya da dâvalardan tutarlı bir takım genel ilkeler çıkarmışlardır. Bu ilkelerin içinde hem adalet duygusunu karşılayan hak ve kurallar bulunmaktadır hem de imparatorluğa bağlı çeşitli halkların hukuk sistemlerinin hepsinde var olan hukukî kavramlar yer almıştır. Romalılar özelden genele doğru giden tümevarım yoluyla düşünmüşlerdir; Stoacı filozoflar ise tümdengelim yöntemini işlemişlerdir. Tartışmaya metafizik varsayımlardan başlayan ve genelden özele doğru hareket eden Stoik'ler, insanların akıl yoluyla birleştikleri sonucuna varmışlardır. Ama bu iki sistem yani stoik felsefe ile Roma'nın yabancılar hukuku *(Jus gentium)* birbirine ters düşen yönlerden yola çıktıkları halde, birbirlerine pek yaklaşmışlar ve sonunda burun buruna gelmişlerdir. Romalıların buldukları ve akıl yoluyla uyguladıkları genel kavramlar, Stoik'lerin bir evren kanunu saydıkları ve tanrısallaştırdıkları aynı egemen aklın bir ürünüdür, bunu anlamaktan daha kolay ne vardır? Ama gerçekte bunlar arasında hiç bir zaman tam, kesin bir ilişki kurulamamıştır. Aralarında önemli birtakım ayrılıklar bulunmaktadır; nitekim *Jus gentium* köleliği hoş gördüğü halde Stoacı akıl bu müesseseyi kabul etme-

miştir. Ama hukukçuya ve filozofa göre bunların arasında çok sıkı bir ilişki vardır; yolları birleşmektedir. Metafizik düşünce ile pragmatik emperyalizmin ikisi de istenilen amaca yani eşitliğe ve insanlığın birliği amacına yönelmişlerdir.

Bütün insanların eşitliği ilkesini uygulamak için Romalılar yalnız *Jus gentium* usulüne başvurmamışlardır. Onların, yurttaşlık kapsamının genişletilmesi sorununa verdikleri önem de küçümsenemez, çünkü Romalılar yurttaşlığı derece derece hem kişilere hem de topluluklara vermişlerdir. Romalılar ilkin İtalya'nın ortasında oturan Lâtinlere; sonra İtalya'nın başka yerlerinde bulunan müttefiklerine ve ondan sonra da uzak illerde yaşayan kimselere yurttaşlık hakkı tanımışlardır. En sonunda da İmparator Caracalla'nın İ.S. 212'de çıkardığı ünlü buyrukla İmparatorluğun (köle olmayan) bütün hür kişilerine yurttaşlık hakkı tanınmıştır. Roma'nın üçüncü yüzyıl başında gerçekleştirdiği bu genel yurttaşlık haklarına çağdaş Avrupa ulusları hâlâ ulaşamamışlardır. Gerçi İmparator Caracalla'nın bu başarısı idealist bir nitelik taşımaktadır ama, maddî bir yanı da yok değildir. O sırada İmparatorluğun hazinesi boşalmış ve yeni gelirler sağlamak gerekmiştir. Roma için tek kazanç, ve gelir kaynağı veraset vergisi olmuştur, bu da yalnız ölen yurttaşların malları üzerinden alınmıştır. Yurttaşlık kapsamının genişletilmesi hazinenin zenginleşmesine yol açmıştır.

(3) İsa'nın Öğretisi ve İncil. Yunanlı filozoflarla Romalı hukukçuların önayak oldukları akımları, Hıristiyan öğretisini ve İncil'i yayan, öğütleyen kimseler güçlendirmişlerdir. İsa ve Öncüleri (Havarileri) de, onlara ilk inanan birçok kimseler gibi çok kez alçak gönüllü ailelerden gelmişlerdir. Yeni din onun haberlerini, bildirilerini yayan kimselere çekici gelmiştir. Hıristiyanlık ilkin yoksula, mazluma; yeryüzünün güçlü tabakalarına değil aşağı tabakalarına, umudu ve inancı (imanı) gür olanlara seslenmiştir. Sonunda hıristiyanlığın toplumsal öğretisi (doktrini) daha çok eşitliğe yönelmiştir. Bu hayatın, yani dünyadaki hayatın içindeki insan toplumunda zengin ve yoksul, güçlü ve güçsüz, seçkin ve aşağı gibi çelişik durumlar görülmektedir. Ama bireyin bedeni ölse de ruhu yaşamaktadır ve bu ruhu insanoğlu değil bütün insanları kardeş yapan evrenin babası Tanrı yargılamaktadır. İnsanlar arasındaki bütün ayrılıklar, tanrısal iyiliğin, adaletin, acımanın sonsuz ölçeğine vurulduğu zaman önemini yitirmektedir Ermiş Paul'ün Galatyalılara dediği gibi «Ne Yahudi Yunanlı, ne kul ne azatlı, ne erkek ne

de dişi vardır, çünkü Mesih İsa'da siz hepiniz birsiniz»[4] Buradaki felsefe statik niteliktedir. «Ben Roma yurttaşıyım» diye din öncüsü de (Havaride) Roma hukuk öğretisinin farkındadır. Dinsel ruh, Hıristiyan ruhudur. İşte akıl, politika ve antik çağa bağlılık bu üçlemede yüce birliğe erişmiştir.

Oysa, unutmamak gerekir ki, Hıristiyanlığın üzerinde durduğu eşitlik kavramı bu dünyadan çok öbür dünyaya yaraşmaktadır. Ruhların yitirilmesi ya da esenliğe kavuşturulması bakımından, bütün insanlar eşit durumdadır. Gerçekten, esenlik ve kurtuluş yarışında zenginlerin ve güçlülerin yolu engellerle doldurur. Çünkü onlar ellerindeki bu güç ve kudret yüzünden, yeryüzünde büyük günahlar işlerler ve aftan, bağışlamadan yararlanamıyacak kadar günahkâr olurlar. Ama eşitlik öbür dünyada değişik bir biçime büründüğü için, Hıristiyanlık bu eşitsizlikleri ya görmemezlikten gelmiştir ya da bunları önemsemeden benimsemiştir. Varsın insanlar kendilerini ölümden sonraki hayatın büyüklüğü ve çarpıcılığı umuduna kaptırsınlar ve geçici dünyadaki yazıları kötü de olsa buna katlansınlar. Çünkü «mevcut güçler Tanrının takdiridir.» Öyleyse, Hıristiyan kendi benzerlerinin işledikleri günahlara boyun eğmeli, ses çıkarmamalıdır, bunların bir gün tanrı adaletiyle giderileceğine güvenmelidir.

ÇAĞDAŞ TOPLUMDA EŞİTLİĞİN YENİDEN DOĞUŞU

Batı tarihinde insanlığın eşitlik yönünde önemli ilerlemeler gösterdiği iki dönem vardır. Birinci dönem, az önce işlenen Stoisizmin doğuşundan Caracalla'nın buyruğuna kadar beş yüz yıl sürmüştür. İkinci dönem, on yedinci yüzyılın ortasında başlamış yirminci yüzyılın üçte ikisine kadar sürmüş ve henüz bitmemiştir. Bu çağdaş akımı başlatan ve çabuklaştıran koşullar onun getirdiği teoriler kadar ilginçtir. Kronolojik açıdan bu koşullar üç döneme ayrılmaktadır. En eski dönem, on yedinci yüzyılın ortasından on sekizinci yüzyıla kadar sürmüştür. Öbür dönem de aşağı yukarı (1815-1914 yıllarına) yani Napolyon'un yenilgisiyle I. Dünya Savaşında Almanya'nın Belçika'yı istilâ ettiği yıllara rastlamaktadır. Üçüncü dönem ise, o günden bugüne dek geçen zamanı içine

[4] Galatyalılara Mektuplar, 3 28.

almaktadır. Her üç dönemin incelenmesi bize nereden geldiğimizi, şimdi nerede olduğumuzu ve nereye gideceğimizi daha iyi anlatabilir.

İNGİLİZ, AMERİKAN VE FRANSIZ DEVRİMLERİ

Birinci dönem zaman ve yer bakımından Atlantik topluluğunun bayraktarlığını yapan ülkelerin üç büyük devrimine rastlamaktadır: İngiltere'de devrim 1640'dan 1688'e, Amerika Birleşik Devletlerinde 1776'dan 1791'e ve Fransa'da 1789'dan bugüne kadar sürmüştür.[5] Devrimlerden her birinin amaçları az çok birbirini andırmaktadır ve bunun için de onlardan aralarında birçok benzerlikler bulunan doktrinler meydana gelmiştir. İster İngiliz, ister Amerikan ya da Fransız olsun, devrimcilerin amaçları, yönetilenler tarafından denetlenemeyen hükûmet rejimlerini devirmek olmuştur. Meşrû düzene karşı başkaldırmayı haklı kılabilmek için, başkaldıran kimselerin haklı olduklarını göstermek gerekiyordu. Bu ise, ya devletin bir sözleşmeye dayandığı ve hükûmetin bu sözleşmeyi bozduğu ileri sürülerek; ya da hükûmet makamları'nın (yöneticilerin) koydukları kanunların üstünde insanların başvurabilecekleri üstün bir hukukun var olduğu belirtilerek yapılabilirdi.

Ayrıca, devrimciler, mevkileri meşruiyete,[6] aristokrasi ve veraset hakkı doktrinlerine dayanan müesses egemen sınıfı kendilerine hedef almışlardır. Onları iktidardan uzaklaştırıp yerlerine başkalarının koyulmasını haklı gösterebilmek için, yönetme hakkının sırf krala veya soylulara ait olmadığını bu hakka insanların doğuştan sahip bulunduklarını ama ne var ki onlardan bu hakkın çalınmış olduğunu ileri sürmek önemli idi.

İşte Locke, Voltaire, Rousseau, Jefferson ve Paine'in felsefelerinde toplum sözleşmesi hipotezleri ile doğal hukuka, neden bu derece önem verildiğini ve neden kişilerin hürriyet ve eşitlik hakları üzerinde durulduğunu bu ihtiyaçlar açıklamaktadır. Akıl ve mantık zincirine bu doğa (tabiat) halkası, belli bir amaçla takılmıştı. Kurulu düzenden hoşlanmayan kişiler bir karşılaştırma yapabilmek için ellerinde bir ölçek ya da denek taşı olsun istediler. Devlet bi-

[5] Bu devrimlerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. 10. Bölüm.

[6] Meşruiyet sözcüğü burada, ataya, ata soyuna dayanan yönetim hakkı anlamında kullanılmıştır.

çiminde örgütlenmeden yani topluma geçmeden önce bir doğa durumunun (tabiat halinin) varsayılmasını yararlı buldular. İşbu doğal durum hem yararlı hem de sakıncalı yanları olan karmaşık bir durumdu, işte hükûmetler de bu doğa durumunun yararlı yanlarından değil sakıncalı yanlarından kurtulmak için kurulmuştur. Doğal durumun en büyük yararlarından birinin, insanlar arasındaki mevcut koşullarda nisbî eşitliği ve dolayısıyla insan haklarında eşitliği sağlamak olduğu görülmüştür. Locke bunu şöyle açıklamıştır : «Siyasal iktidarı doğru olarak anlamak ve bunun aslını çıkarabilmek için, bütün insanların doğada nasıl bir durum içinde bulunduklarını yani insanların eylemlerini düzenleyen işbu tam hürriyet durumunu incelememiz gerekir... Bu aynı zamanda bir eşitlik durumudur şu kadar ki, bütün kudret ve yetkiler karşılıklıdır, hiç kimsenin elinde öbüründen daha çok hak ve yetki bulunmamaktadır».[7] Eğer örgütlenmiş toplumdaki koşular bundan farklı ise, orada krallarla tebalar, efendilerle köleler, zenginlikle yoksulluk yanyana bulunuyorsa, bu farklıların doğadan doğdukları söylenemez. Daha doğrusu bu farklar doğaya aykırıdır, bunlar doğal durumdaki insanın değil, siyasal insanın el hüneridir. Öyleyse bırakın da insanlar doğal hakkın düşmanı değil, bekçisi olacak hükûmetler kursunlar. İşte Amerikan ve Fransız Cumhuriyetlerinin büyük bildirilerinde böyle duygulara yer verilmişti. Thomas Jefferson'un 1776 yılında apaçık dile getirdiği gerçeklerin ilki şudur : «Bütün insanlar eşit yaratılmıştır.» Aynı duyguların etkisi altında 1793'de kabul edilmiş olan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi de *(Déclaration des Droits de L'Homme et du Citoyen)* şunu duyurmuştur : «Hükûmetler insanların doğal ve süre aşımına uğramaz haklarını korumak amacıyla kurulmuşlardır. Bu haklar hürriyet, güvenlik ve mülkiyet haklarıdır. Doğa ve kanun önünde, bütün insanlar eşittir.»

Önemle belirtmek gerekir ki bu bildirileri yalnız tek tek düşünürler ifade etmemişler, bunları kamu kuruluşları da resmen doğrulamışlardır : Amerika'da Kıt'a Kongresi ve Fransa'da millî konvansiyon bu metinleri benimsemişlerdir. Temel ülkü olarak eşitlik kavramı üzerinde durulmasının etkileri de az olmamıştır çünkü bu kavram o çağın toplumsal ve siyasal olgularına uygun düşen gerçekten devrimci bir kavramdı. Eşitlik deyiminin içine, bu deyimi zayıflatacak herhangi bir kayıt da koyulmuş değildir.

Second Treatise of Civil Governme Chap. Sec. 4 (Everyman's Library), p. 118.

Bütün insanlar, kayıtsız şartsız, bu kavramın içine sokulmuşlardır. Eşitliğin alanı evrenseldi. Oysa, belirsiz, açık olmayan birşey vardı ki, bu da istenilen hakların temeli ve meşruiyeti konusunda doğaya başvurulmasıydı. İnsanlar doğal durumda varsaydıkları koşulları tartışma konusu yapabilirlerdi (çünkü bunlar üzerindeki bilgiler gerçekten çok hayale dayanmaktaydı) ayrıca insanlar varsayıma dayalı bu doğal hukuka da itiraz edebilirlerdi. Doğal hukuk ve doğal haklar «akla» danışılarak doğrulanmak, tanıtlanmak istenmiştir. Ama bu, hükûmet için her zaman güvenilir bir yol gösterici olamamıştır çünkü ayrı ayrı kimseler buna ayrı ayrı karşılıklar vermişlerdir. O halde, akla değil Tanrıya, doğa'nın yaratıcısına başvurulabilir. Doğal hakları ve doğal hukuku yaratan odur. Ama bu konuda da gene değişik yorumlar yapılmıştır; nitekim konu üzerinde anlaşamayanlar yalnız Hıristiyanlarla Hıristiyan olmayanlar değildir, Protestanlarla Katoliklerin kendileri de takdiri ilâhinin niteliği üzerinde anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Tanrının sesini duyduklarını öne süren nice peygamberler ortaya çıkmış ve tanrısal sesi kendi dillerine çevirmeye çalışmışlardır. Bir devletin yurttaşları arasında çeşitli inançlara bağlı kimseler olursa, acaba o devlet bunlardan hangisinin tanrısal buyruğunu kabul etmelidir?

Eşitlik ve evrensellik böyle problemlerin yardımıyla tutunabilmiştir. Çünkü bu problemler doğal hukukun yerini dolduracak ya da onun eksiklerini giderecek başka doktrinler aranması isteğini uyandırmışlardır. Bu noktada ahlâk felsefelerinden yararlanılmıştır. Gerçi bu felsefeler başka konularda birbirinden ayrılıyorlardı ama, gene de aynı ana ilkeyi pekiştiriyorlardı. Bununla insanların, aslında, eşit değerde oldukları inancı güçlendiriliyordu. On yedinci yüzyılın ortasında Cromwell ordusuna bağlı kimseler arasında geçen bir tartışmada, Levellers diye bilinen bir grubun üyesi olan Albay Rainboro şu açıklamayı yapmıştır: «Gerçekten, benim düşünceme göre İngiltere'de en yoksul kişinin de en zengin kişi kadar süreceği bir hayatı vardır.» Aynı düşünceyi bir yüzyıl sonra Alman filozofu Immanuel Kant yansıtmıştır. Kant insan onuruna ve değerine saygı gösterilmesini biraz daha belirsiz bir buyrukla şöyle açıklamıştır: «İster kendine, ister başkasına karşı olsun, insana sakın bir araç gibi değil, hep bir amaç olarak davranmaya bak».[8] İngiliz

[8] *Fundamental Principles of the Metaphysics of Ethics*, 10th ed., trans. T.K. Abbott (London Longmans, Green-Company, Ltd. 1929), p. 56.

Faydacılığının kurucusu, Jeremy Bentham ise daha açık ve seçik bir dille her bireyin tek bir değeri olduğunu ve hiç bir bireyin birden çok değeri bulunmadığını söylemiştir. Bu belki de şimdiye kadar eşitlik üzerine söylenmiş sözlerin en özlüsü, en açık seçiği, en duru olanıdır.

EŞİTLİĞİN ON DOKUZUNCU YÜZYILDAKİ KAZANÇLARI

Soyut ilkeleri dile getiren Stoik'ler ile özelden genele doğru yayılan Romalılar arasındaki ilişkinin bir benzerine hem metot hem de zaman bakımından on dokuzuncu yüzyıl ile ondan önceki yüzyıllar arasında var olan ilişkide rastlanmaktadır. Temel felsefeleri ve bunların ürünü olan bildirileri işlemeyi on yedinci ve onsekizinci yüzyıllar başarmış ise, bu olgulardan başlayarak onları büyük teorilere ya da soyut düşüncelere derece derece yaklaştırma işini de on dokuzuncu yüzyıl başarmıştır. Çağımızın pek yakın bir geçmişte cereyan etmiş olan bu olaylarını incelerken hergeçen gün daha ayrıntılı tarihsel bilgilerden ve daha kesin istatistik tanımlardan yararlanma olanağını buluyoruz. Dar ya da geniş kapsamlı yurttaşlık kavramları için seçme hakkının gelişmesi konusuna dokunularak az çok doğru bir ölçü bulunabilir. Yasama meclisinin devletin önemli ve temel organı sayıldığı ülkelerde, temsilcilerini seçme yetkisine sahip bulunan yurttaşların sayısı, o ülkelerde eşitliğin mi yoksa ayrıcalığın mı bulunduğunu gösterir. Hiç kuşkusuz on dokuzuncu yüzyılda gelişmeyi çabuklaştıran başlıca etken, ekonomik etken olmuştur. Ne var ki, bu ekonomik etken dünyanın değişik bölgelerinde, değişik biçimlere bürünmüştür. Nitekim İngiltere'de seçme hakkının genişlemesine yönelen akım, şehirli orta sınıfı toplum içinde güçlendiren ve nüfusun büyük bir kısmını fabrika işçisine çeviren Endüstri Devriminin bir uzantısı olmuştu. Birleşik Devletlerin tarımsal toplumunda da, eşitlik düşüncesi, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelan'da da olduğu gibi, daha çok kalabalık ülkelerden geniş ve azgelişmiş topraklara göç etmiş Avrupalılar üzerinde, yerleşme sınırlarının ötesinde kalan yeni alanların, insanları teşebbüse çağıran psikolojik etkisinden doğmuştur. Sınırda ve sınırın ötesinde kalan yerlerde, herşey herkese yetecek kadar boldu, burada kol kuvveti ve cesaret insana tek ham madde ve sermaye olmuştu, işte hürriyeti de mevcut koşullardaki bu eşitlik durumu oluşturmuştu.

Bu değişmelerin siyasal bilim üzerindeki etkisi bir açıklama yapmayı gerektirmektedir. Çünkü bir yüzyıl içinde devlet tarihine pek parlak yeni bir bölümün yazılmasını bu değişmeler sağlamıştır. Bazı nedenlerle burada İngiliz deneyinden söz etmek yerinde olur. On dokuzuncu yüzyılda İngiltere dünyanın en güçlü ülkesi olmuş; endüstri alanında bütün öteki ülkeleri geçmiş; bir yandan da demokratik müesseselerini geliştirmişti. İngiltere, Napolyon'la (ülkedeki reform akımlarının yirmi yıl gecikmesine yol açan) bir ölüm kalım savaşına tutuştuğu sırada, bu ülkede güçlü bir yasama organı vardı; ama bu organda ülke nüfusunun ancak küçük bir azınlığı temsil olunmaktaydı. Serveti, nüfûzu ve siyasal hüneri, beceriyi tekelinde tutan ve ölünceye dek görev gören ırsî lordlarla dolu bulunan Lordlar Kamarası, toprak sahibi soylu kişilerin ve tâcir-sermayedar azınlığının güçlü bir kalesi oluvermişti. Avam Kamarası da bu oligarşinin nüfûzu ve kudreti altında bulunmaktaydı. Avam Kamarasının kadrosu daha çok çağdışı, eskimiş, müzelik seçim çevrelerindeki soylu ya da mal mülk sahibi seçmenlerin seçtikleri soylu kişilerin hısım ve akrabasından kurulmuştur. Whig'ler ile Tory'ler arasındaki çatışmalar ve iki Pitt, Burke, Fox ve Canning gibi kişilerin çabaları sonunda on yedinci yüzyılın bitimine doğru parti sistemlerinin ortaya çıkması da gösteriyor ki, bu sistemde hükûmete karşı bir muhalefetin belirmesi imkânına engel olunamamıştır. Ama, İngiltere'nin içerde sanayileşme akımının doğurduğu şehirleşme sorunlarını politikası ile kaynaştırmak ve dışarda o dev yapılı İmparatorluğunu örgütleyebilmek için müesseselerinde bir değişiklik yapması gerekiyordu. Napolyon'un yenilgisini izleyen on beş yıllık bir kargaşa döneminden sonra 1832'de ilk Reform Kanunu çıkarılmıştır. Reform genel olarak parlâmento ile halk arasında sıkı bir ilişki kurmak amacını taşımaktaydı. İşte bu görüşten hareket edilerek, seçim çevreleri yeniden düzenlenmiş ve seçme hakkı üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Servet kaydına dokunulmamış ama, servet tutarlarında öncekine oranla bir indirim yapılmış ve bu da şehirli orta sınıfın oy hakkına kavuşmasına ve politikaya resmen katılmasına yol açmıştır. 1833'de seçmen topluluğu iki yıl öncekine oranla % 75 çoğalmıştır. Ama bu oran gene de genel nüfusun ancak % 4,5'nu meydana getirmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında ,seçme hakkı tıpkı 1832'de tanımlandığı biçimde bırakılmıştır. Gerçekten, 1866 yılına kadar, İngiliz nüfusunun % 6' dan azı seçmen olarak kütüğe yazılmıştır. Hükûmet, halkın hükûmeti sayılıyordu ama; gerçekte hükûmeti bir azınlık yönetiyor ve yönetim de genellikle azınlığın yararına işliyordu. Yetişkin kişilerin oy vermelerini önleyen iki büyük engel servet ile cinsiyet olmuştur. Acaba yoksulluktan ve cinsiyetten ileri gelen bu yetersizlikleri seçim kanunu ne zaman ortadan kaldırmıştır?

II. Tablo

İNGİLİZ SEÇMEN KÜTLESİNİN GELİŞMESİ

	Kütüğe yazılı seçmenler		*En son sayıma göre Nüfus*		
Seçme Hakkını Genişleten kanunun tarihi	*Tarih*	*Sayı (000'lar koyulmamıştır.)*	*Tarih*	*Sayı (000'lar koyulmamıştır.)*	*Seçmenlerin Nüfusa Oranı*
1832	1830	440	1831	16,261	2,7
	1833	725			4,4
1867	1866	1,200	1861	23,128	5,6
	1869	2,250	1871	26,072	8,6
1884	1883	2,590	1881	29,710	9,9
	1886	5,000			16,8
1918	1910	7,200	1911	40,831	17,6
	1918	19,500	1921	42,769	45,6
1928	1924	20,650	1921	42,769	48,3
	1929	28,500	1931	44,795	63,6
	1964	35,894	1961	52,675	68,0

Orta sınıf kendi çabasıyla aristokrasiden zorla çekip aldığı ayrıcalıkları işçi sınıfı ile paylaşmaktan sakınma olanağını bulamamıştır. İşçi sınıfı, 1830-1832 yıları arasında İngiliz politikasının temellerini sarsan siyasal reform kargaşalığında, orta sınıfın isteklerini başlangıçta herhangi bir karşılık gözetmeksizin desteklemiştir. Ama onlar da zamanla orta sınıftan paylarına düşeni istemek zorunda kalmışlardır. Ama bakalım orta sınıf işçilerin bu isteklerine rıza gösterip bunların karşılığını vermeye yanaşacak mıdır,

yoksa kendi isteklerini elde eden bu dünün radikalleri yarının tutucuları mı olacaklardır. Devrimler yılı olan 1848'de Kara Avrupası'nın otokratik rejimleri sallanıp yıkılırken Fransa, Prusya, Avusturya ve İtalyan devletleri ile başka devletlerde yeni anayasalar hazırlanıp yürürlüğe girdiği sırada, işte böyle sorunlar patlak vermiştir. Bu akımların nâzik bir döneminde, işçi sınıfının isteklerinden kuşkulanan orta sınıf, tutucu unsurların yanına geçivermiştir. Nitekim, 1848'de yetişkin erkeklerin genel oyu ile seçilmiş olan Almanya'daki Frankfurt Meclisinin çiçeği burnunda liberalizmi, çabucak Bismark'çı tutuculuğun dibine tohumlarını ekmiştir. Fransa'da buna benzer bir seçme hakkına yer veren Kasım 1848 tarihli liberal demokratik anayasa, III üncü Napolyon'un imparatorluğuna yol açmıştır. Nitekim, bir İngiliz tarihçisi bu durumu özlü bir dille şöyle açıklamıştır: «1848 yılı bir dönüm noktası olmuştur ama yeniçağ tarihi bu dönüm noktasından yararlanmayı beceememiştir».[9]

Ne var ki İngiltere 1848'de Manş denizinin öte kıyısında meydana gelen ayaklanmalara sahne olmamıştır. Çünkü İngilizler öteki ülkelerin on dokuzuncu[10] yüzyılda giriştikleri siyasal devrimi ya aklın ya da talihin bir eseri olarak on yedinci yüzyılda yapmışlardır. Bunun bir başka nedeni de, reformcuların 1832 bunalımını savuşturmuş olmalarıdır. O sırada, yani 1848 yılında İngiltere'de görülen tek olay Chartist akımı olmuştur. Chartist'ler reform isteklerini daha ileriye götürmek yani (yetişkinlere de genel oy) hakkı vermek istemişlerdir.

Chartist akım barışçı yollardan giderek parlâmentoya bir Bildiri sunmakla son noktasına erişmiştir. Bunun üzerine liberalizm de benimsediği bu Bentham'cı ilkeyi geniş bir yurttaşlık doktrinine uygulayıp uygulamamak konusunda bir karar vermek zorunda kalmıştır. İşçi sınıfının eşit oy istekleri kabul edilirse, orta sınıf kendisinden daha yoksul, daha bilgisiz ve aşağı bir siyasal düzeyde bulunan kimselerin siyasal işlere katılmalarını hoş karşılamak durumunda kalacaktır. Orta sınıfın mantık ve duyguları ara-

[9] G.M. Trevelyan, British History in the Nineteenth Century (New York: Longmans, Green Co., Inc., 1922), p. 292.

[10] Macaulay 1848'de yazdığı İngiltere'nin Tarihi *(History of England)* adlı kitabının bir yerinde, İngiliz ve Avrupa deneylerini insanı tık nefes eden birtakım söylev örneği çelişik sözlerle karşılaştırmaktadır Bkz. Vol., I, p. 412.

sındaki bu çatışmayı on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin tanınmış aydını John Stuart Mill açık bir dille ortaya koymuştur. *Siyasal Ekonominin İlkeleri* adlı eserinin ilk baskısı çıktığı zaman, Mill kendine özgü bir açık sözlükle şöyle demiştir: «Batı Avrupa'nın işçilerine gelince, onların yeniden patriyarkal ya da kardeşlik temeline dayanan bir hükûmet sistemine tâbi olmayacaklarına artık kesin bir gözle bakılabilir... Yoksul beline sarılan kuşaktan kurtulmuştur ve artık çocuklar gibi yönetilemez... Gelecek, onların akıllı bilgili varlıklar haline getirilmelerine ve bunun derecesine bağlı görünmektedir. Bu geleceğe ümit verici olmaktan başka bir nedenle inanmanın hiçbir tutar yanı yoktur».[11] Mill'e göre en son amacın tartışılacak bir yanı kalmamıştır. Yalnız zaman sorunu tartışmalıdır; Mill, kendi yönünden işçi sınıfının olgunluğunu eğitim koşuluna bağlı görmeye yatkındır.

Seçme hakkının 1867'de ikinci kez genişletilmesinden az önce ve daha sonra hep aynı endişeler tekrarlanıp durmuştur. Mill, *Temsilî Hükûmet Üzerine Düşünceler* adlı eseri 1861'de çıktığı vakit orada da yine korkularını açığa vurmuştur: «Bu demokraside bile mutlak iktidar, eğer onlar bunu böyle kullanmak yolunu seçerlerse, sayı çoğunluğuna dayanacaktır; bu çoğunluk da eğilimleri, çekicilikleri ve genel düşünce biçimleri tıpatıp birbirine uyan, kısa görüşlü, kültürü pek yüksek olmayan büsbütün tek bir sınıftan meydana gelecektir».[12] Bunun gibi Walter Bagehot, *İngiliz Anayasası* (English Constitution) adlı eserinin 1872 tarihli ikinci baskısına eklediği önsözde, daha açık bir dille şöyle demiştir: «Bir nazariyeci olarak hiç bir parlâmento üyesinin ister muhafazakâr ister liberal olsun söylemeye cesaret edemediğini ben söylemeyi göze alıyor ve diyorum ki, bu yeni seçim çevrelerinin cahil yığınları beni pek korkutuyor... Onların devlet içinde üstünlük kazanması, cehaletin öğrenime, sayının bilgiye üstün gelmesi demektir».[13] Şu var ki, İngiliz demokrasisi sıçramaktan kaçınmamış ve kütle oylarının derin sularına dalmayı göze almıştır. Oy verme hakkı ilkin 1867'de şehirdeki işçi sınıfına tanınmıştır; yirmi yıldan daha az bir süre için-

---

[11] John Stuart Mill, *Principles of Political Economy* (Boston Little, Brown Co., 1948), Vol. 2, IV. Chap. 7, Sec. 1.

[12] *Considerations On Representative Government* (Everyman's Library), pp. 276-277.

[13] *The English Constitution*, World's Classics (London Oxford University Press, 1928). pp. 272, 276.

de de işçilerin köy veya kırlardaki meslektaşlarına oy hakkı verilmiştir. 1884 tarihli Kanunun çıkarılmasından iki yıl sonra, kayıtlı seçmenlerin sayısı yaklaşık olarak beş milyonu, yani nüfusun % 17'ni bulmuştur.

Artık engeller kalkmış ve hikâyenin kaçınılmaz sonuna yaklaşılmıştır. Son mücadelede ağırlık noktası işçilerden kadınlara geçmiştir. Feministler, Mill'in daha önce yaptığı gibi, dâvalarını ortaya sürmüşlerdir; zaten Kraliçe Viktorya'yı efsâneleştirmiş olan bu ülke daha uzun zaman kadına devlet hayatında yer vermemezlik edemezdi. On dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla dönerken, kadın oyları uğruna mücadele edenler (Suffragettes) bu mücadeleye savaşcı bir nitelik vermişler, ve bu akım I. Dünya Savaşının siyasal bir sonucu olarak zafere ulaşmıştır. 1918 ve 1928 tarihli seçim yasaları ile genel oy amacına yönelmiş düzenli bir evrimin, o yüzyıl içinde son noktasına gelindiği görülmüştür. İngiliz milleti 1964 sonbaharında oy vermeye gittiği vakit, 52 milyonu aşan nüfusun 36 milyonu (% 68'i) seçmen listelerine yazılmış bulunuyordu ve onlardan da 27,5 milyonu oylarını kullanmışlardı.

AMERİKAN DEMOKRASİSİNDE SEÇME HAKKI

Anayasanın yürürlüğe girmesinden bu yana Amerika Birleşik Devletlerinin geçirdiği denemeler İngiltere'dekine yatay bir akış izlemiştir. Seçme ayrıcalıklarının eşitliğe dönüştürülmesi yarışında bazan bu ülke bazan da öteki ülke öne geçmiştir. Ama Amerikan gelişmesi İngiliz gelişmesinden daha karışık olmuştur. Buna bir parça da Amerikan nüfûsunun bağdaşık olmaması yol açmıştır. Nitekim nüfûsun içinde büyük bir ırkî azınlık mevcuttur, ana dili İngilizce olmayan yetişkin kişilerin bu kıtaya göç etmesiyle ülke nüfûsu kabarmıştır ve bu unsurların kaynaştırılması zamana ihtiyaç göstermiştir. Söz konusu karışıklık biraz da seçim kanunları ile federal sistem arasındaki ilişkiden ileri gelmiştir. Amerika'da kuruluşundan beri mevcut olan bölgesel farklılıklar 1787 Philadelphia Konvansiyonunda seçme hakkının eşit koşullara bağlanmasını engellemiştir. Bunu yerine Konvansiyonda, federe devletlerin yasama organlarının birinci meclisini seçmek için koydukları seçme koşulları gözönünde tutulmadan federal seçimlere uygulanacak bir hüküm kabul edilmiştir.[15] Böylece bir federe devletin seçme hak-

[51] «Temsilciler Meclisi her iki yılda bir seçilen üyelerden kurulur Her federe devletteki seçmenlerin, federe devlet Yasama Meclislerinde üye sa-

kını genişletmesi federal düzeyde de bu hakkın doğrudan doğruya genişlemesine yol açmıştır.[16] İşte, hem bu yüzden hem de bütün federe devletlerde henüz seçmenlerin kütüğüne yazılma sistemi kurulamaması yüzünden, Amerikan seçmen topluluğunun gelişme aşamalarını İngiltere'dekine benzer bir kesinlikle izlemek mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan, başkanlık seçimi çekişmelerinde kaç kişinin gerçekte oy kullandığını söyleyebiliriz ama, çeşitli federe devletlerdeki değişik seçim kanunlarına göre kaç kişinin oy verme yeterliğine sahip bulunduğunu söyleyemeyiz.

Charles A. Beard'ın tahminine göre, Birleşik Devletler Anayasasını kabul ya da reddedecek olan federe devletlerin kurucu meclislerine delege seçmek için yapılan 1787-1788 seçimlerine, o sırada yalnız dört milyonu bulan ülke nüfusunun, pek azı katılmıştır. Beard, «Anayasa üzerinde şu ya da bu biçimde düşüncesini açığa vuran seçmenlerin sayısının genel nüfusun % 5'inden ya da daha yuvarlak bir sayı ile 160.000 seçmenden çok olmadığını söylemekle doğru bir tahmin yapılmış olabilir... Delege seçiminde oy veren bu 160,000 seçmenin, Anayasanın kabulu lehinde oy kullanan 100,000 kişiden aşağı yukarı yetişkin erkeklerin altıda birinden çok olmadığı pekâlâ tahmin edilebilir»[17] demiştir. Oysa, 1964 Başkanlık seçiminde, 190 milyonu aşan nüfûsun, yaklaşık olarak 90 milyonu seçmen olarak yazılmış, onların da gerçekte 70 milyonu oylarını kullanabilmişlerdir. Acaba 1788 ve 1964 yılları arasında bunu sağlayan ne gibi olaylar geçmiştir?

Amerika'da bundan yüz yetmiş yıl önce, halkın çoğunluğunu seçimlere katılmaktan alıkoyan, yaştan başka üç büyük engel vardı: Servet, renk, ve cinsiyet, Seçme hakkının tarihçesi de bu engellerin ya toptan kaldırılmalarının ya da bunların giderek azalmalarının bir öyküsüdür. Başlangıçta bütün federe devletlerde seçme hakkını zenginlere, mal mülk sahiplerine özgü tutan kanunî sınırlamalar bulunuyordu. Bazan seçmenin asgarî bir miktar servete sahip olmasını zorunlu kılan bir usul üzerinde duruluyordu. Bazan da vergi miktarı ölçü olarak kullanılıyordu. Doğudaki kıyı kesimlerinde geçerli olan bu gibi sınırlamalar, nüfusun Alleghenies'in batısı-

yısı daha çok olan bölümün seçmenlerinde aranan niteliklere sahip bulunması gerekir.» *Amerika Birleşik Devletleri Anayasası*, Mad. I, Böl. II.

[16] Tersine, federe devlette seçme hakkına koyulan bir sınır doğrudan doğruya federal düzeydeki seçme hakkını daraltmıştır.

[17] *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States* New York The Macmillan Company, 1935), p. 250.

na kayması oralarda yeni ülkelerin ortaya çıkması ve yeni devletlerin birliğe kabul edilmesi üzerine önemini yitirmiştir. O yeni yerlerde alıma elverişli boş topraklar vardı. Oralarda çalışan herkes servet sahibi olabilirdi. Gene buralarda aşağı yurttaş sınıfı diye bir sınıf tanımayan cesur ve pek yürekli kimseler bulunmaktaydı. Servet engelleri, herşeyi eşit kılan öncünün, ilk göçmenin o tiz sesli borazanının önünde tıpkı (Filistin'deki) Erihe kentinin surları gibi yıkılmıştı ve zâten on dokuzuncu yüzyılın kaypak toplumsal koşulları altında yeni kale duvarları da öyle uzun boylu dayanamazdı. Batıda iyice kök salmış olan Bentham'cı akım, yeniden Doğuya sıçramış, anayasa ve seçim kanunu değişikliklerini getirmiştir. Nitekim Tocqueville, bunları çok önceden görmüş ve şöyle demiştir: «Seçme hakları genişledikçe, bunları daha fazla genişletmek gerekecektir; çünkü koparılan her tâvizden sonra demokrasinin gücü artmakta ve istemleri de buna göre çoğalmaktadır... Sonunda ayrık tutulan durum bir kural olur çıkar, tâviz tâvizi getirir ve genel oy'un önüne geçilemez».[18] 1832 yıllarında İngiltere'de yeni Reform Kanununa göre halkın yüzde 5'ten daha azı seçmen kütüğüne kayıtlı bulunurken, Andrew Jackson'un ikinci dönem başkanlığa seçildiği seçimde, Amerikan nüfusunun yaklaşık olarak % 10'nu oy kullanmıştır. Abraham Lincoln'ün ilk kez başarı sağladığı başkanlık seçiminde, nüfusun gerçekte yüzde 15'i oy vermiştir. Bu sayıyı o sırada İngiltere'nin % 5 oranındaki seçmen sayısıyla karşılaştırmak uygun olur. Servet esasının eşitliğe karşı yeterli bir savunma aracı olmayı başaramamasından sonra renk (ırk) esasına sarınılmıştır. Zenginlerin seçim işlerindeki üstünlüğünü ortadan kaldırmaya ilk teşebbüs eden Batı olduğu halde, ırk ve renk ayrımının siyasal alandaki önemini azaltmaya ilk başlayan da Kuzey olmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinin doğum kâğıdına şöyle bir kayıt düşürülmüştü: «Bütün insanlar eşit yaratılmıştır.» Bir güneylinin yazdığı bu sözler şimdi harfi harfine ve liberal bir biçimde yorumlanmak gerekiyordu. Gerçi kuzeyli devletler köleliğe izin vermemişlerdi ama, her zenciye genel oy hakkı da tanımamışlardı. İç Savaş sırasında, bu hakkı kullanma imkânı yalnız New England'ın dört federe devletindeki kara derili yurttaşlara verilmişti. Oralarda zencilerin sayısı pek kabarık değildi. İç Savaş'ın meydana getirdiği en önemli hukukî değişiklik Anayasaya (üstün kanuna) koyulan üç

---

[18] A. de Tocqueville, *Democracy in America*, Henry Reeve, I, Chap. IV

yeni ek olmuştur. Anayasanın on üçüncü eki (ya da değiştirgesi) Birleşik Devletlerde insan tutsaklığını kaldırmış, Amerikan ülkesinin tümünü «hür topraklar» haline getirmiştir. On dördüncü ek, *Dred Scott* olayında anlaşmazlık konusu olan Amerikan yurttaşlığı sorununu açıklığa kavuşturmuş ve yurttaşlığı kan esasını göz önüne almaksızın doğum esasına (Birleşik Devletlerde doğmuş olmak ilkesine) bağlamıştır. On beşinci ek yurttaşların siyasal alandaki durumlarını biraz daha açıklığa kavuşturmuştur. Adı geçen Anayasa eki, yurttaşların oy hakkının, «ırk, renk ya da önceden köle olmak nedeniyle» ne federal ve ne de federe devletler tarafından kendilerinden alınamıyacağı ilkesini pekiştirmiştir. Anayasanın ilkeleri bu ekler sayesinde Bağımsızlık Bildirisinin felsefesine bağlanmıştır.

Geriye «bütün erkekler» deyiminin içine «bütün kadınlar» deyiminin de girip girmediği sorununun belirlenmesi kalmıştır. Burada da gene çok iyi bilinen nedenlerden dolayı, Batı, yeniliğin aşırı öncüsü olmuştur. Batının yaban doğasındaki güçlüklere cesaretle karşı koyan kadınlar, oralarda erkek takımının saygısını kazanmışlardır. Bundan başka, Mississippi ile Pasifik kıyıları arasında kalan devlet ve ülkelerde cinsi lâtiflerin sayıları da çok değildi, işte bu azlık kadının değerini arttırmıştı. Bunun içindir ki, Amerikan kadınları ilkin Batı bölgelerinde seçme hakkına kavuşmuştur. Birinci Dünya Savaşının olayları, federe devletlerde ayrı ayrı gelişen bu akımların millileştirilmesini körüklemiştir. Savaş çok sayıda kadının kamu hayatına ve ekonomik işlere katılmasına yol açmıştır. Sonunda, 1919 yılında Anayasaya koyulan On dokuzuncu Ek'le düğüm noktasına gelinmiştir. Servet, ırk ve cinsiyet engellerine karşı yürütülen bu savaşlara rağmen, çağdaş Amerika'da bütün yetişkin kişilerin oy verme yeterliğine sahip olmadıkları, hâlâ bir gerçektir.

Anayasanın On beşinci ve On dokuzuncu Ek'lerinin olumsuz bir ifâde taşıdıkları açıktır. Nitekim, On beşinci Anayasa Ek'inde yurttaşların oy hakkı ırk, renk, cinsiyet ya da daha önce köle olmak gibi nedenlerle *kaldırılamaz* ya da kısılamaz denilmiş, bununla oy hakkının bu dört nedeninin dışında bir başka nedenle hukuken kaldırılabileceği ya da kısılabileceği anlatılmak istenmiştir. Gerçekten, seçmeni kapalı oy verme yerine gitmekten alıkoymak için çeşitli anayasal yollar kullanılmaktadır. Yaş kaydı incelemeyi gerektirmeyecek derecede açıktır. Seçim çevresinde belli bir süre oturma kaydına gelince, bu da seçmenlerin düzenli bir biçimde kütüklere,

seçmen listelerine yazılmalarını sağlamak ve yolsuzluk eylemlerini azaltmak bakımından yerinde bir kayıttır. Federe devletlerin çoğunda okur yazarlık sınavları bulunmaktadır, bu sınavlar yurttaşın demokraside seçme hakkı gibi değerli bir hakkı bilinçli kullanabilmesi ve seçmenin bilgili olması düşüncesiyle savunulmuştur. Nitekim, yurttaşlarının çoğu bir zamanlar göçmen olarak gelmiş ve sonradan yurttaşlığa alınmış bulunan bir ülkede, bu görüşe özel bir yer verilmiştir. Ama devlet bütün yurttaşlarına eğitim ve öğretim olanakları sağlamaz ya da bu sistemi yurttaşlar arasında ayrım yaratmak gibi gizli bir amaçla uygularsa, o zaman bu okur yazarlık sınavlarının savunulacak bir yanı kalmaz. Nitekim, güneydeki birkaç federe devlette egemen zümrelerin oy verme hakkını seçim vergisi koşuluna bağlı tutmuş olmaları, bunun açık bir örneğidir. Bu vergi ister beyaz, ister kara renkli olsun, yoksul yurttaşları seçime katılmaktan alıkoymak ve bazı çirkin siyasal usullerle iktidardakilerin ömrünü uzatmak için koyulmuştur. Ama, 1964 yılında [19] Birleşik Devletler Anayasasına koyulan Yirmi dördüncü Ek'le artık böyle vergilerin federal seçimlerde oy kullanma hakkının bir ön koşulu olması engellenmiştir.

ZENCİ HAK VE HÜRRİYETLERİNİN YETERSİZLİĞİ

Bütün ülkeyi kaplayan bir siyasetin kabul edilmesi ve anayasaya koyulması ile buna mahallî kademede uyulması ve bunun etkili biçimde uygulanması arasında dağlar kadar fark olabilir. Bu siyasete inanmayan ve karşı koymakta inat eden yurttaşlar gerek kanun içi gerek kanun dışı geciktirici, oyalayıcı ve engelleyici yollara ve araçlara başvurabilirler. Ama yönetici dolambaçlı bir dille konuşabilir. Yurttaşın seçmen kütüğüne yazılması gibi pek önemli bir sorunda kullanılan resmî usuller kimi kişiler için kolay ve yalındır ama kimileri için zor, hatta imkânsızdır. Eğer, bunların hiç biri işlemezse, o vakit toplumun elinde kişilerin eski alışkanlıklarını değiştirecek onların yeni kanuna uymalarını sağlayacak hukuktan başka silâhlar vardır. Ekonomik boykot, işinden olma, toplumdan kovulma ve zorbalık, umutsuzluğa düşen kimselerin elinde siyasal hesaplaşmaya dönüşebilir. Buna inanmayanlar Mississippi'yi gidip görsünler. Anayasasının açık amacına ve millî ira-

[19] O sırada güneydeki beş federe devlette hâlâ seçim vergisi vardı.

denin belirlendiği 1957 ve 1964 tarihli Yurttaşlık Hakkı (Civil Right) Kanunlarına rağmen, Amerika'da zenciler hâlâ eşit yurttaş muamelesi görmeyen tek büyük topluktur. Bu konuda yapılan istatistiklerde iki noktaya işaret edilmiştir. Birincisi, güneydeki devletlerde zencilerin çoğunluğu, şu ya da bu yolla, anayasal haklarını, özellikle, oy verme gibi temel bir hakkı kullanmaktan sürekli olarak alıkoyulmuşlardır. Nitekim, 1956'da güney devletlerinin on bir tanesinde oy verme yaşındaki beş milyon zencinin, dörtte birinden daha az bir kısmının seçmen kütüklerine yazıldıkları hesap edilmiştir.[20] 1960'da, aynı devletlerde kütüğe yazılmış bulunan zencilerin sayısı yaklaşık olarak bir buçuk milyondu. Gerçi güneyli zencilerin bir çoğu hâlâ birinci sınıf yurttaş olarak siyasal işlere katılamamakla birlikte, şimdi bu haksızlığa tez elden bir çözüm aranmaya başlanmıştır. Özellikle, kütüğe yazılma konusunda Kuzeyli ve Batılı zencilerin ve beyazların yardımıyla girişilen yoğun çalışmalar etkisini göstermiştir. 1964'de, bazı tahminlere göre, oy verme yaşındaki aşağı yukarı beş milyon zencinden, şöyle böyle 2 milyonu on bir güney devletinde kütüğe yazılmayı başarmıştır. Bu sayı seçme yeterliğine sahip olanların % 40'ını göstermektedir. Ama bu çok büyük bir değişmedir.[21] Son on yılın ileriye dönük eğilimi insana pek yanıltıcı gözükmektedir, gelecek on yıl içinde de aynı yönde ilerlemeler olacağı kestirilebilir.

IRK İLİŞKİLERİNDE DEVRİM

Oy verme, demokrasi politikasının temelidir. Ama insanlar yalnız politika ile yaşamadıklarına göre, onların gerçekte insanlığın onur ve değerini sürdürebilmek için iki yılda bir seçim sandığı başına gitmekten başka şeyler de yapmaları gerekir. İnsanlık onur ve değerinin, yalnız kapalı oy verme yerinde değil fabrikada, dairede; okulda ve üniversitede; tramvay, restoran ve yüzme havuzunda da sürdürülmesi uygun olur. İster politikada, ister eğitimde, iş hayatında ya da mahalli iş ve hizmetlerde olsun, ırk farkı dolayısıyla insanlar arasında ayırım yapmak iğrenç bir şeydir ve aşağı varlıklar olarak görülen, horlanan kimseler için de bu küçültücü bir

[20] Bkz. Şu rapora *The Negro Voter in the South* by Margaret Price (Atlanta: Southern Regional Council, 1957), p. 1. Beyazlardan % 60'i kütüklere yazılmıştı.
En geri kalmış federe devlet Mississippi'dir; orada 1964'de seçmenlik şını doldurmuş olan zencilerin yalnız % 6'sı kütüğe yazılmıştır.

durumdur. Hem toplumsal hem de siyasal yapı içinde, nüfusun onda birini meydana getiren zenciler, ayrı bir topluluk olarak kalmakta ya da öyle kalmaya zorlanmaktadır. Toplumun geri kalan bölümüyle kaynaştırılmamış ve genellikle aşağı bir sosyal statüde bırakılmış ve düşük ücretli işlerde kullanılmış olan Zenciler, bugüne kadar Amerikan ülkülerinden ancak kısmen yararlanabilmiş tek önemli azınlıktır. Ama şimdilerde bunların hepsi mücadele ve değişme konusu olmaktadır. Kazanılmış çıkarları kökünden söken, ayrıcalıkları koparıp atan ve köhne önyargıları bir yana fırlatan topluma dönük bir devrimin ortasındayız. Bu devrimde söz konusu olan şeyler tam anlatılamayacak ya da basit bir dille özetlenemeyecek kadar geniş ve pek patlayıcı sonuçlarla yüklü bulunmaktadır. Çünkü burada seçmen kütüklerinin genişletilmesi ya da toplumsal alışkanlıkların yeni baştan düzenlenmesi sorunlarından daha tehlikeli bir sorun vardır. Burada sınav geçiren şey, yurttaşlık bilincimizin bütünlüğünden başka bir şey değildir. Dünyadaki gücümüz ve etkimiz de eylem ve davranışlarımızla ortaya koyacağımız örneğe bağlı olacaktır.

Irk ilişkilerinde eşitliğe doğru gidiş, bu yüzyılda dünyanın sürükleyici akımlarından biri haline gelivermiştir. Alman Nasyonal Sosyalistleri ile Güney Afrika'lı Milliyetçilerin acımasız reddettikleri ırk eşitliği sorunu, eşitliğin kabul edilmesiyle kendiliğinden önemini yitirmiş ve bütün insanlığın doğuştan bir değer taşıdığı gerçeği onaylanmıştır. Eşitlik illkesi kişiye verilecek olanakların o kişinin içinde doğduğu ya da tesadüfen bağlı bulunduğu gruba göre değil, her bireyin yeteneklerine göre verilmesini ister. İnsan eliyle koyulmuş olan gerek kanunî gerek toplumsal ırk ayrımı engellerini ortadan kaldırmak ve kişilere liyâkatlerine göre muamele etmek görevi, bizim kuşağa düşmektedir. Antropolog ve sosyologların birçoğunun araştırmalarından çıkan bir sonuç varsa, o da şudur: Ayrı ırk, din, kültür, servet ve türdeki bütün insan grupları karşılaştırıldığında, hiç bir grupun doğuştan üstün ya da aşağı olduğunu gösterir bir kanıt bulunamamıştır. Bir gruptaki insanlarla öteki gruptaki insanlar arasında görülen farkları, insanların kendileri koymuşlardır, kaynağını toplumdan alan bu ayrım kimine eğitim, gelir, ilerleme yolunu açmış kimine bu yolu kapamıştır. Oysa bu gibi ayrımlar ortadan kaldırıldığı zaman, deneyler göstermiştir ki daha önce haklardan yoksun olan ve ikinci sınıf yurttaşlar grupuna bağlı bulunan kimseler de, tıpkı eski ayrıcalıklı gruplar gibi yeteneklerine uygun düşen düzeye erişebilmektedir

Çeşitli iç ve dış etkenlerle Birleşik Devletlerde II. Dünya Savaşının bitiminden bu yana yeni koşullar meydana gelmiş ve düşünce ortamı değişmiştir. Yıllardan beri ilerleyen ve gelişen bir ülkenin parçası olan Güney bölgesi de ister istemez değişmektedir. Endüstrileşme güneyin ekonomisini değiştirmiş ve hayat düzeyini yükseltmiştir. Öğretici, aydınlatıcı nitelikteki federal programlar, özellikle Tennessee Vâdisi Âmirliği, geri kalmış, yoksul bölgelere federal devlet yardımını getirmiştir. Ayrıca, II. Dünya Savaşının bir özelliği de ırk üstünlüğünü öngören Nazi doktrinine karşı Amerika Birleşik Devletlerinin savaşması olmuştur. Daha sonra Komünist devletlerle aramızda başlayan rekabetlerle Güney, çağdaş dünya tarihi içindeki yerinin kendi kendine bilincine varmıştır. Afrika'daki Avrupa sömürgelerine bağımsızlık verilmesi, kara derili insanlara yavaş yavaş kendi ırklarından övünç duymayı öğretmiştir. Afrika hükûmetlerinin başkanları New York'taki Birleşmiş Milletlere katılıp orada diplomatik bir hüsnü kabul gördükleri zaman, Amerikan zencileri neden hâlâ ırk ayrımına tâbi tutulduklarına şaşmaktan kendilerini alamamaktadırlar. Nitekim Amerikan zencileri git gide açık ve seçik dile («Bütün insanlar eşit yaratılmıştır») diye Bağımsızlık Bildirisi ilkelerinin ve Anayasanın (Onüçüncü, On dördüncü ve On beşinci Ek'lerinin) uygulamaya konulmasında diretmektedirler. Nihayet, bu ülke İç Savaşın ve onunla birlikte Kurtuluş Bildirisinin yüzüncü yıl dönümüne yaklaşırken Zenciler de yeni bir atılışla içinde bulundukları durumun «hemen derhal» düzeltilmesini istemektedirler. Son yıllarda, eskisinden farklı olarak ırk ilişkileri tarihine zenci davranışlarında başgösteren yeni bir militanlık olayı yazılmaktadır. Nitekim son yıllarda yeni örgütler ortaya çıkmış, yeni taktikler benimsenmiş, becerikli ve etkili önderler belirmiştir. Her toplumsal devrimde olduğu gibi, bu devrimde de tutku ve benimsenen felsefe bu tutum ve davranışları alabildiğine değişik biçimlere sokmuştur. Nitekim, Muhterem Peder (Rahip) Martin Luther King Hıristiyan ahlâkına başvurup Gandhi'nin pasif direnme yöntemlerini savunurken Kara Müslüman mezhebine bağlı olan aşırı unsurlar da beyazlara, Hıristiyanlara ve Amerika Birleşik Devletlerine karşı tamamen tiksinme dolu bir tepki göstermektedirler.

TOPLUMSAL AYRIMA KARŞI KOYMA EYLEMLERİ

Bu devrim kendi akışını izlerken, bunun etkileri toplumsal düzene yayılmaktadır. Zencilerin eşitlik isteklerindeki ana amaçlar-

dan birinin eğitim sistemi olması anlaşılır bir şeydir. Okullar ve üniversiteler kamu paralarıyla beslenince, bunların politikaları da kamu yararına tabi olur. Kamu kuruluşlarının ırk esasına göre ayrım yapmaları, On dördüncü Ek'teki ilkenin inkârı demektir. Çünkü, On dördüncü Ek, bir federe devletin kendi yetki alanı içinde herhangi bir kişiyi «kanunların eşit himayesinden yoksun bırakmasını» yasaklamaktadır. Bu ünlü formülün içerdiği anlam pek açık olmakla birlikte, gene de bu Ek'in Anayasaya koyulması ile bunun okul çocuklarının eğitimi gibi çok önemli bir alanda açık bir dille yorumlanması arasından 86 yıl geçmiştir. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, *Plessy vs. Ferguson* dâvasında Yüksek Mahkeme «ayrı, ama eşit olmalı» doktrinini kabul etmiştir. Bu hükme göre kamunun malı olan ulaşım araçlarında ayrı ırktan kimselere eşit olanaklar tanınacak, ancak bunlar eşit olduğu sürece bu kimseler ayrı ayrı yerlerde oturabileceklerdir. Birkaç yıl sonra, bu anlayış okullara da uygulanmıştır; Güneyin siyaseti ise birbirine paralel ve sözde eşit hizmetler sağlayarak ırklar arasında toplumsal karışımı engellemek olmuştur.

Ne var ki, bu siyaset hep varsayıma dayanmaktan öteye gidememiştir. Ayrı olanak ya da fırsatların eşit olabileceği izlenimi verilmekle ve gerçekte de öyle yapılmakla teorik yönden Anayasaya da uyulmuş oluyordu. Giderek dolambaçlı bir hal alan bu iddia ile gerçekler birbirini tutmamaya başlamıştı. Çok kez bu iki hizmet grupu arasında yalnız maddî nitelikler bakımından bir ayrılık belirmekle kalmıyor, ırk ayrımı gerçeğinin kendisi de kişilerin psikolojisi ve toplumun ahlâkı üzerinde derin etkiler doğuran kasıtlı bir engel kuruyordu. İki ayrı ırk yan yana yaşar da, bunlardan yalnız birisi yan yana, bir arada yaşamanın biçimini belirler ve ayrımın esasını tesbit ederse, o zaman eşitlik bir gerçek değil bir efsâne olur. Bunun sonunda da toplum içinde ister istemez üstün ve aşağı kişiler ilişkisi doğar. Bütün toplumsal yararların «denklemin» bir yanında alıkoyulması halinde, bu gerçeği gözönünde tutmayan bir yargıç adaleti gülünç duruma düşürür. Bu gerçeği Yüksek Mahkeme güçlü bir dille açıklamıştır. Yüksek Mahkeme 1954 yılında oybirliği ile verdiği önemli bir kararda ülkedeki bütün devlet okullarında ırk birliğini gerekli görmüştür. Baş Yargıç Warren'in görüşü gerçekleri örten bu sahte perdeyi yırtmış ve ırk birliği sorunu ivi niyetle, inandırıcı, valın bir dille şöyle açıklanmıştı «Devlet okullarında beyazlarla kara derili çocuklar arasında

yapılan ayrımın kara derili (zenci) çocukları üzerinde zararlı etkisi vardır. Kanun zoruyla yapıldığı zaman bunun daha büyük etkisi olmaktadır; çünkü ırkları ayırma siyasetinden genellikle zenci grupunu aşağı gören bir anlam çıkarılmaktadır... Ayrı eğitim olanakları aslında eşit değildir.» Bir ilkenin açıklanması ile onun ayrıntılı olarak uygulanması arasındaki boşluğun bu kadar açık bir örneğine çağdaş olayların pek azında rastlanmaktadır. Bu kararın sonunda acı çatışmalar patlak vermiştir, ama bu çatışmalar yalnız ırk ilişkilerini etkilemekle kalmamıştır, öteki alanlara da sıçramıştır, örneğin iki siyasî partide, federal ve federe hükûmetlerde, federal devletin her basamaktaki yasama, yürütme ve yargı organlarında, polis ve orduda, Amerika Birleşik Devletlerinin uluslararası nüfûzunda bir kargaşa meydana getirmiştir. Beyazların birçoğu (gerek memurlar gerek özel kişiler) ülkenin üstün yasasının (yani anayasasının) açıkladığı ve yüksek mahkemesinin emrettiği ırk kaynaşması, ırk birliği ilkesini benimsememekte diretmişlerdir. İşte asıl sorun da budur, yani bu katı direnişin üstesinden gelmektedir. Ama bu temel ilkeye kolayca ya da çabucak uyulamayacağını Yüksek Mahkeme de başlangıçta kabul etmiştir. Çünkü müesseselere ve davranışlara uzun bir süreden beri yerleşmiş olan toplumsal uygulamaların değişmesi zamana ihtiyaç gösterir. Ayrıcalıkları kırpılması gereken özel topluluklar, kamu otoritelerine bile, öyle birdenbire boyun eğmezler. Nitekim millî bir çoğunluk, coğrafi bakımdan belli yerlerde toplanmış bulunan muhalif çoğunlukları, inandırmakta zorluk çeker ve üzerinde kolay kolay etki ve baskı kuramaz. İşte bütün bunlardan dolayı Yüksek Mahkeme ilgili bölgelerin yetkili kişilerini «ayrı, ama eşit» olanakları «birarada ve eşit» olanaklara çevirmek üzere gerekli hazırlıkları yapmaya çağırmış ancak bu değişikliğin «ihtiyatlı ve süratli» yapılmasını sağlamak amacıyla onlara uygun bir süre vermiştir. Bu karardan tam on yıl sonra, Zenciler kendi kendilerine - federal devletin gösterdiği süratin mi yoksa mahallî direnişin mi daha ihtiyatlı olduğunu sormuşlardır. Gerçek sonuçları şu sayılar açıklamaktadır. 1964 yılının sonunda, Amerikan iç savaşı sırasında güneyli devletlerin birliğine bağlı olan on bir devlette, aşağı yukarı toplam 3 milyon zenciden 64.000'ni (yalnız % 2.14) çift ırklı okullara yazılmışlardır.[22]

[22] Bu bilgiler için bkz. Southern Education Reporting Service, Nashville Tennessee, *New York Times* (Special Education Survey), Jan. 13, 1965, p. 75.

Irk birliğinin kurulması öyle gerginliklere ve öyle mücadelelere mal olmuştur ki bunları elbette bu sayılar açıklayamazlar. 1957'de Arkansas'ın Little Rock kasabasında başlayan, Virginia, Louisiana, Alabama ve Mississippi'de birbirini kovalayan olaylarda, mahallî yöneticiler, yasama meclisleri ve valiler federal hükûmetin otoritesine kafa tutmuşlar ve bazan önlerine daha üstün bir kuvvet çıkıncaya kadar mahkeme kararlarına uymamışlardır. Gerek Başbakan Eisenhower gerek Başkan Kennedy federal mahkemelerin verdikleri kararları uygulatabilmek için bir orta okula ve üniversiteye asker göndermek zorunda kalmışlardır

Ama hepsi bununla bitmiş değildir. Zencinin kendine saygı gösterilmesini sağlamak için giriştiği mücadele bütün alanlara, konuta, halka açık yerlere ve hizmetlere yayılmıştır. Kanunla olmasa bile, gerçekte, zenciler genellikle kasabalarda «zenci bölgesi» denilen yerlerde beyazlardan ayrı oturmak zorunda bırakılmışlardır. Kuzeyin ve Batının büyük şehirlerinde de bu uygulama genellikle Güneydeki gibi olmaktadır. Şimdi zenciler bu gecekondu semtlerinden çıkarak, daha önce tamamen beyazların oturmakta oldukları yerlere yerleşmeye çalışmaktadırlar ama, onların buralara gelmeleri pek hoş ve özden karşılanmamaktadır. Otellerde, restoranlarda, otobüslerde, tiyatrolarda ve plajlarda da aynı şey olmaktadır. Bu çeşit genel yerlerden ortaklaşa yararlanma düşüncesini çoğu topluluklar sert tepki ile karşılamaktadır. Nitekim gösteriler, oturma grevleri ve kütle protestoları halinde beliren bu tepkiler giderek başkaldırmalara, yakıp yıkmalara ve ölümlere yol açmaktadır. Bu, bir evin, aile yuvasının kendi içinde bölünmüş olmasını göstermektedir; ama bu bölünmelerin ortadan kaldırılması için önemli bir çaba harcanmaktadır.

Irk ilişkilerindeki bu devrim bir de, ister istemez ekonomik cepheye yayılmıştır. Gelir dağılışında eşitsizlik varsa haklarda biçimsel bir eşitlik sağlamanın uygulamada pek az önemi olur, çünkü kapıların çoğunu açan anahtar paradır. Azınlıktaki ırkın üyeleri faturayı ödeyemedikten sonra, konutta, otelde, restoranda ya da bir golf kulübünde ırkları kaynaştırmaya çalışmak neye yarar? Sonuç olarak, eşitlik kampanyasına girişenler işe alınma ve daha kazançlı mesleklere girme konularında kendilerine eşit olanak sağlanmasının yollarını araştırmışlardır. Bu noktada zencilerin yapılmasını istedikleri bazı değişikliklerin biribirine bağlı şeyler olduğu meydana çıkmaktadır. Bir mesleğe ya da daha hüner ve yete-

nek isteyen bir işe girebilmek için, daha iyi öğrenim görmek gerekmektedir. Buna ulaşabilmek için de, ırk ayrımı gözeten sistemin ortadan kalkması zorunlu olmaktadır. Zenci-beyaz ayrımı yapmadan, onları birlikte okutan eğitim sisteminde, özellikle ilkokul düzeyinde, zencilerle beyazların konutlarının da birleşik olması düşünülmüştür. Ne var ki, daha güzel semtlerde bir ev ya da apartman kiralamak veya satın almak çok parayı ve yüksek geliri gerektirmektedir. Bütün engelleri bir çırpıda ortadan kaldırıp atacak bir kaldıraç bulunmamaktadır, oy hakkı da bu engelleri kaldıramamaktadır. Hem siyasal hem de toplumsal yönü olan bir devrimde, haklardan yoksun bırakılmış, artık sabırları tükenmiş ve ayaklanmış bulunan - kişiler bütün cephelerde birden ilerleme stratejisini izlemişlerdir. Bunu için de, 1964 tarihli Yurttaşlık Hakları Kanununun çıkarılması, siyasetin toplumu yeniden kuracak kanunlar yapabileceğini gösteren pek etkileyici bir başarı olmuştur. Bu kanunlarla, Kongre millî bir siyasetin belirtisi olan çoğunluk iradesini resmen yazılı biçime sokmuştur.

KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

Bir kimse kendini olayların akıntısına kaptırır ve içinde çok aşırı duygular kabarırsa, o zaman insan ilişkilerinde meydana gelen köklü bir değişiklik üzerinde dengeli bir yargıya varmak güçleşir. Ama ırk eşitliği dürtüsüne geniş ve ciddî bir açıdan bakılarak karar verilmek istenirse, o zaman bazı noktaların belirlenmesi gerekir. Önce, bir kimse şunu bilmelidir ki bu konularda tek başına bütün Güney'i suçlamak bir haksızlık olur. Altmış yılı ortalarında geçen olaylar ırkla ilgili ön yargıların coğrafî bir çevreyle sınırlı olmadığını ortaya koymuştur. Kuzeydeki ve batıdaki toplumlar eylemlerine karşı çıkıldığını görünce, o zamana kadar bu sorunla açıktan açığa karşılaşmamış olan ve yakın çevrelerde oturan kimselerin birçoğu ırk korku ve endişeleri, sınıf ayrımı ve servet çıkarları gibi birbirine karışmış nedenlerle, ırk bütünlüğüne karşı direnmişlerdir. Amerikalıların çoğu bu davranışı göstermemişlerdir eğer göstermiş olsalardı, Yurttaşlık Hakları Kanunu, hiç bir zaman kanunlaşamazdı - ama böyle davranmış bulunan azınlığın, sonuç üzerindeki etkisi gene de büyük olmuştur.

Her iki aşırı uçta, eşitlik uğruna girişilen Zenci kampanyasının doğurduğu duygular kimi yerde korkunç zorbalık olaylarına dönüşerek vozlaşmıştır. Alabama'da bir kilisenin havaya uçurul-

ması, kilise okulundaki Zenci çocukların öldürülmesi ya da Mississippi'deki gibi, oraya zencileri yurttaşlık haklarına kavuşturmak için bir federe devletten gelmiş üç öğrencinin canlarına kıyılması, olsa olsa Hitlerinkine benzer bir tiksinme duygusundan ve ahlâk yoksunluğundan ileri gelebilir. Politikada daima kesin olan bir şey vardır: Aşırı uçlar onlara karşı olan uçları doğurur. Bunun içindir ki bazı Zenciler ülkenin şu ya da bu yanında mâsum beyaz kişilere saldırarak acımasız bir öç almaktadırlar; gene bunun içindir ki Klân adamları * ve onların bir türü olan Kara Müslümanlar ortaya çıkmıştır.

Ama bu akımda umut verici yanlar da görülmektedir. Nitekim basındaki başlıklar görülmedik hiddet ve şiddet haberleri ile dolup taşmakta ve bunlar dünya gazetelerinde üst üste basılmaktadır. Gelgelelim bu alandaki ilerlememiz aynı ilgiyi çekmemektedir, çünkü-sağlam, ama ağır ilerliyoruz, işleri bölük pörçük ve çok kez sakıngan bir biçimde yürütüyoruz. Ama şimdiye kadar eşitlik adına elde edilen kazançlar gerçekten anılmaya değer kazançlardır. İnsan geçmişi düşündüğü vakit, Georgia gibi bir federe devlette altmış yılının başlarında bir patırtı kütürtü ya da aşırı sürtüşme olmaksızın meydana gelen değişiklikleri gerçekten etkileyici bulmaktadır. Başkent Atlanta, aydın yurttaşın önderliği altında gerek kamusal ve gerek özel alanlarda ne gibi olumlu işlerin yapılabileceğini gösteren açık bir örnektir. Ayrıca, Birleşik Devletler üzerinde pek geniş genellemeler yapacak olanlar, bunu yapmadan önce biraz dursunlar ve Amerika'nın Mississippi'den başka bir de Hawaii'si, Harlemlerinden başka bir de Honolulu'su bulunduğunu akıllarına getirsinler. «Pasifik'in yol kavşağında bulunan», bu ellinci federe devlet, farklı etnik toplulukların ve ırk gruplarının bir arada yaşamayı öğrendikleri ve yararlı bir biçimde birleştikleri canlı bir laboratuvardır. Elbette bu da, Birleşik Devletler Anayasasının birbirinden çok farklı nitelikteki halklara gerçekten uygulanmasıyla elde edilmiştir.

Şunu da unutmamamız gerekir ki, toplumumuzda çatışma, karşıkoyma ve hatta zorbalık varsa, bu şimdi mevcut haksızlıkları düzeltmeye doğru olumlu adımlar atmış olmamızdan ileri gelmektedir. Bu noktada Amerikan denemesi daha geniş eşitliğe yönelmiş bulunan dünya akımının bir parçası olmaktadır; ayrı ayrı ırklar

(*) Burada yazar Ku Klux Klan adı verilen gizli bir militan örgütü anlatmak istiyor (Çevirenin notu).

yeni toplumsal ve fizik ilişkiler içinde birbirleriyle çatıştıkları vakit buna karşı beliren tepkilerin çok akıldışı ve tehlikeli olabileceklerini görmekte ve anlamakta artık yalnız değiliz. Büyük Britanya bundan yirmi yıl önce kendi içinde ırk sorunu diye bir sorun bilmeyen bir ülkeydi. Ama, o zamandan bu yana, İngiliz Uluslar Topluluğuna bağlı yurttaşların Antiller'den, Afrika'dan, Pakistan ve Hindistan'dan, İngiltere'ye göç etmeleri ve Londra'nın belli bölgelerinde ve öbür şehirlerde toplanmaları, orada da, Kuzey Amerika'da öteden beri bilinen bazı benzer tepkiler uyandırmıştır. Hattâ İngiliz parlâmentosu uluslar topluluğu ile sömürgelerden İngiltere'ye göçü serbest bırakan geleneksel göç politikasını değiştiren bir kanun çıkarmıştır. İngiltere'de ilk kez, 1964 genel seçiminde, oraya yeni gelen kara derili kimselerin varlığı sürtüşmeler doğurmuş ve bu birtakım seçim çevrelerini siyasal yönden etkilemiştir. Hindistan'da, Hindû kastlarının[23] varlığını sürdürmesi yenileşme, modernleşme için büyük bir engel meydana getirmektedir. Gandhi «paryaların alınyazısını değiştirmek için bir insanseverin (bir humanistin) yapabileceği herşeyi yapmıştır; Nehru'nun kendisi doğuştan yukarı kasttan bir Brahman olduğu halde, o da Jefferson gibi eşitlik yanlısı olmuş, eşitliğe bağlanmıştır. Özellikle şehir çevrelerinde, kast ayrımlarının ortadan kalkmasında göze çarpar bir ilerleme olmuştur. Ama Hindistan'ın kır bölgelerine, tıpkı her yerdeki kır bölgelerine olduğu gibi, güçlükle el atılabilmekte ve buralarda değişme yavaş yürümektedir. Gerçekten de, Hindistan'ın kast ayrımı yüzünden çektiği güçlükler, Birleşik Devletlerin ırk sorunları yüzünden çektiği güçlüklere benzemektedir, orada da yine merkezden doğan aydınlık, ileri fikirleri taşranın geri kalmışlığı karartmaktadır.

Eşitsizliğin canı kolay kolay çıkmaz. Ayrıcalıklı kimselerin çıkarlarını, çatışmadan bıraktıkları ender görülmüştür. Bu söz yalnız ırklar arasındaki çatışmalar için değil, din, dil grupları ve milletler için de doğrudur. Dünya politikasındaki durum da, devletlerin iç durumlarından pek farklı değildir. Dünya politikasında da sömürge yönetiminden kurulan ve daha sonra bağımsızlıklarına kavuşan milletlerin sözcüleri gerek Birleşmiş Milletlerde gerek başka yerlerde[24] hep kendileri söz sahibi olsun isterler. Gerçekten, bu is-

[23] Kast ve ırk kavramlarının birbirleriyle ilgileri yok değildir. Genellikle üst kasttan olan Brahman'ların derileri açık, Paryalarınki ise çok kez koyu renklidir

[24] Bu konuda bkz. 13. Bölüm.

teğin evrenselliği onun ruhî yoğunluğu kadar önemlidir. Ayrıca, tarihsel açıdan bakıldığında eşitlik düşüncesine ender uyulduğu görülür. Geniş ve dar kapsamlı yurttaşlık kavramlarını gözden geçirmekle, bir kimse bu iki bölümdeki konuya, siyasal tarihin ve yürürlükteki anayasaların çoğunun oligarşilerin ürünü olduklarını hatırlatarak son verebilir. Normal ve geleneksel olarak çoğunluk, azınlık eliyle azınlığın yararına yöneltilmiştir. Genellikle insanoğlu eşitsiz ve ayrıcalıklı rejimler altında yaşamıştır. Bunun tersi ise ender görülmüştür. Ama bu yolda hem eski ve hem de yeni insanlar çaba harcamışlardır. Teorik açıdan bütün insanların aslında eşit olduklarını ilân etmek ve uygulamada herkese aynı hakları tanıyan bir sistem kurmak tuhaf ve anormal bir şeydir. Ama son yüz yılda, bu yöndeki eğilimlerden eski yüzyıllara oranla daha sık söz edilmeye başlanmıştır, eskiden ender görülen bir şeyin şimdi moda haline gelmesini ümit etmek için bazı nedenler vardır. Gerçekten oy ilkesinin kabulü, yalnız Birleşik Devletlerde, Britanya'da ve Hindistan'da değil, orta boyutlu ve küçük ülkelerin birçoğunda da son yüz yıl içinde insanlık tarihinin siyasal zaferleri olarak yükselmektedir. Bütün yetişkin yurttaşların hükûmetin seçimine katılma hakkına sahip olmaları, eski çağlarda eşi görülmeyen yepyeni bir olgudur. Churchill'in deyişiyle, bu kadar büyük bir çoğunluk pek küçük bir azınlığı seçebilmek için daha önce hiç böyle bir imkâna sahip olmamıştır. Nüfûsun büyük bir bölümünün şimdi seçim sürecine katılma hakkına sahip olduğu çağdaş devletlerde, Kant ve Bentham'ın formülleri ile büyük Bildirilerin engin insan sevgisi uygulanmaya başlamıştır.

6
İKİNCİ SORUN:
- I - Devlet ve Toplum

TOPLUMUN BİRLİĞİ. Hükûmetlerin varlık nedeni istediğimiz bazı sonuçları sağlamaktır. Öyleyse, devletin ne olduğunu öğrenebilmemiz için, onun gördüğü işlere bakmamız gerekir. Demek ki, şimdi devletin hizmet ettiği yurttaşların niteliğinden devletin kendi hizmetlerinin niteliğine dönüyoruz. Gördük ki, bütün topluluklar (toplum içindeki birlikler, kollektiviteler) yerine getirdikleri görevlere göre ayrılmışlardır. Devlette ise, bu görevlerin çeşitli alternatifleri bulunur ve bunlar da geniş bir tercih alanına yayıldıkları için tartışmalıdırlar. İşte bu tartışma da devletin yaptığı işlerden yapabileceği işlere doğru uzayıp gider. İnsanlar, devleti tartışırken devlete özgü görev ve işlere kendi seçmelerini (tercihlerini de) karıştırırlar, böylelikle devlet görevlerinin incelenmesi yalnız tasviri değil, normatif bir inceleme olur. Çünkü devlet görevlerden meydana gelir, devletin görevlerinin (fonksiyonlarının) ne olması gerektiğini de insanların anlayışları etkiler.

Bir kimse akla uygun bir seçme (tercih) yapacaksa, iki seçmeli durumları (alternatifleri) anlaması, onların ne olduğunu bilmesi gerekir. Demek ki, devletin görevlerine ilişkin bir tartışmanın kapsadığı sorunları anlamak, kavramak önemlidir. Burada söz konusu olan önemli nokta nedir? Niçin insanlar hükûmet ve devlet işlerinin alanını genişletmek ya da bunları daraltmak için bu kadar çaba harcıyorlar? Devlet toplumun içinde oluştuğuna göre, acaba devlet bir kez büyüyüp olgunlaştıktan sonra toplumla arasında ne gibi bir ilişki meydana gelir? Bu sorulara 2 nci Bölümde incelenmeye başlanmış olan ürüşlerden yararlanarak, onlardan

bir ipucu yakalayarak cevap verilebilir. O bölümde, insanlar arasındaki işbirliği ve rekabetin grupların çoğalmasına yol açtığı ve kişilerin çeşitli biçimlerde birleştikleri ve insanların ya ortak amaçlarla ya da birbiriyle çatışan tutkularla yeni birleşmelere gittikleri konusu üzerinde önemle durulmuştu. Toplumun karmaşık bir bütün ve bu bütündeki kişilerin de birçok grupların üyesi olmaları, her birimiz için birbiriyle yarışan (rekabet eden) bağlılıklar sorununu ortaya çıkarır. Toplumu kuran gruplar arasındaki bu dıştan bölünme, içerde de Toynbee'nin «ruhta bölünme» dediği biçimde yeniden meydana gelir. Eğer insanlar birlikler ve gruplar arasında bir uyum (âhenk) olsun isterlerse, o vakit iki koşulu gerçekleştirmeleri gerekir. Öznel (subjektif) açıdan insanlar kendilerini birleştiren, toplayan şeyin, onları ayıran şeyden daha üstün olduğuna inanmalıdırlar. Nesnel (objektif) açıdan da insanlar bu duygu ya da inanları örgütleyecek birtakım kurumsal, (müessesevî)araçlara ihtiyaç duyarlar. Çünkü «toplum» deyiminin yalnız bir genel deyim olması istenmiyorsa, o zaman bu karışımı bir arada tutacak, birleştirecek bir başka nesne bulunmalıdır. Acaba bu «nesnenin» ne biçim bir nesne olduğu belirlenebilir mi?

PLURALİZM İLE MONİZM ARASINDAKİ ÇEKİŞME

Toplumu meydana getiren gruplar arasındaki ilişkilere iki görüş açısından bakılmıştır. Kimi ünlü düşünürler toplulukların insanın özgür eylemleri ile kendiliğinden ortaya çıktıklarını ileri sürmüşlerdir. Aslında bunlar birbirinden bağımsızdırlar; nasıl toplanma, birleşme dürtüsü farklı ise, toplulukların kendileri de farklıdır. Bu bakımdan, özgür bir biçimde ortaya çıkan toplulukların gene özgürce iş ve görev görmeleri gerektiği sonucuna varılmıştır. Çünkü toplulukların özgür olabilmeleri için, eşit ve birbirleriyle uyum içinde bulunmaları gerekir. Hiç bir topluluğa öbür topluluklar üzerinde üstünlük kuracak bir ayrıcalık tanınamaz. İnsanlığın gösterdiği çabaların, tek bir yüce iyiliğe ya da tek bir amaca sığdırılamıyacağı öne sürülmüştür. İnsanlar bir amaca değil birden çok amaca ulaşmak isterler; insanların amaçları çok olduğuna göre toplumun yapısı da öyle olmak gerekir.[1]

[1] Bu görüşün örnekleri için, şu eserlere başvurulabilir. Harold J. Laski, *Grammar of politics*, 3 rd. Ed. (London : George Allen/Unwin, 1934), pp. 25-28, 37; Robert M. MacIver, *The Modern State* (New York Oxford University Press, 1926), pp. 7, 182.

Pluralist'lerin bu görüşlerine monist'ler katı bir görüşle karşı çıkarlar. Monist'lerin görüşüne göre toplum tektir ve öyle olmalıdır; toplumun birlik içinde olabilmesi için, bu birliği sağlayacak bir bağ bulunmalıdır. Gerçi insan dürtülerinin kendiliğinden çeşitli gruplaşmalar meydana getirdiği doğrudur ama, bunlar bir kez ortaya çıkmaya görsünler, özgür bir biçimde meydana gelmiş olsalar bile, artık özgür ve bağımsız kalamazlar. Gruplar kendi amaçlarını izlerken ve bir düzen ve âhenk yaratayım derken, birbirlerinin üzerine çöreklenirler. İnsanlar da bağlı oldukları bu birbirinden ayrı ve çok kez birbirine rakip toplulukların (birliklerin) çatışan istekleri arasında şaşkına dönerler. Bu sorun daha alttaki iyilikten yüksek ve onu da içine alan bir yüce iyilik bulunarak çözülür. Ayrıca, tek topluluk (ya da birlik) bu yüce iyiliğe erişmekten sorumlu tutulmalıdır. Geri kalan bütün topluluk ya da birlikler bu topluluğun buyruğu altında tutulmalı, ona bağlı olmalıdır. Böylelikle toplum hem örgüt hem de amaç bakımından birliğe kavuşmuş, birlik ve bütünlük içinde tutulmuş olur.

Elbet bu görüşlerden her birinin güçlü ve güçsüz yanları vardır. Görüşlerden biri çeşitli davranışları doğuran zengin bir kaynak olarak topluma önem vermektedir. Bu düşüncenin savunucularına göre, merkezden ya da tek elden yönetimin öne sürülmesi, onların kafasındaki ideal toplum türünün ölmesi demektir. Çünkü onlar kendi kendine oluşu, özgürlüğü, çeşitliliği, özerkliği grupların ve grup etkinliklerinin başlıca erdemi sayarlar; onların en beğendikleri toplum da bu çeşit niteliklerin pek bol olduğu bir toplumdur. Ama ne var ki toplumdaki bu farklılık ya da çeşitlilikten birlik zarar görmektedir. Pluralist toplumlardaki özerklik durumu giderek pek yüceltilir ve büyütülürse, «büyük toplum» ortadan kaybolur, tıpkı Cheshire kedisi gibi olur, yalnız bir yüz görülür, derken o da silinir bir sırıtma kalır ve en sonunda ondan da hiç bir iz kalmaz.

Monistin durumu ise bunun tam tersidir. O hep bütünden yanadır, —âhenk ve amaçta teklik gibi—, öteki erdemlerin bütünle birlikte geleceğini ümit eder. Monistin görüşüne göre, çokluk tek noktada birleşmedikçe bunlara erişilmez. Bu birlik yalnız öznel (subjektif) davranışlarla da meydana gelemez. Toplumu birleştir-

[2] Ne tuhaftır ki, monistlerin düştükleri çelişmeler de pluralistlerinkinden aşağı kalmamaktadır. Bu çelişmeler Aristo'nun *Politika* adlı eserinin ilk paragrafında ve Mussolini'nin *Faşizmin Sosyal Siyasal Doktrini* adlı eserinde görülebilir

mek için, insanların toplu, bir arada olduklarına inanmaları yetmez. Bu inanç ve duygunun müesseseler yoluyla gruplar arasında düzenli ve tutarlı ilişkiler kuracak bir örgütle güçlendirilmesi gerekir. Gerçi böyle bir bütünleşmeye monist de istek duyar ama, bu tutumu onu güçlüklerle karşılaştırır. Çünkü monistin bütün üzerinde aşırı derecede durup durmamasına göre bir sorun doğar yani monist bütün üzerinde aşırı derecede dururs a, üstün birleştirici organdan başka gruplar özerkliklerini tehlikeye düşürecek kadar anlamlarını, özelliklerini ve birliklerini kaybederler. Birliğin müeyyidesi de topluma zorla tek türlülüğü kabul ettirmek olur.

Ayrıca, toplumla ilgili bu iki görüşten her biri kendi özel durumundan ileri gelen bir güçlükle karşılaşır. Her iki felsefî görüş de açıkca bir şeye karşıdırlar: Pluralist görüş örgütlenmiş topluma; monist görüş ise anarşik farklılığa, karşıdır. Ama, yararlı ya da yapıcı olmak bakımından, acaba bu görüşlerin her biri kesinlikle ne çeşit bir toplum ileri sürmektedir?

Pluralist'e göre ahenkli toplulukların çok olması ve bunların birbirlerini karşılıklı etkilemeleri ile herhangi bir grupun elinde aşırı güç ve kudretin birikme tehlikesi ortadan kalkabilir.[4] Ama, pluralist onun mantık ve düşüncesinde doğuştan var olan gizli güçlerin peşine takılarak bu konuda daha da ileri gidebilir. Toplumun hem küçük küçük gruplara ayrılmasını hem de bu grupların bireylere bölünmesini benimser. Bunun içindir ki, gerçek pluralist bireyci olan pluralisttir. Pluralist bireylere önem verir; grupları birleştiren topluma nasıl karşı çıkarsa, bireylerin birleştikleri gruplara da öyle karşı çıkar. Böyle düşünülürse, pluralizm, özerk topluluklardan çok, özerk bireylerin çokluğu olur. Ya da tam tersine, pluralist bir başka yöne yönelebilir. Bireylerin gruplaşma ve örgütlenme ihtiyacında olduklarını kabul eder ama, gene de bu çok sayıda topluluklar arasında nasıl bir denge ve âhenk kuracağını pek kestiremez. Bunun için de yaklaşık olarak eşit ağırlıkta ve büyüklükte olan iki kuruluş arasında denge kurma düşüncesini destekler. Pluralist, Monistin benimsediği monopol (tekel) tehlikesinden korktuğu için dualizm de karar kılar. İki büyük topluluk çok topluluktan daha oturaklı ve tek topluluktan daha sağlamdır. Gerçekten, bu ve bundan sonra gelen bölümdeki incelemeler de göste-

[3] 1914 yılında yayımlanan, Graham Wallas'ın kitabı bu başlığı taşımaktadır.

[4] Madison'un toplum anlayışı da aslında, böyledir. Bkz. *The Federalist*, No. 10.

recektir ki, tarihsel olarak bazı durumlarda pluralist görüşün toplumla ilgili düşünceleri dualist bir biçim almıştır.

AİLE, KİLİSE VEYA İŞ YOLUYLA BİRLİK

Monistin de kendine özgü sorunları bulunmaktadır. Monist, toplumu tek bir noktada birleştirmek istediğine göre, bunun nasıl olması gerektiğini de göstermek zorundadır. Bütün öteki müesseseleri kapsayacak, gözetecek ya da içine alacak uygun bir müessese seçmek zorundadır. Hangisini seçecektir? Seçilecek bu müessese görevini nasıl yerine getirecektir?

Burada bir tercihin var olduğu, ama belli ve somut bir karşılığın bulunmadığı, tarihsel gerçekle de doğrulanmıştır. Gerçekten, çeşitli toplumsal müesseseler, toplumda birleştirici bir görev görmeyi denemişlerdir. Çeşitli zaman ve yerlerde, bu görevi gören müesseselerden biri de, aile olmuştur. Böyle bir durumda hısımlık (akrabalık) bağı her ilişkiyi yöneten başlıca etken oluverir. İnsanlar doğuştan belli biçimlerde birbirlerine bağlandıkları için, onların öteki grup etkinlikleri de irsiyet kalıbı içine dökülmüştür. Ailede her birey bütün aile için çalışır ve sağlanan kazançtan pay alma hakkına sahip bulunur ve böylece aile bir ekonomik birim olarak hizmet görür. Aile çelimsiz, yaşlı ve güçsüz üyelerini korur; eğitimi sağlar; dinsel yönden atasına tapar. Aile evlilik birliğini belirler. Kurallar koyar, aile disiplinini ödüller vererek ve müeyyideler koyarak sağlar. Bazan kendi üyelerine ölüm cezası bile verebilir veya bir komşu aileye karşı kan dâvası (Vendetta) güdebilir, savaş açabilir.

Bunun gibi, bazı dinsel topluluklar da tapınma görevinin dışına çıkmışlar ve toplumun genel yönetimini ruhanî otorite ile çevirmişlerdir. Gerçekten, teokrasi denilen hükûmet (ya da devlet) sistemi bunun açık bir kanıtıdır. On yedinci yüzyılda Kalvin'in ve Kalvinistlerin Cenevre'ye egemen oldukları ya da Cizvit'lerin on sekizinci yüzyılda Paraguay'ı yönettikleri sırada, kilise-devlet ikilisi bireylerin ve grupların eylem ve davranışlarını pek az ölçüde düzenlemiştir. Dinsel kuruluşlar, dini müeyyidelere başvurarak kanun koymak ve uygulamak; mal sahibi ya da iş yöneticisi olarak bir ekonomik sistem kurmak; dinî âyinler ve törenler yapma olanağı vererek ya da bunlardan yoksun bırakarak aileyi gözetim, denetim altında tutmak; gençleri eğitmek; yoksullar için bağışlar toplamak;

san'at konularını ve biçimlerini denetlemek; san'atı gözetim ve denetim altında bulundurmak bakımından, dünyevî (lâik) nitelikteki kuruluşlardan hiç de aşağı kalmamışlardır. Dinler, bir de, haçlı seferleri yapmışlar, «kutsal savaşlar» açarak savaş alanlarına ordular sürmüşlerdir. İnsanlar Haç, Hilâl ya da *Mogen David* uğrunda da tıpkı Amerikan Bayrağı, İngiliz Bayrağı ya da üç renkli Fransız bayrağı, *Tricolore* uğrunda olduğu gibi kanlarını dökmüşler ve ölmüşlerdir.

Aynı sözler ticaret firmaları için de doğrudur. Arasıra ekonomik topluluk (birlik) öteki toplulukların üstüne çıkar. Ticaret, imâlat ya da alım satım amacıyla kurulmuş olan bir grup, belli bir ortam içinde öteki müesseseler üzerinde üstünlük kurmadıkça, bu görevleri yerine getiremiyeceğini anlar. Napolyon, İngilizlere «esnaf bir millet» demekte ister haklı ister haksız olsun veya Başkan Coolidge yurttaşlarına «Amerika'da iş iştir» demekle pek haklı bir görüş ileri sürmüş olsun, şu bir gerçektir ki toplum yalnız hısımlık ya da din bağı ile bütünleşemez, toplum ancak üretici kaynakların denetim altına alınmasıyla, teşebbüs tekniği ile Carlyle'in deyişiyle «nakit bağı» ile bütünleşebilir. Gerçekten tepeden tırnağa devlet zırhına bürünmüş şirketler görülmüştür; nitekim Hindistan'da 1858 yılına kadar İngiliz İmparatorluğunun egemenliğini sürdüren Doğu Hindistan Kumpanyası,[5] bunun tek olmasa bile, pek açık bir örneğidir. Toplum, iş ve ticaret yapmak amacıyla örgütlenirse, kanunlar buna göre koyulur ve uygulanır, ahlâk yasası buna göre belirir, haklı ve haksız ölçüleri «mülkiyet» «kâr» ya da «emek» kavramları gene buna göre tanımlanır. İş ve ticaret, çalışma saatlerini, iş koşullarını, ücretleri belirtmekle bir ailenin kurulmasını ya da yıkılmasını etkiler. Meslekler üzerindeki etkisiyle, alınacak kararları ve eğitim çizelgesini biçimlendirir. San'atçının eserini satın alarak ve ona bir karşılık ödeyerek, estetik ve beğeniyi (zevki) düzenleyebilir. Son olarak bir ticaret ya da endüstri imparatorluğu kurarak ya da bunu koruyarak askerî kuvveti hare-

[5] Edmund Burke *Speech in the Impeachment of Warren Hastings*, 1788, adlı söylevinin bir yerinde bu Kumpanyayı şöyle anlatmıştır: «Kumpanya başlangıçta ticaretle işe başlamış ve sonunda imparatorluğa dönüşmüştür Hindistan Kumpanyası büyük ticareti yürüten, büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Gerçekte, Asya'daki bu Doğu Hindistan Kumpanyası tâcir kılığına bürünmüş bir devlettir.» *Works*, Vol. VII (Boston Wells and Lilly, 1827), p. 29.

kete geçirebilir ve şu kadar *insana*, şu kadar *yüzdeye* mal olacak savaşlar yapar.

Bu olgulardan bir anlam çıkarılabilir. Aile, kilise ve şirket az ya da çok başarılı olarak böyle çabalar gösterdikleri için toplumda, birleştirici, uyumu sağlayıcı bir müessesenin yokluğu halında, doldurulması mümkün bir boşluk beliriverir. Eğer çeşitli topluluklar bu boşluğu doldurmak üzere teşebbüse geçmişlerse, bunların gerçekten toplumda var olan bir ihtiyacı karşılamak için çalıştıklarını düşünmek doğru olur ve onlar hakkında da artık toplumdaki o boşluğu doldurma derecelerine göre bir yargıya varılabilir. Daha önce bu ihtiyacın toplulukların, birliklerin aralarındaki rekabetten ve üyelerinin bağlılıklarını sağlamak üzere birbirleriyle çekişmelerinden, doğduğu görülmüştü. Gruplar arasındaki ilişkiler belki de bir üstün birlik, bir güçlü müessese eliyle denetlenme olanağını yaratır. Ama dahası da vardır. Eğer toplumdaki birliğin bir anlamı varsa, bu boş bir söz değilse, o zaman sırf çatışmanın etkisini aazltan bir mekanizmadan daha fazla bir şeye ihtiyaç duyulur. Toplum hem rekabete, hem de işbirliğine dayandığına göre, gruplar arasında âhengi geliştirecek olumlu bir siyaset tartışma konusu olabilir.

Bundan başka, grup onu meydana getiren üyelerin toplamından daha büyüktür; toplum da öyledir; o da onu meydana getiren gruplardan daha büyük ve geniştir. Kimi yazarlar toplumun yapısını federal nitelikte görmüşlerdir. Bu örnekseme (analogy) şu iki anlamda anlaşılırsa yararlı bir örnekseme olabilir : Birincisi, toplum yalnız bireylerden oluşmaz, daha çok birey gruplarından oluşur; ikincisi kollektif, toplu gruplar tek tek iş gören gruplardan daha çok iş görürler. Her birlik ya da topluluk tek başına incelendiğinde, bunların her birinin ekonomik, eğitsel, dinsel, vb. parçalara bölünmüş insan çıkarlarıyla ilgili oldukları görülür. İktisadî bir topluluk ya da birliğin ilk görevi, iktisadî işler görmektir, bir din topluluğunun ilk görevi de dinsel amaçlar izlemektir, öbür topluluk ya da birlikler için de bu böyledir. Toplulukların hepsi aynı düzeyde tutulur ve onlara belli, sınırlı görevler verilirse, o zaman hiç bir topluluğun elinde, insan hayatının bu ayrı ayrı parçalarını bütünle kaynaştıracak bir sorumluluk ya da araç kalmaz. Başka söyleyişle, ekonominin toplumdan ayrı, ondan kopuk bir ekonomi olarak değil, tersine topluma dönük bir ekonomi olarak işlemesi bir okul ya da üniversitenin kapalı bir akademi değil;

tersine günlük hayatta işe yarayacak bilgiler veren bir eğitim yeri olmasını; kısaca, özelin, genel çerçeve içinde ele alınmasını sağlayacak bir yol ve yöntem bulunamamıştır.

TEK YOLLU BİR TOPLUMUN KUSURLARI

Birleşik bir toplum isteyen monist'in elinde pluralist'e karşı kullanacağı birçok silâhları olduğu halde, monist gene de tehlikeli bir işe girer. Eğer bir birlik ya da topluluk toplumu birleştirmeyi başaracak olursa, o zaman bu birliğin toplumdaki rolü talî olmaktan çıkar baş role döner. Böylece bu birliğin başlangıçta dar olan çıkar alanı bütünü kapsayacak biçimde genişler. Bütün iş, bu birliğin gerçekte daha geniş sorumlulukları yüklenebilecek bir yapıya erişmeyi başarıp başaramamasında ya da kökeninden ve bunun koyduğu sınırlamalardan kurtulup kurtulamamasındadır. Bu sorun hiç bir varsayıma (hipotez) dayanmadan bazı örnekler gösterilerek açıklanabilir. Tutun ki toplumda genel uyumu ve düzeni kurmaya çalışan müessese, aile müessesesidir.[6] O zaman akrabalık bağı ile kurulmuş olan ve birlikte yaşayarak varlığını sürdüren bir grubun, kendi temel görevlerinden doğan özellikleri, toplumun öteki alanlarına da geçebilir. Böylece insanlar arasındaki ilişkilerle karı ile kocanın, ana baba ile çocukların ya da kardeşlerin ilişkileri birbirine benzeyecektir. Otorite, ana baba otoritesi biçimini alacaktır. Aile çemberinin statüsü toplumsal çevre içindeki biçimini belirleyecektir. Ekonomik alanda ailenin sözü geçecek, onun buyrukları yürüyecektir. Bu yüzden, örneğin, bir aile çiftliği ya da aile yurdunun mülkiyeti ve miras yoluyla elde edilmesi, bir erkek çocuğun evlenmesi ve karısını geçindirmesi, sırf geçinmek ya da değiş tokuş yapmak için üretimde bulunulması— ve bunlara benzer sorunlar, toplumsal düzenin birleştirici unsuru olan ailenin hâkim görüşüne ya da anlayışına göre çözülecektir. Besbelli büyük toplum bir akrabalar topluluğu, birliği haline gelecektir.[7]

Bunun gibi, toplumdaki birleştirici organ dinsel bir organ olduğu zaman, o organın dinsel akidesi her türlü lâik etkinlik alanını kaplar. Eğer bu din beden öldükten sonra ruhun yaşadığını id-

[6] Bazı doğu kültürlerinde aile içindeki akrabalık bağlarının toplumun tümüne aktarıldığını gösteren örnekler vardır. Bunun Japonya'daki örnekleri için bkz. Robert A. Scalapino, *Democracy and the Party Movement in Prewar Japan (Berkeley* Univ. of california press, 1953), pp. 120 ff.

[7] Çoğu kimseler ortak soydan geldiklerini, bir öykü biçiminde anlatmışlardır.

dia edersc, o zaman bu ölümlü nesneler dünyasında yaşayan insanlara, bundan böyle kendilerini öteki, ölümsüz dünya için hazırlamaları öğretilir. Günlük hayatın davranış kuralları hep Tanrıya özgü kurallara göre yorumlanır. Bireyin toplumsal ilişkileri dindaşlarının safları arasında kalır. İşte, bu kurulu dinsel birliğin içine girmeyenler —dinsizler, inanmayanlar, puta tapanlar, kâfirler, ne ad verirseniz verin— onlar toplumun aşağı kastından olan ya da toplumdan kovulmuş bulunan kimselerdir. Bunlar «evinizin avlusundaki yabancıdır», «paryalardır», «iç proleterya»dır[4], yani bir evin kendi içinde din yoluyla bölünmesinin canlı tanıklarıdır. Kutsal Kitap, İncil ,Tevrat, Kur'ân, Veda biçiminde bir kanun haline gelmektedir; en yüce kanun koyucu, Kutsal İnsan, Peygamber ya da Tanrının oğlu —İsa, Musa, Muhammed ya da Gautama olmaktadır. Bu çerçeve içinde, otoritenin eleştirilmesi dine, kutsal nesnelere hakaret ya da küfürden farksız sayılmaktadır. Karşı gelme ya da muhalefet etme, başlıbaşına bir günahtır.

Toplumu birliğe, bütünlüğe ulaştırmaya çalışan ekonomik grup da kural olarak aynı sonuçla karşılaşır. Bu durumda, ekonomik düzenin temel unsurları toplum düzenini baştan başa etkisi altına alır. Mülkiyet hakları ve ondan doğan insan ilişkileri —örneğin doğal kaynakların denetlenmesi, araç ve gerekçelerin kullanılması, ücret sisteminin yapısı gibi etkenlerin— hepsi ve daha başkaları insanın geri kalan mal ve mülkünü etkiler. İnsanlık şu konularda maddî endişelere kapılır: Hayat düzeyi, malların dağılımı, mal mülk edinmek için didinme, işinden gücünden olmama ve satın alma gücü. Dünya bir piyasaya döner. Dil bile anlatım gücünü ekonomik kategorilerden alır. «Teşebbüs» ile iş sözcüğü eş anlamlı olur; bir kimsenin açıklamak istediği fikirler «satılık» mallar haline gelir; insanlar «iş yöneticileri», «tüketiciler», «emekçiler» diye belirlenir. Büyük toplum, Mammon'dan yani servetten, paradan başka tanrı tanımaz bir hale gelince, uygarlık da bilânçosunu para deyimlerine göre yapar. İnsan bütün piyasayı kaybettikten sonra, ruhunu kazansa bundan ne kârı olur?

Yukarıdaki paragrafların konusu şöyle özetlenebilir: Sınırlı bir görev görmek üzere ortaya çıkan bir topluluk ya da birlik, toplumun belirsiz ufuklarına doğru genişleyince, söz konusu birlik bu kez genişleyen görevlerine onun ilk görevlerini sınırlamak için konulmuş olan ölçüleri uygulama eğilimini gösterir. Bunun bir dere-

[4] A. J. Toynbee, *Study of History* adlı eserinde bu deyimi kullanmaktadır.

ceye kadar böyle olması halinde, birliğin bu yöndeki çabalarıyla toplum hem bütünleşir hem de duruk bir biçim alır. Hayatın bütün yönlerini ve her türlü grupu hısım ve akrabalık, din ya da ekonomi gibi tek bir ilkeye bağlamak hiç de hoş kaçmayan bir monizm meydana getirir. Eğer monizm yararlı sonuçlar doğuracaksa, o zaman bu birleştirici topluluğun şu denemeyi geçirmesi gerekir: Topluluk bir yandan ilk görevlerini saklı tutarken, bir yandan da bunları aşacak ve niteliğini değiştirecektir. Yoksa, bu birlik her başka birliğe ya da topluluğa sırf kendi görüşünü ve biçimini vermeye çalışmakla toplumu bütünleştiremez.

Monist'ler ve pluralist'ler arasındaki tartışmalar, bunların her birine özgü sorunlara değinen bu inceleme, devletin görevleri üzerindeki çekişmeli görüşlerin daha iyi anlaşılmalarına yardım eder. Buraya kadar yapılan çözümlemeler göstermiştir ki, hangi etkinliklerin devlete uygun düştüğü sorunu dar bir siyasal sorun değil, toplumla ilgili geniş bir sorudur. Ayrıca bu iki sorunun birbiriyle ilgili oldukları meydana çıkmıştır, çünkü ilkin pluralizm ile monizm arasında bir seçme yapmak gerekir; bunlardan ikincisi (yani monizm) seçilirse, o zaman bir ikinci seçme daha yapılarak bu birçok birlik ya da topluluktan hangisinin bütüne daha iyi uyacağı belirtilmelidir. İkinci sorunun karşılığı birinci sorunun karşılığına bağlıdır, çünkü hiç bir birlik ya da topluluk bütünleştirme işini yerine getiremezse, bu yarışmadan pluralizm kazançlı çıkar. Öte yandan, eğer bu işi tek bir topluluk ya da birlik başarırsa, o zaman da monist'in iddiası güçlenmiş olur.

DEVLETİN TOPLUMLA İLİŞKİSİ

Bu tartışma doğrudan doğruya devletle ilgilidir. Devletin bulunduğu yerde, o devletin üstleneceği işler ve görevlerden birtakım sorunlar doğar. Yani devletin, insanların kurdukları öteki topluluklarla olan ilişkileri şu ya da bu biçimde tanımlanmak ve belirlenmek gerekir. Pluralist inandırıcı olmak istiyorsa, önce şunları açıklamalıdır: (1) Devletin görevlerini (fonksiyonlarını) sınırlamak neden gereklidir, (2) bu sınırlar nereye koyulacaktır ve (3) birleştirici bir aracın ya da organın yokluğu halinde, toplumdaki birlik ya da bütünlük nasıl sağlanacaktır Eğer monist öne sürdüğü görüşten daha iyi sonuçlar almak isterse, o da şu noktaların doğru olduklarını, yani, (1) toplumun birliğe ihtiyaç duyduğunu, (2) dev-

letin bu görevi üzerine alabileceğini ve (3) bu ödevin devlete verilmesi halinde doğacak olan sakıncaların o ödevden sağlanacak yararlar yanında önemsiz kalacağını ya da bu sakıncaların giderilebileceğini, göstermelidir.

Her iki görüş de ayrı ayrı zamanlarda devlet gücünün şu ya da bu görünüşünü savunan ya da ona karşı çıkan kimselerce ileri sürülmüştür. Birbirine ters düşen bu felsefî görüşler, yalnız teorik tartışma alanında kalmamıştır. Bunlar değişik kılıklara bürünerek, uygulama alanına da aktarılmışlar ve ancak orada somut bir anlatıma kavuşmuşlardır. Öyleyse bu görüşlerin her biri üzerinde yapılan tartışma ve değerlendirme, gerek bunları savunanların aklın süzgecinden geçirilmiş umutlarına gerek uygulama alanında bunlardan elde edilecek sonuçlara dayandırılabilir. Aile, iş ve Kilise gibi, devlet de bu tartışma alanına bir fırsat yakalamak için girmiştir. Eğer toplum birleşmeye hazır bir durumda ise, devlet de tıpkı akrabalık ekonomi ya da din temeline dayanan birlikler kadar bu bütünlüğü sağlamak bakımından onlardan daha iyi bir durumda bulunmaktadır. Bu da devletin onu ortaya çıkaran ilk görevlerindeki özellikten ileri gelmektedir. Her insan korunmaya muhtaçtır. Onun için, herkes bir dereceye kadar, bu ihtiyacı karşılayan birliğe sırtını dayamak ister. Şu da var ki, korumayı sağlayacak olan kuvvet devletin deneti ve tekeli altındadır. İşte, gene bu kuvvetin yardımıyla devlet, bazan toplumun öteki müesseselerine, kendini, zorla kabul ettirebilir. Gerçekten devlet, sırasında elindeki müeyyideyi uygulayabildiği için hem iş çevrelerinden, hem aileden hem de kiliselerden daha etkili bir monist birlik (topluluk) olabilir. Ailenin egemenliğine boyun eğmeyen bir kimse akrabalık grubundan çıkarılır. İşverenlerine kafa tutan kimseler ekmeklerinden ve katıklarından olurlar. Din ulularının otoritesine karşı gelenler afaroz edilirler. Söz konusu eylemlerden zarar gören kimselerin önünde, bunlardan başka seçecek bir yol bulunmadıkça, bu türlü müeyyidelerin o kimse için büsbütün zorlayıcı bir yanı yoktur. Ama bazı toplumlarda insan ailesiz de yaşayabilir; yeni yollardan ekmeğini kazanabilir; yeni bir dine sarılabilir ya da dinsiz olabilir. Oysa, her yerde, devletin kesin müeyyidesi şakağınıza çevrilmiş bir silâh gibi durur. Eğer, kullanılmaya elverişli olan kuvvet devletin tekeli altında bulunuyorsa, ki genellikle bu böyledir, o zaman buna boyun eğmekten ya da ölmekten başka çıkar bir yol yoktur.

Devletin gördüğü işlerin ve görevlerin alanı ve kapsamı üzerin-

deki bu çağdaş tartışmanın en az yirmi beş yüzyıllık bir tarihi vardır. Onun için devletin görevleri üzerinde yapılan bugünkü tartışmaları anlayabilmenin en iyi yolu, bunları tarih sırasına göre incelemektir. Devlet görevlerinin öyküsü, ağırlık noktası bir bu yana, bir o yana oynayan, birbirini kovalayan olaylardan meydana gelmiştir. Yunan-Roma çağındaki site devletinin ilk başta monist bir niteliği ve kuruluşu vardı. Karşı görüş, yani devletin görevleri sınırlı olmalıdır diyen görüş ise, gerek düşünce gerek uygulama alanında hıristiyanlık Roma İmparatorluğunun resmî dini ve kurulu düzenin bir ortağı haline geldikten sonra, Hıristiyan Kilisesinin eliyle geliştirilmişti. Bu ilke ortaçağ boyunca da etkisini sürdürmüş ama, Reformun başlaması ve millî-devletin orta çıkması ile giderek önemini yitirmiştir. Millî devlet de başlangıçta, site devleti kadar güçlü bir monist özellik taşımaktaydı. Endüstri Devriminin doğurduğu ekonomik kaynaşma ortaya yeniden bir sınırlı devlet görüşü çıkarıncaya kadar bu durum böyle kalmış, değişmemiştir. Bu konuda da gene başkalarında olduğu gibi, on dokuzuncu yüzyılın mirasına konan yirminci yüzyıl, hem o yüzyıla benzemeye çalışmış hem de ona tepki göstermiştir. Bu yüzyılın ikinci yarısında hiç kuşkusuz hâlâ her iki görüş —yani sınırları isteyenlerle istemeyenler— birbirlerine karşı cephe almış durumdadırlar. Şimdiden hangisi in üstün olduğu ya da ilerde hangisinin üstün geleceği kestirilemez.

Bu beş dönem kaba taslak şöyle belirtilebilir :

(1) Birinci Dönem Yaklaşık olarak İ.Ö. onuncu yüzyıldan dördüncü yüzyıla kadar sürmüştür. Monist Devlet dönemidir.

(2) İkinci Dönem İ.S. dördüncü yüzyıldan on beşinci yüzyılın ortasına kadar sürmüştür. Sınırlı Devlet dönemidir.

(3) Üçüncü Dönem : On beşinci yüzyılın ortasından 1776'ya kadar sürmüştür. Monist Devlet dönemidir.

(4) Dördüncü Dönem 1776'dan 1914'e kadar sürmüştür. Sınırlı Devlet dönemidir.

(5) Beşinci Dönem 1914'ten bugüne kadar sürmüştür. Monist Devlete dönüş dönemidir.

Bu dönemlerin[9] incelenmesi ve bunlarla ilgili sorunların gözden geçirilmesi, her doktrinin ileri sürülen yararlı yanlarını ve

[9] Yukardaki «dönemleri» alt bölümlere ayırırken bunlarda bir keyfiliğe k[illegible] ak[illegible] gerekli özen gösterilmiştir. Ancak, dönemlerin başlayış

bu doktrinleri gerçekleştirmede karşılaşılacak güçlükleri açıklamaya yardım eder.

YUNAN-ROMA SİTE-DEVLETİ : BİR MONİZM DENEMESİ

İ.Ö. altıncı yüzyılda Isparta'da ya da beşinci yüzyılda Atina'da olduğu gibi tam gelişmiş bir *polis* ya da site-devleti, yurttaşları her bakımdan kendine bağlı tutmak istemişti. İnsan eylemlerinin ve insan topluluklarının hepsi ya doğrudan doğruya devletçe denetlenirdi ya da bunlar devlete karşı sorumlu olurlardı. —Bütün grupların toplamı anlamına gelen— toplum kavramı; devletten ayrı bir şey değildi, tersine devlete bağlı bir kavram olarak anlaşılmaktaydı. En ince düşünce ayrılığını anlatmaya elverişli bir araç olan Yunan dilinde bile, toplum kavramını belirtmek için devletle site arasındaki ayrılığı gösteren bu sözden daha başka bir söz bulunamamıştır. Site; devlet ve toplum kavramlarının hepsini anlatabilmek için, tek söz, yani *polis sözü* yetmiştir. Bu düşünce bağı içinde devlet topluma ne zaman ve nerede müdahale etmek istemişse, toplumda en üstün müessese o olmuştur. Onun için, kamu çıkarının gerektirdiği durumda ekonomik alan siyasal düzenin buyruğu altına girmiştir. Dini de devlet yönetmiştir. Nitekim, sitenin baş kahramanı, sitenin Tanrısı ve Olemp dağında oturan tanrılar tapınağı için resmî âyinler düzenlenmiştir. O çağı ölümsüzleştiren kültür ve san'at eserlerinin bir çoğu, gene devletin itici ve özendirici eylemleriyle yaratılmıştır. Mimârlar, heykeltraşlar ve ressamlar —örneğin bir İctinus, bir Pheidias ya da Apeles— üstün san'at yeteneklerini hep tapınaklara, devleti donatmak, bezemek için yaptıkları kamu yapılarına harcamışlardır. Genel pazar yeri Sokrat'ın soruları, tartışmaları için bir dershane olmuştur. Pericles ya da Demosthenes söylevlerini yurttaşlar meclisinden esinlenerek vermişlerdir; kültür şenliklerinin düzenlenmesi, yarışmalar yapılması büyük trajedi yazarlarının sahneye trajediler ve Aristophanes'in de komediler koymalarına yol açmıştır.

Gerçi, yukardaki sözlerle sitedeki genel eğilim hakkında doğru bilgiler verilmiştir ama, bundan bazı sapmalar ya da ayrılmalar

ve bitiş tarihleri kesin sayılara değil, ortalama sayılara dayanmaktadır. Ayrıca hepsi bir ya da hepsi farklı olan birkaç dönem vardır. Genellikle, bunlarda yürürlükteki düşünce eğilimlerine ters düşen olgular da lebilir.

olmamış değildir. Nitekim, sitede devletçe düzenlenen resmî törenlerin dışında kalan, örneğin Eleusinian Mysteries gibi, dinî âyinler de vardı. Gene site içinde eserlerini dinleyiciden çok kendi iç tepilerini tatmin etmek için meydana getiren yaratıcı san'atçılar ve lirik şâirler bulunmaktaydı. Gerçekte, Isparta ve Girit gibi ülkelerin dışında, herşey devletin buyruğu altında değildi. Ama önemli olan bir nokta vardı ki o da, devlet herhangi bir alana el atmak istediği vakit, onu durduracak bir müessesenin, onu sınırlayacak bir toplum felsefesinin bulunmamasıydı. Gerçekten, Eflâtun ve Aristo gibi düşünürlerin klâsik sözleri hep mutlak, sınırsız devlet deyimleriyle açıklanmıştır. Bu iki adam, önemli nitelikteki eserlerinin değişik yerlerinde, çağdaş dünyadaki siyasal teorinin ve siyasal uygulamanın temel taşı olan sorunların hepsine tek tek değinmişlerdir. Ama, onların devletin toplumla ilişkisi ve devlet gücünün sınırları gibi sorunlar üzerinde durmamış olmaları, dikkat çekicidir. Yunan uygulamasında bu gibi sorunları inceleme ihtiyacı bile belirmemiş, onun için de düşünürler bunlar üzerinde durmamışlardır. Eflâtun ile Aristo'nun aklına monizmin alternatifini incelemek hiç gelmemiştir. Onlar bunu bir gerçekmiş gibi kabul etmişlerdir.

Oysa, bu noktada, devletle hükûmet arasındaki ayrımı akıldan çıkarmamak gerekir. Yunan'da belli bir çeşit hükûmeti, yani tiranlığı (zorbalığa) dayanan hükûmet tipini yeren ve buna karşı koymayı (direnmeyi) meşrû sayan, zorbaları öldüren kişileri ise bir kahraman olarak yükselten ve burada anlatılmaya değer bir düşünce geleneği vardı. Bu düşünce dizisinden yararlanan bazı kimseler —örneğin Eflâtun— monizme inanmış kişilerdi. Gerçi onlar zorba bir yönetime direnmeye hazırlardı ama, devletin görev alanını sınırlamaya hazır değillerdi. Acaba bu görüşlerde bir tutarlık var mıydı? Bir yönetime zorba adı verilecek, ona karşı direnmenin haklı olduğu ileri sürülecek, sonra da devletin sınırlarını aşmasına ve yapmaması gereken işleri yapmasına karışmayan bir teoriye hiç dokunulmayacak. Bu nasıl olur? Pekiyi öyleyse, o yönetime neden zorba bir yönetim denilmiştir? Buna karşılık olarak denilebilir ki, Yunanlılar bu tutarsızlığı ve mantıksızlığı bir başka büyük varsayımı kabul etmekle çözmüşlerdir. Normal ve anormal hükûmet çeşitlerini birbirinden ayırmışlardır. Birincisinde yöneticiler hükûmeti tüm topluluğun yararına uygun düşecek biçimde yönetirler. İkincisinde ise yöneticiler hükûmeti sırf kendi yarar ve çıkarlarına göre yönetirler. İşte bu ayırım, Eflâtun ile Aristo'nun normal hü-

kûmet biçiminde olmak kaydıyla, neden monist devlet teorisini mantıklarına daha uygun bulduklarını ve neden anormal hükûmet tipine karşı direnmeyi savunduklarını açıklamaktadır.

Bu konuda bir başka açıklama daha yapmak gerekir. İnsan toplulukları (birlikleri) arasında devleti üstün görmek ve devletin görevlerine sınır koymamak bakımından. Eflâtun ve Aristo'nun her ikisi de birer monisttir. Ama onların monizmi birbirine benzemez. Ya da, daha açık bir deyişle, onlarda devletin üstünlüğü kendini değişik biçimlerde gösterir. Aristo bu monizmi *politika* adlı eserinin ilk paragrafında ileri sürmüştür; orada devlet bütün öteki birlikleri (toplulukları) içine alan ve en yüce iyiliğin ardından giden üstün bir topluluk diye tanımlanmıştır. Ancak, Aristo bu devlet anlayışı ile öteki toplulukların değerlerini yitirmelerine, ortadan kalkmalarına hiç razı olmamıştır. Bu topluluklar toplumun dokusu içindeki yerlerini korurlar ve hattâ toplumdaki birlik bağlarının güçlenmesine yardım ederler. Ama sonunda, bir anlaşmazlık çıkarsa, o zaman bütün bu topluluklar devletin buyruğu altına girerler. Eflâtun birlik kavramı üzerinde uzlaşma tanımaz bir katılıkla durduğu için, bu konuda Aristo'dan ayrılmıştır. Eflâtun'un inancına göre bu birlik, birbirleriyle yarışan toplulukların yok edilmesi ile en iyi biçimde korunmuş olur. Bütün bağlılıklar ve sevgiler tek bir merkezde toplanmalı tek bir merkeze yönelmelidir. Eğer öteki müesseseler, örneğin aile ya da özel mülkiyet müesseseleri, bireyin aklını çeler, onu kamu yararından uzaklaştırırsa, o zaman devleti yönetecek olan ideal koruyucuları, bu müesseselerden yoksun bırakmak gerekir. Aristo'nun monist devleti öteki grupların varlığına dokunmaz ama, hepsinin üstüne çıkar. Eflâtun'un monist devleti ise öteki grupları ortadan kaldırmaya ve onların görevlerini yok etmeye bakar.

Filozofların yaptıkları bu seçmelerden başka, acaba daha ne gibi toplumsal nedenlerle site-devletinin uygulaması ve felsefesi monist bir nitelik taşımaktadır? Bu sorunun karşılığını vermek için iki toplumsal neden yetmektedir. Birincisi site-devletinin küçük olmasıdır. Yüzölçümü ve nüfusu bu kadar sınırlı olan bir site-devletinde birbirine uygun sistemleri barındıracak pek küçük bir yer vardı. Yunanlılar kendi tarihlerinden aldıkları derslerle, bu iki alternatif arasından ancak birini yani, ya birlik ile düzeni ya da hizipleşmeler ile anarşiyi seçebilirlerdi. İlişkinin sıklığı, küçük toplulukların baskısı, en üstün toplumsal örgütün devlet olduğu görüşünü doğurmuştur. Yunanlı sözcüler kamu hayatı ve özel hayat

gibi birbirine karşıt olan görüşler arasından birincisini, yani kamu hayatını üstün tutmuşlardır. Onun için de özel yurttaş anlamına kullandıkları *idiotes* deyiminden, bugünkü ahmak, budala ya da bön anlamına gelen «idiot» sözü çıkmıştır ve Pericles de yurt yönetimine katılmayan kişileri topluma yararı dokunmayan kimseler sayarak cezalandırmıştır.[10] Site devletinin yüzölçümünün küçük oluşunun yanında monizmi doğuran bir ikinci etken daha vardı ki bu da, devletlerarası ilişkilerde Yunanlıların başına belâ kesilmiş olan güvensizlik durumu idi. Savaş yalnız Yunanlı ile Yunanlı olmayan arasında çıkmazdı, çok kez küçük site devletleri de biribirini boğazlamaya kalkardı, hatta, komşu ülkelerin halkları bile, onların eski düşmanları sayılırdı. İşte bu tehlikeleri savuşturmanın yolunu arayan Yunanlılar, görevi korumak olan bir müessesenin çevresinde toplanmak zorunda kalmışlardı. Eğer monizmi devletin küçük olması, devlet karşısında herhangi bir birliğin (topluluğun) bulunmaması doğurmuşsa, o zaman bu koşulların ortadan kalkmaları halinde, monist devletin de ortadan kalkması beklenebilirdi. Nitekim, *Polis*'in daha büyük krallık ya da imparatorluk birimleri içinde eriyip özümlenmesinden sonra ortaya çıkan yeni felsefî düşüncelerde, bunun ilk belirtilerini görmek mümkün olmuştur. Stoik'ler[11] ve Epiküryenler Eflâtun ile Aristo'nun *polis*'in sınırları içinde herşeyi devletin elinde toplayan kollektivisit görüşlerini reddetmişlerdir. Bunun yerine, Epiküryenler ve Stoikler bireye o koskoca, sonsuz evrende bir yer bulabilmek için, bu birbirine ters düşen aşırı görüşleri bağdaştırmaya çalışmışlardır. İskender İmparatorluğunun çöküşünden Roma İmparatorluğunun birleşmesine kadar geçen üç yüzyıllık bir siyaset dönemi içinde, siyasal ortam kargaşa ve karışıklıklarla dolup taşdığından insanlar devlete hep karamsar, korkulu ya da ilgisiz gözlerle bakmışlardır. Kamunun iyiliği ve esenliği siyaset yoluyla sağlanamayınca, bunu sağlayacak başka yollar aranmıştır. Nitekim hükûmetlerin ölçüsüz davranışları, tutkuları kamu barışı için zararlı olmaya başlayınca, insanoğlu dirlik ve düzenliğini başka yerlerde aramak zorunda kalmıştır. Bunun için kamusal ve özel eylem alanlarından hangisine öncelik verileceği sorunu yeniden değerlendirilmiş ve filozoflar artık insanlara kendi iç evrenlerinde bir güven kurarak çevrelerindeki güvensizliği giderebileceklerini öğütlemeye başlamışlardır.

---

[10] Bkz. Thucydides'in *Histories*, eserindeki Cenaze Töreni Söylevine.

[11] Stoik'ler bkz. 5. Bölüm, 141

Eşitlik sorununda olduğu gibi, Yunanlıların kafasında doğan bir kavramı, Romalılar somut bir müessese biçimine sokmuşlardır. Bu işi de Romalılar ancak imparatorluk haline geldikten ve Hıristiyanlık Roma üzerinde etki ve baskısını kurduktan sonra gerçekleştirebilmişlerdir. Roma da önceleri düşmanlarla çevrili küçük bir topluluktu, o sırada o da Yunan site-devletleri gibi aynı iç ve dış kuvvetlerin etkisi altında bulunuyordu. Hayatın hiç bir alanı devlet gücünün dışında bırakılmış değildi. Toplumu meydana getiren öteki grupların hiç biri devlete karşı duramaz kendilerine devletten ayrı ya da devletten daha çok bağlılık gösterilmesini isteyemezlerdi. Aile ilişkileri, dinsel törenler, ekonomik işler, kültür etkinlikleri —bunların hepsi devlet denetimi altına alınabilirdi. Ancak, Roma İmparatorluğu Akdeniz bölgesinin ilkçağ tarihinde eşine rastlanmıyacak bir ölçüde genişleyip yayılınca, bu durum değişmiştir. Küçük bir toplumun sımsıkı örülmüş, kenetlenmiş bir örgütünü Roma'nın fethettiği geniş alanlara aktarmak ya da oralarda bu örgütü yeniden kurmak mümkün olamamıştır. Merkez otoritesi ile merkez otoritesi dışında kalan bölgeler arasındaki ulaşım araçlarının o günkü durumları, yönetilecek alanın genişliği, devletin toplum üzerinde güçlü ve etkili bir yönetim kurmasını güçleştirmiştir. Roma'nın askerlik, dış ilişkiler ve maliye gibi üç önemli alanda otoritesi gitgide iyice yerleşip kökleşince, çeşitli illere ve belediyelere bu üç konu dışında geniş yetkiler ve özerklik verilmiştir. Bu değişme ile birlikte giderek İran'dan İskoçya'ya Alman ormanlarından Sahra çölüne kadar uzayan bir imparatorluk bir çok dinsel inancı da içine almak durumunda kalmıştır. Bu mezhepler, tarikatlar, âyinler ve tanrılar karmaşıklığı içinden, üç yüz yıl süren bir gelişmeden sonra Hıristiyanlık üstün çıkmıştır. İmparator Konstantin hıristiyanlığı kabul edince *Imperium Romanum* ile kilise arasında bir sözleşme yapılmıştır. Siyasal bakımdan, Haç ve Kartal (yani Papa ile Kral ya da Kilise ile Devlet) arasında kurulan bu ortaklık onların her ikisinin de hem yararına hem zararına olmuştur. Devlet kârlı çıkmıştı, çünkü Roma Hıristiyan dininin manevî etkisi altında yurttaşlarının birlik ve bağlılıklarını daha kolay sağlıyabilecekti. Ama devletin bunun yanında bir de zararı olmuştu, çünkü kendi tekeli altındaki gücü bir başkasına teslim etmişti. Devlet bir ortak kabul etmekle kendisinden ayrı, kendisiyle eşit durumda bulunan bir kuruluşun kendi iktidar kalesinin içine yerleşmesine imkân vermiştir. Kilise de bu işden kazançlı çıkmış ama, üstüne de bir takım sorumluluklar almıştır. Kurulu düzenin ayrılmaz bir parçası

haline gelen kilise, artık kovuşturulmaya uğramaktan kurtulmuş ve bundan böyle kendisi kovuşturma yapma olanağına kavuşmuştur. Gerçekten kilise, bu konuda gerektiğinde dine inanmayanlara, kâfirlere karşı ortağının (yani devletin) elindeki güçten yararlanmasını bilmiştir. Oysa, bu güç (kudret) birtakım sakıncaları da birlikte getirmiştir. Eğer devlet kiliseye yardım etmek, onu desteklemek yükümünde olmasaydı, kilise de cismanî ortağına (devlete) karşı böyle bir yüküm altında olmıyacaktı; ama kilise gene de kendini bu işlere fazla kaptırdığı için bozulacak, çürümeye yüz tutacaktı. Devlet gücü, kilisenin prenslerini varlığa, servete bile kavuşturmuş ama kilise, servete kavuşur kavuşmaz onda bir çürüme, bozulma eğilimi baş göstermiştir. Nitekim Dante[12], Constantine'in Papa Silvester'e yaptığı söylenen bağış için şunları yazmıştır :

Ah Constantine, sen din değiştirmekle değil ama
O ilk, zengin papaya bağışlar yapmakla
Oldun artık nice kötülükler doğuran bir ana!

HIRİSTİYAN DEVRİMİ : KİLİSE-DEVLET DUALİZMİ

Böylece siyasal tarihte yeni bir dönem başlamış oldu. Yeni dönemin devlet görevlerinin tanımlanması sorununu değişik bir yoldan çözmesi, bu dönemin belirgin niteliği idi. Eski düzen, bu görevleri sınırlamayan bir doktrinle yetinip siyasetin sınırlarını toplumsal davranış alanının tümü ile birlikte genişlettiği halde, yeni düzen daha çok geniş toplum alanı içinde politikaya (siyasete) bir sınır çizmek için uğraşmış ve böylece devletin ister istemez sokulamayacağı ona bitişik bir alan meydana getirmiştir. Toplumun monist devlet eliyle birleştirildiği yolundaki eski anlayış da artık istenmemeye başlamıştır. Onun yerine birbirinden ayrı iki müesseseden kurulu, iki dilimli bir toplum düşüncesi yerleştirilmiştir. Bunun üzerine artık felsefeden bu alanlar ayrımını haklı göstermesi istenmiş ve devlet yönetiminden de işleri buna göre yürütmesi beklenmiştir. Bu çabanın ortaya koyduğu sorunlar da tartışma konusu olmuştur. Dualizmin bazı bakımlardan birlikten üstün olduğunu ileri sürebilmek için, buna bir gerekçe bulmak; bir sınır çizmek; son olarak da bunların her birinin alanları ve hükûmetleri arasın-

[12] *Inferno*, Canto XIX, 11.115-117. Yazarın çevirisidir. Bu Kantoda, Dante, dinsel makamları ve ayrıcalıkları para kazanmak için satan din adamlarına çatmaktadır

da bir ilişki kurmak gerekmiştir. İşte bin yılı aşan bir süreden beri. insan aklı bu sorunların her yanıyla uğraşmıştır.

Devlet kudretinin bir parça kırpılması öne sürülünce, bu öneri onu yapanın, yani monizme meydana okuyan birlik ve topluluğun niteliğine göre özel bir biçim almaktadır. Bu durumda, saldırıya geçen din olduğu için, kilise devlete eşit, onun yanıbaşında bir müessese olarak ortaya çıkmıştır. Kilise ve devlet arasındaki ilişkiler önceleri bir sorun yaratmazken, şimdi bu, siyasal teori ve siyasal örgütlenme alanında önemli bir sorun haline gelmiştir. Ortaçağların teori ve taktiklerini anlayabilmemiz için, Hıristiyanlığın İ.S. dördüncü ve on dördüncü yüzyıllar arasında oluşan toplumla ilgili öğretilerine başvurmamız gerekir. Her felsefe sisteminde olduğu gibi, Hıristiyanlığın da insan doğası (tabiat) hakkında bir görüşü vardır. İnsanın beden ve ruh diye iki parçadan meydana geldiği düşünülmüştür. Beden bir duyu algılama objesidir, duyusal yolla anlaşılabilir ve maddeler dünyasının bir organıdır. Beden doğar, yaşar ve ölür. Oysa, insanın canı (ruhu) duyular dünyasıyla ilgili değildir. Ruhun varlığı tanrısal bildiriyle kanıtlandığına göre buna inanmak gerekir. Hayatın başlangıcında bedene bağlı olan ruh, ölümle bedenden ayrılır ve ölümsüzleşir. Onun için, ruh, bedenden üstündür ve kişioğlu'nun en önemli varlığıdır. Demek ki, Hıristiyanlığın değer ölçülerine göre bu dünya öteki dünyadan sonra gelir. Ölümsüz ruh ölümlüden daha önce korunmak gerekir. Bu dünyada yaşarken insanoğlunun en büyük kaygısı, ruhunu sonsuzluğa eriştirmek olmalıdır. Hıristiyan düşünce ve teolojisinde dualizmin nasıl meydana geldiğini onun Kurucusunun şu sözleri açıkca ortaya koymaktadır : «Sezar'ın hakkını Sezar'a; Tanrının hakkını Tanrıya verin.» Aynı düşünce, Ermiş Augustine'in *Tanrı Sitesi (devleti)* üzerine yazdığı büyük eserde de tekrar edilmiş ve o kitapta yeryüzü ve gökyüzü diye iki site (devlet) arasında buna benzer bir ayrım yapılmıştır. İnsanlar günah işlememeli ve yeryüzü devletinin kötülüklerinden sakınmalıdır. Onlar «tıpkı gök kubbedeki Tanrı Babamız gibi yetkin, eksiksiz olma öğüdüne kulak vermeli ve Tanrı devletinin sonsuz mutluluğuna erişmenin yollarını araştırmalıdır. Bu davranışların gerçek devlet yönetimine uygulanmasına eski papalardan, I inci Gelasius ön ayak olmuş, onun izleyicileri de bunu sürdürmüşlerdir İnsanlar biri ölümlü biri de ölümsüz diye iki yaratılıştan meydana geldiklerine göre toplumun kuruluşunun da Yaratan'ın insanlığa aşıladığı bu ikileşmeye (dualizme)

uygun bulunması gerekir. Ruhları esenliğe ulaştırmak ,onları bu geçici hayat içinde sonsuz hayata hazırlamak görevi, kilise müessesesine verilmelidir. Devlet ise öbür dünyanın işlerine aykırı düşen, bu dünyadaki işlerden sorumlu tutulmalı, yani devlet bedenle ilgili ölümlü dünya işlerini üzerine almalıdır. Kilise ile Devlet birbirinden ayrılmalı, her biri kendi özel alanında egemen olmalı ve gene her biri kendi hükûmetlerine sahip bulunmalıdır. Ama bu çifte iktidarlar, yani *sacerdotium* ile *Imperium*, ruhanî ile cismanî, uhrevî ile dünyevî iktidarlar, biribirleriyle nasıl bağdaşacaktır? Papa Gelasius'un görüşüne göre bunlar tek elle tutulamıyan, tek elle kullanılamıyan «iki kılıca» benzemektedir. Tanrı, insana bir beden bir de ruh (can) vermiştir; kilise ile devlet de bunu örnek almalıdır, onlar da bedenle ruh gibi birbirinden ayrılmalıdır. Onun için, bir İmparatorun ruhanî iktidarı kullanmaya kalkışması ne denli yanlışsa, bir Papanin da dünyevî iktidarı kullanması o denli yanlıştır. Tanrının ayırdığını, hiç bir kul birleştirmeye kalkmamalıdır.

Görülüyor ki, bu formüllerin uygulanması iki varsayımın geçerliğine, yürürlüğüne bağlı bulunmaktadır : Bir varsayıma göre ruhanî ve dünyevî iktidar alanları gerçekte biribirinden ayrılabilirler; öbür varsayıma göre de bu iki müessese birbirine eşit ve denk bir statüye bağlanabilirler. Bu iki varsayımdan birinin yerine getirilememesi, dualizmin ölümü demektir. Acaba ortaçağın Hıristiyan dünyası kendi doğma'sını ilgilendiren bu dâvaları nasıl çözmüştür?

DUALİZM TEORİSİ İLE BİRLİK DURUMU ARASINDAKİ ÇATIŞMA

Din ile dünya işleri arasındaki ayrılığın bir ülkü (ideal)* biçiminde açıklanması, bunu gerçekleştirmekten daha kolay olmuştur. Gerçi Sezarın hakkı Tanrının hakkından ayrılabilmiştir ama, yine de bunlar çok yerde birbirine karışmıştır. Nitekim, öyle törenler ve resmî devlet işleri vardı ki bunları ya bir dua ile ya da dinsel bir tören ve kutlamayla yapılmaları gerekiyordu. Örneğin, hükümdarlar arasında yapılan antlaşmalar, İncil'in ve bir rahibin önünde yemin töreniyle imzalanırdı. Hükûmetler inançlı (imanlı), Hıristiyan olan ve kilisenin oğulları sayılan kimselerden kurulmuştu. Onun içindir ki, hükûmetin (idarenin) eylem ve işlemleri, kilisenin, kilise hukukundan doğan Hıristiyanlık görevlerine dokunduğu va da bun-

(*) Bkz. Ülkünün niteliği Içi 23. dn. 4. (Çev notu).

ları sarstığı zaman, Kilise o yöneticileri hesap vermeye çağırabilirdi. Nitekim Papalar ellerindeki afaroz ve yasaklama silâhlarıyla, İmparator IV üncü Henry ve İngiliz Kralı John olaylarında olduğu gibi, bir dünyevî yöneticiye bile boyun eğdirebilirlerdi. Bir Piskoposu kim atamalıydı, bölgesindeki dünyevî makam mı, yoksa daha üst bir ruhanî makam mı? İşte bu konuda bile uzun tartışmalar yapılmıştı. Kilisenin çeşitli devlet işlerine karışmasına karşılık, devlet de kilise bakımından çok önemli bulunan işlere karışırdı. Kilise, gücü ve etkisi çoğalınca, kurulu düzenin ayrılmaz bir unsuru olmuş, devlet de onun koruyuculuğunu yapmıştı.[13] Kilise toprağa, yapılara daha başka türlü mallara sahip olmuştu. Serfleri (toprak kölelerini) de içine alan büyük sayıda bir insan topluluğu onun hizmetinde çalışmaktaydı. Mallarından gelen gelirleri kendi ihtiyaçları için kullanan kilise, bu gelirlerin devlet hazinesine bırakılamıyacağını ileri sürmekteydi. Devlet iç düzeni sağlayamadığı ya da ülkesini saldırılara karşı koruyamadığı zaman, kilise yağma ve talan edilmek tehlikesi ile karşılaşırdı. Onun için, bin bir türlü meselede dünya işleriyle din işleri biribirine karışmış, iç içe girmişti. Bu iki alan birbirinden demir bir perde ile değil, metafizik bir perde ile ayrılmıştı; bu bakımdan onları bağımsız kılmanın uygulamada hiç bir değeri olamazdı.

Bu iki müessese Gelasius'un ileri sürdüğü teoriye göre eşitlik tabanına yerleştirilmek istenirken gene buna benzer güçlüklerle karşılaşılmıştır. Ortaklardan her biri, durum elverdiği ya da gerektirdiği zaman, birbirlerine saldırmışlar, birbirlerine ağır basmaya çalışmışlardı. Gene her biri, şu ya da bu zamanda, ya kılıçlardan birini öbürüne bağlı tutarak ya da ikisini tek elle kavrayarak Gelasianiz'min temellerini sarsmışlardı. Kilise ve devlet arasındaki bu üstünlük çekişmesi, ilkin kilisenin yararına olmuş ve Gelasius doktrinine ilk büyük yumruğu da onun ardından gelen papalar indirmişlerdi. Bunun da türlü nedenleri vardı. Bir kez, Hıristiyanlık teorisinin gerektirdiği koşullar, eşit egemenlik alanı anlayışı ile kolay kolay bağdaşmıyordu. Hıristiyan bir kimseye göre ruh, bedenden daha yüksek bir düzeyde bulunmaktaydı, öteki dünyadaki hayat bu dünyadakinden daha önemliydi, sonsuzluğa yönelmek, yetmiş yıl yaşamaktan daha anlamlı sayılıyordu. Bu yüzden Kilisenin, Hıristiyan değerleri hiyerarşisinde devletten daha üstün bir yeri vardı. Kilise

[13] Bu noktada bazı açıklamalar için bkz. Tocqueville, *Ancien Régime*, Part 2, Chap. 1

adamları din kılıcının dünya kılıcından daha üstün ve güçlü olduğunu ileri sürdürdükleri zaman, bunu inkâr etmeyi kim göze alabilirdi? Bir de, teorik inançların büsbütün dışında kalan ve birliği, monizm'î dualizm'den üstün tutan uygulanabilir nitelikte düşünceler bulunmaktaydı. Bu nitelikteki düşüncelere özellikle Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünü izleyen bunalım dönemlerinde, yani Teuton kavimlerinin Roma topraklarını kaplayıp orada yeni krallıklar kurdukları günlerde, rastlanmıştır. Nitekim dünyevî iktidar pek kötü bir çözülme, dağılma içinde bulunurken ya da daha yerinde bir deyişle eriyip giderken, çok kez o sırada toplumun tek dayanak noktası kilise olmuştu. Papalar bu iki kılıcı bazan keyfi olarak ellerinde tutmuşlar, bazan da devlet görevlerini yerine getirmediği ya da yok olduğu için, kilise kılıçların ikisini de eline almıştı.

PAPALIĞIN DUALİZM İSTEMEMESİ

Papalığın Gelasius doktrinine karşı saldırıya geçmesine ortaçağın bir türlü bitmek bilmeyen ve tedirginlik yaratan şu iki sorunu sebep olmuştur: Sorunlardan biri, dünyevî yöneticilerin piskoposları kendi makamlarının mührü ile atamak istemelerinden, biri de krallığın kilise adamlarından devlet hazinesine vergi ödemelerini istemesinden doğmuştur. Bu anlaşmazlıkların ilkinde bir ara İmparator IV üncü Henry'nin Papa VII nci Gregory'a teslim olduğu görülmüştür; nitekim Papa, kilisedeki piskoposların papalığa bağlı bulunduklarını ve kilise-devlet ilişkilerinde kilisenin sözünü dinlemeyen bir hükümdarın afaroz edilebileceğini ve uyrukların o hükümdara ettikleri bağlılık yemininin de ortadan kalkacağını ileri sürmüştür. Bu isə Papalığa bir hükümdarı dilediği gibi, tahttan indirme yetkisi vermek demekti. Elbetteki bu görüşle, iki kılıçtan *sacerdotium*'un *imperium*'dan daha güçlü olduğu anlatılmak isteniyordu, bu görüş ister haklı ister haksız olsun, Gelasius doktrini ile bir ilişiği yoktu. Ama Papa Gregory daha da ileri gitmişti. Ermiş Augustine'in Tanrı sitesi (devleti) ile dünya devleti arasında yapmış olduğu ayrımı gözönüne alan Gregory, Tanrı devleti ile kilisenin aynı anlama geldiğini, oysa devletin ancak dünya sitesi ya da şeytanın krallığı ile tanımlanabileceğini —Augustine'den daha da ileri— giderek öne sürmüştü. Elbet, böyle bir ikili denklem de Hıristiyan değerler hiyerarşisi içinde dünyevî (lâik) alanın aşağılanmasına, küçümsenmesine yol açmıştır!

Vergi alınması üzerindeki ikinci anlaşmazlık ise, daha sert ve kırıcı olmuştur. Kilise, devlet karşısındaki gücünü yitirmeye başlayınca, bu anlaşmazlık daha aşırı çatışma ve çekişmelere varmıştır. Bu çatışmanın kahramanları, Papa VII nci Boniface ile Fransa Kralı, Güzel Philip olmuşlardır. Daha önce (bütün kudret) *Plenitudo potestatis* papanın elindedir, bundan yalnız o yararlanır diyen Papa IV üncü Innocent'in doktrinine sarılan Boniface, işbu doktrinin mantıkî bir sonucu olarak dualizmi açıkca reddetmiştir. İlk sözcüğü birlik anlamına gelen ve *Unam Sanctum* başlığını taşıyan yazılı bir Papalık Buyruğunda, Papa her iki kılıcın da kendi elinde bulunduğunu öne sürmüş, ancak cismanî kılıcın ruhanî iktidarın buyruğuyla kullanılmak üzere lâik ele verilebileceğini söylemiştir. Bu buyruk ile Papalık, toplumda bölünmeyi amaçlayan düşüncenin karşısında olduğunu kesinlikle ortaya koymuştur.

DEVLETİN DUALİZME SALDIRISI

Devletin bu tartışmalar içindeki durumu, kilisenin onun gücüne karşı takındığı tutuma göre değişik biçimler almıştır. Çok kez ortaçağın ilk yarısındaki gibi, cismanî otoriteler örgütlenememiş bir durumda olunca; İ.S. 800 yılında Şarlman'ın yeniden kurduğu İmparatorluk henüz belirsiz ve İmparatorun otoritesi de henüz sağlam bir temele oturmayınca; krallar derebeylerinin hak iddiaları ve kuvvet gösterileri ile güçsüz düşürülünce, bunun üzerine artık kararlı bir Papaya karşı durabilecek dünyevî organın (yani devletin) yapısı da pek ender sağlam olurdu. Böyle koşullar altında devlet kendini savunma durumuna girmiş ve onu savunanlar da sıkı sıkıya Gelasius'un doktrinlerine sarılmak zorunda kalmışlardı. Ruhların kurtuluşa, esenliğe ulaştırılması konusunda kilisenin tekelini kabul eden devlet savunucuları, dünyevî işlerde hükümdarın iktidarını Papa'nın aracılığı olmaksızın doğrudan doğruya Tanrıdan aldığını öne sürmek zorunda kalmışlardı. Başka söyleyişle, Sezar'ın hakkını Sezar'a tanrısal kudret vermişti. Çünkü var olan bütün iktidarlar Tanrının bir isteği sayılmıştı. İşte devlet de, kilisenin bir eşiti olarak yerini bu varsayıma dayanarak koruyabilmişti.

Oysa, çatışmanın sonraki safhalarında, özellikle VIII inci Boniface ile Philip, Papa XXII nci John ile Bavyara İmparatoru Lewis arasındaki çekişmelerde, ağırlık dengesi hafifçe dünyevî iktidara doğru eğilmiştir. Bu eğilim ortaçağ sistemi içinde etkinlik gösteren siyasal akımların güçlü etkisinden ileri gelmiş ve en sonunda bu

sistemin çökmesine yaramıştır. Akımlardan biri, monarşik iktidarın soylular sınıfına karşı yavaş yavaş güçlenmesiyle ilgiliydi.[14] Buna bağlı olarak, öbür akım da, millî duyguların parlayışı ya da doğuşu ile ilgili bulunuyordu — bu akım özellikle vergi sorununda, Fransız rahiplerinin Roma'daki Papa'ya karşı Kral Philip'i desteklemeleri üzerine ortaya çıkmıştı. Üçüncü akımı ise papalığın içerden bozulmaya başlaması, giderek siyasal gücünü yitirmesi ve kilisenin Ayrılma, Bölünme yüzünden etki ve baskısının azalması gibi etkenler doğurmuştu. Böylece güçlenen devlet, kendi başına saldırıya geçebilecek duruma gelmiş ve çabucak aksi kanattan Gelasius teorişine saldırmıştır. Devletin dayandığı görüşe göre kilisenin görevi öğretmek ve dinsel öğütlerde bulunmaktır. Kilise bu dünyada kurulmuş bir müessese olduğuna göre, o da bu dünya ile ilgili işlerin kategorisine girmektedir. Öyleyse devlet, kilisenin mallarından vergi alabilir ve kilise personelini (rahipleri) toplumda yalnız bir meslek grupundan başka bir şey olmadıkları için dünye vî kişilerin kudret ve yetkileri altında tutabilirdi. Soruna ters yönden giren VIII inci Bonifac'ın görüşü gibi bu görüş de dualizmi çürüten bir görüş olmuştu. Ama bu kez birliği savunan düşünceler devletin baş rolü oynadığı bir başka yönden gelmişti.

Genellikle, ortaçağda girişilen bu iki denemenin ikisi de tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dualizm işlememiştir. Bu iki alan ayrılamamıştır. İki müessesenin iktidar ve yetki alanları birbirine eşit ve denk tutulamamıştır. İki kılıç bir birlik ve uyum içinde sallanamamıştı. Çok kez bunlar birbirleriyle çarpışmışlardır. Her ikisi de, (gerek kilise gerek Devlet) aynı boyunduruğa vurulmuş bir çift öküz gibi (bir bu yana bir o yana toslayarak) Gelasius'un mirasından kurtulmanın yolunu aramışlardır. Ama on beşinci yüzyılın başlarında ortaçağın bir çıkmaza girmesi ile bu hikâye bitmemiştir, yalnız olay sona ermiştir. Yeni olaylar ve formüller getiren yeni bir çağ yaklaşmaya başlamıştır.[16]

---

[14] Bkz. 10 uncu Bölüm, s. 334-36.

[15] Bkz. 12 nci Bölüm, s. 416 ve son.

[16] Kalkınma yarışına girişmiş geri kalmış ülkelerde çoktan eskimiş, köhnemiş ve bir yana atılmış fikirler gene canlılıklarını sürdürebilirler. Nitekim, yirminci yüzyılın İspanya'sında hâlâ ortaçağın bazı özellikleri ve o çağ düşüncesinin bazı canlı kalıntıları vardır. Baş Kardinal Play Daniel'in 1954'de söylediği şu sözler 1154'de de pekâlâ, söylenmiş olabilirdi «Kilise ve rejim arasındaki işbirliği yanlış anlaşılmamalıdır. Dinî ve dünyevî, bu iki topluluk, her biri kendi alanında ...ren, özerk kuruluşlardır. Kilise,

BİRLİĞİN YENİDEN KURULMASI

Bir akım aşırı bir noktaya ulaşınca, buna tepki olarak bir başka akım belirebilir; bu da siyasal sürecin bir özelliğini meydana getirir. Bazan bu ikinci akım da aşırı bir biçim alır. Nitekim, dualizme varma çabalarının boşa gitmesi üzerine yeni bir çaba başgöstermiş, daha doğrusu Constantine'in Hıristiyanlığı kabul etmesinden önceki eski ilkeyi yeniden yerine koymak için bir ikinci denemeye girişilmişti. İki alan, iki yetki, iki kılıç yerine, şimdi bir tane olacaktı. Toplumun küçük bir parçasını kaplayan ve görevleri sınırlı tutulan devletin yerini, şimdi görevleri toplum kadar geniş olan bir devlet alacaktı. Devletin eylemlerini toplumun istek ve ihtiyacından başka hiç bir şey sınırlayamıyacaktı.

Bölünmüş, parçalanmış bir toplum içindeki güvensizlik ve karışıklıklardan dolayı birliğe duyulan bu özlem anlamsız bir tepki değildi. Çok kimse artık isteklerin, bağlılıkların birbirleriyle çatışmalarından ve birbirine karşı olan sistemlerden bıkmış usanmıştı. Onun için de, her türlü tehlikeyi göze alarak, tek bir otoriteye bağlanmayı uygun görmüşlerdi. Otoritenin tek olması halinde, hiç olmazsa kimin yasalarına ve hangi buyruklara boyun eğeceğinizi bilirdiniz. Bunun içindir ki Thomas Hobbes, devlet ve hükûmetin dayandığı (toplum) sözleşmesinin niteliğini açıklarken, şu sözlerle otorite toplaşmasını savunmuştur.: «Kişileri, Yabancıların ve başkalarının saldırılarından koruyabilecek olan böyle bir Ortak-Kudret kurabilmenin tek yolu... bütün kudret ve kuvvetleri *tek* adama vermektir ya da bütün iradeleri tek bir irade biçimine sokacak, bir çok kimseden kurulu *tek* bir meclise bırakmaktır...»[17] Bu savunmaya uygun olarak, Hobbes, toplum içinde devletten başka bir topluluk, birlik meydana gelmesini istememiş, onlara kuşkuyla, güvensizlikle bakmış ya da onlardan hoşlanmadığını dobra dobra söylemiştir. Çünkü Hobbes, bunların bir gün bağımlı durumdan çıkıp merkez otoritesine rakip olmalarından çekinmiştir. Hobbes, kilisenin «Ruhanî Otoritesini», bir azınlığın elinde çok

devletle sıkı bir işbirliği içinde olmakla birlikte, gene de hiç bir rejime bağlı değildir. Kilise, başarının şânını da başarısızlığın sorumunu da devlete bırakmıştır». Bu sözlerin alındığı makale için bkz. Richard Mower, *Christian Science Monitor*, August 8, 1960.

[17] *Leviathan*, part 2, Chap. 17 (Everyman's Library), p. 89. İtalik harfler eserin yazarınındır. Hobbes'un kilise-devlet dualizmini açıkca reddeden gö için bkz Chap. 29 (pp. 174-175).

fazla servet birikmesini, bir ordunun gözü yükseklerde bir generale kendini kaptırmasını, «bir kasabanın aşırı derecede büyük olmasını», bir de «kendilerinden daha büyük bir devletin bağırsakları içinde, gerçek bir kişinin bağırsaklarındaki kurtlara benzeyen küçük devletlerin var olmasını, yani devlet içinde çok sayıda Tüzel Kişiler bulunmasını» hoş karşılamadığını açıklamış, onları toptan suçlamıştır. Hobbes saydıklarını tamamlamak üzere sözlerine şunları da eklemiştir: «Kendilerinde siyasal sağgörü (basiret) bulunduğunu sananların, mutlak iktidarı tartışma konusu yapma Hürriyetleri gerçi çok kez Aşağı halk tabakası içinde filizlenir ama, bunu asıl eyleme geçiren o Düzmece Doktrinlerdir, işte bunlar Devlete zarar vermek için; doktorların *Ascarid* dedikleri küçük bağırsak-kurtları gibi, boyuna Temel Yasaları didikleyip dururlar.»[18]

Bu aşırı sözler benimsenecek olursa, bundan açık bir anlam ortaya çıkar. Eflâtun aileye ve özel mülkiyete karşı nasıl karşı çıkmışsa, Hobbes da toplum içinde birden çok birliklerin bulunmasına öyle karşı çıkmıştır. Hobbes devletin yanında ondan başka toplulukların (birliklerin) var olmasını gerek devlet gerek toplum için bir güçsüzlük kaynağı saymıştır. Çünkü bu durum her bireyi, birçok grupun üyesi yapmakta onları birbirinden ayrı ve biribirine rakip örgütlere bağlı kalmak zorunda bırakmaktadır. Pluralizmin doğurduğu karışıklık ve düzensizliğin hepsini gidermek için Hobbes'un öne sürdüğü çözüm yolu, Eflâtun'un çözüm yolu kadar aşırı, onun kadar uzlaşmaz ve kesindir. Bütün iktidar devlette, devletin içindeki en yüksek yönetici unsurda toplanmalıdır. Hobbes, kendinizi birliklerin (toplulukların) çokluğundan kurtarmaya bakınız, diye öğütlüyor. Büyük birliğin çevresinde toplanmayı öneriyor. Sonunda da, okuyucuların hepsi akılcı olmadığı için, bir gösterişli davranışta daha bulunuyor ve devletin temelleri üzerine kurduğu bilimsel» düşünce kemeri in altına dinin temel taşını yerleştiriyor ve diyor ki «Bu çağ büyük LEVIATHAN'ın çağıdır, ya da daha (saygılı konuşmak gerekirse), barışımızı ve savunmamızı borçlu bulunduğumuz *ölümsüz Tanrının* koruması altındaki o *ölümlü Tanrının* çağıdır.»[19]

Yeni akımın katı ve gözü pek nitelikteki düşünce biçimine bir

[18] *Ibid.*, Chap. 29.

[19] *Ibid.*, Chap. 17, p. 89. İtalikler ve büyük harfler eserin aslından alınmıştır.

örnek gösterebilmek için Hobbes'un eserinden bu parçalar seçilmiştir. Yeni akımların tek üstünlüğü, onların bu sorunu pek kestirme ve pek kolay bir yoldan deşmiş olmalarıdır. Elbette, bu düşünceler de boş *(in vacuo)* ya da havadan yere işlenmemiştir. Bunlar gerçeklerin katı temelinden çıkarılmış, on altıncı ve on yedinci yüzyılların siyasal sarsıntılarıyla, yeni çalkantıların içine atılmıştır. Gelasius formülünün yok olması ve yeni çözüm yollarının aranması şiddet olaylarını doğurmuştur.

TEK DÜZEN Mİ YOKSA HOŞGÖRÜ MÜ?

Bin yıldan beri kilise, devletin ortağı ya da rakibi olduğundan, ve kilise ile devlet arasındaki ilişkiler çekişmenin belkemiğini meydana getirdiğinden, yeniçağ ilkin bu soruna dikkatini çevirmiştir. İki müessesenin birbirine üstünlükleri, milliyetçiliğin doğmasıyla değişmeye başlamış, on altıncı yüzyılda da papalık gücünü yitirince kesin olarak değişmiştir. Bu konuda, batıdaki Hıristiyanlık dünyasının Roma'dan ayrılması, kilise örgütünün içerden çökmesi olayından daha önemli olmuştur. Kilise örgütü yeniden onarılabilirdi, nitekim sonradan onarılmıştır da. Ama öbürü bundan daha önemli bir olaydı. Çünkü orta ve kuzeybatı Avrupa'yı ve Lâtinlerden çok Teuton ve İskandinav halklarını pek güçlü biçimde etkileyen Protestan Reformu, daha önce Batı Katolik Kilisesi ve Doğu Ortodoks kilisesi diye ikiye bölünmüş Hıristiyanlık âlemini de batıda yeniden bölmüştür. O günden bugüne dek, artık batı Avrupa'da bir kimsenin Hıristiyan olabilmesi ya da sonradan kolonilerde ortaya çıkan Hıristiyan kollarından birine bağlı bulunabilmesi için, mutlaka Katolik kilisesinin usul ve törenlerini ya da Papanın otoritesini benimsemesi gerekli görülmemiştir. Gerçi, Yunancada Katolik sözü «evrensel» anlamına gelmektedir ama, artık bu kilisenin evrensel bir yanı kalmamıştır. Sonuç olarak denilebilir ki, Batıda hiç bir kilise beş yüzyıldan beri Hıristiyanlık üzerinde bir tekel kuramamıştır. Bundan başka, Protestanlığın bir asit gibi parçalayan etkisi altında bir vakitler sağlam, sarsılmaz bir yapısı olan kilise de aşınmaya başlamış ve aynı asit bu kez protestanlığın kendi içindeki yarık ve çatlaklara işlemiştir. Katolik kilisesinden ayrılmayı kışkırtanların bu eylemi geri tepmiştir; bir kez başlamış olan bu bölünme ve parçalanma süreciyle birçok mezhep, tarikat eyleme geçmiştir. Lutheryanlar, Anglikanlar, Presbiteryanlar, Baptistler

Quaker'ler, Metodistler ve öbürleri, insanlığın eline cennetin anahtarlarını uzatmışlardır.

Bölünmüş bir Hıristiyanlık hem yurttaşların kendileri hem de üyesi bulundukları devlet için önemli siyasal sonuçlar doğurmuştur. Uhrevî işlerde kişi artık tek elden yürütülen baskı ve zorlamalarla karşılaşmıyacaktı. «Kilisenin dışında kurtuluş yoktur»[20] diyen öğreti etkisinin çoğunu yitirmişti, çünkü şimdi kurtuluşu öneren çeşitli kiliseler vardı. Afaroz da başlangıçtaki o korkutucu niteliğini yitirmişti, çünkü kişilerin katılabilecekleri başka mezhepler bulunmaktaydı. Ortaçağ Papalarının kâfir hükümdara itaat etmeyi yasaklayan silâhı da eskimişti. Şimdi teolojik işlerin hepsini bir Septisizm (kuşkuculuk) kaplamıştı, çünkü birçok kilisenin ayrı ayrı Cennet yolları göstermeleri karşısında şaşıran kişioğlu, bunlardan hangisinin doğru olduğunu soruşturmak zorunda kalmıştı.

Acaba bütün bunların devlet üzerinde ne gibi etkileri olmuştur? Hangi yöntemlerle devlet bu yeni duruma uydurulmuştur? Yeni siyasal durum gerçekte, bin yıldan beri batı Avrupa'da birleştirici bir güç sağlamış olan Hıristiyanlığın, şimdi parçalandığını ve yıkıcı bir unsur haline geldiğini ortaya koymuştur. Önceleri, bir hükümdar iktidarını kilise ile paylaştığı ve kiliseyi üst'ü saydığı zaman, bununla az da olsa bir uyum sağlanabilirdi. Ama şimdi Hıristiyan bir hükümdar (Hıristiyanlıktan başka bir din ya da tanrıtanımaz —atheist— olmamak kaydıyla) çeşitli kiliselerden birini seçmek zorundaydı; hükümdar bir kez kendi kişisel seçimini yaptıktan sonra, uyruklarının da hangi mezhepten, yani onun mezhebinden mi yoksa başka mezhepten mi olacaklarını, kararlaştırması gerekirdi. Bir kimsenin dinsel inançları onun yurttaşlığına mı yoksa hükümdarına mı bağlı tutulacak? İşte bu yüzden ortaya siyasal bir sorun çıkmıştı. Acaba Protestanlar Katoliklerin ya da Katolikler Protestanların aynı devletin üyeleri olmalarını hoşgörü ile karşılıyabilirler miydi? Bir Protestan mezhebi bir başka mezhebe hoşgörü gösterebilir miydi? Bu ayrılıklar karşısında devlet ne yapmalıydı? Tarafsız kalıp, bu ayrılıklara karşı ideal bir siyaset olarak hoşgörü mü göstermeliydi? Yoksa, insanları bir mezhebi kabule zorlayarak onlara baskı ve işkence mi yapmalıydı? Bu sorulara ancak iki yüzyıl süren bir arayıştan sonra karşılık bulunabilmiştir. Ama bu süre içinde Avrupa'da çok kan dökülmüş, din

[20] *Extra ecclesiam nulla salus.*

şehitleri işkenceye uğramış ve diri diri yakılmış, büyük servetler boş yere harcanmış, kıyıcı savaşlar verilmiş, bağnazlık ve canavarlığın en acı meyvaları toplanmıştır.

Yukarıdaki sorulara verilen karşılıklardan ilki, bir kimsenin dininin hükümdarın dinine uygun olması ve kilise ile devlet otoritelerinin bir arada bulunması varsayımlarından hareket etmiş ve dine ihaneti, vatana ihanet saymıştır. Bu öğretiler (doktrinler) şu lâtin özdeyişi ile dile getirilmiştir : *cujus regio, ejus religio* («Bölgeyi yöneten, dini de yönetir.») Reformun başarılı olduğu yerlerde, Protestanlar, karşı-Reform'un tutunduğu yerlerde de Katolikler, düşmanlarına işte bu formülü uygulamışlardır. Örneğin, İngiltere'de Reform düşüncesi VIII inci Henry karısını boşamak istediği zaman ileri sürülmüştür. Papalığın İngiliz Kilisesi üzerindeki etki ve baskısına son vermek için parlâmentonun desteğini elde eden Henry, keşiş tabakasını ortadan kaldırmış millî bir kilise kurarak «Dinin Savunucusu» adıyla onun başına geçmiştir. Bu önemli olaylar sonradan bazı tepkiler doğurmuştur. Nitekim Henry din adamlarının ruhanî başkanı olarak onlardan kendisine bağlılık yemininde bulunmalarını istemiştir. Mary, Katolikliği yeniden kurmaya kalkmıştır; I inci Elizabeth zamanında bu siyaset bir kez daha altüst olmuş, Elizabeth yeni bir dua kitabı çıkarılmasını ve tapınma usullerinin yeniden gözden geçirilmesini istemiştir; II nci James ondan bir yüzyıl sonra İngiltere'yi yeniden Roma'ya yöneltmeye çalışmış ve sonunda Protestanlığın üstün gelmesiyle tahtından olmuştur.[21]

Birbirleriyle uzlaşamayanların kanlı, acıklı, korkunç çekişmeleri sonunda, İngiltere bir başka formül uygulamak zorunda kalmıştır : Devlet gerçi resmen bir dinsel öğretiye bağlı bulunabilir ama, uyruklarının ayrı dinsel inançlar beslemelerine de izin verebilir, şu kadar ki, bu taviz uyrukların devlete bağlılıklarını azaltmaması gerekir. On sekizinci yüzyıl boyunca yalnız İngiltere Kilisesine bağlı

---

[21] G.M. Trevelyan kilisenin devlete bağlılığı ilkesini şöyle anlatmıştır : «Elizabeth çağındaki sorunlar için en iyi çözüm yollarını gösteren, Piskopos Jewel demiştir ki : Bizim öğretimizde, adı ne olursa olsun ister keşiş, vâiz, ister peygamber, havari olsun her canlı, Krala ve majistralara bağlı olmak zorundadır. Kral ve majistraların egemenlik alanının içine din de girmektedir. Herkes devlet içinde tek bir din olması konusunda anlaşmıştır. Yine herkes, Katolikler ve katı Puritanlar dışında, bu dinin hangi din olacağını devletin göstereceğini kabul etmişlerdir.» *Illustrated English Social History* (London Longmans, Green Company, Ltd., 1950), II, 34.

olanlar hukuken siyasal bir makam sahibi olabilirlerdi.[22] Ama on dokuzuncu yüzyılda öbür mezhepler için koyulmuş olan yetersizlikler kaldırılmış ve saltanat dışında, bütün görev ve memuriyetler başka mezhep üyelerine de açık tutulmuştur. Başlangıçta uygulanması güç olan bu hoşgörürlük ilkesi, giderek bir erdem olup çıkmıştır. Birleşik Devletlerde, ülkenin bağımsızlığına kavuştuğu günlerden beri, kişinin din hürriyetini sağlayan, devletin din kurmasını yasaklayan kurallar hükûmet sisteminin hukukî yapısı içinde yer almıştır.[23] Virginia'da 1786'da çıkarılan ünlü yasayı, yani *Din Hürriyetinin Kurulmasına ilişkin* Yasayı, Jefferson yazmıştır. Bu Yasanın başlangıç bölümünde devletin din ile ilgili işlerde taraf tutmıyacağı güçlü bir dille şöyle açıklanmıştır: «Temel hak ve hürriyetlerimiz fizik ya da geometri üzerindeki düşünce ve kanaatlerimizle ne denli ilgili ise, dinsel düşünce ve kanaatlerimizle de o denli ilgilidir.» Birkaç yıl sonra, Birleşik Devletler Anayasasına Haklar Bildirisi eklenmiş ve birinci anayasa ek'i ya da değiştirgesi şu sözlerle başlamıştır: «Kongre bir din kurulmasına, ya din özgürlüğünün engellenmesine ilişkin kanunlar yapamaz.»

MONİZME DÖNÜŞ: EGEMENLİK TEORİSİ

Kilise-devlet ilişkilerindeki bu kördüğümü çözecek yeni bir çözüm yolunun araştırılması sonuçsuz kalmamıştır. On altıncı yüzyılda, Gelasius sisteminden ayrıldığını gösteren yeni bir doktrin biçimlenmeye başlamıştır. O günden bugüne çok duyulmuş olan bu doktrine, «egemenlik» doktrini denilmiştir. Egemenlik doktrinini ilk açıklayan, Jean Bodin adlı bir Fransız olmuştur. Bodin, *Devletin Altı Kitabı* adını taşıyan eserini 1576'da yayımlamıştır. O eserinde Bodin şöyle yazmıştır: «Egemenlik, yurttaşların, uyrukların ve hukukun üstünde olan üstün bir kudrettir.»[24] Bu anlatış biçiminde de, öbürlerindeki gibi, egemenlik kavramının çeşitli düşünceleri içine alan karışık bir kavram olduğu görülmektedir. Egemenlik çok dallanıp budaklanmış bir kavram olduğu için, bunlardan ba-

---

[22] Oysa, 1727'den sonra, Parlâmento gerekli yemini etmeksizin kamu makamına oturmuş olan kimselerin cezalarını af etmek amacıyla her yıl Indemnity Acts (Af Kanunları) çıkarmıştır.

[23] Bağımsızlıktan önce, Pennsylvania'da görülen dinsel hoşgörüyü Penn ve Quaker'lar sağlamışlardır.

[24] *Maiestas summa subditos legibusque*

zıları, ilerde beş klâsik sorunun arasında ayrı başlıklar altında incelenecektir.[25] Ama egemenliğin bir yönü var ki bu şimdi gözden geçirilen sorun açısından önem taşımaktadır. Devlet işlerinin sınırlı bir alan içinde görülmesini isteyen görüşü reddeden bu egemenlik anlayışı, devlet işlerinin sınırsız olmasını öne sürmüştür. Egemenliğin tek ve bölünmez bir kavram olduğu açıklanınca, bundan devletin toplumun bütün yönetim ve denetimini üstüne alacağı ya da Yunan-Roma günlerinde kullandığı yetkilere yeniden kavuşacağı anlamı çıkarılmıştır. Yeni görüşün birlik konusu üzerinde çok güçlü biçimde durması da onun dualizme ne denli karşı olduğunu göstermiştir.

Ama bu konuda bir açıklama daha yapmak gerekir. Belli ki, İngiltere'nin VIII inci Henry'si gibi bir Kral kendini kilisenin başı ilân ettiği zaman, gerçekte bununla iki alanı birleştirmiştir. Bunun üzerine artık kilisenin elinde siyaset alanını sınırlayacak bir güç ve etki kalmamıştır. Ancak, sonraları İngiltere'de ve Birleşik devletlerde olduğu gibi, devletin din ayrılıklarına karşı hoşgörür bir tutum takınması, bir dini tutmayı bırakması, acaba neyi göstermiştir? Bu sorunun karşılığı, tartışmalı olmakla birlikte, olumsuz bir karşılık olabilir. Devlet, dinsel ayrılıkları hoşgörüyle karşılamıştır ama, buna karşılık da açık ya da kapalı olarak bir kayıt öne sürmüştür. Buna göre genel ve özel alanları ilgilendiren işler birbirinden ayrı tutulacaktır. Kiliselere —hangisi olursa olsun— Tanrıya tapınmak ve dinsel öğretileri öğretmekten başka işlerle uğraşmamak şartıyla özgürlük verilecektir. Bu alandaki inanç bireyin vicdanına bırakılmıştır onun için de, devlet buna el uzatmayacaktır. Ama, kamusal alanda devlet egemenlik iddiasını sürdürmüştür ve herhangi bir kilise özel alandan çıkıp kamu alanına girdiği zaman, Leviathan'la (yani Devletle) çatışma tehlikesini göze almış ve cezasını da çekmiştir. Demek ki bu hoşgörü siyasal zararlara uğramak pahasına elde edilmiştir. Kiliseler iğnelerini içeri çektikleri için devlet de onlara karşı tarafsız bir tutum takınmıştır. Kiliseler, siyasal iktidara karışmaktan kaçınmak şartıyla hürriyetlerini kullanmışlardır. Bu şart bozulunca egemenlik, yani dünyevî iktidarın (devletin) elindeki üstün kudret bütün ağırlığı ile ruhanîlerin başlarına inmiştir.

---

[25] Bkz. 10. Bölüm. 13. Bölüm.

Böylelikle tam anlamıyla çark edilmiştir. Devletin görevlerini sınırlamak için girişilmiş olan ilk deneme süregelen duruma dokunmamış, yani *statüko*'yu korumakla son bulmuştur. Tüm toplumu içine alan Yunan'ın *polis* anlayışı ile Bodin'in ya da Hobbes'un egemenlik teorisi arasında yüzyıldan yüzyıla uzayan bir bağ kurulmuştur. Gerçi bu, mutlak devlet anlayışına karşı açılmış olan savaşın ilkidir ama, sonuncusu değildir. Şimdi sıra ikinci atılımı, yani pluralist'in elindeki sopaları yeniden nasıl, ne zaman, neden vurmaya başladığını görüp incelemeye gelmiştir.

7
İKİNCİ SORUN :
- 2 - Politika ve Ekonomi

İKTİSATÇILARIN SINIRLI DEVLET SORUNUNA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

Devletin görevlerini sınırlamayı amaç tutan ikinci büyük atılım birincisinden çok daha değişik varsayımlarla işe başlamış ama, birinciye görülmedik ve umulmadık bir benzeyişle sona ermiştir. Bu atılım devlet otoritesini birey otoritesine başvurarak sınırlamaya çalışmıştır. Devlet düzeni sağlar, düzen kanuna ihtiyaç gösterir, kanun uygulamayı gerektirir, uygulama ise zorlama ya da baskı ister, baskı da hürriyetin düşmanıdır, biçiminde bir düşünce zinciri izleyerek insan, devletle hürriyetin birbirine karşıt olduğu sonucuna varabilir. Yani, devletin görevleri genişleyince hürriyetin alanı daralacak; böylece hürriyete değer verenler devletlerini sınırlamak zorunda kalacaklardır. Bu sınırlar bir kez koyuldu mu, artık bireyler de devlet denetiminin dışında kalan alanlar içinde diledikleri gibi davranmakta özgür olacaklardır.

Tarihsel açıdan Endüstri Devriminden önce ortaya çıkan bu doktrinin amacı, devletin iş göremediği alanda, bir iktidar boşluğu yaratmaktı. Ama daha sonraki olayın (Endüstri Devriminin) ortalığa salıverdiği yeni güçler bu boşluğa birdenbire hücûm etmişlerdir. On dokuzuncu yüzyılda ülkelerin çoğunda toplum düzeni, yapılan birtakım ekonomik yeniliklerle hemen hemen değişikliğe uğramıştı. Yeni bilimsel buluşlar, yeni üretim yöntemleri, yeni örgütler, siyasal yönetim bunlara vasaklar koymadığı için, yeni bir servet birikimi meydana getirmişlerdir. Biriken bu servet de sahipleri için

bir güç ve kudret kaynağı olmuş ve onlar da buna dayanarak toplumda önderliği, üstünlüğü ele almak amacıyla devlet yöneticilerine karşı savaş açmışlardır. Daha çok o çağdaki tarihsel koşulların elverişli bulunması yüzünden, Rönesans ve Reform akımlarının başlattıkları bu bireyci doktrin, dolaylı biçimde, bir ikinci dualizm denemesi sayılan bir denemenin temelini atmıştır. Bunun üzerine ortaya işadamlarının çıkarlarına uygun düşen bir ekonomik teori çıkmış, bireyci görüşü bastırmış ve devlet otoritesine karşı koyma düşüncesinin yerine kendi düşünce ve eğilimlerini yerleştirmiştir. Sözü edilen işbu doktrin -pek o denli açık olmamakla birlikte- toplumu siyasal ve ekonomik düzen diye ikiye ayırmış, ticarete ya da işe toplum içinde devletle denk bir yer vererek devletin müdahalesinden elden geldiği kadar uzak tutulacak bir ekonomik alan ortaya çıkarmıştır.

Elbette, bu doktrinle ortaçağ, sistemi arasında, bunların sınırlı devlet varsayımını birlikte kullanmaları bakımından bir benzerlik bulunmaktadır. Aralarındaki ayrılık, devletin otorite tekeline karşı açtıkları savaşın kaynağında toplanmaktadır. Şimdi monist (tekçi) devlete karşı girişilen saldırının bayraktarlığını dinden çok iktisat yapmaktadır. Bu kez pluralizme doğru beliren güçlü eğilimin arkasında -din adamları değil- iktisatçılar, işadamları, fabrikatörler vardır. Bunun için de devletin görevleri üzerindeki görüşlerin birçoğu, ekonomi siyasetinin terimleriyle, ekonomi ile siyaset arasındaki ilişkilere göre açıklanmıştır. Devlet ve ekonomi; hükûmet ve ticarî işler; politikacılar (ya da memurlar) ve müteşebbisler; bunlar, ister ortak ister rakip olsunlar, Papanın ve İmparatorların bıraktıkları yerden tartışmayı yeniden başlatmışlardır. İkinci dönemde, Leviathan ile Mammon (yani Mutlak Devletle Sermaye Tanrısı) birbiriyle kapışmıştır.

Konstantin'den sonra Hıristiyanlık devlet için nasıl bir yenilik unsuru olmuşsa, siyasal ve ekonomik düzenlerin değişikliğe uğrayan ilişkilerinde de ona benzer bir yenilik olmuştur. On sekizinci yüzyıl sona ermeden önce siyaset ile ekonominin birbiriyle sıkı fıkı olmaları, ciddî bir itiraza uğramamıştır. Ekonomi, önce «ev işleri yönetimi,» olarak ortaya çıkmış, sonradan terimin gerçek anlamı, açıklığa kavuşunca, bu terim ev topluluklarının yönetimi anlamına gelmeye başlamıştır. Böylece, bu yönetim, topluluğun yönetim biçiminden (hükûmetten) pek az ayırt edilebilmiştir. Kamu siyasetinin sorunları değişik toplumsal değerler arasında yapı-

lan seçmeler, siyasal düzenin koruduğu ekonominin içinde var oldukları bilinen söz götürmez şeylerdi. Ekonomi sorunları, ekonomiye özgü özel ve teknik sorunlar oldukları halde, bunların devlet denetimi dışında tutulmaları düşünülmemişti. Endüstri Devrimi denilen olaydan önceki başlıca ekonomik sorunlardan herhangi birini -yani toprak kirası ve dağıtımını, servet birikimini, yiyecek sağlanmasını, köy-şehir ilişkilerini, fiyat sistemini, dış ticaret yönetimini, ve benzerlerini-ele alırsanız, bu sorunlara birbirinin üstüne binmiş ve sonunda birbiriyle birleşmiş olan konularla uğraşan «siyasal ekonomi» sorunları gözüyle bakıldığını görürsünüz. Arasıra devlet kudretinin belli biçimleri eleştirilmiş, şu ya da bu siyasetin haklılığı ya da uygunluğu üzerinde tartışma yapılmıştı. Ama devletin ekonomiyi de genel denetimi altında tutacağı konusunda bir anlaşmazlık çıkmamıştı.

İLKÇAĞDA DEVLETİN EKONOMİYE MÜDAHALESİ

İlkçağ Yunan-Roma devletinden on sekizinci yüzyıla kadar bütün Avrupa devletlerinin tarihinde bu genellemeleri doğrulayan kanıtlar bulunmaktadır. Devletin çeşitli yer ve zamanlarda gördüğü ekonomik işlerin listesi çok uzundur. Savaştan başka, üç büyük iş, yani ulaştırma, para ve yiyecek işleri devleti, çok eskiden beri ticaret alanına girmeye zorlamıştır. Kara yolları, hem askerî bir amaçla hem de resmî buyrukları ve diplomatik belgeleri gidecekleri yerlere daha çabuk ulaştırabilme ihtiyacıyla yapılmıştır; ama bu yol yapımının ardında hep askerî bir amaç yatmıştır. Perslerin Sus şehrini Küçük Asya'nın Akdeniz kıyısına bağlamak için yaptıkları uzun Kral Yolu, işte böyle nedenlerle açıklanır. Roma ordularının çiğneyip geçtikleri yerlerdeki illerin ötesine uzanan Romalıların ünlü kara yolu şebekesi de aynı nitelikteydi, hattâ daha da gösterişliydi. Ama atlı, mızraklı askerî birliklerin işine yarayan bu yolları kervanlar da kullanabilirdi. Yollar devletin korunması altında ticaretin yayılmasını kolaylaştırıyor ve alınan vergi ve resimlerle onun denetlemesini sağlıyorlardı. Para sağlanması ve çıkarılması işlerini de devlet çok eskiden beri üzerine almıştı. Malların birbiriyle doğrudan doğruya değiş tokuş edilmesi usulünün yerini, para usulü alınca, devlet iki nedenle duruma müdahale etmek zorunda kalmıştı. Eğer değiş tokuş aracı olarak para kullanılacaksa, insanların bunu bilmesi, benimsemesi ve buna güvenmesi gerekirdi. Öyleyse bütün işlemleri kapsayan, üzerinde bir damgası ya da bazı işâret-

leri bulunan resmî bir makamın çıkardığı tek bir değiş tokuş (mübadele) aracı kullanmak çok daha iyi olacaktı. Ayrıca, kabul edilecek değiş tokuş aracının ender, dayanıklı ve pek büyük yer kaplamayan bir nesne olması gerekiyordu. Onun için de madenlere genellikle para yapımında çok ilgi gösterilmiştir; madenlerin çıkarılması ve para basılması pek kazançlı bir iş olduğundan, devlet bu alana sokulup para basımı işini tekeline almayı çok yararlı görmüştür. Atina ile Korent'in ve büyük ticarî çıkarları bulunan öbür devletlerin paraları, orta ve doğu Akdenize alabildiğine yayılmıştır. Hatta Roma'nın malî sembolü olan Roma parası *denarius* sonraki yüzyıllarda daha da geniş alanlara dağılmıştır.

Devletin besin, yiyecek işleriyle uğraşması kısmen ekonomik deyimlerle açıklanmıştır ama, devletin bu uğraşı daha çok siyasal bir nitelik taşımıştır. Yönetim biriminin site-devleti olduğu dönemde,[1] kuraklık ya da su baskını gibi doğal kıranlardan ileri gelen ürün yetersizliği, bir de insanların yarattıkları savaş tehlikeleri, toplumların birçoğunu kötü beslenme ve hattâ açlıkla karşı karşıya bırakmıştır. Küçük bir sitede buğday ve zeytinyağı ihtiyacı, genellikle sitenin surlarına bitişik olan tarım bölgesinden sağlanırdı. Devletler birbiriyle savaşa tutuştukları zaman, çarpışan ordular henüz başak vermemiş buğdayları, meyvaları olmamış zeytin ağaçlarını, hep yakıp yıkarlardı. Nüfusu kalabalık olan siteler barışta bile yiyecek sıkıntısı çekebilirlerdi, çünkü onların tahılı ve yağı da uzak bölgelerden (yani o günün tahıl ambarları olan Sicilya, Kuzey Afrika ve şimdiki Güneybatı Rusya'dan) gelirdi. Dış ülkelerdeki siyasal karışıklık ya da ara denizlerdeki korsanlık olayları yiyecek kaynaklarını her zaman kesintiye uğratabilirdi. Bunun içindir ki ilkçağ devletleri deniz aşırı ülkelerden toptan mal alarak yiyecek piyasasına hâkim olmak, bu malları donanmanın korunması altında getirtmek ve ülkede fiyatları ayarlamak amacıyla çok kez sert tedbirler almışlardır. Yoksul halk arasında başkaldırma ve ayaklanma olaylarını önleyebilmek için de devlet çok kez buğdayın ucuz fiyatla satılmasını hatta parasız dağıtılmasını öngören bir siyaset izlemeyi gerekli bulmuştur. İnsanlık duygusu, tedbir ve düpedüz yokluk, devleti yiyecek siyasetine doğrudan doğruya müdahale etmeye zorlamıştır.

İşte, az önce incelenen bu üç alanda, başka başka etkenlerin değişik etkileri ile birbiri benzer sonuçlar doğmuştur. Devlet,

[1] Bkz. 12 nci Bölümdeki, «Yunan Polis'i» başlığına.

ulaştırma işlerine askerî; para işlerine iktisadı; yiyeceğe de siyasî nedenlerle müdahle etmiştir. Gerçi bu nedenlerden her birine değişik biçimlerde önem verilmiştir ama, verilen örneklerin hepsinde de devlet müdahalesini toplumsal ihtiyacın doğurduğu ve haklı kıldığı görüşünde birleşilmiştir. Devlet müdahalesini gerektiren tek şey, ihtiyaç olmuştur. İşte bu bilinen koşullar içinde, ne devletin bu alana sokulmaması gerektiğini belirten düşünceler ileri sürülmüş ve ne de devletin dışında bu işleri görecek ve devletin teşebbüse el atmasına karşı koyabilecek güçlü müesseseler kurulmuştur.

ORTAÇAĞDA EKONOMİNİN AHLÂKA BAĞLI TUTULMASI

Hıristiyan öğretisinin Yunan-Roma geleneğinin içine karışması, bu konuda, ilkede bir değişiklik meydana getirmemiştir. Kilise dünyevî iktidarın sınırlı olduğunu ileri sürdüğü vakit, bunu teolojiye (Tanrıbilime) uygun biçimde tanımlamaya çalışmıştır. Ekonomik sorunlara gelince, bunların varlığını ne kilise ve ne de devlet inkâr etmemişlerdir. Ama müesseselerin ikisi de aynı nedenlere dayanarak ekonomik işlerin bu dünyadaki genel düzenin bir parçası olduğuna inanmışlar ve o yüzden de bu işleri kendi yetki ve egemenlik alanları içinde ya da buna bağlı saymışlardır.[2] Şimdi buna bakıpta devletle kiliseyi ayıran sorunların arasında ekonomiyle ilgili hiç bir sorun yoktur denemez. Tersine, toprak mülkiyeti, toprak ürünlerinden elde edilen gelirlerin kullanılması, din adamlarından vergi alınması gibi konular üzerindeki anlaşmazlıkların hem siyasal hem de ekonomik nitelikleri vardı ve bunlar hiç kuşkusuz iki taraf için de çok önemil bulunmaktaydı. Ama bu çekişmenin belkemiği ekonominin kendine özgü, ayrı bağımsız bir alan olup olmaması değildi, ekonomi in belli bölümleri kimin, devletin mi yoksa kilisenin mi denetimi altında olacaktı, işte çe-

---

[2] Tocqueville kilisenin ekonomik işlerini gösteren bazı canlı örnekler vermektedir. *Ancien Régime*, Part 2, chap. 1. Bunun gibi, R.H.T. Tawney de şunları yazmıştır: «Bir anlamda ortaçağların en büyük malî müessesesi Papalık sayılmaktaydı. Papalığın malî sistemi ayrıntılı bir biçim alınca, işler daha iyi gidecek sanılırken bunun tersi olmuş, büsbütün kötüye gitmiştir... Gerçekte, Kilise özellikle tarım ve tımarlı topraklar açısından ekonomik yapının kabzasına yapışmış, koskoca bir çıkar bütünü olmuştur. En büyük toprak sahibi Kilisenin kendisi olduğu için artık Kilise feodal yapı ile kavgaya tutuşamamıştır Bkz. *Religion and the Rise of Capitalism*, Chap. 1, Secs. i and iii.

kişmenin belkemiği, can alıcı noktası da burada toplanmaktaydı. Her müessese, öbürünün meydan okumasıyla karşılaşınca, gitgide kendi ekonomik temelini güçlendirme ve buna egemen olabilme kaygısına kendini daha çok kaptırmıştı.

Ortaçağda ekonomik etkenlerin özerkliğini engelleyen bir başka neden de teolojik varsayımların ve Hıristiyan ahlâkının etki ve baskısı olmuştu. Faizle ödünç para verildi mi, ya da belli bir sınırın üstünde faiz alındı mı, bu «tefecilik» diye damgalanır, Hıristiyanlığa aykırı sayılır ve böylece ekonomik bir iş ya da sorun üzerinde ahlâk ilkelerine göre karar verilirdi. Bunun gibi, fiyatlar çok yükselir de yoksullar yaşamak için zorunlu olan maddeleri satın alamaz duruma düşerlerse, o zaman fiyat kontrolu siyasetini haklı gösterecek bir anlayışa, «adil fiyat» *(Justum pretium)* anlayışına başvurulurdu. Bu doktrinde, iktisadî, hukukî, dinî ve ahlâkî düşünceler birbirinin içine girmişti. Ama bunların arasında ahlâk kategorisinin önemi büyüktü ve bu kategori ekonomik bir ölçünün koyulmasında ölçüt (kriter) olarak kabul edilmiştir.

Ortaçağlardaki ekonomik kuruluşun bu sorunla ilgili bir yönü var ki, burada ondan söz etmeden geçmemek gerekir. Çünkü bu kuruluş bir bakıma ekonominin insan davranışının özerk bir dalı olduğu teorisine dayanmaktadır. Acaba ortaçağ toplumuna yerleşmeyi başarmış olan bu loncaların önemleri neydi? Lonca, üyelerinin ortak yararları üzerine kurulmuş, belli bir ekonomik etkinlikte bulunan bir kişiler topluluğu idi. Bu topluluk ya bir ticaret kervanında birlikte seyahat eden ya da büyük bir ticaret ve alışveriş merkezinde (yani Antwerp, Londra, Hamburg veya bunlara benzer) bir yerde oturan tâcirlerden kurulmuş olabilirdi. Gene lonca, aracılardan ya da komisyoncular dan değil, üreticilerden kurulabilirdi. Elişleri ekonomisinde, elişçileri bir araya gelirler ve lonca sözleşmesinin kurallarını belirlerlerdi. Bu sözleşmenin içinde, elişçiliğinin tanımı, elişçiliğinde niteliğin korunması, çıraklığa alınma, ücretler, ve bunlara benzer kurallar yer alırdı. Flandre'larda, Cermen devletlerinde, İngiltere'de, orta ve batı Avrupa'nın başka yerlerinde beliren loncalar, çeşitli nedenler ve değişik baskılar altında meydana gelmişlerdi. Bazı yerlerde loncalar karşılıklı korumayı sağlamak üzere iradî topluluklar olarak kendiliklerinden oluşurlardı ki (bu da çok kez o yerde bir tekel kurulması anlamına gelirdi. Başka yerlerde ise loncalar yapma (sun'î) bir biçimde, idare makamlarının eliyle kurulmuşlardı.

Ama buradaki çözümlememizde bizi loncaların kökenlerinden, doğuş nedenlerinden çok, onların bazılarının geniş bir özerklik içinde iş görmüş olmaları ilgilendirmektedir. Lonca üyelerine kendi kendilerini düzenleme olanağını veren, çok kez özel haklar ve ayrıcalıklar tanıyan, ayrıcalık belgeleri (beratlar) hukukî dayanak olmuştur; bu kendi kendini düzenleme yetkisi de ekonomik işlerdeki çok geniş özerklikle bir tutulmuştur. Oysa, loncaların içinde bulundukları durumu daha güçlü bir dille anlatmak, ve onları on dokuzuncu yüzyıl iktisatçılarının yaptıkları gibi ideal biçimler altında açıklamak ve bunlarla bir tutmak, işi büyültmek ve çağdışı bir yanlışa düşmek olur. Bir kral ya da bir belediye, tâcirlerden ya da elişçilerinden kurulu bir birliğe onların meslek ve sanatlarının uygulanmasını sağlamak için kendi kendilerini düzenleme hakkı tanıyabilirdi. Demek ki, böyle bir siyaset uygun ya da yararlı olduğu için uygulanmıştır. Ama, bu siyaset, ekonominin kendine özgü yasaları izleyeceği ve politikanın ahlâktan ayrıldığı zaman daha iyi işleyeceği düşüncesine katılmamış ya da böyle bir düşünce ortaya atamamıştır.

MERKANTİLİZM VE MİLLÎ İKTİDAR

Ortaçağ dünyası ekonomiyi ahlâka, ahlâkı da teolojiye (Tanrı bilime) bağlamıştı ama, sonraki çağda siyasî ve askerî kudretin kendi hesaplarına dayanarak ekonomi üzerinde kurdukları baskı, ondan daha az olmamıştı. Onun için, ortaçağdaki dualizm doğma'sının yerini siyasî-hukukî nitelikteki egemenlik kavramı alınca, buna benzer bir yer değiştirme olayının ekonomi siyasası alanında da meydana gelmesi beklenmişti. Ortaçağ doktrinlerinin yerini alan yeni doktrinler, ekonomi alanına, Adam Smith'in yaptığı eleştiriden beri merkanitilizm diye bilinen ve siyaset alanındaki egemenlik kavramının eşi olan bir kavram getirmişti. Ortaçağ ekonomisinin bağlı tutulduğu sınırlamalara —örneğin, loncaların üretimi sınırlamaları, çevreler arasındaki gümrük duvarları, nehirler ve yollardan alınan geçiş resimleri— gibi ticaret üzerindeki bu çok sayıda sınırlamalara tepki gösteren, işte bu düşünce sistemi olmuştu. Millî serveti çoğaltmak için, merkantilist sistem üretim ile değiş tokuş (mübadele) hacminin genişletilmesini gerekli görmüş, bu amaçla ortaçağ düzenindeki sınırlamaları değiştirmeyi ya da kaldırmayı zorunlu bulmuştu. Bu yeni felsefe, ihracatın ithalâtdan çok olmasını bir ve kudret belirtisi saymış ve bu çokluğun

satın alan ülkelerden ithal edilen altın ve gümüşle ölçülebileceğini öne sürmüştü. Bunun için de, dışarıya akan malların yerine içeriye akan altın ve gümüş, zengin bir ekonominin kesin belirtisi, göstergesi kabul edilmişti.

Bu gibi düşüncelerin yarar ve sakıncalarını değerlendirmek şimdiki incelemenin alanı dışında kalmaktadır. Ama, sözü edilen düşüncelerin içerdikleri anlamlar konuyla ilgilidir ve önemlidir. Merkantilistlere göre, bu siyasanın ilk amacı, millî gücü geliştirmek, arttırmaktı, onun için de onlar yöresel ya da bölgesel çıkarların tersine millî çıkarlar üzerinde durmuşlardı. Bu amaca da siyasal özelliği ağır basan, ekonomi siyasası ile varılacağı sanılmıştı. Merkantilistlerin amaçlardan ayrı olarak savundukları araçlar da (yani, ihracata özendirme, altın ve gümüş biriktirme isteği uyandırma), hiç kuşkusuz, aslında ekonomik öneriler olarak tartışılabilirdi. Ama, böyle araçların kullanılması doğrudan doğruya -ticaret savaşlarına, pazar ve ham madde kaynakları çekişmelerine, sömürgeciliğe ve başkaca siyasal sonuçlara götürmüştür. Bunun için, merkantilizmin kalkanı arkasına sığınan ekonomi de, ister istemez siyasetin (politikanın) hizmetçisi oluvermişti. Ekonomi, yalnız belli bir ekonomi siyasası ile bunun millî güce yararlı olması arasındaki bağlantıyı gösterecek ve devletin şu ya da bu ekonomi kesimine müdahale hakkıyla ilgili ana varsayıma ilişemiyecek, bunu tartışma konusu yapamıyacaktı. Ortaçağ ekonomisi ile merkantilist ekonomi arasındaki ayrılık, ikincisinin, yani merkantilist ekonominin, ekonomik düzeni devletin denetiminden kurtarmasında toplanmamış, bu ayrılık daha çok onun (özellikle bütün ülkeyi kaplayan) bir devlet denetinin yerine bir başkasını yerleştirmesinde toplanmıştır.

BIRAKIN YAPSINLAR (LAISSEZ FAIRE) — İKTİSATÇILARIN BAĞIMSIZSIK BİLDİRİSİ

On altıncı yüzyılda, ekonomi siyasasının yelkovanı merkantilizme doğru dönünce, bu yön değişikliği, önemli olmuştur ama, ondan iki yüz yıl sonra ortaya çıkan değişiklik kadar önemli olmamıştır. On sekizinci yüzyılın ortasında esmeye başlayan yeni rüzgârlar, on dokuzuncu yüzyıl boyunca da etkisini sürdürmüş ve ters yöne dönmüştür. Gerçekte, bunlar pusulanın daha önce Batının toplumsal örgütlenmesinde ve teorik düşüncesinde bulunamamış olan bir yerini ve yönünü göstermişlerdir. Siyasal bilim açısından düşünüldüğü vakit, iktisadî düşüncenin sürekliliğinde en kesin kopuşun

merkantilizmin ardından gelen sisteme dönülürken meydana geldiği görülür. O zaman için yeni sayılan bu sistem türlü adlarla anılmıştır. Şimdilerde bu sisteme ekonomik liberalizm, tutucu ekonomi, klâsik ekonomi ya da laissez faire gibi değişik adlar verilmektedir. Öteki terimleri beğenmemezlik etmeksizin, burada işte bu son terim (yani, laissez faire terimi) kullanılacaktır. Bir ekonomi doktrini olarak, acaba laissez faire devlet üzerindeki görüşlere ne biçim bir yenilik getirmiştir?

Yeniliğin özü; devlete karşı olan bir eğilimde toplanmıştır. Bir kez sorunun ana noktası ve içerdiği anlam kavranınca, bunun gerisi de akıl ve mantığa yatkın bir biçimde arkadan gelir. Bu eğilimi başlatan tarihsel nedenler, eğilimin kendi özelliğinden daha önemsiz şeyler değildir, bunlar meydana gelen sonuçları açıklamaya yardım etmişlerdir. Çıkış noktası olarak John Locke'un 1690'da yayımlanmış, Toplumun Hükûmeti ya da Yönetimi *Two Treatises of Civil Government* başlıklı eseri seçilebilir. 1688'deki kansız İngiliz devrimini haklı göstermek için yazılmış olan bu eserde Locke, keyfî iktidarın yerine anayasallaşmış iktidarı[3], mutlak hükûmetin yerine de sınırlı hükûmeti yerleştiren bir devlet teorisini savunmaktadır. İkinci durumu desteklemek amacıyla Locke, insanlara, devletin yurttaşı oldukları için değil, «insan oldukları için verilmiş»[4] bir doğal hukukun varlığını öne sürmektedir. Onun inancına göre, doğal bir toplumsal birlik, hem zaman hem de mantık açısından, siyasî ve hukukî bir birliğin kuruluşundan önce gelmektedir. Doğa durumu, (Tabiat hali) diye adlandırdığı bu durum içinde insanlara verilmiş olan haklar, doğal hukuktan çıkma haklar oldukları için, bunlar da kişilerin doğal hakları sayılmıştır. Bu hakların, ortak adı mülkiyettir- ama bu belirsiz bir deyimdir, çünkü Locke bu deyimi hem «hayat, hürriyet, mal-mülk-» yani bir kimsenin edindiği ve kullandığı maddî şeyleri (nesneleri) içine alacak biçimde geniş anlamda, hem de hayat ve hürriyetin dışında kalan yalnız mal mülk karşılığı olarak dar anlamda kullanmaktadır.[5] İnsanlar (her iki anlamda da) mülkiyet haklarından daha güvenilir yoldan yararlanabilmek

---

[3] Bu deyimlerin anlamları için bkz. 5 inci Bölüm, s.

[4] *Second Treatise of Civil Government*, Chap. 2, Sec. 14 (Everyman's Library), p. 124.

[5] Çelişik biçimde kullanılan bu kavramlar için, adı geçen eserin 87, 123, 31 inci Bölümlerinde ve 159, 180, 132 nci sayfalarında yer alan metinleri karşılaştırınız.

ve bir hükûmet kurabilmek için karşılıklı sözleşme yapmışlardır.[5] Hükûmetler meşrû iktidarlarını insanların onlara bir parçasını emanet ettikleri bu doğal haklardan almaktadır. Hükûmetin görevi, yurttaşların saklı tuttukları hakları, bunlara dokunmadan korumaktır. Bu türlü varsayımların kolaylıkla, devlet etkinliğinin alanı, devlete verilen yetkilerle sınırlandırılmıştır, sonucuna kayacağı açık ve belli bir şeydir. Devlet bu sınırları aşar, onların dışına çıkarsa, girme hakkı bulunmadığı bir alana girmiş ve bir saldırgan haline gelmiş olur.[7]

Devletin sokulmaya hakkı olmadığı bir alanın bulunduğu üzerindeki bu anlayış, insanı ister istemez bireylerin kendilerini kendi özel yetenekleriyle ya da devletten başka topluluklarla daha iyi yönetebilecekleri toplumsal bir iş ve eylem alanının var olduğu sonucuna götürür. (Eğer bu sonuç olmasaydı, o vakit devlet görevlerinin sınırlandırılması konusunu tartışmanın gerçekte bir anlamı kalmazdı). On sekizinci yüzyılın ortasından on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar birçok düşünür, işte, bu anlayışın ardından gitmek ve bundan bir sonuç çıkarmak işiyle uğraşmışlardır. Locke'dan sonraki ileri adımı Fizyokratlar denilen, bir Fransız okulu atmıştır. Fizyokrat'ların felsefesini, Fransa'da XIV üncü Louis'nin maliye bakanı olan Colbert ve onu izleyen kimseler tasarlayıp geliştirmişler ve bu felsefeyi merkantilist sisteme bir tepki olarak düşünmüşlerdir. Merkantilistlere göre millî servetin ve kudretin temeli dış ticarette, ticaret dengesinde ve değerli madenlerin milletlerarası hareketlerinde toplandığı halde, bu kudret Fizyokratların görüşüne göre, toprakta toplanmıştı. İlk üretken kaynak ve servetin yine ilk ve başlıca yaratıcısı topraktı. Bunun için de tarım alanındaki refah millî refahın ilk belirtisi sayılmış ve toprak sahiplerinin çıkarlarını, tâcirlerin çıkarlarından üstün tutmak gerekmişti. Böyle bir görüş, Fizyokratları devlete karşı çıkan bir eğilimin içine yerleştirmişti. Bir kez, fizyokratların tarıma özen göstermeleri o çağın, romantik «doğaya dönüş» çağrısıyla ilgili bulunmaktaydı, çünkü tarımı insanın «doğal» bir uğraşı, işi olarak belirlemek kolaydı.[8] O çağın siyasal teorisinde Rousseau, nasıl insanın ideal olan doğa durumu içindeki ilkel iyiliği ile onun Paris ve Versay'daki toplum ve devlet eliyle bozulması arasında bir çelişme olduğu varsayımına başvur-

[6] *Ibid.*, Secs. 85, 94, 138, pp. 158, 163-164, 187.
Ibid., *Secs.* 13.5, pp. 184-185.
[8] Fizyokrat «doğa düzenine göre yönetmek» anlamına gelmektedir.

muşsa, işte Fizyokratların ekonomi doktrininde de aynı anlayışa bu kez devlete karşı bir saldırı aracı olarak başvurulmuştur.

Doğrusunu isterseniz, devletin ticarî çıkar uğruna ekonomiye koyduğu gerek olumlu gerek olumsuz nitelikteki sınırlamalara, yasaklara, yükümlere karşı çıkan Fizyokratların bu doktrini, Colbert'in devlet için tasarlamış olduğu görevlere aykırı düşmekteydi, Fizyokratların buna gösterdikleri tepki de onların devletin iş ve görev alanını daraltmak, devleti sınırlamak ve (en başta tarımsal ekonomiyi) «doğa'nın» işleyişine bırakmayı istemeleri olmuştu. Onların bu tepkisi şu çağrı ile dile getirilmişti: «Bırakınız istediğimizi üretelim ve bırakınız ürünlerimizi dilediğimiz yere, dilediğimiz gibi gönderelim» *(laissez nous faire, laissez nous passer)*. *Laissez faire* diye kısaltılmış olan bu sözler, genelleştirilmiş ve şu kesin buyruk altında devlete yöneltilmiştir: «Bize dokunmayın!» İngiltere ile Birleşik Devletlerde bu ilkeler daha iyi işlenmiş ve gelişmiştir. Öyleyse, On sekizinci yüzyılın son çeyreği ile on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında o ülkelerde bakalım neler olmuş.

Glasgow Üniversitesindeki İskoç Profesörü Adam Smith'in 1776'da yayımlanan *Milletlerin Zenginliği* (The Wealth of Nations) adlı kitabı, İngiliz akımının İncil'i (kutsal kitabı) olmuştu. Bu kitap, gerek aydın düşüncesine ve gerek hükûmet siyasetlerine katkıda bulunduğu için bir çığır açmıştı. Şimdi bu kitaba Smith'in oradaki sözleri ve öğrettikleri bakımından değil, daha çok etkilediği ve harekete geçirdiği akımlar bakımından önem verilmektedir. Çünkü bugün o eserin içindeki konuların birçoğu ya eskimiş ya da aşılmıştır. Aşağı yukarı eserin dörtte biri yanlışlarından, eksikliklerinden ötürü merkantilizm'in suçlanmasına ayrılmıştır; gerçi eserde bazı değerli eleştirilere yer verilmiştir ama, bazılarında da aşırılığa kaçılmış ve gereksiz ön yargılara varılmıştır. Smith'in bir malın üretimine harcanan emeğin değeri üzerine kurduğu değer teorisi i, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında onun izleyicilerinin bir çoğu reddetmişlerdir. Bugün de o teoriyi bu yalın ve kaba biçimiyle benimseyecek olan pek az çağdaş iktisatçı çıkabilir. Ama, bu gibi eleştiriler bir yana bırakılırsa, *Milletlerin Zenginliği* adlı eserin hiç değişmeyecek önem ve etkisi, onun toplumsal bir düzenin en iyi nasıl işleyebileceğini göstermek için çizdiği genel tabloda görülebilir. Smith'in aydınlattığı ya da belirsiz bir biçime soktuğu bu tablovu, onu izleyen David Ricardo ve John Stuart Mill gibi düşünürler yeniden çizmişler, boşluklarını doldurmuşlar ve daha kesin

çizgilerle belirtmişlerdir. On dokuzuncu yüzyıl boyunca çok kez iktisadî düşünce içinde en başta gelen doktrin de, işte bu tabloda belirlenen doktrin olmuştur. İktisatçının ve işadamının devlete karşı takındıkları devrimci tutum ve davranışlar da gene bu doktrinde toplanmıştır.

Neydi bu tablo? Aslında bu tabloda birey gerçek bir birim ve toplum ise birlik içindeki bireylerin toplaşarak meydana getirdikleri yapma (sun'î) bir yığın olarak gösterilmiştir. Herkes kendi çıkarını ister, çıkar terimi ekonomik terime çevrilirse, bunun anlamı maddî zenginlik olur; amacına uygun düşen araçları en iyi anlayacak ve seçecek kimsenin her bireyin kendisi olduğu düşünülürse -bundan da özel kişilere geniş bir teşebbüs alanı bırakılmasının daha iyi olacağı sonucu çıkar. Bireyler tehlikelerini göze alarak girişikleri teşebbüslerden, kesici ve batıcı rekabet yollarından gerek kendileri için gerek tüm toplum için, en iyi ürünleri alırlar. Smith bu bireyci doktrine kendini öyle güçlü bir biçimde vermiş ve bunu öyle eksiksiz uygulamıştır ki, bu ortak, toplu çabalardan hoşlanmama duygusu, yalnız devletin gördüğü çeşitli işlere uzanmakla kalmamış, bir de anonim şirketlere yayılmıştır. Smith, çağdaş kapitalist ekonominin önemli bir aracı haline gelen bu şirketlere, sağladıkları yarar az ve sınırlı olduğu için, pek sert bir biçimde karşı çıkmış ve bunların ancak sermaye yoluyla bir tekel (monopol) kurmaları ya da bazı alışılmış işleri görmeleri halinde başarı gösterebileceklerini söylemiştir.[9]

Bu tasarımların doğru sayılmaları halinde bile, Smith yine de bireyler arasındaki serbest rekabetten doğacak sonuçların yalnız yararlı değil, bir de uyumlu olduğunu göstermek zorunda kalacaktı. Nitekim, bunu göstermek, doğrulamak için Smith «doğa»daki bir inanca dayanmıştı. Ona göre insanlar, ekonomi sistemini, ekonomik güçlerin karşılıklı etkisine bırakacak olurlarsa, o zaman bu sistem kendine özgü birtakım yasalara uygun biçimde işleyebilecekti. Bu yasalardan bazıları insanoğlunun evrensel bencilliğine (egoizmine) değinen psikolojik varsayımlara dayanmaktaydı (örneğin, Gresham kanununa göre iyi para kötü parayı kovar çünkü insanlar sağlam, güvenilir parayı saklarlar, güvenemedikleri parayı tedavüle çıkarırlar). Smith'in öbür tasarımları da gene «doğa» ya

[9] *Wealth of Nations*, 2nd Vol., V, Chap. 1. Part III, Article I (Everyman's Library), pp. 242-245. Smith'in anonim şirkete karşı bu tutumunu, on dokuzuncu yüzyıl boyunca İngiliz iktisatçılarının bir çoğu paylaşmışlardır.

dayanmakta ve fizik etkenlerin işleyişine bağlı bulunmaktaydı. Azalan verim kanunu, bunun bir örneğidir, çünkü bu kanun çiftçiye, toprağı beslemeden, aynı tarlaya aynı ürünü ekerse, oradan alacağı ürünün gitgide azalacağını söyler. İşte bu yasaların çözümlenmesi ve açıklanması ekonomi biliminin özünü meydana getirmişti. Böylece bu kanunları bulmak ve öğrenmek, insanlara ekonomik işlerini doğaya uygun biçimde yürütmek konusunda yardımcı olacaktı.

DEVLETE KARŞI OLAN EĞİLİMLER

Bu düşünce düzeni içinde devlet nereye oturtulmuştur? Doğaya inanmış doktrinlerin bir çoğunda olduğu gibi, bu düşüncede dedoğal nesne ile insan işi ya da yapma nesne arasında bir çelişmenin bulunduğu anlatılmak istenmiştir. Doğa haklı ve iyi olarak tanımlandığına göre, insanın eylem ve davranışları da, doğaya uygun düşmelidir, yoksa bunlar haksız ve kötü sayılabilirler. Doğanın kendine özgü yasaları varsa, bunlar yararlı yasalar olmak gerekir. İnsan yasaları, sırf doğa yasalarına ters düştükleri için dayanıksız ve zararlı olmaktadırlar. Bu noktadan sonra, artık kestirme ve kolay bir yoldan gidilerek insan yasalarının sınırlı bir yararı olduğu sonucuna varılmaktadır. Yani insan yasaları doğaya yardımcı oluyor iseler verimli, olmuyorlar ise verimsizdirler. Doğanın isteğine uygun biçimde işleyen ekonomik etkenler arasındaki bu karşılıklı denge ve ilişkiler, öyle nazik ve karmaşıktır ki, belki de devlet yönetimi beceriksizlik ve yanlış anlama yüzünden bu doğal dengeyi bozayacak ya da yıkacaktır. Bunun için de, özel eylemlerin alanını genişletirken, devletin iş ve eylem alanını daraltan bir siyasetin, akla daha yatkın olduğu yargısına varılmıştır. İşte, John Stuart Mill'i şöyle yazmaya iten düşünce biçimi de budur :

> Daha ilerlemiş ve gelişmiş toplumların hepsinde, işlerin büyük bir çoğunluğu hükûmetin bunlara karışması yüzünden daha kötü yapılmaktadır. Oysa, bireyler kendi başlarına bırakılsalar, bu işlere ilgi duyanlar, bunları daha iyi yapabilir ya da yaptırabilirler... Yukardaki nedenler, bir kamu otoritesinin toplum işlerine karışmasını en dar alanda tutabilmenin lehinde ileri sürülebilecek, genel nitelikte, en önemli nedenlerdir : Bu nedenleri gerçeğinden çok bulupta, bunlara karşı koyacak, her olayda, bunlar için güçlü bir iddia öne sürme yükünü, hükû-

metin işlere karışmasını istemeyen kimselere değil de, isteyen kimselere yükleyecek, pek az kimse çıkar. Kısaca, genel uygulama *Laissez faire* olmak gerekir: büyük bir yarar olmadıkça, bu ilkeden her ayrılma, hiç kuşkusuz bir kötülük doğurur.[10]

Bu açıklayıcı parça yeni düşünce biçimini belirsiz, karışık bir anlatıma gitmeksizin dile getirmektedir. Özel teşebbüsün, kamu teşebbüsüne üstünlüğünü ileri sürmektedir. Devlete, gördüğü işlerin haklı, yararlı olduğunu tanıtlama yükünü yüklemektedir. Bu yeni düşünce, ilk bakışta, devletin görevlerinin genişletilmesine karşı olan her türlü düşünceyi destekler gözükmektedir. Tek kelimeyle, bu düşünce devlete karşı eğilimlerin bir simgesi olmaktadır.[11]

Böylece mutlak kudretli monist devlet doktrinine karşı yeni bir saldırı başlamıştı. Kale duvarlarının dövülmesi ya da yıkılmasıyla, mutlak devletin üstünlüğüne karşı akınların yolu açılmıştı. Hiç kuşkusuz, bu kudret kalesine karşı başlıca saldırı iş ya da ticaret çevrelerinden gelmiş ya da onlar adına yönetilmişti. Ortaçağda kilisenin istekleri üzerine devletin etkinlik alanı nasıl kısılmış ve siyasal etkinliğin sınırlanmasıyla dinsel etkinliğin alanı nasıl aynı anda genişlemişse; şimdi de devlet yetkilerinin daraltılması, ekonomik birliklerin (toplulukların) yetkilerinin genişlemesi sonucunu doğurmuştu.[12] Bunun için devlete karşı güdülen saldırı stratejisi ana yönleriyle ekonomi siyasasının buyruklarına uygun düşmüştür. Doğanın ekonomi yasalarının işleyebilmesi için ne genişlikte bir alan istediğini belirleyebilirseniz, o zaman gene bu mantıkla hareket ederek devlet yasalarının sınırlarını da belirleyebilirsiniz. Böylece ekonomik ve siyasal düzenlerin tutarlı oldukları düşünülmüş, ve monizmin yerine yeni bir dualizm türünün koyulması öngörülmüştür.

Oysa, tahmin edileceği gibi, devlete yöneltilen başlıca saldırıya yardım ve destek sağlayan bu bir sürü yan akımın amacı da dua-

[10] *Principles of political Economy*, 1 st ed., op cit., V, Chap. 11, Secs. 5, 7.

[11] Bu konuda Herbert Spencer'in *Social Statics* (1850) ve *Manversus State* (1884) adlı eserlerinde daha katı bir tutum takındığı görülmüştür.

[12] David Ogg, ortaçağda kilise ile devlet, on dokuzuncu yüzyılda da devletle ekonomik işler arasındaki ilişkilerin birbirlerine benzemesiyle şöyle alay etmiştir: «Kızıl Kadın (Katolik Kilisesi) hapse atılmış, ve İktisadî İnsan salıverilmiştir.» Bkz. «The Renaissance and Reformation» *Great Events in History*, ed. G.R.S. Taylor (London Cassell/Company, Ltd., 1934) p. 335.

lizm değil, daha çok pluralizm olmuştur. «Akademik hürriyeti» yeniden öne süren eğitim kuruluşları; lâik (dünyevî) örgütün (yani Devletin) üstünlüğüne karşı muhalefetlerini yenilemek olanağını yakalayan dinsel örgütler; ve başkaları, güçlerini iktisadî kargaşa ve karışıklık ile birleştirerek, yalnız basit bir dualizm'den ibaret olmayan, devleti de içine alan ve birçok gruplar arasındaki karmaşık ilişkileri düzenleyen toplum teorileri ortaya koymuşlardır. Bu türlü pluralizm on dokuzuncu yüzyılın sonunda Alman teoricisi, Von Gierke'nin, ya da İngiliz hukuk tarihçisi Maitland'ın görüşlerinde belirmiştir. Yirminci yüzyılda bu pluralizmi sürdürenler de Fransız hukuk ve siyasal bilim otoritesi Duguit; ilk eserlerinde İngiliz siyasal bilimcisi Laski, ve İngiliz iktisatçısı, Colc; ve Amerikan sosyoloğu, Robert M. MacIver olmuşlardır.[13]

Şu var ki, bu sorunu yeni biçim altında anlatan görüş, ekonomiye dayanmıştır ve ileri sürdüğü dualizm de topluluk ya da birliklerin çokluğuna dayanan görüşten ve pluralizm'den daha geniş bir yer kaplamıştır. Bunların önemi pratik siyaset alanına ışık tutmalarından ileri gelmektedir. Monist devleti etkili biçimde sınırlayabilmek için, özene bezene işlenmiş bir doktrin ortaya atmak yetmez. Devlet gücüne karşı duracak bir başka gücü harekete geçirmek gerekir. Yoksa devlet, monist nitelikteki işini ve gücünü hiç mi hiç elinden bırakmaz. Ama, devlete direnebilecek bir karşı gücü örgütlemek demek, gerçekte bir başka topluluğun devletin kaynaklarına kumanda etmesi ve ona üstünlük kurması demektir. İşte İ.S. dördüncü yüzyılda kilise bu duruma eriştiği içindir ki, Konstantin'in dinini değiştirmesi sağlanmış ve sonunda da devlet

---

[13] Ortaçağ ile on dokuzuncu yüzyıl arasındaki benzerliği örneklerle aydınlatan bu kimselerden bazıları devletin öteki topluluklarla olan ilişkisi üzerinde de durmuşlardır. Anonim Ortaklığın toplum hayatı içindeki görevinden pek etkilenen Maitland devletten bağımsız olan ve tüzel kişiliği bulunan gruplar üzerinde genel bir teori ortaya atmıştır. Maitland bu konudaki tarihsel örneklerini ve felsefî düşüncesinin bir çoğunu ortaçağ kaynaklarından almıştır. Cole da öyle, o da ilk eserlerinde işadamlarının siyaset ve ekonomiyi birbirinden ayıran doktrinlerine benzeyen sosyalist bir doktrin meydana getirmiştir. Böylece ortaya biri üretimin ve servetin dağıtımı biri de devlet işleri olmak üzere ikiye ayrılmış bir toplumsal düzen çıkmıştır. Cole buna, ortaçağdaki loncaların adını ve biraz da onların teorisini canlandıran bir biçimde «Lonca sosyalizmi» demiştir. Ancak Cole daha sonra siyasetle ekonomiyi ayırmanın ortaçağda kilise ile devleti ayırmaktan daha kolay olmadığını anlayarak bu doktrininden vaz-

ile kilise arasında bir ortaklık kurulmuştur. Eğer kilise geniş bir alanda egemenliğini tanıtmayı başaramamış olsaydı, dualizmi kabul ettirmek için öyle kolay kolay etki ve baskı kuramazdı. Ya bu iki müesseseyi kuracaktınız, ya da iki alan var demekle boş yere nefesinizi tüketecektiniz. On dokuzuncu yüzyılda bu zorunlu, gerekli koşulun yeniden belirmesi üzerine toplumsal teori alanından çıkan dualizm, artık siyasal bir gerçek oluvermiştir.

İNGİLTERE'NİN VİKTORYA ÇAĞINDAKİ TİCARET POLİTİKASI

Devletle toplu biçimde mücadeleye girişebilecek güçte ticaret firmalarının ortaya çıkması, laissez-faire ilkesine bağlı iktisatçıların sözlerini pekiştirmiştir. İngiltere'de Smith, Ricardo, Mill ve Spencer'in eserleri, Endüstri Devrimi diye bilinen toplumsal kaynaşma olayı ile aynı zamana denk gelmiştir. Bir dizi teknik yaratmaların ve buluşların yardımıyla, fabrikatörlerin kullandıkları yeni yöntemler endüstri sürecini değiştirmiş ve yeni bir ekonomik yapı meydana gelmiştir. Elişçiliği günlerinde, örneğin bir dokuma işçisi, kendi malı olan basit bir dokuma makinasını evinde işletebilirdi, şimdi bunun yerini enerji ile çalışan yeni ve karmaşık makinalar, büyük sermaye yatırımını gerektiren fabrikalar, araç-ve gereçler almıştır. Bu değişiklik işçileri kendi malları olan makinalardan ayırmış ve işverenlerin malı fabrikalarda toplanmaya zorlamıştır. İşverenler, daha büyük sermaye yatırımı yapmak durumunda kalınca, kendi tasarrufları ile başkalarının tasarruflarını biraraya getirmeye ve tehlikeye atmaya elverişli ve bükülgen bir araç olarak anonim şirket tipini bulmuşlardır. Anonim şirket bayrağını açan ticaret firmaları, iktisatın yüksek dalgaları üzerinde gemilerle yolculuğa çıkmışlardır.

Yeni teknikleri ilk uygulayan ve Napolyon savaşlarının etkisi altında endüstriyi geliştirmeye uğraşan İngiliz Fabrikatörleri, iç pazarda rakipsiz olduklarını görmüşler ve milletlerarası rekabet alanında yer almayı yararlı bulmuşlardır. Onların yüzyılın akışı üzerindeki bu çabalarıyla Viktorya İngiltere'si «dünyanın atelyesi» haline gelmiş, ülkenin nüfusu üç kat artmış ve İngiltere dünyanın birinci sınıf ülkesi durumuna yükelmiş ve tarihin şimdiye değin bilinen en geniş imparatorluğunun merkezi oluvermiştir. Ama bu

başarının yanısıra bazı istekler de doğmuştur; nitekim ticaret çevreleri gerek merkantilizmin üretim ve ticarete koyduğu sınırlardan gerek tarımsal ayrıcalıkları bulunan toprak sahiplerinin siyasal denetim ve yönetiminden kurtarılmalarını istemişlerdir. Merkantilistlerle toprak sahiplerinin çıkarlarına yöneltilen bu iki sivri istek, yerli İngiliz buğdayının fiyatını yapma (sun'î) biçimde ayakta tutmaya ve onu korumaya uğraşan târifeye karşı girişilen yoğun saldırı ile birleşmiştir. 1832 tarihli Reform Kanunuyla Avam Kamarasındaki üstünlük şehirli orta sınıfın, burjuvazinin eline geçince, 1840 yılı başlarında İrlanda'da patates tarımından arka arkaya kötü ürün alınması, artık 1846'da Mısır Kanunlarının kaldırılması gibi çok önemli bir olayı meydana getirmeye yetmiştir. Bundan üç yıl sonra, Denizcilik Kanunlarının (Navigations Acts) kaldırılmasıyla, sömürgelerin dış ticaretini sınırlayan kayıtlar da kalkmış ve İngiltere tamamen «serbest ticaret» ilkelerini kabul etmiştir. Bundan sonra, İngiliz fabrikatörleri mallarını rakiplerinden daha ucuza sattıkça ve İngiliz donanması okyanuslara egemen oldukça düzgün ve karşılıklı biçimde, Ticaret Bayrağın ve Bayrak da Ticaretin ardından gitmiştir

Dış ticaret işinde ithal malları üzerindeki târifenin kalkmasını haklı göstermek için başvurulan, aynı özgürlük sembolü, iç ticaret alanına da, iki değişik anlamda uygulanmıştır. Olumsuz anlamda ticaret özgürlüğünden (serbestîsinden), müteşebbisin denetimden sıyrılması, onu sınırlayan tek birliğin (topluluğun) yani devletin denetiminden kurtulmayı istemesi anlaşılmıştır. Varsın ekonomik süreç devletin yasalarına göre değil, ekonominin yasalarına göre işlesin - bu dilek şöyle de dile getirilebilir : Varsın işadamının kendisi başlı başına bir yasa olsun. Olumlu anlamda ticaret özgürlüğünden teşebbüse girme, talihini deneme, yenilik yapma anlaşılmıştır. Bu özgürlük hukuk mahkemelerinde «sözleşme özgürlüğü» denilen bir doktrinle desteklenmiş, çeşitli ekonomik ve ilişkilere uygulanabilir bir hale getirilmiştir. Örneğin bu doktrin, ticaret ortaklarına ,satıcı ve alıcıya, patronla işçiye uygulanmıştır. Sözleşme özgürlüğü (akit serbestisi) doktrininde karşılıklı yarar sağlamak amacıyla birbiriyle isteyerek sözleşen kişilerin aynı özgürlüğe ve yeterliğe sahip bulundukları düşünülmüştür. Her halde, bu özgürlüğün gerek olumlu gerek olumsuz, iki anlamında da, devlete işlere karışmama eli dokundurmaması için bir uyarıda bulunulmuştur

JEFFERSON'CU ÜLKÜLER VE BATIYA AÇILAN AMERİKAN TOPRAKLARI

Devlete karşı olan eğilimler Birleşik Devletlerde de gelişmeye elverişli bir alan bulmuştur. Ama Amerika'daki nedenler ve düşünceler, İngiltere'de geçerli olan nedenlerin ve düşüncelerin aynı değildi. Bağımsızlık elde etme eyleminin hem bakanlarını (örneğin Lord North'u) seçme konusunda hâlâ geniş bir takdir hakkına sahip bulunan irsî hükümdara karşı direnme ile, hem de koloni halklarının temsil edilmediği bir parlâmentoya meydana okuma ile ilgisi vardı. Amerikalının gözüne otokratik ve mutlak gözüken hükûmetin yerini, Anayasaya dayalı, iktidarı sınırlı bir hükûmet alınca, bir zamanlar Krala, parlâmentoya ve valilere karşı yürütülen muhalefetin anılarından geriye miras olarak kala kala devlete tanınmış etkinlik alanını sınırlama azmi kalmıştır.[14] Bunun için de, Thomas Jefferson Bağımsızlık Bildirisini (Demecini) yazdığı vakit, John Locke'un doksan yıl önce karşılaştığı aynı sorunla karşılaşmış ve o da aynı çözümü benimseyerek Locke'un düşünce ve terimlerinden yararlanmıştır. Jefferson'un devletten önce var olan, vazgeçilmez haklardan söz etmesinin nedeni budur. Jefferson, insanların devlete katılırken, ona sahip oldukları hakların ancak bir parçasını bırakıp öbürlerini kendilerinde saklı tuttuklarını düşünmüştür. Öyleyse, hükûmetin elindeki kudreti insanların saklı tuttukları hakları çiğnemeden kullanması hükûmet için bir görev haline gelmektedir. Bunun sonucu olarak da, devlet iktidarının hep sınırlı tutulması gerekmektedir. Ahlâkî ve siyasî görüşlerinin yanısıra, Jefferson'un bu tezi de onun iktisat felsefesi ile güçlendirilmişti. *Milletlerin Zenginliği* adlı eser, Bağımsızlık Bildirisiyle aynı yılda dünyaya sunulmuştur ama, Jefferson bunları izleyen on beş yıl içindeki ekonomi teorilerini belki de Adam Smith'den çok Fransız Fizyokratlarından almıştır. Jefferson'un tarım ekonomisini ve köy hayatının değerlerini üstün tutması ile Fizyokratların tarım ve toprak çıkarlarının önemi üzerindeki doktrinleri arasında bir uyum ve tutarlık bulunmaktadır. Nitekim, onun *Virginia Üzerine Not'ları*nda tarımı ve köy hayatını üstün tutma eğilimi açıkca dile getirilmiştir :

> Toprağı işleyenler Tanrının seçkin kullarıdır, Tanrının seçkin kulları diye kulları varsa, Tanrı onların gönüllerine kendine vergi olan gerçek erdemi verleştirmiştir...

[14] Bkz. 10. Bölüm

> Genellikle denilebilir ki, bir Devlette öteki yurttaş sınıflarından meydana gelen yığının o devletin çiftçilerine oranı, çürüklerin sağlamlara oranını gösteren ve o devletin bozulma, çürüme derecesini ölçmeye yarayan iyi bir barometredir. İşleyecek toprağımız olduktan sonra, yurttaşlarımızın tezgâh başında uğraşmalarına ya da iplik eğirmelerine hiç heveslenmeyelim. Marangozlara, duvarcılara, demircilere çiftçilikte de ihtiyaç vardır; ama, genel imalât işlerine gelince, varsın bu işler için atelyelerimiz Avrupa'da kalsın... Yaralar insan gövdesinin gücünü nasıl etkilerse, büyük şehirlerdeki yığınlar da doğrudan hükûmet sisteminin gücünü tıpkı öyle etkilerler.

Daha sonra, Jefferson'un Avrupa'da kalması, Fransa'da (1784-1789) yılları arasında Amerikan elçisi olarak görev görmesi, başkent Paris'te oturması ve oradaki yurttaşlarla ilgili gözlemlerde bulunması, onda büyük şehir merkezlerine karşı bir beğenmezlik duygusu meydana getirmiştir. Jefferson bu merkezleri siyasal bakımdan oynak, ekonomik açıdan asalak ve toplumsal yönden yozlaşmış saymıştır. Böylece, Jefferson'un kişiliğini bezeyen unsurların hepsi —yani onun devlet adamı, Virginia'nın kibar-çiftçisi ve toplum filozofu olması— sonunda şu düşüncede birleşmiştir : Malı mülkü olan ve bunları kendi başına işleten bir çiftçi topluluğu ideal bir toplumun ekonomik temelini meydana getirir. Varsın, doğa ile sarmaş dolaş yaşayan çiftçiler doğanın yasalarını izlemekte özgür olsunlar. Hükûmetler de işlere yalnız kişilerin özel etkinliklerini korumak ve bunların alanını genişletmek için karışsınlar. Zâten, en iyi yönetilen, en az yönetilen değil midir?

Jefferson'un bu düşünceleri kadar içinde bulunduğu ortamın koşullarına tıpatıp uyan ve benimsenen bir teori az bulunur. Birleşik Devletler yalnız otokrasi olarak nitelediği bir rejime karşı çıkmayı başarmakla kalmamıştır, bu genç millet, bağımsızlığına kavuştuktan sonra bir kıta büyüklüğündeki bu ülkenin nüfusunu çoğaltmak ve onu geliştirmek gereğini de duymuştur. Göç dalgaları batıyı kapladıkça, ülkenin toprakları batıya doğru genişledikçe, buralarda Jefferson'culuk yeniden doğmaya başlamıştır. Ormanlar, bozkırlar, akarsular, dağlar ve çöllerle kaplı yaban bir doğayı insan yaşayışına elverişli bir duruma getiren ilk göçmenler, yani batıdaki topraklara ilk ayak basanlar, oralara macera, ekonomik ihtiyaç, dinsel [illegible] gibi değişik etkenlerin etkisi altında

rüklenmişlerdir. Onlar için Batı, korkusuz ama can sıkıcı, yavan bir yaşayıştan, yoksulluktan, dinsel hoşgörüsüzlükten bir kaçma ve kurtulma çağrısı olmuştur. Hükûmet de milletlerarası sınırları çizen diplomatik antlaşmalar yaparak, Kızılderili kabilelere karşı askerî harekâta gireşerek, hazine topraklarını bağışlayarak, Lewis ile Clark'dan ve başkalarından kurulu keşif kolları çıkararak ve daha birçok gerekli tedbirleri alarak batıya doğru beliren bu göç akınlarını kolaylaştırmıştır. Ama gerçekte, Birleşik Devletlerin Atlantik'den Pasifik kıyılarına yayılması özel kişilerin ve grupların çabalarıyla başarılmıştır. Nitekim izciler ve maden arayıcıları; keresteciler ve sığır çobanları; kürk avcıları ve tâcirler, siyasal bir buyruğu ya da bir plâna göre hareket etmemişlerdir. Önden gidenler daha çok bu kimseler olmuşlardır. Kalkınma ve yerleşme işlerini yapmak üzere gidenler de o kimselerin ağaçlara koydukları işâretleri, açtıkları yolları izliyerek oralara varmışlardır. Bu çabalar onları, götüre götüre Kızılderililerin oturdukları yerlere ve Birleşik Devletler Anayasasının etkisi dışında kalan bölgelere götürmüştür. Onun için, kendi yağları ile kavrulmaya bakmışlar, silâhlı dolaşmaya başlamışlar, daha önce örgütlenmiş toplumlarda çoktan devlete ve devlet memurlarına bırakılmış olan (örneğin can ve mal güvenliğini) koruma görevlerini de tek başlarına yapmaya alışmışlardır. Oysa, böyle durumlarda neredeyse kargaşa (anarşiye) varacak kadar tehlikeli bir sınıra gelinmiştir. Kanun koyacak ve uygulayacak örgütler olmayınca, hangi yurttaşın kanuna saygılı, hangisinin kanuna karşı olduğunu kim söyleyecektir? Batıda nüfus artınca, ancak hükûmet örgütüyle sağlanabilecek olan düzene duyulan ihtiyaç da artmıştır. Bunun üzerine büyük toprak parçaları çabucak bölgeler biçiminde örgütlendirilmiş ve ondan sonra da bunlar birer federe devlet olarak federe Birliğin içine alınmışlardır.

Bu öykünün önemi zaman sorununda toplanmıştır. Önemli olan gerçek odur ki, Batıdaki hükûmetler bireylerin ve özel grupların kişisel teşebbüsten ya da şirket sermayesinden yararlanarak o yerlerde bir hayli öncülük yapmalarından sonra kurulabilmiştir. Öyleyse, onların devlete sınırlı ama, zorunlu bir görev gören bir müessese gözüyle bakmaları doğal bir şey değil midir? Onların önce kendilerine güvenmeleri, kendi olanaklarını ve özel kuruluşlarını kullanmaları ve ondan sonra devlete başvurmaları gene doğal bir şey değil midir? Laissez faire teorisi on dokuzuncu yüzyılın büyük bir

bölümünde Amerika'da kıtalararası genişlemenin toplumsal gerçeklerini tam ve doğru biçimde yansıtmış ve açıklamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, gerek Birleşik Devletler'de gerek İngiltere'de, Laissez-Faire doktrini, devlete karşı bir eğilimi dile getirmiştir. Bu düşünceler uygulanmaya başlayınca bunlardan acaba ne gibi sonuçlar doğmuştur? Acaba hükûmet işlerinin alanını çok daraltan ve ekonomik işlerin alanını çok genişleten bir toplumu iyi toplum sayan o varsayımın sonuçları ne olmuştur? İnsan, bunların en göze çarpar yönlerini ve siyasal etkisini, ayrıntılara girmeden özetleyebilir ve değerlendirebilir.

SANAYİ KAPİTALİZMİNİN SONUÇLARI

Bu konuda en önemli değişmeler üretim alanında olmuştur. Geçen yüzyıl içinde insanoğlu tarihte daha önce hiç erişemediği bir bolluğa erişmiştir. Seri halinde mal üretme yöntemleriyle tüketicinin elde edebileceği malların sayıları çok yükselmiş ve daha önce görülmedik düzeylere çıkmıştır. Millî devlet içinde ticaretin serbest bırakılması ve serbest ticaretin milletlerarası alana yayılıp uygulanması ile pazarlar genişlemiş ve bundan da birçok yararlar elde edilmiştir. Çok sayıda alıcının bulunması seri halinde imalâtın belli bir örneğe ve niteliğe kavuşmasına yardım etmiş ve rekabet etkeni de, satışa sunulan işlenmiş ve yapılmış mallarda çeşitliliği sağlamıştır. Aynı etkenlerin fiyat indirimleri üzerinde de etkisi olmuş, böylece bir zamanlar azınlığın yararlandığı lüks maddeler artık çoğunluğun yararlandığı başlıca maddeler haline gelmiştir. Genellikle, maddî açıdan insan refahına çok büyük yararı dokunmuş olan bütün bu gelişmeler birbirini izleyen birtakım değişikliklerle ortaya çıkmış ve çeşitli ülkelerde, bunların arasında özellikle Birleşik Devletlerde, dünyanın en yüksek yaşama düzeyine ulaşılmasını sağlamıştır.[15]

---

[15] Bu kazançlar büyük ve önemli olmakla birlikte, unutmamak gerekir ki, bunları sağlayan tek etken laissez-faire doktrini değildir, Laissez-faire çeşitli etkenlerden yalnız bir tanesidir. On dokuzuncu yüzyılda İngiltere'nin iktisadî ilerlemesi büyük ölçüde bu ülkenin endüstrileşme alanında ilk adımı atmasına ve böylelikle bir rekabet üstünlüğü elde etmesine bağlanmış ve bu etkenlerle yorumlanmıştır. Birleşik Devletlerde aynı ilerlemeyi bu ülkenin tarımı ve endüstri servetinin temelini meydana getiren zengin doğal kaynaklar sağlamış ve kolaylaştırmıştır.

Ancak, bu gelişmeler, bunlar kadar yararlı olmayan daha başka değişmeler eklenmiştir. Gerçi riske girme, bireysel özerklik ve teşebbüs, insanı yeni çabalara özendiren uyarıcı, dürtücü ya da coşturucu etkenler olmuşlardır ama, bunlar bir de pek hoş olmayan bazı sonuçlar doğurmuşlardır. Nitekim, Laissez-faire kapitalizmi üretim alanında sağladığı olumlu başarıyı, dağıtım alanında sağlayamamıştır. Ekonomik düzen daha çok üretimi örgütlemek ve gayrısafî sermaye birikimini çoğaltmakla uğraşmış ve adaletin herkese payına düşeni vermeyi öğütleyen dağıtım ilkesiyle ilgilenmemiştir. Bunun içindir ki, 1914'den önce İngiltere, ya da 1919'dan bu yana Birleşik Devletler gibi en zengin, en varlıklı ülkelerde bile, yoksul kimselerin yüzdesi yüksek olmuş ve çok zengin ile çok yoksul arasındaki uçurum tehlikeli bir biçimde genişlemiştir. Aynı şey başka biçimde de söylenebilir: Kişi serbestliğine aşırı önem verilmesi kişiler arasındaki eşitsizlikleri pekleştirmiştir.

Riske ve teşebbüse girmenin de, gene, istenmeyen, hoş olmayan sonuçları olabilir. Milyonlarca kişi çeşitli kâr ve zarar hesapları yapıp ona göre karar verdikleri zaman, bu davranışları onları tek tek hepsinin katkısıyla meydana gelen (hiç istemedikleri) ortak bir sonuca götürür ve karşılıklı zararlar doğurabilir. İş ya da ticaret hayatında sürekli dönüş (devri daim) olayı diye bilinen olay, bunun canlı bir örneğidir. Savaşın olağanüstü bir şey sayıldığı —uzun barış dönemleri içinde istatistikçiler art arda gelen safhalardan ekonominin sürekli dönüş biçimini bulup çıkarmayı başarmışlardır. Satış ve kâr olanakları sağlayan piyasa koşulları, insanda işini genişletme ve yeni bir işe, teşebbüse girme isteği uyandıran, bir güven ortam yaratır. Kimi zaman dalgaların üstüne çıkma, yükselme isteği işadamlarını üstlendikleri işlerde kendi kaynak ya da olanaklarını aşan tehlikeli teşebbüslere girmeye zorlar. İşadamlarının pek çoğu kendi kaynak ve olanaklarını aşınca bir sarsıntı başlar ve ekonominin tümü oldukça uzun süren bir bunalıma düşer, sonra yavaş yavaş düzelerek yeniden ilk safhaya döner Refah —bunalım— refah; yükselme —çökme— yükselme; ilerleme —gerileme— ilerleme; ekonomik olaylardaki bu uyumun tekrarlanması, sürekli bir kararsızlık ve güvensizlik durumu olarak bir başka biçimde de tanımlanabilir.

Laissez-faire doktrinlerinin, tarımdan endüstriye doğru gelişmekte olan bir ekonomiye uygulanması, yalnız ekonomik kalıntıları değil, en geniş anlamıyla birçok toplumsal kalıntıları da içine al-

mıştır. Çünkü endüstrileşme insanların etkinlikte bulundukları fizikî çevreyi değiştirir, onların günlük yaşayış ve çalışma alışkanlıklarını yeni biçime sokar ve hele plânlama ve düzenlemenin az olduğu yerlerde bu değişme daha sert ve zorlayıcı sonuçlar doğurur. «Bize dokunmayın ya da bizi yalnız bırakın» ilkesine sığınılarak, on dokuzuncu yüzyılda İngiltere ve Birleşik Devletlerde girişilen eylemler, fabrikalar, madenler, demiryolları ve bunlarda ilgili bütün hizmetler için öne sürülen insangücü istekleri, insan yığınlarının üst üste yaşadıkları, çok çalıştırıldıkları ,az ücret aldıkları ve kötü beslendikleri büyük ve geniş şehirleri ortaya çıkarmıştır. Bu şehirler doğanın görünümünü dumana, ise, pasa ve kire boğmuş, insanları gecekondularda çürütmüş, hastalık ve yoksulluk saçmıştır.[16] Bu durum şehirli nüfusunun çoğunluğunu, özellikle onların yoksul olanlarını sıkıntılı, çekilmez, ağır hayat koşulları içine düşürmüş, onlarda bir çaresizlik duygusu, kişi gözetmeyen koskoca bir mekanizmanın içine hapsedildikleri duygusu uyandırmıştır.

Oysa, büyük ve zengin ülkelerde laissez-faire'in belki de en çelişkili sonucu, onun bazı önemli ekonomi kesimlerinde kendi ilkelerine erişmeyi başaramaması olmuştur. Sistemin övündüğü bu tam özgürlük (serbestî) durumu, elverişli koşullar altında işe başlayan insafsız yollardan yararlanan ya da talihi yâr olan bir kimseye, onu kendi meslektaşlarından daha zengin ve güçlü yapacak büyük fırsatlar vermiştir. İyi niyetine rağmen, bu özgürlük (serbestî) doktrini ayrıcalık yolunu açmıştır. Çok zenginle çok yoksulun yanyana bulunması; servetin toplum içinde kişiye güç ve etki sağlaması; tröstlerin, kartellerin ve tekellerin kurulması; holding şirketlerinin ve birbiri içine karışmış yönetim kurullarının doğması; bu gibi uygulamaların geçerli olduğu yerlerde eşit bireyler arasındaki özgür yarışma (serbest rekabet) ülküsünü ortadan kaldırmıştır. Gerçekten, sermayeleri sekiz ya da sekizden çok haneli sayılara ulaşan dev yapılı şirketlere et ve kandan yapılmış tek bir bireyin haklarını ve niteliklerini uydurmaya, yaraştırmaya kalkışmak olgulara aykırı düşen bir masal olur.[17] Laissez faire ilkesini öne süren ve bireyler arasındaki özgür yarışmaya (serbest rekabete) kendini adamış olan sistemlerin gerçekte kendi doktrinlerinden çok ay-

[16] Çağdaş şehirleşme üzerinde yapılmış bir inceleme için bkz. Lewis Mumford, *The Culture of Cities* (New York Harcourt, Brace World, Inc. 1938).

[17] Bu uygulamanın eleştirilmesi konusunda bkz. Thurman Arnold, *The Folklore of Capitalism* (New Haven Yale University Press, 1937).

rılmış bulunmaları, kapsamı geniş bir konudur. Ekonomik örgütler devlet görevlerini sınırlayan Laissez-faire kavramı sâyesinde çoğalma ve yaşama olanağına kavuşmuşlardır. Ekonomik örgütlerin işleri pek az bir sınırlamaya bağlı tutulduğu için, en büyük ve en güçlü örgütler, kendilerinden daha küçük ve daha güçsüz olan örgütler üzerinde etki ve baskı kurabilmişlerdir. Böylece toplum, Başkan Grover Cleveland'ın şu sözlerle belirttiği bir sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır: «Bu sorunla teori değil, biz karşılaşmaktayız.»[18] Bu sorunu doğuran şey de dev yapılı şirketlerin kurulması olmuştur. Nitekim bu şirketler çalıştırdıkları insanların çokluğu, ellerindeki sermayeler, sattıkları mal ya da hizmetlerle ölçüsüz bir güç ve kudret kullanma olanağına kavuşmuşlardır. Ekonominin birçok dallarında ve genellikle toplumda, bireyin özerkliğini yücelten ve buna karşılık devletin görevini sınırlayan bir doktrin, bireyi büsbütün bu müesseselerin baskısı altına sokmakla sonunda bir çelişmeye düşmüştür. Dahası var, bu şirketler bir kez kurulduktan sonra, bunları yerinden söküp atmak kolay olmamıştır ve bunlar varlıklarını sürdürdükçe hem zenginle yoksul arasındaki ayrılıklar çoğalmış hem de fırsat eşitliği biraz daha azalmıştır.

DEVLET VE TOPLUM İÇİNDE TİCARETİN GÜCÜ

Laissez faire'in doğurduğu sonuçlar bir başka yönden de onun ilk varsayımlarına ters düşmüştür. Doktrini öne sürenler devlet gücünü sınırlamak ve ekonomik düzeni çok geniş bir özgürlüğe kavuşturmak istemişlerdir. Devlet ve ticaret kendi alanları içindeki işlerle uğraşsınlar ki, bireylere de geniş bir kişisel teşebbüs alanı kalsın, onlar da eşit ve özgür olabilsin. Oysa, uygulama ile teori birbirini tutmamıştır. Çünkü ticaret büyüyünce toplum içinde aklınıza gelebilecek olan her türlü gücün-servetin, en başta, devlet yönetimi in yerini ticaretin, ekonominin gücü almıştır. Gerçekten, iş ya da ticaretin sağladığı başarının kesin ve kaçınılmaz sonucu, böyle olmuştur. Devletin zorla kabuğuna çekilmesiyle toplum güçlü topluluklardan (birliklerden) yoksun kalmamıştır. Devlet gücünün önüne set çekilmesi, bir boşluk meydana getirmiş ve öteki güçler de bu boşluğu kolaylıkla dolduruvermiştir. Bunun sonunda, gücün or-

[18] *Annual Message to Congress*, 1887. Cleveland burada serbest ticaret ile himaye sorunun değinmiştir. Ama Cleveland'ın bu sözleri pek geniş yankılar uyandırmıştır.

tadan kaldırılması ya da sınırlandırılması sağlanamamıştır, yalnız bir gücün yerini öbürü almıştır— yani, siyasal gücün yerine ekonomik güç geçmiştir. İnsanlar gene denetime bağlı tutulmuşlardır. Yalnız bu kez denetleyenler değişmiştir.

Hepsi bununla kalmamaktadır. Ekonomik gücün, siyasal gücün yerini alması başka türlü de anlatılabilir ve ekonomik düzen siyasal düzene üstün gelmiştir, ticaret ve ekonomi devleti yutmuştur, denebilir. Ekonomik alanda meydana gelen bu güç giderek siyasal güce dönmüştür. Laissez faire doktrini devletin ortadan kaldırılması, yok olması konusunda diretmemiş, yalnız kolunu kanadını kırmak, gelişmesini önlemek ve onu ekonomik kuruluşlarla çepeçevre kuşatarak ışıktan ve sudan yoksun bırakmak istemiştir. Böylece siyasal düşünceler ekonomik düşüncelerin buyruğuna girmiş; devletin yetkileri de genellikle ekonominin kendi öz çıkarlarına hizmet edecek biçimde kullanılmıştır. Bundan ötürü devletin görevlerini sınırlamak, toplumu iki ya da daha çok alanlara bölmek için harcanmış olan çağdaş çabalarla ortaçağda din ve dünya işlerine ilişkin alanları birbirine yatay biçimde örgütlendirme çabaları arasında, şaşılacak derecede bir benzerlik meydana gelmiştir. Her iki tarihsel deneme de başarılı olamamıştır. İkisinin de tasarıları aynı biçimde suya düşmüştür. Bunların hiç biri ötekinden açıkca ayırt edilememiştir. Ortaçağın papazı ile on dokuzuncu yüzyılın iş adamı, biri insanın ruhunu biri de sermayeyi koruyayım derken, ikisi de kendi öz alanlarının dışına sarkmışlardır. Her birinin müesseseleri, kilise ile şirket, toplumsal düzenin tümüne egemen olma işine kendilerini kaptırmışlardır. Bu müesseselerden her biri, önlerine çıkan ilk fırsatta kendi görevlerini devletin görevlerinden üstün kılmaya uğraşmışlardır. Kilise insanoğlu için öteki dünyanın bu gelip geçici dünyadan çok daha önemli olduğunu öne sürmüş, öte yandan iş çevreleri de rekabet sisteminin hürriyeti geliştirmeye yaradığını devlet işlerinin ise aslında zora ve baskıya dayandığını ileri sürmüşlerdir. Pluralist ya da dualist olarak işe başlamışlar ama ,sonunda her ikisi de monist olup çıkmışlardır. Biri Musa Peygamberin On Buyruğu (evamiri aşere'si) ve Sina Dağındaki öğütleri ile öbürü de iş bölümüyle arz ve talep kanunlarıyla insanlığı birleştirmeye çalışmışlardır.

Bunlar arasındaki benzerlik burada bitmiş değildir. Ortaçağın en güçlü Papalarının kullandıkları iktidar, İmparatorlarla kralların buna karşı dünyevî otoriteyi sürmelerine yol açmış, böylece

kilise-devlet dualizmi sonunda «egemen» devlet doğmuştur. Acaba on dokuzuncu yüzyıldaki devlet-iş (ticaret) dualizmi denemesinin sonucu ne olmuştur?

Örgütlenmiş Komünist akımının fikir babası, kurucusu, olan Karl Marx, kapitalizmin kendi yıkımını doğuracak tohumları kendi içine taşıdığını ileri sürmüştür. Marx, yarattığı sınıfların birbirleriyle uzlaşamamaları yüzünden, kapitalizmin içinden çökeceğini önceden bildirmiştir. Marx'ın kehaneti doğru çıkmamıştır. Olaylar bunu tanıtlamıştır. Marx bu olayların gücünü ya küçümsemiştir ya da bunları yanlış anlamıştır. Örneğin Marx, kapitalizmde devrimci biçimden çok, hep evrimci biçime yatkın bir yeteneğin meydana gelebileceğini düşünememiştir. Marx, mal mülk sahipleri ve işçilerden kurulu bu birbirinden ayrı ekonomik sınıfların —o, bunlar arasındaki ilişkileri *klassenkampf* ya da sınıf kavgası diye tanımlamıştır— giderek birbirlerinden kopacakları yerde birbirlerine yaklaşabileceklerini hiç beklememiştir. Bunun gibi, Marx, kendi gününde daha çok bir orta sınıf (burjuva) olayı sayılan liberal demokrasinin giderek yeni bir siyasal ortaklık çözümü ve yeni bir yurttaşlık tanımı bularak işçi sınıfını da içine alabilecek kadar genişleyebileceğini ummamıştır. Toplumsal düzenin içindeki göze batan yolsuzlukları, kötülükleri düzeltmek amacıyla birtakım yollara başvurulabileceği önerilmiş ama, bu düşünce biçimi Marksçı teşhis ve tedaviye yabancı düşmüştür. Çünkü Marx'ın hastalık için gösterdiği tedavi yolu hastayı öldürmek olmuştur.

Ama en ileri endüstri toplumlarında, mutlaka olması gereken ve «kaçınılmaz» sayılan devrimin patlak vermemesi, kapitalist ekonominin geçen yüzyılın ateşli sınavlarını hiç değişikliğe uğramadan atlattığı anlamına gelmez. Tam tersine, sürekli değişiklik bu canlı, dinamik zamanların tek değişmez etkeni olmuştur. Çeşitli çağdaş milletlerin tarihini birbirinden ayıran şey de, bu değişikliklerin özelliği, genişliği, derinliği ve yöntemleri olmuş ve hiç bir millet değişikliklerden kendini sakınamamıştır. Marx, sanayi kapitalizminin içinde kendi i yeniden kurma ve düzeltme tohumlarının bulunduğunu söylemiş olsaydı, kehaneti daha doğru çıkardı. Gelin şimdi bu görüşteki gerçeği araştıralım ve kapitalizmin içindeki bu tohumların hangi yollarla sulanıp beslendiğini görelim.

Yeni ve çabuk değişmeler için ilk fırsat ve ortam sanayileşme ile doğmuştur. Bunların ikisini birbirinden ayırmak gerekir, çün-

kü endüstrileşme ile değişmenin ortaya çıkardıkları olayların bir çoğu doğrudan doğruya siyaseti (politikayı) ilgilendirmektedir. Nitekim, üretim teknolojisi daha karışık makinaları insanoğlunun hizmetine sununca, gittikçe artan iş gücünde nitelik (vasıf) aranmaya başlanmıştır. İmalât sürecinin çeşitli safhalarında bu karışık makinaları işletecek, onaracak ve bunların bakımını yapacak; yazılı ya da sözlü olarak verilen ayrıntılı işletme ve çalıştırma yönergelerini anlayabilecek; matematik işlemlerini ve bunlara benzer işleri yapabilecek insanlara ihtiyaç duyulmuştur. Kısaca, endüstrileşme eğitimi gerektirmiş; ve seri halinde üretim de kütlenin eğitimini zorunlu kılmıştır. Gerçekten, büyük sermaye yatırılmış bir fabrikayı öğrenim görmemiş, bilgisiz kimselerin eline bırakmak akıllı bir iş sayılmamıştır.

Endüstrileşmenin yol açtığı bir başka büyük değişiklik de insanların coğrafî bakımından yeniden dağılışlarında görülmüştür. Çünkü endüstri devriminin tam etkisi altında kalmış ülkelerin tarihlerinde ilk kez şehirlerin nüfusu köylerin nüfusunu aşmış, genellikle fabrikalarda ve şehirlerdeki işlerde çalışan işçilerin sayısı tarım alanındaki işçilerin sayısını geçmiş ve metre kareye düşen nüfus yoğunluğu artmıştır. Bu değişiklikler sonunda her tarafa yayılan kötü, elverişsiz durumlar doğmuştur: Gecekondular, kirli sokaklar, yüksek ölüm oranları, çocuk suçluluğu, ücret azlığı ve bilgisizlik, bunun örnekleridir. Gerçi kötülükleri, elverişsiz koşulları çoğaltan bu aşırı kalabalık olmuştur ama, bundan zarar görenleri buna bir çözüm bulmak için gene bu aşırı kalabalık birleştirmiştir. Böylece endüstrileşmenin bir ikinci etkisi de yığınları geniş ölçüde birleşmeye, toplaşmaya itmesi olmuştur. Bunun için, Laissez-faire doktrini bireyciliğin erdemlerine önem verdiği halde, endüstri toplumunun gelişmesiyle aynı felsefe ortadan kalkmaya yüz tutmuştur. Endüstri toplumunda kütle örgütlerine ihtiyaç başgösterdiği için, endüstri önce özel, sonra genel nitelikte bir kollektivizme yol açmıştır.

ÖRGÜTLÜ SENDİKALARIN DOĞUŞU

Laissez-faire sisteminde bir avuç insanın elinde toplanmış servete ve güce karşı muhalefet etmenin çeşitli yolları, yöntemleri vardı. Yöntemlerden birine göre, toplum içindeki sıkıntıların temel nedeni çok güçlü şirketlerin, firmaların gelişmeleri ise, o zaman bunlara gene ekonomik alanda bir çözüm bulunmalıydı. Eko

nomik güce onun karşıtı bir ekonomik güçle karşı koyulabilirdi. İşte sendikalar, çiftçi grupları ve tüketici kooperatifleri gibi örgütler, ancak bu bilgilerin ışığı altında anlaşılabilir. Bunların ikisi üretim, üçüncüsü de tüketim alanında, endüstriyi yönetenlerin üstün durumları karşısında bir denge sağlamak amacıyla kurulmuşlardır.

Sözü edilen sendikalar sorununu ele alın. Sendika, işçilerin karşılıklı korunmalarını sağlamak, iş ve çalışma koşullarını iyileştirmek için birleşerek kurdukları bir topluluktur. Sendika eylemleri daha yüksek ücret, daha kısa çalışma saatleri, işçi refahı, iş güvenliği, fabrika yönetimine ve üretim siyasetine katılma gibi isteklerden doğar ya da giderek bu isteklere döner. Sendikalar güvenden, dayanaktan yoksun üyelerden kurulmuştur. Sendika üyeleri (yani işçiler) tek başlarına işverenlerden daha yoksul ve daha güçsüzdürler, onun için de sendikanın varlığını sürdürmesi ya da yıkılıp gitmesi üyelerin gösterecekleri dayanışmanın ölçüsüne bağlıdır. İşte bu yüzden sendikacılar disipline, dayanışmaya, «kapalı iş yerine» pek önem vermişler ve grev kırıcı, ya da «kalleş» adını verdikleri kimselere karşı kızgınlık duymuşlardır.

Örgütlü emeğin inişli ve çıkışlı bir tarihi olmuştur. Daha dün denecek kadar yakın bir geçmişte —bugün çağdaş ekonomi sâhnesinin baş oyuncusu durumunda olan— sendikaya yan gözle bakılmış ve kanunlar sendikayı saldırgan, haksız bir kuruluş saymışlardır. On dokuzuncu yüzyılın başlangıcında İngiliz hukuku, işçilerin işverenlerle tek tek sözleşme yapmalarına izin vermiş ve böyle sözleşmelerde her iki tarafı da özgür ve eşit tutmuştur. Oysa, gerçekte bir işçinin tek başına pazarlık yapma gücü, işverenin pazarlık gücünden çok az olduğu için, işçi işverenle toplu halde pazarlığa girişerek bu eşitsizliği kaldırmaya uğraşmış ve pazarlık sırasında daha iyi koşullar elde edebilmek amacıyla işveren karşısında birleşik bir cephe kurmuştur. Bunun üzerine, işverenler devletten duruma müdahale ederek böyle kuruluşları yasaklamasını istemişlerdir. İşverenlerin bu isteği parlâmentodan geçirilen 1800 ve 1825 tarihli birleşmeleri önleyici Kanunlarla (Combination Acts) yerine getirilmiştir. Söz konusu kanunlar işverenle toplu pazarlığa girişmeyi işe engel olan bir birleşme saymışlar ve bu amaçla kurulmuş bir sendikanın da kanuna aykırı olacağını açıklamışlardır. Mahkemeler de kanunların çiğnenmesini önlemek üzere sendikalara karşı gelenek ve görenek (örf ve âdet) hukukundaki fesat suçu doktri-

ninden yararlanmışlar ve kanunların etkisini bununla pekleştirmişlerdir. Sendikalar üzerindeki gelenek ve görenek hukuku (common-law) ile kanundan doğan yasakların kalkması ve sendikaların hukuka uygun bir duruma sokulması için işçiler, Liberal Parti hükûmetinin 1871 tarihli Sendikalar Kanununu çıkarmasını ve Muhafazakâr Hükûmetin de 1875 tarihli Birleşme Kanununu (Combination Act) değiştirmesini beklemek zorunda kalmışlardır. Hattâ bir vakitler Fransa'da devletin sendikalar için koyduğu ceza müeyyidesi, İngiltere'deki ceza müeyyidesinden ağır olmuştur. Fransa'da sendikalar kargaşa ve karışıklık çıkaran örgütler olarak nitelendirilmiş —bu da vatana hiyanet suçundan ancak bir derece hafif bir suç sayılmıştır. Üçüncü Cumhuriyet döneminin sendikaları 1884 yılına, yani Ferry Hükûmetinin liberal nitelikteki kanunları çıkarılıncaya kadar tam anlamıyla geçerli, kanuna uygun örgütler haline gelememişlerdir.

Birleşik Devletlerde sendikacılığın başlangıcı İngiltere'deki benzerinden bir bakıma daha iyi bir bakıma daha kötü bir gelişme göstermiştir. Burada da yine sendikalar fesat suçu doktrininin kurbanı olmuşlardır. Ama Amerikan sendikaları, bu doktrinin baskısından kendilerini erken kurtarmışlardır. Burada Massachusetts Yüksek Mahkemesinin 1842 tarihinde verdiği kararın çok büyük yardımı olmuştur.[19] Oysa, İç Savaştan sonra, imalâtın çabucak genişlemesi ile endüstri işçilerinin sayıları; sıkıntıları, sızıları çoğalmış, federe devletlerdeki sendikacılık federe devletler arasındaki ticaret alanına sokulmanın yollarını aramaya başlamış, bunun üzerine de gelenek ve görenek hukuku cephaneliğinde saklı tutulan ve gerçekte başka amaçlarla kullanılmak için yapılmış bulunan ama, endüstri alanındaki çekişmelere de kolaylıkla çevrilebilecek olan bir silâhı ortaya çıkarmışlar, bununla başları darda kalan işverenlerin yardımına koşmuşlardır. Bu silâh mahkemece verilen yasaklama, durdurma kararı idi. İşte, grev, grev gözcüsü ya da çıkarlarına aykırı düşen daha başka davranışlarla karşılaşan bir işveren de bu yasaklama yolundan yararlanarak yargıca başvurabilir ve çabuk (serî) yargılama usulüyle ondan bir önleme, durdurma kararı alarak sendikayı eyleminden alıkoyabilirdi. Mahkemelerin iş uyuşmazlıklarında yasaklama kararı verme yetkileri ancak 1932'de Norris-LaGuardia Kanununun çıkmasıyla kısılmıştır.

Commonwealth Hunt, 4 Metc. 111 (Mass. 1842).

Bunun gibi ticareti sınırlandıran birleşmelere karşı beliren ve —rekabetçi bireycilik felsefesine tıpatıp uyan— muhalefet de iş ve işçinin çıkarlarına ters düşen bir biçime sokulmuştur. Bu felsefe 1890 tarihli Sherman Anti-Tröst Kanununda kesin anlatımını bulmuştur. Kongre, federe devletler arasındaki ticareti düzenlemek amacıyla anayasadan aldığı yetkiye dayanarak çıkardığı bu kanunla, ticaretin federe devletlerin sınırlarını aşmasına engel olan bütün birleşmeleri ayırt etmeksizin yasaklamıştır. Gerçekte bu kanun büyük sermayenin gücüne ve tekellerin yolsuzluklarına karşı bir genel tepki olarak çıkarılmıştır. Ama, bu kanun oldukça geniş bir nitelik taşıdığı için Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi bundan yararlanarak 1908 tarihinde adı geçen kanunu bir imalâtçıya karşı greve gireşen ve onun ürettiği malların federe devletler arasında satılmasını önlemek için boykot düzenleyen bir sendikaya uygulamıştır.[20] Gerçi 1914 tarihli Clayton Kanunu işçinin antitröst kanunlarından bağışık tutulduğunu açıkça belirtmiştir ama, federal mahkemeler gene de federe devletler arasındaki ticaretin hacmini küçültecek her türlü sendika eylemini önleyebilmek için yeni yollar, yöntemler bulabilmişlerdir. Ancak 1930 yılının başlarında beliren ekonomik bunalımın etkisiyle siyasal hava değişmiş, 1935 yılında çıkarılan Wagner Kanunu ile işçinin sendika kurma[21] ve işverenle toplu pazarlık yapma hakkı kesinlikle güven altına alınmıştır.

Böylece sendikalar uzun bir yol almışlardır. Daha önce sendikalar meşrû iş çevrelerini elleri altında tutan ve onlardan kurtulmalık (fidye) isteyen haydutlar sayılmış, şimdi de endüstri süreci içinde uygun bir yere sahip oldukları kabul edilmiştir. Ama bu durum iki yeni sorun doğurmuştur. Nitekim, sendikalara tanınan yetkilerin genişliğini ve bu yetkilere ne gibi kesin, güvenilir sınırlar koyulacağını ve benzeri sorunları belirtmek gerekmiştir. Böyle sorunlar İngiltere'de 1927'de, Birleşik Devletlerde ise bundan tam yirmi yıl sonra kesin bir çözüme bağlanmıştır. İngiltere'de kömür madeni ocaklarında çalışan işçilerin 1926'da başlattıkları bir grev, sevgi gösterisi yoluyla öteki sendikalara da yayılarak bir genel greve dönmüş, ülke ekonomisi dokuz gün süreyle kötürümleşmiştir.

---

[20] *Loewe v. Lawler* (the Danbury Hatters' Case), 208 U.S. 274 (1908).

[21] Yüksek Mahkeme, Kanunu anayasaya uygun gören kararında bu hakkın «temel» bir hak olduğunu açıklamıştır. *National Labour Relations Board v. Jones and Laughlin Steel Corporation*, 301 U.S. 1 (1937).

Ertesi yıl parlâmentodaki Muhafazakâr çoğunluk, İş Uyuşmazlıklarının Değiştirilmesine ilişkin Kanunu çıkarmış, bu arada genel grevi de kanunsuz saymıştır. Birleşik Devletlerde, II. Dünya Savaşından sonra fiyatlar üzerindeki denetim kaldırılınca, sendikaların daha yüksek ücret elde etmek amacıyle giriştikleri eylemler sanayi alanında çok tedirginlik ve karışıklık yaratmıştır. Bunun üzerine Cumhuriyetçilerin çoğunlukta oldukları Kongrenin Sekseninci döneminde Taft-Hartley Kanunu kabul edilmiş, bununla işçi örgütlerine ve davranışlarına birtakım sınırlar koyulmuştur. Her iki ülkede de, işçiler kanunun koyduğu sınırlamaların kaldırılmasını sağlamak amacıyla kışkırtıcı eylemlere girişmişler, işçilerin bu eylemleri İngiltere'de 1945 yılında İşçi Partisinin seçimi kazanmasından sonra başarıya ulaşmıştır ama, Birleşik Devletlerde başarı elde edememiştir. İşçi davranışlarını eleştirenler, haklı olarak, bazı sendikaların yetkilerini kötüye kullandıklarına değinmişlerdir: Örneğin, yetki grevi yapılması çok işçi çalıştırılması, bazı sendikaların belli zümrelerin ya da sendika ağalarının egemenliği altında bulunması, sendikaların içine haydutların, bıçkınların sızmış olması, sendika paralarının yolsuz kullanılması, eleştirilere yol açmıştır. Oysa, işçi dostlarının, işçilerden yana olanların görüşüne göre halkın dikkati aşırı bir biçimde bu gibi yolsuzluklar üzerine çekilmekle gerçekte işçi akımını güçsüz düşürmek için bir vesile yaratılmak ve kötü sendikaların yanı sıra dürüst ve düzgün çalışan sendikaların bu çalışmaları kısıtlanmak istenmiştir. Gelgelelim, iş yönetiminde görülen önemli sakatlık ve bozukluklar: Atama ve yükseltme işlerinde adam kayırılması, çok yüksek maaşlar ve emeklilik ödenekleri verilmesi, şirketlerin pay sahiplerinin demokratik denetimi altında tutulduğu masalının söylenmesi, bazı işadamlarının çıkar sağlamak amacıyla memurlara ve sendika yetkililerine rüşvet vermek istemeleri, işte bütün bunlar aynı açıklıkla halkın gözü önüne serilmemiştir.

GENİŞ GÖREVLİ DEVLETİN ORTAYA ÇIKMASI

Bu birbirini kovalayan olaylar nereye varmıştır? Bireycilik doktrini ile hızlanan, özel sermaye gücüyle alevlenen endüstri devrimi, ortaklıkların büyümelerine ve güçlenmelerine olanak vermiş ve bu ortaklıkların karşısına onların ekonomik alandaki bir benzesendikayı çıkarmıştır. Oysa, sendikanın etkili bir savaş vere-

bilmesi için rakibi kadar gelişmesi ve güçlenmesi gerekmiştir. Bu iki kuruluş arasında üçüncü kişilerin ya da tüm ekonominin çıkarlarına dokunacak bir anlaşmazlık çıktığı zaman, acaba bunu kim uzlaştırmış ya da gidermiştir? Elbette, aynı şey, çıkarlarını geliştirmek amacıyla örgütlenmiş bulunan çiftçiler için de söz konusu olmuştur. Çiftçiler kimi yerde bankacılar ve sanayicilerle, kimi yerde de işçilerle kavgaya tutuşmuşlardır. Gerçekten, bunalım, enflâsyon ya da savaş durumlarında olduğu gibi, ekonomide gerginlik meydana geldiği zaman, sermaye, işçi ve tarım çevrelerinin aralarındaki çekişmeler yüzünden toplumsal düzenin birliği sarsıntıya uğramıştır. Böyle durumlarda hep ateşli olan ve ele avuca sığmayan unsurlar arasında düzeni koruyacak daha büyük bir başka güce ihtiyaç duyulmuştur.

Bu durumlardan ister istemez akla, mantığa uygun bir sonuç çıkmıştır. Yukarda anlatılan kötülükleri iyileştirmek, anlaşmazlıkları, çekişmeleri ortadan kaldırmak için, herkesi içine alan, genel refahı sağlamaya uğraşan, elinde tarafların uyuşmazlıklarını çözmeye yarayacak gücü bulunan ve bu işlerin üstesinden gelebilecek olan tek bir müessese: başka söyleyişle, devlet müessesesi akla gelmiştir. Böylece, siyasal baskılar bir yerde, devlette toplanmak istenmiş, toplumsal değişmenin ortaya salıverdiği güçlere söz dinletecek bunları dizginleyecek üstün bir araç olarak devletten yardım beklenmiştir. Ama bu, laissez-faire filozoflarının düşündükleri gibi bir devlet olmayacaktır! Pek az karışan ya da pek az yöneten bir devlet türü de olmayacaktır bu! Yeni devlet güçlü olacaktır. Görecceği işler olumsuz değil, olumlu biçimde tanımlanacaktır. Ekonomi alanında kendini gösteren değişiklikler toplumun tümüne yansıdığı zaman, bu değişikliklerin etkilerini azaltabilmek için bunlara siyasal düzeyde çözümler aramak gerekmiştir. Bu nedenle ekonomiye kendine özgü, kendi kanunlarına göre işleyeceği bir alan ayırma çabası da, boşa gitmiştir. Bunun üzerine toplumsal düzende siyasetin ekonomiden devletin ticaret işinden üstün olduğu yeniden ileri sürülmek zorunda kalınmıştır.

İleri sürülen bu görüşün doğruluğu, yukarda ana çizgileriyle anlatılan sendikaların tanınması mücadelesinden de belli olmaktadır. Yukarıdaki açıklamalar devletin işlerinde bir artma, bir gelişme olduğunu göstermektedir. Devlet önce, işadamının toplumdaki etki ve baskısını güvence altında tutan, suya sabuna dokunmayan bir örgüt; daha sonra sendikaların sistem içindeki yerleri-

ni almalarına olanak tanıyan ya da bunların varlıklarını onayan bir organ; en sonunda da istekleri uzlaştıran, etki alanlarını tanımlayan az da olsa işbirliğini uygulayan işler, etkin bir otorite biçiminde görülmektedir. Ekonomik çekişme kızıştıkça, insanlar devlet gücünün desteğini elde edebilmek için daha çok çaba göstermeye başlamışlardır. Toplumda hiç bir önemli çıkar topluluğu yoktur ki, çıkarı için bir ayrıcalık koparmak üzere devlete başvurmamış olsun. Örneğin işadamları, karakterleri icabı hükûmetin iktisadî sürece müdahale etmesi üzerine seslerini yükselttikleri halde, pazarlarının siyasî himayesi için koyulan gümrük tarifesine, Ticaret Bakanlığının hizmetlerine ses çıkarmazlar, ya da kendi maddî çıkarları için para siyasetini etkilemeyi isterler. Çiftçiler ve üreticiler de böyledir, onlar da ürünlerinin fiyatları desteklendiği ya da köylerin elektriklendirilmesi üzerine ahırlarına ve mutfaklarına el emeği istemeyen elektrikle işleyen araçlar gereçler girdiği zaman, devletin işinden hoşlanırlar. Nasıl işçiler işverenlere, işverenler de işçilere karşı devlet otoritesinden yardım beklemişlerse, çiftçiler ve üreticiler de demiryollarına, bankalara, sigorta şirketlerine ve tarım sendikacılığına karşı devletten yardım ummuşlardır. Bütün teorilerin tersine, gerçek odur ki, başka türlü sağlanamayacak olan bir hizmete ihtiyaç duyan ya da rekabet gücünü arttırmak isteyen herkes, devlet görevinin genişletilmesi için baskıda bulunmuştur. Gerçi devlete bağımlılık klâsik laissez faire ekonomisinin kutsal buyruklarına göre bir günâh olarak damgalanmıştır ama, hiç kimse bu günâha karşı ilk taşı fırlatacak kadar erdemli olamamıştır.

Bu nedenlerin tümü endüstrileşmenin etkisi altında kalmış her ülkede devlet görevlerinin neden böyle genişlediğini açıklamaktadır. Oysa, bu genişlemenin nedenlerini bulmakla, bunun sonuçlarını, etkilerini tanımlamak ve özetlemek başka başka şeylerdir. Bu kadar geniş ve karışık bir konuda, devlet işlerinin nasıl çoğaldığını ve çoğalmanın ne biçimlere büründüğünü açıkca ortaya koymak kolay bir iş değildir. Ama insan ana yolları ve yönleri gösteren bir haritanın yardımıyla lâbirentin içinde de yolunu bulabilir. İşte, bu bölümün geri kalan parçaları da böyle bir harita görevini görecektir.

Devletin ekonomi içindeki işlevi üç yönden incelenebilir. Birincisinde, bir teşebbüsün mülkiyeti ve işletilmesi özel kişilerden çok, devlete bırakılmış olabilir. Bundan da çok kez «sosyalizm» ya da «millîleştirme» diye söz edilir. İkincisinde, bu teşebbüsün

mülkiyeti, gerçek yönetimi özel kişilere bırakılır, ama bunun kurallarını ve koşullarını devlet koyar ya da devlet özel teşebbüsten belli kararlara ve önlemlere uymasını ister. Ayrıca, devlet ekonominin (üretim, yatırım, tüketim, ücretler, kârlar, fiyatlar, vb.) gibi çeşitli yönlerini merkezden düzenlemeye girişebilir ve bunların hepsine uyacak geniş kapsamlı bir plân yapabilir. Buna da «denetleme» ya da «düzenleme» sistemi, «plânlama» ya da «güdümlü ekonomi adı verilir. Üçüncüsünde, devlet yurttaşlarının refahını sağlama yükümünü kabul edebilir ve «sosyal hizmetler» diye bilinen hizmetleri görme işini üstlenebilir. Bu hizmetlere malî kaynak bulabilmek için, devletin gelirlerinin birçoğunu vergilerden sağlaması gerekir. Devlet, malî gücü çok olandan daha çok vergi alır ve gelirleri belli bir ölçüde yeniden dağıtır. Şimdi bu gelişmelerin her birini —devlet mülkiyetini, devlet düzenlemesini, devletçe sağlanan sosyal hizmetleri— sırasıyla gözden geçirmek gerekir.

(1) Kamu mülkiyetinin yararları ve sakıncaları. Bu bölümün başında da belirtildiği gibi, devlet mülkiyeti ve devlet işletmeciliği yeni bir nesne değildir. Tek yenilik, hangi teşebbüsün kamu, hangisinin özel denetim altında olacağını belirlemektir. Devlet mülkiyetindeki bazı teşebbüslerin (örneğin posta hizmetlerinin) eskiden beri devletçe görülmesi öyle yerleşmiş ve benimsenmiştir ki, artık hiç kimse buna ses çıkarmamaktadır. Bazı hizmetler, örneğin elektrik enerjisinin üretilmesi yirmi yıl önce Birleşik Devletlerde klâsik tartışmalara yol açmış, ama şimdi bu tartışmaların da gücü azalmıştır. Bazı hizmetler ise, örneğin İngiltere'de 1950'de demir ve çelik endüstrisinin devletin mülkiyeti altına koyulması ve sonradan bu işletmelerin yeniden özel kişilere bırakılması hâlâ tartışma konusu olmaktadır.[22]

Devletin bir teşebbüse girip girmemesine ilişkin bu tartışmalar daha çok devletçe o teşebbüsün işletmeye yeni açılmasından ve özel çıkar çevrelerinin ona karşı çıkmalarından doğmaktadır. Bunda da öteki siyasal sorunlarda olduğu gibi, dün günah sayılan şeyler ertesi gün mubah sayılmaktadır.

Devletin mülkiyetinde bulunan ve hükûmetler eliyle işletilen teşebbüslerin sayıları ve nitelikleri ülkeden ülkeye çok değişmektedir. Birleşik Devletler kıt'asında federal hükûmet yalnız posta hiz-

[22] 1964 Kasımında İngiltere'nin yeni İşçi Hükûmeti demir ve çeliği yeniden millileştirmeyi düşündüğünü açıklamıştır.

metlerini görmekle kalmaz, başka hizmetler de görür, örneğin ortaklıklara ve ev sahibi kimselere ödünç para verir, hidroelektrik üretir ve bunu dağıtır, gübre imâl eder, içinde turistik kuruluşlar bulunan millî parkları gözetim ve denetim altında tutar, atom enerjisini geliştirir, ve benzeri işleri görür. Federe devletlerin bazılarında parekende içki satışları üzerinde tekel vardır; gene bazı devletler limanların yolcu salonlarını işletirler; hatta bir federe devlette başkalarında olmayan devlet bankası, devlet tahıl ambarları ve devlet ekin sigortası kurulmuştur. Mahallî kademede yol, su, elektrik ve gaz işlerinin belediyelerin elinde olduğunu gösteren sayısız örnekler bulunmaktadır.

İngilizce konuşan ikinci büyük demokraside, devlet mülkiyetine doğru eğilim daha açık seçiktir ve geçmişi de oldukça eskidir.[23] Telgraf ve telefon I. Dünya Savaşından önce millîleştirilmiştir. İki savaş arasındaki dönemde radyo yayınları, Londra Limanı ve yolcu taşıma işleri, elektrik üretim ve dağıtımı, sivil havacılık hizmetleri için aynı işlem yapılmıştır. Bu olaylar parti politikasına dökülerek anlatılmak istenirse, hiç kuşkusuz, bu sosyalist uygulamalardan birçoğunun, Liberallerin ya da Muhafazakârların çoğunlukta bulundukları hükûmetler ve parlâmentolar tarafından kabul edildikleri ortaya çıkar. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşından sonra, İşçi partisi iktidarda bulunduğu sırada, daha önce bulunmayan birçok yeni program ortaya koyulmuş ve bunlar altı yıl (1945-1951) gibi kısa bir süre içinde kabul edilmiştir. İngiltere Bankası, kömür endüstrisi, gaz, elektrik, demiryolları, kanallar, bazı uzun mesafeli kara taşıma işleri, denizaşırı kablolar, demir ve çelik işleri, devletin mülkiyeti altına koyulmuştur. Aralarında bazı ufak tefek ayrılıklar olmakla birlikte aynı şeyler Kara Avrupası ile Güney Pasifik'teki demokrasilerin bir çoğu için de söylenebilir.[24]

Devlet mülkiyetinin lehinde ileri sürülen görüşler incelenmeye değer bir nitelik taşımaktadır. Devlet mülkiyetinden yana olan ve bilinen bir görüşe göre, su ya da taşıma gibi herkesin ihtiyaç duyduğu hizmetler bir kimsenin mülkiyetinde ve yönetiminde olursa, bu, o kimsenin başkaları üzerinde etki ve baskı kurmasına yol açar Oysa, başkaları üzerinde etki ve baskıda bulunmak yetkisi, yalnız kamu katlarına (makamlarına) tanınmıştır.

---

[23] Bkz. III. Tablo. s. 236.

[24] Millîleştirmeye geniş yer veren Yeni Zelanda örneği için, şu eserime bkz. *Politics of Equality* (Chicago University of Chicago Press, 1948).

III. Tablo

İNGİLTERE'de DEVLET İŞLETMELERİ

1945'den önce	*1945'den sonra*
Posta (Tutum Bankaları da bunun içindedir.)	İngiltere Bankası
Telgraf	Telekomünikasyon işleri
Telefon	Kömür endüstrisi
Radyo	Demiryolları (ve buna bağlı hizmetler)
Londra Yolcu Taşıma İşleri	Elektrik (dağıtımı)
Londra Limanı	Gaz (1945'den önce bir bölümü belediyelerin elindeydi)
Merkez Elektrik Kurumu (üretim, iletim ve dağıtım)	Demir ve Çelik
Sivil Havacılık.	Atom Enerjisi

1951 - 64 Yılları arasında «millîleştirme statüsünden çıkarılmış» olan işletmeler

Demir ve çelik

Karayolları ile taşıma işleri

İkinci görüşe göre bazı endüstriler (örneğin, kömür) bütün öteki endüstri kollarının çalışabilmesi için zorunlu bir nesnedir, öyleyse, ekonominin tümü plânlanmak ve düzenlenmek istenirse, «önemli» birkaç işletmenin sahibi bulunmak geri kalan işletmelerin yönetimini kolaylaştırır. Üçüncü görüşe göre işletmelerden bazıları çok sermaye ister —örneğin, yeni bir endüstri kurmak ya da eski bir endüstriyi yenileştirmek— sermaye isteyen şeylerdir, işte böyle teşebbüsler için gerekli sermayeyi sağlayabilecek olan tek elverişli kaynak devlettir. Dördüncü görüşte, bir teşebbüs zâten özel kişilerin tekelinde ise ya da tekele çevrilince daha verimli işleyebilecekse, halk için en az tehlikeli tekel çeşitinin devlet aracılığıyla yürütülen tekel çeşitli olduğu ileri sürülmüştür. Tamamen siyasal bir nitelik taşıyan bu görüş, demokratik biçimde yönetilen bir devlete uygulanabilir; diktatörlüğe uygulanamaz; o rejimlerde bu görüş işlemez. Bir bölümü siyaseti, bir bölümü de ahlâkı ilgilendiren sonuncu görüşe göre özel mülkiyetin yerine devlet mülkiyeti kovulmakla yönetiminin ibre, kişisel kazanç amacından,

bazı kimselerin daha üstün gördükleri kamu hizmeti amacına döner.

Devlet mülkiyetine karşı olan görüşler de vardır, bunların birçoğu değişik düşünce ve anlayışlardan doğmuştur. Bazı kimseler ekonomik iktidarın siyasal iktidarla birleşmesi kişi hürriyeti için gizli bir tehlike doğurur diye korkmuşlardır. Buyruğu altındaki zorlama araçlarına bakarak, görevleri sınırlandırılmış olan devleti bile yeter derecede güçlü bulmuşlardır. Devleti yurttaşların geçimleri üzerinde söz sahibi kılacak bir dizi yetkilerle donatırsanız zorbalığın ancak birkaç adım berisinde olursunuz. Başka tedbire başvuran, bazı kimseler de devletin bir işi, teşebbüsü yürütmeye kalkışmasının daha baştan başarısız olacağını ileri sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre işletme yönetiminin en güçlü ve özendirici unsuru, kişisel kazanç amacıdır. Onlar maaşlı bir devlet memurunun ya da ücretli bir müstahdemin, özel bir teşebbüsün sahibi kadar verimli olamıyacağını düşünmüşlerdir. Ne de olsa, devlet memurunun başında bulunduğu teşebbüs, parti politikacılarıyla dolu olan yasama meclisinin özelliğine değil daha çok bu mülkiyetin kapsamından doğan güçlüklere karşı çıkmışlardır. İster özel ister kamu kuruluşlarında, hangisinde olursa olsun, kuruluşun büyüklüğü, genişliği başlı başına bir sorumluluk doğurur. Büyük teşebbüs karmaşık bir yapıyı ve ince usulleri gerektirdiği için, bu, giderek işletmeyi zarara uğratabilir. Teşebbüsün boyutu genişledikçe, teşebbüs tekele yaklaştıkça ya da bir tekel durumunu aldıkça, bunlar rekabetin ortadan kalkmasına ve verimin azalmasına yol açabilir.

(2) *Devlet Düzenlemesi ve Plânlı Bir Ekonomi.* Devlet bir teşebbüsün sahibi olacak yerde, tutar özel teşebbüsü düzenlerse, devletin ekonomik düzenle bu ilişkisinden bazı değişik sorunlar doğar. Bununla birlikte, sorunların hepsi değişik değildir. Örneğin, devletin düzenleyici işlerinden bazıları, öyle eski ya da öyle genel bir ihtiyacı karşılayıcı niteliktedir ki bunlar hiç tartışma yapılmadan benimsenmiştir. Yiyeceklerin ve ilâçların içine başka maddelerin katıştırılmasını önleyen, halk sağlığını ve temizliğini koruyan kanun hükümleri bu kategoriye girmektedir. Bundan ancak yüz yıl önce idare makamlarının demiryolları ve öbür kamu yararına çalışan işletmelerin tarifelerini ve hizmet ilkelerini ve benzerlerini düzenleyen işlemler yapmaları, Wisconsin ve California gibi federe devletlerde ve Kongre koridorlarında kırıcı siyasal çatışmalara yol açmıştır. Sendikaların henüz güçsüz olduğu günlerde en-

düstri alanındaki iş ve çalışma koşullarının düzenlenmesini sağlamak için fabrika işçilerinin başvurdukları aşırı eylemlere işverenlerin bir çoğu yine aşırı biçimde karşı durmuşlardır. Bugün, işadamları, keselerine uygun geldiği zaman, kendi aralarında fiyat tesbitinden hiç kaçınmamışlardır ama, devlet fiyat kontroluna kalkıştığı vakit yaygarayı koparmışlardır. Sendikalar da öyle, onlar da eskiden ücretlere bir alt tavan koyulmasını sağlamak için devletten yardım istemişlerdir ama, devlet ücretlere bir üst tavan koyup bunları dondurduğu zaman, devlete kızmışlardır.

Devlet (ya da kamu) mülkiyetinde olduğu gibi, devlet düzenlemesinden de, bu düzenleme yeni biçimlere bürünüp güçlü çıkar çevrelerine yöneldiği vakit pek kırıcı tartışmalar çıkmıştır. Bunu bâzı örnekler vererek açıklayabiliriz. Tarım üretiminde, ekilecek dönüm miktarının, ekilecek ürün çeşitinin, beslenecek domuz ve kasaplık hayvan sayılarının denetlenmesi, esham piyasasındaki hisse senetleri satışlarının, ortaklıkların aktiflerinin ve yaptıkları esham, tahvilât ilânlarının incelenerek denetlenmesi; yatırım kredilerinin denetlenmesi; fiyatların, ücretlerin, iş saatlerinin, ham maddelerin ve insan gücünün denetlenmesi; döviz işleri ile ithalât ve ihracaat lisanslarının denetlenmesi; topraktan yararlanma yollarının, inşaat ruhsatlarının, bölge ayrımlarının, kira sınırlarının denetlenmesi— ve daha başka konular, gerek partilerin gerek baskı gruplarının kendilerine etki, kazanç ve baskı sağlama çekişmelerinde yirmi yıl süreyle gürültü koparan konular olmuştur.

Bu ayrıntılı düzenleme sistemi acaba nasıl bir biçim almıştır? Denetlemeler yalnız büyük kesimlere uzanmakla kalmaz da, tutar ekonomik ve toplumsal düzenlerin çatlak ve yarıklarına kadar sokulursa, acaba bunlar ne gibi bir amaca hizmet etmiş olurlar? Bunlar akla uygun bir anlam ve amaç taşırlar mı? Denetlemelerin belirsiz bir gelişme eğilimi gösterdikleri söylendikten sonra, artık bunlar üzerinde sözü daha fazla uzatmanın bir gereği var mı?

Denetlemelerden yana olan geleneksel görüşe göre kişilerle grupların birbirleriyle çekiştikleri bir yarışmada devletin ekonomik düzenle ilişkisi yarışmanın kurallarını koyan ve uygulayan bir hakeme ya da uzlaştırıcıya benzemektedir. Kişiler ve gruplar kendi başlarına bırakılırlarsa er geç yolsuzluklar meydana gelir. Tekeller, halkı soyup soğana çevirirler. Rekabet her iki taraf için yıkıcı bir durum alır. Güçsüzler duvara sıkıştırılır Dünya malına düşkün

bir toplumun kişisel kazanç dürtüsü, genel yararın temellerini tehlikeye düşürebilir. Böylece devlet elindeki kocaman sopayı tekellere sallamak gereğini duyar; artık gırtlak gırtlağa rekabeti önlemek, güçsüzlerin ezilmesini engellemek; bireyciliğin öksüz bıraktığı çocuğa— yani kamu yararına arka çıkmak, onu kollamak, devlet için bir zorunluluk olur. Bakanlık, komisyon ya da kurul gibi düzenleyici organlardan hangisi olursa olsun, kamu yararının bir hızır gibi yardımına koşarlar, onu, başına üşüşmüş şeytanlardan ve canavarlardan kurtarırlar. Karma sistem, yani devlet denetimi ile özel mülkiyetin en iyi yanlarını birleştiren sistem, çok kez tutulmuş ve beğenilmiş bir sistemdir. Özel mülkiyet kâr amacı ve rekabet dürtüsüyle[25] sağladığı verimlilik ile övünür, buna karşılık devlet denetimi de kârın yanısıra kamu yararını gözetir. Ya da gene, devlet düzenlemesi— her şeyi kamu mülkiyeti altına sokan veya özel teşebbüse geniş bir özgürlük tanıyan— iki sistem arasında mutlu bir uzlaşma sağladığı için beğenilir. Bunun için de plânlı ekonomi soldaki sosyalizm ile sağdaki Laissez-faire kapitalizminin sapmaları arasında yer alan «orta yol» olarak tanımlanır. Sosyalistlerin ortaya attıkları değişik eğilimli bir görüş daha bulunmaktadır. Bu görüşe göre sosyalistler kamu mülkiyetine belli sınırlar koymaya hazırdırlar, ama onlar yığınların işsizliğini önlemek en yoksulun yaşama düzeyini yükseltmek, daha durucu bir ekonomi düzeni kurmak gibi tüm ülkeyi içine alan geniş amaçlara ulaşabilmek için ekonomik sistemin plânlanmasını isterler..

Denetlemelerin niteliği nasıl değişik ise, düzenlemelere yöneltilen eleştiriler de öyle değişiktir. Kimi yararlı sayar düzenlemeyi, kimi de sakıncalı. Düzenlemeyi bir uzlaşma ya da orta yol niteliğinde görenler bunu tutarlar ve beğenirler, gelgelelim yolculuğu bitirmektense yarı yolda konaklamayı uygun bulanlar düzenlemeyi yererler. Nitekim, sınırsız laissez-faire taraftarları devlet düzenlemesini yererler, çünkü bu sistem onların teşebbüslerini engeller, etki ve baskılarını kısar. Sosyalistler ise, devletin düzenleme koşullarını, ilkelerini koyduktan sonra, bunların uygulanmalarının özel ellere bırakılmasını eleştirmişler, kamu yararının bundan zarar göreceğini ileri sürmüşlerdir. Kamu sorumluluğu ile özel teşebbüsün verimlilik ilkesi arasında bir birlik ve uyum sağlanamadığı

Teşebbüsün tekelden (monopolden) yararlanı durumu, bunun dışında tutulmuştur.

için de, otorite bölünmeleri ve yetki uyuşmazlıkları ortaya çıkabilir. Bundan başka, düzenleme, plânlı ekonominin işini kolaylaştıran haklı, yerinde bir yol ya da araç olsa bile, gene çok kimse amacı bir yana itip araçları suçlamaya başlar. Onların görüşüne göre plânlama idarî yönden işleyemez, ekonomik yönden ise tehlikelidir. Plânlama büyük sayıda memura ihtiyaç gösterir, ekonomik kararları siyasal hesaplara bağlı tutar ve devletin eli altında çok büyük bir güç toplanmasına yol açar.

(3) Sosyal Hizmet Devleti. Devlet kendi işletmelerini çalıştırarak ve başkalarının işletmelerini düzenleyerek ekonomiyi değişikliğe uğrattıktan başka, bir de sosyal hizmetler denilen hizmetlerle ekonomiye müdahalede bulunur. Burada yalnız dört önemli sosyal hizmetten söz edecek olursak, devletin bu alanlarda gördüğü hizmetleri eğitim, sağlık, konut ve sosyal güvenlik başlıkları altında toplayabiliriz. Başlangıçta bütün bu hizmetler siyasal çatışmalar doğurmuştur. Çünkü devletin bu çeşit sorumlulukları üzerine alması onu çok büyük kamu harcamalarına ve özel çıkarlarla rekabete ve çatışmaya sokmuştur. İlk ve orta öğrenim herkes için zorunlu bir hale getirilince, buna o alanlar üzerinde tekel kurmuş olan lâik ve dinsel eğitim çevreleri karşı çıkmışlar ve kendilerinin öz malı saydıkları bu alanlara devletin karışmasını hep iyi gözle görmemişlerdir. Bugün, hâlâ ülkelerin bir çoğunda devlet okulları ile kilise okulları arasında kırıcı çekişmeler olmaktadır. Sağlığın korunması öteden beri devletin görev alanına sokulmuştur, çünkü hastalık sınır tanımaz ve önemli salgınlar toplum içinde kargaşalığa, düzensizliğe yol açabilir. Kalabalık, sıkışık çağdaş şehir hayatı, içme suyu, kanalizasyon sistemi, besinlerin satışı ve salgın hastalığa yakalanan kimselerin karantina edilmeleri gibi işler önemli, köklü kamu tedbirlerinin alınmasını gerektirmiştir. Bu yüzyılın ortalarında sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi üzerindeki öneriler kırıcı çatışmalar doğurmuş ve bunlara hep tıp kuruluşları karşı çıkmışlardır. Hükûmetler ucuz konut yapımına yönelerek bu konuda darlıktan yararlanan, vurguncu müteahhitlerle, konut kredisi veren yapı ortaklıkları ve bankalarla yarışmaya başlayınca konut yapımı işlerinde de aynı şey baş göstermiştir. Çağdaş devletler sigorta işlerini özel sigorta ortaklıklarının elinden alıp yurttaşa bir başka korunma, güven olanağı veren geniş sigorta programlarını yürürlüğe koydukları zaman sosyal güvenlik alanında da gene böyle olaylar ortaya çıkmıştır.

Git gide öncekinden daha çok kimse, bu yıllık harcamalardan yararlanmaya başlamış, onun için de böyle amaçlar uğruna harcanan paranın miktarı artmıştır. Savaş ya da savaş tehlikesinin baş gösterdiği dönemlerde, millî savunma için yapılan büyük harcamalar dışında, ülkelerin bütçelerindeki yüzdeleri yükselten hizmetler, sosyal hizmetler olmuştur. Çağdaş yönetim sisteminde görülen işleri nitelendirmek için «sosyal hizmet devleti» deyimi boşuna kullanılmamıştır. Belki de bu deyimle devleti bu nitelikte birçok görevler görmeye zorlayan baskıların çağdaş politikanın temel sorunlarına uygun baskılar olduğu bir başka biçimde anlatılmak istenmiştir. Sosyal hizmetlerin lehinde ileri sürülen gerekçeler de bunun niçin böyle olduğunu gösterir. Eğer aynı topluluğun bağrında Disraeli'nin *Sybil'de* yazdığı gibi : zengin ve yoksul diye «iki millet» yan yana yaşamamış olsaydı, devlet de bu türlü ödevleri üstlenmeye hiç gerek duymayacaktı. Zenginler kendilerini tedavi ettirebilecek ve eğitim görebilecek servete sahiptirler. Geniş, güzel, şirin evlerde oturma olanakları vardır. Oysa, yoksullar bunların hiç birini yapamazlar. Zenginlerin gelir kaynakları kurumadıkça onlar için işsizlik ve yaşlılık gibi sorunlar malî bir sıkıntı doğurmaz. Ama yoksul için yaşlılık ve işsizlik dolayısıyla kazancını yitirme ihtimali hep tedirginlik yaratan bir korku kaynağı olmuştur. Özel okul taksitini ,doktor ve ilâç parasını, konut kirasını ve özel sigorta primini ödeme olanağından yoksun bulunanlara bu gibi hizmetleri tek bir kaynak, kamu organları sağlayabilmiştir. Bu da siyasal süreçten yararlanarak devlete başvurmak demektir.

Ama bununla hangi amaca varılmak istenmiştir? Bazıları bu amaca eşitlik adını vermişler ve yalnız servetin, paranın satın alma ayrıcalığına sahip bulunduğu yararların, hizmetlerin herkese eşit biçimde dağıtılmasını öne sürmüşlerdir. Bazıları da bunu sosyal adalet diye adlandırmışlar, çünkü onlar öğrenim, sağlık, konut ve ekonomik güvenliğin bütün insanların hakkı olduğunu ve bunların servete ya da gelire göre bölüştürülemiyeceğini düşünmüşlerdir. Adı ne olursa olsun, sosyal hizmetler akımı, yoksulun yaşayış düzeyini zenginin yaşayış düzeyine çıkartmaya ve «zenginlerle» «yoksullar» arasındaki uçurumu daraltmaya uğraşmıştır. Elbet, devletin bu türlü siyasetleri benimseyip uygulayabilmesi çok parayı gerektirir, onun için devlet de bu parayı ancak olanakları bol olan kimselerin keselerinden alabilir. Sonunda sosyal hizmetlerin yaygınlaşması ile vergi matrah ve miktarları yükseltilmiş ve genel-

likle kişilerin gelirleri üzerinde yeni «müterakki» vergiler koyulmuş ve bu hizmetler de ancak böyle gerçekleştirilmiştir. Malî olanağa kavuşan sosyal hizmetler, bir dereceye kadar gelirlerin yeniden dağılışı üzerinde etkisini göstermiştir. Başka söyleyişle, özel servet genel refaha bağlı hale gelmiş, iktisat ahlâka öncelik tanımış ve bu gibi değişiklikler de siyasetin aracılığıyla gerçekleşmiştir.

ÇAĞDAŞ EĞİLİM

Devletin ekonomik görevlerinin genişlemesi üzerinden yarım yüzyıldan çok bir süre geçtiği için, artık onların toplu etkisi gözlemlenebilir. Eğer insan gerçek üzerine eğilir de, aklını gereğinden çok doktrincilerin etkisine kaptırmazsa, bu gerçeğe dayalı mantıkdan ister istemez açık, duru bir sonuç çıkar. Bu yüzyılın başında, kapitalizm ve sosyalizmin karşıt sistemler oldukları tartışılmış ve bunların birbirlerine yer vermedikleri, birbirlerine kapalı bulundukları düşünülmüştür. İki bağdaşmaz sistem yan yana getirilmekle bu soruna çözüm bulunmuştur. Sistemlerden ya birini ya da ötekini seçebilirdiniz. Ama ikisini birden seçemezdiniz. Acaba bugün durum nedir? Hiç kuşkusuz bugün gelişmiş ekonomilerde, hem Karl Marks'ı hem de Herbert Spencer'i tiksindirecek bir durum meydana gelmiştir. Çağdaş sistemimiz ne sosyalisttir ne de kapitalisttir, her ikisinin de özelliklerini taşıyan karma bir sistemdir. Bu karma sistemin içindeki unsurların ve bunların ölçülerinin, ülkeden ülkeye değişeceği de, açık ve belli bir şeydir. Nasıl İsveç ve İsviçre birbirine benzemezlerse, Birleşik Devletler ile Birleşik Kraliyet de birbirlerine benzemezler. Ama genellikle, yetkin toplumlar benzer bir nitelik gösterirler. Aklımız, sağduyumuz varsa, bugün artık, izm'lerin soyut değerlerini tartışma konusu yapmayız. Bunun yerine, bugün, bu ya da şu işi ele alır, o işle ilgili —ekonomik, toplumsal ve kurumsal— sorunları toplumun çıkarlarına en uygun biçimde nasıl çözebileceğimizi tartışırız. Çağdaş ekonomilerimiz karma ekonomilerdir. Kavram olarak şaşırtıcı, karışık bir kavramdır bu. Ama toplumsal açıdan, karma sistem işlemektedir.

Çağdaş dünyadaki kesin etkilerin —ideoloji, gelenek ve amaç ayrılıklarına rağmen çeşitli yollardan aynı genel yönde birleşmeleri gerçekten önemlidir. Birleşik Devletlerde, bir çok kimse, gerek politikada gerek iş hayatında hâlâ ilk gelişme safhasındaki kapitalist

düşünceye yapmacık bir bağlılık göstermektedir. Ama yaptıklarımız, söylediklerimizden daima daha önemlidir; teorilerin tersine, Kuzey Amerika'da hükûmetin ekonomik görevlerinde bir azalma olduğunu gösteren herhangi bir belirti yoktur. İlerde de bu görevlerde bir azalma olacağı beklenemez. Nüfus artışları ülkenin kaynak ve topraklarını zorladıkça ve bu ülke geniş bir müttefikler topluluğunun başlıca askerî yardım kaynağı oldukça, atom enerjisine ve uzay araştırmalarına yatırımlar yapıldıkça, devlet işleri ekonomimiz içinde önemli bir rol oynamaya devam edecektir.

Devletin bu role sahip olacağı Komünist yönetim altındaki ülkelerde bile doktrine ters düşmektedir, çünkü Marksizm sınıfsız bir topluma ulaşıldığı vakit devletin ortadan kalkacağını, silinip gideceğini önceden belirtmiştir. Bolşevik Devriminin üzerinden elli yıl geçtiği halde Sovyetler Birliği bu ülküsünü hâlâ gerçekleştirememiştir. Bununla birlikte, Komünist yönetimlerdeki eğilim, geri kalmış toplulukları çabucak kalkındırma, geliştirme isteği biçiminde belirlenmiştir. Bu amaca ulaşabilmek için, devletin öncülük yapması gerekmiş ve devlet de bunu yapmıştır. Ama belirtmek gerekir ki Komünist partisinin egemen olduğu ülkeler arasında ötekilerden daha açık fikirli, daha pratik ve yaratıcı olan bir ülke vardır, bunun adı Yugoslavya'dır. Yugoslavya, Stalinci ilkelerin işlemediğini anlayınca sistemini daha yumuşak ve işlek bir duruma getirmiştir. Yugoslav sisteminde mahallî teşebbüs, ortak mülkiyet, özel mülkiyet ve merkezî plânlama ustalıkla birleştirilmiştir. Kendi sosyalizm sistemi içinde, sınaî ya da ticarî nitelikte her iktisadî teşebbüsün devletin malı değil, o teşebbüste çalışan ve üreten kimselerin malı olduğunu herkesten önce bir Yugoslav Marksisti ileri sürebilir.[26]

Daha önce Batılı ülkelerin imparatorlukları içinde bulunan Asya ve Afrika'daki azgelişmiş bölgelerin birçoğu da, bağımsızlıklarına kavuşur kavuşmaz önce ekonomilerini her yönüyle en kısa yoldan geliştirmek istemişlerdir. Özel sermaye yokluğu yüzünden, bu ülkeler gerek —başka hükûmetlerden, milletlerarası kuruluşlardan ya da özel teşebbüslerden— dış yardım alınması gerek içerdeki ihtiyaçlarının plânlanması bakımından daha çok devlete yaslanmışlardır. Çağdaş dünyanın her yerinde hükûmetin üstlendiği sorumlulukların, en az yarısının ekonomik nitelikte oldukları söylenirse, bunda aşırılığa kaçılmış olmaz. Bugünkü teknolojinin,

[26] Bu konu için, ayrıca bkz. 11 inci Bölümdeki Yugoslavya örneğine.

askerî tehlikelerin, birbirine dayanan toplumsal grupların karmaşıklığı, ve sayıları çoğalan yığınların siyasal alanda söz sahibi haline gelmeleri karşısında, artık bunun başka türlü olmasına olanak var mıdır?

ADALETTEN REFAHA

Bu sonuçlarla 3 üncü Bölümdeki tartışmalar arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır, çünkü o bölümde devlet görevlerinin genişlemeye başladığı görülmüştü. Devletin ödevleri, başlangıçtaki koruma ödevinden adalet kavramına, onu da içine alan bir düzene doğru genişlemiştir. Ama eski Yunan'ın toplum teorisinden ve Roma'nın hukuk uygulamasından çıkmış olan bu adalet ülküsüyle siyasal araçların daha iyi bir yaşayışı araştırma uğraşları son bulmuş değildir. Hıristiyan dininin ortaya çıkmasıyla, Batıda hayır işlerine pek büyük bir önem verilmiş ve yüzyıllarca bu işleri kilise yürütmüştür. Ama ne var ki, dinsel kuruluşların okul, hastane yaptırmaları, yoksullara ve yaşlılara yardım etmeleri, malî olanak ve eleman darlığı yüzünden, toplumda bu hizmetlere duyulan ihtiyacın ancak bir parçasını karşılıyabilmişti. Bunun için, bütün yoksulların yardım görmesi, bütün bilgisizlerin eğitilmesi istendiği zaman, bu işler toplumun tüm kaynaklarını işletebilecek güçte olan bir müesseseye bırakılmıştı. Böylece devlet bu alanlara sokulmuştu, ama devletin buralara sokulması kolay olmamıştı ve devlet bazan bu alanlar üzerindeki tekelin ellerinden çıkmasından hoşlanmayan kiliselerin katı direnişleriyle karşılaşmıştı. Öte yandan Herbert Spencer gibi bazı düşünürler de, devletin bu alanlara sokulmasına bir başka yoldan karşı çıkmışlardı. Bu düşünürler sosyal hizmetleri ve bunların malî kaynakları için gerekli olan vergi gelirlerini — ekonomik kanunların «doğal» işleyişine bir müdahale saymışlardı. Laissez faire iktisatçıları kişi olarak ahlâklı ve acıma duygusu olan insanlardı; ama onların iktisat bilimi, ahlâka ve insanoğlunun çektiği acılara, sıkıntılara karşı bir umursamazlık ve vurdum duymazlık içindeydi. İktisatla siyaset bir kez daha birleştirilmekle, ahlâka da bağlanmış olmaktaydı.

Kısaca, devlet hayır ve yardım işlerini kilisenin özel işi olmaktan çıkarmış bunları hükûmetin genel yönetimi altına koymuş, iktisadî düzene ahlâk duygusu aşılamış, böylelikle kendisi de adaletten refah ülküsüne doğru bir gelişme göstermiştir. Çünkü refah

adaletin insancı bir duruma getirilmesinden başka bir şey değildir. Koruyucu devlet, hukuk ve düzen devleti, âdil devlet, refah devleti — işte politikanın (siyasetin) dört bin yıldır süregelen evrimi içindeki çaba ve denemelerinin özlemi, bazı yerlerde onun gerçek eğilimi, böyle şeyler olmuştur.

DEVLETİN ÖNCELİĞİ

Böylece politika (siyaset) ve ekonomi arasındaki çağdaş ilişkilerin incelenmesinden eski kilise ve devlet ilişkilerinin öyküsünü andıran bir sonuç çıkar. Her iki durumda da devletin görevlerini sınırlandırmak için aynı çaba gösterilmiştir. Her iki durumda da, doktrinler birbiriyle yarışan kurumların (müesseselerin) gücü ellerinde tutmalarını kolaylaştıracak biçimde açıklanmıştır. Gene her iki durumda, devlete isteklerini kabul ettirebilecek derecede güçlü bir rakip ortaya çıkmıştır. Peki bunun sonucu ne olmuştur? Her iki deneyin sonucu da birbirinin aynı olmuştur. Sonunda devletin alanını daraltma çabası boşa gitmiştir. İki durumda da taraflara uygun ve pratik gelen ayırt edici bir sınır çizilememiştir. Bu alanlar arasında bir uyum meydana geleceği yerde, bunlar arasında çatışmalar, anlaşmazlıklar, üstünlük iddiaları ve müdahaleler başgöstermiş, bunlar o günün olağan düzeni haline gelivermiştir. Orta ve yeni çağ toplumları, birbirine eşit alanların varlıklarını sürdürmeleri sorunuyla değil, kilise, ekonomi ve devletten hangisinin öbürüne üstün olacağı sorunuyla uğraşmışlardır. Her seferinde aynı yargıya varılmıştır. Onun için de, on altıncı yüzyılda Avrupa'nın bir çok yerlerinde meydana gelmiş olan olayların, yirminci yüzyılın ortasında yeniden başgösterdiklerini görmekteyiz. Yani devlete öteki topluluklar (birlikler) üzerinde yeniden üstünlük verildiğine tanık olmaktayız.

Şimdi, devletin toplumla ilişkisi 6 ncı Bölümün başında ortaya koyulmuş olan seçmelere (tercihlere) göre incelenirken tarihsel gerçekler de göz önünde tutulmalıdır. Yapabileceklerimiz yapabildiklerimize; yapmayı tasarladıklarımız da yaptıklarımıza ve yapmaya çalıştıklarımıza ışık tutmalı, yol göstermelidir. Ama bu da, geçmişte istenmeyen ya da olanaksız sayılan bir şeyi, gelecekte de mutlaka istenmeyen ya da olanaksız bir şey saymamakla sağlanabilir. Pluralizm ve monizm arasındaki seçme sorununun uzak bir gelecekteki çözümü, geçmişteki kararlar ne olursa olsun, bunlarla ön-

ceden belirlenemez. İnsanlar tarihlerini unutabilirler, ya da onu bile bile umursamazlar, ya da toplumsal düzenlerini yeni baştan kurmayı uygun bulurlar. Ancak durumun şimdi ve yakın bir gelecekte, pluralizmin aleyhine olduğu görülmektedir. İki kez başarısızlığa uğrayan pluralizmin üçüncü kez başarı sağlama olanağı yoktur.

Çağdaş toplumdaki işler ve gruplaşmalar gittikçe birbirine daha bağlı bir durum almaktadır. Bu birbirine bağlı olma durumu birlik esasını doğrulamaktadır. Birliğin, etkili olması istenirse, bunun müesseseler biçiminde ortaya koyulması gerekir. Katıksız bir bireycilik biçimine bürünen pluralizm, grup ihtiyaçları ve çağdaş toplumsal örgütün baskıları önünde eğilmek zorunda kalacaktır. Birçok özerk topluluğun bir arada iş görmelerini hoş karşılayan pluralizm, bu topluluklar birbirleriyle çatıştıkları zaman buna bir çözüm bulamamaktadır. Dualizmin özel bir biçimini benimseyen pluralizm uygulamada yapmak istediği şeyi, yani toplumu ikiye bölmeyi başaramamaktadır. Onun için, şimdi, insanın elinde en pratik çözüm yolu olarak kala kala, bir monizm ve bir de toplumun düzenleyicisi devlet kalmaktadır. Aile bu işi göremez, çünkü pek küçük bir toplum birimidir. Dine gelince, o da bu işi beceremez çünkü dinsel inançların ve kiliselerin sayıları pek çoktur ve çağdaş toplum her bakımdan gittikçe, daha lâik, daha bilimsel ve daha kuşkucu bir durum almaktadır. Ekonomi de bunu yapamaz, çünkü ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla toplumsal açıdan örgütlenmiş bulunan insanların bu ihtiyaçlarını, ekonomik düşünceler tek başına karşılayamazlar.

Öyleyse, bütün bunlar elenip çıktıktan sonra, insana kala kala yalnız devlet kalmaktadır.[27] Ama bunu söylemekle yalnız bazı sorunları çözmüş oluyoruz, oysa önümüzde uğraşmamız gereken daha birçok sorunlar bulunmaktadır. Nitekim, ya bu monist devlet amacından saparsa, kaba kuvvet devleti olursa, toplum üzerindeki yetkilerini çok kötüye kullanısa, o zaman ne olacak? Gerçek devlet yönetimi ile ideal devlet yönetimi birbirine uyacak mı?

İşte bu sorularla Üçüncü Sorunu incelemeye başlayabiliriz.

---

[27] Bu sorun 14 üncü Bölümde yeniden tartışma konusu yapılmıştır. Bkz 14. Bölümdeki «Siyasal Süreçte Birlik» Başlığına.

8

ÜÇÜNCÜ SORUN :

- 1 - Otorite ve Otoriterler

OTORİTENİN HAKLILIĞI. Politika biliminin önemli sorunlarından üçüncüsü, devletin yurttaşlara karşı görevlerini yerine getirirken kullandığı yöntemlerin ve başvurduğu araçların seçimiyle ilgilidir. Devletin amaçları, koruma amacını aşacak, ve refaha ulaşacak biçimde değişirse, kullanacağı araçlar da değişir. Çünkü araçların seçilmesi doğrudan doğruya amaçların gerçekleşmesiyle ilgilidir. Ama bu, amaç aracı haklı kılar demekle aynı şey değildir. Amaçların türü önemli değildir, önemli olan onlara erişmektir, onları istemektir; uygun araçların seçilmesi başarının bir gereğidir; bundan başka, yöntemlerin seçimi de gerçekte elde edilen sonuçlar üzerinde çok etkili olmaktadır. Korumayı sağlamak için gerekli olan kuvvet tek başına adaleti kurmaya yetmez; refah düzeyini yükseltmeyi ise hiç beceremez. Öyleyse, devlet ilk yöntemlerini değiştirmek için uğraşmalıdır, yoksa topluma yararı dokunacağı yerde zararı dokunur. Devlet ilk yöntemlerini değiştirebilir mi, değiştiremez mi? Değiştirebilirse nasıl değiştirir? İşte, asıl sorun da bunlardan çıkmaktadır.

Hükûmet kararları, hükûmet eylemleri biçimine dönüştürülmelidir. Kararları iş ve eylem alanına dökebilmek için, bunları uygulamak gerekir, uygulama ise iki yoldan olur : Hükûmet aldığı kararları ya zora başvurarak ya da temel anlaşmaya (muvaffakata) dayanarak uygular. Onun için de, kitabın 3 üncü Bölümünde ortaya atılmış bulunan kuvvet ve muvaffakat ilişkisi, başlıca sorun olu-

verir. Seçilecek araçlar yönetilenlerin davranışlarını biçimlendirmeye yarar, hükûmeti meşru kılar, onun etkili olmasını, işlemesini sağlar. Yönetenler iktidarı otoriteye çevirmeye uğraşırlar, buna karşılık yönetilenler de otoriteden ihtiyaçlarının karşılanmasını isterler. «Hangi hakla bunu yapmak istiyorsunuz?» «İktidarınızı nereden alıyorsunuz?» «Otoriteyi size kim vermektedir?» Devletle ilgili olan bu tip sorular devletten başka insan topluluklarında bu kadar sık ve sürekli sorulmamaktadır, çünkü devletin gördüğü işler herkesi doğrudan doğruya etkiler, bunlarla insanın yaşayışı ve refahı arasında pek yakın bir ilişki vardır. Bundan başka, bir zaman gelir ki otorite katında oturanlar ya da onları izleyenler kendilerini daha önce iktidara getiren halkın desteğini yitiriverirler. İktidar ellerinden kayınca, daha önce iktidarın müeyyidesi altında tutulan otoriteyi artık başka ellere bırakmak sorunu ortaya çıkar. Acaba bu barışçı yoldan yapılabilir mi? İktidar kimlerin olacaktır? Bu kimselerin iktidarı kabul edilirse, acaba onların iktidara sahip olmaları nasıl meşrûlaştırılacaktır? Devlet görevlerinin özelliği, iktidarın kötüye kullanılması ve el değiştirmesi pek tehlikeli çatışmalar doğurduğu için, iktidara yetkili kılma konusunda anlaşmazlıklar meydana gelir. Eğer devlet «etliye sütlüye karışmayan» bir kuruluş olsaydı, o zaman devletin elindeki yetki belgesinin geçerliğini araştıracak pek az kimse çıkardı. Ama iktidarın, kudretin çok yığıldığı yerde, bu iktidarın ve kudretin haklı olmasını isteyecek, bunda direcetek kimseler de eksik olmayacaktır.

İnsanların devlete itaat etmeleri olağan bir şeydir. Aşağı yukarı hepimiz çok kez böyle yaparız. Kendi yönünden, devlet böyle bir itaatı bekler, genel olarak da buna dayanır, itaatsizliği cezalandırmak zorunda kalır. Niçin? Kimi psikologlar bu soruya herkesce bilinen genel bir karşılık verirler ve insanın çevresinin bir ürünü olduğunu açıklar. Gerçekten de insanın davranışları kendisinin belirlediği davranış biçimlerinden çok, başkalarının onun için belirledikleri davranış biçimlerinden meydana gelmektedir. İnsanın ana ve babası, öğretmenleri, arkadaşları, müşterileri ve patronları onun iç dünyasında bu davranış biçimlerine uyma konusunda güçlü bir baskının doğmasına yardım ederler. İnsan da, iç dünyasında kurulan bu baskıya karşı alışılmış biçimde bir davranış gösterir, yaptıklarının o kimselerce onaylanmasını, onlarla arasında bir anlaşmazlık çıkmamasını ister, çünkü akıntıya doğru yüzmenin akıntıya karşı yüzmekten daima daha kolay ve daha hoş bir iş olduğunu bilir.

Ama bu açıklama, doğru olsa bile, bunun ancak bir bölümü doğrudur. Çünkü bu, insanların nasıl davrandıklarını ve onların hangi iç dürtülerin etkisi altında kalarak eyleme geçtiklerini açıklar. Önemli olan iki sorunu açıklamaz. Bu önemli sorunlardan birincisi devlete karşı koyma olgusu ile ilgilidir, çünkü kurulu otoriteye itaat etme olağan bir kural olsa bile, gene her çağda devlete karşı protestonun, devleti eleştirmenin ve devlete direnmenin belli örnekleri bulunmaktadır. Öyleyse, bir muhalifin, genellikle kabul edilen bir gerçeğe, inan ya da düşünceye karşı çıkan, buna uymayan, kilisenin gösterdiği yoldan sapan, din uğruna şehit olan bir insanın tutum ve davranışlarını nasıl açıklayacağız? Eğer tarihin tek belirleyici ögesi kurulu iktidarlara boyun eğmek, onlara uymak olsaydı, o zaman tarih yaprakları ayaklanmaların, başkaldırmaların, devrimlerin, reform ya da bağımsızlık akımlarının hiç birini yazmazdı. İkincisi, belli bir düzeni, inanı ya da düşünceyi tutan insanların da kendi davranışlarını haklı göstermek için çalıştıkları unutulmamalıdır. Genellikle devleti yönetenler yurttaşlarına devlete itaat etmelerini ve onlara devlet buyruklarına uymakla yükümlü olduklarını söylerler. Demek ki, bu sorun, insanın davranış biçimlerinin anlatılmasından, bunların tanımlanmasından daha geniş kapsamlı bir sorundur. Bu sorun'un içine ahlâk sorunu da girmektedir : Devletin buyruğu haklı mıdır ve birey devlet buyruğuna uymak zorunda mıdır? Devlet gücü hangi yollarla ahlâkî bir nitelik kazanır ve haklı, kamusal bir güç oluverir? Silâhlı iki adamı —yani bir polis ile bir gangsteri— birbirinden ayırt eden ne gibi bir ölçüt vardır?

OTORİTE ÜSTÜNLÜĞÜ İLE SORUMLULUK ARASINDAKİ ÇEKİŞME

Birbirinden ayrı siyasal sistemlerden yana olanlar, bu gibi sorulara birçok karşılıklar vermişlerdir. Bu karşılıklar iki kümeye ayrılabilir, bunlar yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiler bakımından birbirine büsbütün ters düşen felsefeler üzerine kurulmuşlardır. Eğer hükûmet, siyasal yönetim aygıtı küçük bir insan topluluğunun uyruklarına, ast'larına, yani sayıca onlardan daha büyük, daha kalabalık olan insan topluluğuna buyurmak yöntemi ve aracı ise, o zaman bu üstünlük dolayısıyla otorite denilen şey yönetici sınıfın elinde toplanmış sayılır ve otorite de yukardan aşa-

ğıya, yönetici sınıftan toplumdaki yığınlara doğru iner. Sivil hükûmete, böyle bir gözle bakılırsa, sivil yönetim askerî disipline benzetilmiş olur. Askerler üstlerine nasıl itaat ederlerse, halk da devlete öyle itaat eder ve ona karşı sorumlu olur. Bir general ordusuna karşı ne kadar sorumlu ise bir yönetici de buyruğu altındaki kimselere o kadar sorumludur. Karşıt doktrin bu ilişkiyi tersine çevirmiştir. Halk yerine yöneticiyi sorumlu tutmuştur. Otoritenin kaynağı uyruklar değildir, yurttaş sayılmaları gereken toplum yığınlarıdır. İktidarı veren, kullanılışını gözeten ve geri alan onlardır. Otorite bir azınlığın çoğunluğa zorla kabul ettirdiği bir nesne değil; çoğunluğun bir azınlığa geçici olarak bıraktığı bir nesnedir.

Bu anlaşmazlık pek geniş sonuçlar doğurur. Siyasal iktidarın kökeni üzerinde beliren bu anlaşmazlığın, devletin niteliği ve onun hükûmet yapısı ile doğrudan doğruya bir ilgisi vardır. Müesseseler de otoritenin akış biçimine göre, ya aşağıdan yukarıya (yönetilenden yöneticiye) ya da yukardan aşağıya (yöneticiden yönetilene) doğru kurulurlar. İkinci durumda yönetici grup üstünlüğünü sürdürmek için örgütlenecek ve muhalefeti ezecektir. Korkutma, yıldırma ve baskı yollarına başvuracaktır. Kurduğu bu etki ve baskıya karşı hiç bir muhalefeti hoş görmiyecektir, polisi, hapishaneleri ve orduyu yönetimin temel organları olarak kullanacaktır. Hepsinden yararlanıp bir diktatörlük kuracaktır. Öte yandan, halk denetimi başlıca ilke olarak kabul edilirse, o zaman yöneticilerin halk adına yönetmelerini ve yetkilerinin sınırları içinde kalmalarını sağlayacak araçlar bulmak gerekecektir. Halk kendi içinden onun tümünü temsil edecek kimseleri temsilci olarak seçecektir. Yöneticiyi yönetilenlere karşı sorumlu tutacak sistemler bulunacaktır. Bunun için de devletin anayasa ve hukuk üstünlüğü temeli üzerine oturtulması gerekecektir. Bir seçim mekanizması kurulacak, değişik programlar ve önderlikler altında yürütülen iki ya da daha çok partinin varlığına hoş gözle bakılacaktır. Bu, diktatörlük ve demokrasi ayrımında önemli bir noktadır, onun için de alternatifler arasında yapılacak bir seçmeyi biraz ayrıntılı biçimde gözden geçirmek gerekir.

OTORİTER SİSTEMİN ÇEŞİTLERİ

Hükûmet, kaynağını halktan almayan bir otoriter düşünceye dayanılarak kurulduğu zaman, hükûmetin halk üzerinde kullandığı bu otoriteye bir başka kaynak bulmak gerekir. Burada iki olanak

akla gelebilir. Ya bu otoriteyi hükûmete Gökten inen kudret helvası gibi, gerek hükûmetin gerek halkın dışında ve üstünde, onlardan daha yüce bir başka gücün armağan ettiği düşünülebilir. Ya da bu otoriteye yöneticilerin başkalarında görülmeyen, eşsiz bazı nitelikleri dolayısıyla doğuştan sahip olduklarına inanılabilir.

(1) Tanrısal Hukuk. İnsanları yönetme hakkının insanoğlunun üstünde, yüce bir kaynaktan çıktığı inancı uzun yaşayan bir inanç olmuş ve canlılığını kolay kolay yitirmemiştir. Kişioğlunun, böyle bir düşüncenin neden ortaya atıldığını uzun boylu araştırması pek gerekli değildir. Çok kez onu çepeçevre kuşatan yeryüzüne şaşkınlık içinde bakan ve yeryüzündeki fizik kanunların işleyişine akıl erdiremeyen ve dolayısıyla çevresine de söz geçiremeyen insanoğlu, kendini cüceleştiren evrenin bu gizli, anlaşılmaz olaylarına karşı varlığını koruyabilmek amacıyla dayanıksız sığınaklar kurmaya çalışmıştır. Çağdaş deneysel bilimlerden önce, insanoğlu sonuçlarını görüpte, nedenlerini bir türlü kavrayamadığı gizli ve anlaşılmaz güçleri kendi iradesine uydurmaya kalkmıştır. Kuraklık sıkıntısı başgösterince, yağmur duasına çıkmış, bir taşın üstüne su dökmüş ve bu sembolik eylemle göklerden yağmur beklemiştir. Hoşlanmadığı, sevmediği bir kimseden kurtulmak istediği zaman da, o kimsenin bir modelini yapmış, onu bıçaklıyarak ya da keserek düşmanının başına ölüm ve yıkım getireceğini sanmıştır.[1] Ama, beklediği sonuca ulaşamayınca, insanoğlunun aklına bu kez söz geçiremediği güçlere yalvarmak, yakarmak gelmiştir. Büyünün yapamadığını belki yakarış yapabilirdi. Oysa, bu durumda, insanoğlu bir dilekte, bir yakarışta bulunduğuna göre, yakardığı gücün ya da güçlerin güvenini de kazanmalıydı. Bu amaca ulaşabilmek için insanoğluna düşen bazı yükümler vardı. İnsanoğlu tanrılarını öfkelendirmiyecek, onların sevgisini yitirmiyecek ve bu konularda çok titiz davranacaktı. Bunun için de, insanoğlu tanrısal iradeye boyun eğecek, Tanrısına dinsel kurallara, törenlere uygun biçimde tapınacak, dürüst, âdil bir hayat sürecekti. Tanrı iradesine ve dinsel törenlere uymanın çok büyük önemi vardı. Gerçekten, savaşın çıkması, yiyecek sıkıntısının başgöstermesi, ölüm-kalım işleri topluluğun (cemaatın) yaşayışını tehlikeye düşürebilirdi. Onun için, bir tanrının öfkesini yatıştırmak ondan yardım dilemek öyle gelişi güzel bir iş değildi, toplumun genel refahı ve iyiliği ile ilgili önemli bir işti.[2]

[1] Bkz. James Frazer, *The Golden Bough*, tek ciltlik kısaltılmış baskı (London The Macmillan Company, 1941), 3. Bölüm.

[2] *Ibid.*, Böl. 4.

Devletle din ya da büyü arasında pek sık görülen ilişkileri açıklayan düşüncelerden bazıları bunlardır. İşlerin bir çoğu Tanrıyla, evreni kaplayan egemen güçle iyi ilişkiler kurmaya bağlı olunca, hükûmetin savaş ve refaha ilişkin sorumlulukları ile büyücülük ya da tapınma işleri birbirine karışır. İnsanoğluna bu dünya ile öbür dünya arasında aracılık edecek, özel hüneri ve becerisi olan, dolayısıyla bu işlerden anlayan uzman kişiler gereklidir. İnsanoğlunun yazgısını belirleyen gizli ve anlaşılmaz olayların anahtarı kimin elinde ise güç ve kudret de onun elindedir.

Bunu çözümleyebilmek için, hangi otorite çeşitinin, yani insan otoritesinin mi yoksa insan üstü otoritenin mi öbürüne üstün olduğunu araştırmaya gerek yoktur. Nitekim tarih öncesi çağların boşlukları ve hiç bir şey söylememeleri, susmaları karşısında bu soruya kesin bir karşılık verilemez: Acaba siyasal gücü ellerinde tutanlar mı büyünün ve dinin desteğini aramışlardır yoksa tıp ve din adamlarının mı genel yönetim üzerinde etkileri olmuştur? Burada kesinlikle belirtilebilecek tek olgu, insan otoritesi ile insan üstü otoritenin çok kez birbirleriyle sıkı ilişki içinde bulunduklarıdır. Kültür değişmesinin değişik düzeylerinde insanlar arasında rahip-kral ya da Tanrı-kral olgusunun pek yaygın olduğu görülmektedir. Antropologların ve tarihçilerin çağları inceleyerek ve yeryüzünü dolaşarak yaptıkları araştırmalar büyüye ya da dine ilişkin törenleri yerine getiren, ya da kendilerine canlı, insan Tanrılar olarak tapılan, ya da tanrısal bir ata soyundan geldiklerini ileri süren yöneticilerin; Tanrı sözünü (kelâmını) duyduklarını açıklayan ve Onun buyruklarını uygulamakla görevli bulunduklarını söyleyen peygamberlerin; Gerçek İnan'ın gözeticileri ve tanrısal iradenin temsilcileri olarak saygı gören rahiplerin, sayısız örneklerini ortaya çıkarmıştır. Japon İmparatorları, 1946 yılına gelinceye dek Güneş Tanrısının soyundan geldiklerini öne sürmüşlerdir. Homer'in kralları da soy ve soplarını Tanrılar Kralı, Gökler Tanrısı Zeus'a kadar götürmüşlerdir. Uyruklarını kızdırmamış, gücendirmemiş onların sevgilerini yitirmemiş olan Roma İmparatorlarına da (hiç değilse Doğu Roma İmparatorluğunda) yaşadıkları süre içinde tapınma geleneği yerleşmiş ve bu imparatorlar öldükten sonra *Divus* sıfatıyla resmen tanrılaştırılıp adları dua edilmesi gereken tanrılara ilişkin dinsel törenler kitabına yazılmıştır.[3] Dalay Lama 1950 yılına gelin-

[3] Onun içindir ki İmparator Vespasian ölüm döşeğinde şu ünlü sözü söylemiştir: *ut puto, divus fio.* («Galiba, ben Tanrı oluyorum».)

ceye dek Tibet'i Lhassa'dan yönetmiş ve uyrukları onu Buda'nın yeniden dirilmiş, canlı bir simgesi saymışlardır. Bir başka örnekte ise, yöneticinin insan niteliğinde olduğu kabul edilmiştir ama, ona gene de Tanrı adına iş gören bir peygamber ya da rahip gözüyle bakılmıştır, yönetici tanrısal otoriteye dayanarak yönetmektedir, Tanrı ile kul arasında aracılık yapmaktadır. İşte, İsrail halkı, Eli ya da Samuel eliyle yönetildiği zaman, bu anlamda, bir teokratik devlet olmuştur. Onların teokrasiden lâik yönetim biçimine resmen geçişleri Samuel'in kutsal kitabında anlatılmıştır.[4] Bu çeşit başka teokrasilerin örneklerine Kalvin yönetimindeki Cenevre şehrinde; ya da 1860'dan önce İtalya'daki papalık devletlerinde; ya da 1929' dan bu yana Vatikan'da rastlanmıştır.

Bütün bunlar devlet bakımından ne sonuç doğurmuştur? Otoriteyi böyle insan üstü bir güce bağlayan inancın, otorite üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur? Bu soruya şöyle karşılık verilir: İnsanoğlu, yöneticisinin tanrısal bir nitelik taşıdığını, onun Tanrı soyundan geldiğini, Tanrı eliyle atandığını düşündüğü zaman, artık yönetenle yönetilen arasındaki ilişkide az da olsa eşitliğe yaklaşma beklenemez. İnsanlar, Tanrının ya da Tanrı temsilcisinin önünde, şapkalarını çıkarmaya, diz çökmeye, onu başları önlerinde dinlemeye, bakışlarını ondan başka yana çevirmeye ya da ona korku ve saygı ile bakmaya alışmışlardır.[5] İşte, bütün bu davranışlar insanların hükûmeti etkili biçimde denetlemelerini önlemiştir! Eleştiri küfür, muhalefet günâh sayıldıktan sonra, artık hangi ölümlü kişi çıkar da tek başına Tanrıdan hesap sorabilir? Babil Kralı Hammurabi'nin kanununu Shamash'dan alması, ya da Yahova'nın ağzından Musa'ya Sina dağında On Buyruğun bildirilmesi, insanların da bunun Tanrı eliyle gönderildiğine inanmaları üzerine, güçlü ve sağlam bir hukuk sistemi kurulmuş olmadı mı? Onun için, on altıncı ve on yedinci

---

[4] I Sam. 8.

[5] İşte Aztekler de devlet ve din işlerini birlikte yürüten Montezuma'ya karşı böyle saygı göstermişlerdir. Cortes bunu şöyle anlatmaktadır: «Soylu kişiler onun sarayına hep yalınayak girerlerdi, önüne çağrılan kimseler başları önlerinde, gözleri yerde dururlar ve bütün davranışları bir saygı ve ululamayı anlatırdı. Konuşurken bile onun yüzüne bakamazlardı, bütün bunları ona karşı derin bir teslimiyet ve saygı duyduklarını göstermek için yaparlardı.» *Five Letters of Cortes to the Emperor*, trans, ed. J. Bayard Morris (New York W. W. Norton + Company, Inc., 1962), P. 97. Bu parça Cortéz'in Meksika'yı ilk fethini anlatan 30 Ekim 1520 tarihli ikinci mektubundan alınmıştır.

yüzyıllarda kralların ve hükümdarların otoritelerini tanrısal hukuk» doktrini ile güçlendirmelerine pek şaşılmaz. O çağda moda olan bu teoriyi bakın Shakespeare Kral Claudius'un ağzından nasıl dile getirmiştir :

Öyle tanrısal güçler korur ki bir kralı,

İhanet göz ucuyla bakar ancak dilediğine,

Pek gidemez daha ileriye.[6]

Gerçekte, monarşinin tanrılaştırılmasını saltanatı sırasında bir hükümdar, İngiliz Kralı I. James, açıkca öne sürmüş ve bunu parlâmentoya şu sözlerle bildirmiştir : «Krallara Tanrı denmesi yerindedir; çünkü krallar yeryüzünde Tanrı gücüne benzer bir güç kullanırlar. Tanrının sıfatlarını düşünürseniz, bunların kralın kişiliğine ne denli yaraştıklarını görürsünüz.»[7] Başka yöneticiler ise, kendilerini bu denli Tanrıya benzetmeye çalışmamışlar, oturdukları kata kutsal bir dokunulmazlık ve ululuk sağlayacak unvanlar kullanmışlar ya da ilkeler ortaya atmışlardır. Rus İmparatorluğunda 1892'de çıkarılan Temel Yasaların 1 inci maddesinde şöyle denilmiştir : «Bütün Rusya'nın İmparatoru otokratik ve mutlak yetkili bir İmparatordur... İmparatorun bu yüce iktidarına hem korkarak hem de inanarak boyun eğmek doğrudan doğruya bir Tanrı buyruğudur.» İnsanın aklına bu konuda daha başka unvanlar ve adlar da gelebilir, örneğin Kutsal Roma İmpaartoru ve En Ulu Hıristiyan; Joseph Smith ile Brigham Young'ın gösterdikleri çabalar ve Mormon devletinin kuruluşu; İngiliz kralının İngiltere Kilisesinin Başı olarak yaptığı işler— bütün bunlar politikayla ilgili birer olgu sayılmışlardır. Yöneticilerin otoritelerini tanrısal iradeden almaları onlar bakımından pek büyük bir yarar sağlar, muhalefet kısırlaşır ve verimsiz bir duruma gelir. Ölümlü kişiler Tanrının takdirini benimsemek zorundadırlar onu değiştiremezler, hükûmete karşı koyan bir kimse, Tanrısal takdire karşı koymuş sayılır.

(2) «*Kuvvet Haktır.*» Otoriteye itaatı sağlamak için kullanılan ikinci yöntem kuvvettir. İktidardakilerin elinde iradelerini zorla uygulatacak araçlar bulunduğu için, onların iktidarının haklı bir iktidar olduğu savunulmuştur. Bu görüş, kuvveti hakkın hizmeti-

[6] *Hamlet*, Act IV, Sc. 5, 11. 122-124. Bkz. S. Eyüboğlu, *Hamlet*, çevirisi. Aktaran G. P. Gooch, *Political Thought in England, From Bacon to Halifax* (London : Williams and Norgate, 1914), p. 14.

ne verecek yerde, bunlar arasındaki ilişkiyi tersine çevirerek, kuvveti hakkın kaynağı saymıştır. Onun için de «Adalet güçlünün çıkarıdır,» «Var olan iktidarlara itaat et,» ve «Neye hak denirse o Haktır» gibi iddialarla karşılaşırız. Bu görüş için söylense söylense en çok yöneticilere tedbirli ve sakıngan olmayı öğrettiği söylenebilir. Gelgelelim bu görüş, bütün öteki noktalardan ciddî itirazlara uğramıştır. Hakkı kuvvetle meşrû kılmaya çalışan bir doktrini ahlâk açısından savunmaya olanak yoktur, ve Lejyonların işledikleri cinayetler ve yaptıkları baskılar hep böyle parlak bir cilâ ile örtülmüştür. Bundan başka, bir hükûmetin otoritesini onun buyruğu altındaki kuvvete dayandırmak, hükûmete karşı olan bir kimseyi hükûmetin gücünü sınamaya ve ona karşı kuvvet kullanmaya çağırmak demektir. Çünkü kurulu düzeni zora başvurarak yıkabilecek olanlar, yıktıkları otoritenin yerine geçmeye hak kazanırlar, bazıları bu kazancın bir kumar oynamaya değeceğini düşünürler.

Devletlerin bir çoğu zor yoluyla kurulmuş ya da zor yoluyla gelişmişlerdir. Ama zamanla kuvvete, zora dayanan hükûmetlerde bir değişiklik meydana gelebilir. Daha sonraki bir kuşak alışkanlığı, cansızlığı ve durgunluğu nedeniyle atalarına fetih yoluyla zorla yaptırılmış bulunan işleri olduğu gibi kabul edebilir. Bunun için de, bugün korkutarak, sindirerek yöneten bir iktidar yarın soydan gelme bir hakka dayanarak hüküm sürebilir. Nitekim, Arap dünyasının tarihini inceleyen, Tunuslu İbn-i Haldun bu gibi gelişmelerin farkına varmış ve yeni kurulan devletler arasında şu ayırımı yapmıştır: «Yeni kurulmuş devletler uyruklarının itaatini ancak aşırı baskı ve kuvvet kullanarak sağlayabilirler. Çünkü halk henüz yeni ve yabancı olan yönetime alışmaya vakit bulamamıştır. Oysa, krallık bir kez kurulupta, kuşaktan kuşağa ya da kral soyundan kimselere geçmeye başlayınca, halk ilk durumu unutur, yöneticiler önderliğin parlak ve görkemli havasına bürünürler, ve uyrukları onlara tıpkı kendi dinlerine uydukları gibi uyarlar, ve onlar için tıpkı kendi dinleri, kendi inançları uğruna savaştıkları gibi savaşırlar.»[8]

Bu değişmenin ve onun uygulamada doğurduğu sonuçların bir örneğine Güney Amerika'nın ilkçağ tarihinde de rastlanabilir. İnkalar And dağlarındaki imparatorluklarını fetih yoluyla kurmuşlardır. Ama İnkaların güçleri pekişince, kurdukları yönetimin temel öze-

[8] *An Arab Philosophy of History*, ed. Charles Issawi (London John Murray Publishers, Ltd., 1950), p. 110.

liği de, tıpkı uyruklarının itaat biçiminin değiştiği gibi değişmiştir Gelin şimdi İnkaları anlatan şu parçayı gözden geçirelim : «Anlatıldığına göre, İnkalar krallıklarını ziyarete gittikleri zaman, en iyi ağaçtan kesilmiş, altın ve gümüşle bezenmiş, düz ve uzun direkler üstüne kurulmuş süslü püslü tahtıravanlarla büyük bir gösteriş içinde yola çıkarlarmış... Tahtıravan'ın çevresinde ve yanlarında İnka'nın ok ve kargı taşıyan koruyucuları, arkasında ise başlarında subayları bulunan bir o kadar mızraklı süvari yürürmüş. Ne olup bittiğini öğrenmek ve İnka'nın geldiğini çevreye haber vermek üzere geçiş yolunun ötesine berisine güvenilir öncüler çıkarılırmış. İnka'nın geçişini görebilmek için o kadar çok insan toplanırmış ki bütün tepeler ve bayırlar insanla dolarmış. Hepsinin ağzından İnka'ya hayır ve dua sesleri yükselirmiş. İnka her gün ya dört kilometre ya da canının istediği kadar yol alırmış; halkın şikâyetlerini can kulağıyla dinler, haksızlıkları düzeltir ve haksızlık edenleri de cezalandırırmış.»[9]

(3) *Ata Soyu.* Bu değişiklik bir kez meydana geldi mi, artık iktidardakilere boyun eğmenin kurulu düzenin bir parçası olduğu inancı da hakka ve akla uygun bir nitelik alır. Yönetme yetkisinin kuvvetten ve Gökyüzünden doğmadığı, tersine bunun geçmişten çıktığı öne sürülür.[10] Bu görüşe göre, hükûmet, gerçekte uyruklarına buyuran üst'lerden kuruludur. İnsanlar bölümlendirilir, doğuştan toplum içinde ana ve babalarıyla aynı statüye yerleştirilirlerse devletin sürekliliği ve düzeni çok iyi sağlanmış olur. Kimi üstün, kimi de aşağı doğmuştur. Eğer benim büyükbabam sizin büyükbabanızdan daha aşağı bir soydan gelmişse, o zaman ben sizden aşağı sayılırım ve buyruğunuz altına girerim. Böylece otorite soya çekim yoluyla kazanılmış bir hak, insanoğlunun kimlik kâğıdının bir eki, bir parçası haline geliverir. Yönetme hakkı da kişinin soyuna sopuna, geçmişine göre elde edilen bir hak olur.

Böyle bir felsefe yalnız içinde bulunulan durumu (statükoyu) korumak, onu savunmakla yetinmez. Üyesi bulunduğunuz toplumun sizin hiç biri izin isteğinize bakılmadan önceden sınıflara bö-

---

[9] Bu parça şu eserden alınmıştır *The Incas of Pedro de Cieza de Léon,* trans. Harriet de Onis, ed. Victor Wolfgang von Hagen (University of Oklahoma Press, 1959).

Bazı durumlarda iki iktidar (kudret) kaynağı birbiriyle birleşirler Örne- Konfüçyüs mesleğinden olan Çinlilerin yaptıkları gibi insanlar ba- kendi atalarına taparlar

lünmüş bir toplum olduğunu da savunur. Bu görünüşüyle toplum çok eskiden çizilmiş bir örneğe göre eksiz, dikişsiz bir ağ dokuyan tezgâh gibi işleyip durur. Kalıtım (irsiyet), her bireyin yalnız hayattaki yerini belirlemekle kalmaz, onun çevresini de belirler; bu çevre kişinin soyuna, ana ve babasının toplumdaki yerlerine bağlı olduğu için değişmez. O zaman otoritenin kaynağını bulmak kolaylaşır. Otorite kişinin ata soyundan çıkmıştır denilir— ve iş biter. Bu ilkenin ancak pek duruk (statik) toplumlarda işleyeceği açıktır. Siyasal bir yararı da yok değil bu ilkenin, var, hükûmette düzeni ve dengeyi sağlar, iktidarın el değiştirmesinde güvenilir bir yoldur. Gerçi bunlar bir dereceye kadar istenilen şeylerdir ama, devlet de yalnız bu ülkü için var olan bir kuruluş değildir ki. Acaba geçmişe dayalı bir otorite işlerin çığırından çıktığını, hasta bir toplumun yeni ilâçlara ve yeni doktorlara ihtiyacı olduğunu haykıran kimselerin eleştirilerine nasıl karşılık vermektedir?

SEÇKİNLERİN GÜCÜ

Az önce anlatılan üç yöntemin üçünde de bu özellik vardır. Yöntemlerin üçü de iktidardakilerin otoritesini bir dış ölçüte— ya Tanrı'ya ve atalara, ya da silâhlara başvurarak haklı göstermişlerdir. Ama bu yöntemler sonuç vermez ya da işlemezlerse ,bir başka yola başvurulabilir. Çoğunluk üzerinde azınlığın otoritesini haklı gösterebilmek için, azınlıkta doğuştan bir takım üstün niteliklerin bulunduğu ileri sürülür. Dördüncü Bölümde elit'lerin (seçkinlerin) çeşitleri incelenirken, bu «en seçkin, en iyi» kimselerin kimler oldukları ve onları seçkinleştiren şeyin ne olduğu sorunu tartışılmıştır. Bunlar da, en yaşlılar, en akıllılar, en bilgililer, en zenginler ve benzerleri olarak çeşitli biçimlerde nitelendirilmişlerdir. Yönetme yeteneğini bu niteliklere bağlı tutan görüş, eğer kendine çok sayıda taraftar toplayabilirse, o zaman yaşlı, bilgili ve zengin kimselerin bir çoğu otoritelerini bu gerçeğe borçlu olurlar. Kısaca, bu önermeler kabul edilirse, söz döner dolaşır gene şu sonuca ulaşır: Nasıl yönetileceğini en iyi bilecek olanlar en seçkin kimselerdir. Onun için de, astlar üstlerinden hesap soramazlar.

OTORİTER SİSTEMİN DOĞALLIĞI

Tarih boyunca hükûmetlerin bir çoğu otoriter nitelikte olmuşlardır. Gerçekten, tarihte en çok görülen yönetim biçimi, iradelerini

buyruk yoluyla kabul ettiren oligarşilerdir. İşte bu, üzerinde dikkatle durulması gereken bir olgudur. İlk bakışta insana, otoriteyi veren ve doğuran kaynağın, yani çoğunluğun yönetmesi doğal ve hatta zorunlu gözükebilir. Ne de olsa, sayıca ağırlık çoğunluktan yanadır ve bu da az bir üstünlük değildir. Gelgelelim tarihsel gerçek, bunun tersi bir genellemeyi göstermektedir. Genellikle azınlığın çoğunluğa hükmetmesi, çoğunluğun azınlığa hükmetmesinden daha kolay olmuştur; bu genelleme din, iktisat ve askerlik için doğru olduğu kadar politika için de doğrudur. Bugüne kadar uygulanan politikaların ve kurulan toplum örgütlerinin birçoğunda hep halk yığınları (çoğunluk) buyruk altında tutulmuş, hep onlara hükmedilmiştir. Bu da kuvveti hile ile kurnazca birleştirerek yapılmıştır. Silâhları kim gözetim ve denetim altında tutuyor, onları kim eğitilmiş ve disiplinli bir azınlık aracılığıyla kullanıyor ise, kuvveti de o elinde tutuyor demektir. Çünkü iyi silâhlanmış ve örgütlenmiş bir topluluk, genellikle kötü donanmış, örgütsüz bir kalabalığı egemenliği altına alabilir. Bilgisiz, bilinçsiz yığınlar onların kör inançlarından, korkularından yararlanılarak, düşünceler bir siyasal üstünlük aracı olarak kullanılarak, ya da bugünkü adıyla propaganda yapılarak aldatılmışlar ve oyuna getirilmişlerdir. Bundan başka, eski toplumların bir çoğunda çok aşağı bir toplumsal statüde bulunan ve kıt kanaat geçinebilen insan yığınları da bu durumlarını Tanrının bir takdiri olarak kabul etmeye alışmışlardır. Gelenek ve görenek, tembellik ve uyuşukluk, bilinçsizlik ve bilgisizlik de süregelen bu durumun korunmasında ona hep yardımcı olmuşlardır.

Değişme hızının çok ağır olduğu ve bir insan kuşağının toplumu değişmez, katı bir kalıp gözüyle baktığı günlerde geleneksel biçimleri sürdürmek de elbette çok kolaylaşmıştır. O zaman da çoğu insanın kaçınılmaz yazgısı siyasal tutsaklığa düşmek olmuştur. Politika insanlardan ayrı, onların günlük iş ve uğraşlarının üstünde, yüksek düzeyde yürütülen bir iş sayılmıştır. Devletin başkenti çiftlik ve köylerden uzakta kurulmuştur. Şato ile Saray, bol bol kurum satılan, büyüklük taslanan yerler olmuşlardır. İnsanların bir çoğu da yöneticilerinden yalnız kendilerini ezmemelerini, baskı altında tutmamalarını istemişlerdir.[11] Devlet halkın yaşayışına, genel-

[11] «Halk soylulardan daha dürüst bir amaç izler, soylular baskı yapmak isterler, halk ise yalnız baskıdan sakınmak ister.» Bkz Machiavelli, *The Prince*, 9. Böl.

likle kötü bir biçimde sokulmuştur. Hükûmet, halkın karşısına ya tahsildar, ya jandarma ya da memur olarak dikilmiştir. Onun için de, politika oyunu küçük bir ekiple dar bir sâhnede oynanmıştır. Halka da akıl erdiremediği, anlayamadığı bu oyunu, hiç ses çıkarmadan, kuzu kuzu seyretme ayrıcalığı tanınmıştır.

YENİÇAĞ DEVRİMİ

Otoriter sistemin başarılı olmasını sağlayan ortam yeniçağlarda başgösteren siyasal ve toplumsal devrimlerle kökünden değişmiştir. Bir değişiklik bütün öbür şeyleri değiştirmeye yetmiştir. Halk yığınları, eskiden olduğu gibi artık suskun bir seyirci topluluğu değildir. Geçen yüzyıl içinde halk yığınları bilinçlenmiş ve kendilerine güvenleri artmıştır. Siyasal süreçle ilgilenen ve bu sürece doğrudan doğruya katılan insanların sayıları tarihte şimdiye değin eşi görülmedik biçimde çoğalmıştır. Devletin eline bakan, ondan hak ve yardım istemlerinde bulunan insanların sayıları giderek büyümeye başlamıştır. Yirminci yüzyıl politikası, halk yığınlarının etkin oldukları bir politikadır. Eskiden olduğu gibi artık hükûmetlerin karşısında suskun uyruklar yoktur; şimdi etkin yurttaşlar vardır ve hükûmetler de onların bu etkinliklerine kendilerini alıştırmak zorundadırlar. Ancak, bu sayı farkı ve ilişkilerdeki bu psikolojik değişme, otoriter sistemin, yani bir azınlığın çoğunluğa iradesini zorla kabul ettirdiği sistemin, ortadan kalktığı anlamına gelmez. Bu, ondan apayrı bir şeydir. Bir çok insan kuşakları hâlâ ataları gibi siyasal diktatörlükler altında yaşamaktadırlar. Bununla birlikte, otoriter sistem çağdaş dünyada tutunabilmek için bir başka yönteme başvurmak zorunda kalmıştır. Otoriter sistemin yöntemleri bu çok büyütülmüş ölçeğe göre ayarlanmak gerekmiştir. İnsanın bedeni ve ruhu üzerinde zor kullanarak azınlık gene çoğunluğa hükmedebilir. Ama her iki alanda da kullanılacak araçların hem daha katı, acımasız hem de daha ince, daha bastırıcı, daha kurnaz ve daha kıyıcı ve hesaplı olmaları gerekiyor .Öyleyse, bu amaçlara hizmet için geliştirilmiş olan müesseseler nelerdir? Çağdaş otoriter sistemle, ondan önceki otoriter sistemler arasında ne gibi benzerlikler ve ayrılıklar vardır?

ÇAĞDAŞ DİKTATÖRLÜK BİÇİMİ

Yirminci yüzyılın diktatörlükleri iki geniş kategoride toplanabilir. Geleneksel diktatörlük tipine çağımızın daha çok başında bir

asker yöneticinin bulunduğu diktatörlük tipi benzemektedir. Bu çeşit rejimlerin bir çoğu son yirmi yıl içinde ortaya çıkmışlardır. Batı Avrupa'da iki olay meydana gelmiştir. İspanya uzun bir süreden beri Franco'nun zorba yönetimi altında bulunmaktadır. Fransız halkı 1958'de ülkesindeki iç çatışmalardan bezerek kendi kendini yönetme çabasından vazgeçmiş ve iktidarın dizginlerini de Gaulle'ün eline vermiştir. Asker liderleri, *caudillos*'ları* hep bolca yetiştirmiş olan Lâtin Amerika, onlardan üst üste tam nasibini almıştır— örneğin, Arjantin'de Peron, Küba'da Batista, Dominik Cumhuriyetinde. Trujillo, Nicaragua'da Somoza, Paraguay'da Stroessner gibi. Bunlardan bazıları bin dokuz yüz elli yılında bazıları da bin dokuz yüz altmış başlarında yıkılmışlardır. Ama bölgenin en büyük, en önemli ve en güçlü ülkesi olan Brezilya, pamuk ipliğine bağlı anayasal sistemini 1964'te yitirmiş ve o da mareşalin birine boyun eğivermiştir.

Ortadoğu'da Nâsır on yıldan beri Mısır'ı egemenliği altında tutmaktadır. Irak, Lübnan, Suriye ve Türkiye gibi ülkeleri de şu ya da bu zamanda askerler yönetmişlerdir. Daha doğuda, Eyüp Han ülkedeki parlâmenter müesseselerin çöküşünden bu yana Pakistan'ın tek egemen kişisi olmuştur; Çan Kay Şek de, Çin'deki İç Savaşta yenilgiye uğradıktan sonra Formoza adasına sığınmış ve orada egemenliğini sürdürmüştür; Burma, Tayland, Güney Kore ve Güney Vietnam gibi ülkelerde de ya geçici ya da sürekli olarak askerler egemenlik kurmuşlardır. Yeni kurulan Afrika devletlerinin birçoğunda da hükûmetler çabucak otoriter hattâ bazan, Ghana'da olduğu gibi despotik bir biçime bürünmüşlerdir. Bu rejimlerin bazılarında (örneğin Sudan'da), ordunun desteği siyasal iktidarın belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur ama, şimdiye dek o ülkede askerlerin yönetime doğrudan doğruya el koydukları pek görülmemiştir. Orada imparatorluk rejimlerinde genellikle yabancı subaylar görevlendirildikleri için, ülkedeki bağımsızlık akımlarını daha çok sivil kişiler yönetmişlerdir.**

Asker yöneticilerin böyle birdenbire yayılmalarının genel nedenlerini bulmak güç bir iş değildir. Geri kalmış bir ekonomi, ye-

---

* *El Caudillo*, lider, önder demektir. Örneğin İspanya'da, 1937'de General Francisco Franco kendini *El Caudillo*, El Lider olarak ilân etmiştir. Juan Perón da öyle; o da Arjantin'de El Lider diye anılır. *(Çevirenin Notu)*

Kitabın 3. basımı 1965'de yapıldığı için, yazar Sudan'daki son gelişmeleri izleyememiştir. *(Çevirenin Notu)*.

tersiz bir teknoloji, düşük bir yaşama düzeyi, işte bunlar «gelişen ülkeler» diye anılan ülkelerin başlıca özellikleridir. Ayrıca, bu ülkelerde varlıklı, ayrıcalıklı bir azınlık ile yoksul, bilgisiz ve aç çoğunluk arasında büyük uçurumlar bulunduğu görülmektedir. Dededen kalma toplumun yenileştirilmesi ve değişmenin yarattığı gerginliklere toplumun uydurulması, o ülkelerde hükûmete ağır sorumluluklar yüklemektedir. Ama, genellikle bu sorumlulukları üstenmiş olan siyasal yönetici kadro tecrübesiz ve ellerindeki yönetim araçları ise yetersizdir. İşte böyle bir ortamda, artık eski düzenin küflü, havasız, dar ve uzun geçitlerine yenilik rüzgârları dolmaya başlar, eski düzen sallanır, bel verir ve, bazan da, çöküp gidiverir. Bu karışıklık ya da düzensizlik ortasında şaşıran halk da, kendini istemeye istemeye ya da can havliyle güçlü bir elin yönetimine bırakıverir. Kararın her türlüsü kararsızlıktan daha iyi sayılır. Disiplin ve düzen kargaşadan üstün tutulur. Artık böyle bir durumda hangi toplumsal müessese ortaya çıkıpta düzeni ordudan daha iyi kurabileceğini öne sürebilir? Ama unutmamak gerekir ki bu durumlarda bir askerî Junta ya da bir silâhlı kuvvetler başkomutanı toplumsal değişme ve henüz başlamış olan devrim konularında birbirinin tersi iki işden birini yapabilir. Bu asker önderlerin bazıları çabuk ve köklü bir yenileşme amacını güden «Genç Türklerin»[12] arasından çıkmışlardır. Bu adamlar —çok kez acımak ve durmak nedir bilmeyen— asker üniforması giymiş yenilikçi adamlardır. Başka durumlarda ise, asker yönetici gericiliğin başına geçmektedir, ordunun ezici, bastırıcı gücünü yenilik akımlarını önlemek ve ayrıcalık üzerine kurulmuş olan rejimi desteklemek için kullanmaktadır.[13]

Çağdaş diktatörlüğün bir ikinci çeşiti vardır ki, bunun geleneksel diktatörlük biçimlerine benzeyen yanı pek azdır. Bu diktatörlük çeşitinin amaçları daha köklü anlamda devrimcidir ve kullandığı yöntemlerin bazıları da bu yüzyıl içinde bulunmuştur. Söz konusu diktatörlük çeşitli insan toplumunu bir ideolojiye ya da bir doktrine göre yeniden biçimlendirmeyi öngörmektedir. Onun iktidar aracı ve yeni buluşu devlettir; terör, propaganda ve tek parti gibi üç yöntemden yararlanır. Yöntemlerden ilki, yani yıldırma, sindirme

[12] Bu deyim 1908'den başlayarak ülkelerindeki devrime öncülük etmiş olan bir grup genç Türk subayının adlarından alınmıştır. Büyük Kemâl Atatürk de onların arasından çıkmıştır.

[13] Örnek olarak Franko ile Nâsır'ı karşılaştırınız.

hiç de yeni bir şey sayılmaz, şunun için ki her yüzyılda zorbalar kendilerine karşı olanlarla zora başvurarak uğraşmışlardır. Ne var ki yeni yıldırma ve sindirme yöntemleri daha olgun bir duruma getirilmiştir. Propagandanın da, bazı eski örnekleri vardır, en azından sansür yoluyla düşünce hürriyeti bir dereceye kadar olumsuz biçimde daraltılmıştır. Çağdaş propaganda ise halkın düşüncesini belli kalıplara sokmak için tasarlanmış yarı doğru ve yalan şeylerin onlara sürekli olarak aşılanmasıdır; yeni propagandayı eskisinden ayıran özellik de işte budur.[14] Siyasal iktidarın böyle tek bir egemen partinin tekelinde olması çağımıza vergi bir özelliktir. Egemen tek parti bir araçtır, sırf halk yığınlarının katılma sorunuyla uğraşmak üzere kurulmuştur. Parti, yığınları hem gütmeye, yönetmeye ve coşturmaya, hem de onları disiplin ve azınlığın eğemenliği altında tutmaya yarayan bir araçtır.

Bu yollardan hem Sağ hem de Sol diktatörlükler, yani hem Faşistler ve Naziler, hem de Komünistler pek sistemli biçimde yararlanmışlardır. Gerçi onların izledikleri amaçlar ve destek gördükleri gruplar değişiktir ama, kullandıkları yöntemler bakımından onlar gene de açıkca birbirlerine benzerler. Gerçekten, insan, bu aşırı uçların arasında kronolojik bir giriş-çıkış dengesinin kurulduğunu, ya da bunların pek beğendikleri, pek tuttukları yöntemleri birbirlerinden aldıklarını görebilir. İlkin Lenin ortaya çıkmıştır. Lenin, Kerensky rejimini yıkmak amacıyla Bolşevikleri örgütlendirmiş ve ondan sonra Rusya'ya devrim, iç savaş ve yabancı müdahaleleri sırasında yol göstermiştir. Lenin'in yöntemlerinden bir çoğunu Mussolini taklit etmiş, onun Karagömlekli milisleri 1922'de güçsüz İtalyan Hükûmetini sindirmiştir. Faşist sistemin kullandığı yöntemler 1925'den sonra Komünistlerin kullandıkları yöntemlere gitgide daha çok benzemeye başlamıştır. Daha sonra Adolf Hitler ortaya çıkmış, Hitler'in Nazileri de Komünistlere ve Faşistlere benzemek için yarış etmişlerdir. Naziler bilgi ve kültür hazineleriyle pek övünen bir millet üzerinde kötülükçü bir hegemonya kurmuşlardır. Almanlar canları isterse her şeyin —iyisini de, kötüsünü de— başkalarından daha eksizsiz yaparlar, ne var ki bu millet Nazilerin acımasız, kıyıcı yollara başvurmaları yüzünden eşi görülmedik bir barbarlığa saplanmıştır. Nihayet, Sovyetler Birliğinde de becerikli, soğuk kanlı ve acımasız bir kişi olan Stalin,

[14] Önceki sistemler içinde bunun en yakın örneği dinsel bağnazlık alanında, yani İspanyol Engizisyonunda görülmüştür.

Hitler'den öğrendiği derslerin birçoğunu içerde kendi hasımlarına karşı uygulamıştır. Nitekim, Stalin'in 1930 yılının ortalarında ve gene böyle sapık bir kuşkuya ve zorbalık hastalığına tutulduğu (1947-1953 yılları arasında), yani yaşamının son günlerinde başvurduğu yıldırma ve sindirme sistemi, Hitler'inkine pek benzemiştir.

FAŞİZM VE NAZİZM

Mussolini 1932'de *İtalyan Ansiklopedisine* «Faşizmin Siyasal ve Toplumsal Doktrini» hakkında yazmış olduğu bir makalede demiştir ki: «Tek partinin bir millete büsbütün egemen olması tarihte eşi ya da benzeri hiç görülmedik yepyeni bir olaydır.» Mussolini bu sözleriyle Faşist partisini anlatmak istemiştir ama, tek parti düşüncesini Lenin'den aldığını açıklamamıştır. Diktatörlüğünün yürütülmesinde partinin görevini önemseyen Mussolini haklıydı. Gerek Faşizm gerek Nazizm kendilerini birer eylem programı saymışlardı. Her iki doktrin de bölünmeler ve yenilgiler yüzünden morali çökmüş bir milleti yeniden canlandırmak, yeniden onarmakla görevli olduklarını ileri sürmüşlerdi. Bunlar olağanüstü durumlarda kurulmuş, herşeye dudak büken, her şeye kusur bulan, topluluk törelerini hor gören ve hiç bir şeyi umursamayan (sinik yaratılışlı) kimselere saldırgan milliyetçiliği siyasal bir mucize ilâcı gibi aşılamışlar ve birer bunalım rejimi olmuşlardı. Kavga akımlarıydı bunlar, üyelerini içteki düşmanlarını dövecek dıştakileri yıldırım savaşlarıyla yere serecek biçimde yetiştirmişler, onlara kin ve nefret duyguları aşılamışlardı. Demokrasiyi güçsüz sayıp hor görmüşlerdi. Onlara göre demokratik tartışmanın bir yararı yoktu, böyle bir tartışma işleri geciktirir ve anlaşma olanağı vermezdi. Akıl bir aydın sahtekârlığı ya da korkaklığı idi. Onlar iradeyi akıldan, kararı tartışmadan; liderliği de demokrasiden üstün tutmuşlardır. Gerçi bu liderlik partinin sorumluluğu altında yürütülürdü ama, parti de işâretini ya Duçe'den ya da Führer'den alırdı. Milletin yarar ve çıkarını en iyi liderlik anlar ve yorumlar, millet üzerinde otoriteyi de egemen bir grup kullanırdı. Bu otorite halktan gelmemekteydi, onun için de halk bunu tanımlayamaz ve geri almaya cesaret edemezdi. Partiyi yönetenler kuvvet kullanmışlardır. Kuvvet kullananlar ise etki ve baskı kurmuşlardır. Ondan sonra da otorite istemişlerdir.

Nazi-Faşist devletinin ülküsü, demir yapılı bir otokrasiye hiç tartışmasız boyun eğmekti. Mussolini ve Hitler rejimlerinde gerek

İtalya'da gerek Almanya'da partinin halk üzerinde kurduğu diktatörlük, parti içinde Duçe ya da Führer'in etki ve baskısı kadar yoğunlaşmıştı. Mussolini yurttaşlarına «inan, itaat et, dövüş» ilkesini öğütlemişti. «Liderin buyruklarına kayıtsız şartsız itaat edeceğime Tanrı ve İtalya üzerine yemin ederim.»— Bu, Faşist partisine üye olurken içilen anttan alınmış bir parçadır. *Mein Kampf*'da (Kavgam'da), yani Nazi akımının İncil'i (kutsal kitabı) olan bu eserde, Hitler'in insan yığınlarına karşı duyduğu tiksinti ve onları uysal başlı birer köle durumuna sokma kararı, garip ve açık bir biçimde dile getirilmiştir. Hitler demiştir ki, «yığın demokrasisi düşüncesini reddeden ve bu dünyayı en seçkin milletin, yani en üstün insanların (Cermenlerin) eline teslim etmeye uğraşan bir hayat görüşünün, mantıken bu millet içinde de aynı aristokratik ilkeye uyarak liderliği o milletin kendi içindeki en seçkin başlara vermesi, en büyük güç ve etkiyi onlara sağlaması gerekir.» Bunun için de, siyasal örgüt «seçkin başları yığınların üstüne çıkarmalı» ve «yığınları bu seçkin başların buyruğu altına sokmalıdır.» Çünkü «düşünmesini beceremeyen, ahmak, yeteneksiz ve hiç bir şeyden esinlenmesini bilmeyen yığınların yönetimi» insanlığın çıkarını «karşılayamaz ve bu çıkara hizmeti dokunamaz.» İşte bu gibi tasarılar Hitler'i liderlik ilkesini açık ve kesin biçimde dile getirmeye itmiştir. «Eskiden Prusya ordusunu, Cermen milletinin insanı şaşırtacak bir aracı durumuna getiren ilke, bir gün bir başka anlamda tüm devlet yapımızı kuracak, her liderin astları üzerinde otoritesini ve üstleri önünde sorumluluğunu sağlayacak bir ilke olmalıdır.»[15]

KOMÜNİST DİKTATÖRLÜĞÜ

Aşırı sol diktatörlükler de aşırı sağ gibi aynı yöntemleri kullanırlar. Ne var ki aşırı sol diktatörlükler bu yöntemlerden yararlanırken bazı bakımlardan daha büyük bir ustalık gösterirler. Nitekim, Komünizm açıkca halk yığınlarının disiplinli bir azınlık eliyle güdülmesi ve dizginlenmesi ilkesini uygular; bunu da iktidar tekelini ve kanun otoritesini elinde tutan egemen bir tek parti aracılığıyla sağlar. Bir yönetim tekniği olarak, bu sistem kökünü Marksçı-

[15] Bu sözlerin hepsi «Kavgam» *(Mein Kampf)* adlı eserin «Kişilik ve Millî Devlet Anlayışı» başlığını taşıyan bölümünden alınmıştır. İngilizceye çeviren Alvin Johnson (New York Reynal + Company, Inc. 1939), cilt II, Böl. 4, 661, 665, 670.

lıktan alan ihtilâlci sol akımlarla ortaya çıkmıştır. Bu fikri bulan ve ilk uygulayan Lenin'dir. Ama, onun başlattığı bu düşünce sistemini genişleten ve kendine «Lenin'in sâdık öğrencisi» adını veren adam: Joseph Stalin olmuştur. Lenin, toplumun birbiriyle uzlaşmaları olanaksız iki karşıt ekonomik sınıfa ayrıldığını ve bu iki sınıf arasında yalnız bir kavga ve çekişme bulunduğunu ve ayaklanacak olan ezilen sınıfın sonunda zafere ulaşacağını açıklamış ve Marksçı görüşü benimseyerek, bu kaçınılmaz, zorunlu sonuca tez elden varmak ve buna Komünist yöntemlere uygun bir yön verebilmek için, taktik sorunları üzerine eğilmiştir. Lenin'e göre, (proletarya denilen) ihtilâlci sınıf kalabalık bir sınıftır, eğitimden yoksundur, siyasal tecrübesi azdır, onun için bu sınıfı onları zafere ulaştıracak katı disiplinli, demir iradeli, «bilimsel» Marksçılığın özünü kavrayabilecek ve kanunlarını izleyebilecek olan daha küçük bir grupla desteklemek gerekir.

İşte, ilkin Lenin'in kurduğu ve Stalin ile onun ardından gelenlerin varlığını sürdürdüğü Sovyetler Birliğindeki ya da başka yerlerdeki Komünist partisinin biçimi böyleydi. Stalin (1924'de) parti genel sekreteri olduğu sırada partinin niteliğini açıkca belirtmişti. Ona göre partinin «herşeyden önce işçi sınıfının ileri kolu olması gerekir.» Bunun için de, parti «işçi sınıfının başında bulunmalı, işçi sınıfından daha uzak görüşlü olmalıdır; parti, kendiliğinden doğma bir akımın peşine takılmamalı, proletaryaya öncülük etmelidir.» İhtilâlle savaş biribirine benzedikleri için, proletaryanın da savaş alanındaki ordu gibi, bir genel kurmayı bulunmalıdır. Öyleyse, «parti, proletaryanın kurmay heyetidir.» Bu önermelerden partinin «işçi sınıfının örgütlü kolu; yani «proletaryanın kurduğu sınıf örgütünün en yüksek biçimi;» «proletarya diktatörlüğünün bir silâhı;» olduğu ve «partinin birliği ve partinin demir disipliniyle hiziplerin bağdaşmadığı» sonuçları çıkmaktadır.[16] «Stalin Anayasası» 1936'da yazılıp onaylanınca, yukarda özetlenen ilkelerin tümü bu anayasanın 126 ncı maddesine şöyle geçirilmiştir

> İşçi sınıfının ve öteki emekçi tabakalarının en etkin ve siyasal yönden en bilinçli saflarında bulunan yurttaşlar, sosyalist sistemi güçlendirmek ve geliştirmek için uğraşan emekçilerin öncü kolu, sosyal ve siyasal bütün iş-

[16] Yukarıdaki sözlerin hepsi Stalin'in 1924'de «Leninizmin İlkeleri» üzerine yaptığı bir konuşmadan alınmış ve bu konuşma Marksçı eserler dizisinde yayımlanmıştır

çi örgütlerinin çekirdeği olan Sovyetler Birliği Komünist Partisinde birleşirler.

Eylemlerini açıklamak, onları haklı gösterebilmek için bu çeşit sözlerden yararlanan Stalin : Komünist partisi üzerindeki kişisel diktasına, S.S.C. Birliği halkları üzerinde partinin diktasına ve S.S.C. Birliği partisinin Yugoslavya dışında dünyanın başka yerlerindeki örgütlü Komünist akımlar üzerindeki diktasına dayanarak üç yönlü ilginç bir diktatörlük kurmuştur.

Komünist partisi üyelerinin sayıları yönettikleri nüfûsa oranla azdır. Komünist partisi, hükûmet mekanizmasının en yüksek basamaklarını tamamen eli altında tutar, kendi üyelerini toplumun (fabrikalar, kollektif çiftlikler, eğitim örgütleri gibi) kilit noktalarına yerleştirir, onların yardımıyla parti üyesi olmayan kimseleri denetler ve gözetler, kamu oyunu etkileyecek her türlü haberleşme araçlarını tekeline alır, korkunç bir gizli polis örgütünün yıldırıcı eylemlerinden yararlanır ve toplum üzerindeki etki ve baskısını, işte böyle yollarla sürdürür. Partinin kendi personelini seçmesi ve eğitmesi ise, parti yönünden bunların hepsinden daha önemli bir noktadır. Partiye alınacak üyeler uzun bir staj ve hazırlık döneminden geçirilirler ve bu dönem içinde dikkatle göz altında tutulurlar. Partiye alındıktan sonra, Komünist üyenin yaşayışı artık parti yetkililerinin düşünce ve eylem üzerine koydukları sıkı disiplin kurallarına bağlı olur. Arasıra partiyi pek güçsüz, pek bağlı olmayan ya da kendi başına buyruk kişilerden ayıklamak için temizliğe girişilir. Komünist görüşe göre partinin üyelerine halk yığınlarının ihtilâlci ayaklanışını yöneten bir kurmay sınıfı ödevi verildiğinden, üyelerin ahlâk yasalarında bir bölünmenin, bir parçalanmanın meydana gelmesi pek büyük bir günâh sayılmıştır. Onun için de Komünistler en çok «kendilerine düşman bildikleri sınıflardan» değil, yüksek komuta kurulundan ayrılan ya da sapan (Troçki gibi) öteki komünistlerden ve işçi sınıfının desteğini kazanmak için onlarla yarışan sosyal demokratlardan tiksinirler. Nihayet, bir diktatörlük sürekli bir bunalım havası içinde varlığını sürdürebileceğine göre Komünist liderler de sık sık uyrukları arasına kuşku tohumları ekme politikasını gütmüşler ve halka içerde hainlerin ve dışarda da casusların bulunduğu yolunda büyük bir korku aşılamışlardır. Toplama kamplarına dayalı ve uyanık bir gizli polis örgütü eliyle sistemli biçimde yürütülen böyle bir politika, iktidardakilere karşı çıkan kimselerin örgütlenmeleri i önlemek, manevi-

yatlarını kırmak ve dolayısıyla onları zararsız, etkisiz bir duruma sokabilmek için iyi düşünülmüş bir politikadır.

Stalin, bu yolları en acımasız, en kıyıcı biçimde kullanmıştır. Lenin'in ölümünden sonra ortaya çıkan hükûmet erksizliği *(interregnum)* günlerinde Stalin, parti içindeki hasımlarıyla çarpışmış, onları yere vurmuş ve böylece kişisel gücünü arttırarak çeyrek yüzyıl boyunca ülkenin tek egemen kişisi olmuştur. Gerçi Lenin de mücadele yollarını belirlerken vicdanlı davranmamış ve komünist olmayan kimselerle hiç acımadan uğraşmıştır. Ama Lenin partisinin safları içinde yapılan tartışmaları hoş görüyle karşılamış ve ihtilâl arkadaşları «Eski Bolşeviklere» karşı gönlünde hep bir bağlılık duygusu taşımıştır. Stalin'e gelince, o, «çelik adam» takma adının da gösterdiği gibi, bu duyguların hiç birini yüreğinde beslememiştir. Kurumlu, bir küpü, içine dönük ve taş yürekli olan Stalin, hiç kimsenin gözünün yaşına bakmamıştır. Komünistini, komünist olmayanını, gencini, yaşlısını— herkesi susta durdurmuştur. Bir bakıma kendinden önceki Rus zorbalarına —örneğin Korkunç İvan'a ya da Büyük Petro'ya— benzeyen bu adam, kaba gücünü ve örgütlendirme yeteneğini ülkesini güçlendirmeye harcamıştır. Bütün öteki şeyler bu amaca bağlanmıştır. O da Hitler gibi bu amaca ulaşabilmek için gerektiğinde milyonlarca insanı öldürtmüştür.

Hatta 1945'den sonra, II. Dünya Savaşında kazandığı zafer onun gücünü ve etkisini pekiştirmiş gözüktüğü halde, Stalin gerçekte Rus halkı üzerindeki sıkı yönetimini gevşetmemiş tersine daha da sıkmıştır. Troçki'nin bir vakitler küçümseyerek ve alay ederek söylediği gibi, Stalin partiyi bir «Sekreterlik diktatörlüğü»ne çevirmiştir. Ordunun kendisine başkaldırmasını önleyebilmek için, halkın gözünde kahramanlaşmış olan mareşallara önce nişanlar, madalyalar takılmış daha sonra bu ünlü askerlere Moskova dışında küçük, önemsiz komuta yerlerine sürgün etme politikası uygulanmıştır. Gizli polis onunla ilişki kuran herkesi gözaltında tutmuş ve bu polis örgütünün görev alanı Stalin'in körüklemek için çok çaba harcadığı «Soğuk Savaş» bahanesiyle bir hayli genişletilmiştir. Rusların elden geldiği kadar, Komünist dünya dışındaki kişiler ve düşüncelerle ilişki kurmaları kesin olarak yasaklanmıştır. Rus halkı için uygun görülen bu davranışlar, peykler için de uygun görülmüştür. Kızıl Ordunun boyunduruğu altına girmiş olan doğu Avrupa milletlerine de, gene bu demir perdeli Stalinci sistem, zorla uygulanmıştır. Bu sistem yalnız bir yerde geri tepmiştir. Yugoslavya'nın

sağlam iradeli Komünist yöneticisi, Mareşal Tito, bağımsızlığını ilân etmiştir— bu ise Stalin'in hasmını ortadan kaldırmayı başaramadığını gösteren birkaç ender olaydan biridir.

KOMÜNİST REJİMDE İKTİDARIN EL DEĞİŞTİRMESİ

Her siyasal rejim varlığını sürdürmek ve iktidarının düzenli, sarsıntısız biçimde el değiştirmesini sağlamak zorundadır. Diktatörlükte ise bu durum özel bir sorun yaratır. Bunalım ve ihtilâl gibi olağanüstü durumlardan doğan bir sistem acaba olağan bir sisteme dönebilir mi? Bu sistemin kendine özgü süreçleri anayasal ilkelere bağlanabilir mi? İktidar, kanlı çatışmalara yol açmadan yeni ellere bırakılabilir mi? Tek kişinin elinde çok büyük güç toplanınca, oligarşiye karşı açık ve kesin bir tehlike belirebilir. Bu güçlü tek adam gücünü yitirecek ya da ölüverecek olursa, rejimde birdenbire bir boşluk meydana gelir. Üst basamaktaki azınlık arasında başgösteren çatışmalar, rejimi, otoriter sistemden vazgeçecek kadar güçsüz düşürebilir. Meşruiyet temeli üzerine kurulmuş olan ırsî monarşilerde, buna çabucak bir çözüm bulunmuştur. Peki, çağdaş diktatörlükte bu nasıl olacak? Orada iktidarın pürüzsüz el değiştirmesi nasıl sağlanacak?

Faşist İtalya'da ve Nazi Almanya'sında böyle bir sorun hiç ortaya çıkmamıştır. Çünkü her iki rejimde kendi başlattıkları bir savaşta askerî yenilgiye uğrayarak yıkılmışlardır. Ama Rus Komünistleri— Lenin ve Stalin'in ölümlerinden ve Kruşçev'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonra bu sorunla üç kez karşılaşmışlardır. Bu olaylar arasında bir bakıma hem ilginç benzerlikler hem de önemli ayrılıklar bulunmaktadır. Lenin'in ölümüyle arkada dış savaşın, ihtilâlin, iç savaşın ve müdahalelerin doğurduğu büyük sıkıntılara güçlükle göğüs gerebilecek bir Rusya kalmıştı. O sırada Rusya milletlerarası ilişkiler yönünden tecrit edilmiş bir durumdaydı, üstelik kuruluş ve kalkınma işlerinin de henüz ilk aşaması içinde bulunuyordu. Ülke içinde Komünistlere karşı muhalefet ezilmişti ama, Komünist partisinin içi ihtilâl döneminin gediklileri, «Eski Bolşevikler»le doluydu. Teori ve program (pratik) üzerinde üç yıl süren (1924-1927) iç tartışmalar partiyi parçalamış ve bölmüştü. Ama sonunda partinin genel sekreteri olan adam, bu hiziplerin arasından sıyrılmasını ve öbür adamların başına geçmesini becermiş ve kendine bağlı bir mekanizma kurmasını bilmiştir. Stalin'in bu kadar

kişi ve politika arasında nasıl bir manevra çevirdiği anlatılmaya değer bir davranıştır. O günlerde en önemli iç sorun ekonominin gelecekte nasıl yönetileceği sorunu idi. Çarpışmalar sona erdikten sonra, Lenin'in Yeni Ekonomi Politikasına uyularak üretimi yeniden canlandırabilmek için, sınırlı bir ölçüde tekrar kapitalizme dönülmüştü. Komünist partisinin sağ kanadına hâkim olan Bukharin, Tomsky ve Rykov, bu politikanın biraz daha genişletilmesini savunmuşlardı. Oysa, Kamenev ve Zinoviev'in de katıldıkları partinin sol kanadını yöneten Troçki, tarımın kollektifleştirilmesini ve devlet gözetim ve denetimi altında çabuk bir sanayileşme hareketine girişilmesini önermişti. Ayrıca «sürekli ihtilâl»e dayanan bir dış politika anlayışından da yana olan Troçki, sosyalizmin tek bir ülkede varlığını sürdüremiyeceğini dünyanın başka başka yerlerinde de Komünist ihtilâlleri kışkırtmak gerektiğini ileri sürmüştü.

Stalin'in bir teorisi yoktu, ama iki açık amacı vardı. O, Rusya'yı güçlendirmek ve Rusya içinde de kendi kişisel gücünü kurmak istemiştir. Troçki'yi kendine başlıca rakip olarak gören Stalin, önce onu ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bunun için de, Çin'de başarısızlığa uğrayan Rus politikasını, Borodin'in görevden uzaklaştırılmasını ve Çin Sol'una karşı Çan Kay Şek'in kazandığı zaferleri bahane olarak kullanmıştır. Troçki ve taraflarına karşı «tek ülkede sosyalizm» politikasını savunan Stalin, partinin sağ kanadının desteğini sağlamıştır. 1927'de Troçki, Kamenev ve Zinoviev partiden çıkarılmışlardır. Ama, ertesi yıl Stalin partinin sağ kanadına karşı cephe almıştır. Bu kez endüstrinin hızla geliştirilmesi ve tarımın kollektifleştirilmesi ile ilgili beş yıllık kalkınma plânını ileri sürerek, Yeni Ekonomi Politikasını tersine çevirmiş ve önce Tomsky ile Bukharin'i sonra da Rykov'u partiden attırmıştır. Troçki dışında, bu kimselerin hepsini, sonradan kendi meşrebine uygun biçimde yeniden partiye almıştır. Stalin, Troçki'den yıldığı ve çekindiği için onu yurt dışına sürdürmüştür.[17] Gruplardan birini ötekine karşı kullanarak ve onların her birinden Rusya'nın ve kendinin gücünü arttırmaya yarayacak belli politikaları alarak, Stalin birkaç yıl içinde ülkenin tek yöneticisi oluvermiştir. Uzun süren iktidarı sırasında çevresine saldığı korku yüzünden, Stalin'in kişiliği Lenin'e duyulan saygının sınırlarını aşacak kadar abartılmış ve şişirilmiştir. Stalin'den tiksinmekte haklı olan adamların sözleri bu gerçeği pek güzel ortaya koymaktadır. Nitekim,

[17] Yıllar sonra Troçki'yi Meksika'da Stalin'in ajanları öldürmüştür

1956'da toplanan Yirminci Parti Kongresinde, Stalin'in yerine geçen kimseler onun gününde yönetimin üst basamağında hüküm sürmüş olan terörden açık bir dille söz etmişlerdir. Bu kimseler Stalin'in aşırı zorbalıklarından hoşlanmadıklarını da gizlememişlerdir. O sırada, birinci başbakan yardımcısı olan Mikoyan, demiştir ki «Aşağı yukarı yirmi yıldır gerçek bir kollektif liderlikten yoksun kalmış bulunuyoruz. Önce Marx ve sonra Lenin kişilerin putlaştırılması düşüncesini yerdikleri, eleştirdikleri halde, bunun gelişmesine engel olunamamıştır, bu da, hiç kuşkusuz parti içinde ve parti işleri üzerinde pek olumsuz bir etki doğurmaktan başka bir işe yaramamıştır.»[18] Aynı biçimde konuşan Kruşçev de, kongreye Stalin'in zorbalık eylemlerini suçlayan uzun bir rapor sunmuştur. Kruşçev «gerçekten, Stalin'in hoşgörüsüzlüğünü, kıyıcılığını ve iktidarını kötüye kullandığını gösteren çeşitli olaylar vardır. Stalin yalnız gerçek hasımlarıyla uğraşmakla kalmamıştır, o halk yığınlarını eyleme itecek ve siyasal dürüstlük gösterecek yerde, partiye ve Sovyet Hükûmetine karşı hiç bir suç işlememiş olan masum kişileri de çok kez baskı altında tutmuş ve onları da yok etme yoluna gitmiştir» demiştir.[19]

Stalin'in mirasçıları kendi iktidarlarının rakipsiz sürdürülmesini sağlamak ve rejimlerinin gücünü arttırmak istedikleri zaman, pek dikkat etmeleri gereken yeni bir durumla karşılaşmışlardır. Ülke içinde, Rus halkı pek haklı olarak 1920'lerden daha güvenilir bir ortamda yaşamayı istiyordu. Ama Rus halkı tüketim mallarından yoksun bırakılmıştı ve Rusların kendi sınırları dışındaki dünya ile haberleşmeleri de yasaklanmıştı. Komünist partisinin içinde ise yalnız bir kaç «Eski Bolşevik» kalmıştı. Baştaki adamların ve orta basamaktaki yöneticilerin hepsi, ancak Stalin'i tanıyor ve biliyorlardı. Askerî liderler de, kendilerine tıpkı Sovyetler Birliğinin gelecekteki kalkınma işlerinin temel unsurları sayılan yeni aydınlar topluluğu, bilim adamları, teknokratlar gibi daha çok söz verilmesini istiyorlardı. Hükûmet de, Stalin'in ağır yumruğu altında tuttuğu öteki Komünist rejimlerle sıkı ilişkiler kurma çabasına girişmişti.

---

[18] Aktaran *The New York Times*, February 19, 1956, p. 26.

[19] Bu raporun açıklamalı tüm metni için bkz. Bertram D. Wolfe, *Khruschev and Stalin's Ghost*, (New York Frederick A. Praeger, Inc., 1957). Yukarıdaki parça adı geçen eserin 116 sayfasından alınmıştır.

KRUŞÇEV DÖNEMİ

İçerde 1953'den sonra patlak veren iktidar çekişmesi şu iki eksenin çevresinde dönmüştür: Uygulanacak politikaların seçimi ve kişilerle müesseselerin çekişmeleri. Politika alanında, ya Stalin program ve yöntemleri sürdürülecekti ya da bunlar gevşetilip değiştirilecekti. Bu konu da bir karar vermek gerekiyordu. Bir kimsenin ya da bir grupun çekişmeden üstün çıkması da, alınacak bu karara bağlı olacaktı. Sovyet sisteminde yeni liderliği kurabilecek olan üç müessese bulunmaktaydı: Parti, bürokrasi, ya da ordu. Bilindiği gibi, çekişmeden üstün çıkan adam Kruşçev olmuştu. Kruşçev'in yerini sağlamlaştırması beş yıl (1953-58) —Stalin'den bir yıl çok— sürmüştür. Bundan sonra Kruşçev 1964 yılının Ekimine, yani iktidardan uzaklaştırılıncaya kadar Rusya'nın Bir Numaralı Adamı olarak kalmıştır. Şimdi, Kruşçev'in bu işin nasıl üstesinden geldiğini görelim.

Stalin ölünce, hükûmetin başına Malenkov geçmişti. Kendisiyle sıkı işbirliği kurmuş olan iki güçlü kişi daha vardı, onlar da— gizli polis örgütünün başı Beria ile Stalin'le uzun bir süre çalışmış olan Dışişleri Bakanı Molotov'du. O sırada, Komünist Partisi Presidium'u (Başkanlık Kurulu) eski «kişiyi putlaştırma» politikasından yeni «kollektif liderlik» sistemine geçilmesini önemli görmüştü. Kruşçev bir manevrayla partinin genel sekreterlik katına yerleştirilmişti; aralarında Zhukov gibi pek tanınmış kimselerin de bulunduğu kimi ordu mareşalleri ön plâna geçmek için fırsat kolluyorlardı. Bütün taraflar şimdi Rus politikasının oyun ruletini döndürmeye başlamışlardı. Ama bu sırada, yalnız bir el silâh patlamıştı. Bunun kurbanı da Beria olmuştu. Beria gizli polis örgütünün başı olarak ülkenin iç güvenliğinden sorumlu bulunuyordu. Buyruğu altında askerî bir kuvvet vardı, bu durum «meslektaşlarını» korkutuyor, orduyu ise kızdırıyordu. Elbette Beria'nın elinde bir de herkes hakkında tutulmuş dosyalar bulunmaktaydı, gerekli gördüğünde Beria bunlara el atabilirdi. Beria başka kimseler için bir tehlike yaratmaktaydı, onun için kendilerini tehlikede görenler ordudan da destek alarak, saflarını sıklaştırmışlar ve Beria'ya ilk yumruğu onlar indirmişlerdir. Beria idam edilmiştir— şimdiye kadar bilindiğine göre Stalin'den sonraki dönemde idam edilen tek kimse o olmuştur.

Malenkov başkanlıkta yaklaşık olarak iki yıl kalmıştı. Ama yerini sağlamlaştıramamıştı çünkü dış politikada Molotov'un iç politikada ise Kruşçev'in baskısı altında bulunmaktaydı. Bütçede silâhlanmaya ve ağır endüstri işlerine ayrılmış olan paranın ne kadarı tüketim mallarına kaydırılacaktı? Tarımsal üretim nasıl arttırılacaktı? Doğu Avrupa rejimlerine ve Çin'e karşı nasıl bir tutum takınılacaktı? Amerika Birleşik Devletleri ile «Soğuk Savaş» sürdürülecek miydi, sürdürülmeyecek miydi? İşte bütün bu sorunlar üzerinde, katı Stalincilerin sağ kanadından olanlarla revizyonistler\ diye adlandırılanlar arasında görüş ayrılıkları belirmişti. Bürokratları ve teknik uzmanları temsil eder gözüken Malenkov iktidarı, parti aracını yürütenlerin elinde aşınmaya, yıpranmaya başlamıştı. Sonunda, Malenkov çekilmiş ve «kıdem tenziline» uğrayarak küçük, önemsiz bir yere atanmıştır. Malenkov'dan boşalan hükûmet başkanlığı görevini, Bulganin ile pek yakında bu göreve getirilecek olan Kruşçev üzerine almışlardı. Aşağı yukarı üç yıl süreyle bu iki kişi gerek Rusya içinde ve gerek Rusya dışında hep birlikte görünmüşlerdir. Ama giderek Kruşçev canlı ve atılgan kişiliği ile pek parlak bir kimse olmayan Bulgani'in elinden bu gösterişi ve saltanatı kapmıştır. Kollektif liderliğin erdemlerinden dem vurdukları halde, gerçekte bu iki kişi karma bir politika uygulamışlardır. Rusya'daki kısıtlamaları gevşetme işine girişmişlerdir. Stalin'in tüm yapılı eseri çatlamaya başlamış, diktatörün cesedi bile gömülü olduğu Lenin anıtındaki onur yerinden alınıp başka yere koyulmuştur. Toplum içinde daha çok ses duyulmaya başlamış; kişilere sakıngan, ölçülü biçimde de olsa geniş gezip dolaşma ve hattâ düşünme hürriyetleri verilmiştir. Bulganin ve Kruşçev ordunun gönlünü de çelme yollarını aramışlar, savaş kahramanı Mareşal Zhukov'u Moskova'ya geri getirerek onu parti presidum'una almışlardır. Tüketicinin ihtiyaçlarına özen gösterilmeye başlanmış; peyk rejimlerine karşı daha yumuşak davranılmış; ve Tito ile bir uzlaşma olanağı araştırılmıştır. Geçiş halindeki bir diktatörlük için hürriyet başlangıçta tehlikeli olur. Hürriyetin yeni tadı bu tada alışık olmayanların iştahını daha da kabartır. Daha çok hürriyet istemeye başlarlar. Nitekim, 1956 Ekiminde Budapeşte'de geniş ölçüde bir ayaklanma başgöstermiştir. Macarlar Komünist rejimi iktidardan atarak yerine bir başkasını koymuşlardır. Rus hegemonyasını tehdit eden bu tehlike karşısında, Sovyet liderleri yeniden Stalinci yöntemlere baş vurmuşlardır. Topu, tüfeği ve tanklarıyla, Kızıl Ordu yeniden Bu-

dapeşte'ye girmiş ve «proletarya» diktatörlüğünü yeniden tahtına oturtmuştur.

Bu olaylardan sonra, Moskova'da iktidar çekişmesi tâzelenmiştir. Artık Kruşçev'in hasımlarının eline ona karşı ileri sürebilecekleri bir koz geçmiştir : Kruşçev, Sovyet İmparatorluğunun eriyip çökmesine ön ayak olmaktadır. Nitekim, 1957 Haziranında Kruşçev parti presidium'unda yapılan oylamada yenik düşmüştü. Normal olarak bununla Kruşçev'in işinin burada bitmesi gerekirdi. Ama Kruşçev sıradan bir adam değildi. Hasımlarına karşı sert bir çıkış yaparak— presidium'un bu kararına karşı daha büyük, ana organa, Merkez Komitesine başvurmuştur. Merkez Komitesi ise eni konu Kruşçev'i tutanlarla doldurulmuştu, çünkü Kruşçev genel sekreter olarak boş durmamıştı. Yüksek kademeden öcünü aldıktan sonra, «partiye karşı gelen grupa» (yani, Kruşçev-düşmanlarına) karşı saldırıya geçti. Molotov ve onunla birlikte geri kalan katı tutumlu Stalinciler partiden uzaklaştırıldı. Malenkov Sibirya'da önemsiz bir göreve atandı. Bir duraksama ve kararsızlık geçiren Bulganin emekliye ayrıldı. Hükûmet başkanlığına Kruşçev'in kendi geçip oturdu. Tehlikeli olabilecek tek bir rakip kalmıştı, o da Mareşal Zhukov'du. 1957 Haziranında Zhukov ağırlığını Kruşçev'den yana koymuştu. Ama Zhukov Kızıl Ordu'nun başına geçecek olursa, belki orduyu ardından sürükleyebilirdi. Bunun için de ona ilerde böyle bir fırsat vermeyecek olan bir yer bulmalıydı. Ertesi yıl, Zhukov Belgrad'ı ziyarete gönderildi. Ülke dışında iken yerine başkası atandı Zhukov yurda dönünce ,görevinden alındığını öğrendi.

Sovyetler Birliğinde Süreklilik ve Değişme. Stalin ile Kruşçev'in Rusya'da iktidarı pekleştirmelerini gösteren bu iki olay arasında iki ilginç benzerlik ve iki de derin ayrılık bulunmaktadır. Başlangıçta ikisi de kollektif liderlikle işe başlamışlar ama, sonradan yeniden kişiyi putlaştırma sistemine dönmüşlerdir. Stalin döneminde putlaştırma eğilimi aşırı bir zorbalığa varmıştır. Kruşçev döneminde ise, bu böyle olmamıştır; Kruşçev yönetimi Stalin'inki gibi zorba bir yönetim değildir .Ama Kruşçev'in gene de, 1958'den iktidardan uzaklaştırıldığı 1964 yılına kadar Sovyet sistemi içinde kişisel bir üstünlük elde ettiği söz götürmez bir gerçektir. Gerçekten, iktidardan düştükten sonra ona yöneltilen eleştirilerde de bu nokta açıklanmıştır.[20] Hiç kuşkusuz, şimdiye kadar, Sovyetler Bir-

[20] Bu kitabın 1960'da yayımlanan ikinci basımında, şöyle yazmıştım «Sonunda, 1959 başlarında toplanan parti kongresinde beliren siyasal olay

liğinde iktidar hep Tek Adamın, yani önce Lenin'in, sonra Stalin'in, en sonra da Kruşçev'in üstünlüklerine yol açan bir özellik göstermiştir. Onun için de insan haklı olarak bunun gene böyle olup olmıyacağını merak ediyor. Bakalım Moskova'da kollektif liderlik gerçekleşebilecek mi?

Stalin ile Kruşçev'in yükselişlerindeki ikinci ilginç benzerlik ise her ikisinin de aynı temelden hareket etmelerinde görülmektedir. Ordu, bürokrasi ve parti— gibi gruplar arasındaki şiddetli çekişmede sonuncusu, yani parti en güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekte ise, parti politikacıları da yalnız kendilerini iktidardan atabilecek güçte olan insanların — yani ordu mareşallarının çevresinde dört dönerler. Şimdiye değin parti içinde en önemli kişi parti sekreteri olmuştur. Nitekim, sıkı ağızlı, içine kapanık Stalin, bu makamdan yararlanarak çok parlak ve işlek kafalı olan Troçki'yi oyuna getirmiştir. Sokulgan yaradılışlı Kruşçev de gene bu makamdan yararlanarak Malenkov'u, Beria'yı, Molotov'u, Bulganin ve Zhukov'u akıllıca yenmesini bilmiştir. Kruşçev'in yerine geçenler arasında da buna benzer olayların olup olmayacağı gözden geçirilmeye değer.

Ama Stalin ve Kruşçev dönemleri arasındaki ayrılıkların da konuya ışık tutucu yanları vardır. Kişinin putlaştırılması sorunu kişiye göre değişir; putlaştırılan kimse akıllı ve uyanık bir kimse ise, toplum içindeki değişikliklere ve ülke dışında değişen koşullara kulak verir. Stalin Rusya'yı yönetirken, üst basamağa yakın olan herkes onun ölmesinden korkuyordu. Ama ne var ki, o öldükten sonra liderlik üç kez hiç kan dökülmeden değiştirilebilmiştir. Bu da parti Presidium'u ile Merkez Komitesinin oylarıyla olmuştur. Bildiğimize göre, şimdi, Sovyet hükûmetinin üç eski başkanı —Malenkov, Bulganin ve Kruşçev— hâlâ yaşıyorlar. Gerçi kıdem tenziline uğramışlardır ama, hayatlarına dokunulmamıştır. Rus Komünizmi için bu bir ilerlemedir. Demek ki, rulet oyununda tehlikeye atılan çıkarlarda bir değişiklik olmaktadır.

---

tek adamın üstünlüğü ilkesine dönmüştür. Gerçekte, Stalin'i «kişiliği putlaştırmak»la suçlayan Kruşçev de yeni bir patron olarak ortaya çıkmaya hazırlanmaktadır.» 16 Ekim 1964 Cuma günü, yani Kruşçev'in görevden atılışının açıklanmasından bir gün sonra, Pravda'da yayımlanan bir başyazıda «ideoloji ve kişiliğin putlaştırılması» eleştirilmiş ve «kollektif liderlik» istenmiştir.

Sistemdeki bir başka değişiklik de liberalleşmenin başlamasıdır. Bin dokuz yüz altmış başlarındaki Rusya bin dokuz yüz elli başlarındaki Rusya'dan değişiktir. Baskı, sindirme, kendini dış dünyaya kapalı tutma davranışları azalmıştır. Yurt dışına çıkan Rusların sayıları artmaktadır; Rusya'yı gezip görmeye giden yabancıların sayılarında da artış vardır. Soğuk Savaş şimdi Sıcak Barışa dönmüştür. Hükûmet kendi halkının yaşayış düzeyini yükseltmeye daha çok ilgi gösterir olmuştur. Sansürün sürdürülmesine basın ve radyonun devletin (yani, partinin) deneti altında tutulmasına rağmen, gene de bir «kamu oyu» doğmaya başlamıştır. Rusya ile öteki Komünist ülkeler arasındaki ilişkilerde bile buna benzer bir «kamu oyu» belirmiştir. Oysa daha önceleri Moskova konuşur ve öbür komünist ülkeler susup dinlerdi, şimdi ise bir diyaloğ kurulmuştur. Artık yalnız Belgrad değil, Varşova ve Bükreş de ileri geri konuşmaya başlamışlardır.[21] Hatta, bu ülkeler birbirleriyle de diyaloğa girmektedirler. İşte, bu yeni gerçeği anlatabilmek için yeni bir deyim kullanılmıştır. Stalin'in tüm yapılı (monolitik) dönemi kapanmıştır, artık onun yerini «çok merkezcilik» sistemi almıştır.

Hayatta hiç bir nesne kalıcı ve sürekli değildir, politika da hayatın bir parçasıdır, öyleyse politik nitelik taşıyan hiç bir nesne değişmeden duramaz. Uzun süre ayakta kalmayı başarabilen diktatörlükler bile, değişmeye yönelirler. İşte, Sovyetler Birliğinde de olan budur. Olaylara bakınca kişioğlunun aklına şu soru geliyor: Bu evrim ne yönde olacak ve ne kadar sürecek? Tüm toplum okur yazar olmaya başlıyor, gittikçe daha çok kimse yüksek öğrenim yapma olanağına kavuşuyor, düşünme ve öğrenme merakı kişiyi teknolojinin ya da fizik biliminin ötesine itiyor. İnsanoğlu öğrenme ve düşünebilme olanağına kavuşunca, artık bir propagandacının sorunlar ve konular üzerinde verdiği sınırlı bilgilerle yetinmemeye başlar, daha ötesini araştırmaya ve bilgi alanını genişletmeye bakar. Eğitilmiş kişiler daha çok soru sorarlar ve gerçeği öğrenmek isterler, bu da çok kez siyasal iktidarı tekelleri altında tutanların işlerine gelmez. Belirtmek gerekir ki, bütün bunlar, henüz bir oluşma dönemi içindedir. Gerçi Sovyetler Birliğinin bugün kozmonotlarını uzaya gönderebilecek gücü ve yeteneği vardır. Ama bu dünyada açık bir toplum haline gelebilmesi için onun daha çok yol yürümesi gerekmektedir. Moskova'nın 15 Ekim 1964'de Kruşçev'in iktidardan uzaklaştırıldığını açıklaması, dünyada şaşkınlık yaratırken,

[21] Çin-Sovyet ilişkileri için bkz Böl. 13.

gene o gün Büyük Britanya halkı hür bir seçimde oy vermeye gitmiş ve kütüklere yazılı 35,894,000 milyon seçmenden 27,650,000 milyonu birbirleriyle yarışan üç parti arasında bir seçme yapmıştır. Ertesi günün ortasına ve son oy'un sayımına kadar İngiliz halkının kararı kesinlikle belli olmamıştır. Tersine, Sovyetler Birliği gibi, 210,000,000 milyonluk bir ülkede, parti hiyerarşisinin tepesinde oturan pek küçük bir azınlık, belki de asker önderlerin desteğiyle, Kruşçev'i iktidardan düşürmüşlerdir. Rus halkı bütün bu olup bitenlere yalnız seyirci kalmıştır, hiç bir katkıda bulunmamıştır, iktidarın el değiştirmesi işlemi bittikten sonra, Rus halkına yalnız bundan böyle kimlere alkış tutacakları bildirilmiştir. İktidarın el değiştirmesinde demokratik ve diktatoryal yöntemler arasındaki aykırılık bundan daha etkili bir biçimde belirtilemez.

DİKTATÖRLÜĞÜN BELİRTİLERİ

Sivil yaşayışın disiplin altına alınması, halkın sırtına üniforma giydirilmesi, onun tek tip düşünce kalıbı içine sokulması ,pasif bir topluluğa genel kurmaylık yapacak ya da ona komut verecek geçerli tek bir partinin olması— işte bütün bunlar aşırı Sol ve aşırı Sağ diktatörlüklerin ortak özellikleridir. Bu yönden Hitler, Mussolini, Franko, Stalin, Kruşçev ve Mao birbirlerine benzerler. Faşizm gibi Komünizmde de yönetilenlerin (yani, nüfûsun çoğunluğunun) siyasal kararları belirlemeleri ya da yönetenleri sorumlu tutmaları olanaksızdır. Her iki sistemde de hükûmetler birer diktatörlük oldukları için, liderliğe aşırı değer verilir ve parti bir aristokrasi gibi millete zorla benimsetilir. İkisi de bir ordu gibi otoriterdir, bu otorite ise çoğunluğa karşı değil kendine karşı sorumlu olan bir azınlığın elinde toplanmıştır. Kendilerine karşı çıkılınca, ikisi de otoritelerinin üstünlüğünü kişileri yargılayarak, sindirerek, korkutarak sağlarlar.

Otorite üstünlüğüne dayanan sistem politika üzerine damgasını çeşitli yollarla vurur. Oligarşi, yönetici ile uyruk arasındaki ayrımı pek iyi belirler ama, hükûmetle devleti iyi ayıramaz, onları birbirine karıştırır ve bulandırır. Otoritesine karşı gelinmemesi için, yönetici sınıf yalnız iktidarın araçlarını gerçek anlamıyla tekeli altına almaya uğraşmakla kalmaz, başkalarına iktidar olma hakkını da tanımaz. Onları bu amaç ulaştırıcı en etkili araç da devletin gerçekte hükûmet edenlerden başka bir şey olmadığını öne sür-

mek, yani böylelikle aradaki ayrımı ortadan kaldırmaktır. Eğer onların bu iddiası benimsenirse, o zaman hükûmeti değiştirme teşebbüsü devleti yıkma çabası haline gelir ve iktidardakiler de siyasî hasımlarını vatan haini olarak cezalandırabilir. Oysa, hükûmet geçici bir süre için devlet adına iş gören bir örgüt sayılacak olursa, o zaman hükûmetin değişmesine rağmen devletin varlığını sürdürdüğü, koruduğu söylenebilir. Soya çekim yoluyla kurulmuş geleneksel biçimdeki aristokrasiler de, hükûmet erkini tekelleri altında tuttukları çağlarda, devleti kendi mal ve mülkleri cinsinden bir nesne saymışlardır. Onların uyrukları olan halk da, gene bu soya çekim statüsü gereğince —tıpkı bir soylu kişinin konağı, toprağı, ürünü ve büyükbaş hayvanları gibi, o ayrıcalıklı sınıfın «malı» kabul edilmiştir.

Yirminci yüzyılın tek-parti devleti de aynı görüşün etkisi altındadır. Faşist ya da komünist bir diktatörlükte elit parti, yalnız devleti temsilen hareket edecek yerde, tutar onu yutmaya bakar. Parti, hükûmeti «ele geçirmekle» yetinmeyip daha başka işler yapar.Kendi organlarıyla otorite yarışına girişebilecek oları her devlet müessesesini ortadan kaldırır. Tıpkı Rus Komünistlerinin Duma'yı, Mussolini'nin Milletvekilleri Meclisini dağıttıkları gibi. Ya da, parti bu müesseseleri yok etmeyip onların içindeki hasımlarının gücünü kırar ve böylece onlara silik ve sönük bir hayat hakkı tanır. Örneğin Hitler'in Reichstag'a ve Stalin yönetimindeki Komünistlerin de kendi Sovyetlerine yaptıkları gibi. Böylelikle parti devletin bir hizmetkârı değil, devlet partinin önemsiz bir unsuru haline gelir. İşte, devletin ancak bu açıdan ortadan kalkacağı söylenebilir, çünkü: Parti kanser gibi büyüyerek devletin kanını ve canını emer.

Otoriter sistem, hükûmet edenlerle devleti bir ve aynı şey saydıktan başka bir de değişik hukuk teorisi meydana getirir. Her devlet kendi üyeleri için onların uymaları gereken genel kurallar koyduğundan, hukukun kaynakları ve müeyyideleriyle otorite sorunu arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Başka hükûmet sistemleri şu soruya başka başka karşılıklar verirler : Kanunu zorunlu kılan, ona bu niteliği veren şey nedir? Otoriter bir rejimin diktatörlüğü altında, bu sorunun karşılığı açıktır. Kanun yalnız buyurma ve buyrukları uygulama yetkisi olan kimselerin iradelerini açıklar. Otoritelerin ağzından ne çıkarsa, o kanundur— bu kadarını bilmek yeter. Böyle bir doktrin yöneticilerin istek ve dileklerine karşı çıkıl-

masını önlemeye pek elverişlidir. Yöneticiler kanunun görünüşte bir kanun olarak kabul edilmesini istedikten, öyle buyurduktan sonra, kim çıkar da o kanunun geçerli olup olmadığını araştırabilir? Yönetici grupun birliği bozulmadıkça ve yöneticiler bir ağızdan konuştukça, uyruk için artık boyun eğmekten başka bir yol kalmaz.

Bütün diktatoryal sistemlerin en büyük kusuru, iktidardakileri üstün ve yanılmaz saymalarıdır. Oysa tarihsel gerçeklerin böyle yakıştırmaları doğrulamadığı görülmektedir. Gerçi tarihte bazı iyiliksever mutlak yöneticiler, devlet işleri i akıllıca yönetmiş oligarşiler yok değildir, ama genellikle bu sistemler insanlığın sevgisini hak edemiyecek kadar aşırı akılsızlıklar yapmışlar, insanlığa zararlar vermişler, eziyet ve işkence etmişler, hâlâ da etmektedirler. Diktatörlük bir azınlığa değer verir, geri kalan insanları umursamaz, onları aşağılar ya da onlara karşı acımasız davranır. Kof bir kurum ve büyüklük duygusu içindedir diktatörlük, toplumun genel refahını yönetici azlığın özel yarar ve çıkarıyla bir tutar. Hegel gibi filozoflar bile bu sistemin amacına hizmet ettikleri halde mutlakiyet sistemlerinin öne sürdükleri istekler gene de yapmacıklıktan kurtulamamıştır. Diktatörlüğün yaldızı ve kaplaması çıkarılırsa gerçekte onun bir ayrıcalık rejimi olduğu görülür. Böyle olduğu içindir ki, diktatörlük temel hakları alınmış halk yığınlarının rıza ve muvafakatına başvuramaz, iktidarı muvafakatla değil, kuvvet ve hile ile elinde tutmak zorunda kalır. Egemen azınlık özel çıkarlarını yitirmekten korkarak iyice kenetlenir. Böylece özel çıkarlarını daha bir süre korumayı başarır, çünkü uygulamada disiplinli, örgütlü bir azınlık, güçlü ama dağınık ve örgütsüz olan bir çoğunluğa üstün gelmektedir. Diktatörlük, toplumun korunması için gerekli olan kuvvetin bir parçasını kendine ayırarak, böylelikle hükûmet edilenlere karşı hükûmeti de korumayı başarmış olur. Bunun üzerine ortaya «polis devletinin» bilinen özellikleri çıkar ki, bu da siyasal gelişmenin durması ve engele uğramasından başka birşey değildir. Polis devleti temel bir ihtiyaçla, korumayla işe başlar ve en çok düzeni kuracak kadar ilerliyebilir Bir diktatörlük olarak kaldığı sürece, orada durur, hukuk ve adalet ahlâkına ya da insanlığın refahına doğru ilerleyemez.

9

ÜÇÜNCÜ SORUN:

- 2 - Yönetilenlerin Hürriyeti

HÜRRİYETİN TEMELLERİ. Diktatörlüğe karşı seçilecek olan ikinci yol nedir? Hükûmet otoritesi hangi araçlarla halkın onayına bağlanabilir? Yetkiler nasıl verilebilir ve onların kötüye kullanılmaları nasıl önlenebilir? Bu sorulara otoritenin kaynağı hükûmettir diyen doktrini reddedip, onun yerine karşı doktrini, yani otoritenin halk yığınlarından çıktığını ve hükûmete iktidarı kendi adlarına kullanılmak üzere onların verdiğini açıklayan doktrini kabul ederek karşılık verilebilir. Bu iki siyasî kutup ve bunların meydana getirdikleri örgüt biçimleri arasında bir seçme yapmak çağın önemli bir sorunudur ama, insanoğlu böyle bir seçme yapma durumuyla ilk kez karşılaşmamaktadır. Otoriteyi, yönetenlere şu ya da bu yolla yönetilenlerin verdiğini açıklayan görüş uzun bir geçmişe dayanmaktadır ama, buna rağmen bu ilkeye göre kurulmuş devletlerin sayıları çok olmamıştır ve bunlar hâlâ kuraldan çok istisnadırlar. Nitekim, yöneticilerin otoritesini sınırlayacak müesseseler geliştirilmemiş olsaydı, bu ilkenin kuru kuruya öne sürülmesiyle uygulamada pek yarar sağlanamazdı. Öyleyse hükûmetin sorumlu olmasını isteyen doktrini o uğurda harcanmış tarihsel çabaların ışığı altında incelemek gerekir.

ATİNA DEMOKRASİSİ

Müesseseleri üzerinde herşeyin inceliklerine kadar bilindiği dünyanın en eski demokrasisinde, halkın, ya da *demos*'un, gerçek-

te kendi kendini yönetmesini ve yöneticilerini denetleyebilmesini sağlayacak ayrıntılı bir sistem bulunmuştu. İ. Ö. Beşinci yüzyılın ortasından dördüncü yüzyılın ortalarına gelinceye kadar Atina hükûmeti bütün iktidarın halkta olduğu inancına dayanmış, halk da bu iktidarı türlü yönlerden kamu işlerine katılarak kullanmıştır. Atina yurttaşlığının karşılığı etkinlik ve çeşitlilik idi. Kara ya da deniz kuvvetlerinde hizmet görmek, şenliklere ve tiyatro oyunlarına katılmak, mahkemelerde jüri üyesi olarak çalışmak bir yurttaşın ödevleri arasında bulunmaktaydı. Ama yurttaşın Meclisin aylık toplantılarına katılarak orada kanun ve kararların çıkarılmasına, yüksek politika sorunlarının çözülmesine, dış ilişkilerin yürütülmesine yardım etmesi ve devletin bütçesini onaylaması, hepsinden önemliydi. Ancak, Meclis işlerinin çok olması yüzünden bazı yardımcı memurların atanmaları gerekmişti. Bu görevlileri seçmek için iki yoldan birine başvurulurdu. Özel bilgi ve görgüyü gerektiren yerler için, Meclis seçim yoluyla atamalar yapardı. Ortalama bir akıl ve muhakeme ile yürütülebilecek olan öbür görevler için de, Atinalılar, Atina demokrasisine özgü bir yoldan — kur'a yolundan yararlanırlardı. Atinalılar idare organlarının başına her yıl kur'a ile seçilen bir grup yurttaşı getirmeyi uygun görürlerdi. Böyle bir sistemin çeşitli yararları vardı. Bir bakıma bu, hükûmetin halk *eliyle* yönetilmesini sağlamıştır. Yurttaşların hükûmet işlerine doğrudan doğruya katılma olanaklarını çoğaltmış ve halkın eğitilmesine yaramıştır. Kamu görevlerinin böyle sırayla yapılması yurttaşta yurt sorumluluğu duygusunun çoğalmasına yol açmıştır.

Bundan başka, uygunsuz bir kimsenin kamu görevlerine atanmasını ve yetkinin kötüye kullanılmasını önleyecek bazı tedbirler de alınmıştır. Kur'a ile seçilen kimseler hakkında görevlerine başlamadan önce bir soruşturma yapılırdı, bu karma nitelikteki soruşturmada o kimse ilkin yetenek sınavından geçirilir ve kendisinden bir de güven belgesi istenirdi. Ondan sonra halk da yılda on kez, Meclisin olağan toplantılarından birinde içtüzüğe göre yöneticilerine güven ya da güvensizlik oyu vermeye çağrılırdı. Yöneticilere güvensizlik oyu verilmesi halinde bunu, ceza kovuşturmasına benzer bir usulle mahkemede açılacak bir dâvâ izlerdi. Nihayet, görevi bitince, o görevli denetçilerden kurulu özel bir kurula topladığı, elinde tuttuğu ya da harcadığı kamu paralarının hesabını verirdi. İşte bu son yüküm, yani bir kamu görevlisinin görevinin sonunda denetçiye hesap vermesi yükmü, Atinalıların gözönünde

halk denetiminin en etkili silâhı sayılmıştır. Atinalı devlet adamları ve filozoflar kendi siyasal müesseselerini oligarşilerin ya da monarşilerin müesseseleriyle karşılaştırmak ve aralarındaki aykırılıkları göstermek istedikleri zaman en çok bu iki özellikten, yani kur'a ile atama ve denetleme yollarından söz etmişlerdir. Onların görüşüne göre, bu iki uygulama ile, hem halktan kopuk ve halka tepeden bakan bir memur kastının hem de denetlenmesi olanaksız bir memurlar topluluğunun, yani bir bürokrasinin doğması önlenebilecektir.

Oysa, Atina demokrasisi bir başka tehlike ile karşı karşıya bulunuyordu. Önemli işlerin karara bağlandığı yurttaşlar Meclisinde, tanınmış söylevcilerin akıl ve sağ duyularına çok iş düşüyordu. Kararlar hür ve açık tartışmadan sonra çoğunluğun oylarıyla alınırdı. Öneriler bir kamu görevlisinin önergesiyle değil, halkın tuttuğu, sevdiği bir yurttaşın önergesiyle kabul edilirdi. Durum böyle olunca, siyasal kararlar da çok çabuk ve birdenbire yapılacak oylamalarla kabul ya da red edilebilirdi, çünkü bunu önleyecek başkaca güvenceler bulunmamaktaydı; ağzı kalabalık söylevciler çoğunlukları sürükleyebilirlerdi; hizipler arasındaki çatışmaların ısısı toplumu ateşe verebilirdi. Atinalılar geçirdikleri acı denemelerden ders alarak bu tehlikelere karşı iki koruyucu müessese daha kurmuşlardı. Birincisi sürgün (ostrasizm) denilen alışılmamış, garip ve zorlayıcı bir müessese idi. Tutkulu politikacıların aralarındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalar yüzünden devletin birliği tehlikeye düşünce, Meclis onların toplumdan çıkarılmalarına karar verirdi. Bu karardan sonra iki aylık bir süre içinde en az 6.000 kişinin katıldığı özel bir seçim yapılır ve bu seçimle o kimseye oy çokluğuyla on yıl sürgün cezası verilirdi .Sürgünden sonra o kimse yurda dönebilir, yitirdiği yurttaşlık haklarını, siyasal haklarını ve mülkiyet haklarını yeniden elde edebilirdi. Meclis sorumsuz liderlere ve kendi sakat kararlarına karşı korunabilmek için bir ikinci tedbire daha başvurmuş ve genel nitelikteki kanun kuralları ile özel durumları ilgilendiren kararnameler arasında bir ayrım yapmıştı. Bir kanun belli bir biçim ve yönteme uyulmaksızın değiştirilemez ya da kaldırılamazdı. Bunun gibi, bir kararnamenin de hem biçimine; hem de mevzuata uygun yapılması gerekirdi. Atinalılar bu ilkeleri yargı sürecinden yararlanarak uygulamışlardır.[1] Kanun ya da ka-

[1] Yargı sürecinden amaç, mahkemelerde yargılanmaktı, hükmü, yurttaşlardan oluşan bir yargıcılar kurulu (Jüri) verirdi.

rarnamenin çıkarılmasından başlayarak bir yıl içinde o kanun ya da kararnameyi öneren kimse hakkında anayasaya aykırılıktan ötürü dâva açılabilir ve ona sert cezalar verilebilirdi.* Böylece bütün gücü ve yetkiyi elinde tutan Meclis, hukuka bağlı bir devlet kurmaya çalışmıştır.

Atina anayasasına üstünlük veren özellikler, bu anayasanın yalnız yeni bir deneme ve eşsiz bir temel kuruluş olmasında toplanmamıştır, daha başka özellikleri de vardır bu anayasanın. Nitekim, gerçekçi bir nitelik taşıması o anayasanın bir başka özelliğidir. Atinalılar yurttaşların kamu işlerine katılmaları, yöneticilerin sorumlu tutulmaları ve hukukun üstünlüğü gibi kulağa hoş gelen doktrinleri yalnız öne sürmek ve duyurmakla yetinmemişlerdi. Bu gibi düşünceler gerekli müessese ve usullerle pekleştirilmemiş olsalardı, siyasal davranışı biçimlendiremezlerdi. İşte teoriyi ve demokrasiyi işler duruma sokacak olan müesseseler ve usuller bunlardır. Düşüncelerin uygulanabilmesi için, gerekli mekanizmayı kurmanın ne kadar önemli olduğu, bazı iyi niyetli formülleri somut gerçeğe çevirmeyi ihmal etmiş bulunan öteki sistemlerle karşılaştırılınca daha iyi anlaşılabilir.

ROMA'NIN İMPARATORLUK UĞRUNA HÜRRİYETE KIYMASI

Şimdi de, Roma'nın deneylerini ve bu sitenin mirasçılarına bıraktığı siyasal vasiyetnameyi gözden geçirelim. İ. Ö. Altıncı yüzyılın sonunda monarşinin ortadan kaldırılması ile ondan beş yüzyıl sonra kurulan Ogüst'ün Principatus dönemi arasında, Roma'da cumhuriyet kurulmuştu. Beşyüz yıl süren bu barış ve mutluluk dönemi içinde, Romalılar övülmeye değer başarılar elde etmişlerdir. Birçok çağdaş ülkenin hukuk bilimine ve kanunlarına temel olan medenî hukuk ve ceza hukuku sistemlerinin ilkelerini koymuşlardır. Korku ve saygı uyandıran, o gözüpek askerî birliklerin (Roma Lejyon'larının) yardımıyla Akdeniz'i çeviren bütün ülkeler ve kavimler tek bir imparatorluk içinde eritilmiştir. Roma'nın egemenliği altında bulunan güney ve batı Avrupa'nın aşağı yukarı hepsi, Kuzey Afrika ve Ortadoğunun büyük bir parçası, ne ondan ön-

* Gerçekten, eski Yunan'da *Graphai Paranomon* denilen usule göre yasa koyucu bir yasanın hukuka ve anayasaya uygun olmamasından sorumlu tutulurdu. Bkz. R. J. Bonner, G. Smith, *The Administration of Justice from Homer to Aristotle* Chicago, 1930. (Çevirenin Notu).

ce ne de ondan sonra bu denli geniş bir siyasal birliğe tanık olmamıştır. Ama hukuku yaratanlar, Lejyonları kuranlar; karayollarını, su yollarını ve merkezden ısıtma sistemini yapanlar; Roma'yı ölmezleştiren ve Lâtinceyi evrensel bir dil haline getiren bu Sezar'lar ve Çiçero'lar ve onların hünerli elleri, bütün siyasal akıl ve yeteneklerine rağmen gene de demokrasiyi kurmayı başaramamışlardır. Roma deyince kişinin aklına hep otoriter bir hükûmet geleneği gelmiş ve gelmektedir. Romalıların siyasal bilime kattıkları başlıca kavramlar, Lâtin - kökünden gelme şu sözler de görülmektedir : İktidar, kudret - *potestas*, otorite, - *auctoritas*, imparatorluk, hükümranlık - *imperium*.

Bunun nedeni açıktır. Roma cumhuriyetinin anayasası, gerçekte demokratik nitelikte olan ilkeleri içine almıştı. Zorba kralların elinden çok çekmiş olan Romalılar, zorbalığın yeniden türememesi için kuvvetleri dağıtacak ve ayıracak bir usul kabul etmişler ve birbirini dengeleyecek ve denetleyecek bir takım makam ve mercilere güvenmişlerdi. Konsül'ler başta olmak üzere, Romalı yöneticiler, her seferinde bir yıl süreyle yurttaşlar Meclisince seçilirlerdi. Kanunlar yurttaşların oylarıyla kabul edilirdi; kanun önerileri de ancak onların onayı ile kanun gücüne kavuşurdu. Bu da açıkca gösteriyor ki Romalılar hükûmet iktidarını yönetilenlerin onayına bağlamak istemişlerdir. Ama ne var ki, içinde bulundukları karmaşık koşullar onların bu istek ve tasarılarını yıkmıştır. Roma cumhuriyeti bu uzun ve sürekli barışın tadına pek doyamamıştır. Yöresinde oturan kavimlerin meydan okuyucu davranışına karşı koymaya kalkışması, Roma'yı askerî fetih dalgasının içine itmiştir. Emperyalist politikayı benimsemesi gerçi Roma'ya toprak ve güç kazandırmıştır ama, bu politikayla eski Roma müesseselerinin oraları yönetecek güçte olmadıkları da meydana çıkmıştır. Nitekim, kötü örgütlenmiş halk meclisleri ve her yıl değişen majistralar uzaktaki illeri merkezden yönetebilecek ve sürekli bir politika izleyebilecek kadar güce sahip olamamışlardır.

Yalnız bir müessese bu ihtiyacı karşılamaya çabalamıştır : Senato. Ama —eski ve yeni yöneticiler oligarşisi ile soylu ailelerin birbirleriyle sımsıkı kenetlendikleri bu kurul da Roma toplumunun birbirine karşı sınıflara ayrılmasıyla kendi içinde bölünmeye başlamış ve bunun üzerine devlet iç ayaklanmalar ve savaşlarla parçalanmaya yüz tutmuştur. Cumhuriyetin son yüzyılı (İ. Ö. 133 - 31) üzücü bir takım olaylar, devrimler, karşı devrimler ve hükûmet darbeleri içinde geçmiştir. Savaş alanlarındaki güçlü komutanlar-

kı başa çıkamayan, onlara söz geçiremeyen Senato, sırasıyla Marius, Sulla, Pompe, Sezar ve Antony gibi komutanların acıma duygularına sığınmış, en sonunda Ogüst'e (Augustus'a) boyun eğmiştir. Bu son komutan bütün yetkileri imparatorun elinde toplayan bir otokrasi kurmuş, Roma sokaklarında kol gezen haydut çetelerini susturmuş, İmpaartorluğun uzak sınır bölgelerindeki askerî birlikleri denetimi altına almış ve yerini pekleştirmiştir. İmparatorun otoritesini ve ayrıcalıklarını bir yasadan aldığını belirten teori de, böylece tarihe karışmış ve geçmişin tatlı bir anısı olarak kalmıştır. Oysa, o yasa sırf eski bir göreneğe uymak, bir töreyi saymak amacıyla çıkarılmıştı. Nitekim o yasa, mutlakiyetçi rejimin siyasal gerçeklerinde en küçük bir değişiklik yapmamıştı.

Bunun ilginç bir örneği ortaçağda da görülebilir. Feodalizmin siyasal yapısı içinde hükûmetin hukuka bağlılığını ve yöneticilerin eylem ve işlemlerinden sorumlu olduklarını ileri süren doktrinlerle, onların uygulanmasını sağlayacak etkili araçların bulunmaması arasında pek açık bir çelişki göze çarpmaktadır. Ortaçağın hükûmet sistemleri kamunun iyiliği için çalışmaları gerektiğini kabul etmişlerdir ama, gene de halkın denetiminden kaçmaya uğraşmışlardır. Bunun tarihsel bir nedeni vardır. İ. S. beşinci ve altıncı yüzyıllarda Roma İmparatorluğunun kalelerini, surlarını yararak Roma topraklarını krallıklara ayıran Cermen boyları, Almanya ormanlarının içinde daha önceleri kaba ve ilkel nitelikte bazı demokratik müesseseler kurmuşlardı. Ama daha doğudaki kavimlerin, yani kendilerine yeni yiyecek ve beslenme alanları arayan ve geçtikleri yerleri yağma eden Hunlar gibi Asyalı kavimlerin orta Avrupa'da baskı kurmaları üzerine, Cermen boyları batıya ve güneye itilmişlerdir. Bu göçebe kavimlerin *Völkerwanderung* ise, hükûmet biçimleri üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. İlerleyeni durdurmak ya da saldırganların saldırılarını savuşturmak zorunda kalan bir kavim, varlığını koruyabilmek için ister istemez askerî gücünü arttırmaya bakmış, bu da çok kez o kavmi otoriter bir biçime sokmuştur. Gotlar, Franklar, Vandallar ve öteki kavimler ise çiğneyip geçtikleri uygarlığın giderek etkisi altında kalmaya başlamışlar ve krallıklarını Roma İmparatorluğuna benzetmeye uğraşmışlardır. Almanya ormanlarındaki demokratik halk yöntemleri ve biçimleri de, Roma devletinin gelenek ve görenekleri gibi, o vakitten beri artık günümüzün katı hükûmet gerçeklerine uymamaktadır, onlar bugün bir masal dünyasının anıları olarak yaşamaktadır.

ORTAÇAĞ DÜZENİ : DÜŞLER VE GERÇEKLER

Bu Karanlık Çağların kargaşa ve karışıklığı içinde doğan ortaçağ dünyasında da hükûmetin (devletin) hukukla sınırlandırılması düşüncesine oldukça sert bir tepki gösterilmiştir. Kral bir Hıristiyan olduğuna göre, Tanrının yasasına uymak zorundadır. Toplum yaşayışını gözetecek ve denetleyecek olan kraldır, öyleyse kral iktidarını ve ayrıcalıklarını borçlu bulunduğu o toplumun çok eski gelenek ve göreneklerini de kollamalı ve korumalıdır. Ama acaba kralın tanrısal hukuka ya da insan eliyle koyulmuş olan hukuka aykırı davranıp davranmadığını söyleyecek hiç kimse çıkmamış mıdır? Çıkmışsa, kral nasıl sorumlu tutulabilmiştir? Her zaman olduğu gibi, burada da kralın iktidarı ancak örgütlü bir muhalefetin, karşı koymanın belirmesiyle sınırlandırılabilmiştir. Ortaçağda bu muhalefet iki kaynaktan doğabilirdi. Elbette, bu kaynaklardan biri, Kilise idi. Eğer bir kral tanrısal hukuka karşı günâh işlemekle suçlanırsa, kilisenin elinde ona yöneltebileceği iki güçlü silâh vardı, yani kilise o kralı afaroz edebilir ve onu dinsel törenlere katılmaktan yasaklayabilirdi. Bu silâhlar güçlü ve etkili bir Papa eliyle kullanıldığı zaman, bunlarla İngiltere Kralı John, ya da IV üncü Henry gibi bir imparator bile dize getirilebilirdi.

Gerçi dinsel çevrelerin kralın ya da imparatorun gücüne direnmeleri, karşı çıkmalarıyla, devlet gücü bir parça sınırlandırılmıştır ama, demokratik denetim ya da halk denetimi bakımından bu konuda pek bir kazanç sağlanamamıştır. Papalık başarı elde edince cismanî otorite geçici bir süreyle ruhanî otoriteye boyun eğmiş, ruhanî otoritenin özü ve yapısı da cismanî otorite kadar otoriter bir biçime bürünmüştür, hepsi o kadar. Bunun içindir ki, ortaçağların sonlarına doğru, kilise hükûmetinde reform yapmak isteyen bir akım belirmiştir. İtalyan Padua'lı Marsiglio ile İngiliz Occam'lı William'ın adlarını akla getiren bu akıma, Konsilci * Akım denilmiştir. Çünkü bu akım kilisenin başına yalnız din adamlarından (rahiplerden) değil bütün inanmış Hıristiyanları temsil eden seçilmiş delegelerden kurulu bir genel meclisin geçirilmesi amacı-

* *Concile*, inançlı kişilerin sayıları göz önünde tutularak nisbi temsil ilkesi üzerine seçilmiş ve atanmış temsilcilerden kurulu bir meclistir. Meclisin en yüksek, en önemli organı Konsil adını taşımaktadır. İşte, Marsiglio *Defensor Pacis* (Barışın Savunucusu) adlı eserinde, Papanın aşırı gücüne karşı bu Konsil düşüncesi savunmuştur *(Çevirenin Notu)*

nı gütmüştür. Hıristiyanlıkta Büyük Kopuş (Ayrılma olayı) meydana geldikten sonra, kilisenin çatlaklarını onarmak ve onun örgütlerini elden geçirmek için toplantıya çağrılan iki Meclisin, Constance (1414-18) ve Basel'de (1431-39) aynı anda toplanmaları, konsilcileri amaçlarına yaklaştırmıştır. Ancak, Papanın Kardinallerin ve yüksek din adamlarının itirazları karşısında, kilisenin yapısını demokratlaştırma çabası boşa gitmiştir. Papalık iktidarına ilişkin «Petrine Teorisi», yani yüksek otoriteyi kardinaller kuruluna danışarak kullanacak olan papaya bırakan teori, yeniden önem kazanmıştır. Sonunda, George H. Sabine'nın yazdığı gibi: «On beşinci yüzyıldaki mutlak hükümdarların ilki papanın kendisi olmuş, ve mutlakiyetçi papalık teorisi de mutlak monarşi teorisinin başlıca örneği haline gelivermiştir».[2]

KRALLARLA SOYLULAR ARASINDAKİ ÇATIŞMA

Ortaçağlarda kiliseden başka bir çevre daha vardı ki, o da krala etkili bir biçimde karşı koyabilirdi. O çevre de soylular çevresiydi. Gerçekten o yüzyılların siyasal tarihi birbirlerinin güçlerini sınırlamaya uğraşan soylularla kralların çatışmalarıyla doludur. Soylular birlik ve dayanışma içinde oldukları zaman, kraldan bir karşılık ya da bir çıkar koparmasını bilmişlerdir. Nitekim, Kral John'u, soylu kişilerin eski hak ve ayrıcalıklarını kralın saldırılarından koruyacak olan 1215 tarihli Büyük Ferman'ın *(Magna Carta'*nın ç.n.) altına imza koymak zorunda bırakan İngiliz baronlarının başarısı, bunun açık ve seçik bir örneğidir. Polonyalı soyluların uzun süren direnişleri daha da başarılı olmuş ve orada krallık müessesesi gücünü yitirecek bir süs, bir sembol biçimine sokulmuştur. Ama ne var ki, Polonyalılar açısından bu başarı acı sonuçlar doğurmuştur. Ülkede güçlü bir yönetimin yokluğu yüzünden Polonya devleti, Rusların ve Prusyalıların yayılma politikalarına kolayca yem olmuş ve haritadan silinmiştir. Kimi zaman da güçlü bir soylu kişi çıkmış tahttaki kralın karşısına dikilmiş, tâcı onun başından alarak ya kendi başına ya da kendi soyundan birinin başına koymak istemiştir. Çok kez, büyük aristokratlar ile onların soy sopları arasındaki üstünlük çekişmeleri kanlı boğuşmaların acı to-

[2] George H. Sabine, *History of Political Theory* (London George G. Harrap Company Limited, 1937), 326. Bu kitabın 16 Bölümünün tümüne bakınız.

humlarını ekmiştir. Ortaçağda İngiltere'yi otuz yıl süreyle iki düşman yakaya ayıran Gül Savaşları, Lancaster ile York Soyları arasındaki üstünlük çatışmaları yüzünden alevlenmiştir. Avrupa'da papadan yana olanlarla imparatordan yana olanlar (yani, Gelfler ile Gibellinler) arasındaki siyasal üstünlük çekişmeleri de öyle.

İşte, gevşek örgülü feodalizmin toplumu sürüklediği, bu kan ve günâh dolu batağın içinden, ülkenin birinde, yaşayacağı önceden belli olan yapıcı bir eylem ortaya çıkmıştır. İngiltere'de on üçüncü yüzyılda biçimlenmeye başlamış olan parlâmento müessesesi, Simon de Montfort'un (1265) ve Kral I. Edward'ın ellerinde, eski Büyük Meclisten *(Magnum Concilium* ç.n.) daha değişik bir yapıya ve göreve kavuşmuştur. Parlâmento, on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda biri yüksek dereceli soyluları ve din adamlarını içine alan Lordlar Kamarası, biri de daha alt dereceli soylulardan (örneğin, kontluklardan gelen şövalyelerden) ve halk temsilcilerinden kurulu olan Avam Kamarası diye iki meclise ayrılarak kesin biçimini almıştır. Parlâmentonun gördüğü işlerin öyküsü ise, daha da karışıktır. Onun ortaçağlarda ortaya çıkmasının nedeni iki olayda aranabilir. Kralın «bağlı, güvenilir ve pek sevgili» uyruklarının genellikle Yüce Krala yakınmak istedikleri türlü dertleri vardı. Bu dertler ve şikâyetler bir kurala ve bir yönteme bağlanacak olurlarsa daha güçlü ve daha etkili biçimde dile getirilebilirlerdi. Uyruklar kraldan kendilerine yapılan haksızlıkların düzeltilmesini istiyorlardı, buna karşılık kral da onlara yanaşmakta kendine göre bir amaç güdüyordu, kralın amacı, uyruklarından para toplamaktı. Başlangıçta hükûmet, kral ailesinin bir kolu sayılırdı. Büyük bir toprak sahibi çiftlik ve çubuğunun işlerini nasıl yönetip gözetiyorsa, kralın da ülkeyi ve ülkedeki insanları öyle yönettiği sanılırdı. Devlet işleri gerçekte Tâcın memurları durumunda olan Sekreterler (bakanlar) ile öbür saray görevlileri eliyle yürütülürdü, ama yönetim giderleri kralın kişisel servetinden ödenirdi. Bütün bunlarda, özel işleri kamu işlerinden ayırt etmek için hiç bir çaba harcanmamıştı. Daha doğrusu, kamu çıkarı, kamu yararı kavramı özel ilişkilerin kıskacı arasında boğulup gitmişti. Kamu hizmetlerini yürütenler saray işlerini gören kimselerdi; devlet hazinesi ise özel bir kese idi.

Bu durum ancak merkezî hükûmetin işleri ve devletin giderleri az olduğu sürece devam edebilmiştir. Nitekim, krallar bütün ülkede tek bir adalet sistemi kurmaya ve otoritelerini yeni alanlara

yaymaya çalıştıkları ve savaş gibi çok pahalı hükûmet işlerine giriştikleri zaman, her şey değişivermiştir. Galler bölgesi halkını susturmak, İskoçları İngiliz ulusuna katmak, İrlandalıları ezmek ve Fransızları yenmek [3] için, savaş alanlarında büyük ordular tutmak ve onları beslemek gerekmiştir. Artık eskiden düşünüldüğü gibi kral yalnız «kendi olanaklarıyla yaşayamazdı.» Şimdi kral, uyruklarından kendisine yalnız canlarıyla hizmet etmelerini istemekle kalmıyordu onlardan en değerli mallarını, paralarını da istemek zorunda kalıyordu. İşte bu durum her iki tarafın da işine yarayacak bir pazarlık sorunu ortaya çıkarmıştı. Eğer kral uyruklarının parasına onların onayı ve isteği olmadan el koysaydı, uyrukların başına yeni ve önemli bazı dertler açılacaktı. Ama kral tutupta uyruklarının onayı ve isteği ile onlardan para istemiye kalkınca, uyrukların kraldan kendilerine yapılan haksızlıkları giderecek kanunî tedbirler almasını ya da bu yolda yürütme (hükûmet) politikasını değiştirmesini istemeleri için, bundan daha güzel bir fırsat olabilir miydi? Bundan başka, kral halktan para isteminde bulunduğu zaman, vergilerin hakkaniyete uygun biçimde nasıl toplanacağını ve onların hangi amaçlar için harcanacağını öğrenmek isteyen vergi yükümlülerine bunları bildirmek zorundaydı. Böylece Parlâmento başlangıçta —mâlî yetkilerin kullanılmasına, dilek ve şikâyetlerin tartışılıp açıklanmasına yarayacak genel bir foruma ihtiyaç duyulması gibi— bu iki ana görevin birleşmesiyle meydana gelmiştir. İşte, Parlâmentonun kanun koyma, kamu politikasını tartışma, ve yürütmeyi (hükûmeti) denetleme gibi öbür ödevleri de bu köklerden çıkmıştır.

İNGİLİZ PARLÂMENTOSUNUN DOĞUŞU

Oysa, büyük müesseler yavaş yavaş gelişirler, gövdelerine her yıl yeni bir halka geçen iri ağaçlar gibi, onlar da her yılın geçmiş olaylarını üzerlerinde toplarlar. I. Edward'ın 1295 tarihli Örnek (Model) Parlâmentosu ile parlâmentocuların kralcılara karşı 1688' de kazandıkları kesin zaferin arasından dört yüzyıl geçmiştir. Bu kadar uzun bir süre geçmesinin nedeni nedir? Buna, hem siyasal hem de toplumsal ve ekonomik bir açıklama yapılarak karşılık verilebilir. Parlâmentonun serveti ve toplum içindeki ayrıcalığı temsil eder biçimde kurulması, toprak sahipliğinin ekonomide en üstün çıkar sayılması ve en büyük toprak sahiplerinin soylular ara-

[3] Örneğin, uzun süren «Yüz Yıl Savaşları» (1337-1453).

sında bulunması halinde, artık Tâcın yetkilerini kısıp Parlâmentonun yetkilerini genişletmenin halkın soylular eliyle soylular için yönetilmesinden başka bir anlamı olamazdı. Halkın böyle soylular yararına kral boyunduruğundan kurtulmuş olmasının onun için bir kazanç sayılıp sayılmayacağı da söz götürür bir nitelik taşımaktaydı. Tersine, halk yığınları bakımından soyluların güçsüz, kralın güçlü olmasından yana söylenecek çok söz vardı. Çünkü kral, iktidarını kötüye kullandığı zaman, belki de onun bu baskısından en çok soylular, yani kralın en yakın rakipleri zarar görecekti.

On beşinci yüzyılın ekonomik gelişmeleri bu durumla ilgili olan politikanın gücünü arttırmıştır. O yüzyılda toprak sahipliği ve toprak ürünü çevresinde toplanmış olan feodalizmin yapısı ona aykırı düşen bir çıkarın gücü altında sarsılmaya başlamıştır. El işçiliği endüstrisinin genişlemesiyle iç ve dış ticaret artmıştır. Bu nitelikteki teşebbüslerin el işçiliği loncaları, tüccar birlikleri, kredi ve bankacılık müesseseleri üzerinde itici ve güçlendirici bir etkisi olmuştur. Bunlar da tarafların çıkarlarına daha uygun geldiği için üretim, dağıtım ve ulaşım sistemlerinin başlıca merkezi olan ticaret kentlerinde *(Handelsstaadt)* [4] toplanmışlardır. Bu gibi kentler siyasal süreç üzerinde etkili olmaya başlamışlardır. Çatışmalar ticarete zarar verdiği için, bu kentler düzenin korunmasını istemişler, köy ve kırların üstünlüğünden kurtulmanın yolunu aramışlardır. Burjuva akımı, aralarındaki anlaşmazlıklarla toplumun barışını, düzenini bozan ve servetlerini topraktan sağlayan feodal aristokrasi ile her iki bakımdan da boy ölçüşmüştür. Soyluların doğal düşmanı olan monarşi, şehirlilerin (burjuvaların - *burghers*) doğal dostu olmuştur. İngiltere'deki gibi, kentlere kral buyrultularıyla tüzel kişilik verilmesi, kentlerin kendi kendilerini yönetmelerini sağlamış, başka deyişle onları köy ya da kırlar üzerinde üstünlük kurmuş olan soyluların feodal yönetiminden kurtarmıştır. Sonunda kargaşa ve düzensizlik içindeki feodal sistemin yerine Tâcın çevresinde bir leşerek, yeni bir egemenlik anlayışı [5] ortaya koyan ve egemenliği Egemen bir kişide (yani kralda) toplayarak tek bir merkezci iktidarın kurulmasına yardım eden ve merkezden yürütülen merkanti-

[4] Almanya'nın (Hamburg, Bremen, Lübeck, Bergen, Danzig ve öteki kentlerinin üyesi oldukları) Ticaret Birliğinin, kuzey İtalya'da (Venedik, Milâno ve Floransa'nın), Antwerp, Amsterdam ve Londra gibi kentlerin önemlerinin arttığı görülmüştür.
Bkz. Bölüm 6, s. 198-199.

list politikaların[6] sağladığı ekonomik olanaklardan yararlanan sınıf da, işte bu «orta» sınıf olmuştur. İngiltere'de de Fransa'daki gibi monarşi mutlak bir biçim almıştır çünkü orada da örgütlenmiş çıkar toplulukları monarşinin kullandığı yetkileri onaylamış, bunlara ses çıkarmamıştır.

İNGİLTERE'DE DEVRİM

Daha önce de görüldüğü gibi,[7] siyasal değişme bir aşırı uçtan bir başka aşırı uca doğru ilerlemektedir. Feodal kargaşa ve düzensizlik mutlak krallık için nasıl bir başlangıç olmuşsa, mutlak krallıkta da onun varlığını haklı kılan ilk etkenlerin etkisi uzun sürmüştür ve krallığın kendisi yetkilerini kötüye kullanarak yeni bir muhalefetin doğmasına yol açmıştır. Tehlikeli bir yol izleyen —örneğin İngiliz din Reformuna öncülük eden VIII. Henry ya da İspanyolları dolambaçlı yollarla körfezde oyalamasını beceren Kraliçe I. Elizabeth gibi— bir hükümdar, halkın desteğini kazanmak için parlâmento müesssesini akıllıca kullanmasını bilmiştir. Otoritenin tadına vardıkça iştahları kabaran parlâmento üyeleri de olağanüstü durum ya da bunalım atlatılınca otorite üzerindeki bu paylarını bırakmak istememişlerdir. Tudor'lar Parlâmento ile Tâc arasındaki işbirliğini oldukça iyi bir biçimde sürdürmüşlerdir, ama onların ardından gelen Stuart'lar döneminde bu işbirliği bozulmuştur. Bozulan bu işbirliği bir takım olayların etkisi altında devrime dönüşmüştür. Kral I. Charles'ın Parlâmentoyu dağıtmaya karar vermesi, parlâmentonun onayını almadan vergiler koymaya halkması, «adalet» işlerini Yıldızlı Oda Divânında* gizli ve keyfî bir biçimde yürütmesi krallığın işlediği başlıca hatalar olmuştur. İngiltere bu davranışların karşılığını on yıl (1641-51) süren bir iç savaşla ödemiştir. Charles ise bu tutumunun karşılığını yenilgiye uğrayarak ve başı kesilerek ödemiştir. Bu örnek bile, otuz yıl sonra, halkının çoğunluğu Protestan olan bir ülkede, Kral II. James'i Katolikliği yeniden canlandırmaya çalışmaktan alıkoymamıştır. Parlâmento gene başkaldırmış ve muhalefet etmiştir. 1688'de ikinci bir kansız devrim başarılmış ve Kral başını kurtararak kaçmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Parlâmento Orange'lı William ile

[6] Bkz. Bölüm 7, s. 207-208.

[7] Bkz. Bölüm 6, s. 197-198.

* *Court of the Star Chamber* Kralın işlerini özel bir kurul dur *(Çevirenin Notu)*

karısı Mary'e tahta çıkmaları için çağrıda bulunmuş ve tahta çıkış kurallarını düzenleyen bir Kanun *(Act of Settlement)* çıkarmış ve o zamandan beri de monarşi bu Kanunun kurallarına bağlı tutulmuştur.

Böylece yeni bir hürriyet doğuran çağdaş devrimler dizisinin birincisi kutsanmıştır. On yedinci yüzyılın sonunda İngiltere'de hükûmetin üstünde ve yönetilenleri temsil eden bir müessese kurularak siyasal hürriyetin temelleri sağlamlaştırılmıştır. Böylelikle İngiliz halkı kendileri için, iktidarı temel anlaşmanın (muvafakatın) ahlâkî müeyyidesi ile haklılaştıracak bir yöntem bulmuşlar ve bununla öteki ülkelere de örnek olmuşlardır. Parlâmentonun üstünlüğü sağlandıktan sonra, sıra teorik açıklamalara gelmiştir. Bu coşturucu olaylar haklı bir gerekçeyi gerektirmiş ve bunun için de aranan adam bulunmuştur. Nitekim, John Locke *Sivil Hükûmet Üzerine İki Deneme* adlı eserini 1690'da yayımlamıştır. Birinci denemesinde Locke kralların özü boşalmış, koflaşmış tanrısal hukuk doktrinini yıkmak için uğraşmıştır. İkinci denemesinde ise bunun yerine koyacağı gerçekçi, akılcı teoriyi kurmuştur. Locke, hükûmetlerin, ancak halkın onayladığı yetkileri haklı olarak kullanabileceklerini ileri sürmüştür. Otorite bir emanet olarak verilmiştir, bu «belli amaçlar için kullanılması gereken bir emanet yetkiden (iktidardan)»[8] başka bir şey değildir. Devletin organları arasında toplumun isteklerini temsil eden ve belirleyen en yüce örgüt yasama meclisidir. İktidardakiler güveni kötüye kullanırlar da yönetenlerle yönetilenler arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, yönetilenler son çözüm yolu olarak ellerinde saklı tuttukları devrim silâhına başvururlar, çünkü onlar kendilerini kurtarmak hakkından hiç bir zaman vazgeçemezler.[9] Yurttaş-topluluğu ile otorite arasında bu türlü bir anlaşmazlık başgösterdiğinde yargıç olabilecek üçüncü bir taraf yoktur. Son yüksek mahkeme daima halkın kendisidir.

İç savaştaki askerî ve 1688'deki siyasî zaferlerden sonra meydana gelen Parlâmento üstünlüğü —bir şartla— bu doktrinlere pek uygun düşmüştü. Ancak, monarşinin bundan böyle mutlak değil, sınırlı bir monarşi, ve Parlâmentonun (yasamanın) Tâcdan (yürütmeden) üstün olacağını ileri sürmek başka şey, parlâmento üstünlüğünü halk yönetimiyle bir tutmak ise daha başka bir şeydi. Locke kitabını yazdığı sırada İngiltere'de seçme hakkı halkın an-

Second Treatise of Civil Government, Chap. 13, Sec. 149.
Ibid.

cak küçük bir bölümüne, yani mal-mülk sahibi olan az sayıda kişilere tanınmıştı. Bu durumu değiştirmek için, Locke da herhangi bir düşünce ileri sürmemiştir. Böylece yönetilenlerin iktidara muvaffakatları daraltıla daraltıla bir sınıfın muvaffakatı haline getirilmiştir. Ama, bunun ünü ve onuru gene Locke'da kalmıştır, çünkü onun ya bilerek ya da bilmeyerek ektiği bu tohum boyuna gelişip serpilmiştir. Öyle ki, bu tohum İngiltere'den başka topraklara da kök salmıştır. Nitekim, İngiliz hükûmeti bunun ne demek olduğunu 1776'da öğrenmiştir.

AMERİKAN DEVRİMİNİN İLKELERİ

«Bu hakları elde etmek için, İnsanlar arasında, kullandıkları yetkilerin meşrûluğunu yönetilenlerin muvaffakatından alan Hükûmetler kurulmuştur.» Bu cümlede önemli olan söz «meşrû» sıfatıdır. Jefferson da, Bağımsızlık Bildirisini (Demecini) yazarken, Locke'un bir yüzyıl önce karşılaştığı aynı sorun ile karşılaşmıştı. Jefferson yöneticilere karşı sorumsuz davranan her türlü otoriteye başkaldırmanın bir hak olduğunu açıklamıştı. Ona göre hürriyet en yüce iyilik olduğu için, o hür insanlardan kurulu bir toplum istemişti. Hür insanların da kendi davranışlarını bazı kurallarla sınırlamak ve kuralları bozanlara bunları uygulamak zorunda olduklarını kabul etmişti. Amerikan Devrimine babalık etmiş öbür kimseler gibi, Jefferson da bir anarşist değildi. O, her türlü hükûmeti silip süpürmek amacını gütmemişti, tersine sorumsuz bir otoritenin yerine sorumlu bir otoriteyi koymak istemişti. Ama bu nasıl yapılacaktı? Bir yandan hürriyet savunulacak bir yandan da zorlayıcı, bastırıcı bir güce boyun eğilecekti, olacak şey miydi bu?

Jefferson bu soruya, yönetilenlerin muvaffakatını her türlü meşrû hükûmetin temeli sayan ilkeyi yeniden öne sürerek karşılık vermiştir. Devletin kullandığı maddî güce ahlâkî ve hukukî geçerlik sağlayan tek şey, muvaffakattır. Onun için de, muvaffakattan doğan iktidarlar haklı ve meşrû iktidarlardır. Ama tutun ki bir hükûmet muvaffakata aykırı davranmaya başlamıştır. O vakit ne olacaktır? Bağımsızlık Demeci, «Herhangi bir hükûmet biçimi bu amaçları yıkıcı bir duruma geldiği zaman» diyor ve ekliyor «bu hükûmeti değiştirmek ya da yıkmak, yeni bir hükûmet kurmak ve bu hükûmetin yetkilerini ve dayandığı ilkeleri kendilerini güven ve mutluluk içinde tutacak biçimde düzenlemek, halkın hakkıdır.»

Bu sözleri okuyanlar bunların içindeki düşüncelerden esinlenmekten hiç geri kalmamışlardır. İşte, çağdaş siyasal tarihin dönüm noktalarından birinde, bu düşünceler böyle dile getirilmiş ve daha sonraki politikalar üzerinde bunların derin etkileri olmuştur. Ama gene de Demeçteki bu yüce kavramlar gerek felsefe gerek uygulama alanında bazı güçlüklerden sıyrılamamışlardır. Bu kavramlar var olan sorunları çözmek için tasarlanmışlar, ama bazı yeni sorunlar ortaya çıkarmışlardır.

Örneğin, muvaffakat doktrinin içerdiği anlamlardan bazılarını, şöyle bir düşünün. Gerçi muvaffakat unsurunun hükûmetin eylem ve işlemlerini ahlâka uygun bir duruma getirdiğini belirten görüş, etik yönden güçlü olmasına güçlüdür ama, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki görüşün de akla yatkın yanları vardır, çünkü o da bir toplulukta yerleşip kalmış ve oradan ayrılmamış insanların o topluluğun işleyiş biçimini onayladıkları anlamına geldiğini öne sürmektedir. Nitekim hükûmetlerinden hoşnut olmayan İngilizler Atlantiğin ötesine göç edebilmişlerdir. 1776'dan sonra, İngiliz Tacının yönetimi altında kalmak isteyen koloni sakinlerine kuzeye, yani Kanada'ya gitme olanağı tanınmıştır. Kişilere bir yerden bir yere gitme özgürlüğünün verildiği yerlerde, muvafakat doktrini öyle katı ve bağnaz bir varsayım olmamıştır. O yerlerde bu doktrin biraz daha gerçekci bir öze kavuşmuştur. Ama yirminci yüzyılda, dünya bu denli açık ve özgür değildir. Çünkü çağımızda insanların elinde bir başka seçim yapma ve göç etme olanağı bulunmamaktadır, bugün insanların bir çoğu onaylamadıkları bir rejim altında yaşamak zorunda kalmaktadırlar.

Muvaffakat bir de belli noktalar üzerinde anlaşmaya varmayı gerektirmektedir. Peki, bu anlaşma hangi noktalarda olacak? Yalnız (seçimler, oy verme ve çoğunluk kararları gibi) yöntemler üzerinde mi bir anlaşma yapılacak? Yani biz bununla söz konusu yöntemlerden doğacak sonuçları önceden kabul etmiş ve onlara uymuş mu olacağız? Yoksa, onların yanısıra bir de amaçlar üzerinde mi anlaşacağız? Başka söyleyişle biz bu anlaşmayı yapmakla neyi seçmiş oluyoruz? Belli bir toplum düzenini mi? Bir değerler kümesini mi? Yoksa, bir uygarlığı mı? Böylelikle hükûmetin bu gibi değerleri bozacak işlerden kaçınmasını onun için bir ödev mi sayıyoruz? Birinci durumda, «usule ve hukuka» (due process) uygun yol izlemek şartıyla, bu yöntemlerin nasıl kullanılacakları sınırlandırılamaz. İkinci durumda ise, söz konusu topluluk belli

amaçlara bağlandığı ya da yöneldiği için, sınırlar pek kesindir. Bunlar ancak insanların yeni değerler seçmeleri ya da eski değerlerin anlamını değiştirmeleri halinde değişirler.

Muvaffakatın mutlak olduğu söylense bile, uygulamada bunu büsbütün gerçekleştirmeye olanak yoktur. Büyük siyasal sorunlarda hiç bir zaman oybirliği sağlanamayacağına göre, bir çoğunluğun bir azınlık üzerinde onun zararına işleyecek bir üstünlük kurması halinde, bir başkasının muvaffakatını feda etmek gerekecektir. Bazan çoğunluğun üstünlük kurması ve, azınlığın çoğunluğa bağlı tutulması toplumun yararına olur. Ama çoğunluklar da zorbalık ve baskı yapamazlar mı? Yaparlarsa, o zaman azınlık onlara karşı direnmekte haklı olmaz mı? Başka söyleyişle, muvaffakat hiç kuşkusuz hür bir toplum için önemli bir dayanaktır ama, tek dayanak değildir. Yönetilenlerin hürriyetini sağlamak, halkın ne istediğini öğrenmek ve o istekleri yerine getirmek de öyle göründüğü kadar kolay bir sorun değildir. İnsanların bağlı bulundukları gruplar ve menfaatler öyle çoktur ki, birçok konularda birçok iradeler çıkar ortaya. Çünkü gerçekte bir hükûmeti ayakta tutan irade bazan çoğunluğun bazan da azınlığın iradesi olur, yönetilenler hem hükûmetin kendilerini korumasını isterler hem de hükûmete karşı kendilerini korumak isterler. Halkın hürriyetlerini devrim yoluyla elde etmek konusunda vazgeçilmez bir hakka sahip olduğunu öne sürmek pek hoş, pek güzel bir doktrindir. Ama bu en son kullanılması gereken kesin bir silâhtır. Devrim ilk başta bir hükûmet kurarken —zorba bir rejime yöneltildiği zaman büsbütün meşrû, haklı— bir yöntem olabilir. Bu, hükûmetin mutad faaliyetleri üzerinde halka sürekli denetim olanağı sağlayan bir araç değildir. Bunun için, bir başka şeye ihtiyaç duyulmuştur; Jefferson kuşağının yalnız soyut düşünceleri ortaya koymakla yetinmeyip, bir de uygulamada sonuç doğuracak ve işleyecek nitelikte müesseseler kurmuş olmaları, onlara saygınlık kazandırmıştır. Bu müesseselerin temelleri 1787 ve 1803[10] yılları arasında atılmıştır.

ANAYASANIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Halka karşı hem duyarlı hem de sorumlu (yani, hükmetmek için değil, iş görmek için) bir hükûmetin kurulması çok eski bir

[10] *Marbury Madison* davası 1803 tarihinde karara bağlanmıştır.

sorundur, işte Amerika'nın bu soruna bulduğu çözümün en belirgin yönü de onun anayasaya toplum içinde özel bir yer vermesi olmuştur. On yedinci yüzyıldaki İngiliz devrimi Parlâmentoya üstünlük sağlamakla kalmış buna karşılık Amerikan devrimi Anayasanın üstünlüğünü doğurmuştur. Bu nasıl sağlanmıştır? Amerikan sisteminde Anayasaya üstünlük sağlayabilmek için türlü yollara başvurulmuştur. Anayasayı George Washington başkanlığında bir kurucu meclis hazırlamıştır. Hazırlanan metin kabul edilmek üzere federe devletlere gönderilmiş, Rhode Island dışında, bütün öteki federe devletler bu iş için kurdukları kurucu meclislerde anayasa metninin onaylanması sorununu tartışıp oylamışlardır. Anayasa, yürürlüğe girdiği günden beri içindeki sözlerin özüne yaraşır bir yer elde etmiştir. Anayasanın başlangıç bölümünde (preamble'de) «Biz, Amerika halkı... bu Anayasayı yaptık ve kabul ettik» denilmiş ve böylelikle hükûmetin halk iradesine dayandığı açık ve kesin bir biçimde dile getirilmiştir. Anayasayı halk yapmıştır, ama devleti ona dayanarak yönetecek olan müesseseleri de Anayasa kurmuştur. Bütün müesseseler —Kongre, Başkan, Yüksek Mahkeme, Federe Devletlerin anayasaları ve yöneticileri— Birleşik Devletler Anayasasına, ona dayanılarak yapılacak olan kanunlara ve antlaşmalara bağlıdırlar, hep birlikte bunlar «ülkenin en üstün yasası»nı meydana getirirler.

Anayasa üstünlüğünü öne sürmek yetmemiştir, bir de bunu uygulamak gerekmiştir. Bu nasıl gerçekleştirilmiştir? İlkin, —Federal, federe, ve mahallî düzeyde hükûmet işlerini yürütmek üzere seçilmiş ve atanmış— yöneticilerin hepsi, Anayasaya bağlılık andı içmekle yükümlü tutulmuşlardır. İkincisi, halkın güvenini kötüye kullanan, halk emanetine ihanet eden yöneticileri sanıklamak ve yargılamak için (impeachment), hukukî usuller ve cezaî müeyyideler koyulmuştur. Üçüncüsü, Anayasa metnini adi kanunlardan farklı bir biçimde değiştirebilmek için özel bir değiştirme usulü benimsenmiştir. Dördüncü olarak daha iyi, daha etkili bir yol bulunmuştur— kanunların yargı yoluyla denetlenmesi. Buna göre, yasama meclisince çıkarılan ve başkanca onaylanan ya da onun veto etmesi üzerine yeniden kabul edilen herhangi bir kanunun anayasaya aykırılığı ileri sürülebilir. Ondan sonra mahkemelerde bir dâva açılır ve itiraz edilen kanunun anayasaya uygun olup olmadığı yargı organlarınca kararlaştırılır.

Amerika Birleşik Devletleri Anyasası, Madde VI.

YARGI DENETİMİNİN UYGULANIŞI

Anayasa'nın hiç bir yerinde, yargı denetimi sisteminden, kanunların anayasaya uygun olmalarından ve bu konuda yargıçlara yetki verildiğinden, açıkca söz edilmemiştir.[12] Oysa, bu uygulama 1776'dan önce de bir parça bilinmekteydi.[13] Nitekim, Anayasa'nın Babaları olan Kuruculardan bazılarının düşüncelerine göre yeni Anayasa gereğince bu usulden yararlanılabilirdi.[14] Onun içindir ki, anayasal yargı yetkisinin kullanılması yargıçların bir fırsatını bulup bunu ileri sürmelerine kalmıştı, öyleyse bunu da başarsa başarsa, ancak bu yetkiyi kullanacak olan yargıçlar başarırdı. Nitekim, 1803'de karara bağlanan *Marbury v. Madison* dâvasında onların önüne bu fırsat çıkmıştı. Başyargıç Marshall o dâvada pek önemsiz gözüken bir olayı fırsat bilmiş ve eş değerde bir devlet organının koyduğu kanunu yargı organı kararıyla geçersiz ilân etmiştir. Marshall'ın o dâvâdaki sözleri olduğu gibi aktarılmaya değer bir nitelik taşımaktadır :

> Şu, tersi ileri sürülemiyecek kadar açık, yalın bir önermedir ki, ya anayasaya aykırı olan her yasama İşlemi (Kanun) denetime bağlı tutulur; ya da, yasama organı anayasayı bayağı bir kanunla değiştirebilir. Bu ikisi arasında ortalama bir yol yoktur. Anayasa ya bayağı kanunlar gibi değiştirilemeyen üstün, yüce bir kanundur, ya da yasama organının dilediği zaman değiştirebileceği, bayağı kanunlarla eşdeğer ve düzeyde bir kanundur. Bu yollardan birincisi doğru ise, yasama organının anayasaya aykırı olan bir İşlemi kanun değildir; ikinci yol doğru ise, o zaman yazılı anayasalar halkın gerçekte sınırlan-

---

[12] Bununla birlikte, Anayasa'nın VI ncı maddesindeki sözlerden kanunların Anayasa'ya uygun olmaları gerektiği anlamı çıkarılabilir : «İşbu Anayasa, ve *ona uyularak yapılacak* Birleşik Devletler Kanunları, ülkenin üstün kanunu olur.» İtalikler yazarındır.

[13] Bağımsızlıktan önce kolonilere ayrıcalıklar veren bir kral buyrultusuna ya da İngiliz Parlâmentosunun çıkardığı bir kanuna aykırı görülen bir koloni kanununu Özel Meclis *(Privy Council)* uygulamadan alıkoyabilirdi. Böyle durumlarda, hukukca üstün bir hükûmet organı, hukukca ondan aşağı bir hükûmet organının çıkardığı kanunu denetlemiş olurdu. Tıpkı, şimdi Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi in federe bir devlet kanununu denetlediği gibi.

[14] Örneğin, Alexander Hamilton bkz. *The Federalist* No.

dırılmaya elverişli bulunmayan bir gücü, sınırlandırmak için giriştikleri boş ve anlamsız çabalardır. Yazılı anayasaları düzenleyen kimselerin hepsi, hiç kuşkusuz anayasanın ülke içinde temel ve üstün bir kanun olması ereğini gütmüşlerdir ve bundan dolayı da her hükûmet sisteminde bu teoriye göre anayasaya aykırı bir yasama işleminin (bir Kanunun) geçersiz olması gerekmiştir... Hukukun ne olduğunu söylemek en başta yargı organına düşen bir görev ve yetkidir. Bir hukuk kuralını belli olaylara uygulayan kimseler ister istemez o kuralın anlamını açıklamak, onu yorumlamak zorundadırlar. İki kanunun birbiriyle çatışması halinde, bu kanunlardan hangisinin uygulanacağını mahkemeler kararlaştırırlar.[15]

HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ

Bu düşünce ve ilkelerin bir araya gelmeleri çok etkili bir sonuç doğurmuştur. Bunlar bir araya gelince, kısaca «hukukun üstünlüğü» diye sembolleşmiş olan bu genel ilkenin içinden özel bir anlam ortaya çıkmıştır. Çünkü aynı ana babanın çocukları arasında nasıl bir bağ varsa, Marshall'ın yürüttüğü mantıkla aynı genel kaynaktan çıkarılabilecek olan diğer belli noktalar arasında da ona benzer bir bağ vardır. Bu noktalardan bazıları şunlardır :

(1) Hükûmetler yetkilerini usûlüne göre koyulmuş olan kanunlara uygun düşecek biçimde kullanırlar;

(2) İşlendikleri sırada suç olmayan fiilleri suç sayacak kanunlar çıkarılamaz;

(3) Hiç kimse mahkeme önünde adil ve açık usullerle yargılanmadıkça herhangi bir suçtan mahkûm edilemez;

(4) Yargı organı, genel hukuk kurallarını belli olaylara uygularken, her türlü dış baskı ve etkiden uzak kalmalıdır.

Bu özlü ilkeler, teorik yönden tartışmalı olmakla birlikte, gene de bunların bir çoğu somut gerçeklerden ve acı deneylerden doğmuşlardır. Birer ideal ilke olarak açıklanmıştır bunlar, nitekim dünkü ve bugünkü hükûmetlerin bir çoğunda bunlara ters düşen

---

Marbur *Madison*, 1 Cranch 137 (1803).

uygulamalar görülmüştür. Devlet hukuka üstünlük tanımazsa, yönetilenler iktidardakilerin keyfî tutum ve davranışlarına karşı kendilerini koruyamazlar. Bir hükûmet açık eleştiri ya da tartışmaya yer vermeden kanun koyar ve kaldırırsa; bir kimseyi dinlemeden, açık duruşma yapmadan ve ona eşit savunma olanağı tanımadan yargılar ve hapse atarsa; yargıçlar yürütme organının korku ve baskısı altında karar verirlerse; kanunlar keyfi biçimde, yani eşit tutulmaları gereken yurttaşlar arasında siyasal ya da kişisel bir ayırma ve kayırma yapılarak uygulanırlarsa, o zaman orada zorbalık, kaba kuvvet yönetimi (despotizm) ya da diktatörlük meydana gelir.

Massachusetts federe Devletinin 1776'da kabul ettiği Anayasada «hükûmetin kişilerin hükûmeti değil, hukukun hükûmeti» olması istenmiştir. Bu antiteze, elbette, harfi harfine bir anlam verilemez. Çünkü hiç bir hukuk sistemi kişi olmadan, bir makina gibi, kendi kendine işleyemez. Kanunlar, insanlara benzemezler, onlar gibi kendi kendilerine meydana gelmezler. Kendiliklerinden uygulanmazlar. Kanunu hazırlayan, koyan, yorumlayan ve uygulayan insanlardır. Gerçekten, geniş kategorileri en küçük ayrıntılara kadar indirebilmek, ancak insan aklının başarabileceği ve insanın yapabileceği bir iştir. Gerçi Massachusetts Anayasasının sözleri söylev niteliği taşıyan, parlak ve abartılmış sözlerdir ama, bunlar gene de hukuk devleti ile kişi devleti arasında önemli bir ayrılığı belirtmeye yaramaktadırlar. Devlet, ya gördüğü işler üzerine sınır koyulmuş bulunan ve bu sınılara uyan türde bir devlet olabilir. Ya da her türlü sınırlama çabalarını küçümseyen ve bunları hiçe sayan türde bir devlet olabilir. Birinci durumda, hükûmetin yetkileri kısılmıştır ve hükûmet denetim altındadır. İkinci durumda ise, hükûmetin yetkileri mutlaktır, öyle olduğu için de, hükûmet üzerinde denetleme yapılamamaktadır.

HUKUKUN GELENEK VE GÖRENEĞE, DOĞAYA, YA DA FAYDAYA UYGUNLUĞU

Devleti hukukla sınırlandırma çabası çeşitli biçimler altında ortaya çıkmış ve bunların her biri kendine özgü yararları ve sakıncaları olan bir takım ilkeler meydana getirmişlerdir. Hukuku uzun süre hep bir biçimde sürüp giden gelenek ve görenek kurallarının ürünü sayan anlayış buna bir örnektir. Küçük kabuklu milyonlar- hayvancık, gide gele bi ade nasıl bir ka-

yalığına çevirirlerse, milyonlarca insanın tekrar edile edile artık bir alışkanlık halini alan eylemleri de öyle; onlar da toplumla devletin çevresinde o mercan kayalığına benzer bir gelenek ve görenek çemberi meydana getirmişlerdir. Bunun üzerine gelenek ve görenek kurallarının yöneticilerin eylem ve işlemlerini sınırlayan, onların bu sınırları aşmalarını önleyen kurallar oldukları düşünülmüştür. Hukuk da öyle, o da gelenek ve göreneklerle pekiştirilmiş uygulamaların bütününden başka bir şey değildir. Geçmişin gelenek ve göreneklerini araştırırsanız, bugünün hukukunu da bulursunuz. Böyle yapılırsa, hükûmetin ödevi kolaylaşır, hükûmete yalnız gelenek ve görenek bağını korumak, bunu koparmamak işi kalır. Hukukla hükûmet arasındaki ilişkiye bu açıdan bakan bir görüş, bununla değişmeyen ya da pek az değişen bir toplumda dengeyi ve sürekliliği korumak amacını güdüyorsa, o zaman onun yerinde bir görüş olduğu kabul edilebilir. Ama bu görüş gelenekçiliğe değil de daha çok yeni deneylere önem veren, yeniliklere kolaylıkla uyan ve hızlı değişme geçiren bir hükûmetin sorunlarını karşılamaya yetmez.

Devleti hukuka bağlamanın bir başka yolu da, daha önce belirtildiği gibi, doğal (tabiî) hukuka ya da akla inanmaktır. Bir kez böyle bir hukukun varlığı üzerinde bir ön varsayım kabul edildi mi —ki bu akıldan çok bir inanç işidir— bundan hemen çeşitli sonuçlar çıkarılabilir. Örneğin, doğada evrensel, değişmez, sürekli ve kendiliklerinden akla uygun ve akılla kavranabilen ilkeler vardır. Bu ilkeler insanların doğal hukuka uymalarını kolaylaştırır, devlet yönetimini iyi bir yönetim yapar ve doğal hukuka aykırı düşen eylem ve işlemleri de geçersiz kılar. Burada ana çizgileriyle anlatılan bu «üstün, yüce hukuk» doktrini de, hukukun gelenek ve görenekten doğduğunu ileri süren öbür doktrin gibi, belli bir amaca yarayacak biçime sokulmuştur. Böylelikle insanlar üstün bir hukuka (yani, devletin koyduğu hukuktan —mevzu hukuktan— daha üstün olan bir hukuka) başvurarak otoriteye karşı direnmeyi ya da devrim yapmayı haklı gösterebilirler. Çünkü direnen ya da başkaldıran insanlar psikolojik olarak kendilerini değil, hep hasımlarını haksız göstermek isterler. Öte yandan, bu üstün hukuk doktrini devletten çekinen ya da devlete rakip olan öteki müesseselerin de işine yarar, çünkü bununla onlar insanların sırf politikayla yaşamadıklarını ve doğanın malikânesi içinde daha nice konaklarını bulunduğunu ileri sürebilirler. Bunun için de, gerek kili-

seler gerek iş ve ticaret kuruluşları, bu doğal hukuk felsefesine sımsıkı sarılmışlardır.

Ama aynı felsefenin içinde çözülmemiş daha bir çok sorunlar vardır. Örneğin hangi ilkelerin doğal ilkeler ya da hangi hukukun akla uygun hukuk olduğunu kim söyleyecektir? Bu konuda değişik yorumlar ortaya atıldığı zaman, kimin doğruyu söylediği nasıl anlaşılacaktır? İşte bu belirsizlikler yüzünden doğal hukuk uygulamada çok kez başarılı olamamıştır. İnsanoğlu devletten ve devletin kanunlarından kaçıp kurtulmanın yolunu, başkalarına, örneğin, din ya da iş adamına sığınmakta bulmuştur. Derken din ululari doğal hukuku Tanrısal (İlâhî) doğal hukuka, iktisatçılar da iktisatın doğal kanunları biçimine sokmuşlardır. Öte yandan, insanlar eski otoriter sistemin yerine bir yenisini koymaktan kaçınacak olsalar, o zaman da her türlü doğal hukuk yorumunu reddeden kuşkuculuğun (septisizm'in) içine düşeceklerdir, çünkü kuşkuculuk doğal hukuk konusunda ortaya atılan her düşüncenin doğru olabileceğini ve gerçekte onların hiç birinin kesin biçimde tanıtlanamayacağını öne sürmektedir. Bu durumda akıldan bir kaçış vardır; kararlar kuvvete başvurularak alınır; daha güçlüler kendilerini haklı olduklarını ileri sürerler.

Devleti hukukla sınırlayacak bir üçüncü ünlü çözüm yolunu da Jeremy Bentham bulmuştur. Faydacılar bu çözüm yolunu —hükûmetler en büyük sayının en büyük mutluluğunu sağlamakla yükümlüdürler— biçiminde kısa ve çarpıcı bir sözle topluma yaymışlardır. Faydacılar on dokuzuncu yüzyılda İngiliz siyasal mekanizmasını ve İngiliz kanunlarını yenileştirmeye çalışmış olan yenilikçi kimselerdir. Onlar her kanun ve müessese için şu soruyu sormuşlardır : Ne işe yarar? Topluluğun mutluluğunu arttırmaya yarayan her türlü kanun ya da düzenleyici işlem iyidir. Buna karşılık, bu mutluluğu azaltan ne varsa ortadan kaldırılmalı ya da değiştirilmelidir. Hükûmet (ya da devlet) bu mutluluğa karşı takınacağı tutuma göre ya destek görür ya da muhalefetle karşılaşır. Böyle bir ölçü koyulmakla devlet değişik bir kıstasa bağlı tutulmuş olur. Devletin gördüğü işleri gelenek ve göreneğe, doğruya uygunluk derecesine göre değerlendirmek, otoritenin kaynağına inmek demektir. Bir eylemin mutlulukla olan bağıntısına göre ölçülüp değerlendirilmesi de o eylemin sonuçlarının incelenmesi ve bir dizi sonucun birbiriyle karşılaştırılması anlamına gelir. Bu ikinci yaklaşım, hiç değilse özü bakımından deneysel ve bilimsel bir nitelik taşımakta

dır. Ama ne var ki, Bentham'ın bu çözüm yolu uygulamada sanıldığı kadar başarılı olamamıştır. Çünkü mutluluk ölçüye sığmayan bir kavramdır. Onun için de, devletin gördüğü belli bir işin henüz denenmemiş, sınanmamış olan bir başka yönteme oranla daha çok mu yoksa daha az mı mutluluk doğuracağı sorunu, insanlar arasında boyuna tartışılmıştır.

ANAYASA VE ANAYASALLAŞMA

Devletin hukukla sınırlandırılması konusunda bu belli yöntemlerden başka, bir de daha genel nitelikte olan bir görüş vardır ki buna göre devlet anayasalaşmaya saygı gösterirse yurttaşlarına zorbalık edemez. Acaba bununla ne demek isteniyor? Burada «anayasallaşma» olgusu ile «anayasa» kavramı arasında bir ayırma yapmak gerekir. Anayasa devletin yapısını, yetkilerini, yurttaşların hak ve ödevlerini düzenleyen onları biçimlendiren temel bir belgedir. İşte bu anlamda temel bir biçimi ve kurulu bir hükûmet düzeni olan her devletin— Nazi Almanya'sının, Franko İspanya'sının, Stalin Rusya'sının, Birleşik Devletlerin, Kanada'nın ve Britanya'nın — bir anayasası vardır, ama bir devlette anayasanın bulunması insana o devletin demokratik ya da diktatoryal özelliği üzerinde hiç bir şey anlatmaz. Oysa, anayasallaşma *(constitutionalism)* deyiminin anlamı bellidir. O, hukukun üstünlüğü kavramına bağlanmıştır. Onun kapsadığı düşünceye göre yöneticiler devleti keyiflerince değil, hakka ve adalete uygun yöntemlerle yönetmelidir. Devletin faaliyet serbestisini daraltan bu sınırlamanın amacı, hiç kuşkusuz yurttaşların temel hürriyet alanını güvence altına almaktır. Çünkü iktidar toplaşmasının olduğu yerde tiranlığın (zorbalığın) ortaya çıkması pek muhtemeldir.

Anayasallaşmanın diktatörlükle bağdaşamıyacağı açıktır, çünkü siyasal hürriyetler iktidara bazı sınırlar koyulmasını gerektirir. bu sınırların niteliği de onların biraz daha incelenmelerine ihtiyaç gösterir. Bir atın boynuna dizgin takmakla onun ayağına bukağı vurmak ayrı ayrı şeylerdir. Devleti denetlemek başka şey, onu kösteklemek başka şeydir. Aralarında ya bir derece farkı ya da bir önem farkı olabilir. Ama bu hepsinden önemlidir. Çünkü bu fark iktidara karşı takınılan çelişik tutum ve davranışlardan doğmaktadır Kimi düşünürler iktidarın kötüye kullanılması sorunu üzerinde öyle çok durmuşlardır ki, anayasallaşma kavramını onlar bir-

takım olumsuz (negatif) faaliyetler olarak anlamışlardır. Onlar hukuk üstünlüğü düşüncesini bir yığın yasaklar haline getirerek soysuzlaştırmışlardır. Hükûmet bunu, şunu, ve onu yapamaz deyip çıkmışlardır. Onlar için bu denetler, yasaklar ve sınırlamalar anayasallaşmanın özü ve insan hürriyetinin başlıca güvencesi oluvermiştir. Ama gerçekte bu denli geriye gitmenin ne gereği var? İktidarı kötüye kullanılmasın diye aşırı biçimde sınırlandırmak acaba onu amacından uzaklaştırmaz mı? Devlet zorunlu olduğuna ve hiç kimse de devleti iktidarsız yönetemiyeceğine göre, şunu açıkca bilmek gerekir ki anayasallaşma önce iktidarın nasıl kullanılacağı sorunuyla ilgilenmelidir, ve sonra da o iktidar nasıl kötüye kullanılabilir onunla uğraşmalıdır. Devlete siyasal iktidarın taşmasını önleyen bir barajdan çok, onu insanlığın yararına akıtan bir kanal gözüyle bakılmalıdır. Nihayet, her devlet felsefesinin temel görevi de, devletin yapamayacağı işleri değil, yapacağı işleri bulup çıkarmaktır. Unutmamak gerekir ki, zorba hükûmetler hürriyeti yok ederlerken, öteki hükûmetler onu genişletebilirler. Çağdaş devletin yüklendiği görevlerin birçoğunun amacı da herkese hemen hemen eşit olanaklar sağlamak ve güçsüz bireyleri güçlülerin açgözlülüğünden korumaktır.

Ama anayasallaşma olgusuna olumsuz bir gözle bakıp onun olumlu yanını görmemezlikten gelenlere karşı ileri sürülebilecek önemli bir itiraz daha vardır. Anayasallaşma devlet faaliyetini sınırladığı için kabul edilmiş ise, o zaman bunu biraz daha geriye giderek incelemek gerekir. Anayasallaşmayı da başka etkenler doğurmuştur. Nelerdir bunlar? Aslında, bunların siyasal nitelikte oldukları, belirtilebilir. Ama bunun ortaya atılması tartışmanın bir başka yola dökülmesi sonucunu doğurur. Bu bölümde buraya kadar yönetenlerin yönetilenlere karşı sorumlu tutulmaları sorunu, daha çok —hukukun üstünlüğü, iktidarın üzerine koyulacak hukukî sınırlar, anayasallaşma gibi— hukukî deyimlerin ışığı altında incelenmiş böylece siyasal hürriyet belli bir hukukî durumun sonucu olarak gözükmüştür. Ama yanlış ve aldatıcı bir izlenimdir bu, çünkü görünüş bunun tam tersidir. Gerçi hukukla politika sürekli olarak birbirlerini etkilerler ama, gerçekte hukuk politikayı değil, politika hukuku etkiler ve belirler. Siyasal bakımdan hür bir toplumu doğuran şey, hukukun üstünlüğüne ya da anayasallaşmaya saygı gösterilmesi değildir, tersine anayasallaşma ile hukukun mü-

eyyidesini hürriyet politikası meydana getirir. «Hukukun çatısı»[16] denilen nesne, öyle tek başına ayakta duramaz. Çatının direklere dayanması gerekir. Onlar olmazsa çatı çöküverir.

AMERİKAN ANAYASA SİSTEMİNİN SİYASAL KÖKLERİ

Bunu iyice anlayabilmek için, Birleşik Devletlerin hükûmet sistemine daha yakından bakalım. Amerikan hükûmet biçiminin temeli ve başlıca sembolü, Anayasadır. Üstün bir kanundur Anayasa, hukuken uygulanabilen bir sıra haklara, kanunların yargı yoluyla denetlenmesi işlemine yer vermiştir, onun için de, çoğu çevrelerde Anayasa'yı hukukî biçimde yorumlanan bir hukukçular belgesi saymak alışkanlık haline gelmiştir.[17] Ama bu, hukuku ve hukuk içinde yargıçların yerlerini belirleyen politikanın anlamını, politikayla hukuk arasındaki ilişkiyi gözden kaçırmak olur. Anayasaya göre en son iktidar, Yüksek Mahkemede değil, halkta toplanmıştır. Anayasanın başlangıç bölümünde de söylendiği gibi, bu metni «düzenleyen ve koyan» «Birleşik Devletler Halkı»dır. Anayasa'yı halkın seçtiği temsilciler değiştirebilir; temsilciler, Yüksek Mahkemece verilen bir kararı uygun bulmadıklarını anayasada değişiklik yaparak belirtirler ve böylelikle o kararın gelecekteki olaylara uygulanmasını önlerler.[18] Yüksek Mahkeme yargıçlıkları için aday gösteren ve onların atanmalarını onaylayan siyasal hükûmet organları, Başkan ve Senato'dur. Mahkeme personelinin bu organlarca seçilmesi mahkemenin ilerde vereceği kararlar üzerinde onların etkili olmalarını sağlar. Hukuk üstünlüğü varsa, siyasal irade bunun öyle olmasını istediği için vardır.

Bir düşünce daha var ki o da bu noktayı pekiştirmektedir. Nitekim, Amerikan hükûmet sisteminde Anayasa'nın okunmasıyla

---

[16] Bu deyim için bkz. Robert M. MacIver, *The Web of Government* (New York : The Macmillan Company, 1947), Chap. 4.

[17] Nitekim «hükûmet kişilerin hükûmeti değil, hukukun hükûmetidir» sözleri alaycı bir kimsenin gözünde kişilerin hükûmeti değil, hukukçuların hükûmeti biçimine bürünmüştür.

[18] Yüksek Mahkeme kararlarının anayasa değişiklikleriyle bozulduğunu gösteren çeşitli örnekler vardır. Örneğin, *Chisholm v. Georgia* kararını değiştiren ve Federe Devletleri öfkelendiren On Birinci Anayasa değişikliği; Dret Scott kararının ilkelerini tanımayan On Üçüncü, On Dördüncü ve On Beşinci değişiklikler; federal hükûmetin gelir vergisi alamıyacağına ilişkin Yüksek Mahkeme kararını bozan On Altıncı değişiklik.

öğrenilemiyecek olan birtakım önemli özellikler bulunduğunu iş başındaki her politikacı ve devlet bilimiyle uğraşan her araştırıcı bilir ve çabucak fark eder. Kısa ve özlü bir belgedir Anayasa, çeşitli üstün niteliklerinden biri de onun bu kısalığıdır. Anayasada yalnız birkaç konu üzerinde ayrıntılı kurallar bulunmaktadır, bunlar da daha çok seçim mekanizmasına ve başkanın kanunları veto yetkisine ilişkin usulleri belirten kurallardır. Başka konularda Anayasa, geniş ve genel deyimlerle yetinmiştir. Gerçekte bir Anayasa böyle olmalıdır, ona yaraşanı da budur.* Haklar Bildirisi-\ nin (ilk on değişikliğin) 1791'de anayasaya eklenmesinden bu yana, anayasa metni yüz yetmiş beş yıl içinde yalnız on dört kez değiştirilmiştir. Ama bu süre içinde de ülke ,anayasanın önderliği altında boyuna serpilmiş ve gelişmiştir, neredeyse tanınmaz bir hale gelmiştir. Bir zamanlar Atlantik kıyılarında ekonomisi tarıma dayalı, askerî durumu nâzik, on üç devletten ve dört milyon insandan kurulu olan bir topluluk, şimdi Atlas Okyanusundan Pasifik Okyanusuna, Kuzey Kutbu Dönencesinden Yengeç Dönencesine kadar elli federe devleti ve yüz doksan milyondan fazla insanı içine alacak biçimde genişlemiştir ve böylelikle bu federal Birlik uzak yerlerdeki ülkeleri ve sömürgeleri yöneten, dünyanın en ileri endüstrisine, yaşayış düzeyine ve en güçlü ordusuna komuta eden bir ülke olduğunu göstermiştir. Anayasa metninde bütün bu değişiklikleri gösteren herhangi bir belirtiye ya da yazıya pek rastlanmamaktadır. Ama yukarıdaki anayasa tanımı tekrar edilecek olursa,[19] bu gibi değişikliklerin hükûmet yetkilerini, temel kuruluş biçimini, yurttaşların hak ve ödevlerini etkilememeleri olacak şey değildir. Onun için, insanın aklına bu değişikliklerin anayasaya, anayasa değişikliğinden daha başka yollarla girdikleri gelmektedir. Nedir bu yollar?

Birincisi yasama yoludur. Bilindiği üzere, Kongre'nin çıkardığı kanunlardan bir çoğunun büyük bir önemi yoktur. Belli bir kişiyi ilgilendiren özel kanun tekliflerinden ya da sırf Kolombiya Bölgesinin belediye işleri için çıkarılan emirnamelerden en önemli millî ve milletlerarası refah ve güvenlik tedbirlerine varıncaya kadar

---

Anayasa genel ilkeleri koymakla yetinmeli, işin ayrıntılarına inmemelidir. Ayrıntılara yer veren bir Anayasayı halk anlamakta güçlük çeker. Bu konuda bkz. Amerikan Yüksek Mahkemesi Kararı, *McCulloh v. Maryland*, 17 U.S 4 (Wheat) 316 (1819). *(Çevirenin Notu)*

[19] Bkz. sayfa 301.

her şey yasama konusudur. Gerçi bazı sorunlar üzerinde değişik görüşler ileri sürülmektedir ama, gene de bir takım kanunlara, onların konularına bakılarak hükûmet süreci içinde önemli bir yer verildiği görülmektedir. Örneğin, federal bölge mahkemeleri ile istinaf mahkemelerinin, Savunma Bakanlığının ya da federe Devletler arasındaki Ticaret Komisyonun kuruluş kanunları, sosyal güvenlik programı çerçevesinde yoksulluktan kurtulmayı sağlayan kanun, seçme hakkını ya da seçim işlerini düzenleyen kanunlar, bunlara benzeyen başka kanunlar bazı Anayasa maddeleri kadar önemli konuları ele almaktadırlar. Amerikan hükûmet sisteminin ilk biçimini geliştirmek amacıyla Kongreler doksan dönem içinde sürekli çalışmışlar ve çok iş yapmışlardır.

Yüksek Mahkemenin çalışmaları için de aynı şey söylenebilir. Kurucular bir kanun değil bir Anayasa yaptıkları için, Anayasa'nın birçok önemli maddelerini ilerde çeşitli yorumlara elverişli olacak biçimde pek geniş bir dil kullanarak yazmayı akıl etmişlerdi. Birçok durumlarda Kongreye ve yürütme organına yol gösterici ilkelerin koyulması işi, Yüksek Mahkemeye bırakılmıştır. Federe devletler arasındaki ticaret ve genel refah sorunları üzerinde federal devlete tanınmış olan yetkileri ele alın.[20] Yüksek Mahkemenin şu ya da bu zamanda verdiği kararlarda da görüleceği gibi, anayasa hükümlerinin bunlardan kısa olarak söz etmesi geniş olanaklar doğurmuştur. Acaba federal devlet federe devletler arasındaki ticareti düzenleme yetkisine dayanarak bazı malların (örneğin sağlığa zararlı yiyeceklerin ve ilâçların, açık-saçık yayınların) satışını çabucak durdurabilir mi; haksız rekabet usulleriyle yürütülen iş ya da mesleklerin; tröstler ve tekeller gibi tüzel kişilerin eylemlerini, yasaklayabilir mi? Bu ticaret kavramının içine, (gemiciliğe elverişli su yolları, karayolları, demiryolları, hava yolları gibi) ulaşım yolları, telefon, telgraf, televizyon ve radyo gibi öteki haberleşme araçları da girer mi? Ticaret yalnız işlenmiş bir malın mübadele edilmesi midir? İmalât ve perakende fiyatlar da ticaretin içine girer mi? Bu sorulara ne türlü karşılık verilirse, ortaya ona göre bir akerdiyon gibi ya çok daralan ya da çok genişleyen federal otorite çıkar

[20] Anayasanın 1. maddesinin 8 inci bendinde Kongre'nin hangi konularda kanun koyabileceği sıralanmış ve Kongre'ye şu yetkiler verilmiştir: «... Çeşitli federe devletler arasında ticareti düzenlemek», «vergiler koymak ve toplamak... Birleşik Devletlerin ortak savunmasını genel refahını sağlayacak tedbirler almak.»

ve işte hükûmetle ticaret arasındaki ilişkileri de bu otorite etkiler. Anayasa'nın öteki önemli hükümleri için de aynı şey olmuştur. Nitekim Yüksek Mahkeme, Anayasa'nın genel refah, hukuka uygunluk, kanunların eşit koruması ya da söz hürriyeti gibi hükümlerini yorumlarken, yani temel yasadaki genel kuralları daha açık ve seçik bir hale getirirken gerçekte temel yasayı değiştirmiştir. Böylece yargıçlar yaptıkları bu açıklama ve tanımlamalarla [21] Anayasa'nın temel yapısına önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Dahası var. Amerikan hükûmet sistemindeki temel olgulardan birçoğu hukuk deyimleriyle değil, politika deyimleriyle açıklanabilir. Siyasal düşünceler bazı Anayasa maddelerini uygulamadan alıkoymuşlardır. Nitekim, On Dördüncü Anayasa Değişikliğinin 2 nci maddesinde, bir federe devletin yurttaşlarından herhangi biri seçme hakkından yoksun bırakması halinde, o federe devletin nüfûsuna göre kongreye göndereceği temsilci sayısında bir azaltma yapılır, denilmiştir. İşte, bu hüküm 1958 yılına gelinceye kadar uygulanmamıştır, çünkü hüküm aynen uygulanacak olsaydı, iki büyük siyasal parti ile kuzey ve güneydeki federe devletlerin bir çoğu temsil yönünden zararlı çıkacaklardı. Onun için de, aralarında bir «centilmenlik sözleşmesi» yaparak Anayasa'nın bu hükmünü ihmal etmişlerdir. Ancak, bu sorun daha sonra 1957 ve 1964 tarihli Yurttaşlık Hakları Kanunlarıyle ele alınmak istenmiştir. 1957 tarihli Kanuna göre kurulan Komisyon zencilerin sistemli bir biçimde seçme hakkından yoksun bırakıldıkları bölgelerde araştırma yapmaya başlamış ve sorumlu gördüğü mahallî makamlara karşı mahkemelerde dâvâ açmıştır. Aynı şey bir başka nâzik siyasal sorun için de geçerlidir, yani ister Temsilciler Meclisi ister federe devletlerin yasama meclisleri seçimlerinde olsun, seçim bölgeleri nüfûsa göre bölüştürülmek gerekir. Halkın yasama meclisinde nüfûs ilkesine göre temsil edilmesini sağlamak amacıyla, Federal Anayasa ile federe anayasaların bir çoğu her on yılda bir (yani her nüfûs sayımından sonra) temsil oranının seçim çevreleri arasında yeniden bölüştürülmesini gerekli görmüşlerdir. Ama seçim çevrelerinin sınırlarını çizme yetkisi federe devletlere bırakılmış ve federe devletlerin birçoğu da bu yetkiyi açıkca kötüye kullanmışlardır. Es-

[21] Yüksek Mahkemenin koyduğu içtihatlardan birçoğu yargıçlar bunları değiştirinceye kadar, yasama ve yürütme organları üzerinde etkili olmuşlardır. Örneğin «orijinal ambalaj», «kamu yararına dokunan ticaret», «ticaretin akışı», «açık ve mevcut tehlike» ve benzerleri.

kiden nüfûsun büyük çoğunluğu köy ya da kır bölgelerinde otururdu, onun için de bu bölgeler siyasal temsilden çokça pay almışlardı, bin dokuzyüz elli ve altmış yıllarında da söz konusu bölgelerin temsilcileri onlardan daha kalabalık nüfûslu şehirlere temsil olanağı vermek istememişlerdi. Gerçekte, büyük şehir bölgelerinin az temsil edilmeleri anayasa hükümlerini açıkca çiğnediği halde değişmemiştir, çünkü devletin siyasal organı (yasama meclisi), kendini buna göre yenileştirmesi gerekirken, böyle yapmamıştır. İşte, bu durumda Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi «Siyaset fundalığının içine»[22] girme yürekliliğini göstermiştir. Bir takım olayları ele alan Mahkeme, Anayasa'nın «eşit koruma» ya ilişkin On Dördüncü Değişikliğini geniş biçimde yorumlayarak tek oy tek değer ilkesini de bunun içine sokmuştur— ki o vakte kadar bu ilke seçim bölgelerindeki aşırı nüfûs eşitsizlikleri yüzünden açıkca gerçekleşememişti.[23]

İnsan, Amerikan hükûmet sisteminin siyasal uygulamada, Anayasa'nın hiç bir günâhı olmadan meydana gelen öbür özelliklerini düşününce bu gerçek daha yalın biçimde belirir. Gerçi buna birçok örnekler gösterilebilir; ama bunların hiç biri Siyasal partilerin doğuşu ve örgütlenişi kadar bu gerçeği aydınlatamaz. On dokuzuncu yüzyılda gelişen ve olgunlaşan parti sistemi, Birleşik Devletler Anayasasını hazırlayan insanların ülkülerine aykırı düşmekteydi. Nitekim, kurucular kurdukları müesseselerin içinde partiler ortaya çıksın istememişler, partilere rıza göstermeyi düşünmemişler ve onlarla her vakit tam anlamıyla uyuşup kaynaşamamışlardı. Dahası var, James Madison ve onun kuşağından olan öbür ünlü kişiler de partiler hükûmetini tehlikeli, kötü bir şey saymışlar ve partilerin on sekizinci yüzyıldaki emsallerini boyuna yererek onları birer «hizip» olarak nitelendirmişlerdir. Oysa, çağdaş demokrasi, partileri iktidarın «harim-i ismetine» sokmuştur ve bugünkü demokraside artık partisiz bir siyasal süreç düşünülememektedir. Nitekim, Başkanın bir seçmenler topluluğunca seçilmesi; Kongre'nin kuruluşu ve işleyişi; yasama meclisleriyle yürütmenin başı (baş-

[22] Yargıç Frankfurter karşı oy yazısında bu deyimi kullanmış ve Mahkemenin siyasete girmemesini tavsiye etmiştir. Ama Yüksek Mahkeme onun bu tavsiyesini dinlememiştir. Hattâ, Mahkeme federe devletlerdeki senatoların da gerçek tomsilî meclisler olmaları gerektiğini söylemiştir.

[23] Bunun gibi devlet okullarının ve üniversitelerin birleştirilmeleri sırasında çıkan anlaşmazlıkta da, Anayasanın, dayandığı siyasal irade kadar uygulamada etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

kan) arasındaki işbirliği ya da sürtüşmeler; işte, bunların hiç biri partilerin etkisi olmasaydı bugünkü biçimlerini alamazlardı. Demek ki, Amerikan hükûmet sisteminin büyük bir parçasını da Anayasanın yazılı kuralları kadar önemli, onlar kadar sürekli bir özellik taşıyan siyasal teamüller meydana getirmiştir.

Bütün bu sözlerden anlaşılıyor ki anayasaları ve onların güttükleri amaçları açıklayabilmek için gerçekçi bir yaklaşıma ihtiyaç var. Birleşik Devletlerdeki hükûmetin temel biçimi birlikte akan dört akar suyun meydana getirdikleri büyükçe bir nehire benzetilebilir. Bunlardan birincisi Anayasa adını verdiğimiz belgedir. İkincisi yasama işlemleri, yani kanunlardır. Üçüncüsü yargı organlarının kararlarıdır. Dördüncüsü de siyasal teamüllerdir. Bu kaynaklara toptan bir ad verilmek gerekirse, bunlar için «anayasal sistem» deyimini kullanmak yerinde olur. İşte, gücünü hukukî formüllerin kumluğundan çok siyasal iktidarın kayalığından alan tüm hükûmet yapısını ayakta tutan da budur.

İNGİLİZ ANAYASA SİYASETİ

Bu görüş daha başka kanıtlarla pekiştirilmek istenirse, o zaman buna İngiltere örnek gösterilebilir. Siyaset yazarlarının bir çoğuna göre İngiliz hükûmet biçiminde, özellikle Birleşik Devletlerinki ile karşılaştırılınca bir tersliğin olduğu göze çarpar. Amerikan ve İngiliz anayasa sistemleri arasında bazı belirgin ayrılıklar bulunmaktadır. İngiltere'de, Birleşik Devletler Anayasasına benzeyen bir belge yoktur. Parlâmento, Kongre'ye benzemez, dilediği her kanunu koymaya yetkilidir. İngiliz mahkemeleri kanunları iptal etmeye yetkili değillerdir. Onun için de, salt hukuk açısından, İngiltere'de hangi kurallar, usuller ve müesseseler anayasanın bir parçasıdır, hangileri değildir, bu belirtilemez. Öyleyse, salt hukukî varsayımlarla düşünen bir anayasa hukukçusu, anayasanın niteliği ve müeyyideleri üzerinde doyurucu bir açıklama yapamaz. Bunun içindir ki sakat önermelerden işe başlayan ve yanlış sonuçlara varan kimseler, İngiltere üzerinde bir sürü ipe sapa gelmez şeyler yazmışlardır. Nitekim Tocqueville, anayasayı âdi bir yasama işlemiyle (kanunla) istediği vakit değiştirebilecek olan Parlâmentonun bu hukukî üstünlüğüne bakarak, İngiltere'nin gerçekte bir anayasası bulunmadığını söylemiştir.[24] Tuhaf bir görüş bu, çünkü ana-

[24] Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Part I, trans. Henry Reeve (New York J + H. G. Langley, 1841), chap. 6, p. 103.

yasayı pek dar tanımlıyor ve onu yasama meclisini üstün bir kanunla sınırlandırmış olan devletlere özgü bir şey sanıyor.

Anayasa Hukuku adlı klâsik kitabın yazarı, İngiliz hukukçusu, A. V. Dicey'nin düşüncesi de gene o derece tuhaf geliyor insana.[25] O kitapta Dicey, anayasa hukuku adını verdiği şeyle anayasa teamülleri arasında bir ayırım yapmıştır. Birincisi (yani anayasa hukuku) mahkemelerin benimseyip uyguladıkları kurallardan meydana gelmektedir, ikincisi (yani teamüller)ise siyasal uygulama alanında bağlayıcı niteliği bulunan kurallardır. Dicey'nin gözlemine göre, biri hukukî biri de siyasî nitelikte olan bu iki kurala kimi yerde uyulur kimi yerde uyulmaz. Neden? Anayasa hukukçusu hukuk kurallarına niçin uyulduğunu kolaylıkla anlar : Çünkü o kuralları uygulayacak Mahkemeler vardır. Peki, siyasal kurallara uyulmasını sağlayacak şey nedir? Onlara neden uyulmak gerekir? İşte ,Dicey'e göre asıl güçlük de burada başlamaktadır. Onun bu soruya verdiği karşılık pek ilginç! Dicey'nin düşüncesine göre, siyasal kurallara uyulur çünkü, onlara uyulmaması kanunun çiğnenmesi sonucunu doğurur,[26] yani Dicey döner dolaşır sözü gene mahkemelere ve Anayasanın hukukî biçimde yorumlanmasına getirir.

Siyasal gelenek kurallarının hepsi için böyle genel bir ifâde kullanmak, yanlıştır. Gerçi bazı siyasal gelenekler (teamüller) için bu söz doğrudur, ama hepsi için değil, nice başka gelenekler vardır ki onlara bu uygulanamaz. Örneğin, İngiliz kabine hükûmeti için gerekli olan ve iyice yerleşmiş bulunan bir takım kurallarda, bu yürümez. Şöyle ki Tâcın, Parlâmentonun geçirdiği bütün kanun tasarılarını onaylaması ve Başbakanın istemi üzerine Parlâmentoyu feshetmesi; Başbakan ile Kabinedeki üyelerin çoğunluğunun Avam Kamarasından olmaları; bütün Bakanların Parlâmentonun iki kamarasından birine üye bulunmaları, hep siyasal geleneklerin bir gereğidir. Kimi yerde, bu kurallara uyulmayabilir, uyulmadığı da olmuştur, gerçi bunlara uyulmaması yerleşmiş ve alışılmış olan siyasal uygulamadan önemli bir ayrılmayı gösterir ama, ceza müeyyidesini gerektirecek bir suç sayılmaz.

---

[25] İlk kez 1885'de yayımlanmış olan bu eserin otuz yıl içinde sekiz baskısı yapılmıştır ve yazarın ölümünden sonra da birçok yeni basıları çıkmıştır.

[26] *Law of the Constitution*, 8th ed. (London The Macmillan Company, 1931), Chap. 15, pp. 441 ff.

Dicey'in İngiliz anayasasını açıklamayı başaramamış olması, onun açıklanamıyacağı anlamına gelmez. Görülüyor ki anayasa aslında hukukî bir şart (chart) değil, siyasî bir anlaşmadır. İngilizlerin anayasa adını verdikleri şey de hükûmetin uyması gereken ilkelere ve o ilkeleri yürütecek olan müesseselere halkın muvaffakat etmesidir. Muvaffakat siyasal niteliktedir, çünkü bu belli bir hükûmet sisteminden yana olan çoğunluğun iradesini ve onların o hükûmetin temel özelliklerini koruma kararını anlatmaktadır. Bu irade de, elbet, çeşitli biçimlerde açıklanacaktır. Birinci yol Parlâmentonun kanun koymasıdır, ya da mahkemelerin Parlâmentoca kabul edilebilecek bir karar vermeleridir. Bu durumda siyasal irade görünüşte hukukî bir biçime bürünmüş olacaktır. İkinci yol kural koyma işini geleneğe bırakmaktır, yani, geçmişte aynı koşullar altında ne yapılmışsa şimdi de o yapılacaktır. Her iki yolun da kendilerine özgü üstünlükleri vardır. Genellikle bir siyasal anlaşmanın yazılı ve hukukî biçimde olması ona kesinlik ve açıklık kazandırır, anlaşmazlıkları azaltır. Gelenek ve göreneğe göre karar verilmesinde ise, istenilen değişiklik hukukî engellerle karşılaşmadan çabucak gerçekleştirilebilir.

AMERİKAN VE İNGİLİZ SİSTEMLERİNİ KARŞILAŞTIRMA

İki anayasal sistemi, Birleşik Devletlerle İngiltere'yi karşılaştırmakla artık anayasalar sorununun tümüne, doğru bir açıdan bakılabilir. Sistemlerin yanlış anlaşılmaları yüzünden ortaya bir takım sakat karşılaştırmalar ve pek büyütülmüş ayrılıklar çıkmıştır. Onun için de Amerikan anayasası yazılı anayasa; İngiliz anayasası da yazısız anayasa diye tanımlanmıştır. Bu sözleri öz ve gerçek anlamlarıyla ele almaya kalkmak, doğru olmaz. Çünkü bu sözlerin mecazî anlamda kullanıldıklarını aşağı yukarı herkes kestirebilir. Gerçekte her iki anayasa sisteminde de hem yazılı hem de yazısız bölümler bulunmaktadır. Kanunlar, mahkeme kararları, Birleşik Devletler Anayasası adını verdiğimiz belge, hep yazılı biçime sokulmuşlardır — sanki biçim denilen şey bir anayasanın özelliğini belirleyen tek etkenmiş gibi! Bazı konuların yazılı biçimde anlatılıp bazılarının serbest yoruma açık tutulması, gerçekte önemli bir ayrılık değildir. Asıl önemli olan şu ya da bu usulle açıklanan özün belirlenmesidir.

Bir başka karşılaştırmada İngiliz anayasa sistemine yumuşak (bükülür), Amerikan anayasa sistemine de katı (bükülmez) denil-

miştir. Bakın, bu nokta önemsiz bir nokta değildir Çünkü bu her iki ülkede anayasanın ya kolay ya da güç yollardan değiştirilmesiyle ilgilidir. Ancak, anayasaları böyle bükülür ve bükülmez diye karşılaştıran bu görüşün dayandığı gerekçeler incelenecek olursa, bunun da anayasalar üzerinde yanlış sonuçlara vardığı görülür. İngiliz anayasasının, iki bölümden, kanundan ve gelenekten meydana geldiği ileri sürülmüştür. Parlâmento, kanunu bayağı bir işlemle istediği zaman değiştirilebilir. Gelenekler de öyle, onlarda ya kanunla ya da daha önceki bir örnek olaydan (emsalden) ayrılmak yoluyla değiştirilebilir. İki durumda da, usulün elverişli olması değişikliği kolaylaştırmaktadır. Oysa, Amerikan anayasası 1787'de yazılmış bir belgedir ve o günden bugüne yalnız yirmi dört kez değiştirilmiştir. Anyasaya özene bezene yerleştirilmiş olan değiştirme usulü, yeniliğe karşı büyük bir engeldir.

Bu görüşte de bir sürü yanlışlar ve eksiklikler var. Bir kere bu görüş Amerikan anayasasına miyop bir gözle bakmaktadır, geniş, ama gerçek anlamda anayasal sistemin ayrılmaz parçaları olan kanunları, yargı kararlarını ve siyasal teamülleri gözden kaçırmaktadır. Hatta daha da ileri giderek Birleşik Devletler Anayasasının pek büyük bir güçlükle değiştirilebileceğini; gerçekte İngiliz Parlâmentosunun elindeki kanunî yetkilerin sonuna kadar kullanılabileceğini; gelenek kurallarının hukuk kurallarından daha kolay değişebileceğini, sanmıştır. Ama bunun hepsi saçmadır. Nitekim, Birleşik Devletler halkı on iki yıl anayasaya hiç el sürmemiştir, ama daha sonra bunun böyle gitmeyeceğini anlamış ve pek kolay ve çabuk bir yol izleyerek Anayasa'nın Yirmi Birinci Değişikliğini kabul etmiştir. Öte yandan, Başkanın iki dönemden fazla iş başında kalmasına izin vermeyen gelenek kuralını da ancak Hitler tehlikesi ve Franklin D. Roosevelt'in büyüklüğü bozabilmiştir.[27] Teorik olarak sınırsız yetkilere sahip bulunan İngiliz Parlâmentosunun bu yetkileri kullanması konusuna gelince, daha sonra da açıklanacağı gibi, onun bu yetkisi sınırsız değildir, sınırlıdır — ama bunlar hukukî olmaktan çok siyasî nitelikte sınırlardır.

Ama bu da, katılık ya da yumuşaklık konusunda iki anayasal sistemin ayrılamıyacakları anlamına gelmez. Sistemler arasında tesbit edilebilecek bazı gerçek ayrılıklar yok değildir, vardır ama, on-

---

Anayasada yapılan Yirmi İkinci Değişiklikle daha önce bir gelenek kuralı sayılan şey şimdi bir Anayasa kuralı oluvermiştir.

ların nedenleri yanlış anlatılmıştır. İster kanunî (yazılı) ister teamülî (yazısız) olsun, bir anayasal sistemin herhangi bir bölümü, ayrıntılı biçimde açıklanmak ve müeyyide ile güçlendirilmek şartıyla, katı olabilir. Tersine, bir kanun ya da teamül kuralı da, bulanık ve genel deyimlerle belirtilir, umursanmaz, müeyyidesi bulunmazsa, o da yumuşak bir kural haline gelebilir.

Bazı örnekler bu noktaları açık ve seçik biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim, Amerikan Anayasasının en katı (bükülmez) yönlerinden biri de Başkanın dört yıl süreyle görev başında kalacağını ve her dört yılda bir yeni dönem için seçim yapılacağını açıklayan hükmüdür. Başkanlık seçimlerinin düzenli ve belli aralıklar içinde yapılmasını emreden bu kuraldan Amerikan halkı şimdiye kadar hiç ayrılmamıştır. Başkanlık seçimi gerek 1864'de iç savaş sırasında ve gerek 1944'de ülkenin amansız düşmanlarına karşı giriştiği ölüm-kalım mücadelesinde geciktirilmeyip zamanında yapılmıştır. Bunun gibi 1930'dan 1932'ye kadar süren sıkıntılı yıllarda, yani ekonomik bunalımın ülke ekonomisini felce uğrattığı günlerde halk, Başkan Hoover yönetimi hakkında kararını açıklayabilmek ve yeni bir adama ve Yeni bir Düzene (New Deal) oy verebilmek için kendisine fırsat tanınmasını beklemiştir. Bir Başkanın görev süresini kısaltmak ya da uzatmak ve özel bir seçim yapmak ancak Anayasa'nın değiştirilmesiyle olur. Buradaki katılık daha çok Anayasa'nın bu noktada açık ve kesin bir dil kullanmasından ileri gelmektedir. Öte yandan, (gûya «yazılı»!) olan aynı Anayasa bir konuda genel ve belirsiz bir dil kullandığı zaman, değiştirilmeye elverişli yumuşak ve bükülgen bir Anayasa niteliğini alır. Örneğin, federe devletler arasında ticareti düzenleyen anayasa hükmüne bakınız, şimdiye dek bu hükmün metni bir kez bile değiştirilmemiştir. Bu hüküm seçmen çoğunluğunun, Kongre üyelerinin, ve Yüksek Mahkeme Yargıçlarının değişen iradelerini yansıtan çok ayrı yorumlara elverişli bir hüküm olduğunu göstermiştir.

Siyasal geleneğin ürünü olan kurallar için de aynı sözler söylenebilir. Daha önce de sözü edildiği gibi, Anayasa, partilerin doğuşu konusunda hiç bir şey söylememiştir. Bununla birlikte partiler anayasanın işleyişi üzerinde çok etkili olmuşlardır. Karşılaştırma yapabilmek için iki örnek verelim. Birleşik Devletler Başkanını halk doğrudan doğruya seçmez. Başkanı her federe devlette halkın bu iş için seçtiği bir seçmenler kurulu seçer. Halk kendi partisinin adayına vermek istediği zaman, seçmenler kuruluna kendi par-

tisinden olan kimseleri seçer ve onlar da daha sonra oylarını o partinin adayına verirler. Gerçi Federal kanunda[28] seçmenler kurulu üyesini oy'unu parti adayına vermeye zorlayan hiç bir hüküm bulunmamaktadır. Ama, seçmenler kurulu üyesi siyasal bir yükümü altında bulunduğu için böyle davranmak zorundadır. Seçmenler kurulu üyesinin tek ödevi budur ve bunu yerine getirmek zorundadır, ödevini yaptıktan sonra üyelik sıfatı hemen sona erer. Kongre'nin iki Meclisindeki oy verme sistemlerinin de çok farklı olduğu sanılmasın! Hemen hemen her Senatör ve Temsilci bir parti etiketi altında seçilir ve iki ya da altı yıllık görev süresi içinde bir partinin üyesi olarak kalır. Ama gene de her konuda partisinin çoğunluğu ile aynı yönde oy kullanmak ya da kendi partisinden olan Başkanın her önerisini desteklemek zorunda değildir, seçmenleri de onun böyle bir yükümü olmadığını bilirler. Gerçekte, oylamaların birçoğunda, Cumhuriyetçi azınlık, Demokrat çoğunlukla aynı yönde oy kullanır ya da tersine, Demokrat çoğunluk Cumhuriyetçi azınlığa katılır. Demek ki Amerikan parti sistemi yalnız bir konuda, yani partinin başkan adayını Beyaz Saray'a yerleştirme konusunda mutlak bir parti disiplinini gerekli görmektedir. Çünkü başkanlığı ele geçirmek partiye güç sağlamak bakımından çok önemli sayılmaktadır. Oysa, partiler kanun koyulması ya da Başkanın programının kabul edilmesi gibi işlere aynı önemi vermezler. Onun için de partiler üyelerinin Kongre koridorlarında bir dereceye kadar serbest kalmalarını hoşgörü ile karşılarlar. Görülüyor ki, gelenek kuralları da hukuk kuralları gibi açık ve seçik biçimde belirtilmelerine ve dayandıkları düşüncenin ve manevî unsurun gücüne göre katı ya da yumuşak olabilirler.

FRANSIZ ÖRNEĞİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA

Daha geniş bir karşılaştırma da kesin olarak gösteriyor ki hükûmet üzerindeki denetim en sonunda hukukî değil, siyasî nitelikte müeyyidelere dayanmaktadır. Birleşik Krallık ile Birleşik Devletlerdeki anayasalar zamanın ve olayların akışına karşı durabilmişler ve işleyebilmişlerdir. Bu da anayasaların topluluğun muvaffakatına dayanmalarından ve topluluk içindeki birliğin, bölünmelere daha ağır basmasından ileri gelmiştir. Ama bu görünüm

[28] Bununla birlikte, bazı federe devletler yasalarına başkanlık seçimlerinde seçmenlerin sayılarını sınırlayan bir takım kurallar koymuşlardır.

tersine çevrilince bakın görün neler olur. Bölünmeler birleşmeden çok olunca, anayasallaşma yerleşemez, hatta, bu durumda anayasa bile tam anlamıyla işleyemez. Nitekim, siyasal dayanakların olmadığı bir yerde, hukukî üst yapı çöker ve iş çığırından çıkar.

Fransa'nın başından geçen olaylar bunun güzel bir örneğidir. 1789 Devriminin patlak verişinden bu yana, o ülkede en azından on dört[29] anayasal rejim denenmiştir. Bazıları pek kısa sürmüştür bu rejimlerin. En uzunu, Üçüncü Cumhuriyettir, 1875'den 1940'a kadar sürmüştür ve sonunda askerî çöküşün darbeleri altında yıkılmıştır. Dördüncü Cumhuriyette ise, bir anayasanın ortalama ömrü, on üç yıl olmuştur. Bu olayların nedenleri yalnız Fransızların işletmeye çalıştıkları hükûmet sisteminin niteliğinde aranmamalıdır. Yukarıdaki sayılardan da açıkça görülebileceği gibi, çeşitli anayasal tecrübeler geçirmiş Fransa'nın şimdiye kadar kendi ihtiyaçlarına uyacak bir anayasa tipini bulmuş olması gerekirdi. Gelgelelim şimdiye kadar kabul edilmiş bulunan müesseselerin hiç biri varlığını sürdürecek ve gelişecek derecede halkın desteğini kazanamamıştır. Bu bakımdan yürütme üstünlüğü, yasama üstünlüğü ve kabine sistemi arasında bir ayrılık yoktur, hepsi için aynı şey olmuştur. 1958 tarihli de Gaulle Anayasanın da pek dayanıklı olacağı söylenemez. Çünkü, o anayasa bir adama göre yapılmıştır; onun gücü ve etkisi sürdükçe yaşayacaktır; onun yerine aynı kişilikte ve aynı güçte bir kimse geçemezse, o anayasanın ömrü, ondan sonra (yani de Gaulle'den sonra) pek uzun olmayacaktır.

Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyetler döneminde, Fransa'daki siyasal hastalığın temel nedeninin hükûmet yapısından daha derinlerde bulunduğunu kim olsa görürdü. Bazıları, daha gerçekci davranarak suçu parti sistemine yüklemek istemişlerdi, onlarca bunalımı mahallileştiren ve anlaşmayı güçleştiren şey, parti sistemindeki karışıklık ve partilerin iç çekişmeleri idi. Ama, şu da var ki, parti sisteminin kendisi, bir neden olmaktan çok bir sonuçtu. Çünkü parti sistemindeki bu karışıklık ve kargaşa da daha önemli bir hastalığın belirtisiydi. Bu hastalık Fransız toplumundaki düşünce ve çıkar ayrılıklarından ileri gelmektedir, bunların çok oluşu ve birbirleriyle kesişmeleri toplumda geniş kapsamlı ve uzun süreli birleşmelere imkân vermemiştir. Fransız Devrimi, İngiliz Dev-

---

[29] 1940-44 yıllarındaki Vichy rejimini bunların dışında tutuyorum, çünkü o hükûmet Almanya askerî işgali altında kurulmuş kukla bir hükûmettir.

riminden sonra olmuştur, ama ardında da zamanın hâlâ silip atamadığı izler bırakmıştır. Eski düzenin temsilcileri güçlerini yitirmişler ama, ezilmemişlerdir. Soylular (aristokratlar) ve otoriter eğilimli öbür kimseler, gösterişsiz cumhuriyeti ve onun geveze, çenesi düşük demokrasisini küçümsemişlerdir. Disiplin içinde yetişmiş ordu önderleri de politikayı bir kargaşalık, bir başı bozukluk saymışlardır. Onlar yurtsever Fransızlar olarak, savunmaları gereken rejime karşı çok kez bağlılık göstermemişlerdir. Geleneksel düzenle özdeşleşmiş olan Kilise de, lâik devlete ve akılcı felsefelere kendini ve doğma'larını (nâslarını) tedirgin eden bir rakip gözüyle bakmıştır. Fransızlar sanayileşmenin zorladığı ekonomik değişmeyi, Amerikalılar, İngilizler, Almanlar ve Japonlar gibi toplума iyice sindirmesini bilememişlerdir. Fransızların bir çoğu büyük işletmeleri sevmezler. Gerçekte bireycidirler, onun için de, ister tarım ve ticaret ister imalât alanlarında olsun, hep küçük işletmelerden hoşlanırlar. Önce esnaf ve zanaatkârdırlar, sonra fabrikatördürler. Büyük bir kuruluşa, örgüte girmek zorunda kalınca, bireycilikleri onları güçsüzleştirir ve birbirleriyle uyuşamazlar. Onun için de, geriye giderek ve teslimiyet göstererek otoriter bir sistemi benimseyiverirler— şahidi de Ordu, Kilise ve İmparatorluktur. Geniş çaplı demokratik örgütlenmeyi de henüz bulmuş değillerdir. O yüzden, Fransa'da, yalnız hükûmet istikrarını değil, anayasal muvaffakatı sağlamak için de gerekli çoğunluklar bulunmamaktadır. Orada hep —itirazcı— olumsuz çoğunluklar baskın çıkmaktadır.[30] Belli bir düşünceden, belli bir şeyden yana olan olumlu çoğunluklar kolaylıkla sağlanamamaktadır. Demek ki Fransa'da bu koşullar altında yarışmayı sağlayan etkenler işbirliği sağlayan etkenlerden daha ağır basmaktadırlar. Çıkarlar, baskı grupları, örgütler ve partiler aralarında çekişip dururlar — ne var ki bu çekişmeler bölünmeleri, ayrılıkları önleyecek ve grupları daha geniş uzlaşmalara ulaştıracak bir biçimde olmamaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki anayasayı, kanunun sınırlamalarını, iktidarın değişen çoğunluklar arasında düzenli bir biçimde el değiştirmesini ve geri kalan herşeyi gene politika belirlemektedir. Devlet yönetimi yönünden insanoğlunun esenliği, mutluluğu ya da yıkımı siyasal sürece dayanmaktadır.

[30] 1946'da Dördüncü Cumhuriyet Anayasasının kabul edilişi sırasında kütüğe yazılı seçmenlerin yalnız azınlığı oy kullanmıştır. Seçmenlerin çoğunluğu, Anayasa'ya karşı oy kullanmışlar da hiç kullanmamışlardır.

Halk yöneticilere verdiği iktidarı hangi siyasal yöntemden yararlanarak denetleyebilir? İktidarı yöneticilere emanet etmiş olan halk topluluğu yöneticilerin iktidar sınırlarını aşmıyacaklarına nasıl güvenebilir? Altıncı ve Yedinci Bölümlerde tartışılan olaylarla bu konuda okuyucuya bir ipucu verilmiştir. Ortaçağda kilise adamlarının ve yeniçağda işadamlarının devlet iktidarını sınırlamak için giriştikleri çabalar sonunda ortaya birbirleriyle yarışan müesseseler çıkmıştır ve bunlar da çıkarları eyleme geçirererek ve bireyleri kendilerine bağlayarak devlete rakip olmuşlardır. Bu girişimlerin gerçek özelliği de, bunların toplumda, ama onun siyasal çerçevesi dışında devlete karşı koyabilecek bir birlik kurma çabasında toplanmıştır. Dualizm uyuşmazlığa, bu uyuşmazlık da çatışmaya yol açınca, toplum düzenindeki birliğin gücü de giderek siyasal düzene sığınılarak pekiştirilmiştir. Oysa buna düzeltici bir çözüm bulunmasaydı, devlet toplumdaki müesseselerin hepsinden üstün olurdu, ve bu da iktidarın zorbaca ve kötüye kullanılmasına yol açabilirdi. Siyasal iktidarı içerden değil, dışardan sınırlayan yeni çözümün sırrı da buradadır; yani bu çözümden amaç, devleti dıştan değil içten denetleyerek onu yurttaşlar bakımından güvenilir bir duruma getirmektir.

Sınırlama ve denetleme işi ustalıkla yapılmıştır. Bunları öneren görüşün çeşitli safhaları bulunmaktadır. Birinci safhaya göre ister yöneten ister yönetilen durumunda olsun, devlet ona üye bulunan herkesin devletidir. Bu ise yöneticileri devletle bir tutan ve halkı yöneticilere bağlı, onların uyruğu sayan otoriter, elitçi görüşün reddedilmesi demektir. Tersi görüş *republic*[31] ve *commonwealth* gibi iki ünlü kavramda toplanmıştır. Gerçekte her ikisinin de anlamı birdir, yani devlet herkes bölüştürülmüş bir servet gibi, kamunun malıdır. İkinci safha birinci safhanın bir gereği, onun bir sonucudur. Eğer devlet, hem yöneteni hem de yönetileni içine alan bütün halkın malı ise, o zaman devletle hükûmet arasında bir ayrılık var demektir. Hükûmetle devlet özdeş değillerdir. Hükûmet halk içinden seçilen, devlet adına iş gören ve devlet otoritesini belli bir süreyle kullanan belli sayıda kimselerden kurulmuş bir örgüttür. Demek ki aynı devlette birbiri i izleyen çeşitli hükûmet-

[31] «Kamu malı ya da nesnesi», anlamına gelen Latince *res publica* sözünden alınmıştır

ler olabilir. Hükûmetler değişebilirse de devlet değişmez, varlığını sürdürür.

Ama acaba hükûmet nasıl değişebilir ve bir grup yöneticinin yerini bir başka grup yönetici nasıl alabilir? Hükûmetler ve yöneticiler politika san'atının en önemli çağdaş katkılarından sayılan bir yolla, yani örgütlü parti sistemi yoluyla değişirler. Yeni ortaya çıkmış varlıklar değildir partiler. Onların köklerine geçmiş yüzyıllarda da rastlanabilir. Nitekim, İ. O. beşinci yüzyılda Thucydides'in Pericles'e karşı giriştiği saldırılarla muhalefet liderlerinin çağdaş hükûmetlere yönelttikleri eleştiriler bir noktada birleşmektedir. Yeni olan bir şey varsa, o da partilerin siyasal süreç içindeki şimdiki durumları ile onlara karşı takınılan şimdiki tutumdur. Yakın zamanlara gelinceye kadar parti örgütlerine iyi gözle bakılmamıştır. Parti, devletin birliğini tehlikeye düşüren bir örgüt sayılmıştır. İnsanlar zorba krallara karşı koyabilmek düşüncesiyle birleştikleri için, bir birleşme unsuru sayılan parti de ihanet yuvası olarak damgalanmıştır. Kilisenin ikiye bölünmesinde de suç gene partilerin üstüne atılmıştır. Genellikle partiye kötü ve hiç de hoş olmayan anlamlara gelen hizip adı verilmiştir. Nitekim, Washington hem daha toyluk çağını süren bir Birliği korumak kaygısıyla hem de o günlerde kafasına hakim olan düşüncenin etkisiyle, Ayrılış (Veda) Söylevinde şu önemli uyarmayı yapmıştır :

> 'Sizlere daha önce özellikle coğrafî ayrılıklar üzerine kurulacak olan partilere değinerek, onların Devlet içindeki tehlikesinden söz etmiştim. Şimdi de izin verirseniz bu konuya daha geniş bir açıdan bakarak, sizleri parti ruhunun zararlı etkileri üzerinde pek ciddî olarak uyarmak istiyorum. Bu ruh... boğulmuş, kısılmış ya da bastırılmış olarak değişik biçimler altında bütün hükûmetlerde vardır; ama en kötüsü halk yönetimlerinde görülür ve o yönetimlerin gerçekte en amansız düşmanı da budur. Öç alma duygularıyla bilenmiş hiziplerin sırayla birbirleri üzerinde egemenlik kurmaları, parti muhalefetinin doğal sonucudur, bu hizipleşme ve bölünme yüzünden başka başka çağlarda ve başka başka ülkelerde en büyük kötülük işlenmiştir, hizipleşme denilen şey korkunç bir zorbalığın (despotizmin) tâ kendisidir. Ama bu gittikçe daha resmî ve daha sürekli bir zorbalığa döner. Bundan doğacak kargaşa ve karışıklıklar da giderek

insanları tek kişinin mutlak iktidarında güvenlik ve barış aramaya iter... Hür ülkelerde partilerin Hükûmetin denetlenmesinde ve hürriyet ruhunun canlandırılmasında yararlı olduklarına dair bir düşünce ve inanç vardır. Bazı kayıt ve şartlarla bu düşüncenin doğru olduğu söylenebilir, nitekim monarşik yapılı hükûmetlerde, yurtseverlik duyguları, parti ruhunu tutmasalar, ondan yana olmasalar bile, gene de bu ruhu hoşgörerek ona keyif bağışlayabilirler. Gelgelelim tamamen seçimle kurulmuş halka dayalı, demokratik nitelikteki hükûmetlerde, bu ruh öyle özenilecek ve körüklenecek bir ruh olmasa gerek.

Washington'un gününden bu yana demokratik ülkelerdeki siyasal gelişmeler partilerin ve onların değerleri üzerinde büsbütün ters sonuçlar doğurmuştur. Hiç kimse çeşitli partilerin bulunduğu bir hükûmet sistemi içindeki kusurları ve tehlikeleri görmemezlik edemez, ama ne var ki siyasal hürriyeti sağlayacak bundan daha üstün bir yöntem de henüz bulunmuş değildir. Çağdaş dünyanın büyük bir bölümünde bu düşünce öyle güçlü biçimde benimsenmiştir ki bugün artık bir hürriyet rejimini bir diktatörlük rejiminden ayırt etmek için birden çok partinin varlığı önemli bir ölçü sayılmaktadır. Çünkü seçme yapma olanağının bulunduğu yerde hürriyet, bulunmadığı yerde de zor vardır. Bunun için de devletin niteliği değerlendirilirken, birden çok partinin hoş görülüp görülmeyeceği en önemli ölçü olmaktadır. Parti politikası ile hürriyet ilkesi arasındaki bağlantı incelenince, iki ve çok partili sistemler arasındaki ayrılığın, tek-partili bir yönetim ile çok partili bir sistem arasındaki ayrılıktan daha az önemli olduğu görülür. Gerçekten sözün bir anlamı varsa, bu «tek-parti sistemi» sözü, yanlış bir sözdür. Çünkü parti bütünün bir parçası olarak tanımlanır ve onun için de bununla bir alternatifin ve muhalefetin varlığı anlatılmak istenir. «Tek-parti devlet»inden söz etmek çelişik deyimler kullanmak demektir. Böyle bir devlet, ister faşist, ister komünist olsun, başkenti ister Moskova, Madrid, ister Bükreş ya da Lizbon olsun, onda bir iktidar tekeli görülür. Ona diktatörlük demek yerinde olur.

İKİ YA DA ÇOK PARTİ ZORUNLUĞU

İki ya da çok partiyi içine alan, gerçek bir parti sistemi, siyasal olgunluğa erişmede önemli bir adım olmuştur. Tarihsel yönden

çağdaş parti seçmen kütlesinin genişlemesiyle ortaya çıkmıştır. Gerçekten, partiyi doğuran seçmen kütlesi olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda seçme hakkı genişleyince, önceleri daha çok yasama meclislerindeki kliklere dayanan parti örgütleri, sayısı gittikçe artan seçmen kütlesini harekete geçirmek ve kendi çevresine toplamak işine girişmişlerdir. Bunun üzerine partiler yeni bir özellik kazanmaya başlamışlardır. Partiler büyük yurttaş topluluğu ile yasama meclisindeki temsilcileri birbirine bağlayan kütle örgütleri oluvermişler; kendilerine özgü müesseseler kurmuşlar; seçimleri kazanmak ve mücadele edebilmek için malî yardım istemiye başlamışlardır. Böylelikle partiler gerçek bir ihtiyacı karşılar olmuşlardır. Çünkü partiler olmasaydı, milyonlarca yeni seçmen dağınık, örgütsüz bir yığın olarak kalacak, amaçlarını açık seçik dile getiremeyecek ya da önlerindeki sorunları tartışmak olanağını bulamıyacaklardı. Bunu daha güçlü bir dille söylemek gerekirse, denilebilir ki, seçmenler partilerin aracılığıyla akla uygun ve tutarlı bir eyleme girmek olanağına kavuşmuşlardır.

Birden çok partinin şart oluşu parti sistemi anlayışının en önemli unsurudur. İşte, siyasal süreç içinde eleştiriyi ve muhalefet hakkını o sürecin meşrû ve gerekli unsuru haline getiren şey de budur. İngiliz hükûmeti bu durumu eşsiz bir deyimle sembolleştirmiştir. O ülkede Bakanlar Kurulu resmen Majestenin Hükûmeti diye adlandırılmıştır. Bunun gibi muhalefet partisine de Majestenin Muhalefeti denilmiştir. Muhalefet partisinin ödevi, çoğunluk partisinin Tac adına yaptığı işlere gene Tac adına muhalefet etmektir. Bu ilginç anlayışın sonunda kurulu otoriteye karşı direnme — söz çerçevesinde kalıp, eyleme dökülmedikçe — anayasal düzenin alanı içine alınmış ve onun koruması altına sokulmuştur. Artık hükûmeti değiştirmeye uğraşan insanların ihtilâl yapmalarına bir gerek yoktur. Artık siyasal iktidarın zorbalığını önleyebilmek için, devletin dışında ona karşı duracak müesseseler kurmak da gereksizdir. Çünkü çok güçlü bir hükûmetin elindeki yetkilerin iki ya da çok parti sistemiyle sınırlandırılması siyasal düzene yerleşmiştir ve onun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Muhalefet görevini yerine getiren parti (ya da partiler) kapitalizm dönemindeki endüstri ve sermaye patronlarının ya da daha eski yüzyıllardaki papa ve kardinallerin yerlerini almışlar ve çağımızda onların birer eşi olup çıkmışlardır. Ama iktidarın kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla siyasal düzenin dışından değil de içinden tedbirler alınmaya kalkı-

şılırsa, devletin hem toplumla olan ilişkisi hem de kendi niteliği önemli biçimde değişikliğe uğrar. Hürriyet ne hukukçuların tanımladıkları gibi sırf hukukî bir kavramdır, ne de Robert M. MacIver'in kabul ettiği gibi, pluralist nitelikteki[32] bir toplumun ürünüdür. Çağımız devletinde hürriyet siyasal bir temele dayanmaktadır. İki ya da çok parti sistemine yer vermektedir ve varlığını da onlarla sürdürmektedir.

AYRINTILAR ÜZERİNDE BİLGİLER

Böyle söylüyoruz ama, bununla iktidar partisi ile muhalefet partisi arasındaki ilişkinin karmaşıklığını tüm ayrıntılarıyla incelemiş olmuyoruz. Bu ilişkinin özelliğini iktidar partisinin ona muhalif olan partileri ortadan kaldırmaması; ve muhalefet partilerinin de muhalefet ederken, çoğunluk iradesine uymaları meydana getirmektedir. Sistemin bir özelliği olarak iki taraf da bilir ki bu sistemde bir muhalife, bir rakibe ihtiyaç vardır. İki taraf gene bilir ki zamanı ve sırası gelince bu sistemde kendilerine iktidardan adil bir pay düşecektir. Onların «yaşa ve yaşat» ilkesini benimsemelerinin nedeni budur. Elbette, bu, iktidara geçmeye hazırlanan partilerin her konuda birbirlerinden ayrıldıkları, anlaşamadıkları anlamına gelmez. Partiler arasında belli konularda onların aralarındaki ayrılıkları ortadan kaldıracak bir anlaşmanın olması gerekir. Bu sözler de açıkca gösteriyor ki, partiler arasındaki anlaşma onların bağlı bulundukları sistemin temel özelliklerini kapsayacak nitelikte olmalıdır. Bu da, bu bölümde daha önce açıklandığı gibi, bir siyasal araç olarak anlaşılması gereken anayasanın değişik biçimde tanımlanmasından başka bir şey değildir. Anayasada partilerin üzerinde anlaştıkları ilkeler ve yöntemler bulunur. Buna karşılık, partiler de kendi isteklerini içeren ve onların varlıklarını koruyan anayasal sisteme destek olurlar. İhtilâlci bir parti ise, hiç kuşkusuz, bu temel ilkelerin hepsi i reddeder ve anayasal sistemi içerden ya da dışardan çökertmek için çalışır.

Birbirine muhalif partilerin, aralarındaki ayrılıkları ortadan kaldırmaya hazır oldukları, dış politika alanında daha açık ve seçik biçimde görülebilir. Dış ilişkiler ülke içindeki birliğe çok özen

---

Bu terimin anlamı için bkz. Bölüm 2, s. 54-60, Bkz. MacIver, *The Web of Government* (New York The Macmillan Company, 1951), Chapts. 8, 13.

göstermeyi gerektiren bir hükûmet işidir. Bir hükûmet uluslararası işlerde devleti temsil ederken genellikle topluluk içindeki birlik, bağlılık ve dayanışma duygularından yararlanmasını bilir. Onun içindir ki, iki partili sistem içinde yürütülen bir dış politika, iki partili sistem içinde yürütülen bir iç politikadan daha kolay uygulanabilir. Barış döneminde bu daha açık görülür. Ama savaşta yani devletin varlığı söz konusu olduğu sırada ve birlikten kuvvet doğar duygusunun çok kabardığı dönemlerde, bu durum daha açık ve seçik biçimde göze çarpar.

Parti sisteminin özelliği daha başka düşünceleri de akla getirmektedir. Yukardaki paragraflarda yapılan açıklamalar da göstermiştir ki, iki ya da daha çok partinin yanyana bulundukları yerlerde, partiler aynı anayasa çerçevesinde iş görürler ama, siyasal iktidar için de birbirleriyle yarış ederler. Bu, partiler için doğal olan bir şeydir. Başka söyleyişle bu, partilerin bazı konularda işbirliği yaptıkları bazı konularda yarıştıkları anlamına gelir ki, işte kitabın ikinci bölümünde tartışılmış olan sorun'un özü de budur. Kitabın ikinci bölümünde insanların ve onların kurdukları grupların işbirliği ve rekabet gibi hem birbirleriyle çelişen hem de birbirini bütünleyen toplumsal ilişkilere girdikleri belirtilmişti. Partilerle anayasanın ilişkisi, hükûmetle (iktidarla) muhalefetin, hürriyet ve anayasallaşmaya karşılıklı katkılarda bulunmaları, işbirliği çerçevesinde yürütülen rekabete bir örnektir. Grupların oluşu ve toplumun gelişmesi de gene siyasal süreç içinde etkinlik gösteren aynı güçlerle açıklanmaktadır.

OLİGARŞİNİN «DEMİR KANUNUN»DAKİ BOŞLUKLAR

Burada ileri sürülen görüşe karşı çıkılmıştır; eğer bu karşı çıkış doğru, geçerli bir çıkış ise, o zaman bu görüş kökünden sarsılacak demektir. Yönetileni yönetici bir elit'in (seçkinlerin) buyruğu altına sokan doktrinlere karşı çıkan hürriyet ilkesi, yönetilenlerin yönetenleri denetlemeleri gerektiğini ve denetleyebileceklerini açıklamaktadır. Bunun gerçekleşmesi için de, çoğunluğun azınlığı denetleyebilmesi gerekmektedir. Ama acaba çoğunluk bunu yapabilir mi? Bu soruya verilen karşılıkta çoğunluğun bunu yapamıyacağı belirtilmiştir. Etkili bir düşünce okuluna bağlı yazarların görüşüne göre her toplumsal iş ve eylem bir örgütü gerektirir; örgüt önderliği getirir; önderler de onları izleyenleri buyrukları ve kumandaları altında tutarlar. Şimdiye değin hep böyle olagelmiştir bu,

bundan sonra da hep böyle olacaktır. Bu okulun çağdaş kurucuları arasında iki İsviçreli tanınmış yazar vardır.[33] Onlardan biri, Vilfredo Pareto'dur ve bu yazar şöyle demektedir: «Gerçekten, genel oy olsa da olmasa da, toplum hep bir oligarşi eliyle yönetilir ve bu oligarşi halk iradesine dilediği biçimi vermesini bilir». Öteki yazar «Oligarşinin demir kanunu» diye adlandırıldığı kanunu açıklayan Roberto Michel'dir. Bu konudaki ana düşünceye göre iktidar her insan topluluğunda ister istemez bir azınlığın elinde toplanma eğilimini gösterir. Üstün azınlık kuvvet kullanarak, korku salarak, etki ve baskı kurarak, propaganda yaparak halk yığınlarına kurnazca egemen olur ve onları sindirir. «Çoğunluk yönetimi», «halka karşı sorumluluk», «halk egemenliği», ve buna benzer sözler kurnaz yöneticilerin bilgisiz, alık kişilerin kafalarına doldurdukları yalanların, aldatmacaların birer örneğidir.

Bu görüş birçok taraftar toplayacak kadar akla ve gerçeğe uygun bir görüştür. Nitekim, insanların kurdukları her türlü müessesede oligarşik yönetim örneklerine pek bol rastlanmaktadır. Bu bir gerçektir. Örneğin, kiliselerin, rahipler sınıfının, orduların, donanmaların, üniversitelerin, ortaklıkların, sendikaların, hükûmetlerin, siyasî partilerin, kamu hizmetlerinin —ve benzerlerinin— belgeleri incelenecek olursa bunlarda da az çok birbirini andırır biçimlerde aynı egemen, yönetici klikler, iktidar tekelleri ve otokratik şeflikler görülebilir. İnsanoğlunun toplumsal tarihi insanları zorbalığın elinden kurtarmak, onları özgür kılmak için girişilmiş çeşitli ayaklanmalar ve başkaldırmalarla doludur, ama ne var ki bu eylemler her zaman tasarlanan ve beklenen sonuçları vermemiştir. İsa'nın İncil'i Roma'nın gücüne bir meydan okuyuştu. Öğretisi barışçı ve eşitçi; siyasal ülküsü ise, anarşikti. Ama daha sonraki yüzyılda kilise iktidarla (devletle) birleşince onu sürdürebilmek için ne gerekirse yapmış ve elinden geleni yanına koymamıştır. Fransız devrimi de başlangıçta hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerine sarılmıştı. Ama bu Devrim dünyaya yeni bir hürriyet getireyim derken getire getire bir asker otokratı, Napolyon'u getirmiştir. Birçok ülkücünün insan hürriyeti için bir dönüm noktası olarak selâmladığı Bolşevik Devrimi de bir vakitler övgülerle karşılanmıştı. Gelgelelim Stalin'in o katı, acımasız yönetiminin örsünde yeni bir zorbalığın zincirleri dövülmüştür.

---

[33] Aynı görüşte olan çağdaş bir yazar da James Burnham'dir. Bkz. Yazarın *Managerial Revolution* ve öteki eserlerine.

Bütün bunlardan ne sonuç çıkmaktadır? Acaba insanoğlunun kurduğu hükûmetlerin büyük çoğunluğu hep oligarşik nitelikte mi olmuştur? Yoksa bunların çoğu bir hürriyet akımı olarak başlayıpta sonradan mı tam tersi bir duruma dönmüşlerdir? Şimdiye kadar söylenenlerde bir gerçek payı var, doğrudur bunlar, inkâr edilemezler. Ancak, ne var ki, Michels bir «demir kanun»dan söz ederken, onun her yerde uygulanabileceğini belirtmiştir. İnsanoğlunun kendine hizmet edecek müesseseleri kurması biçiminde beliren geniş bir tecrübe alanını Michels, böyle tek ve kapsayıcı bir formül içinde toplamaya çalışmıştır. Gelgelelim onun bu çabası da, bütün öteki benzerleri gibi, yanlışlıktan, eksiklikten ve abartılmaktan kurtulamamıştır. Çünkü her türlü siyasal ve başka nitelikte örgütün, ister istemez oligarşik olduğu ve olması gerektiği doğru değildir. Her yerde askerlik ve kamu hizmeti gibi yukardan aşağıya doğru otoriter bir biçimde kurulmuş olan iki hizmetin dışında, müesseselerin hepsinde üyelere bazı durumlarda müesseseyi doğrudan doğruya denetleme olanakları tanınmıştır. Gerçi Pareto ve Michels'in Anglosakson ülkelerinin devlet konusunda sağladıkları demokratik başarıları yakından bilmemelerine, tanımamalarına o kadar şaşılmaz ama, onların kendi ana vatanları olan İsviçre'nin geleneklerini görmemezlikten gelmeleri doğrusu pek bağışlanamaz. İnsan bir an için demokratik hükûmetlerde eksiklikler bulunduğunu ve bunların henüz kendi ülkelerinin yüksek düzeyine tam anlamıyla erişemedikleri i kabul edebilir. Ama insan tutupta, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İsviçre, Norveç ya da Yeni Zelanda gibi irili ufaklı ülkelerde elde edilen başarıları bunlar düzmecedir ve aldatıcıdır diye kaldırıp atamaz, atarsa gerçeği bozmuş ve zorlamış olur.

Herhangi bir toplulukta iktidarın birkaç kişide toplanma eğilimi göstermesi ve genellikle otoritenin bir azınlık eliyle kullanılması, demokrasi olanağını ortadan kaldıramaz ya da onun gerçekliğini çürütemez. Otorite hangi yolla elde edilmiştir, hangi koşullar altında kullanılmaktadır ve hangi biçimde el değiştirmektedir, işte diktatörlükle hürriyet, sorumlu iktidarla sorumsuz iktidar arasında en önemli ayrılık da bundan doğmaktadır. İktidar başındakiler belli süreler içinde yapılan seçimlere girmeyi göze alırlar, hür basının saldırı ve eleştirilerini yanıtlamak zorunda kalırlarsa, iktidarın niteliği de artık —yalnız dıştan değil içten de— değişikliğe uğrar. Çoğunluk yönetimi ve halk denetimi gibi deyimler öyle büsbütün anlamsız ve boş deyimler değildir. Yurttaşlarını bu ilkelere inan-

maya çağıran bir sistem bu inançlara canlılık kazandırmış olur, çünkü insanlar, hükûmetlerin onların iş ve güçleriyle candan ilgilenmesini isterler. Bundan başka, iki ya da çok parti sisteminin oligarşinin «demir kanunu» üzerinde aşındırıcı bir etkisi vardır. Faşist ya da komünist tek partili bir devlette — ya da aynı amaçla kurulmuş bir iktidar tekelinde — otoriter olmak pek zor bir iş değildir. Ama bir seçme yapma olanağının bulunduğu, yani halkın bir başkasını seçebildiği yerde böyle bir olanağın var olması, oligarşiyi engellemek ve durdurmak için yeterlidir. Partinin karşısında onun taraftarlarını parti önderliğine başkaldırmaya kışkırtan bir rakibin bulunması yönetici kliğin başını derde sokabilir. Polis devleti dışında, bu gibi başkaldırmaları bastırmak da pek kolay değildir. Oligarşinin demir kanununu sistemli bir biçimde açıklayanlar yarışan örgütler arasındaki karşılıklı etkilere pek özen göstermemişlerdir. Çünkü insanları seçme olanağı kadar özgürleştiren bir şey yoktur.

KAMU HÜRRİYETLERİ

İki ya da daha çok parti arasında seçme yapma ve anayasa çerçevesinde hükûmete muhalefet etme olanağının bulunduğu bir yerde, oligarşinin gücünü ortadan kaldıran ya da onu azaltan belli hürriyetler vardır. Toplanma, dernek kurma hürriyetine ve eleştirme hakkına dokunulmadığı zaman halk devletin buyruğu altına gireceği yerde devlet halkın denetimi altına girebilir. Toplanma ve dernek kurma hürriyeti olmazsa aynı düşüncede olan kimseler iktidara karşı birleşemezler ve bir grup kuramazlar. Eleştirme hakkı olmazsa, burada incelenen, kamu sorunları gerçek bir biçimde tartışılıp eleştirilemez. Bu haklar kişiye dokunulmasını ya da kişinin düşüncesine kilit vurulmasını önleyen hürriyetlerle desteklenmiştir. Kişinin haksız tutulmaması, gizli yargılanmaması, mallarının elinden zorla alınmaması, ona eziyet ve işkence yapılmaması, işte bunlar ve benzeri güvenceler kişi hürriyetini koruyan güvencelerdir. Genellikle düşünce hürriyetiyle ilgili bulunan haber alma hakkı, sansür yasağı, dilediğini okuma hakkı ve söz hürriyeti gibi haklar da aynı derecede önemlidirler.

Hür toplumun değerlerini el üstünde tutmasını bilen kimseler için bu çeşit haklar tıpkı solduğumuz hava gibi zorunlu ve vazgeçilmez bir şeydir. Bunların nedenleri eski ve yeni, her polis devleti yıllıklarında ve insanoğlunun uzun ve pürüzlü düşünce geli-

şimini anlatan belgelerde açıkca yazılmıştır. Eğer muhalif azınlıklar ve kişiler apaçık gerçekler uğruna geçmişteki iktidarla çatışmamış olsalardı, bugün Amerika Birleşik Devletlerindeki Haklar Bildirisi ya da onun bir başka demokraside görülen eşi meydana gelemezdi. Eğer atalarımızdan bazıları alışılmamış düşünceleri ortaya atmasalardı ya da yerleşmiş gelenek ve göreneklere karşı çıkmamış olsalardı, ne teorik ne de ampirik bilim alanında çağdaş başarılarımızın hiç birini elde edemez ve toplum halinde yaşama yöntemlerimizde hiç bir gelişme sağlayamazdık. Gerçekten, Atinalı suçlayıcıların önünde yargılanan Sokrat'ın; Pilate'ın önüne çıkarılan İsa'nın; Arapların yaktıkları İskenderiye kitaplığının; bilimsel yöntemleriyle çağlarının dinsel bağnazlıkla pekiştirilmiş olan gerçek dışı olgularını yıkan Roger Bacon, Kopernik, Galile ve Darwin'in; havrasından kovulan Spinoza'nın; boş inançların, büyülerin ve «büyücülerin» yıkılıp yakılmasının; Joseph Stalin, Joseph Goebbels'in propaganda ve kovuşturmalarının ve Japonların düşünceyi denetleyen denetçilerinin arkalarında bıraktıkları anılar —insanları cezalandırmakla düşüncelerin yok edilemiyeceğini ya da yaşatılamıyacağını gösteren yararlı ve uyarıcı örneklerdir.

Siyasal hürriyet bu hürriyetlere bağlı olmakla birlikte, hürriyetleri devletin yapısına tıpatıp uydurmak kolay bir iş değildir. Düzen tutkusu, çok ileriye götürülürse otoriter sisteme dönüşebilir; hürriyet isteği ya da tutkusu da öyledir; o da aşırılığa kaçabilir. Her hak bir sorumluluğu içerir, toplumda mutlak ve istisna tanımayan hiç bir hak yoktur. Ceza kanunlarına ölüm cezasını koymuş ve savunma politikasında mecburî askerliği kabul etmiş devletlerde kişinin yaşama hakkı bile ortadan kaldırılabilir. Söz hürriyeti için de bu böyledir. Kolumu sallama hakkım başkasının burnunun başladığı yerde biter; söz hürriyeti de öyle, o da başkalarının söz hürriyetinin, konuşma hakkının başladığı yerde sona erer. Öyleyse, yayın yoluyla hakaret ve iftiraları, açık saçık yayınları ve zor kullanmaya itme eylemlerini yasaklayan kanunlar koyulması uygundur.

Bu hakları tanımlamanın güçlüğü yetmiyormuş gibi buna bir de onları uygulama güçlüğü eklenmektedir. Yurttaşın hakkını, ya başka yurttaşlar ya da kendi hükûmeti çiğneyebilir. Onun için, kişinin hakları hem hükûmet tarafından korunmalı hem de hükûmete karşı korunmalıdır. Hükûmet müesseseler ya da organlar yoluyla, hakları nasıl etkilerse, haklar da hükûmeti öyle etkilerler. Bu mües-

sese ya da organların işleyişleri, yönetim kadrolarının kuruluşu, geliştirecekleri teamüller, önünde eğilecekleri, karşı duramayacakları baskılar — işte bütün bunlar sözde hürriyet ile gerçek hürriyet arasındaki ayrılığı tüm inceliklerivle ortaya koyarlar. Öteden beri, kamu haklarını en çok çiğnemiş ve çiğneme olanağı bulmuş organ, yürütme organı — hükûmet olmuştur. Mutlak monarşi rejimlerinde bu böyle olmuştur, çağdaş diktatörlüklerde de gene öyle olmaktadır. Kanunları yürüten, silâhlı kuvvetleri, polisi, cezaevlerini buyruğu altında tutan yürütme organı olduğuna göre, bu organ yetkilerini kötüye kullandığı zaman, hürriyete karşı tehlike de elbet hep o kaynaktan doğar.

Bunun içindir ki, siyasal hürriyetin kamu hürriyetleriyle beslendiği ülkelerde, yurttaşların haklarını yürütmenin saldırılarından koruyabilmek için çok kez devletin öteki organlarına — yasama ve yargıya — başvurulmuştur. Ama yasa koyucuların ve yargıçların görevlerine verilen önem ülkeden ülkeye değiştiği için bu müesseselerin tarihi de devletten devlete değişmektedir. Amerika Birleşik Devletlerindeki kurallar (normlar) hiyerarşisine göre kanun Anayasanın altındadır. Anayasada bir Haklar Bildirisi bulunmaktadır, Anayasayı yargıçlar yorumlamaktır,[34] onun için de Amerika'da mahkemeler kamu hürriyetlerini savunan birer kale olmuşlardır. Siyasal etkenler de, bu düzeni pekiştirmektedir. Mahkemeler — özellikle Federal yargı sisteminin başında Yüksek Mahkeme — ağır başlı, tarafsız ve hak gözetir davranışlarıyla Amerikan halkı arasında haklı bir üne kavuşmuştur. Gelgelelim, Kongre ve federe devletlerin yasama meclisleri aynı üne erişememişlerdir. Kamu haklarını koruma açısından yasama organı genellikle yargı organına oranla oldukça az bir çaba göstermiş ve bu hakları sık sık tehlikeye düşürmüştür. Ama, Amerikan demokrasisinde uygulamanın böyle olması onun bütün öteki demokrasilerde öyle olmasını gerektirmez. Genellikle, İngiltere'de durum başkadır. Orada yargıçların toplum içinde büyük nüfuzları vardır, onlara dürüst ve bilgili olmalarından dolayı saygı duyulmaktadır. Ama, öte yandan İngiltere, mahkeme sisteminin karışıklığı, mahkeme harçlarının yüksekliği ve mahkemelerinin yavaşlığı ile pek kötü bir ün yapmıştır. Nitekim İngiltere'de bir haksızlık düzeltilmek istendiği vakit gerçekte pek az kimse somut adaleti elde edebilmektedir. Öte yandan, Parlâmento, İngiliz halkının saygısını kazanmıştır, çünkü bu müessese hiç

[34] Eski Baş Yargıç Charles Eva Hughes, bu görüştedir

değilse kamu hürriyetlerini her türlü kaynaktan gelebilecek saldırılara karşı sürekli olarak korumaktadır. Avam Kamarasında bir üyenin vereceği soru önergesi ile herhangi bir haksızlık, dâva ve yargı yolundan daha kesin ve kolay biçimde giderilmektedir.

Nihayet bir sorun daha vardır ki, o da kamu haklarının uygulanmasını sağlayacak kesin müeyyidenin koyulması ile ilgilidir. Gerçi temel hakları klâsik formüller ve anayasal tanımlar içinde dile getirmek değersiz bir iş değildir ama, bunlar kendi başlarına uygulanamazlar. Anayasaların bir çoğu hürriyetleri en ince ayrıntılarına kadar düzenlemişlerdir, ama uygulamada onların üzerine yazıldıkları kâğıt kadar bile değerleri olmamıştır. Gerçi mahkemeler ve yasama meclisleri zorunlu olmasına zorunludurlar ama, hakları savunmanın tek sırrı onlarda toplanmış değildir. Gene unutmamak gerekir ki müesseselerden sağlanacak yarar da haklardan sağlanacak yarar gibi, değişebilir, örneğin mahkemeler korkarak iş görüyor ve yasama meclisleri de birer düzme kurul biçiminde varlıklarını sürdürüyor, olabilirler. Gerçek odur ki müesseseler ancak halkın büyük bir bölümü onların gücüne inandığı oranda güçlenirler. Kamu hürriyetleri için de durum böyledir. Eğer insanlar haklarını korumaya ve kullanmaya yeter derecede kararlı iseler, o haklar korunur ve kullanılır ve bunun üzerine o işi görecek olan müesseseler kurulur. Ama böyle bir karar ve irade olmazsa, o zaman bu boşluğu ne Mahkeme, ne Kongre ve ne de Parlâmento doldurabilir. Onun için de, bütün kamu hürriyetlerinin kesin müeyyidesi anayasayı ilk meydana getiren ve yürürlüğe sokan aynı ana kaynakta, yani halkın siyasal iradesinde bulunmaktadır. Her toplumda hürriyet insanların kendileri için kazandıkları ve korudukları bir şey olmaktadır.

10

DÖRDÜNCÜ SORUN :

-1- Kuvvetin Birliği ile Kuvvetlerin Ayrılığı Arasında Uyuşmazlık

İKTİDAR, GÖREVLER VE MÜESSESELER. Bundan önceki iki bölümde otoritenin kaynağı sorunu tartışılmıştı, ama otorite sorunu çevresinde beliren güçlükler bu tartışmayla bitmiş değildir. Otoritenin hangi kaynaktan — onu kullanan hükûmetten mi yoksa onu hükûmete veren halktan mı — çıktığı göz önüne alınmasa bile otoritenin örgütlenmesi ve kullanılması sorunu gene de çözülmüş ve ortadan kalkmış olmaz. Tıpkı bir barajda üretilen ve oradan karmaşık bir elektrik nakil hattıyla çevreye dağıtılan elektrik enerjisi gibi, siyasal iktidar akımı da kaynağından alınarak hükûmet işlerinin görüldüğü yerlere ve kanallara iletilir. Bunu yapabilmek için ayrıntılı müesseselerden ve usullerden kurulu bir mekanizmaya ihtiyaç vardır, bu mekanizmanın biçimi çeşitli örneklerden birine uygun olabilir. İşte, sorun da bu örneğin seçilmesi işinden çıkmaktadır.

Sorun'un niteliğini kavrayabilmek için, daha önceki bölümlerde ortaya çıkmış olan bu sorunla ilgili iki noktayı incelemek gerekir. Bunlardan birincisi, halkın devletçe karşılanmasını istediği birtakım ihtiyaçlarının olmasıdır, ikincisi de, iktidarın otorite gibi tanınmaya, benimsenmeye uğraşmasıdır. Bu iki etken aynı sorun'un yükünü birlikte taşıdıkları için giderek birbirlerine yaklaşır ve

önemli bir noktada birleşiverirler. Gerek devletin gördüğü hizmetler gerek otoritenin örgütlenmesi, müesseselerin gelişimi üzerinde aynı derecede etkili olurlar. Örneğin, kanun koyma işiyle kanunu koyan organ — yasama meclisi meydana gelir; adalet işlerinin kurulmasıyla mahkemeler sistemi doğar; posta işlerini posta idaresi yürütür, v.b. İktidarın işletilmesi, harekete geçirilmesi de buna benzer sonuçlar doğurur. Çünkü iktidar da gördüğü işleri sonuçlandırabilmek için müesseselerden yararlanır. Roma Senatosu ve daha sonra Roma İmparatorluğu; İngiliz Monarşisi, İngiliz Parlâmentosu ve Kabinesi; Amerikan Kongresi ve Başkanlığı, Amerikan Yüksek Mahkemesi; Japonların Şogun'u (Başkomutanlığı); Nazilerin Führer'i ve İtalyanların Duçesi; Sovyetler Birliği Komünist Partisinin Merkez Komitesi Presidium'u; işte bütün bunlar toplumda oluşan siyasal iktidarın yürütülmesini ve onun kullanılmasını sağlayan müesseselerin örnekleridirler.

Demek ki hükûmet mekanizmasının biçimi bunu kullananların ihtiyaçlarına ya da bu mekanizmayı kuranların plânlarına göre değişmektedir. Bolluk ve tam istihdam dönemi için uygun olan bir örgüt ekonomik darlık dönemi için uygun olmayabilir. Barışın daha özgür daha rahat havasına uygun düşen bir örgüte savaşın doğurduğu zorunluluklar çeki düzen vermeyi gerektirebilir. Yöneticiler iktidarlarına karşı beliren bir direnmeyi çok geçikmeden harekete geçip önlemek isterlerse, o zaman muhalefet merkezi olabilecek her türlü müesseseyi güçsüz bırakırlar ya da onları büsbütün kaldırırlar. Kararların kolay alınmasını, otoritenin bir merkezde toplanmasını ve alınan kararların üst basamaktan bunları uygulayacak alt basamaklara doğru hiç bir kesinti ya da engele uğramadan ulaşmasını sağlayacak bir haberleşme sistemi kurarlar. Ama anayasa koyucuları hükûmeti frenlemek, onun etkinliklerini kısmak, iktidarın kötüye kullanılmasını önlemek amacını güdecek olursa, o zaman müesseseleri daha başka ilkeler üzerine oturtmaları gerekecektir. Gerçek şu ki, hangi çeşit hükûmet olursa olsun, insanların devletten bekledikleri görevlere uygun düşecek ve siyasal iktidarla hükûmet müesseselerini birbiriyle kaynaştıracak bir mekanizma kurma isteği hiç bir zaman ortadan kalkmayacaktır. Çünkü yurttaşların ihtiyaçlarını karşılayan ve iktidar olgularını dürüst biçimde yansıtan müesseseler gerçekte güçlü müesseselerdir. Ama iktidarın özü boşalır da elde yalnız otoritenin kuru kabuğu kalırsa, vay o müesseselerin haline! Devrimlerin meydana geldiği, yani bir siyasal iktidarın çöbürünün aldığı yerlerde, genellikle hükûmetin

görevlerinde birtakım değişiklikler yapılır ve hükûmet müesseseleri baştan başa elden geçirilir.

MERKEZDEN YA DA YERİNDEN YÖNETİM, KUVVETLER AYRILIĞI YA DA KUVVETLER BİRLİĞİ

Otoritenin birliği ya da ayrılığı sorununu iki açıdan incelemek gerekir. Devlet ülkesinin tümüne egemen olan ve merkezden yönetilen bir hükûmet sisteminde, merkez yönetimiyle küçük birimlere ayrılmış çeşitli yerinden yönetim bölümleri arasında bir nev'i kuvvet ilişkisi bulunmaktadır. Bazı devletlerde yerinden yönetim merkez yönetiminin bir uzantısından başka bir şey değildir, böyle yerlerde yerinden yönetim kademelerinde görev gören kimseler tek bir beyine bağlı uzun bir kolun ucundaki parmaklara benzerler. Bazı devletlerde ise yerinden yönetim birimleri merkez yönetimi karşısında çeşitli derecelerde özerlikten ve bağımsızlıktan yararlanırlar. Bir ikinci kuvvet (iktidar, yetki) akışı ve yayılışı daha vardır ki, o da eş düzeyde kurulmuş çeşitli hükûmet organları arasındaki ilişkilerden doğar. Öbür örgütlerin hepsi tek bir merkez örgütüne bağlanabilir. Ya da kuvvetler (yetkiler) dengeyi sağlamak amacıyla eşit düzeyde kurulmuş çeşitli organlar arasında dağıtılabilir. Kuvvetin (yetkinin) merkezde toplanmasıyla yerinden yönetim birimlerinde toplanması arasında yapılacak bir seçme, merkezden yönetimle yerinden yönetim sistemleri arasındaki ayrılığı; buna karşılık tek bir merkez organı ya da eşit düzeyde çeşitli organlar kurulması arasında yapılacak seçmeler de kuvvetlerin birleşmesiyle kuvvetlerin ayrılması (yetkilerin bölüştürülmesi) arasındaki karşıtlığı meydana getirir.

Bu karşıtlıkları birbirinden özenle ayırt etmek gerekir. Amerika Birleşik Devletleri hükûmet sisteminde kuvvetler ayrılığı ile yerinden yönetim birleştirilmiştir. Ama İsviçre'de yerinden yönetim sistemi ile kuvvetler birliği ilkesi bir araya getirilmiştir. Fransa'daki duruma gelince, orada kuvvet hem merkezleştirilmiş, hem de merkezde toplanmıştır. Oysa, Kosta Rika'da, kuvvetler ayrılığı ile merkeziyet sistemi birleştirilmiştir.[1] İşte, şimdiki bölümün konusu

[1] Belirtmek gerekir ki, burada sözü edilen dört ülkenin dördü de demokrasi ile yöneltilmektedir. Onun için, demokrasi bu dört hükûmet biçiminin herhangi biriyle yan yana yaşayabilir.

da bu değişik nitelikteki birleşmelerin nasıl meydana geldikleri ve ne gibi sonuçlar doğurduklarını incelemektir.

ATİNA İLE ROMA ARASINDAKİ KARŞITLIK

Bu gibi sorunlar yalnız çağdaş devletlere özgü değildir, bunların geçmiş yüzyıllarda da ortaya çıktıklarını ve hükûmetlerin temel bir sorunu olduklarını gösteren kanıtlar vardır. Nitekim, ilk çağ politikası bu bakımdan çağdaş tartışmaların bir çoğuna ışık tutucu niteliktedir. Atina tarihinin bir döneminde siteyi bütün iktidarı elinde toplamış olan diktatör bir yönetici, Peisistratus yönetmiştir. Onun kurduğu sistem oğullarının yönetimi altında çöktükten sonra, halk, yurttaşlar meclisi, yurttaşlar topluluğu aracılığıyla kendi kendini yönetme yolunda büyük bir adım atmıştı. Oysa, yurttaşlar meclisinin yetkisi de bazı yönlerden, Areopagus denilen ve demokrat çevrelerden çok aristokrat çevreleri temsil eden bir yargı kurulunun veto hakkı ile sınırlandırılmıştı. İ.S. beşinci yüzyılın ortalarına doğu Areopagus görevlerinden bir çoğunu yitiripte, halkın koyduğu kanunların anayasaya aykırılığı açıklama yetkisi, olağan hukuk mahkemelerine, yani yurttaşlar topluluğunu temsil eden kalabalık yargıcılar kurulunun (jürilerin) eline geçince, Atina'da daha demokratik bir sistem kurulmuştu. Böylece Meclisin çoğunlukla kabul ettiği bir karara karşı yargıcılar kurulundaki çoğunluğa başvurulabilirdi — belki de bu esrikleşmiş, coşmuş insanların kararlarını ayık, ölçülü ve ağırbaşlı insanlara incelettirmek için düşünülmüş bir başvurma usûlü idi. Bu tek durum dışında— yani yargıcılar kurulu olarak görev gören kimselerin kanun koyucu görevini yapan kimseleri denetleyebilmeleri — dışında, Atina hükûmetinin yapısı, Meclisin sıkı denetimi ve erki altına sokulmuştu.

Romalıların başından geçenler Atinalıların başından geçenlerle karşılaştırılınca onların da öğretici bir nitelik taşıdığı görülür.[2] Romalılar da, Kurumlu, Kendini Beğenmiş Tarquin (Tarkan) diye anılan zorba kralın yönetimi altında geçirdikleri yılların canlı anılarını unutmamışlardır. Zorba kral sürgüne gönderildikten sonra Roma'da *Rex* (kral) sözüne ve her türlü tek kişi yönetimine karşı pek sert bir tepki başgöstermiş, Romalılar yaptıkları anayasada

[2] Bu paragrafta üç yüz yıllık bir anayasal gelişmenin sonuçları özetlenmektedir.

otoritenin bölünmesine ve dağıtılmasına özen göstermişlerdir. Tek halk meclisi yerine, değişik görev ve yetkileri olan birkaç meclis kurmuşlardır. Tek konsülün (yani her yıl seçilen en önemli yöneticinin) yerine de, statüleri aynı olan ve biribirinin eylem ve işlemlerini denetleyen iki konsül atamışlardır. Pleblerin (halk sınıflarının) çıkarlarını soylu sınıfa (patricilere) karşı korumak için sanki konsül yetmezmiş gibi, konsüle ya da konsülden daha alt dereceli bir resmî görevliye karşı elinde veto yetkisi bulunan on görevli (tribün) daha atamışlardır. Meclisler ile majistraların (yüksek kamu görevlilerinin) arasında da hukukî otoritesi az, ama etkisi çok olan Senato yer almıştı. Böyle bir sistemde Romalıların askerî bir bunalımla karşılaşınca bütün yetkileri geçici süreyle bir kimsenin elinde toplamış olmalarına ve anayasalarında bu nev'i olağanüstü bir kamu katına yer vermiş bulunmalarına, pek şaşmamak gerekir. Olağanüstü kamu katına oturan bu kimseye diktatör denilmiştir, altı ay süreyle ordunun yüksek komutası ona verilmiştir ve bu süre içinde sıkıyönetim yoluyla sivil yönetime gerçekte o egemen olmuştur.

Geniş bir alana yayılmış bulunan Roma İmparatorluğunun artık böyle müesseselerle yönetilemiyeceği belli olmuştur. Zamanla, bu müesseselerden hiç biri, yani ne her yıl seçilen yöneticier, ne meclisler ve ne de Senato sürekli, kararlı bir siyaset yürütemez ya da uzak savaş alanlarındaki komutanlara söz geçiremez olmuşlardır. Yeniden başgösteren iç kargaşalık katı tedbirler alınmasına yol açmış ve bunun üzerine Cumhuriyet rejiminden İmparatorluk rejimine dönülmüştür. Böylece büsbütün geriye çark edilmiş; ve kuvvetlerin ayrılmasından başarı sağlayamayan Roma, yeniden aşırı bir kuvvetler birliğine sürüklenmiştir.

Merkezden ya da yerinden yönetim gibi birbiriyle ilgili bir sorunda bile Yunan devletlerinin deneyleriyle Roma'nın deneyi arasında bir karşıtlık bulunmaktadır. Genellikle site - devletinin alanı çok küçük ve dar olduğu için, orada yerinden yönetime pek ihtiyaç duyulmamıştı. Yalnız, Atina gibi, daha büyük devletlerde, yerinden yönetimi sağlamak amacıyla kurulmuş, onun bir eşi olan küçük yönetim bölümleri *(demes'ler)* vardı. Ama bu yönetim bölümleri de merkezin sıkı otoritesi altına koyulmuştu. Gerçekten, merkezciliğe çok önem verilmesi, sonunda site - devleti sisteminin çökmesine yol açmıştır. Çünkü Yunanlılar bu küçük devletleri daha büyük ve güçlü birimler halinde sağlamlaştıracak bir yöntem bulamamışlar-

dır.[3] Oysa, Romalılar bu soruna bir çözüm bulmuşlardır. Merkezî hükûmetin imparatorluğa bağlı illerin başındaki valileri nasıl denetlemesi gerektiği güçlük doğuran bir sorun olmuştur, ama daha önce de görüldüğü gibi bu sorun imparatorluğun ortaya çıkıp cumhuriyetin bölünmüş müesseselerini yutmasıyla çözülmüştür. Gerçi imparatorlar iktidarı merkezde toplamışlardır ama, imparatorluk içindeki şehirlere de bir dereceye kadar özerklik verme (ya da yerinden yönetim) olanağı tanıma siyasetini kabul etmişlerdir. Dış ilişkiler, millî savunma ve bir dereceye kadar malî işler ve bu gibi temel sorunlar üzerinde Roma'nın ve illerdeki genel valilerin (prekonsüllerin) yetkileri saklı tutulmuş, öbür işlerin bir çoğunda yörelerdeki özellik ve ayrılıklar, özgür davranışlar hoş görüyle karşılanmıştır. Roma'nın en önemli başarılarından biri de *municipia* denilen örgütlere özel yetkiler vermesi olmuştur ve bu da Roma'da imparatorluğun neden uzun sürdüğünü bir parça açıklamaktadır.

ORTAÇAĞDA KUVVETLERİN DAĞILIŞI

İmparatorluğun çöküşünü izleyen yıllarda Roma usûlünden, yani belli ölçüde, sınırlı bir yerinden yönetim sistemini güçlü bir merkez yönetimi sistemiyle birleştiren usûlden vazgeçilmiştir. Roma yönetimi, imparatorluğun birliği henüz sarsılmadığı günlerde, yöresel özerkliğe müsaade etmiş ve yöreleri buna özendirmiştir, ama üstünlük gene merkezde kalmıştır. Oysa, ortaçağ dünyasında, terazinin öteki kefesinin ağır bastığı bir toplumsal ve siyasal örgüt kurulmuştur. Evrensel birlik teorisini savunmasına rağmen, yerinden yönetim usûlü ortaçağın başlıca özelliği oluvermiştir. Gerçekten ortaçağın hükûmet (idare) sistemini inceleyen bir kimse için yerinden yönetimin gücü ile merkezin güçsüzlüğü (hatta bazan iktidarsızlığı) arasındaki karşıt durumu bundan daha etkileyici biçimde gösterecek olay pek az bulunur. Ortaçağ toplumunda ağır basan güçlerden bazıları hep birlikte bu amaca katkıda bulunmuşlardır. Feodal ekonomide başlıca kaynak topraktı, toprağın mülkiyeti, işlenmesi ve kullanılmasıyla feodalizmin özelliği arasında sıkı bir ilişki vardı. Toprağın çoğu büyük parçalara ayrılmış ve soylu kişiye mülk olarak verilmişti. Üretimi toprak sahibinin toprağında oturan kiracıları yaparlardı, onlar kira karşılığını iş görerek ve

[3] Bkz Bölüm 12, 401.

ürün vererek öderlerdi. İngiltere'nin köy ya da kır bölgelerindeki toprak sisteminde[4] gerçi kiracılar büyük bir topluluk meydana getiriyorlardı ama, ellerinde gene de büsbütün kendi kendilerine yetecek güçleri yoktu. Bütün toprak kiracılarının toprak sahibine bağlılık borcu vardı, buna karşılık toprak sahibi de onları korumakla yükümlüydü .Çünkü soylular, toprak sahibi olmaktan başka bir de toplumun siyasî ve askerî elit tabakasını meydana getiriyorlardı. Senyörün kendisine bağlı vassal'ları koruyabilmesi için etki ve yetki alanı genişletilmişti. Silâh taşıyacak olan senyörün, zırha bürünmesi gerekirdi, zırhlı giysiler ise herkesin harcı değildi, o giysileri ancak varlıklı kimselerin kesesi kaldırabilirdi. İşte bu giysiler içindeki atlı ve zırhlı şövalye, ortaçağ savaş alanlarının ağır tankı oluvermişti. Çünkü soylu kişilere adalet işlerinde, asker toplamada ve askeri donatmada önemli görevler düşmekteydi. O çağlarda iyi denebilecek karayolu ya pek azdı ya da hiç yoktu, ekonomik işler iç içe girmiş yöresel birliklerin çevresinde örgütlenmişti, siyasal yapı ise bir devletten çok tabakalar topluluğundan kurulmuştur. Sonunda, kralla soylu kişiler arasında geçen — ortaçağ politikasının en önemli çekişmesinde[5]— genellikle bölük pörçük yöresel yönetim birimleri merkez yönetimini temsil eden müesseseden daha güçlü çıkmışlardı. Merkezdeki hükûmete, krala gelince, o pek büyüktü ama, gene de egemen gücün tümü onun elinde değildi. Herhangi bir Kurulun, bir Parlâmentonun ya da bir Genel Tabakalar Meclisinin *(Estates - General)* kurulduğu yerde, böyle bir kurul ister danışma niteliğinde görevlere sahip bulunsun, ister yapıca iyi gelişmemiş, ilkel olsun, gene de kralın iktidarını sınırlayabilirdi, çünkü o kurulun en önemli üyeleri soylulardı. Bundan başka gönlünde iktidar tutkusu yatan bir hükümdar için ortaçağlarda devlet içinde devlet sayılan kilisenin varlığı da ayrı bir engeldi.

MİLLÎ DEVLETTE EGEMENLİK VE MUTLAKLIK

Ortaçağ devletinden millî devlete, feodal ekonomiden merkantilist ekonomiye geçilince, gerek teoride gerek uygulamada hükû-

[4] Geniş bilgi için, bkz. E. Lipson, *The Economic History of England*, Vol, I (London : Adam and Charles Black, Limited, 1937), Chaps. 1-2.* Ortaçağda, İngiltere'de toprağın bir parçasını doğrudan doğruya toprak sahibi kullanır bir parçasını da kiralardı. Kiracılar bu toprağı işlerler ve toprak sahibine aldıkları üründen pay verirlerdi. Bu toprak rejimine *Manorial System* denirdi. *(Çevirenin Notu)*

meti karşıt ilkeler üzerine oturtmak için çaba gösterilmiştir. Yöresel yönetim yerine, canlılığını yeni milliyetçilik duygusundan alan merkezden yönetim biçimine önem verilmiştir. Elbet, bunun başarılabilmesi için de, kralın aristokrasiyi yenmesi, alt etmesi gerekmiştir. Bu ise ortaçağdan çıkmayı başaran her devletin ustalıkla yaptığı bir iş olmuştur. Ama kralın soylular üzerinde kurduğu üstünlük merkez yönetiminden başka bir sonuç daha doğurmuştur. Merkezdeki kralın iktidarı çoğalınca bütün iktidar merkezde, krallık katında toplanmıştır. Böylelikle monarşi, çevredeki krala bağlı kişileri başkente, saraya ve mabeyine çeken ve birbiriyle yarışan müesseseler arasındaki ayrılıkçı eğilimleri ortadan kaldıran bir miknatıs oluvermiştir. Merkezleşme birlik getirmiştir. İki durumdan da kral kazançlı çıkmıştır. Teorik açıdan bu olgular yeni «egemenlik» doktrininde birleşmiştir.[6] Egemenlik kavramı iktidarın pekleşmesi anlamına gelmiştir. Yani öbür merkez organlarının ve özerk yöresel kuruluşların hepsinden üstün tek bir iradenin varlığı kabul edilmiştir. Egemenlik simgesiyle krallık katı arasında kolayca özdeşlik kuruluvermiştir. Kral «egemen gücün» kişileştirilmiş biçimiydi. Bundan daha kolay ne olabilirdi?

Böylece Avrupa'da monarşiyi gücünün en yüksek noktasına ulaştıran bir dönem açılmış ve monarşide «mutlak» sözünün anlamına yaraşacak biçimde çok güç ve kudret toplanmıştı. Hiç kimse bu mutlakiyeti Fransa'nın Güneş-Kralı XIV. Louis kadar özlü bir biçimde açıklayamamıştır: «Devlet, benim» (L'Etat, c'est moi). Louis'nin kişisel üstünlüğünü ve gücünü öven bu sözleri, «yirmi dört saat süreyle Almanya'nın yüksek mahkemesi ben oldum» diyen Adolf Hitler'in iddiasını bile bastırmıştır. Hatta Louis'nin bu açıklaması, Jersey şehrinin eski bir belediye başkanına mal edilen «kanun benim» sözlerinden de baskın çıkmıştır.

Ama çok kez politikada olduğu gibi, başlangıçta halkın ihtiyacına uygun geldiği için haklı görülen bir akım zamanla sakıncalar doğurabilir. Kralın yüceltilmesi, soyluların çirkin yüzlerini iyice ortaya koymakta işe yaramıştır, ama soyluların güçleri azalıpta kötü ahlâklı ve yetersiz prensler tahta oturmaya başlayınca artık kralı yüceltmenin bir yararı kalmamıştır. Onun için, birtakım ülkelerde, mutlak krallığa ve egemenliğin krallıkla bir tutulmasına karşı direnme başlamıştır. İşte, bu direnme birbirini izleyen üç devri-

[6] Bkz. Bölüm 9.

me yol açmış ve çağdaş demokratik devleti doğmuştur. Acaba bu devrimlerin kuvvetler birliği ile kuvvetler ayrılığı arasında öteden beri var olan uyuşmazlık üzerinde ne gibi etkileri olmuştur?

İNGİLTERE'DE PARLÂMENTONUN ÜSTÜNLÜĞÜ

1640'da başlamış ve 1688'de bitmiş olan İngiliz devrimi, öteki devrimlere örneklik etmiştir, onun için önce bu incelenecektir. Kral I. Charles'in otokratik yönetimine karşı protesto sesleri en çok Avam Kamarası üyelerinden ve bu Kamaradan yükselmiştir. Onun için, Parlâmento krala karşı başkaldırmada öncülük etmiştir. Ama Charles'a ve ondan yana olanlara karşı savaşabilmek için bir ordu kurmak gerekmiştir. Bu ihtiyaç Oliver Cromwell'in ortaya çıkmasına fırsat vermiş ve Cromwell kurduğu «Yeni Biçim bir Ordu» ile Parlâmentonun yanında yer almıştır. Oysa, savaş bitipte, Charles'in başı vurulduktan sonra, Parlâmento, ülkeyi parlâmentosuz yönetmeyi uygun bulan yeni bir efendiye uşak olduğunu anlamıştır. Cromwell ölünceye, Stuartlar tahta geri getirilip ve 1688'de tahttan yeniden uzaklaştırılıncaya kadar Parlâmento, Tâc üzerinde kesin bir üstünlük kuramamıştır. Böylece siyasal bakımdan sağlanan üstünlük giderek hukuk açısından da tam anlamıyla sağlanmıştır. Bir vakitler krala ait bulunan egemenlik Parlâmentoya geçmiş ve derken Parlâmento tek egemen kanun koyucu olmuştur. Onun için de, bütünlük ya da birlik, gene İngiliz siyasal sisteminin temel unsuru olarak kalmış, kalmış ama bu arada önemli bir değişiklik ortaya çıkmış ve artık kral değil, yasama organı üstün müessese olmuştur. Locke bu olayların teorik dayanağını şöyle açıklamıştır: «Kendi temeline dayanarak ve kendi niteliğine uygun hareket ederek kurulmuş olan bir devlette topluluğu korumaya çalışan bütün öteki iktidarların bağlı bulunmaları gereken yalnız tek bir üstün iktidar (kuvvet) vardır ki, o da yasama iktidarıdır...»[7]

Yasama organına tanınmış olan bu üstünlüğü yargı organını güvenceye kavuşturan 1700 tarihli Kanun bile kısamamıştır. On yedinci yüzyılın ortalarında meydana gelen anayasal çatışmalar sırasında yargıçların Kral ve Parlâmento karşısındaki durumları çok tartışma konusu olmuştur. Yargıçların «tahtın *buyruğu altında* oturan arslanlar» olduklarını ileri süren Bacon gibi bir kralcıya karşı, Baş Yargıç Coke de Parlâmento ile kralın eylem ve işlemlerinin ana-

[7] *Second Treatise of Civil Government*, Chap. 13, Sec. 149.

yasal yargı denetimine bağlı tutulmasını ileri sürmüştür. Coke'a göre gelenek ve görenek (örf ve âdet) hukukunun ilkeleri hem parlâmentoyu, hem de kralı sınırlamaktadır, bu ilkeleri yorumlamak ise yargının işidir. Parlâmento monarşiye başkaldırıp başarı sağlayınca, yargı organının yürütme organı karşısında bağımsızlığını kabul etmiştir ama, bu kez de yargıçların kendine (parlâmentoya) bağlı olmalarını istemiştir. Yargıçlar Tâc'dan ya da onun memurlarından korkmayacaklar, dâvâlara bakarken herhangi bir baskıyla karşılaşmıyacaklardır. Öte yandan, yargıçlar Parlâmentonun çıkardığı kanunlara kesinliklikle uyacak ve asla bir başka ya da üstün kanuna başvurmayacaklardır. İngiltere'de bu kurallara sürekli olarak uyulmuştur, hatta Parlâmentonun hukukî otoritesi Kabinenin siyasal gücü içinde eridiği zaman bile bunlara bağlı kalınmıştır.[8]

FRANSIZ BİÇİMİ KUVVETLER BİRLİĞİ

Gerçi Fransız Devrimi, Amerikan Devriminden sonra olmuştur, ama müesseseleri İngiliz müesseselerini andırdığı için, onu İngiliz Devriminin arkasından iceleyebilirinz. Fransa'nın devrim sancıları çektiği dönemlerde boyun bütün iktidarın tek bir üstün organda toplanması konusu işlenmiştir. Birlik ve bütünlük açısından bu tek üstün organın Konvansiyon ya da Direktuvar olması pek fark etmezdi. Ne de olsa, Fransa'nın yeni yöneticileri bir devrim yapıyorlardı, devrimciler de öyle muhalefete, gecikmelere ya da denet ve dengelere dayanabilecek yaradılışta kimseler değillerdi. Oysa, İngiltere'deki durumla Fransa'daki durum arasında önemli bir ayrılık vardı. Fransız devriminin Avrupa'da uyandırdığı yankılar Fransa'yı saldırıya uğrama tehlikesiyle karşılaştırmış ve çok geçmeden başgösteren iç karışıklıklar bu ülkeyi yabancı devletlerle savaşa sürüklemiştir. Oysa, İngiltere'de devrim bir iç savaş doğurmuş ve Parlâmentoyu zafere ulaştırabilmek için bir askerî diktatörlük kurmak gerekmiştir. Fransa'daki devrim, İngiliz adasının o ülkeye sağladığı yararlardan yoksun kaldığı için, komşularıyla uzun ve yıkıcı çatışmalara sürüklenmiş ve Bonaparte'ın askerî dehasını keşfetmiştir. Ne var ki, Bonaparte'ın Fransızlar üzerindeki diktatörlüğü, Cromwell'in İngilizler üzerindeki diktatörlüğünden daha uzun sürmüştür. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi dış savaşların ülkenin varlık ve bütünlüğünü iç savaştan daha tehlikeli bir duruma sokmasıdır. İkincisi ise Napolyon'un aşırı tutkusudur. Napolyon'un

[8] Bkz. 355 - 58.

devleti yönetme sanatı, Fransız hükûmet sistemi üzerinde öyle derin izler bırakmıştır ki Napolyon İmpaartorluğunun yerini sonradan meşrutî monarşi ve demokratik cumhuriyet rejimleri aldığı halde, kuvvetler birliği ve merkeziyet ilkeleri Fransız hükûmet sistemine Napolyon'dan sürekli bir miras olarak kalmıştır. Bu açıdan Fransa'nın 1945'den bu yana denediği iki anayasanın ikisi de, özleri ve yapıları değişik olmasına rağmen, birbirine benzemektedir. Dördüncü Cumhuriyet yasama üstünlüğü ilkesine ve uygulamasına yer vermiştir. Meclis hükûmeti (gouvernement d'assamblée) rejimini uygulamıştır. Dördüncü Cumhuriyetteki yürütme güçsüzlüğüne bir tepki olarak beliren —General de Gaulle'ün eseri— Beşinci Cumhuriyette ise, hem amaçlar ,hem de yönetim biçimi bakımdan doğrudan doğruya Bonapart tipi bir rejime dönülmüştür. Beşinci Cumhuriyette başkanlık iktidarın çekirdeği olmuştur. Kendini Fransa'nın eski parlak ve görkemli günlerini yeniden canladırma büyüsüne kaptıran başka, ülkesini kişisel etkisinden ve ününden yararlanarak ve halk oy'una (referanduma) başvurarak karma bir yöntemle yönetmiştir. Gerçi bu rejimde başkalarının söz söyleme olanağı yok değildir, vardır. Ama, düşünen ve karar veren tek organ Başkandır.

Bu sözlerden de anlaşılıyor ki Fransızlar hükûmetlerini kurarlarken, Montesquie'nün yolunu değil daha çok Rousseau'nun yolunu izlemişlerdir. Ancak, Montesquieu'nün etkisi de yok değildir. Montesquieu'nün kendi yurttaşlarının pek aldırış etmedikleri düşünceleri, Amerika Birleşik Devletlerinin yeni cumhuriyet hükûmetini biçimlendirmekte işe yaramıştır.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNDE KUVVETLER AYRILIĞI

Amerikan Devrimi de tıpkı İngiliz ve Fransız Devrimleri gibi yönetilenlerin denetimi altında bulunmayan bir otoriteye karşı yapılmıştır. Bağımsızlığın ilk on yılı içinde federe devletlerce kabul edilen anayasaların hemen hepsinde ve Konfederasyon Senediyle kurulan yönetim mekanizmasında,* yasama üstünlüğünü gösteren açık hükümler koyulmuştur. Yasama organının neden bu biçimde kurulmak istendiği, koloni meclislerinin İngiliz otoritesine karşı

* Bkz. Yasama üstünlüğünü belirten kurallar için, Konfederasyon Senedinin (15 Kasım, 1777), VI IX. maddelerine. *(Çevirenin Notu)*

koymakta oynadıkları rolün ışığı altında daha iyi anlaşılabilir. William Anderson bu konuda şöyle yazmaktadır: «Böylece devrimci bir biçimde, her federe devlette bütün hükûmet yetkileri o gün için tek bir organda, yani ya konvansiyonda ya da kongrede toplanmıştı. Belki de Büyük Britanya ile ilişkileri kesmek ve gerekli olan çabuk ve kesin tedbirleri almak için bundan başka bir yol yoktu. Elbette, o sırada hükûmetin kuvvetler ayrılığına, denetler ve dengeler sistemine göre kurulması düşünülemezdi.»[9]

Oysa, yasama üstünlüğü kısa bir süre denendikten sonra, o devrin ileri gelen simaları bütün yetkileri tek müessesede toplamanın pek sakıncalı olduğu kanısına varmışlardır. Sonunda, Jefferson Virginia'nın ilk anayasası için yazdığı notlarda bu konuyu işlemiştir: «Bütün hükûmet yetkileri, yasama, yürütme ve yargı, yasama organında toplanır. Bu yetkiler aynı ellerde toplanırsa hükûmet tam bir baskı hükûmeti olur. Yetkilerin tek el yerine birçok eller tarafından kullanılması onların etkisini azaltmaz. Hiç kuşkusuz yüz yetmiş üç zorba da tek bir zorba kadar kayıcı ve acımasız olabilir.»[10] Aynı nokta üzerinde duran Madison da, şu uyarmayı yapmıştır: «Yasama organı her yerde etkinlik alanını genişletmekte ve bütün yetkileri kendine doğru çekip yutmaktadır... Onlar (yani devletlerimizi kuranlar) bütün yetkileri aynı ellerde toplarken, yasamanın da yürütme kadar telhikeli olabileceğini ve zorbalık yapabileceğini hiç akıl etmemişlerdir.»[11]

Kuvvet toplaşması sakınılmak gereken kötü bir durum sayıldığına göre, acaba yürütme ya da yasama organlarının mutlak egemenliğinden başka, üçüncü bir yol var mıydı? Bu soruya «kuvvetler ayrılığı» adı verilen ilkenin ortaya atılmasıyla karşılık verilmiştir. Birleşik Devletler Cumhuriyeti bu konuda kendine, müesseselerini bilinçli olarak otorite ayrımı düşüncesine göre kurmuş bulunan Roma Cumhuriyetini örnek almıştır. Öyleyse gelin şimdi de bunun nasıl olduğunu ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu görelim.

Kuvvetler ayrılığı doktrini, Amerikan hükûmet mekanizmasının kuruluş biçimi olarak kabul edilmezden önce, ağır ve uzun süren bir evrim geçirmşitir. Daha eski yazarlara başvurulmazsa, bu

---

[9] *American Government* (New York : Holt, Rinehart + Winston, Inc., 1938). pp. 39-40.
Notes on the State of Virginia, Query XIII.
The Federalist, No. 48.

doktrinin ilk izlerine Aristo'da rastlanabilir. Onun *Politika* adlı eserinde hükûmetin üç «bölümü» ya da üç dalı ele alınıp incelenir— birincisi görüşür ve karar verir, ikincisi yürütür, üçüncüsü de yargılar.[12] Aristo bu organların yapılarını, görevlerini ve kimlerden kurulu olduklarını tanımlamış ve bununla yetinmiştir. Kuvvetler ayrılığı doktrinin yeni safhası onyedinci yüzyılda İngiltere'de başlamıştır. Politika biliminin temelleri üzerinde Puritan devrimiyle başlayan felsefî araştırmaların bir yönünü de bu doktrin meydana getirmiştir. Locke'un eserinde her devlette var olan bu üç kuvvet (iktidar, yetki) arasında bir ayrım yapılmıştır. Locke bunları yasama kuvveti, yürütme kuvveti ve federatif kuvvet diye adlandırmış ve sonuncusunu dışişlerini yürütme yetkisiyle eş tutmuştur.[13] Yürütme kuvveti ile federatif kuvvetin «hemen her zaman birleşik durumda olduklarını» söyleyen Locke, onlar arasındaki bu birliğe hiç itiraz etmemiştir. Ama yürütmenin yasamayla olan ilişkisinde durum başkadır. İkincisi, (yani yasama kuvveti) «kamu iyiliğine gereken özeni gösteren, iyi düzenlenmiş devletlerde» belli aralıklarla toplanan bir meclise bırakılmıştır. Kanunu yürütmek ve uygulamak sürekli bir iş olduğu için, bu işi görecek yasamadan ayrı bir kuvvetin «varlığına» ihtiyaç duyulmaktadır. Onun içindir ki, uygulamada, «yasama ve yürütme kuvvetleri çok kez birbirinden ayrı tutulmaktadır.» Nitekim, kural olarak bu ayrılığı haklı gösterecek bir gerekçe de vardır. «Çünkü aynı kimselerin eline hem kanun koyma hem de kanunu uygulama yetkileri verilirse, bu, iktidarı ele geçirmeye yatkın olan insanın zayıf yanını çok gıcıklayabilir.»

MONTESQUIEU'NÜN DÜŞÜNCELERİ

İşte, bu son cümledeki düşünce daha sonra geliştirilerek kuvvetler ayrılığı doktrinin teması haline gelmiştir. On sekizinci yüzyılın sonunda İngiltere'ye giden ve orada yargıçların bağımsızlığını ve parlâmentonun gücünü gören Montesquieu, bundan pek hoşlanmış ve bu durumu Fransa'daki durumla, yani yargının krala bağlı oluşu ile ve İngiltere'de Fransa'daki gibi bir Genel Tabakalar Meclisinin (Etat-Generaux) bulunmayışı ile karşılaştırmıştır. İngiltere'de kabine sisteminin doğabileceğini önceden kestiremeyen ve Fransa'daki mutlak monarşinin yerine siyasal hürriyeti koymak isteyen Montesquieu, yönetilenlerin yönetenlere karşı korunmalarını

[12] IV. Böl. 14-16.

[13] *(Second) Treatise of Civil Government*, Chap. 12, Sec. 143-148.

sağlamak amacıyla kuvvetler ayrılığı usulünü savunmuştur. Montesquieu'nün kuvvetlerin ayrılmasına ilişkin görüşü Locke'unkine benzemektedir. Ama kuvvetlerin ayrı ayrı kimselere verilmesini isteyen ve bunu gerekli gören Montesquieu, selefi Locke'dan daha ileri gitmiştir.

> Her devlette üç türlü kuvvet (iktidar) vardır: Birincisi, yasama kuvveti (iktidarı); ikincisi, milletlerarası hukuku ilgilendiren işleri yürütme kuvveti; üçüncüsü de, özel hukukla ilgili işleri yürütme kuvvetidir. Birincisinde kral ya da bu işle görevlendirilmiş yüksek memur (majistra) ya belli bir süreyle ya da sürekli olarak yürürlüğe girecek yasaları yapar; önceden yapılmış olan yasaları değiştirir ya da kaldırır. İkinci kuvvete (iktidara) dayanarak barış yapar ya da savaş açar; büyükelçiler gönderir ya da elçiler kabul eder; ülkede güvenliği sağlar, saldırıları önler. Üçüncü kuvvetle de suçluları cezalandırır ya da kişiler arasındaki anlaşmazlıkları yargı yoluyla çözer. Bu son kuvvete yargı kuvveti, ötekine de yalnız devletin yürütme (uygulama) kuvveti diyeceğiz... Yasama kuvvetiyle yürütme kuvveti aynı kişiye ya da aynı yüksek memurlar kuruluna verilecek olursa, ortada hürriyet diye bir şey kalmaz, çünkü aynı kralın ya da aynı senatonun zor kullanarak uygulamak için baskı yasaları yapmasından korkulur. Yargı kuvveti, yasama ve yürütme kuvvetlerinden ayrılmamışsa ortada gene hürriyet diye bir şey yoktur. Yargı kuvveti yasama kuvvetiyle birleştirilseydi uyrukların (teb'anın) hayatı ve hürriyeti keyfî bir kuvvetin buyruğu altına sokulmuş olurdu; çünkü o zaman hem yargılama hem de yasa koyma kuvvetleri yargıçta toplanırdı. Yargı kuvveti yürütme kuvvetiyle birleştirilseydi, o zaman yargıcın elinde yargı kuvvetinden başka bir de baskı ve zor kuvveti bulunurdu. Eğer bu üç kuvvet, yani ysa koyan, genel kararları uygulayan ve kişilerin dâvalarına bakan kuvvetler, ister soylulardan ister halktan kurulu olsun, aynı kişinin ya da aynı kurulun elinde toplansaydı, her şey biterdi.[14]

---

[14] *Spirit of the Laws*, XI, 6, ed. Franz Neumann, trans. Thomas Nugent New York Hafner Publishing Co. Inc., 1949), pp. 151 152.

Amerikan Anayasasının çatısını kuranlar Montesquieu'nün ileri sürdüğü düşüncenin çok derin etkisi altında kalmışlardır,[15] ama bu teorinin kabul edilmesinde onların (kurucuların) kendi siyasal denemelerinin de etkisi olmuştur. Çünkü kurucuların çok eskiden ve çok yakından tanıdıkları —koloni döneminin— hükûmet sisteminde de bir çeşit kuvvetler ayrılığı vardı. 1776'dan önce valinin yönetiminde bulunan yürütme organı yasamadan ayrı tutulmuş ve bu iki organ arasındaki sürtüşmeler bağımsızlığa yol açan yirmi yıl içinde pek sertleşmişti. Bağımlı bir yasama organına uygulanmakta olan yargı denetimi ilkesini, o günkü devlet adamlarının hepsi bilmekteydi, çünkü koloni meclislerince yapılan işlemlerin anayasaya uygunlukları bir İngiliz mahkemesinde, yani Özel Meclisin (Privy Council) yargı işlerini yürüten Yargı (Adalet) Komitesi önünde tartışılabilirdi.[16] Onun için de, federal Anayasa metnine kuvvetler ayrılığı ilkesinin yazılması, tarih ile felsefenin elbirliğiyle sağlanmıştır.

AMERİKAN ANAYASASININ BİÇİMİ

Gerçekten, Amerikan Anayasasında kuvvetler ayrılığı ilkesi açıkca belirtilmemiştir. Bu ilkeyi görmek için Massachusetts Anayasasına bakmak gerekir, nitekim o anayasada şöyle denilmiştir : «Bu devletin hükûmet sistemini kişilerin devleti değil de hukukun devleti olarak kurmak amacıyla, yasama organı yürütme ve yargı organlarının ya da onlardan herhangi birinin; yürütme organı yasama ve yargı organlarının ya da onlardan herhangi birinin; yargı organı da yasama ve yürütme organlarının ya da onlardan herhangi birinin, yetkilerini kullanamazlar.»[17] Birleşik Devletler Anayasasında kuvvetler ayrılığı ilkesi açık değil üstü kapalı biçimde yer almıştır. Onun için de Anayasada hangi çeşit ayrılığın istenip han-

---

[15] Madison'un *Federalist*'teki 47 no'lu yazısında yer alan şu sözlerine dikkat ediniz : «Bu konuda her zaman başvurulan ve sözü edilen bilge kişi Montesquieu olmuştur.»

* Aşağı yukarı yirmi yıl sonra aynı düşünceyi İngiliz hukukçusu, Blackstone işlemiştir. Blackstone, «*İngilterenin Yasaları Üzerinde Yorumlar*» başlığını taşıyan eserinde şöyle demiştir : «Herhangi bir yerde yasa koymak ve yasayı yürütmek hakkı aynı kişiye ya da aynı kişilere verilmişse, orada kamu hürriyeti var olamaz.» Bkz. *Commentaires on the Laws of England*, 1765. *(Çevirenin Notu)*

[16] Bkz. Bölüm 9, s. *dipnot, 13.*

[17] Başlangıç (Preamble, Dibâçe), Böl. 30.

gisinin istenmediğini anlamak gerekiyor. Bu belirsizlik «kuvvetler» deyiminin eski kullanılış biçimindeki anlam karışıklığından ileri geliyor. Kuvvetler deyimi bir yana bırakılır da onun yerine hükûmet «organları» ile bunların «görevleri» arasında bir ayrım yapılırsa, kuvvetler ayrılığı doktrinin anlamı daha iyi çözümlenebilir. İdarî örgütleri ve onların personelini içine alan bir kuruluşa organ denir. Organların gördükleri hizmetlere de onların görevleri (fonksiyonları) adı verilir.

Bu ayrım akılda tutulursa, doktrini yeniden tanımlamak ve mantığa uygun gelen yönlerini aşağıdaki biçimde açıklamak mümkün olur. Hükûmet işleri üç bölüme ayrılır. Bu ayrımların gerçekten var oldukları gözlemlerle de doğrulanabilir, çünkü ayrımlar önceden tasarlanmış bir teoriden değil, görülen işlerin ve görevlerin niteliğinden doğarlar. Görevlerden birincisi yasama; ikincisi yürütme; üçüncüsü de yargıdır. Görüldüğü gibi, devlet yönetimi sürecinde işte böyle bir nitelik vardır. Acaba bu üç iş ve etkinlik (faaliyet) devlet müesseselerinin içinde açık ve somut biçimde nasıl belirtilebilir? İşler ve görevler ayrılmak istendiği takdirde, hükûmet içinde ayrı ayrı personelleri olan üç organ kurulur. Kanun koyma işinin tümü, organlardan birincisine; yürütme işlerinin tümü, ikincisine, yargı işlerinin tümü de üçüncüsüne bırakılır. Böylelikle organlar görevlerine uygun bir biçimde ayrılmış ve kuvvetler ayrılığı ilkesi de teoriden gerçek siyasal yapıya aktarılmış olur.

Acaba bu ilkeler Birleşik Devletler hükûmetinin Federal yapısı içine ne dereceye kadar girebilmiştir? Anayasa, personelleri birbirinden ayrı olan, üç organ kurmayı tamamen başarmıştır. Kanun koyucunun (yasamanın) aynı anda yürütme ya da yargı görevlerini (yetkilerini) elinde tutmasını da Anayasa açıkça önlemiştir.[18] Yöneticilikle yargıçlık gibi görevlerin bir arada görülmelerini ise, Anayasa açıkca yasaklamamıştır. Anayasa metni bu konuda hiç bir şey söylememiş, susmuştur. Çünkü İngiltere'de 1700'de sağlanan, yargının yürütme karşısındaki bağımsızlığı, Amerikan geleneğine çoktan girmiş ve, artık bunun tartışma konusu yapılmasına ve yazılı biçimde belirtilmesine ihtiyaç kalmamıştır. Bir senatör ya da temsilcinin idarî bir görev alıp alamıyacağı çekişme konusu olmuştu. Onun için de çözüm yolunun yazılı olarak belirtilmesi istenmişti.

[18] *Constitution of the United States*, Art. 1, Sec. 6. (ABD. Anayasası, Mad. 1, Böl. 6).

Oysa, üçlü görev ayrımı, üç organın kuruluşuna uygun biçimde yapılmamıştır. Anayasa görevlerden her birini büsbütün bir organa vermek yerine onları organlara dağıtma usûlünü benimsemiştir. Her görevde arslan payı bir organa verilmiş, öbür organlara daha az pay ayrılmıştır. Öreğin, yasama yetkilerinin bir çoğu Kongre'ye verilmiştir. Ama Başkan da uygun gördüğü tedbirleri tavsiye ederek, Kongre'yi olağanüstü toplantıya çağırarak, meclislerden geçen kanun tasarılarını veto ederek, yasama yetkisinden payını almış olmaktadır. Bunun gibi, Yüksek Mahkeme de, yargı denetimi yetkisini kullanarak yasama görevinde bir payı bulunduğunu göstermiştir. Yargı sürecinde de buna benzer şeyler olmaktadır. Gerçi yargı işlerinden bir çoğunu mahkemeler görürler ama, *impeachment* suçlamalarında Kongre'de yargı yetkisi kullanır, suçlama ve sanıklama yetkisi Temsilciler Meclisine, yargılama yetkisi de Senatoya verilmiştir. Başkan da, vatana hiyanet suçu dışında kalan bütün suçlar için, af yetkisini kullanarak mahkemelerin işine karışabilir.

Böylece «kuvvetler ayrılığı» deyimiyle karmaşık birtakım olgular pek yalın bir biçime sokulmaktadır. Çokları bu doktrini yanlış anlamışlardır, ama Philadelphia Konvansiyon'undaki uyanık ve aydınlık kafalı kişiler ne yaptıklarını bilmişler ve kendilerini aldatmamışlardır.[19] Çünkü onlar her görev dilimini başka başka kişilerden oluşan organlara dağıtmışlar, «kuvvetler ayrılığı» ilkesiyle bir denetler ve dengeler *(checks and balances)* sistemi kurmayı düşünmüşlerdir. Genellikle, bu üç organın üyeleri birbirleriyle aynı görüşte ,aynı düşüncede olmalı ve organlar arasında uyum ve işbirliği kurulmalıdır, yoksa hükûmet belli başlı görevlerden hiç birini istenildiği biçimde yerine getiremez. Buna karşılık, organlardan birinin ya da ikisinin anayasal yetki alanının dışına çıkmaya çalışması da bir üçüncü organın buna göz yummasıyla önlenebilir.

ESKİ YENİ UYUŞMAZLIĞI

On yedinci ve on sekizinci yüzyılların siyasal değişikliklerinden doğmuş olan bir müesseseyî çatının artık yeni koşullara kendini uydurması beklenmekteydi. Jefferson'un, Napolyon'un ve Nelson'un çağları tarihe karışınca, batılı toplumlar yeni sorunlarla ya da eski sorunların yeni biçimleriyle yüz yüze gelmişlerdi. Endüstri devrimi

[19] Örnek bkz. Madison, *The Federalist, Nos.* 47-48.

getirdiği yeni teknoloji ile eşi görülmemiş bir gücü insanların yaratıcı girişimlerinin buyruğu altına sokunca, temeli tarıma dayalı ekonomilerin dengesi alt üst oluvermişti. Batı etkisinin önce Avrupa'nın daha sonra Amerika'nın önderliği altında dünyanın dört bucağına yayılması; Almanya gibi, yeni devletlerin yükselme tutkuları; iki dünya savaşının doğurduğu çatışma; genel oy hakkının gelişmesi ve sosyal reform isteklerinin belirmesi; elbette başlangıçta başka ağırlıkları kaldırmak için tasarlanmış olan yapılar üzerinde zorlayıcı bir etkide bulunacaktı.

Oysa, iki değişik etken, yasama, yürütme ve yargı arasındaki ilişkiler üzerinde daha çabuk etkisini göstermişti. Bunlardan biri hükûmet görevlerinin çoğalması, biri de örgütlü kütle partilerin doğmasıydı. Devletin etkinlikleri çoğalınca, tüm devlet organlarının yükleri de çoğalmıştır. Yasama meclisleri kamu siyasasına ilişkin yeni sorunları görüşmek, yeni gider konularını ve gelir yollarını tartışmak ve idarî örgütlere daha çok yardım yapmak zorunda kalmışlardır. Kanunları yorumlatmak ve idarî işlemleri denetlemek üzere başvurulan mahkemeler de gündemlerindeki işlerin kabardığını görmüşlerdir. Ama işi en çok artan organ, yürütme organı olmuştur, çünkü politikayı yürütme, uygulama sorumluluğu onda toplanmıştır. Seçmenlerin devleti yapmaya zorladıkları her yeni hizmet, hükûmetin elde etmeye uğraştığı her ek yetki, yürütmenin üstünlüğünü artırmıştır. Yeni programlar çok sayıda idarî örgüt ortaya çıkarmış, böylelikle memurların sayıları da kabarmıştır. Örgütlere harcamaları için çok büyük toplamlara varan kamu akçesi verilmiştir. Onlara geniş takdir yetkileri tanınmıştır. Ellerindeki dosyalar ve belgeler, bir hazine değeri taşıyan uzmanlık bilgileriyle dolmuştur. İdarecinin statüsü amatörlükten profesyonelliğe dönmüştür. İdareci, insanlar arasındaki ilişkileri yöneten uzman bir kişi oluvermiştir.

İşte, bu yenilikler kuvvetler ayrılığı doktri in dayandığı temelleri değiştirmiştir. Locke üç organ arasındaki ilişkiyi yasamanın üstünlüğüne göre düşünmüştür. Montesquieu ile Madison ise eşit düzeydeki üç rgan arasında bir denge kurulmasını daha uygun bulmuşlardı. Oysa, hepsi de aralarındaki bu ayrılıklara rağmen, yürütme üstünlüğünü mutlak monarşiyle bağlantı görmüşler ve ona karşı çıkmışlardır. Gelgelelim, yürütme üstünlüğünün artık monarşi ile bir ilgisi kalmamıştır, yirminci yüzyılda yürütme üstünlüğü va da yakın bir şey alışkanlık haline gelmiştir. Bu

üstünlük yalnız yasama ya da yargı organlarındaki üyelerin sayıca az buna karşılık yürütme (idare) organındaki personelin sayıca çok olmalarıyla açıklanamaz. Söz konusu durum yürütme organındaki daha başka üstünlüklerle açıklanabilir. Örneğin, yargı organının gücü hukukun içerdiği bilgileri ustalıkla kullanmasında toplanır bu ustalık hüner istek, hukuk usullerinin ayrıntılarını bilen, yetişmiş uygulayıcılar ister. Liyâkat sistemine dayanan devlet memuriyetinde de atanma, yükselme ve ilerleme işlemleri bu değerlere göre yapılır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bu büyük idarî buluşun hiç de yargıçlardan aşağı kalır bir yanı yoktur! Kamu yönetiminin karmaşıklığı, genişliği, teknik yapısı, zor ve dolaşık usulleri, meslek olanakları, atama ve yükselme işlemlerinin liyâkat sistemine göre yapılması, işte bütün bu özellikler devlet memuriyetini hukuk gibi bir meslek haline getirmiştir. Hiç biri ötekinden daha çok ya da daha az bilimsel değildir, yani yeni başlayana ikisi de bir sır olarak gözükmektedir.

Oysa, kanun koyucunun gördüğü iş, henüz o denli bir meslek olamamıştır. Çünkü kanun koyucu görevine genel seçimle gelmektedir, onun efendileri ve patronları seçmenlerinin çoğunluğudur; seçmenlerin ise kimi sevdikleri, kimi tuttukları pek belli olmaz, sevgileri ve bağlılıkları değişebilir, onun için de temsilci gördüğü işin sürekliliğine güvenemez. Gerçi uzun süre yasama görevi gören bir temsilci bu süre içinde yönetim sorunlarını tanımak, bilmek olanağını bulur ama, gene de onun devlet memurları ile arasındaki ilişki bir amatörle bir uzmanın ilişkisinden öteye geçmez. Devlet memurları kanun koyucunun (temsilcinin) siyasal desteğine, kanunî yetkisine ve elindeki malî kaynaklara muhtaçtırlar, buna karşılık kanun koyucu da memurların teknik bilgi ve uzmanlıklarına muhtaçtır. Kanun koyucu, devlet memurlarını denetler, soruşturmalar yapar, onları gözetir, eleştirir ve cezalandırır. Ama son çözümlemede, devlet nasıl görevlerden oluşan bir nesne oluyorsa, hükûmet de öyle, o da memurlarının, görevlilerinin yaptıkları işlerden oluşan bir nesne olmaktadır. Politikayı yapan ya da bozan idarecidir. Yetki (iktidar), onu yürüten ve uygulayan kişilerin elindedir. Onun için, çağdaş hükûmete çok kez gerçekte «bürokrasi»[20] ya da bürolar yönetimi denilmesine, pek de şaşmamak gerekir.

[20] Tıpkı «politikacı» sözü gibi bürokrasi sözü de ters anlamlara bürünmüştür. Ama bu deyim yukarda olduğu gibi, tarafsız ve tanımlayıcı bir biçimde kullanılabilir.

Çağdaş gelişmeler kuvvetler ayrılığı kavramının ilk biçimini bir başka yönden daha altüst etmiştir. Çağdaş hükûmetin isterleri, hem üç organın ilişkilerini değiştirmiş, hem de bu üç görev arasındaki ayrılıkları belirsiz ve seçilmesi güç bir duruma sokmuştur. Örneğin, idare ve yargı artık eskisi kadar farklı değildirler. Gerek yargıçlar gerek idareciler genel hukuk kurallarını özel olaylara uygularlar, ikisinin de belli olguları genel ilkelere uydurma konusunda sınırı bir takdir hakları vardır. İkisi de, yani hem bürolar, hem de mahkeme kanunun uygulanması işine eşit biçimde katılırlar,[21] birincinin (büroların) kanunu uygulamaya başlaması ikincinin (mahkemelerin) önüne bir anlaşmazlığın gelmesine ve bir tarafın dâvâ yoluna başvurmasına bağlıdır, aralarındaki başlıca fark bundan ibarettir. Eskiden kanun yapma görevi, kanun uygulama görevinden değişik, ayrı birşey sayılırdı, ama şimdi böyle değildir. Çağdaş toplumun sorunları karışık bir nitelik taşıdığı için, artık genel ilkelerin koyulmasıyla bunların somut olaylara uygulanmaları arasında açık ve kesin bir ayrılık bulunmamaktadır. Genel kuralları belli durumlara ve olaylara uygulayabilmek için, arada bir çok başka işlemler yapmak gerekmektedir. Hükûmet sürecini kafamızda iç içe dizilmiş yuvarlaklar biçiminde canlandırabiliriz. Her yuvarlak çeşitli politika olanakları arasında yapılacak olan seçme'nin (tercihin) alanını gösterir. Bunlardan biri seçilecek olursa, öbürü yani, daha küçük çaptaki yuvarlak yeni bir seçme olanağı sağlayacaktır— elbet, bu da daha önce verilmiş bulunan kararla sınırlı olacak ve ona bağlı kalacaktır. Bugün, mevzuatı tamamlayabilmek, boşlukları giderebilmek için, kanunun koyduğu genel kuralları daha ayrıntılı biçimde belirten bir takım tüzükler, yönetmelikler ya da yönergeler çıkarmak gerekiyor Hiç kuşkusuz bir yürütme organının en başta gelen görevi yüksek düzeyde siyaset sorunlarıyla uğraşmaktır. Yürütme içindeki görevliler bu konuda yasama organı üyelerine tavsiyelerde bulunurlar ve alt basamaktaki memurlarına (astlarına) emir ve talimat verirler. Anayasayı hazırlayan halk ile bir mektubu doğru adresine veren postacı arasında, seçme (tercih) alanlarının küçüldüğü ve kararların gittikçe sınırlandığı iç içe girmiş yuvarlaklar bulunmaktadır. Artık Locke, Montesquieu ve Madison'un düşünce kalıpları parçalanmış ve içindekilerin hepsi ortalığa dökülmüştür.[27]

---

[21] Eskiden mahkemeler birçok idarî hizmetler görürlerdi, şimdi de görüyorlar.

Bütün tipik sözde bir düzenleme örgütü olan (Federe devletler

Bununla birlikte, yürütme üstünlüğünün doğması ve geleneksel görevler (fonksiyonlar) ayrımının bulanık bir hal alması, yalnız hükûmet işlerinin çoğalması yüzünden olmamıştır. On dokuzuncu yüzyılda devlet memuriyeti mesleğinin örgütlenmesinden başka, ikinci bir büyük yenilik olmuş ve yığınları ardından sürükleyen yeni tip bir parti sistemi, yığın (kütle) partisi kurulmuştur. Kuvvetler ayrılığı doktrinini benimsemiş olan kimselerin düşüncelerinde siyasî partilere yer verilmemişti.[23] Gerçi bu hayıflanılacak bir eksiklikti, ama partilerin henüz birer hizip sayılıp küçümsendikleri bir dönem içinde bunun pek de öyle şaşılacak bir yanı yoktu. Siyasî partilerin kuvvetler ayrılığı üzerindeki etkileri seçme hakkının genişleyerek seçmenleri partilerin bayrağı altında toplanmaya itmesinden sonra duyulmaya başlamış ve böylece partiler devlet yönetimini ele geçirmek için birbiriyle yarışa tutuşmuşlardır. Kütle partisi, siyaset sahnesine yeni atıldığı için, önünde onu kuvvetler ayrılığının kutsallığına dokunmaktan alıkoyacak bir engel de yoktu. Onun gözü iktidardaydı, o yüzden de kuvvetler arasındaki ayrılığın inceliklerine pek aldırış etmiyordu. Hattâ, otoritenin bir parçası bile elinden çıksın istemiyordu. Anayasa yapıcılarının üçe bölüp birbirinden ayırdıkları kuvvetleri, siyasî parti yeniden birleştirmeye hazırlanıyordu.

Nitekim, Amerika'da on dokuzuncu yüzyılın ortasında, yani Başkan Jackson döneminden aşağı yukarı Başkan Cleveland dönemine kadar geçen süre içinde partilerin hükûmet müesseselerine saldırmaları pek zorlu biçimde olmuştur. Partiler seçimi kazandıktan son-

arasındaki Ticareti Düzenleme Komisyonu ya da Federal Ticaret Komisyonudur). Kongrenin çıkardığı bir kanuna göre bu komisyonlar kural koyar ve uygularlar, anlaşmazlıkları çözerken ve tarafları dinlerken tıpkı idare mahkemeleri gibi görev görürler. Gördükleri işlere bakılırsa, hükûmet sürecinde bir birliğin ve kuvvetler arasında da ayrılıktan çok bir kaynaşmanın, bir birleşmenin olduğu görülür.

[23] Bkz. Bölüm 9, s. 317-318.

* Nitekim, Andrew Jackson, Kongre'ye sunduğu bildirisinde kamu görevleri in el değiştirmesi ilkesini şöyle savunmuştur : «Kamu görevi bir çeşit mülk, devlet ise yalnız halka hizmet için yaratılmış bir araçtan çok kişisel çıkarlara hizmet eden bir araç sayılmaktadır. Bazı kimselerde yiyicilik ve bazılarında doğru duygu ve ilkelerden sapma, devleti yasal amaçlarından uzaklaştırmakta ve onu çoklar zararın azları destekleyen bir aygıt durumuna getirmektedir. Bütün kamu görevlilerinin ödevleri zeki

ra devlet dairelerindeki hizmetleri ve memuriyetleri yağma edilebilecek bir siyasal savaş ganimeti saymaya başlamışlardır. Böylece partilerin elde ettikleri patronaj (kayırma) hakkı parti mekanizmasını kaygan bir duruma getirmeye yaramıştır. Ama bu sistem aynı zamanda devlet memuriyetlerinin görev süreleri ve yetenekleri belirsiz partizan memurlarla doldurulmasına yol açmıştır. Yargı organına da aşağı yukarı buna benzer bir usul uygulanmıştır. Parti yönünden mahkemelerin denetim altında tutulmaları gerekiyordu, çünkü mahkemelere kanunun uygulanmasında önemli bir görev düşüyor ve ellerinde de yargı yetkisi gibi bir yetki bulunuyordu. Federe devletlerle yöresel idarelerde, yani yargıçların seçim yoluyla atandıkları yerlerde, yargıç adaylarını partiler göstermişler ve onlara seçmenlerin desteğini de gene partiler sağlamışlardır. Yargıçlar seçilmez atanırlarsa, o zaman parti de tutar bir başka yola başvurabilir ve bu sefer atamayı yapan başkan ile bunu onylayan Senatoyu etkileyebilirdi. Partiler yasama organını ,ve yürütme organının seçime dayalı yerlerini seçim sisteminin yardımıyla ellerine geçirmişlerdir, çünkü partilerin aday gösterme ve oy kullanma yöntemleri üzerinde sıkı bir denetleri vardı. Bu gelişmeler dizisi aşırı bir noktaya ulaşınca, parti, tıpkı dokunaçlarını uzatan bir ahtapot gibi, bir başkanın, bir şefin boyunduruğu altına girmişti. Parti başkanı, çok kez herhangi bir kamu görevi olmadan, sırf parti mekanizması üzerindeki karşı koyulmaz üstünlüğü ile Amerikan demokrasininin dayandığı temel görüşleri sarsan bir iktidar toplaşmasını sağlamayı başarmıştı.

Oysa, halk bu aşırı iktidar toplaşmasının doğurduğu yolsuzluklara karşı tepki göstermiştir, onun bu tepkisi ise hükûmet ve idare süreçlerini yolsuzluklardan arıtacak ve siyasal otoriteyi gerçek sahibine verecek olan reform akımlarını başlatmıştır. Amerikan kamu hayatının birçok kesimlerine yerleşmiş olan bu nüfûz ti-

---

insanlarca kolaylıkla yerine getirilebilecek açıklık ve basitliktedir ya da hiç olmazsa o duruma getirilebilir. İnancım odur ki insanların kamu görevlerinde uzun süre kalmalarından doğacak sakıncalar onların deneylerinden sağlanacak kazançlardan daha çoktur. Kmu görevlerinin halk yararına yaratıldıkları bir ülkede hiç kimsenin onlar üzerinde başkalarından daha çok hakları yoktur. Kamu görevleri, belirli kimselerce kamu zararına kullanılmak için kurulmamışlardır.» Bkz. Herbert A. Simon, Donald W. Smithburg, Victor A. Thompson, *Public Administration*, (New York 1950, Alfred A. Knopf), çeviren Cemal Mıhçıoğlu, *Kamu Yönetimi*, Ankara, 1973, (SBF Yayını), s. 299. *(Çevirenin Notu)*

careti belâsına karşı yavaş, ama sağlam ve amansız bir savaş açılmıştır. Gerçi bu kötülük kökünden büsbütün sökülüp atılamamıştır ama, oldukça azaltılmış ve zararsız duruma getirilmiştir. Yavaş, ama sağlam bir biçimde, iki müessesenin, devlet memuriyeti ile mahkemelerin çevresine bu hastalığın onlara bulaşmaması için siyasal bir güvenlik şeriti *cordon sanitaire* çekilmiştir. Her iki kuruluşun (idarenin ve mahkemelerin) kanunları adil ve dürüst biçimde uygulamalarında bir zorunluk bulunduğuna göre, artık ganimetçilere ya da partizanlara devlet dairelerinde ve yargıç kürsülerinde yer yoktur. İdarecilerle yargıçların parti baskısından uzak tutulmaları gerekir, idare alanında bu, memur teminatı ve yeteneğe, (liyâkata) göre atama usulüyle sağlanır, yargı alanında ise partizan olmayan bir seçim ya da ayırma usulüyle sağlanır.

Parti gücünün taşkınlıklarını önleyebilmek amacıyla bentler ve barajlar kurulmuştur ama, bunlar yetmemiştir, yeni taşmaları yatağına oturtabilmek ve bu güçlerden yararlanabilmek için daha başka yollar bulmak gerekmiştir. Partiler politikayı ister istemez kendi taraflarına çektikleri için, bir partinin hükûmet sisteminde el atmayı uygun bulduğu bir yere öbür parti de el atmayı uygun bulmuştur. Gerçekten, partilerin sokulmaya ve yerleşmeye en elverişli buldukları yerler yasama organı ile yürütme organının seçimle kurulan daireleridir. Buralar haklı olarak partilerin kendi alanları sayılmıştır. Seçmenlerin bilumum iktisadî ve sosyal politika sorunları üzerindeki tercihlerini yansıtan ve açığa vuran bu müesseselerden partilerin çıkarılmalarını hiç kimse[24] istememiştir. Bu böyle olmakla birlikte, eğer partiler başkanlığı ve valilikleri ele geçirirlerse, Kongre'de ve federe devletlerin yasama meclislerinde çoğunluk ve azınlık grupları kurabilirlerse, o zaman yürütme ve yasama organları arasındaki bu yapısal ayrılık da hiç kuşkusuz parti bağlarına parti ilişkilerine göre değişecektir. Gerçi parti içinde sürekli bir disiplin yoktur ama, yürütmenin başına (başkana) karşı muhalefet olabilir. Partilerin aralarında — kendi taraflarını iktidarda tutmak isteğinden başka bir şey olmayan — bir çeşit ortak çıkar vardır. İşte aynı parti etiketini taşıyan kimseleri bir araya getiren ve onları birleştiren de budur. Aralarında birlik olmaması halinde partiler en azından dağılacaklarını ve kopacaklarını bilirler!

[24] Nebraska ile Minnesota federe devletleri, bunun dışında kalmaktadırlar Adı geçen devletlerin anayasalarında yasama meclisi üyelerinin partizan olmayan seçimlerle seçilmeleri gerekli görülmüştür.

PARTİ HÜKÛMETİ VE DEVLET MEMURİYETİ

İşte, parti sisteminin ve doğurduğu sonuçların incelenmesi de çağdaş hükûmete yeni bir açıdan bakılabileceğini göstermektedir. On sekizinci yüzyılda hükûmeti üç kuvvete ve üç organa göre açıklayabilmek için çok çaba harcanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ise gerek seçmen kütlesinin ve gerek devlet etkinliklerinin genişlemesiyle, iki güçlü müessesenin — siyasî parti ile liyâkat sistemine dayanan devlet memuriyetinin ortaya çıktıkları görülmüştür. İşte, bu iki müessese üç organın tepesine biniverince, üç eski örgütle bu iki yeni müessesenin birleşmeleri başlangıçta çok sürtüşme ve karışıklık doğurmuştur, çünkü eski müessesevî çatı kendini bu yabancılara uydurmak zorunda kalmıştır. Yirminci yüzyılın hükûmet sürecinde parti ile devlet hizmeti arasında gitgide sıkı bir ortaklık kurulmuştur. İdarî işlerin yürütülmesi, idare tekniği siyasal güce bırakılmış, ve gerçek iktidar onların ellerinde toplanmıştır. Çağdaş devlet sisteminde işlerin bir çoğunu parti ile idare birlikte görmektedirler.

AMERİKA'DA BAŞKANA VE VALİLİKLERE DÜŞEN YENİ GÖREV

Amerikan sisteminde parti ile devlet memuriyeti arasındaki bu ortaklık etkisini en açık biçimde Başkanların ve Valilerin yeni statülerinde göstermektedir. Başkanlık ve valilik katlarının güçleri iyice gelişince, artık o katlarda oturan kimse de, yalnız yürütmenin başı olarak görev görmekle kalmaz. Onun bu görevine bir de parti önderliği, baş kanun koyuculuk,[25] kamu oyunu harekete geçirme görevleri eklenir. Nitekim bu yüzyılda Wilson, iki Roosevelt'ler gibi ünlü Başkanların, Wisconsin valisi büyük Lafollete, New York valileri Smith ve Lehman ve Kaliforniya valisi Warren gibi başarılı yöneticilerin gördükleri işler, bunu tam anlamıyla belirtmektedir. Bu kimseler hem yasama, hem de yürütme organlarına önderlik etmişlerdir. Walter Bagehot'un on dokuzuncu yüzyılın ortasında İngiliz Kabinesinin görevini anlatmak amacıyla söylediği sözlerden bazıları, bu kimseler için de geçerlidir : «(Kabine) devletin yasama

[25] Bu kavramı Howard L. McBain kullanmıştır. Bkz. *The Living Constitutt* (New York The Macmillan Company, 1937), Chap. IV.

organı ile yürütme organını birbirine iliştiren bir *birleştirme çizgisi*, onları birbirine bağlamaya yarayan bir *tutamaçtır*».[26]

Yürütme organına gerek federe devletlerde gerek federal devlette başkanlık eden kimse, çeşitli koşulların bir araya gelmeleri ve zorlamalarıyla daha önemli bir görev görmeye başlamıştır. Bir kara parçası (kıt'a) büyüklüğünde olan ülkenin yeniden düzenlenmesi, endüstri akımının hızla gelişmesi, göçmenlerin özümlenmesi, bütün bunlar politikaya yeni bir canlılık, etkin bir güç katmıştır. Yoksul halkın artan istekleri, seçmenlerin daha çok sosyal güvenlik istemeleri karşısında federal devlet ile federe devletlerin hükûmetleri de gitgide çoğalan görev ve sorumluluklar yüklenmişlerdir. Sonunda, kişiler bir takım ortak çıkarlarını kollamak ve yasama işleri üzerinde etkili olabilmek amacıyla baskı grupları kurmuşlardır. Kamu siyasetinin soruları açık görüşme ve tartışmalarla halkın gözü önüne serilmiştir. Parti örgütleri hangi davranış biçimini tutacaklarını — ya da tutmayacaklarını kararlaştırmak zorunda kalmışlardır, çünkü bir sorundan kaçmak ya da o sorun karşısında duraksamak da gene bir karar vermek demektir. İşte bu durum bazı kimselere ya da örgütlere ister istemez eyleme girme ve öne geçme olanağını vermiştir. Böyle bir önderliği yapsa yapsa, yasama organı yapabilirdi, ama bu kolay bir iş değildi, çünkü iki meclisli bir kuruluşun meclislerinde halkın ilgisini toplamak ve adlarını üne ulaştırmak için birbiriyle yarışan bir takım bağımsız üyeler bulunmaktaydı. Onun için yürütme organının başındaki kimsenin durumu, bu önderliği yapmaya daha elverişli gözükmekteydi, çünkü gerek Beyaz Saray'da gerek Vali konağında ancak tek kişi oturabilirdi ve o kimse kavgaya, mücadeleye atılmaya karar verdiği zaman kendini dinleyecek ve izleyecek kimseleri çarçabuk çevresinde toplayabilirdi. Anayasanın başkanlık katına tanıdığı yetkiler, başkana bu işde bir dayanak olmaktadır. Başkan, ve Valilerin bir çoğu, kendilerine verilen mesaj gönderme, kanunlaşmasını istedikleri konuları bildirme, meclisleri olağanüstü toplantıya çağırma ve kanun tasarılarını veto etme yetkileriyle doğrudan doğruya yasama alanına girmişlerdir. Başkanlar ve valiler siyasal stratejilerini pekleştirmek amacıyla başka yöntemlerden de yararlanabilirler. Nitekim, kayırma (patronaj) yöntemine başvurularak, iş ve görevler oy karşılığında

---

[26] *The English Constitution*, World's Classics Edition (London Oxford Uni Press, 1928), p. 12. İtalik harfler eserin aslından alınmıştır.

değiş tokuş edilebilir.[27] Başkanlar, söylev, basın, radyo ve son zamanlarda televizyon gibi seçmenleri etkileyici araçlardan yararlanarak onlara programlarını çoşturucu ve ilgi çekici biçimde sunmayı, ve görüşlerini benimsetmeyi başarmışlardır. Böylelikle, Başkanlık ve Valilik katları federe ve federal politikaların bir merkezi haline gelmiş ve bununla kamu oyunun ve parti sisteminin gücü, Anayasanın yapısı içine boca edilmiştir.

Bugün, görevlerin Başkanlıkta toplanması işinde, gerçekten ilginç bir başarı sağlanmıştır. Yürütme organına başkanlık etmek gibi tarihsel bir ödevin yanısıra, Başkan, bir de yukarda açıklanan nedenlerle, parti önderi ve baş kanun koyucu olmuştur. Resmî kabuller ve diplomatik işler de başkana verilmiştir, çünkü Birleşik Devletlerde devlet başkanlığı ile hükûmet başkanlığı görevleri birleşmiştir. Nihayet, başkan hem bütün silâhlı kuvvetlerin başkomutanıdır, hem de ülkenin dışişlerini yürüten başlıca organdır. Gerçekte, bu son iki yetkinin, çağdaş dünyanın karışık ortamı içinde, birbirine bitişik yetkiler olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1958'de Lübnan'da yabancı devletlerin de etkisiyle bir savaş ve kaynaşma başlayınca, Lübnan hükûmeti Amerika'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Başkan Eisenhower, Lübnan'daki rejimi desteklemek ve ülkeye başkalarının girmelerini önlemek amacıyla Amerikan deniz piyadelerini Beyrut'a göndermiştir. 1962'de ise Sovyet hükûmeti Küba'da Amerika Birleşik Devletlerinin güvenliğini açıkca tehdit eden füze üsleri kurmaya başlayınca, Başkan Kennedy, adayı «karantinaya» almış ve çevresini karakol gemileriyle kuşatarak Rusları araç ve gereçlerini adadan geri çekmek zorunda bırakmıştır.

Yürütmenin başı, baş kanun koyucu, parti önderi, devlet başkanı, başkomutan, dış ilişkilerin baş yürütücüsü — bütün bu nitelikler Başkanlığı on sekizinci yüzyıldaki kuvvetler ayrılığı doktrininin yalın görünüşünden oldukça uzaklaştırmıştır. Bunun gibi, James Madison'un Başkanlığın görevleri üzerindeki düşünceleriyle bugün Madison Bulvarında uygulanan yöntemler arasında dağlar kadar fark vardır. Aristo'ya göre en büyük devlette bile bir kimse seslendi mi onu bütün yurttaşlar işitebilmeliydi. Nitekim, 1958 yılının Aralık ayında dünya çevresinde dönmekte olan bir uydu in-

[27] Önceleri bu usul bugünkünden daha etkili olmaktaydı çünkü kamu görevlerindeki kayırma sistemi birçok hükûmet işlerine uygulanmaktaydı.

sanlığa Birleşik Devletler Başkanının Noel bildirisini yayımlamıştır.

İNGİLTERE'DE KABİNE ÜSTÜNLÜĞÜ

İngiliz müesseselerinin çağdaş gelişimini örnekseme (analogy) yoluyla incelemek insana çok şey öğretir. Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı doktrinini daha çok İngiliz sistemi üzerinde yaptığı incelemelere dayandırması, o sistemin içinde kuvvetler ayrılığının bulunduğuna inanmış olması, politika biliminin bir cilvesidir. Montesquieu, I. George ile II. George'un saltanat dönemlerinde kabinenin doğuşunu ve Sir Robert Walpole yönetiminde Başbakanlığın kabine başkanlığı biçiminde ortaya çıkışını ya gözden kaçırmıştır ya da önemsemeyi bilememiştir. Oysa, İngiliz hükûmet sisteminde kuvvetleri ayırmaktan çok onları birleştiren, kaynaştıran[28] en belirgin örgüt kabine olmuştur. İki buçuk yüzyıl süren bir zaman içinde çeşitli aşamalardan geçerek gelişen kabine, bu çağdaş üstünlüğünü Amerikan hükûmet sistemini değişikliğe uğratan aynı etkenlere — yani bir yandan seçme hakkının ve hükûmet işlerinin genişlemesine, bir yandan da parti ve devlet memuriyetinin (kamu görevlerinin) örgütlenmesine — borçludur.

Kabine kısaca şu dönemlerden geçmiştir: Birinci dönem, I. George'un 1714'de tahta çıkışından 1815'e yani, Napolyon Savaşlarının bitimine kadar sürmüştür. Kabine, bu dönem içinde kendini kralın egemenliğinden kurtarmayı başarmıştır. Bu başarının sağlanmasında talihin de yardımı dokunmuştur, çünkü I. ve II. George'lar Hanover'den gelme Alman göçmenleri oldukları için, İngiliz dilini ve İngiliz politikasını pek iyi bilmiyorlardı. Onun için, bu iki kral geleneği sürdürmeyip kabine toplantılarına kendileri başkanlık etmemeye başlamışlar ve bu ödevi bakanlar arasında önde gelen* bir Bakana, yani Başbakan olarak atanan kimseye bırakmışlardır. Kralın kabinede bulunmayışı, Bakanlara kralın isteklerine daha kolay ve daha korkusuz biçimde karşı koyma olanağını vermiş ve böylelikle bakanlar kabine kararlarının ortak sorumluluğunu üzerlerine alarak birbirlerini desteklemişlerdir. İngiliz soyundan gelme, III. George'un, kralın gücünü yeniden arttırmaya kalkışması, 1776'-

[28] Yalnız, yargı bunun dışında kalmaktadır, gerçi yargı parlâmentoya bağlıdır ama, yürütme karşısında bağımsızdır
Primus inter pares. (Çevirenin Notu)

da izlediği politikaların toptan başarısızlığa uğraması ve saltanatının son yıllarında akıl hastalığına yakalanması, kabineye Tac üzerindeki üstünlüğünü pekiştirme olanağını vermiştir.

İkinci dönem 1830 başlarında girişilen ilk parlâmento ve seçim reformuyla başlamıştır. O yüzyılın ortalarında seçme hakkının genişlemesi * seçmenler arasında parti örgütünün yayılmasına yardım etmiş, partiler de özellikle seçme hakkına yeni kavuşmuş olan seçmenleri kendilerine bağlamaya pek istekli gözükmüşlerdir. Onun için de bir partiye bağlı olan ve o partinin programını destekleyen adayların parlâmentoya seçilme olanakları gittikçe artmıştır. Bununla birlikte, ekonomik ve toplumsal koşulların oynak, nüfûsun ve seçmen kütlesinin çok olması yüzünden bu işin tamamlanması vakit almıştır. Yasama organı içinde parti disiplini belirlenmeye başladığı halde, parlâmentoda hâlâ azınlık grupları ve bir takım bağımsızlar bulunmaktaydı, onların siyasal kararsızlıkları, oynak tutumları hükûmetlerin kurulması ve düşürülmesi üzerinde etkili olmaktaydı. O dönemde kabineler Avam Kamarasından destek aldıkları için, orada kurulurlar ve orada düşerlerdi.

Üçüncü dönem 1884 dolaylarında, yani yetişkin erkekler seçme hakkını elde ettikleri zaman başlamıştır. Seçmen kütlesinin çoğalması güçlü parti örgütünü, hem istenen hem de zorunlu olan bir şey haline getirmiştir. Büyük bir seçim çevresinde girişilen nabız yoklaması ve seçim kampanyasının ağır giderleri, o çevrenin adaylarını merkezin destek ve yardımına bağlı kılmıştır. Partinin merkez örgütünü parlâmentodaki parti önderleri yönettikleri için, parlâmentodaki parti saflarının oylarını belirleyecek, yöneltecek malî gücü ve parayı da onlar ellerinde tutmuşlardır. İki parti sistemi iyice yerleşipde yasama organındaki bağımsızların sayıları ve önemleri giderek azalmaya başlayınca, etkili bir parti disipliniyle parlâmentodaki çoğunluk ve azınlık da önceden belli olmuştur. İktidar partisinin içinde bir bölünme olması ya da geçici bir süreyle üç parti sisteminin bulunması[29] gibi ender görülebilecek bir olayda bile parlâmento gene kabineyi kurma yetkisine sahip olduğunu ileri sürebilir. Ancak, çağdaş kurala göre yasama organında hangi partinin çoğunluğa sahip olacağını seçimlerde halk belirtir ve kabinenin kuruluş biçimini de parti önderleri belirler. Amerika'da seçmen-

[29] Nitekim İngiltere'de 1920'de, Liberaller gerilerken İşçiler güçlenmeye başlamışlardır.
Bkz. Böl. 5, 150 - 154. *(Çev. notu)*

ler kurulu halkın seçtiği ve beğendiği bir Başkanı nasıl onaylıyorsa, yirminci yüzyılın ortasındaki bir İngiliz Parlâmentosu da halkın kararını tıpkı öyle onaylamaktadır.

Dahası var. Kabinenin görevleri yasama alanıyla sınırlı değildir. Kabine üyeleri Tacın Bakanları sayıldıklarından o kurulun görevleri yürütme görevlerini de kapsamaktadır. Çeşitli devlet dairelerinin yönetiminden kabine üyeleri tek tek sorumludurlar. Bakanlar, hükûmetin (idarenin) bütünlüğünü sağlamaktan ve ülkenin genel politikasının ana ilkelerini tesbit etmekten de toplu, ortaklaşa sorumludurlar. Bu işleri yürütebilmek için bakanlar buyrukları ve yönetimleri altında bulunan devlet dairelerindeki memurların (kamu görevlilerinin) bilgi ve görgüsünden yararlanırlar. Demek ki, kabine gerçekte çifte görev görmektedir. Hem yasama, hem yürütme alanında önderlik yapma görevi bu kurulda toplanmıştır. Kabine, bu haliyle parti ile devlet memuriyeti (kamu görevi) güçlerini birleştirmeye elverişli ve bükülgen bir müessese olduğunu ortaya koymuştur.

Birinci Adamın ya da Başbakanın, kabine içindeki yeri bile, birçok yönden Amerikan Başkanlığını andıran önemli bir yer oluvermiştir. Amerika Birleşik Devletlerinde hükûmetlerin hepsi nasıl aynı biçimde çalışmazlarsa, İngiliz kabinelerinin de hepsi aynı biçimde çalışmazlar. Her iki örnekte de müesseselerin elinde en azından bir takım önemli anayasal yetkiler bulunmaktadır, öyle olsa bile, bu yeterli değildir, çünkü bunu Başkanın ya da Başbakanın değişik derecelerdeki siyasal gücü, kişisel çekiciliği ya da donukluğu, atılganlığı ya da durgunluğu gibi nitelikler tamamlar. Durum, Başkanlık ya da Başbakanlık katına oturan kimsenin kişiliğine göre değişir, siyasal tarihte her ikisinin de (yani Başkanlığın da, Başbakanlığın da) güçlü ve güçsüz oldukları günler görülmüştür. Birçok etkili politikacının ve güçlü kişinin bir araya geldikleri bir Kabinede, başbakanın ılımlı ve uzlaştırıcı bir kimse olması istenir —Campbell Bannerman ya da Attlee gibi. Bazan da tersine başbakanda canlılık, atılganlık aranır, bu niteliklere önem verilir, ülke halkı kendini tek adamın çekiciliğine kaptırır; gerçi böyle durumlarda kabine büsbütün o kişiye boyun eğmez (az da olsa direnir) ama, o tek adamı izlemekten de kendini alamaz. Nitekim, Disraeli, Gladstone, Lloyd George ve Churchill gibi kimselerin zamanlarında Başbakanın ünü, en büyük Amerikan Başkanlarının ününe ulaşmıştır.

Bundan yüz elli yıl önce Amerikan ve İngiliz sistemleri birbirlerinden önemli bakımlardan ayrılıyorlar ve birbirlerine ters düşüyorlardı. Ama ayrı ayrı yollar izleyen bu iki demokrasi sonradan, bir noktada birleşmişlerdir. Elbette bu, iki sistem arasındaki ayrılıkların ortadan kalktığı, silindiği anlamına gelmemektedir. Yasama organını içten etkileyen önderlik ile o organı dıştan etkileyen önderlik arasında hâlâ önemli bir ayrılık bulunmaktadır. Bir kere aralarında seçim yöntemlerinden ileri gelen başkalıklar vardır, çünkü Birleşik Devletlerde Başkanın ya da Valinin muhalifi olan bir parti meclislerin birinde ya da her ikisinde çoğunluğu kazanabilir. Bundan başka, İngiliz partileri çok disiplinli bir nitelik taşıdıkları için, orada Parlâmentonun gördüğü işlerin sonucu, Amerikan meclislerinden daha kolay kestirebilir. Bununla birlikte, bugün, iki sistem arasındaki benzerliklerin ayrılıklar kadar önemli oldukları da bir gerçektir. Gerçekten bazı özel durumlarda sistemlerin işleyişleri birbirine benzemektedir. Nitekim Başkan Franklin D. Roosevelt'in birinci döneminin ilk üç ayında Kongre ile kurduğu ilişkiler, İngiliz Başbakanının Avam Kamarası ile kurduğu ilişkileri çok andırmaktadır. Tersine, 1940-1944 savaş yılları içinde —Avam Kamarasına seyrek katılan ve yalnız önemli olaylar ve sorunlar üzerinde konuşan— Başbakan Churchill'in Kamarayla olan ilişkisi de, o yıllarda Başkanın Kongre ile ilişkilerine benzemektedir, ve şimdi onların ortak bir paydaya yaklaşmakta oldukları ise hayli söz götürebilir.

YASAMA ORGANI VE MAHKEMELER

Ancak, bu noktada, yanlış anlamayı önleyebilmek için bir uyarma yapmak gerekir. Parti ile kamu görevlerinin (devlet memuriyetinin) üç organın tepesine yerleştiklerini söylemek, bunların o organların yerlerini aldıkları ya da onları büsbütün ortadan kaldırdıkları anlamına gelmemektedir. Bunun gibi, Başkanlarla Valilerin yeni bir güç kazandıkları ya da Kabinenin Tâc ile Parlâmento üzerinde üstünlük kurduğu ileri sürülmüştür ama, bununla gene yasama meclisleriyle mahkemelerin artık değerlerini yitirdikleri, işe yaramadıkları anlatılmak istenmemiştir. Organların güçlerinde ve yetkilerinde eskiye oranla bir değişmenin olduğu doğrudur. Ama düne oranla bugün etkileri azalmış olan bu müesseselerin, kaldırılıp bir yana atıldıklarını söylemek doğru değildir

Mahkemeler kişi hürriyetlerinin vazgeçilmez güvenceleri olmakta devam ediyorlar, çünkü onlar aralarında anlaşmazlığa düşen ya da hükûmet ve idarenin haksız eylem ve işlemlerine karşı dâvâ açan yurttaşlara hak ve adalet dağıtan yargı örgütleridirler. İşte bu amaçla mahkemeleri dış baskılardan uzak tutmak zorunlu görülmüştür. mahkemeler, yürütme (idare) yetkisinin keyfî biçimde kullanılmasına engel olurlar. Amerikan sisteminde yasama organı içindeki bir çoğunluğun Anayasayı çiğnemesini önlerler. Kişisel hürriyetin koruyucuları, bekçileri mahkemelerdir, siyasal hürriyetin güvenceleri de yasama meclisleridir. Hükûmet süreci içinde tartışmaya, eleştiriye, muhalefete gereken yerine verildiği ülkelerde, birbiriyle yarışan partilerin karşılıklı etkileri yararlı ve yapıcı sayılmıştır. Yasama meclisi de, hiç kuşkusuz, bu amaçla kurulmuş bir müessesedir. Partilerin burada karşı karşıya gelmeleri ve yapacakları görüşme ve tartışmalarla kamu oyu önünde sınav vermeleri düşünülmüştür. Değişik nitelikteki politikalar burada öne sürülür, burada incelenir ve halkın dertleri, sorunları gene burada açık tartışma konusu olur. Parti ile devlet memurları, yargı ve yasama organları olmadan da yetkilerini kullanır, görevlerini yapabilirler. Ama sırf onlarla bir hürriyet rejimi kurulamaz; öyle bir rejim başlangıçta iyi işlese, iyi yürüse bile, tarihin gösterdiği yol yanıltıcı değilse, o rejim en sonunda bozulur ve soysuzlaşır.

Demek ki siyasal hürriyet en sonunda gene yasama meclisine dayanmaktadır, çünkü gerek iktidarın ve gerek muhalefetin meşrû olarak temsil edildikleri yer burasıdır. Yasama meclisi, iktidarla muhalefetin karşı karşıya geldikleri genel bir forumdur. Onun için, yasama meclisinin görev ve sorumluluklarını yerine getiriş biçimi büyük önem taşımaktadır. Yasama meclisi halkın saygısını kazanamazsa, özel çıkarların baskısına boyun eğerse, tasdikçi ve engelleyici davranışlar arasında bir denge kurmayı başaramazsa, demokrasiye yararı dokunmaz. Böyle davranan bir yasama meclisi artık kendisi in demokrasiyi diktatörlükten ayıran tek müessese olduğunu ileri süremez, bu hakkını yitirir.

DİKTATÖRLÜĞÜN İKTİDAR BİÇİMİ

Ne yazık ki bu konuyu anlatan gerçekler yalnız geçmişin sayfalarından alınmış değildir. Bunları doğrulayan — Nazi, Faşist, Komünist — diktatörlükleri gibi yeni diktatörlükler de var. O diktatörlüklerde de, yürütme organı çok büyük ve yeni bir güç kazan-

mış, hükûmet (devlet) işleri parti ve kamu görevlileri aracılığıyla çift koldan yürütülmüştür. Gerçi bu iki müesseseden (partiden ve kamu görevlilerinden) hem demokrasi, hem de diktatörlük yararlanmaktadır ama, bunlar siyasal bakımdan bambaşka iki anlam taşımaktadır. Yalnız tek partiye hukuken var olma hakkı tanınınca, o partinin özü ve statüsü büsbütün değişir ve dolayısıyla parti bir tekel kurar. Bunun gibi, tek-parti devletinin yararına çalışmak üzere kurulmuş bir idare de, ister istemez partiye bağlı partizan bir idare olur ve böyle bir idare ise, artık iktidarın iki ya da çok parti arasında el değiştirdiği bir sistemde olduğu gibi, ondan beklenen siyasal tarafsızlığı gösteremez ve tarafsızlığını sürdürmeyi göze alamaz.

Dahası var, diktatörlük öbür organları yürütme organının boyunduruğu altına sokmakta da çok ileri gider. Mahkemeler, siyasal yönü olan herhangi bir dâvâda parti önderliğinin iradesine, isteğine ters düşecek bir karar veremezler. Yargıçlar tahtın (iktidarın) buyruğu altında tutulmaları gereken farelerdir.* Yasama meclisinin durumu da değişik değildir, diktatörlükte yasama gereksiz, tehlikeli bir müessese sayılır, çünkü böyle bir müessese muhalefet için bir toplanma merkezi olabilir. Diktatörlükler gerçekte biçimsel bir yasama organı isterler. Ama böyle bir organ da özü, içi çıkarılmış boş bir kabuktan başka bir şey olmaz. Diktatör, yasama meclisini partiye bağlı, bileği güçlü adamlarıyla doldurur, onu uzun aralıklarla toplantıya çağırır. Gündemini ve içtüzüklerini gözetim ve denetim altında tutar ve böylelikle onu (meclisi) kendisinin ve partisinin propagandasını yansıtan bir araç durumuna sokar. 1925'den sonra İtalyan Parlâmentosunun ve 1933'den sonra Alman Reichstag'ının alın yazıları böyle olmuş, Rusya'daki Sovyetlerin tarihi de onlara benzemiştir. Rusya'da temsilî meclisler ya da kurullar (Sovyetler) 1917 devrimiyle hem Çarlığa karşı bir muhalefet aracı, hem de yeni hükûmet sistemine bir çekirdek olmak üzere kurulmuşlardı. Ama Sovyetler demokrasi tohumu taşıyan, temsilî ve seçilmiş kurullar oldukları için, Stalin onların gelişmeleri i önlemiştir. O yüzden Sovyetlerin, Stalin yönetiminde hiç bir değeri kalmamıştır. Komünist Partisi, Sovyetler üzerinde sıkı bir baskı kurarak onların her türlü bağımsızlık yollarını tıkamıştır.

İktidar toplaşmasının en aşırı örnekleri, şöyle sıralanabilir:

---

* Karş. Bacon'un sözleriyle, 337 *(Çev. Notu)*

1905'den önceki Rus Çarlarının otokrasisi, S.S.C.B. Komünist partisinin şefi olan Stalin'in diktatörlüğü, Almanya'da Hitler rejimi, İtalya'da Mussolini'nin Faşist sistemi, Japonya'yı 1931'den 1945'e dek yöneten asker, bürokrat ve iş adamları oligarşisi. Son zamanlarda, başka yerlerde de, rakipleri arasından sıyrılarak sivrilen ve onların muhalefetlerini zor kullanarak ezen kişilerin pek çok örnekleri görülmüştür. Böyle diktatörler, ne yalnız asker kişiler ya da komünistler arasından; ne de bu geleneği sürdüren eski devletlerden çıkmışlardır. Ganalılar Büyük Britanya'nın sömürge yönetiminden kendilerini kurtararak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ama Kwame Nkrumah siyasal hasımlarını hapsetmiş, kararlarından hoşlanmadığı yargıçları görevlerinden atmış, basına sansür koymuş, ve kişiliğini yüceltici kampanyalar açmıştır. Haiti Cumhuriyetinde de, eski bir doktor (*) çoğu ilkel, yoksul ve okur yazar olmayan bir ülke halkı üzerinde acımasız bir baskı ve zor yönetimi kurmuştur. Son yıllarda bu gibi hükûmetlerde meydana gelen değişikliklerin yanında, Amerikan ve İngiliz hükûmet sistemlerindeki değişiklikler pek yumuşak ve ılımlı kalır.

Bu bölümü, şu iki sözü aktararak bitirmek yararlı olacaktır. James Madison demiştir ki: «İster soya çekim yoluyla, ister kendi iradesiyle ya da seçimle gelmiş olsun, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin (iktidarlarının) hepsi tek kişide, bir kaç kişide ya da bir çoğunlukta toplanırsa, bu, hiç kuşkususz zorbalığın ve baskı yönetiminin tam bir tanımı olur.»[30] Bağımsızlığına yeni kavuşmuş bir devletin hükûmet başkanı da kendini şöyle tanımlamıştır: «Şef benim, bunu bilmeyen kimse budaladır. Hiç kimseye danışmadan her şeye ben karar veririm. Malawi'de işler böyle yürütülecektir. Beğenmeyen çıkıp gidebilir.»[31]

---

* Yazar burada 1972'de ölen Haiti Diktatörü François Duvalier'yi (Papa Doc'u) anlatmak istiyor. *(Çevirenin Notu)*

[30] *The Federalist*, No. 47.

[31] Bunlar (önceleri Nysaland olan) Malawi Başbakanı, Dr. H. Kamuzu Banda sözleridir. *New York Time*, September 20, 1964.

11

DÖRDÜNCÜ SORUN :

-2- Yerinden, Merkezden ve Federal Yönetim Biçimleri

YÜZÖLÇÜMLERİ VE HÜKÛMET. Çağdaş devlette partiyi ve kamu görevini (devlet memuriyetini) devletin geleneksel üç organı arasındaki ilişkilere yeni bir biçim vermeye zorlayan aynı etkenlerden bazıları, kuvvetin (yetkinin) bir yerde toplanması, onun bölünmesi, dağıtılması arasında yapılan seçme üzerinde de pek etkili olmuştur. Bu sorunu etkileyen, daha başka etkenler de vardır, örneğin ulaştırma ve haberleşme alanındaki yenilikler gibi. Merkezden ve yerinden yönetim biçimlerinde son zamanlarda yetkilerin (kuvvetlerin) ne ölçüde ve ne gibi yollarla dağıtıldığını anlayabilmek için, bu bölümde de gene bir önceki bölümde öne sürülen sorun'un tartışılmasına devam edilecektir.

Çağdaş hükûmetlerden hiç biri, en küçüğü bile, bütün işlerini tek bir yerden yürütemez. Devlet ülkesinin alanı ile toplumun kaplıdığı alan aynı olduğu için, bireyler arasında toplumsal ilişkilerin bulunduğu bir yerde, idarî düzenlemeyi gerektiren durumlar doğar. Onun için niteliği ne olursa olsun, her çağdaş siyasal sistem, yerinden yönetimi kurmak ve işletmek zorundadır. Ancak, o zaman da, ister istemez şu iki soru ortaya çıkar Hangi yönetim basamahangi görevler verilecektir? Hangi makamlar, merkez makam-

ları mı yoksa yerinden yönetim makamları mı daha ağır basar ya da basmak gerekir?

Bu gibi sorularla ortaya koyulan sorun'un (meselenin) devleti yönetme sanatı bakımından önemli bir takım yanları vardır. Hükûmetler ülkeye dayanarak kurulmaya başladıktan beri, onların yapıları üzerinde, ülke yüzölçümüyle ilgili düşüncelerin ister istemez bir etkisi olmuştur. Devlet, tarihten başka bir de coğrafya ile belirlenir. Devletin etkinlikleri sürekli olarak zaman ve mekânı aşar. Onun için de devletin görevleri, müesseseleri, yetkileri ve bunların işleyecekleri, iş görecekleri alanın niteliği bir sorun doğurmuştur ve yine doğuracaktır. Çözümü kolay bir sorun değildir bu; çünkü bir yönetim işi için pek uygun olan sınırlar bir başka yönetim işi için, her zaman uygun olmayabilir. Büyük bir şehir suyunu bir yerden; elektriğini ve öbür güç kaynaklarını da bir başka yerden sağlar; o şehrin lağımı, kirli suları ise daha başka bir yerden akıtılır, ya da akıtılmak gerekir. Bu şehrin çeşitli semtlerini ve banliyölerini birbirine bağlayan ulaştırma sistemi başka, o şehir semtlerinin okul yapımı ya da suçların önlenmesi için düzenleniş biçimi başka olabilir. Şehir halkının besini, hem yakın çiftliklerden, hem de uzak un fabrikalarından, mezbahalardan, meyvalıklardan, balıkhanelerden gelir. Şehirde oturan ve bir fabrikada, dairede ya da mağazada iş bulmak, çalışma zorunda bulunan bir kimsenin geçimi, bazan millî sınırlar içinde kalır bazan da milletlerarası alanlara kadar uzanan karmaşık nitelikteki ekonomik mekanizmaların ilişkilerine bağlı olur. Nihayet, ortaçağlarda şehrin çevresine kalın bir duvar, bir sur çekmekle sağlanan askerî savunma, bugün dünyanın yarısına dağılmış bulunan üslerle sağlanmaktadır. Kısaca, coğrafya açısından bakıldığında, her hükûmet işi in, o hükûmetin kendi ihtiyaçlarına uygun bir haritasının çizildiği, ve bu haritalar üst üste koyulduğunda iki haritanın birbirini tutmadığı görülür.

Öyleyse, devletin yapısı ülke yüzeyine çok değişik nitelikte yayılmış bulunan çıkarlara ve hizmetlere en iyi biçimde nasıl uydurulabilir? Sağduyuya ve akla dayanan bir çözüm yoluyla uydurulabilir. Her görev için alanları değişik yönetim (idare) sistemleri kurulamayacağına, ve aynı alanlarda başka başka sistemler işleyemeyeceğine göre, bunlar arasında uzlaştırıcı, ortalama bir yol bulmak gerekir. Bu da, genel ihtiyaçları ya da sorunları aslında sınırlı, dar kapsamlı olan sorunlardan ayırmakta olur. Nitekim bir

merkez örgütü ile daha dar yetkili yönetim birimleri arasında alışılmış ayırım biçimi de budur.

ORTAK ÇIKAR TOPLULUĞU

Yerinden yönetim makamlarını merkez makamlarından ayırmaya yarayan bu görüş, daha başka siyasal düşüncelerle güçlendirilmiştir. Yakınlığın ortak bir çıkar topluluğu yarattığı söz götürmez bir gerçektir. Aynı çevrede, aynı mahalle ve semtte yaşayan kimselerin birbirleriyle birçok ilişkileri bulunmaktadır. Hepsi temizlik ve sağlık işleriyle, su ve benzeri ihtiyaçlarla, onları işlerine götüren ve getiren ulaşım araçlarıyla, alışveriş ve eğlence olanaklarıyla, aynı derecede ilgilidirler. Dahası var, aynı bölgede oturanlar sürekli ilişki içindedirler. Birbiriyle yüz yüze gelirler ve birbirleriyle doğrudan doğruya bağlantı kurarlar. Günlük eylemleri onları bir araya getirir; çocukları aynı okula ya da aynı oyun bahçesine giderler; çok kez dostlarını kendilerine pek yakın oturan kimseler arasından seçerler. İşte, böyle koşullarda, topluluk için asıl olan unsurların birçoğu vardır, çünkü topluluk da bu anlamda bir dayanışmanın doğurduğu ortak çıkarlar ve ortak tecrübelerden kurulmaktadır.

Ama siyasal bakımdan bu birlik duygusu karşılıklı ilişkilerin küçük alanına sığmayabilir, onu aşabilir, önemli değildir bu, önemli olan ortak çıkarlar ve ortak tecrübelerdir. Bu tecrübeler de türlü biçimlere bürünebilir. Örneğin aynı ürünün yetiştirilmesi ve satılması insanları birleştirebilir, nitekim Amerika'nın Eski Güney bölgesinde üreticiler ürünlerin şahı saydıkları pamuğa, Kanadalı bozkır çiftçileri buğdaya, Sao Paulo'nun *fazendeiros*'ları da kahveye bel bağlamışlardır. Aynı dine bağlılık Katolikler, Yahudiler ya da Müslümanlar gibi ayrı ayrı yerlere, ayrı ayrı ülkelere hattâ ayrı ayrı kıtalara dağıtılmış olan kimseler arasında bir bağ kurmaya yarar. Bunun gibi, aynı dili konuşan ya da hükûmet sistemleri birbirine benzeyen ya da aynı kültür geleneğini benimseyen kimseler de bir araya gelebilir, birleşebilirler. Oysa bu gibi geniş birliklerin —başka söylevişle— genişletilmiş toplumların hepsi, oturdukları ülkede somut bir bütünleşme meydana gelince, siyasal bakımdan güçlenir ve pekleşirler. Eski Güney'e güç veren, onun iç savaş pahasına, Kuzeyden ayrılmasını kolaylaştıran şey de, Pamuk Krallığındaki bu dayanışma ve birlik olmuştu. Fransızca konuşan Kanadalıları, Kiliselerinden başka bir de Quebec Eyâletinde toplanmış ve üstün-

lük kurmuş olmaları dayanışma içinde tutmaktadır. Üyeleri dağılmayan, yanyana ve bir arada yaşayan genişletilmiş bir topluluk daha güçlü olmaktadır. Çünkü yanyana ve birbirine yakın yaşama, örgütlenmeyi kolaylaştırır, genellikle toplu yaşayan azınlık, dağınık yaşayan aynı sayıda bir azınlıktan daha etkilidir. Öyle olmasaydı, bazı siyasal olguları, örneğin Ulster'in İrlanda'dan, Norveç'in İsveç'ten, Pakistan'ın Hindistan'dan, İsrail'in Arap devletlerinden ayrılmalarını açıklamak mümkün olamazdı.[1] Yerinden yönetim, yöresel özerklik, devletlerin hakları — gibi deyimler ve bunların taşıdıkları anlamlar hep, politikada yakınlığın önemli bir etken olduğu gerçeğine dayanmaktadırlar.

SINIRLAR VE PSİKOLOJİ

Dayanışma duygusuna siyasal sınırın da büyük katkısı olduğunu unutmamak gerekir. Bir çıkar topluluğunu, her zaman öbür toplumsal gruplaşmaları doğuran nedenlerin, politika alanına aktarılmış, bir sonucu saymak, insanı yanıltabilir. Grup içindekilerin aynı hükûmet (yönetim) birimini paylaşmaları bir grupu birleştiren tecrübelerin en önemlisidir. Devlet yapısının toplumun kuruluşu üzerindeki etkisi, toplumun devlet üzerindeki etkisinden daha az değildir. Ülke alanları sınırlı olunca yetki alanları ve hizmetler açık ve seçik biçimde dağıtılabilir, sembolik birlikler de (topluluklar) aynı sınırlar çerçevesinde kümelenme eğilimi gösterirler. Gurur ve bağlılıktan doğan işbirliği duyguları, çekememezlikten ileri gelen yarışmacı (rekabetçi) davranışlar onları kolaylıkla yersel birimlere bağlar. Nitekim, şehirlerin büyüğü küçüğü, orada oturanlarda o şehre karşı bir bağlılık ve hemşehrilik duygusu uyandırabilir. Bunun üzerine insanlar da artık Londralılar, Parisliler, New Yorklular, Bostonlular olarak tanınmaya başladıklarını iyice anlarlar. Ya da insanlar kendileri ile daha geniş, ama siyasal bakımdan derli toplu olan, bölgeler arasında bir özdeşlik kurabilirler. Bir ilçe, bel-

[1] Gerçi coğrafya yönünden azınlığın bir yerde toplanması, bütün bu olaylarda önemli bir etkendir ama, bu türlü ayrılma ve bölünmeler yalnız o nedene dayanarak açıklanamaz. Bazan yöresel bir azınlığın çoğunluğa karşı giriştiği direnme eylemini dışarıdan güçlü bir topluluk destekler. Nitekim İngiliz Protestanları Kuzey İrlanda'yı; Ortadoğudaki Müslümanlar Pakistan'ı; Amerikan ve İngiliz Yahudileri de İsrail'i desteklemeyi kendileri için gerekli görmüşlerdir.

ki bir il ya da federal birlik içindeki bir federe devlet, kendine özgü nitelikler edinir. Nitekim bir Vermont'lunun, bir Teksas'lının, bir Berlin'linin, bir Gaskonya'lının, bir Kastilya'lının, bir Yorkshire'linin gelenekleri ve folkloru da bunu göstermektedir. Ya da ülkenin alanı bölgelerin içlerine kadar uzanabilir, yeter ki onda gerçek ya da yapma nitelikte bazı belli özellikler bulunsun; örneğin, New England, Dixie, Sınır Ülkesi, Kuzey İskoçya, Orta İngiltere, Sertao, Outback,[3] İç bölge gibi.

Sınırların amacı ayırmak ve bölmektir. Fizik ayrılık, psikolojik yabancılaşmaya götürür. Çizginin, sınırın beri yakasında bulunanlar «sizdendir»; öte yakasında bulunanlar ise sizden değildir. Bu duygu çok kez birbirinden değişik topluluklar arasında başgösteren çekişme ve sürtüşmelerle kabarır. İki şehir arasında güçlü bir yarışma, bir çekişme meydana gelebilir, tıpkı San Francisco ile Los Angeles, Toronto ile Montreal, Sydney ile Melbourne, Madrid ile Barcelone şehirleri arasında olduğu gibi. Buna benzer güçlü bir yarışma ve çekişme, İngiltere'deki Yorkshire ile Lancashire gibi iki kontluk arasında; Bern'le Zürich gibi iki kanton arasında; Ontario ile Quebec gibi iki eyâlet arasında; Kuzeyle Güney gibi iki bölge arasında da olabilir. Sınır çizgilerinin psikolojik önemleri dolayısıyla «Rubicon'u geçmek»,[4] «Pale'in ötesi»,[5] «Çin Seddi», «Mason-Dixie Hattı», ve «Demir Perde»[6] gibi deyimlere halk dilinde, günlük konuşmada onların gerçek anlamlarından daha etkili olan sembolik bir anlam verilmektedir.

---

[2] Brezilya'nın kuzey doğusundaki kıraç bölgeye verilen ad.

[3] Avustralya'nın iç bölgeleri.

[4] Rubicon, İtalya ile Gol Sizalpjn'i ayıran bir sınır suyudur. Bir eyâlet valisinin askerlerini bu akar suyun ötesine geçirmesi yasaklanmıştı, ama İ. Ö. 50'de Sezar yasağa aldırmayarak ordusunu bu akar suyun güneyinden geçirmişti. Bunun üzerine Roma'nın merkez otoritelerine karşı savaş açmıştı.

[5] Ortaçağda İngiltere'nin gücü ve etkisi genişleyince, İngiliz hukukunun ve İngiliz yasalarının geçerli olduğu yerlere (örneğin, Fransa, İskoçya ve İrlanda'ya) Pale adı verilmişti. Bunların dışında kalan yerler İngiltere'ye bağlı değildi.

[6] Bu deyimi, bir şehir topluluğu içindeki sosyal ve ekonomik sınıf ayrılıklarını anlatan, «demiryolunun öte yanında» oturanlar deyimi ile karşılaştırınız.

YÖRESEL HÜRRİYETLERLE MERKEZÎLEŞTİRİLMİŞ DİKTATÖRLÜK ARASINDAKİ UYUŞMAZLIK

Yöresel bağlılıklar, bölgesel çekişmeler, ayrılıkçı duygular — bunlar, nerede güçlerini duyururlarsa orada birliğe ve dolayısıla merkezleşmeye engel olurlar. Ama, kimi zaman bu etkenlerle birlikte ve kimi zaman da tek başına etkisini gösteren bir etken daha vardır ki, o da merkez yetkilerinin bölünmesinde etkili olur. Bu, kuvvetin hep kötüye kullanılacağı kuşkusu ve korkusudur, kuvvet bir başka kuvvetle durdurulmazsa kuvvetin toplanması, bir yerde birikmesi tehlikeli bir durum alabilir. İşte monizme karşı ileri sürülen görüşün özü de bu olmuştu, çünkü din ya da iş çevreleri daha çok devlet denetiminden uzak, devlete direnecek ya da devleti durduracak nitelikte toplumsal gruplar kurma amacını gütmüşlerdi. «Kuvvetler Ayrılığı» da aynı mantığa dayanmaktaydı, çünkü hükûmetin müessesevî yapısı birbiriyle uyumlu, birbiriyle dengeli dallara (organlara) ayrılacak olursa, artık mutlak devlet korkusu ortadan kalkacaktı. Federalizmin ve «yöresel hürriyetlerin» seçilmesinde de gene bu mantık işlemişti, yani *Leviathan*'ın (mutlak devletin) iskeleti, yapısı gevşek ve güçsüz olunca onun pençesinin de güçsüz olacağı tasarlanmıştı. Teoriye göre, mahallî idarelere ya da federe hükûmetlere, bir dereceye kadar bağımsızlık ve özerklik verilebilirdi, böylelikle bunlar bir baskı yönetimi kurulacak olursa ona karşı çıkabilir ve direnebilirlerdi.

Niteliği hiç bir kuşkuya yer bırakmayan bu gibi baskı yönetimlerinin yeni çağlarda pek canlı örnekleri görülmüştür. Çağdaş diktatörlükler, saldırganlıktan doğarlar; yönetimi, kaba kuvvete başvurarak ele geçirirler. Diktatörlük rejimleri aslında hakka değil, kuvvete dayandıkları için, iktidara geldikten sonra da, güvensizlik duygusundan kurtaramazlar ve saldırgan tutumlarını sürdürürler. Diktatörlükler bu saldırılarını, onlara karşı koyacak olanların toplanabilecekleri her türlü kuruma karşı yöneltirler. Merkezdeki hükûmet, diktatör bir hükûmet ise, elbette, insanlar da o zaman eleştiri aracı olarak yöresel partilere, örgütlenme aracı olarak da yerinden yönetim birimlerine (mahallî idarelere) başvurabilirler. Bu olayı önlemek çağdaş diktatörlük yönünden önemlidir, çünkü ülkenin tümü onun yönetimi altında olmalıdır, öyle olmazsa diktatörlük hiç bir zaman kendini güven içinde görmez. Onun için de her türlü yöresel özerkliği kaldırmak, bütün yöresel makamları mer-

kezin istek ve buyruğuna bağlamak, otoriter rejimlerin bir özelliğidir.

Gerek aşırı sağın gerek aşırı solun, yerinden yönetime müsade etmedikleri görülmüştür. Nitekim, İtalya'da Mussolini'nin üstünlük kurmasından önce yerinden yönetim sistemi yürürlükteydi, bütün eksikliklerine rağmen bu sistem gene de yöresel istek ve duyguların dile getirilmesinde işe yaramaktaydı. Özellikle Toskana ve Lombardiya bölgelerinde bu böyle olmaktaydı. Çünkü bir çok ünlü şehirler o bölgelerde gelişmişti, nice büyük adamlar oralarda yaşamış ve çalışmıştı, ve tarihsel olaylara oralar beşiklik etmişti. Oysa, bir diktatör yurttaşlarının bağımsız olmalarına değil, bağımlı olmalarına değer verir. Örneğin, Milano Belediye Meclisini, Mussolini'nin siyasî hasımları, Sosyalistler yönetmekteydi, ama Mussolini böyle bir duruma müsaade edemezdi. Nitekim Mussolini mahallî seçimlerle işbaşına gelmiş olan bu meclisin üyelerini görevlerinden atmış onların yerine merkezden atanmış ve merkeze karşı —*Podestâ* sorumlu bir görevliyi yerleştirmiştir. Aynı örgütlenme yöntemi mizacı ve kanaatı itibariyle otoriter bir merkeziyetçi olan Adolf Hitler'in de hoşuna gitmiştir. Bismarck'ın Kan ve Demir'le meydana getirdiği Alman İmparatorluğunda, ılımlı sol ile merkez partilerinin I. Dünya Savaşının ertesinde kurdukları Weimar Cumhuriyetinde, federal devlet tipi örnek alınmıştır. Ama Hitler bunların hiç birini istememiştir. İktidarını sağlamlaştırınca, 1934 yılının yaz mevsiminden sonra, federal sistemi meydana getiren Land'ları (federe devletleri) ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bunun üzerine, *Führer prinzip* (Önderlik ilkesini) uygulayarak, Alman hükûmetini yukarıdan aşağıya doğru kurmuş ve her bölgeye, her mahalle ve semte yetkilerini kendisinden alan, altlı üstlü (hiyerarşik biçimde) dizilmiş *(Gauleiter*'leri*) ve başka görevlileri yerleştirmiştir.[7]

Sovyetler Birliğindeki komünist diktatörlük de, Stalin'in ölümüne dek uyguladığı yöntemlerle, aynı eğilime uymuştur. Hiç olmazsa, dış görünüşü Romanofların merkezci yönetiminden değişik olan biçimsel bir federal yapı kabul edilmişti. Bundan başka, Bol-

---

* *Gauleiter*, Nazi Partisinin bölge lideridir. Bölge liderleri, bulundukları yerlerde valilik görevi de görmüşlerdir. *(Çevirenin Notu)*

[7] Belirtmek gerekir ki İtalyan Faşizm'i ile Alman Nazizm'indeki bu aşırı merkeziyetçilik, biraz da o iki ülkenin millî birliği kurmakta gecikmiş olmalarının bir tepkisidir. Bkz. 12. Bölüm.

şevikler, Çarlığın «Ruslaştırma» politikasına yani —Polonyalılarla öteki azınlıklara zorla benimsetilmek istenen bu kültür birliği politikasına— başlangıçta tepki göstermişler ve kültür ayrılıklarına yer veren bir programı desteklemişlerdir. Ama koşullar bu özerklik ve yerinden yönetim etkenlerinden yana işlememiş bunların bastırılmalarına yol açmıştır.[8] Moskova'da hazırlanan, oradan yönetilen ve Sovyetler Birliğinin tümünü içine alan bir dizi kalkınma plânı, ekonomi alanında merkezleştirmeyi sağlayan en önemli etken olmuştur. Cumhuriyetler Birliğini meydana getiren federe «Cumhuriyetler»in ve «özerk devletler»in politikaları bu millî plânlara bağlanmıştır. Siyasal alanda ise tek partinin kurduğu iktidar tekeliyle federal politikanın temel özelliğini meydana getiren Federal devletle federe devletler arasındaki karşılıklı ilişkiler önlenmiştir. Komünist Partisinin disiplini, ast-üst ilişkisi ve komuta zinciri karşısında, hiç bir hükûmet (yönetim) birimi merkez çizgisinin dışına çıkmayı başaramamıştır. Nihayet çok güçlü bir kişiliği olan Stalin'in muhalefeti ve yetki devrini hoş karşılamamıştır. Kafkas'lardan gelme bir Gürcü olan Stalin, bütün Ruslar üzerinde kişisel egemenlik kurmuştur ve tıpkı sınır bölgelerindeki azınlık grubu içinden çıkan önderlerin (liderlerin) birçoğu gibi, o da giderek aşırı, koyu bir merkeziyetçi kesilivermiştir.

YUGOSLAVYA'NIN ÖZEL DURUMU

Çağdaş dünyadaki otokrasinin genellikle merkezleşmeyi seçtiğini belirten kuralın dışında kalan önemli bir durum vardır. Bu da Yugoslavya'daki durumdur. İncelemeye değer bir sistemdir bu; çünkü orada gelişmekte bulunan bu sistem, başarıya ulaşırsa eşsiz bir sistem olacaktır. Nazi saldırganları yenilgiye uğradıktan sonra, Yugoslavya Komünist rejimle yönetilmeye başlamış, Tito ilkin Moskova'dan esinlenmiş ve Stalinci yönetim biçiminin birçok özelliklerini olduğu gibi almıştır. Oysa, gerek ekonomik gerek politik nedenlerle, Stalincilik uygulamada işlememiş, çökmüştür. Kültürleri, dilleri, dinleri değişik olan Yugoslavlar, Stalinci yöntemlerin gerektirdiği demir yumruklu merkezciliği kolaylıkla benimseyememişlerdir. Endüstri üretiminde beklenilen biçimde bir canlanma olma-

[8] Sovyet yazarlarının kendileri de gerçeklerin bu yönünü bildikleri için, sistemlerini «demokratik merkeziyet» sistemi olarak tanımlamışlardır. Gerçi sistem merkeziyetçi olmasına merkeziyetçidir; ama hiç de demokratik değildir.

mış, ve köylüleri zorla kollektifleştirmek için girişilen çabalar yürekler acısı bir başarısızlıkla son bulmuştur. Siyasal yönden ise bu gururlu ve bağımsız millet, Belgrad'taki Rus «danışmanların» efendilik, üstünlük taslamalarına kızmaya, içerlemeye başlamıştır. Tito 1948'de — yani dış ticaretinin dörtte üçünü Doğu'ya yönelttiği ve Kızıl Ordu'nun Romanya sınırında Belgrad'a yüz milden daha az bir uzaklıkta bulunduğu sırada— Rusları ülkesinden kovmak ve Stalin'le arayı açarak onunla ilişkilerini kesmek yürekliliğini gösterebilmiştir. Zorba Gürcü bir küçük fiskeyle Tito'yu alaşağı edebileceğini söylemişti. Ama bu olayda yanılmış, onun ne Tito ve ne de Yugoslavya üzerindeki düşünceleri doğru çıkmamıştı.

O zamandan beri Yugoslavlar, 1950'den sonra Amerika Birleşik Devletlerinden almaya başladıkları yardımlarla kendi yollarında yürümeyi denemişlerdir. Bugüne kadar değişik, apayrı şeyler meydana getirmişlerdir. Onların meydana getirdikleri bu şeyler, ne Doğu'daki Komünist sistemlere benzemektedir ve ne de Kuzey Amerika ile Batı Avrupa'daki uygulamalara benzemektedir. Yugoslavlar bağdaştırıcı, özgün bir karma siyasal ekonominin öncülüğünü yapıyorlar. Onların bu sistemini anlayabilmek ve değerlendirebilmek için, insanın yapılması tasarlanmış işlerle yapılmış işleri ve sistemin içindeki bazı çelişmeleri, birbirinden ayırması gerekiyor.

Toplumda görülen her iş — bu ister bir fabrika, otel, orkestra, ister bir konut kalkınması işi olsun — o işte çalışanların ortak malı olmalı ve onlar eliyle yönetilmelidir; çağdaş Yugoslav denemesinin başlıca özelliği de budur. Bu ilke bir mal ya da hizmetin onu üretenlere ait olduğunu ve Yugoslavya'da sosyalizmin nasıl yorumlandığını göstermektedir.[9] Yugoslavlar bu ilkeyi teori alanından uygulama alanına geçirebilmek için büyük ölçüde yerinden yönetim usulüne ihtiyaç olduğu sonucuna varmışlardır. İşler — merkezden değil de — doğrudan doğruya yerinden yönetilecek olursa, kamu mülkiyeti ve uygulaması daha gerçekci bir biçim alacaktır. Onun içindir ki, 1963'de kabul edilen Anayasa'da, az çok İsviçre'ninkine benzeyen, alt kademeden üst kademeye doğru yapılmış bir plâna yer verilmiştir

Teori ile pratiği birbirine uydurmak her sistemde güçtür. Acaba Yugoslavya'da durum nedir? Orada gerçeklerle teori birbiri

[9] Bu yorum Rusya'daki yorumdan değişiktir, orada mülkiyet devletindir.

tutuyor mu? Gerçeklerle teori orada da birbirini, ancak bir parça tutuyor. Yugoslavlar her yerde güçlük çıkarabilecek olan ve geçmişteki uygulamalarına hiç benzemeyen yepyeni bir sistem deniyorlar. Bir bölgenin yurttaşlarını ya da bir işletmenin üyelerini işe, çalışmaya özendirmek, kararlarda sorumluluğu paylaşmak, kararların akla ve vicdana uygun düşecek biçimde uygulanmalarını gözetmek, yurttaşlık eğitimi yönünden pek büyük bir iştir. Herşeyden önce halkın ve işletmelerin başındaki yöneticilerin bilgili, iyi eğtilmiş ve yetiştirilmiş olmaları gerekr. Yugoslavya her iki bakımdan da yetersiz olduğu için, yanlışlar yapmıştır. Ama kendi kendini yönetme sürecinin yolları da, yanlışlar yapmak ve yapılan yanlışlardan gereken dersleri almaktır. Ne de olsa, ülkede uyruklardan oluşan gruplar, yurttaşlardan oluşan topluluklara dönüştürülürken bir takım karışık sorunlarla karşılaşılmaktadır.

Teorinin pratiğe çevrilmesi sorunlarından başka, sistemin kendi içinde de çelişmeler, tutarsızlıklar bulunmaktadır. Yukarıda açıklanan amaçlardan bazılarının gerçekleşmelerini engelleyen siyasal nitelikte etkenler vardır. Rejimin açık amacı merkezcilikten uzaklaşmak ve daha çok yöresel girişimlere önem vermek olduğu halde, hâlâ merkezci bir plânlama sistemi sürdürülmektedir. Bundan sakınmak elde de değildir. Yugovlavya'nın sosyal ve ekonomik kalkınmasının çeşitli yönleri, onun, yaşama düzeyi yüksek olan ülkelere yetişebilmesi için daha çok yol yürümesi gerektiğini göstermektedir. Ülkeyi güçlendirici tedbirleri alma görevi, ister istemez merkezdeki hükûmetin üstüne yıkılmıştır. Bir de, Yugoslavya'nın iç koşulları bir hayli değişiklik geçirmiştir. Çünkü Hapsburg ve Osmanlı İmparatorlukları o ülkeye birbirine ters düşen, iki ayrı miras bırakmışlardır ve iki dünya savaşında ülkenin çeşitli yerleri zarara uğramıştır. Örneğin Slovenya ile Hırvatistan, Makedonya ve Karadağ'dan daha çok gelişmiş ve kalkınmıştır. Ama ülke için de gelirin yeniden dağıtılması, gelişmiş bölgelerdeki kaynakların az gelişmiş bölgeler yararına kullanılması, gene merkezci bir iktidarı, merkezci bir plânlamayı, ve merkezci bir bütçeyi gerektirmektedir. İşte bu koşullar altında, yöresel düzeydeki ekonomik teşebbüsleri yönetme ve denetleme isteği ile federal devletin yapmaya çalıştığı plânları ve programları birbiriyle uzlaştırmak kolay bir iş değildir.

Buna benzer bir çelişme politik sistemin içine de işlemiştir. Komünist partileri için merkezci bir disipline bağlı olmak ve yu-

karıdan aşağıya doğru yönetilmek doğal bir durumdur. Ayrıca, Komünist uygulamada, Marksçı teorilere rağmen, kişinin öznel biçimde putlaştırılmasına, tarihsel gelişmenin nesnel yasalarından daha çok önem verilmiştir. Peki ama, toplumda girişime, bükülgen bir uygulamaya, yöresel sorumluluğa önem verildiğini söyleyen ve bununla övünen bir sistemle bu tutum nasıl uzlaşır? Buna, Yugoslavya'daki sistemin ne şu, ne de bu sisteme benzemediğini söyleyerek karşılık verilir. Çağdaş rejim geçiş dönemindedir; birbirine ters düşen eğilimler göstermektedir; gerek Komünist partisinin içinde gerek dışında, gelecekteki kalkınma biçimi üzerinde ayrı ayrı yollar öneren ve onların sözcülüğünü yapan kimseler vardır. Şimdiye kadar, ülke bir diktatörlükle yönetilmiştir, yani tek adamın ve tek partinin üstünlüğü kurulmuştur. Tito, hem bir iç savaş, hem de bir dış savaş kazanmıştır, ve o günden beri de devrimini yürütmüştür. İster o günlerde, ister Stalin'in kendisini ortadan kaldırmak için bahane aradığı günlerde olsun, Tito hükûmeti muhalefete karşı yumuşak bir tutum takınmamıştır. Ama Tito, iktidarını ve yerini sağlamlaştırınca, yönetimi de pek ustalıklı bir evrim geçirmeye başlamıştır. Hem Hitler'e, hem de Stalin'e karşı ülkesinin bağımsızlığını koruduğu ve Yugoslavya'yı birleştirmeyi herkesten daha çok başardığı için, Tito büyük üne ve saygıya kavuşmuştur. Kendisi de bir Hırvat olduğu için, iç yapısı bu denli karmaşık olan bir ülkedeki etnik ayrılıklara karşı duyarlık göstermiş ve merkezci bir birliğin ya da tek etnik grupun üstünlüğüne dayanan bir yönetim biçiminin, Yugoslavya'nın gerçeklerine uygun düşmeyeceğini çok iyi anlamıştır. Onun için Tito, hem yerinden yönetim siyasetini uygun görmüş, hem de halkı o siyasete özendirmiştir.

Bu koşullar altında, Komünist partisi de yapısında değişiklik yapmıştır. Stalin tipi merkezci, monolitik bir örgütten hoşlanılmadığını göstermek için, parti sözü değiştirilmiş onun yerine bu örgüte birlik (Lig) adı verilmiştir. Son zamanlarda, parti kademeleri içinde birbirinden ayrı politikaları savunan iki kanat ortaya çıkmıştır. Bir grup, Komünistlerin iktidar tekelini ellerinden bırakmamalarını ve hükûmet, ekonomi ve toplum üzerinde birleştirici, yönetici bir güç olarak kalmalarını öne sürmektedir. Öbür grup ise yönetim katlarından çekilmeyi ve giderek iktidarı paylaşmayı ve daha çok fikir verici, özendirici ve eleştirici bir görev görmeyi istemektedir. Tito yaşlandıkça —1964'de yetmiş iki yaşına basmış-

tır—* bu çeşitliliğin, bu tartışmanın ve bu merkezcilikten uzaklaşma çabalarının giderek pragmatik ve açık fikirli insanların elinde daha başka değişmelere ve deneylere yol açması beklenebilir.

YERİNDEN YÖNETİLEN HÜRRİYET Mİ, YOKSA MERKEZDEN YÖNETİLEN HÜRRİYET Mİ?

Yugoslavya'daki durum yalnız bir geçiş dönemi, bir geçiş rejimi değildir, eşi ve benzeri olmayan bir rejimdir. Çağdaş diktatörlükler genellikle merkezcilikten çok yararlanıyorlar, onun için de insanın aklı ister istemez bu birleşmeye takılıyor ve diktatörlükle merkezcilik arasında doğal bir ilişki olup olmadığını öğrenmek istiyor. Tersine, insan merkezcilikle hürriyetin birbiriyle bağdaşıp bağdaşamıyacağını soruyor. Gerçekten bazı kimseler siyasal hürriyetin belli bir ölçüde merkezcilikten uzaklaşmayı gerektirdiğini ileri sürerler. Gerek devlet adamlarının gerek bilginlerin işledikleri konuya göre yöresel özerk - yönetim, yöresel hürriyetler anlamına gelir, bunların toplamı da tüm ülkenin hürriyetini meydana getirir. Tarihsel açıdan bu görüşü destekleyen bazı kanıtlar vardır. Örneğin, İngiltere'de Londra'ya ve ondan daha küçük şehirlere tüzel kişilik ayrıcalıkları verilmesi, köy yönetiminin gelişmesinde (üst düzeydeki soylulardan ayrı olarak) köy eşrafının önemli bir rol oynaması, merkezin baskı kokusu, baskı izi taşıyan herşeyine karşı güçlü bir direnme duygusu yaratan etkenler olmuşlardır. Gerçekten, yöresel politika ve yönetim alanı birçok kimseler için, ilk eğitim alanı olmuş ve o kimseler yönetim san'at ve tekniğine orada alışmış ve ondan sonra da edindikleri bu bilgi ve tecrübeleri yurt yüzeyine yaymaya başlamışlardır. Bunlar gözden uzak tutulmamaları gereken çok önemli düşüncelerdir.

Ama insan bu soruna daha geniş bir açıdan bakarsa bütün günahın merkezde ve bütün erdemin de yörelerde toplanmadığını görür. Merkezden doğan zorbalık örnekleri birçok yöresel zorbalık örnekleriyle eş tutulabilir. Nitekim, «köylerde hem hak koruyucular, hem de zorbalar vardır».[10] Halk yanı başındaki bir zorbaya karşı kendini koruması için, çok kez uzaktaki bir koruyucudan yardım ummuştur. Bu yöresel zorba —ister toprak ağası, din ağası, ister

* Tito, şimdi seksen beş yaşındadır. *(Çev. Notu)*

[10] Yargıç Jackson'un sözleri için bkz. *West Virginia State Board of Education Barnette*, 319 U.S. 624 (1943).

endüstri ağası, politika ağası, yani ne olursa olsun — halk onun etki ve baskı kurduğu yerlerde her zaman ona karşı çıkamaz. Halkın kurtulması, hürriyete kavuşması, ancak daha büyük bir dış gücün o zorbanın gözünü korkutmasıyla olur. Kısaca, merkezde diktatörlük de saltanat sürebilir, hürriyet de. Yörelerde zorbalıklar olabileceği gibi; hürriyetler de olabilir. Yöresel özerklik merkezdeki diktatörlüğe meydan okuma olanağını verir; merkezden örgütlendirilmiş hürriyet de yöresel bir zorbayı (otokrat'ı) yenilgiye uğratabilir. Politikanın kimyasal bileşiği zengindir aynı temel unsurlar değişik formüller içinde yeni bileşikler meydana getirir.

TÜM VE FEDERAL YAPILI DEVLETLER

Gerçi çağdaş diktatörlüklerin merkezci bir hükûmet yapısını seçtikleri doğrudur ama, bundan bütün çağdaş demokratik devletlerin yerinden yönetim sistemini benimsedikleri ya da merkezden aynı derecede uzaklaştıkları sonucu çıkmaz. Gerçekten devletlerin aralarında büyük ayrılıklar vardır, müessese biçimleri birbirini tutmaz. Bunların en bilineni de tek (ya da tüm yapılı) devletle federal devlet arasındaki ayrılıktır. Birincisinde (tek devlette) hükûmet yalnız iki kademede —merkezde ve yerinde örgütlendirilmiştir; iller, ilçeler, köy ve nahiyeler ikinci kademenin içine girmektedir. Federal devlet iki yerine üç kademede kurulmuştur, çünkü burada merkez kademesi ile yerinden yönetim ya da taşra kademesi arasında yer alan bir başka kademe daha vardır ki, buna Amerika Birleşik Devletleri ile Avusturalya'da federe devletler, Kanada'da eyâletler, İsviçre'de de kantonlar denilmiştir. Onun için, federal sistemlerde federal ve federe hükûmetler arasındaki ilişkiler tüm yapılı (tekçi) sistemlerden çok daha karışıktır. İkincisinde, yani tüm yapılı devletlerde, yalnız merkez-taşra örgütlerini ve taşra örgütleri arasındaki ilişkileri incelemek yeter. Ama federal bir birlik içinde ilişkiler yalnız federal-federe, federal-taşra, federe-taşra ve federal-federe-taşra örgütleri arasındaki ilişkilerden meydana gelmez ki; bir de federe devletlerin ve taşra örgütlerinin aralarındaki ilişkiler vardır. Onun için, onların yetki alanlarını sınırlamak ve hepsini düzgün işleyen bir idarî mekanizmada toplamak pek çetin bir sorun olmaktadır. İşte federal devlet sistemleri de bu yüzden ister istemez yetkilere, kanunlara çok düşkün olurlar ve tüm yapılı devletten daha yavaş hareket ederler.

Ama bu genellemeleri pek yalın bir biçime sokup yanlış yap-

mamak için, bir noktada daha, dikkatli olmak gerekir. Çünkü unutmamak gerekir ki birbirinden ayrı olan yalnız federal ve tüm yapılı devletler değildir, aynı kategoriye giren devletler arasında da ayrılıklar bulunabilir. Nitekim, tüm yapılı devlet ya Fransa ya da Yeni Zelanda'daki gibi çok merkezleştirilmiş ya da Britanya'daki gibi, daha az derecede merkezleştirilmiş olabilir. Federal sistemde, Amerika Birleşik Devletleri ile İsviçre'de görüldüğü gibi bir dereceye kadar yerinden yönetime yer verilebilir. Başka türlü de olabilir, örneğin Kanada'da görüldüğü gibi, devlet gerçekte federal biçimini koruyabilir, ama içinde daha çok merkezci özellikler bulunabilir.

BRİTANYA'DA MERKEZDEN YÖNETİM

Birbirinin karşıtı olan devlet çeşitleri gözden geçirilirse bu noktalar biraz daha açıklığa kavuşur. Hiç tartışmasız, tüm yapılı ve merkezleştirilmiş demokratik devlete bir örnek olarak burada Büyük Britanya ele alınabilir. Acaba o ülkede yerinden yönetim birimlerinin önemi ve gördükleri işler nelerdir? Orada yerinden yönetim birimleri eski geleneklerin ürünüdür ve bu geleneksel birimler boyuna değişen toplumsal biçimlere uydurulmaktadır, onun için de İngiliz yerinden yönetim sisteminin tek, değişmez, yalın ve akla yakın bir biçimi yoktur. Pratikle isteklerin, eskiyle yeninin uzlaştırıldığı yöresel yönetim (mahallî idare) sisteminin dış görünüşü, tutarlılık ve kesinlikten yoksundur. Ama sisteme genel özelliğini veren birtakım belirgin nitelikler vardır. Bunlardan biri şehirle köy ve kır birimleri arasındaki ayrılıktır — birincisi ilçelere *(borough*'lara), ikincisi de *county*'lere ayrılmıştır. Sistemi ikinci belirgin özelliği ise yerinden yönetim birimlerinin büyük çoğunluğunun merkezden malî yardım almalarında ve kanunî yetki konusunda büsbütün merkeze bağlı bulunmalarında görülür. Üçüncü bir örnek daha vardır ki, o da bu iki kademe arasında görevlerin dağılış yöntemiyle ilgida kuvvetlerin birliği üzerinde ne gibi bir etki doğurduğunu gözden geçirelim.

Devletin yapısı aşırı merkezciliği önleyecek biçimde kurulmuş olsa bile, gene de en iyi yetki ayrımını bulup ortaya koymak kolay bir iş değildir. Britanya'da hangi görevlerin merkeze, hangilerinin yerinden yönetim kademelerine «ait» olduğu kararlaştırılırken bu karar üzerinde toplumun yararı, siyasal baskı, malî kaynaklar, ge-

lenek ve görenek gibi düşünceler etkili olmuştur. Bazı durumlarda merkezin ve yerinden yönetim örgütlerinin görecekleri işler birbirinden pek kolay ayrılabilir. Örneğin, belediye sınırları içinde yolcu taşıma işleri açıkça o yöredeki yönetim katlarına bırakılmıştır. Öte yandan, can ve mal güvenliğini sağlayacak olan kolluk (polis) hizmetlerini düzenleme yetkisi —bu hizmet ya merkezden ya da yerinden görülebilir— tarihsel koşulların güçlendirdiği gelenek ve göreneklere göre yöresel yönetim katlarına verilmiştir.[11] Elbette, son yüzyılın toplumsal ve ekonomik değişiklikleri de, başlangıçta yerinden görülmesine önem verilen işlerin bir çoğuna karşı, merkezde bir ilgi uyandırmıştır. Bunu doğuran etkenler karmaşıktır, en önemli etken endüstrinin gelişmesinde aranabilir. Endüstrinin genişlemesiyle nüfûs artmış ve şehirler kalabalıklaşmaya başlamıştır. Bu gün Britanya nüfûsunun aşağı yukarı % 30'u, yüzölçümü Birleşik Devletlerin ancak % 2,5 büyüklüğünde olan bir alan içinde yaşamaktadır. Bu kadar küçük (aşağı yukarı Birleşik Amerika'nın Oregon federe devleti büyüklüğünde olan) bir alan içinde, nüfûsun büyük çoğunluğu Londra ve çevresinde, «Kara Elmas Ülkesi» denilen Orta İngiltere'de, Kuzeyin endüstri alanında ve İskoçya'nın «orta kesiminde» toplanmıştır. Büyük şehirler daha geniş bir alana yayılmıştır. Bunların dış mahalleleri, banliyöleri civar köylere kadar uzanmaktadır. Şehirler ekonomik isterleri ve olanaklarıyla köy ekonomisini bir mıknatıs gibi kendi yörüngelerine çekmişlerdir. Gazetelerle,[12] dergilerle, kitaplarla ve radyo ile yayılan başkent kültürü, köyü sürekli etkilemektedir. Otomobilin —yani çağdaş ailenin o «sihirli halısı»nın sayesinde— şehirli turistler, geziye ve tatile çıkarlar, «Eski Çayhaneye» ve mahalle kilisesine giderler. Gene otomobil sayesinde, Çiftçi Giles karısını ve çocuklarını alır dolaşmaya çıkar onlar da böylelikle şehir caddelerinin kalabalık, gürültülü ve isli havasını koklamış olurlar.

Ekonomi, nüfûs sıkışıklığı, ve hareketlilik, merkez-taşra ilişlerinde birçok düzenlemeleri gerektirmiştir. Örneğin, eskiden, yoksullara yardım programlarından, yöresel yönetim birimleri sorum-

[11] Oysa, suçun tesbitinde kullanılan yeni yöntemler ve suçluların yakalanması sorunları, genel zabıta hizmeti görmekte olan Scotland Yard'ın görev alanını genişletmiştir.

[12] Britanya'nın yüzölçümünün küçük olması, Londra'dan ülkeye uzanan düzenli demiryollarının bulunması, orada çıkan sabah gazetelerinin bütün ülkeye dağılmasını sağlar.

lu olurlardı. Ama (özellikle yetersiz eğitim ya da sürekli işsizlikle ilgisi bulunan) yoksulluğun, ülkedeki genel ekonomik koşullardan doğduğu anlaşılınca ve iş hayatındaki bunalımdan çok zarar gören bölgelerde yaşayan yoksul ailelere artık yöresel kaynaklardan yardım yapılamayınca, sonunda, ister istemez bu yardımın sorumluluğunu bütün topluma yaymak, paylaştırmak gerekmiştir. Böylelikle, bu ya da buna benzer nedenlerle, hükûmet hizmetlerinden birçoğu gerçek anlamda «millîleştirilmiştir». Bazı görev ve işlerin tümü yöresel yönetimden merkez yönetimine aktarılmıştır. Öbür konularda idarî kademeler arasında bir ortaklık geliştirilmiştir (örneğin, eğitim, sağlık, konut) gibi özel işler, merkez yönetimi ile yöresel yönetimin işbirliğiyle yürütülmektedir.

Böyle bir sistem içinde ortaklar eşit değildirler, olamazlar da. Bütünü temsil eden bir hükûmet, parçayı temsil eden bir hükûmetten ister istemez daha güçlüdür. Burada, hükûmetin parçalarla tek tek ya da toplu olarak ilgilenmesine bakılmaz. Onların siyasal iktidar ve malî kaynaklar alanındaki bu gerçek ilişkileri, Birleşik Krallık mevzuatına da aynen yansımıştır. Britanya'da yönetim işlerinin merkez ve taşra örgütleri arasında nasıl dağıtılacağını, onların ne zaman çoğaltılıp, ne zaman azaltılacağını kararlaştırma yetkisi yalnız bir müesseseye verilmiştir. Bu müessese de ister istemez, kanunu koyan en üst organ, yani Parlâmentodur. Hukuken, her yöresel yönetim birimi, Parlâmentoya bağlıdır, çünkü onların birçoğunu kuran, yeniden düzenleyen, iş ve görev alanlarını, yetkilerini belirten organ, Parlâmentodur. Hukuk açısından üstünlük Parlâmentoda olduğu için, bu anlamda, İngiliz sistemi çok merkezleşmiş bir biçimdedir. Ayrıca, sosyal hizmetlere malî kaynak bulma güçlüğü, İngiliz anayasa hukukundaki merkezleştirme ilkelerini yeniden güçlendirmiştir. Hükûmet işlerindeki artış her iki düzeyde, hem merkezde, hem de taşrada etkisini göstermiştir. Ama daha yeni yöresel işlerin bir çoğuna harcanan paralar, özellikle az zengin ve devletten çok yardım gören yörelerde, kaynakların gücünü aşmaktadır. Vergi gelirlerinin çoğunu devlet hazinesi aldığı için, yöresel kuruluşların gelir kaynakları daralmaktadır; o kuruluşlar da ister istemez, her yıl merkezden yardım almaktadırlar. Bu yardımlar ve ödenekler de Westminster ve Whitehall'da tesbit edilen programlara ve ölçülere göre verilmektedir.

Güçlü merkezcilik baskılarına rağmen, İngiltere'deki uygulamalar daha çok yerinden yönetim sistemine yatkın bir yol izlemek-

tedir. Tarihsel açıdan, yöresel yönetim geleneği orada kesintiye uğramaksızın varlığını sürdürmüştür. Gerçi seçmenlerin pek azı yöresel işlerle ilgilenirler ama, gene de yöresel politika çok kez canlı, bir biçimde yürütülür, yerel meclisler yerel seçimlerle seçilirler, memurlarını kendileri atarlar ve büyük harcamalar yaparlar, pek önemlidirler, yabana atılamazlar. Yöresel yönetim insana, yönetimde bilgi ve beceri kazandırmak için yararlı bir eğitim alanıdır. Joseph Chamberlain ve Herbert Morrison gibi kişilerin hayatları buna örnektir. Britanya haritasını dolduran bu iller, ilçeler, ve köyler, biraz da, merkezciliği yumuşatmak, onun aşırılığa kaçmasını önlemek amacıyla kurulmuşlardır.

AMERİKAN FEDERALİZMİ, BİR BULUŞUN BAŞLANGICI

Oysa, Birleşik Devletler hükûmetinde gerek biçim gerek işleyiş bakımından, merkez yetkilerinin bölünmesine daha geniş yer verilmiştir. Bu bakımdan, Anayasa yapıcıları Montesquieu'yü izleyerek organları üçe ayırırken, kuvvetler ayrılığını üstün tuttuklarını belli etmişlerdir. Anayasa yapıcıları yeni, ustalıkla işlenmiş bir federal birlik kurmayı başarmışlardır, hiç kuşkusuz bunun Amerika'nın devlet yönetimi sanatına en seçme, en sürekli ve en etkili katkısı olmuştur. Neydi acaba bu yenilik? 1776'dan önce on üç koloni tek tek, İngiltere'ye bağlıydı. Aralarında hiç bir bağlılık, birlik yoktu. Ama bağımsızlığı ilân etmek, savaşı kazanmak, yeni bir devlet kurmak için, bir birliğe ihtiyaç vardı. Kıt'a Kongresi bu amaçla bir ön tasarı hazırlamış ve bunu üye devletlerin önüne sürmüştü, ama bu tasarı bir denemeydi ve eksik yapılmıştı. Konfederasyon Maddelerine (Senedine) dayanılarak Birleşik Devletler için bir hükûmet kurulmuştu. Ne var ki, savaştan sonra ortaya çıkan önemli, çetin sorunlar karşısında bu yönetim biçiminin güçsüzlüğü çabuk belli olmuştu. Kongre, bir yasama meclisinden çok temsil ettikleri hükûmetlerin buyruk ve yönergesi altında iş gören bir elçiler toplantısını andırıyordu. Kongrede en önemli kararlar en az dokuz üye devletin oyçokluğu ile alınabilirdi; Konfederasyon Maddeleri de ancak üyelerin oybirliği ile değiştirilebilirdi. Merkezdeki otoritenin yürütme organı güçsüz, yargı organı ise, hiç yoktu. Konfederasyonun gelirlerini ve askerî birliklerini devletler kendi kaynaklarından sağlıyorlardı.

Birkaç yıllık bir deneme böyle bir sistemin eksikliklerini göstermeye yetmiştir. Kongrede, devletleri birleştirip bir birlik kura-

cak, aralarındaki ticarî çekişmeleri azaltacak, sağlam bir kambiyo sistemi yerleştirecek, iç karışıklıkların etkilerini silecek[13] ve Amerika'nın dış ülkelerdeki çıkarlarını kollayacak, güç yoktu. Onun için, devletler 1787'de Philadephia'da toplanan Konvansiyona, Konfederasyon'daki bu eksiklikleri gözden geçirmek, düzeltmek amacıyla delegelerini göndermişlerdi. İyi ki bu delegeler kendilerine verilen buyruk ve yönergeleri aşıp bir federal devlet anayasası hazırlamışlardır. Hamilton'un gözlemine göre Konfederasyon Maddeleri Birleşik Devletlerin ihtiyacını karşılamayı başaramamıştır, çünkü parçalar bütünden üstün çıkmıştır. Hamilton, merkezdeki hükûmetin onunla yurttaşlar arasında aracılık yapan devletlerle bağlı tutulmasını, Konfederasyonun en güçsüz yanı olarak görmüştü.[14] İşte, Anayasa ile bu sakınca giderilmiş, böylelikle daha etkisiz bir birliğin temeli atılmıştır. Yeni kurulan merkez hükûmetinin eline, gerçek yasama yetkisiyle donatılmış bir Yasama Meclisi (Kongre); tam yürütme olanakları bulunan bir yürütme organı ve bir de bütünle parçalar arasındaki dengeyi koruyacak ve Anayasanın üstünlüğünü savunacak yargı organı verilmiştir. Federal yetkilerin içinde vergi alma yetkisi de bulunmaktadır. Her şeyden önce, federal hükûmet destek ve vekâletini seçmen halktan almakta ve doğrudan doğruya onlara hizmet etmektedir.

George Washington Birleşik Devletler Başkanı olarak göreve başladığı zaman onunla birlikte bir başka şey daha işlemeye başlamıştır. Bu, daha önce tarihte eşine rastlanmayan ve o günkü kuşaklarca bilinmeyen yeni ve daha güçlü olan bir federal birlik ilkesiydi. Birlikler ve konfederasyonlar hiç de yeni şeyler değildi. Ama onların hepsinde ve Konfederasyon Senetlerinde aynı temel özellik vardı; gerçek iktidar parçaların elinde toplanmıştı, merkezdeki müesseseler yönetmekten çok işbirliğini sağlamaya yaramaktaydı. Federal devlette herkes üç kademeli bir yönetim altında bulunmaktadır ve herkese bu üç kademe hizmet etmektedir, işte federal devleti, birliklerden konfederasyonların ve tüm yapılı devletlerden ayıran başlıca özellik de budur. Çünkü elli federe devlet-

[13] Örneğin 1786'daki Shays ayaklanması.* Bu ayaklanmayı Massachusetts'in batısında oturan ve gırtlaklarına kadar borçlu olan rençberler ve köylüler çıkarmışlardır. Ayaklanma sonunda, hükûmetin güçlendirilmesini isteyen bir düşünce ortamı doğmuştur. Bkz. Leslie Lipson, *The Democratic Civilization* (New York Oxford University Press, 1964), s. 215. *(Çevirenin Notu)*

[14] *The Federalist*, No. 15.

teki her toprak parçası —federal, federe, ve yöresel olmak üzere üç görev ve yetki alanına ayrılmıştır.[15] Anayasadaki kurallara ve yöntemlere göre federal devlet üye devletleri, üye devletler de federal devleti ortadan kaldıramazlar, işte federal birliği öbür birliklerden ve konfederasyonlardan ayıran bir başka özellik de budur. Çünkü üst kademedeki hükûmetlerin her ikisi de (federal-federe) doğrudan doğruya halktan çıkmıştır; Anyasa ise yalnız federal hükûmeti kurmakla yetinmemiştir, federal devletlerin federal birlik içindeki yerlerini de güvence altına almıştır. Nitekim Baş Yargıç Chase, İç Savaştan sonra açıkladığı bir görüşünde[16] Amerikan sistemini «federe devletlerden kurulmuş bölünmez, parçalanmaz bir birlik» olarak tanımlamıştır. Yargıç Chase, bu sözleriyle ilkin, federe devletlerin federal birliği ya da onu temsil eden federal otoriteyi bozamıyacaklarını; sonra da, federal hükûmetin (devletin) federe devletleri ortadan kaldırıp onların yerine tek ya da tüm yapılı bir devlet kuramıyacağını anlatmak istemiştir.

FEDERALİZMİN ÇEŞİTLERİ

Birleşik devletler federal bir birliğin başarıyla işleyebileceğini ortaya koyunca, benzer durumdaki öbür devletler için de, izleyebilecekleri bir örnek meydana gelmiştir. Nitekim 1847'de yedi Katolik kantonun konfederasyondan ayrılmaya kalkışmaları üzerine İsviçre Konfederasyonu şiddetli bir sarsıntı geçirmiştir. Protestan çoğunluk kısa süren bir iç savaştan sonra ayrılıkçıları *(Sonderbund)* ezmiştir. Savaşı kazananlar ertesi yıl anayasalarını yeni baştan yazmışlar ve Birleşik Devletlerdekine benzeyen federal bir birlik kurmuşlardır. İsviçre'de 1291'den, yani Uri, Schwyz, Unterwalden kantonlarının karşılıklı savunma anlaşmasıyla kurdukları Konfederasyondan bu yana ilk kez[17] bir yüzyıldan çok süren gerçek bir merkez yönetimi kurulmuştur.

Birleşik Devletlerdeki İç Savaş tam o sırada çıkmış olsaydı, acaba İsviçre genc Amerikan devlet biçimini aynen alır mıydı, al-

---

[15] Kolombiya Bölgesi tamamen federal devletin yetki alanı içindedir. Washington il idaresi, o bölgede oturanların yönetiminde değildir, doğrudan doğruya Kongre'nin denetimi ve gözetimi altındadır.

[16] *Texas v. White*, 7 Wallas 725 (1868).

[17] Bunun bir istisnası Napolyon'un İsviçre'yi fethettikten kısa bir süre sonra orada zorla tüm yapılı bir devlet kurdurmuş olmasıdır. Ancak, yabancı baskısıyla benimsenen bu devlet işleyememiştir. Bunu gören Napolyon İsviçre'lilerin yeniden Konfederasyona dönmelerine yardım etmiştir.

maz mıydı, bakın bu, üzerinde düşünülecek ilginç bir konudur. Nitekim 1860 ortasında Kanada'da cereyan eden olaylar bu konuda bize bir ipucu verebilir. Kanada'da federal birlik üç güçlü etkenin bir araya gelmesiyle kurulmuştu. Ekonomik bunalım, Nova Scotia, New Brunswick, Prince Albert Island gibi kıyı kolonilerinin durumlarını sarsmıştı, koloniler kurtuluşu daha geniş bir siyasal yapıda aramaya başlamışlardı. Fransız ve İngilizlerin oturdukları Quebec ile Ontario'da tümyapılı bir devletin işleyemeyeceği belli olmuştu. Kanada ile Birleşik Devletler arasındaki ilişkilerin şeker rengi olması,[18] Kanada'nın Batı yakasını elinde tutmak istemesi, merkezi otorite görüşünün benimsenmesini gerektirmişti. Federal birlik kesin çözüm yolu olarak gözükmekteydi, çünkü böylelikle Atlantik kıyısı yukarı St. Lawrence bölgesine katılacak, Quebec'le, Ontario ayrılacak ve batıdaki ülkeler de giderek yaşanılır, oturulur bir duruma gelince birliğe alınacaktı. İngiliz ve Kanadalı devlet adamları son olayları, yani Amerikan birliğinin İç Savaşta çözülme, dağılma tehlikesi geçirdiğini gördükten sonra, Kanada'daki merkez hükûmetine onun Birleşik Devletlerdeki eşinden daha geniş yetkiler vermek gerektiği sonucuna varmışlardır. Böylece, Birleşik Devletlerde Anayasa ile federal hükûmete bırakılmış olan yetkiler federe devletlerde kalmıştır. Kanadalılar ise yetkileri tersine bölüştürerek illere yetki vermişler, geri kalan yetkileri de Dominyon'da saklı tutmuşlardır.[19] Bundan başka, Kanada'da, merkezî hükûmetin (gerçekte, kabinenin) herhangi bir eyâletin koyduğu kanunları veto etme yetkisi vardır, bu da açıkça merkez üstünlüğünü berkitmek düşüncesiyle başvurulan en son silâh olmaktadır. Ancak Kanada'da bu son yetkinin (veto'nun) varlığına bağlı olmayan bir başka önemli buluş daha ortaya konmuştur: Yani orada federal birlik kabine sistemiyle birleştirilerek Amerikan ve İngiliz müesseselerinin biçimleri biribiriyle kaynaştırılmıştır. Merkezde kuvvetler birliği, Dominyon-eyâlet ilişkilerinde de kuvvetler ayrılığı— işte Kanada'nın vardığı uzlaşma budur. Kanada'nın bu soruna getirdiği çözüm, Kuzey

[18] Kanada ile Amerika arasındaki bu soğukluk, Britanya hükûmetinin iç Savaşta, Kuzey'e karşı dostça davranmamasından ve Birleşik Devletlerin Kuzeye ve Kuzey batıya yayılabileceği korkusundan doğmuştur.

[19] Burada Birleşik Devletler Anayasasının Onuncu Değişikliği ile Britanya'nın 1867 tarihli Kuzey Amerika Kanunundaki 91-93. Böl. karşılaştırınız. İsviçreliler Federal Anayasalarına (Madde 3), Amerikan federal devlet biçimini aynen almışlardır, daha sonra aynı şeyi Avustralyalılar yapmışlardır, bkz. Avustralya Anayasası, Böl. 51, 52, 107.

Amerika'dan başka Güney Pasifik'te de işleyebilmiştir. Nitekim, 1900'de Avustralya devletleri şimdiki Devletler topluluğunu *(Commonwealth'i)* kurmak için birleştikleri zaman federal-federe devlet ilişkilerinde Birleşik Devletleri örnek almışlar, buna karşılık yasama - yürütme ilişkilerinde İngiliz kabine sistemine üstünlük tanımışlardır.

Hükûmetin kuruluş biçiminde gerçek bir buluş sayılan federalizmin önemi, onu bilinçli olarak taklit ve kabul eden yeni ülkelerden başka hiç bir yerde bu kadar inandırıcı bir nitelik göstermemiştir. Bağımsızlıklarına 1945'den sonra kavuşan eski sömürgelerin bir çoğu ihtiyaçlarına daha uygun geldiği için, Federal tipte anayasalar kabul etmişlerdir. Asya kıtasında, bunun başlıca örneği Hindistan'dır. Hindistan, çok kalabalık ve nüfûs yapısı çok değişik olan bir ülkedir, Pakistan'ın ayrılmasından sonra da durum değişmemiştir, federal sistemin sağladığı bükülgenlik olmasa, o ülkede bölge, din ve kültür ayrılıkları kolay kolay barınamazlar. Aynı şey, Afrika'nın nüfûsu en kalabalık devleti olan Nigeria için söylenebilir. Nigeria birbirinden ayrı üç bölgeden kurulmuştur, Kuzey Müslümandır, monarşiktir, en az batılılaşmış olan bir bölgedir. Kıyı bölgesi —limanlarının, ticaret hayatının ve Lagos gibi bir şehrinin bulunması sayesinde— Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleriyle daha çok ilişki kurmaktadır ve burada İslâm kültüründen çok Zenci kültürü göze çarpmaktadır. Ama orada da, kabile bağları, dil ve gelenek, doğu ile batı bölgelerini birbirinden ayırmıştır. Tüm yapılı bir rejim, iktisadî plânlamanın buyurucu kurallarına uygun gelebilir ama, İsviçre ya da Kanada'dan değişik olarak, artık bu türlü ayrılıklara uygulanamaz. Birbirine yakın olan, ama hiç birine benzemeyen halklar, yalnız federalizmin çerçevesi içinde bir arada yaşama olanağı bulabilmişlerdir. Federal sistem, içerde yerinden yönetim olanağını verdikten başka, bir de, daha önce doğrudan doğruya birleştirilememiş olan bölgeleri birleştirmek için gerekli araçları sağlar. İşte, gelişme ve kalkınmayı sağlayan da federalizmin bu beğenilmeye, övülmeye değer bükülgenliğidir.

AMERİKAN HÜKÛMETİNDE MERKEZDEN YÖNETİM

Federal bir birliğin üstün niteliği, onun daha geniş bir alanı ve daha çok insanı tek bir yetki çerçevesi içine alacak ve bunun

yanında bir de çeşitliliğe ve yerinden yönetime olanak sağlayacak bükülgenlikte olmasıdır. Ama federalizm de, her başarılı sistem gibi, 1789'daki biçimiyle kalmadı, ve kalamadı. Örneğin, Birleşik Devletlerde, federalizm kendini ülkedeki nüfûs artışına ve yetki genişlemesine uydurmak zorunda kalmıştır. Bu ülkede federalizm Amerikan ekonomisinin sanayileşmesine yardımcı olmuş ve onun doğurduğu toplumsal sorunlara çözüm yolu bulmuştur. Avrupa'dan göç eden on milyon insan, tıpkı su yollarından azar azar akan sular gibi, kıtayı köy ve şehirlerle doldurmuşlardır; ülke iki dünya savaşına katılmıştır; yurda, vatana bağlılık duygusu gelişmiştir ve milletlerarası alanda görev ve sorumluluklar kabul edilmiştir. İşte bu gibi olaylar bir yazarın «yeni merkeziyet», bir başkasının da «yeni federalizmin doğuşu»[20] adını verdikleri değişikliklere yol açmıştır. Bu değişiklikler federal yapı üzerinde etkisini çabucak göstermiş ve hükûmetler de, 7 nci bölümde anlatılan, yeni görevler üstlenmişlerdir.[21] Bu eğilim üç yönetim düzeyinin üçünde de etkili olmuş ve sonunda federal, federe ve yöresel makamların sırtına yirminci yüzyılda öncekinden daha geniş görevler yüklenmiştir. Oysa, gelişmenin oranı ve hızı, düzeyden düzeye değişmiştir, böylece üç yönetim düzeyi arasında daha önce var olan denge başka bir biçim almıştır.

Pek iyi bilinmeyen önemli bir gerçek de, yakın zamanlara gelinceye dek Amerikan hükûmet sisteminin yarısından çoğunun yöresel nitelikte olmasıydı. Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce, yöresel gelirlerle yöresel giderler federal ve federe hükûmetlerin toplam gelir ve giderlerini aşmıştır.[22] Öyle ki 1932'ye gelinceye dek yöresel gelir ve giderlerin sayısı öteki kırk dokuz hükûmetin gelir ve gider sayısından daha yüksek olmuştur. Ondan sonra federal işler görülmedik bir biçimde genişlemiştir. Ülke içindeki bu durumu da 1930 başlarındaki ekonomik bunalım meydana getirmiş ve bunalım sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında siyasal istekler doğurmuştur. Federal sistemde yetkilerin geleneksel dağılış biçimine göre bu sorunları çözmek, onlar için gerekli tedbirleri koymak ödev ve sorumluluğu, her şeyden önce yöresel hü-

---

[20] Bunlardan birincisi George C.S. Benson'un ikincisi de Jane Perry Clark'ın yazdıkları kitapların başlıklarıdır.

[21] Bkz. s. 231-242.

[22] IV Tablodaki sayılara bakınız.

kûmetlere düşmekteydi. Oysa, yöresel hükûmetlerin malî kaynakları, onların kanunî ve siyasî yükümlülüklerini karşılamaya yetecek güçte değildi. Sonunda iller ve ilçeler yardım için başka yerlere başvurmuşlardır. İlkin, kendi yasama meclislerine başvurmuşlar, meclisleri de onlara ellerinden gelen yardımı yapmışlardır, ama çok kez meclislerin kendileri de malî yönden pek güçsüz durumda oldukları için, onların tüm faturalarını ödemeyi üstlerine alamamışlardır. En sonunda, Başkan Roosevelt'in Yeni Düzen *(New Deal)* politikasıyla, ülke çapında bir yıkımı önleyebilmek için, kaynaklarını harekete geçirme ödevi, yalnız federal hükûmete verilmiştir.

Altı yıl (1932-38) süren yasama görüşmeleri, seçim kararları, ve yargı denetimi sonunda federal hükûmet tarımın düzenlenmesi, tarım ürünlerinin desteklenmesi, işsizlik tazminatı, bayındırlık işleri, sosyal güvenlik, hidro-elektrik üretimi, endüstri alanında çalışma saatlerinin tesbiti, asgarî ücretler, esham ve tahvilât borsalarının denetimi, banka mevduatının sigorta edilmesi ve daha başka konularda yükümlülük altına girmiştir. Buna benzer bazı programlara, bir dereceye kadar eskiden de yer verilmişti. Ama federal hükûmetin öbür alanlara sokulması büsbütün yeni bir şeydi. Nitekim, federal hükûmetin barış zamanında bu derece geniş görevler yüklendiği daha önce hiç görülmemişti. Başkan Roosevelt'in yönetimi boyunca, bir durum dışında,[23] anayasa metninde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu tek anayasa değişikliğiyle federe devletlere alkollü içkilerin satış ve tüketimini düzenleme ya da yasaklama yetkisi verilmiş ve federal hükûmetin o konudaki yetkisi kısılmıştır. Merkezin yetkileri —1936 Başkanlık seçiminden etkilenen bazı yüksek mahkeme yargıçlarının da yardımıyla— federe devletler arasında ticareti ve genel refah işlerini düzenleyen kurallar, bükülgen biçimde yorumlanarak kolaylıkla genişletilmiştir ve yargıç Marshall'ın ortaya attığı, Anayasanın «sözünde değil özünde yatan yetkiler» —*implied powers*—[24] doktrininin böyle geniş yorumlanması karşısında, şimdi Anayasadaki onuncu değişikliğin pek az bir anlamı kalmıştır.

Eskisinden daha sistemli bir takım siyasî ve idarî usullerin benimsenmesi federalizmin işleyişi yönünden aynı derecede önemli ol-

[23] Sekizi Anayasa Değişikliğini kaldıran Yirmi Birinci Anayasa Değişikliği.

[24] Yüksek Mahkemenin *McCulloch v. Maryland*, 4 Wheat. 316 (1819), dâvası dolayısıyla verdiği kararda belirtilmiştir.

TABLO IV*

1902-1962 Yılları Arasında Amerikan Federal Sisteminde Kamu Maliyeleri ve Kamu Görevlileri, (Aşağıdaki sayılarda binler gösterilmemiştir)

	Hükûmet Gelirleri			Hükûmet Giderleri			Kamu Görevlileri		
	Federal	Federe	Yöresel	Federal	Federe	Yöresel	Federal	Federe	Yöresel
1902	653	183	858	565	136	959	—	—	—
1913	962	360	1,658	958	297	1,960	—	—	—
1932	2,634	2,274	5,381	4,034	2,028	6,375	—	—	—
1938	7,226	4,612	5,646	7,687	3,082	6,906	—	—	—
1944	51,339	6,714	6,665	99,448	3,319	7,180	3,365	—	—
1950	43,527	11,480	11,673	42,429	10,864	17,041	2,117	1,057	3,228
1956	81,284	18,903	19,453	72,644	15,148	28,004	2,410	1,268	4,007
1962	106,441	30,115	31,506	105,693	25,495	45,053	2,539	1,680	5,169

(*) Kaynak Historical Statistics on Goverment Finance and Employment : Census of Governments, 1962. Tablodaki boşluklar o yıllara ait bilgilerin elde edilemediğini göstermektedir. Bir kademeden öbür kademeye yapılan yardımlar, bu yardımı harcayan kademenin gider hanesine; bunu toplayan kademenin de gelir hanesine işlenmiştir. Tabloda tröst fonlarına da yer verilmiştir. Bu genel konu üzerinde bilgi almak isteyen okuyucu, şu esere başvurabilir: Frederick C. Mosher-Orville F. Poland, *The Costs of American Government* (New York: Dodd, Mead/Co., 1964). Tablonun hazırlanmasında bu eserden yararlanılmıştır.

muştur. Yeni Düzen *(New Deal)* politikası hükûmetlerarası ilişkilerde yeni bir çığır açmış ve arkasında sürekli bir miras bırakmıştır. Eski federal sistem üç-katlı bir pastaya benzetilmişti. Pastanın birbirine yatay katları arasında, ince bir kremadan başka bir şey yoktu. Hükûmet işlerinin çoğu tek kademede yürütülür öbür yönetim kademelerine ise ya pek az danışılır ya da hiç danışılmazdı. Gerçi federal devletlerin kendi sınırları içindeki bazı yöreler üzerinde yetkileri vardı. Ama federal devletle federe devlet ilişkileri seyrek ve gevşekti, federal devletle yöreler arasında ise hiç ilişki yoktu. *New Deal* politikasından sonra, bu durum hemen hemen tanınmıyacak biçimde değişmiştir. Federal-federe devlet ilişkileri genişlemiş ve sıklaşmıştır. Federal devletle-yöreler arasında ilişkiler kurulmuştur. Şimdi federal-feder-yöresel kademeler arasında daha sıkı bir işbirliği vardır. Bu da daha çok 1930'dan önce sakına sakına, azar azar kullanılan bir usûlün —şarta bağlı yardım usûlünün, şimdi daha bol kullanılmasıyla olmuştur. İşte, elinde daha geniş yetki ve vergi alma gücü bulunan bir yönetim biriminin ondan daha küçük yönetim birimlerine böyle şarta bağlı malî yardımlar yapması, yeni model federal makinanın işlemesi için, bir çeşit yakıt ve yağ olmaktadır. Nitekim, bugün bu üç-katlı pasta dikey dilimler halinde kesilip yenmektedir. Örneğin, sosyal güvenlik ya da tarımın düzenlenmesi gibi çeşitli görevleri artık federal, federe ve yöresel yönetim birimleri birlikte yerine getirmektedirler.

İşte bu ayarlama ya da yeniden düzenlemelerin temel nedeni şimdi daha iyi anlaşılabilir. Bir hükûmet yeniden yönetim ilkesine göre örgütlendiği zaman, görevler hangi kademede en uygun, en elverişli biçimde yürütülecekse o kademeye bırakılır. Acaba bu «uygunluk» nasıl ölçülecektir? Bütün iş, bu dört etken —yani halk, bölgeler, malî kaynaklar ve idarî hizmetler— arasında ilişki kurmaya bağlıdır. İdeal olan, her idarî hizmet için bir bölge kurmak ve orada oturan kimselere o hizmeti sürdürecek malî kaynaklar sağlamaktır. Federalizmdeki yeni değişikliklerin birçoğu toplumun endüstrileşmesinden önce çizilmiş olan siyasal sınırların beliren sosyal ihtiyaçları karşılayamamasından doğmuştur. Şirketlerle sendikalar büyüyüpte, federe devletlerin sınırlarını aşan ülke çapında bir örgüte ve üretime kavuşunca, artık iş ya da çalışma ilişkileri federe devletlerin yetki alanları içinde tutulamaz olmuştur. Eğer New York gibi büyük bir şehir merkezinde belli kalitede günlük tasüt onu üretenlerin, işleyenlerin ve dağıtanların emeklerini de-

karşılayacak bir fiyata satılmak istenirse, o zaman şehir yetkililerinin sütü sağlayan federe devletlerle ve onlar arasındaki ticaret sözleşmeleri ve tarım ürünleri üzerinde gözetim yetkisi olan federal hükûmetle bir anlaşmaya varmaları gerekir. Tennessee gibi, nehir vadisi sürekli su baskınlarına ve toprak kaybına uğrayan geri kalmış bir bölgenin ekonomik ve sosyal koşullarını da, ancak federe devletlerden ve yöresel yönetim birimlerinden daha geniş ve daha zengin olanakları bulunan bir makam düzeltebilir ve onu ülkenin genel kalkınma düzeyine yaklaştırabilirdi. Çağdaş dünyada, özellikle genç bir ülkede, nüfûs çok kez hareketli olur. Yeni endüstriler çeşitli yerler arasından kendileri için en yararlı olanını seçerler. Şehirler daha çok kimseyi kendine çekmeye başlar ve şehirlerin dış mahalleleri köy ve kırlara doğru uzar. Sosyal düzen, ekonomi, ve insan unsuru, bükülgen ve dinamik şeylerdir. Ama siyasal sınırlar gittikçe katılaşmaktadır. Yönetim birimlerinin dağılışı ve yetki alanları bir kez haritaya geçirildi mi, bu artık değişmeyebilir, öyle kalabilir. Bir ilçe ya da ili kaldırmak hemen hemen olanaksızdır. Federe devletin ortadan kaldırılması ise hiç düşünülemez. Yönetim birimlerinin dağılış biçimi, olduğu gibi durur. Gerçi yetkiler teorik olarak gene anayasa hukukunun öngördüğü biçimde dağılmaktadır. Ama hükûmet sürecinin çağdaş gerekleri, parçaları birbirine bağlamaktadır.

ÖTEKİ FEDERAL SİSTEMLERİN EVRİMİ

Gerçekte, aynı olaylar öteki federal sistemlerde de olmaktadır. O sistemlerde de, endüstrileşmenin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sorunları, artık eski düşüncelere göre çözmek ya da düzenlemek olanağı kalmamıştır. İsviçre, Kanada ve Avustralya'da, anayasa metninde değişiklikler yapılması, yönetim birimleri arasında işbirliği sağlayacak yeni bir mekanizmanın kurulması, çoğalan yönetim işlerinin iki ya da daha çok kademe eliyle yürütülmesi, işte bütün bu değişiklikler çağdaş ve yetkin bir federalizmdeki hareket ve canlılığı göstermektedir.[25] Bu ülkeler demokratik ülkeler oldukları için —zâten federalizm de yalnız demokraside gerçek anlamda işleyebilir— yurttaşlarının sosyal güvenliğe, düzen-

[25] Bu konuda iki değerli kitap yazılmıştır: K. C. Wheare, *Federal Government*, 3rd Ed. (New York Oxford University Press, 1953), ve *Federalism, Mature and Emergent*, ed. Arthur W. Macmahon (Garden City, N. Y Doubleday - Company Inc, 1955)

li ve tam istihdama, endüstri alanındaki sürtüşme ve çekişmelerin yumuşatılmasına ve bazı tekelci teşebbüslerin devlet eliyle kurulmasına ilişkin isteklerini siyasal bakımdan karşılamasını bilmişlerdir.

Ama eski biçimlerin yeni biçimlere uyması kolay olmamıştır. Federalizmin eski yapısı içindeki katılıkları yumuşatmak çaba ve hüneri gerektirmiştir. Belli hizmetlerin görüleceği alanların coğrafî sınırlarını çizmek ve hukukî sorumluluğu paylaştırmak da kolay olmamıştır, ama gene de en çetin sorunlar malî konularda çıkmıştır. Bir anayasa şu ya da bu yönetim kademesine belli görevler verir de bu görevlerin giderlerini karşılayacak malî araçları vermezse, o zaman bunun hiç bir anlamı kalmaz. Nitekim federalizmin yirminci yüzyıldaki tarihinde bu ya da buna benzer şeyler olmuştur. Unutmamak gerekir ki çağdaş federal sistemlerin birçoğu, hükûmet işlerinin henüz pek az ve pek ucuz olduğu bir zamanda kurulmuştur ve kurucular da sistemin hep böyle kalacağını sanmışlardı. Vergiler daha çok dolaylı vergilerdi; büyük bir gelir kaynağı sayılan, gelir vergisinin adı ise, henüz duyulmamıştı ya da yeni yeni duyulmaya başlamıştı. 1930 başlarında görülen ekonomik bunalım federal birliklerde büyük gerilimler doğurmuş, gerçekte, federe birimlerden bazılarını iflâs ettirmişti. Sosyal hizmetler gibi, pahalı hizmetler federal hükûmetin sırtına yüklenmiş ve o da ancak en kazançlı gelir kaynaklarına el koyduğu zaman bu hizmetlere ödenek verebilmişti. Ayrıca, her birliğin içinde yoksul üyeler vardı ve bunlar merkezden yardım almadıkça zengin üyelerle boy ölçüşemezdi. Nitekim New York, Zurich, Ontario ve Yeni Güney Galler bütçelerinin kaldırdığı hizmetleri, Güney Dakota, Graubunden, Nova Scotia, ve Batı Avustralya bütçeleri kaldıramaz. Bunun için de, merkez hükûmetleri —ayrıntıları değişik, ama ilkesi aynı olan— çeşitli plân ve araçlarla hem daha çok görev üstlenmişler, hem de bölgeler arasında eşitliğin ve millî gelirin dağıtılmasını sağlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşından önce kurulmuş olan federal sistemler geleneksel biçimlerini nasıl daha merkezci bir yönde değiştirmek zorunda kalmışlarsa, İkinci Dünya Savaşından sonra onlara özenen sistemler de kendi toplumlarında merkezden kaçan ve merkeze yaklaşan etkin güçler arasında denge kurmakta zorluk çekmişlerdir. Bu durum, özellikle az gelişmiş ülkelerin hükûmetleri ve halkı kendilerini gelişme ve yenileşme işlerine verdikleri zaman or-

taya çıkar. Bunu anayabilmek için yeni federal devletlerin anayasalarını —örneğin, Hint— anayasasını okumak, incelemek yeter. Federal devlet elindeki programları yetki ve kaynakları elverdiği ölçüde genişletebliiyorsa, o zaman federal devletlerde merkez otoritesinin ne kadar geniş bir alana yayıldığı kendiliğinden belli olur. Durum böyle olunca, insanın aklına ister istemez federal sistemin gerçekte ne anlama geldiği ve ne işe yaradığı sorusu geliyor. Anayasanın biçimi ile toplumsal gerçeğin alt yapısı birbirine uymadıkça görev ve yetki alanlarını ayırmanın ve bunları hukukî müeyyidelere bağlamanın üzerine yazıldıkları kâğıt kadar bile değeri kalmaz. Çünkü hiç bir siyasal şey hayat gerçeklerine ters düşen, hayatla çelişen biçimsel bir yapı kadar değersiz, ya da tehlikeli olamaz.

BREZİLYA'NIN DENEMESİ

Nitekim bugüne değin o ülkede iki kez anayasallaşma hareketine, federal rejime ve sınırlı bir demokrasi denemesine girişilmiştir. 1889'da cumhuriyet kurulduktan sonra, Brezilyalılar Birleşik Devletler anayasasını örnek alarak kuvvetleri dağıtma ve kuvvetleri ayırma ilkesini denemişlerdir. Gerçekten, birlikte çeşitlilik arasında denge kurmayı gerektiren federalizmin, Brezilya gerçeklerine daha uygun düşeceği umulmaktaydı ve bunun için iyi bir gerekçe de vardı. Nitekim, haritalarımızda, Brezilya Birleşik Devletleri *(Estados Unidos do Brasil)* olarak görülen —bir çoğu Mato Grasso, Amazonlar, ve Para gibi henüz el değmedik, ıssız bölgelerden kurulu— bu koskoca ülkenin içinde, en titiz çokçu (pluralist) toplum yanlısına yetecek derecede başkalıklar ve ayrılıklar bulunmaktadır. Brezilya'nın tarihi, folkloru, çağdaş tutum ve davranışları illerin, kentlerin, meslek ve sanatların belirgin özellikleriyle doludur. Ülkenin görünümü bir örnek değildir; tersine toplumsal temelinde çeşitlilik vardır; politikası da bu özelliğe uymaktadır. Önderlik, en büyük iki federe devletin, Sau Paulo ile Minas Gerais'in elindedir ve başkanlık da bazan birinin bazan öbürünün yönetimine geçmektedir.

Ama yirminci yüzyılda toplumu ve politikayı değişikliğe uğratan merkezî güçler karşısında, bu pek de sağlam bir denge değildi. Bütün dünyayı kaplayan 1930 bunalımı Brezilya'yı da sarınca, ekonominin yanısıra siyasal sistem de çökmüştü. Bunun üzerine güçlü bir adam, Vagras ortaya çıkmış, anayasayı kaldırmış, ve ülkeye İtalya tipi Faşist bir yeni rejim *(Estado Novo)* getirmişti. Vag-

ras'ın iktidarı II. Dünya Savaşının sonuna kadar sürmüş, savaş sonunda bir çok Faşist diktatörler gibi, o da düşmüştür. Brezilyalılar 1946'da yeni bir anayasa yapmışlar ve kesintiye uğramış olan federalizm, anayasallaşma ve demokrasi denemesine yeniden başlamışlardır. Bu ikinci teşebbüs aşağı yukarı yirmi yıl sürmüş, 1964 Nisanında o da başarısızlığa uğramıştır. Neden acaba?

Bu sorunun gerçek karşılığı üç noktada özetlenebilir. Birincisi, federal sistemin ilkelerine dışarıdan gelme, yabancı bir nesne gözüyle bakılmış ve bunlar hiç bir zaman eski düzenle büsbütün birleşememiştir. Brezilya kendini yenileştirmeğe çalışırken, sıkıntı çekmektedir, çünkü Portekizlilerden kalma geçmişinin ona bugün bir yararı olmamaktadır. Onun için de, Brezilyalılar örnekleri dışarıda aramak zorunda kalmaktadır. Ama —ister Amerikan federalizmini, İngiliz parlâmenter sistemini, ister İtalyan Faşizmini, Rus ya da Çin komünizmini— yani ülkelerine hangisini getirirlerse getirsinler, bunların hiç biri sağlam ve dayanıklı değildir. Çünkü hepsi de dışardan gelme, yabancı sistemlerdir. İkincisi, federalizm Brezilya'nın yüzölçümüne ve toplumsal çeşitliliğine uygun olmasına uygundur ama, federe birimler, ya da devletler birbirine denk değildir, aralarında büyük eşitsizlikler vardır. Federe devletlerden bir çoğu hâlâ çağdaş bir hükûmetin yapmak zorunda olduğu hizmetleri destekleyemeyecek kadar geri ve malî kaynaklardan yoksun bulunmaktadır. Malî gücü ve olanakları bulunan federe devletler Sao Paulo, Guanabara (yani, Rio şehri), Minas, ve Rio Grande do Sul'dur. Ama bunlardan birinin, yani Güney Amerika'nın ekonomik başkenti sayılan ve aynı adı taşıyan kenti de içine alan, Sao Paulo federe devletinin nüfûsu, olanakları ve gücü öbür federe devletlerin çok üstündedir. Ülke nüfûsunun % 18'i Sao Paulo federe devletinde toplanmıştır, millî gelirin üçte birini tek başına o karşılamaktadır, birlikçe toplanan gelirlerin % 45'ini o sağlamaktadır ve endüstri servetinin % 55'i de gene o devlette üretilmektedir. Federe devletlerin toplam gelirlerinin % 46'sı Sao Paulo federe hükûmetinin elinde toplanır, ülkedeki tüm yöresel gelirlerin % 47'ni gene o devletin yöresel birimleri alır. Bu koşullar altında, federalizmin merkez ile federe birimler arasında öngördüğü denge büsbütün ortadan kalkmakta ve federe devletlerin büyük bir çoğunluğu da ister istemez birlikten alacakları yardımlara bağlanmaktadırlar.

Sonunda, hızla gelişen bir endüstri ister istemez bu merkeziyetçi eğilimin gücünü arttırmıştır. Endüstrileşmenin başlattığı de-

ğişiklikler bütün toplumu sarsmıştır. Ama zorunlu olan öbür değişiklikler —tarım reformu, sosyal ve siyasal reformlar— endüstri reformuna ayak uyduramamıştır, başka söyleyişle ayrıcalıklarını yitirmek ve onları büyük halk yığınları ile bölüşmek istemeyen egemen oligarşi, bu reformları bile bile kösteklemiştir. Birbirini izleyen Başkanların ve Kongre'lerin elinde kötü bir biçimde düzenlenen Brezilya, ekonomisi sürekli olarak içerde enflâsyona, dışarda da borca batık bir duruma düşmüştür. Başkan Goulart 1964 yılının Mart ve Nisan aylarında, Sol'un da içtenlikle desteklediği bir takım ekonomik ve siyasal değişiklikler öne sürmüştür, ama bu, bardağı taşırmıştır. Sağ'ın eyleme geçmesi için bir işâret olmuştur. Varlıklı sınıflar, belli başlı federe devletlerin Valileri ve birçok ordu komutanları birleşerek Başkanı iktidardan düşürmüşler, yerine emekli bir mareşali getirerek ona ülkeyi kararnamelerle yönetme yetkisi vermişler, seçimleri ertelemişler, aralarında iki eski Başkanın da bulunduğu muhaliflerini, kamu haklarından yoksun bırakmışlardır. Bu olaylardan alınacak dersler bellidir. Federal sistem denge ve ılımlılık ister, bu sistem sık sık hükûmet değiştiren az gelişmiş bir toplumda hızlı ekonomik değişmenin doğurduğu gerilimlere dayanamaz. Aynı olayların Lâtin Amerika'dan başka yerlerde —Afrika ve Asya ülkelerinde, yeniden başlayıp başlamayacağını gelecek günler gösterecektir

EŞİTLİĞİN MERKEZDEN UYGULANIŞI

Bununla birlikte, merkeziyetçi baskılar yalnız ekonomik nedenlerden doğmuş değildir. Son yıllarda Birleşik Devletlerde okulların birleştirilmesi konusunda beliren anlaşmazlık, bu gerçeği yansıtan ilginç bir örnek olarak gösterilebilir. Öyle ki, yöresel yönetimin kişinin kamu haklarına dokunan eylem ve işlemleri karşısında, merkez, sık sık bu hakları korumak zorunda kalmaktadır. Aynı ırklardan çocukların birlikte eğitilmelerini öngören ilkenin Güneyde benimsetilmesi sorunu da özellikle şimdi tartışılan sorunla ilgili bulunmaktadır. Kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı arasında seçme'nin (tercihin) her iki yönü de bir çok bölgelerde patlak veren çatışmalarda ön plâna geçmiştir. Hukukî eşitliği uygulamak için girişilen bu mücadelenin doğurduğu çetrefil olaylara üç kademedeki hükûmet organlarınnı üçü de katılmaya zorlanmışlar ve katılmışlardır. Siyasal süreç toplumsal bir devrimi hızlandırmak için hükûmetten ve onun gücünden yararlandığı zaman bunun nelere yol

açabileceğini belgeler göstermektedir. Kuvvetler ayrılığının bulunduğu bir sistemde yapının içine yerleşmiş olan bölünme ve ayrılmalar, engelleme taktiklerini kolaylaştırır. Eşitlik konusunda merkezin önderlik yapması, ve yapmak zorunda kalması oldukça önemli bir olaydır. Merkezde, bu işe ilk girişen, eşitliğin genel ilkesini açıklayan ve Federal Bölge Mahkemelerine o ilkeyi bölgelerde uygulamalarını emreden Yüksek Mahkeme olmuştur. Başlangıçta, Kongre'nin Mahkemeye bu konuda bir yardımı dokunmamıştır; Kongre, Güneylilerin Senatoda engellemeye başvurmaları, kıdem yoluyla * önemli komisyon başkanlıklarını ele geçirmeleri yüzünden işleyemez, iş yapamaz bir duruma gelmiştir. Ama, en sonunda kamu oy'unun baskısıyla Kongreden ite kaka 1957 ve 1964 tarihli iki Kamu Hakları Kanunu *(Civil Rights Acts)* çıkarılmıştır. Gerçi Başkanlar birbiri ardınca, bu kanunların uygulanması sorunuyla yakından uğraşmışlardır ama, gene de gerek Eisenhower ve gerek Kennedy yapmaları gereken işleri yapamamışlardır. Yöresel düzeyde ve ilgili federe devletlerde —özellikle Arkansas, Alabama, Mississippi, Louisiana ve Virginia'nın— başkentlerinde bu konuda ayrı ayrı düşünceler belirmiştir. Kimi ılımlı kişiler birleşmenin bir dereceye kadar kabul edilmesi gerektiğine inanmıştır; kimi de kanunun deyimlerinden hoşlanmamakla birlikte, ona uymak gerektiği görüşünü savunmuştur. Ama genellikle aşırılar baskın çıkmış ve bunlar kanun koyucularla Valileri, Birleşik Devletlere karşı, olmayacak bir muhalefete itmişlerdir. Bu konuda, insan, Arkansas Valisi Fabus'un, Mississippi Valisi Barnett'in, Alabama Valisi Wallace'ın takındıkları tutum ve davranışları asla unutamaz.

Bu olaylar kuvvetler birliği ya da kuvvetler ayrılığı sorunuyla ilgili olduğu sürece bundan iki büyük sonuç doğmuştur. Birincisi yetki alanları ayrılmış olan bir sistemde, özen isteyen sorumluluklar bir organdan öbürüne geçmiştir. Öbür organların görevlerini savsaklamaları, yerine getirmemeleri yüzünden, önderlik ve devlet yöneticiliği görevlerini yargı organı yapmıştır ve bu organ kanunları yorumlarken, gerçekte hem kanunun yapılmasına, hem de uygulanmasına yardım etmiştir. Bir başka önemli sonuç da merkez iktidarının güçlenmesi olmuştur. Hükûmetin ve özellikle merkez-

* Amerika'da komisyon başkanları kıdem *(seniority)* kuralına göre seçilirler. Kıdem kuralının uygulanmasında Kongre üyesinin komisyon ve meclislerdeki görev süresinin uzunluğuna bakılır. Görev süresi en uzun ve aralıksız olan üye kıdemli sayılır. *(Çevirenin Notu).*

deki hükûmetin daha az hükûmet etmesi gerektiğine inanmış olan ve bu siyasayı tutan Eisenhower Yönetimi bile, siyasal baskıların etkisiyle bir okul idaresinin işlerine merkezin otoritesini zorla uygulamak durumunda kalmıştır. Ötedenberi benimsenen eski bir ilkeye göre okul eğitimi ya yöresel yönetimin, ya da federe bir devletin işi sayılırken bu ilke temel insan haklarının (örneğin kaynağını eşit muameleden alan kişi onurunun) korunması için merkezdeki hükûmete görev yükleyen daha büyük bir ilke önünde gerilemiş ve yerini ona bırakmıştır. Bu durumda yöresel ayrımları merkezin otoritesiyle ortadan kaldırmak gerekmiştir.

ASKERLİK İŞLERİNİN FEDERALİZME ETKİSİ

Ülke içindeki bu gelişmelerden başka, milletlerarası alanda meydana gelen olaylar da merkezcilik eğiliminin gücünü arttırmıştır. Yirminci yüzyılın iki dünya savaşı öyle bir patlak vermiştir ki, hiç bir büyük devlet bu kavganın dışında kalmayı başaramamıştır. Böyle bütün varlığıyla bir ölüm-kalım kavgasına katılmanın federal hükûmet üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur. Savaş, her zaman büyük bir birleştirici ve toplayıcıdır. Savaşta, devletin toplum üzerindeki denetimi çoğalır, koruma ve güvenlik, ülkenin başlıca kaygısı oluverir ve bu işlerden de her şeyden önce devlet sorumlu olur. Ayrıca savaş sırasında askerlik işlerini çabuk ve bir elden yönetebilmek için plân yapma, karar verme ve yürütme yetkileri başkentte toplanır. Bu sözlerin doğruluğu devlet bütçesindeki sayılarla tanıtlanabilir. Federal Hükûmetin 1916 yılındaki harcamları 734.000.000 doları bulmuştur. Bu sayı 1919'da 18.515.000.000 dolara yükselmiştir. Başkan Harding yönetiminde «olağan duruma dönülmüş» ve bu toplam 1922'de, 3.373.000.000 dolara indirilmiştir. Aynı olay İkinci Dünya Savaşında yeniden başgöstermiştir. Almanya ile Japonya'yı yenme çabası, yalnız 1945 yılı içinde, Birleşik Devletlere o güne kadar eşi görülmedik bir sayıya 100.405.000.000 dolara mal olmuştur ve bunun 80.000.000.000 dolardan fazlası Savaş ve Donanma Bakanlıkları bütçelerine ayrılmıştır. Faşist devletlerin yenilmesiyle askerî hizmetler için yapılan harcamalarda gene bir azalma olmuştur. Nitekim 1948'de federal devletin toplam harcamaları 34.000.000 doların altına düşmüştür. Ancak, o yıldan sonra, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gerginleşmesi, Kore'de Komünist saldırısının başlaması, federal bütçeyi bir kez daha şişirmiş ve çok yüksek sayılara çıkarmıştır. Federal giderler 1952'de

80.000.000.000 dolara yaklaşmıştır, bunun da aşağı yukarı dörtte üçü doğrudan doğruya eski savaşlar sırasında yüklenilen borçlara, Kore'deki savaşa, dost hükûmetlere yapılan yardımlara ve Üçüncü Dünya Savaşına karşı alınan tedbirlere harcanmıştır. Onyıl sonra, federal harcamalar 89.000.000.000 dolara yükselmiştir, bunun (% 73'ü) yani, 65.000.000.000 doları savunma giderlerine ayrılmıştır.

Öyleyse, çağdaş devletin ilk görevi* yani toplumu koruma görevi yeniden önem kazandığı zaman, devlet müesseselerinin çatısı o görevi yerine getirmeye ve gerekli gücü kullanmaya uygun ve elverişli nitelikte olmalıdır. Askerlik işleri birleşik kumandayı, uyumlu plânları, kesin karar ve davranışları gerektiren işler oldukları için, millî savunma hizmetlerinin önem kazandığı bir dönemde, federal devlete karşı, organlar arasındaki denetler ve dengeleri, ya da federe devletlerin haklarını korumaya çalışmak uygun bir davranış olmaz. Eski savaşların yaralarını taşıyan ve yenilerinden ödü kopan bir dünyanın tedirgin politikasıyla kuvvetler ayrılığı bağdaşamaz.

Yerinden yönetim sisteminin eski biçimleri —bunlar ister tüm yapılı bir sistemde yöresel özerklik, ister federal bir birlikte federe devletlerin hakları biçiminde kurulmuş olsunlar— yirminci yüzyıldaki politikanın, ekonominin ve teknolojinin aşındırıcı etkileri, onları sonunda ister istemez dağıtacağa benziyor. Gerçekte çağdaş toplumdaki büyük itici güçlerin hepsi, merkezci bir yönde birleşiyorlar. Haklarda eşitliğe ve daha eşit muameleye doğru sürekli bir siyasal isteğin bulunması; piyasanın genişlemesi, standart malların ve bir örnek zevklerin çoğalması; sosyal güvenlik ve ekonomik denge aranması; askerî hazırlıkların gerginlikler doğurması, jet motorları, uzay roketleri ve atom enerjisi çağının savaş teknolojisi —gibi durumlar, kuvvetlerin ve yetki alanlarının ayrılması ile uyuşmamaktadır. Artık çağımızda değişik hükûmet (yönetim) kademelerinin kendi alanları içinde bağımsız oldukları düşünülemez. Ya bu yönetim kademelerinden biri öbürüne bağlıdır, ya da bunlar karşılıklı olarak birbirlerine bağlıdırlar. Gerçi aralarında hâlâ büyük derece farkları vardır ama, çağımızın şaşmaz eğilimi de gene birleşmeye ve merkezleşmeye doğrudur.

Bkz. Böl. 3, 67 *(Çev. notu).*

12

BEŞİNCİ SORUN :

- 1 - Devletlerin Yüzölçümü ve Aralarındaki İlişkiler

DEVLETİN ÜLKE TEMELİ. Önceki bölümün konusu tartışmanın sınırını aşmış onu başka alana, yani yüzölçümünün devlet üzerindeki etkisine sürüklemiştir. Devleti niteleyen ve politika biliminde çözüm aranan beş klâsik sorun'un sonuncusu budur. Bu sorun'un içinde de tartışmalı olan konular çoktur. Örneğin, en uygun ve en elverişli yönetim biriminin büyüklüğü ne olmalıdır? Bir devlet etkili biçimde işleyebilmek için çok küçük mü, yoksa çok büyük mü olmalıdır? Aynı siyasal sınırlar içinde yaşayan insanları birbirine bağlayan duygu nedir? Ülke, devlet için gerekli midir? Devletin ülkeden başka kurucu unsuru var mıdır? Yanyana yaşayan birçok devletlerin aralarındaki ilişkiler nelerdir? Milletlerarası politika, milletlerarası hukuk, milletlerarası örgüt deyimlerinden ne anlaşılır? Milletlerarası hükûmet denebilecek bir örgüt var mıdır?

Bugünkü evrensel kurala göre bir devletin var olabilmesi ve öteki devletlerce tanınabilmesi için, onun, üzerinde yetkilerini kullandığı, sınırları belli bir alana sahip bulunması gerekir. Bu koşul yerine getirilmedikçe, devlet ortaya çıkamaz. Çağdaş bazı örnekler de bunu göstermektedir. İtalya'nın ortasında batı kıyısından doğu kıyısına uzanan bir bölgeyi 1860'a kadar papalık yönetmiştir. İtal-

ya 1860 - 61 yılları arasında birliğe kavuşunca, yeni krallık Papalık Devletini ortadan kaldırmıştır. Papa'nın elinde yalnız Roma şehri kalmış ve 1870'de o da elinden çıkmıştır. Gene o yıl içinde papalık devlet olma niteliğini yitirmiş, ama siyasal etkisini yitirmemiştir. Yarım yüzyıl sonra, Mussolini le Papa, kilise devlet ilişkileri konusunda bir anlaşmaya varmışlar (1929 tarihli Lateran Antlaşmasını) yapmışlardır. Antlaşma kurallarına göre, Roma'nın ortasında 44 hektarlık bir Vatikan Devleti kurulmuş, yabancı devlet elçileri kabul edilmiş ve o devletlerin başkentlerine papalık elçileri *(nuncios)* gönderilmiştir. Bu mendil kadar ülkenin dünyevî bir yetkisi ve gücü olduğu için, papalık yeniden bir devlet olarak tanınmıştır. Bu konuda bir başka örnek de Polonya tarihinden verilebilir. Önceleri Doğu Avrupa'nın büyük bir devleti olan bu krallık, Rusya, Prusya ve Avusturya'nın elbirliğiyle 1772, 1793 ve 1795 yıllarında bölünmüş ve haritadan silinmiştir. 1919'a kadar yeni bir Polonya devleti kurulamamıştır. Yeni Polonya devleti de ancak yirmi yıl yaşayabilmiş ve 1939'da Almanya ile Sovyetler Birliği arasında paylaşılarak tekrar yok edilmiştir. 1945'de Almanların yenilmesi üzerine savaşın yıkıntıları arasından yeni bir Polonya devleti doğmuş ve Birleşmiş Milletlere alınmıştır. Ne var ki batılı devletler 1964 yılına kadar Polonya'nın sınırlarını onaylamamışlardır. Ülkenin çağdaş devlette temel bir unsur olduğunu gösteren üçüncü bir örnek de İsrail'dir; Yahudiler yeryüzünün dört bir yanına dağılmalarına ve yüzyıllarca dinleri, kültürleri başka başka olan milletlerin kovuşturmasına uğramalarına rağmen, Yahudi dini ve kültürü yaşamıştır. Nitekim Birleşmiş Milletler 1949'da Filistin'in bölünmesine karar verinceye kadar ortada Yahudi devleti diye bir devlet yoktu. Yeni İsrail devleti, Arap ve Mısır kuvvetlerinin silâhlı saldırılarını savuşturarak var olma hakkını kazanmıştır.

Öyleyse devletin kendine ait bir ülkesi olmalıdır. Ülkenin boyutu önemli değildir. Onun için de, her biçim ve her boyutta devletler görülmektedir. Bugün, ülkesi en büyük olan devlet, Sovyetler Birliğidir. Yeryüzü topraklarının altıda birini içine almaktadır. «Lüksemburg da Birleşmiş Milletler üyesi bir devlettir ama, yüzölçümü 2,586 kilometre karedir —yani Rhóde Island'dan küçüktür; Çin yaklaşık olarak 700 milyon nüfûsu barındırmaktadır. Öbür uçta İzlanda vardır, o da 1944'den beri bağımsız ve Birleşmiş Milletlere üye olan bir Cumhuriyettir ama, nüfûsu 180.000'ni geçmemektedir. Devletin sınırları ve iç yapısı tarihin, coğrafyanın rastlantı-

larına, askerî zafer ve yenigilerin onlara verecekleri biçime göre değişmektedir.

DEVLETİN SOYDAŞLIK TEMELİ

Çağdaş devlet için ülke gereklidir; yalnız burada insanın aklına önemli bir soru gelmektedir. Acaba ülke devlet için her zaman gerekli midir? Ülkeden başka bir temel üzerine devlet kurulamaz mı? Elbette kurulur. Genellikle toplumsal gelişmenin ilk döneminde devlet, ülkeden çok soybirliği üzerine kurulmuştur. İnsanlar arasındaki siyasal ilişkiyi de onların soy sop bağları doğurmuştur. Demek ki otorite atadan kalma bir şeydir. Siyasal örgüt de çok kez ailelerin daha büyük topluluklar, kabileler ya da klânlar içinde toplanmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bu konu üzerinde yapılan tarihsel araştırmaları dille ilgili kanıtlar da doğrulamaktadır. Nitekim, politikanın söz dağarcığı içinde insanın yaradılışını ve doğuşunu anlatan sözcüklerden türetilmiş bir çok eski ve yeni deyimler vardır. Yunanca «kabile» (boy, uruk) anlamına gelen *phule* sözü *phulein* (yani, meydana getirmek ya da doğurmak) fiilinden türetilmiştir ve «physique» (beden) sözüyle eş köklüdür. *Phule'nin* daha küçük bölümüne *Phratria* (yani, kardeşlik) adı verilmiştir. Fratri, akrabalardan kurulmuş bir klândır; Atina'da hem siyasal, hem de dinsel görevleri belirtmek için kullanılmıştır. Bunun gibi, *genos* ya da «klân» sözü de tıpkı «genocide» (ırk kıyımı) ve «gentile»[1] (Yahudi olmayan) deyimlerinin türetildiği, Latince *gens* sözü gibi, «doğmak» anlamına gelen bir kökten kurulmuştur. Lâtincesi *natio* olan, «Nation» (Millet) sözü, *nasci*, «doğmak» fiilinden alınmıştır; «nature» (doğa) ve «nativity» (doğuş) sözlerini de bize gene bu fiil vermiştir.

Soydaşlığın devlet örgütüne uygun bir temel olabilmesi için, iki koşul vardır. Birincisi, soydaş grup pek geniş olmamalıdır. Grup genişleyince, onun maddî bağlantısı da genişler, ister istemez çok eskiye gider, o zaman da bu soy ve ata birliği inancı, gerçekliğini yitirir ve daha çok bir varsayım oluverir.[2] Çok kez devlet büyük

[1] «gentle» (kibar) ve «gentleman» (çelebi, kibar adam) sözleri de böyledir, ama bunlarla politika arasındaki benzerlik tamamen bir rastlantı eseridir.

[2] Yunanlılar kendilerine Helenler derlerdi, siyasal Yunan mitolojisinde de onların hepsi in tek bir soydan, Hellen soyundan geldikleri inancı vardı; eski İbraniler de öyleydi; onlar da kendileri İbrahim Peygamberin soyundan gelmiş sayarlardı.

bir aileye benzetilmiştir. Ama aile görüşündeki bu esnekliğin de bazı doğal sınırları vardır. Aile görüşünü çok genişletmek onun önemsenmesine engel olur. İkincisi, soydaşlık küçük bir grupa uygun geldikten başka, bir de göçebe kavimlerin işine yarayabilir. İnsanlar askerî ya da ekonomik nedenlerle göç etmek zorunda kalsalardı, hangi ilke onları bundan daha iyi birleştirebilirdi? Soydaş grup birlikte çalışmak ya da savaşmak[3] için elverişli, hazır bir topluluktu.

Anlaşılıyor ki, bu koşullar artık uygulanamaz. bir hale gelince, siyasal bir örgüt onların yerine kendine başka bir temel aramak zorunda kalmıştır. Nitekim insanlar göçebe yaşayışını bırakıp rençber olunca soydaşlığın yerini toprak almıştır. Ondan sonra devlet, insanların soydaşlığı yerine komşuluğu üzerine kurulmaya başlamıştır. Siyasal bakımdan insanlar altlarındaki toprağı içlerindeki kalıtım etkenlerinden (gen'lerden) daha uygun bulmuşlardır. İlk çağ tarihinde kavimlerden çoğunun bir ilkeden ötekine geçtikleri bilinmektedir.[4] Hattâ bazan bu geçişi doğuran olayları ve geçişin zamanını da tesbit etmek mümkündür.[5] Bu kadar köklü bir yerleşmeyi siyasal değişmelerin pek azı gerçekleştirebilmiştir. Önceleri, yani devlet henüz soydaş grupunun bir uzantısı sayılırken, kişiler arasında doğrudan doğruya bir soydaşlık bağı vardı. Soy ilkesinin yerini toprak ilkesi alınca, bu kez kişiler toprağın aracılığıyla birbirlerine bağlanmışlardır. Böylece siyasal denklemin içine, çeşitli sorunlar doğuran yeni bir etken daha girmiştir. Çünkü toprak devletin temel unsuru olunca, toprağın mülkiyeti ve dağılımı da birtakım siyaasl sonuçlar doğurmuştur. Siyasal statü insanların toprak sahibi, toprak kiracısı ya da toprak kölesi (serf) olup olmamaları-

---

[3] Shakespeare V. Henry'ye Agincourt savaşından bir gün önce şunları söyletmekle bu eski ilkeyi tersine çevirmiştir :

> Azlığız, mutlu azlığız, birleşmişiz kardeşçe;
> Bugün kanını döken benimle
> Kardeş olacak bana; bugün ihanet etmeyen
> Yücelecek, erişecek soylu bir kata.
> *Henry V*, Act 4, Sc. 3, 60-63.

[4] Nitekim Romalıların, ilk halk meclisi *comitia curiata* olmuştur (bu meclis Curia'ya, bir soy grubuna dayanıyordu), daha sonra bir de *comitia tributa* kurulmuştu, bu da *tribus*'a, mülkî bir birime dayanıyordu.

[5] Örneğin, Atina'da İ. Ö. 510 yılında Cleisthenes'in giriştiği anayasal reformlarla yönetim birimi olarak *genos*'un (soy grupunun) yerini (daha küçük bir yöresel birim) *deme* almıştı.

na göre belirlenmiştir. Toprağa hükmetmek onun üzerindeki insanlara da hükmetmek anlamına gelmiştir. Mülkiyet, unvan, servet ve kudret ortak paydalarını toprakta bulmuşlardır.

DEVLET İÇİN EN UYGUN ALAN

Yeni sorunlar arasında en karmaşık olan sorun, devletin yetki alanının genişliği ile ilgili sorundur. Soydaş grup, belli nedenlerden dolayı, devlet alanının belirsiz biçimde genişlemesini istememiştir. Soydaşlığa dayanan bir siyasal birlik başka soydan kimseleri birliğe almak isteyince, «evlât edinme» gibi bir çözüm yolu ya da varsayım bulmak zorunda kalmıştır. Oysa ülke ve toprak temeline göre kurulmuş olan bir devlet böyle güçlüklerle karşılaşmamıştır. Bundan da anlaşılıyor ki, devlet toprağına biraz daha toprak katarak alanını genişletebilmekte ve böylece oralarda oturanları egemenliği altına alabilmektedir. Ama ülkenin sınırsız ve belirsiz bir biçimde genişlemesini önleyen engeller vardır. Ülke belli bir sınırı aşarsa, onun askerî savunması sağlanabilecek midir? O ülke tek merkezden yönetilebilecek midir? Orada oturanlar arasında bir birlik duygusu olacak mıdır? O ülkenin, onun gibi örgütlenmiş olan öbür devletlerle ilişkileri ne olacaktır? Bu ilişkiler ya dostça, ya düşmanca ya da tarafsızca ilişkiler olabilir. İlişkilerin niteliği ise her olayda ülkelerin yüzölçümlerine, komşu ya da soydaş olmalarına ya da aralarında çıkar birliği ve çıkar ayrılığı bulunmasına göre belirlenir. Cüce, ister istemez dev'e katlanmak zorundadır. Dev de, gönlü isterse, cüceye hoşgörürlük gösterebilir —ama sırf nezaketinden, acımasından ötürü yapar bunu. İki büyük devletin arasına yerleşmiş olan küçük ya da orta büyüklükte bir devlet, onları birbirinden ayıran bir tampon görevi görür. Tampon devlet de iki büyük devleti dengeleyerek onlara nazik davranarak ve hiç biriyle sıkı ve yakın ilişkilere girmeyerek varlığını koruyabilir (Uruguay ve İsviçre buna örnektir).

Devlet de bireye benzer, o da birey gibi «tek başına duran, bir ada»[6] değildir, yazgısı hep başka devletlerin yazgısına bağlıdır. Gerçekten, bütün devletler dışişlerinde sürekli ve değişmez iki amaç güderler. Bunlardan biri fizikî ya da askerî anlamda güvenliktir, biri de maddî ya da ekonomik anlamda zenginliktir. Hükûmetler kendilerini saldırıya karşı güvence altında tutmaya ve var olmaya

[6] Bkz. s. 39.

çalışırlar. Başka ülkelere mal satarak ve onlardan mal alarak hayat düzeylerini yükseltmeye çabalarlar. Bu amaçlar değişmez. Ama onlara varış yolları değişir. Güvenlik ve zenginlik her dönemde başka başka yollar ve yöntemlerle sağlanır. Halk da her çağda bu iki amaca en yakın gözüken hükûmet birimini tutar. Ama halk o hükûmetin artık güvenlik ve dirliği koruyamadığı kanısına varınca ondan yüz çevirir ve kendisine daha büyük ümitler vaad eder gözüken bir başka yönetim birimine yönelir.

İşte, insanların birbiri ardınca yararlandıkları hükûmet (yönetim) birimleri de ancak böyle incelenerek anlaşılabilir. En uygun hükûmet birimi ve en uygun devlet alanı üzerinde sürdürülen tartışmaya sürekli bir anlam kazandıran şey de, işte dış politikadaki bu değişmez ikiz amaç olmuştur. Batı dünyası bu sorunu çözebilmek için yirmi sekiz yüzyıl boyunca üç çözüm yolu denemiştir ve şimdi bir dördüncüsünü araştırmaktadır. Bunlar tarih sırasına göre Site-devleti, imparatorluk-devleti, millî-devlet diye dizilmişlerdir; belki buna henüz eksik ve bitmemiş olmakla birlikte bir de bölge-devleti eklenebilir. Son bir ihtimal de dünya devletidir. Ama bu ülkü bugünün gerçeklerine pek uzak düşmektedir. Acaba bu çaba ve isteklerin her biri hükûmetin niteliğini nasıl aydınlatmıştır?

YUNAN POLİS'İ

Aşağı yukarı İ. Ö. dokuzuncu yüzyıldan üçüncü yüzyıla dek Akdeniz bölgesindeki siyasal örgütlenmenin birimi, site-devleti (ya da *polis)* olmuştur. Polis bir şehir merkezi ile ona bitişik kırsal alandan kurulmuştu. Birinin yiyecek üretimi öbürünün ticaret, hükümet, san'at, askerî savunma işlerini tamamlardı. Polis'in nüfûsu da, yüzölçümü gibi küçüktü; nüfûsun 100.000'in üstünde olması olağanüstü bir şeydi. Devletin bu ölçüde olmasının nedenlerini yer yüzeyinin engebeleri, tarımsal toprağın azlığı ve ulaşım güçlükleri pek güzel açıklamaktadır. Gerçekten Yunanistan'ın her yerinde, orta ve güney İtalya'da, Sicilya'da, çağdaş Türkiye'nin kıyı boylarında, Ege'deki adaların hepsinde, iç kesimler girintili çıkıntılı ve dağlıktı. Yer şekilleri geçit verecek yerde engebeler meydana getirmişti, bunlar da yol kesmeye ve pusu kurmaya pek elverişliydi. Ama bir ulaşım yolu da denizdi ve korsanlığa engel olunduğu sürece bu yolun önü açıktı. Onun için, yerleşme yerleri de daha çok elverişli bir limanın bulunduğu kıyılarda; ya da (Atina ve Pire, Roma ve Ostia gibi) limandan biraz içerde ve savunulması kolay olan yerlerde ku-

rulmuştur.[7] O yerlere yerleşilirken de, en başta oralarda oturacakların can güvenliği ve yiyecek ihtiyacı düşünülmüştü. Elbet bu da devlet alanının oldukça daralmasına yol açmıştı.

Ama devlet içinde düzeni ve dengeyi korumak her zaman mümkün olamamıştı. Doğum ve ölüm oranları arasında bir denge bulunmasına rağmen, nüfûs artmış onun için de bu ülkünün gerçekleşmesi önlenmişti. Devlet bu çok sayıda insanı artık barındıramaz bir duruma geldiği zaman, acaba kendine ne gibi çıkış yolları bulabilmişti. Devletin bulduğu ilk çözüm yolu yurttaşlardan bir kısmını siteden ayırmak ve onlar için yeni bir yerleşme yeri, bir koloni ya da Yunanlıların deyişiyle «yurttan uzakta bir yurt» *(apoikia)* kurmak olmuştu. Bir ikinci yol olarak da devlet ticaret alanını genişletmiş, kendine uzak pazarlar ve yiyecek kaynakları aramaya başlamıştı. Atina ve Korent gibi devletler her iki çözüm yoluna da başvurmuşlar ve en sonunda birer tüccar ve sömürgeci devlet olup çıkmışlardı. Bu politika başarılı olabilseydi devletler onunla servete, kudrete ve hattâ lükse kavuşabilecekti. Ama bu da uzun deniz yollarından yararlanıp daha büyük işler altına girmeyi, denizlerde güvenliği sağlamayı ve deniz yolları kapandığında açlık tehlikesini göze almayı, gerektirmekteydi. Üçüncü ihtimal de savaş açarak genişlemek ve bir başka topluluğun kaynaklarına el koymaktı. Nitekim, nüfûs baskısı,[8] ticarî çekişmeler ve bir de siyasal tutkular, devletleri bu eylemin içine itivermişti.

ESKİ YUNAN'DA ANARŞİ VE EMPERYALİZM

Askerî güvensizliğin ve yetersiz ekonomik kaynakların etkisiyle site-devletleri daha geniş birlikler denemek zorunda kalmışlardı. Siyasal örgütün alanını genişletebilmek için çeşitli yöntemler denenmişti. İlk yöntem bir devletler birliği kurmak olmuştu. Belli ki böyle bir birlik de, tıpkı Apollo'ya tapanları içine alan Amfiktiyoni Birliği* gibi, ortak bir tapınağın ya da kutsal bir yerin çevre-

[7] Yalnız burada İsparta ve Theb'i ayırmak gerekir. Çünkü onlar denizden içerde kuruldukları halde tarihte önemli rol oynamayı başarmış ender sitelerdir.

[8] Eflâtun savaşın nedenini çoğalan nüfûsu besleyecek daha geniş topraklar elde etme isteğine bağlamıştır. Bkz. *Republic*, ii, 373.

* *Amphictyonic League*, ortak tanrıların tapınaklarını korumak için kurulmuş dinsel nitelikte birlikler. *(Çevirenin Notu)*

sinde toplanabilirdi. Ya da bu birlik, Theblerin yönettikleri Boetia Birliği gibi, güçlü bir üye devleti de içine alacak biçimde doğrudan doğruya savunma amacıyla kurulmuş bir birlik olabilirdi. İşte, federalizmin kökleri ve ilk temelleri bu birliklere dayanmaktadır. Ama birliklerin yapıları hiç bir zaman yeterli bir güce ve pekliğe erişememişti, bunlar iç çekişmelerin ya da dış darbelerin etkisi altında güçlerini yitirerek yıkılıp gitmişlerdi. Pek güçlü olan bir devlet için hükûmet birimini genişletmenin bir başka yolu daha vardı, o da korunmayı kabul eden önemsiz küçük topluluklarla bağlaşmalar yaparak karşı koyanları zorla egemenliği altına almak ve kendine bir imparatorluk kurmaktı. Gerçekten büyük devletlerin hepsi sırayla (Yunanlıların *hegemonya* dedikleri) bu üstünlüğü talih onların yüzlerine güler gözüktüğü sırada gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Üstünlük ilkin Isparta'ya, sonra Atina'ya, sonra gene Isparta'ya, onun ardından Theblere ve en sonunda yeniden Atina'ya geçmişti. Bu çabaların hiç biri başarılı olmadı. Hepsi çöktü, çünkü en güçlü devletler bile uyruklarının istemeyerek kabul ettikleri bu boyunduruktan kurtulma çabasını sonuna kadar önlemeyi başaramadı. Üstün kudretli bir devletin büyümesi ve genişlemesi onun hasımlarında ona karşı birleşme düşüncesini doğurdu. Nitekim Isparta'ya ilk karşı koyan Atina olmuştu. Atina'nın üstünlüğü öteki devletlerin bağımsızlığını tehlikeye düşürünce, bu kez Isparta, Korent ve Theb aralarında güçlü bir bağlaşma yaparak Atina'ya karşı birleştiler; çok çetin ve uzun süren Peloponez Savaşında (İ.Ö. 431-404) Yunanistan parçalandı. Üstünlük yeniden Isparta'ya geçti, onu durdurabilmek için bu kez Atina ile Theb birleşti; ama elde edilen başarı Theb'in üstünlüğüne yol açtığı için ona karşı bu kez Isparta ile Atina aynı safta birleşmek zorunda kaldı. Yeni çağlarda dev ülkelerin uygulamakta oldukları kuvvet dengesi, Liliputlular* (cüce devletler) için hiç de bilinmeyen, anlaşılamayan bir nesne değildi.

Yunanlılar arasındaki çekememezlikler ve bölünmeler onları çevrelerindeki devletler için çekici bir av durumuna düşürmüştü ve Yunanlılar bakımından da işin en kötü yanı bu idi. Yunanlıların en eski düşmanları Perslerdi. Kyrus'un kurduğu Pers imparatorluğu, batıya doğru yayılmaya ve Küçük Asya kıyılarındaki Yunan kolonilerini yutmaya kalkışınca, Yunanlılar Perslerle çatıştılar. Bu kolonileri batıda Yunan kuvvetleri daha batıda ise Isparta kuvvetleri

* Bkz. Jonathan Swift'in *Gülliver'in Cüceler Ülkesindeki (Liliput) Serüvenlerini* anlatan kitabına. *(Çevirenin Notu)*

destekliyordu. Bunun üzerine Persler Hellen dünyasını tam kalbinden vurmaya karar verdiler. Perslerin İ.Ö. 490'da giriştikleri saldırıyı Atinalılar Maraton'da püskürttüler. On yıl sonra Persler Büyük Kral Kserkes'in komutası altında güçlü deniz ve kara kuvvetleriyle daha geniş çapta bir saldırıya geçtiler. Birbirini izleyen yiğitçe direnişler karşısında Kserkes'in saldırgan gücü bozguna uğratıldı ve bu savaşların yapıldığı Thermopylae, Salamis ve Plataea gibi yerlerin adları ölmezleşti. Bu olay üzerine Isparta ile Atina'nın ortak önderliği altında bulunan site-devletlerinin birliği çok güçlendi. Ama tehlike uzaklaşınca, devletler arasındaki dayanışma çözüldü ve Pers diplomasisi ile Pers askerî gücü Yunan'daki bu çözülme ve kopma durumundan gene yararlanma olanağını buldu. Aynı taktikleri yüz elli yıl sonra kurnaz ve katı yürekli Makedonya kralı Büyük Philip tam başarıyla kullanmıştı. Yunan dünyasının karışmış, allak bullak olmuş politikasına Philip, bazan kuvvet kullanarak, bazan dil döküp kandırarak usul usul sokulmasını bilmiştir. Philip, Atina üzerindeki etkisini düzenli olarak genişletmişti, gerçi Atina en sonunda Demosthenes'in Philip'e karşı söylediği uyarıcı sözlerle, yani (Philip için verdiği söylevlerin) etkisiyle kıpırdanmış ve ona karşı bir birlik kurmaya çalışmıştı ama, çok geç kalmıştı. Site-devletinin bağımsızlığına Kharona Savaşıyla (İ.Ö. 338'de) son verildi. İskender babasının mirasını üstlenince Yunan devletlerini iyice Makedonya'ya bağımlı bir duruma getirdi.

İnsan, Yunanlıların hürriyetlerini daha geniş bir siyasal birlik kurmayı beceremedikleri için yitirdiklerini düşününce, o zaman en ünlü iki Yunan düşünürünün siyasal felsefelerini neden *Polis*'in küçük boyutlarına uyacak ölçüde yazmış olduklarına şaşmaktadır. Gerçi daha büyük kuruluşları (örneğin Pers, Mısır ve Makedonya krallıklarını da) biliyorlardı ama, Eflâtun ile Aristo gene de ideal ölçü olarak *polis*'i ele alan bir hükûmet teorisi yazmışlardı.[9] Düşünürler *polis*'in toprak ve nüfûsunun hangi ekonomik ve askerî nedenlerle sınırlı tutulduğunu çok iyi biliyorlar ve buna bir de felsefî gerekçe gösteriyorlardı. Onlara göre, birlik, en büyük siyasal iyiliktir. Bir topluluk ancak bireylerinde birlik ve bağlılık duygusu varsa birleşebilir. Çok kalabalık olursa birlikten yoksun kalır, çünkü o zaman tek bir topluluk olma duygusunu yitirir. Kişioğlu, an-

[9] Aristo'nun Makedonya ile ilişkisi yönünden bu daha da ilginç bir durumdur. Çünkü Aristo'nun babası Philip'in doktoru ve kendisi de İskender'in öğretmeniydi.

layışının sınırlarını aştığı için, çok büyük olan bir nesneyi kavrayamaz ve bu yüzden de o nesne artık akla uygun ya da düzenli bir nesne olmaktan çıkar. Bundan başka, topluluğun kendi kendine yeter bir topluluk olması gerekir. Topluluk (bir aile ya da bir köy gibi), salt kendini geçindiren çok küçük bir topluluk ise, o vakit bu küçük parça ondan daha büyük olan bütünün içine alınmalıdır. Ama topluluk çok büyük olursa, başka toplulukların refahı ve iyi niyeti de onun çıkarlarını ilgilendirmeye başlar ve böylece o büsbütün özerk bir topluluk olmaktan çıkar. Onun için de Aristo ideal bir devletin en çok yetişkin erkek yurttaşlardan kurulu bir meclisin toplanabileceği ve bir konuşmacının sesini duyurabileceği büyüklükte olmasını istemiştir.

Bu teorinin en ilginç yönü de Yunan tarihindeki birçok gerçekleri insanı şaşırtacak derecede saptırmış olması ve yazıldığı dönemlerin koşullarına hiç uymamasıdır. Eğer Eflâtun - Aristo öğretisinin dayandığı ilkeler doğru ise, o zaman site-devletinin politikasıyla ilgili bilgilerin çoğu bize yanlış kaynaklardan gelmiştir. Filozofların bu düşüncelerinin *polis*'in ilk dönemiyle ilgili olduğu da öne sürülemez, çünkü İ.Ö. dördüncü yüzyılın ilk yarısında Eflâtun, ikinci yarısında da Aristo, en parlak günlerini yaşamışlardır. Gerçekten, Aristo *Politika* adlı eserini yazdığı zaman, öğrencisi İskender askerî fetihlerle Atina hükûmetinin bağımsızlığına son vermişti, ama Aristo hoca, hâlâ gözleri kapalı olarak, bu hükûmet üzerinde felsefe yapıyordu. Nitekim, *Politika* adlı eserde, artık güvenlik ve dirliğini koruyamadığı için çoktan tarihe gömülmeye başlamış olan bir müessese, *polis* anlatılmış ve değerlendirilmiştir. Hiç olmazsa bu olayda felsefeye, kapanan bir çağın açıklamasını yapmak görevi düşmekteydi, nitekim Hegel'in «Minerva'nın baykuşu ancak karanlık çökünce uçmaya başlar»[10] sözleri de bunun öyle olması gerektiğini göstermektedir.

ROMA BARIŞI*

Ama tarihin akışı içinde bir çağın kapanışını bir başka çağın açılışı izlemiştir. İskender'in ardından gelen yöneticiler onun fethettiği toprakları elde tutmasını beceremişlerdi, imparatorluk

[10] Bu cümle yukardaki paragrafın son cümlesidir ama, Hegel'in *Hukuk Felsefesi* (1820) adlı eserindeki Önsözün ilk cümlesidir.

* Roma'da Barış Düzen çağı (*Pax Romana*). (Çev. Notu)

krallıklara bölünmüştü, kralların birbirleriyle çekişmeleri de orta ve doğu Akdenizi bir çatışma alanına çevirmişti. Başkaları Akdeniz dünyasında askerî egemenliği ve siyasal birliği sağlayacak bir devlet kurmayı başaramamışlardı, onun için de bu iş, Batıya kalmıştı. Gerçekten, Roma'nın başarıya ulaşması da böyle olmuştu. Bu en eski imparatorluk kurucularının kullandıkları araçlar, yalnız antika merakıyla incelenmiş değildir, bugün de etkilerini sürdürdükleri için, incelenmeye değer görülmüşlerdir.

Romalıların, bir imparatorluk kurma yöntemi bir de onu yönetme yöntemi vardı. Romalılar, karma bir yola başvurarak yani, askerî kuvvet kullanarak ve kitabına uydurup önceden rüşvet vererek, yeni sömürgeler, ya da iller elde etmişlerdi. Askerlikte gösterdikleri gözüpeklik, yüreklilik ve direniş gücü her yana ün salmıştı, hele Scipio, Sulla ya da Sezar gibi komutanların komutası altında döğüşen Roma alaylarını (Lejyonlarını) yenmek olanaksız bir şeydi. Yenilgiye, bozguna uğramıyacakları daha çarpışmaların başında belli oluyordu. Hele, yeniden örgütlenip ve kendilerine bir de yetenekli general bulunca, Romalılar son savaşı kazanmakta usta olduklarını her zaman göstermişlerdi. Fatihler uyruklarına pek övünç duydukları bir şeyi, Roma barışını *(Pax Romana)* armağan etmişlerdi. Gerçi bu «barış», sonunda düzeni, güvenliği ve yasa üstünlüğünü sağlardı ama, tehlikeli bir rakibe ya da başkaldıran eski bir uyruğa karşı acımasız, kıyıcı davranırdı. Romalı, impaartorluğun yüksek çıkarları uğruna eyleme geçtiği zaman, amansız bir düşman oluverirdi. Nitekim, Albalar, Veliler ve Capualar gibi ona yakın hasımlar ezilmiş ya da ortadan kaldırılmıştı. Kartaca yerle bir edilmişti. Korent yağma edilerek haritadan silinmişti. Galya ayaklanmasının o gözüpek önderi, Vercingetorix'i, Sezar'ın ün yapmış acıma duygusu bile ölümden kurtaramamıştı. Roma yasalarının korkutma, yıldırma politikasına *(Schrecklichkeit'a)* dayanan bu görkemli yöntemlerini bir Nazi bile çok beğenebilirdi.

Bununla birlikte, Romalılar kazandıkları imparatorluk topraklarını yönetebilmek için başka yollar da kullanmışlardır. Bu yollardan ikisi, yani *Jus Gentium*'un gelişmesi ve imparatorluğun yurttaşlık kapsamının giderek genişlemesi, daha önce anlatılmıştı.[11] Ama burada, biraz da Romalıların öteki uygulamalarından söz etmek gerekir. Romalılar bir kavmi sindirip boyundurukları altına aldıktan

[11] Bkz. Bölüm 5, 141-142.

sonra, imparatorluk içinde onunla azar azar ortaklığa, işbirliğine girişirlerdi. Bu işi yavaş yavaş yaparlardı. Kurdukları her şeyin, örneğin bir yolun, bir su kemerinin, bir kanun ya da uygarlığın sürekli, kalıcı eserler olmasını isterlerdi; onun için de kendilerini aceleye kaptırmazlardı. Varlıklı kişilere ve etkili aile başkanlarına ayrıcalıklar ve çıkarlar sağlayarak fethedilen bir ülkede önder olabilecek kimseleri (yani, köle olarak satılmamış ya da öldürülmemiş olan kimseleri), ustalıkla elde etmesini bilirlerdi. Bunun üzerine o kimseler de Roma'nın işbirlikçileri *(clientes)* olurlardı. Kendilerine tanınan ayrıcalıklara karşılık onlar da ayaklanmaya, başkaldırmaya kalkışmaz, imparatorlukla işbirliği yaparlardı.[12] Kendilerine yurttaşlık hakkının verilmesiyle, Lâtinler, İtalyanlar ve en sonra da illerde oturan kimseler tıpkı ortak bir teşebbüsten pay alır gibi, imparatorluğun ürünlerinden yararlanmaya başlamışlardı. Romalı efendiler hep kendi çıkarlarını kollamayı bıraktıktan ve Tiber üzerindeki kente (Roma'ya) giden yollar her il'e (eyâlete) açık tutulduktan sonra, artık başkaldırmanın, ayaklanmanın ne gereği vardı?

Romalılar egemenlik alanları içindeki kavimlere yalnız barış, hukuk ve yurttaşlık hakkı götürmekle kalmamışlar, onlara uygarlıklarının tohumlarını da saçmışlardır. Bilinçli bir politika izleyerek bütün eyâletlerde Roma kültürünü yayacak kültür merkezleri açmışlardır. Bu iş için de, en çok şehir merkezinden, belediyelerden, Romalı göçmenlerin yeni yerleşme yerlerinden ya da henüz «susturulamamış» ve «uygarlaşmamış» olan barbar kavimlere karşı sınırları bekleyen Lejyonların ordugâhlarından yararlanılmıştır. Buralarda taşra çocuklarına Lâtin dilini öğreten okullara; Romalı yöneticilerin merkezden ısıtmalı villalarına; hamamlarına; hatta sirklerine rastlanmaktaydı. Bu Romalılaştırma politikasından çok verimli sonuçlar alınmıştı. Yalnız uzak illerdeki kavimlerin düşünceleri ve yaşayışları Roma'ya benzemekle kalmamıştı (ki bugüne kadar Fransa, İtalya ve İspanya'nın paylaştıkları Lâtin kültürü bunu göstermektedir), illerdeki yetenekli, becerikli kişiler de başkentte toplanmıştı ya da onlar yeteneklerini başkentin (Roma'nın) hizmetinde kullanmışlardı.

Özellikle edebiyat alanında bu böyle olmuştu. Cumhuriyetin

[12] Bu politika, İngiltere'nin Hindistan'da uzun yıllar başarıyla yürüttüğü politikaya benzemektedir.

son yıllarında (yani İ. Ö. 79'dan 49'a kadar) Roma dışındaki İtalyan şehirlerinden de pek yetenekli, pek vergili bazı kimseler çıkmıştı. Nitekim konuşmaları ve yazılarıyla kaba Lâtin dilini işleyen, onu akıcı bir düzyazı aracı haline getiren Cicero, Arpinum'un yerlisiydi. İnce, lirik bir şâir olan Catullus ise Verona yakınlarında doğmuştu. Ogüst (August) çağında, Virgil ve Horace'dan başka, iki şâiri, Ovid ve Propertius'u ve düzyazı yazanlar arasında, tarihçi Livy'i Roma'ya kazandıran, İtalya olmuştu. İ.S. birinci yüzyılın ikinci yarısında açılan Gümüş Çağda, tanınmış, ün yapmış bir grup Romalı edebiyatçı da —örneğin iki Seneca'lar, konuşmacı ve eleştirmeci Quintilion, şâir Lucan ve Martial, İspanya'da doğmuşlardı. Bunu izleyen iki yüzyıl içinde, Apuleius ve Tertullian'ın adlarından da anlaşılacağı gibi, en yetenekli kimselerin bir çoğu Kuzey Afrika'dan çıkmıştı. Doğrusu taşralılar yetenekli çıktılar, oğulları da öyle; onlar da Roma'ya olan borçlarının hepsini bir kez daha ödediler!

Gerçi bu kültür özümlemesi ilginç bir özümlemeydi ama, Roma'nın yalnız batı kesimindeki dominyonlarda başarıya ulaşabilmişti. Lâtin dili ve edebiyatı Fransa, İspanya, İtalya ve Kuzey Afrika'da üstünlük sağlayabilmişti. Ama Yunan dilinin doğu Akdenizdeki değerini düşürememişti. Siyasî ve askerî bakımdan birlik içinde bulunan impaartorluk, kültür bakımından Adriyatik denizinin ayırdığı iki parçaya bölünmüştü. Onun için, hükûmet yapısının en sonunda, bu toplumsal bölünme olgularına uygun bir biçime bürüneceği doğal bir şeydi. Nitekim, İmparator Diocletian, imparatorluğu (İ.S. 286'da) ikiye bölmüş ve yarısını bir meslektaşının yönetimine vermişti. Daha sonra Constantine birliği yeniden kurmuş, imparatorluğun başkentini Roma'dan Bizans şehrine taşımış, ve ona Constantinople adını vermişti (İ. S. 330). Ama imparatorluk birleştiği yerden yeniden kopmuş ve Theodosius'un oğulları arasında, babalarının ölümünden sonra, İ. S. 395'de bir daha bölüşülmüştü.

ROMA İMPARATORLUĞUNUN SINIRLARI

Gerçekten İ. S. üçüncü yüzyıldan sonra, bu pek büyümüş ve hantallaşmış Roma İmparatorluğunu artık tek merkezden yönetmek pek güçleşmişti. Bunu ancak olağanüstü yetenekleri olan bir kimse başarabilirdi. Bu durumu gerek imparatorluk sınırları içinde gerek dışında meydana gelen türlü olaylar ve değişiklikler do-

ğurmuştu. Roma, topraklarına toprak kattıkça ve Akdeniz dünyasının siyasal mozayıkını pekleştirmeye çalıştıkça, ister istemez şu soru ortaya atılmıştı: Bu genişleme, bu yayılma nerede duracaktı? Kazanılan her yeni toprak, Roma'nın savunmak zorunda olduğu sınırın boyunu genişletmiş ve başkentten çevreye uzanan ulaşım yollarının uzunluğunu arttırmıştı. Sürekli bir askerî örgüte ihtiyaç vardı, lejyonları en tehlikeli noktalara yerleştirmek gerekiyordu, üstelik askerlerin ve başlarındaki komutanların bağlılığından endişe duyan imparatorların sayısı da az değildi. Ayrıca imparatorluk içindeki yabancı kavimlerin çoğalması, Yunan-Roma uygarlığının özümleme yeteneğini aşmış, onu zorlamaya başlamıştı. Bakalım, Roma Kartalı en çok nereye kadar uçacaktı?

Roma, gücünü en çok iki noktaya kadar kullanabilmişti. Önüne, savunması ve kültürü güçlü bir kavim çıkınca orada duraklamıştı. Nitekim, Almanya'da bu böyle olmuştu. Duraklama olayının geçtiği yerlerden biri de Almanya idi. Galya'nın (yani Fransa'nın) fethi tamamlanınca, Romalılar Ren nehrinin ötesine yayılmışlar, sınırlarını bir gün Elbe nehrine kadar genişletmeyi ummuşlardı. Ama belli başlı Cermen kabilelerinin sık orman örtüsünden yararlanarak Romaya karşı giriştikleri düşmanca eylemler, İ. S. onuncu yılda son noktaya varmış ve Cermenler üç lejyonluk bir Roma ordusunun büyükçe bir bölümünü yok etmişlerdi. İmparator Ogüst, bu yenilgiyi kabul etmiş ve sınırlarını geriye, Ren nehrine çekmişti. Roma'nın vurucu gücünü zayıflatan bir başka uzak bölge de, Yunan uygarlığının Asya uygarlığıyla karşılaştığı Doğu bölgesi olmuştu. Yüzyıllardan beri Türkiye'nin iç kesimindeki dağlık bölgelere, Arabistan çölüne. Dicle ve Fırat akarsularının vâdilerine egemen olabilmek için, doğu monarşileri ile batının saldırgan kavimleri birbirleriyle ateşli bir çatışmaya tutuşmuşlardı. İşte Romalılar, o zaman da tıpkı şimdiki gibi, Doğu-Batı ilişkilerinde bir çatışma noktası olan bu savaş alanına dönmüş bölgede, Truva savaşını, Yunan-Pers Savaşlarını ve İskender'in seferlerini doğuran sorunlar uğruna yeniden savaşmışlar ve aynı yollar üzerinden geçmişlerdi. Gerçi Lejyon askeri çok iyi bir piyadeydi ama, kıraç bir ülkede öyle kolayca bir üstünlük kuramamıştı, kuraklık insanları çabuk hareket etmeye zorlamıştı, onun için de deve ya da atın önemi artmıştı. Krassus'un ordusunu Carrhae'de (İ. Ö. 53'de) darmadağın eden Partlar,[13] o gün-

[13] Partlar, «Part atışı» denilen ünlü bir savaş oyununa başvururlardı. Kaçar gibi yaparlar, düşman kovalamaya başlayınca, onu ok yağmuruna tutarlardı.

kü zaferlerini atlı birliklerinin (suvarilerinin) yardımıyla kazanmışlardı. Roma imparatorları, Roma Kartalını Fırat'ın üstüne konduraraq, onu da Doğu'nun Ren'i yapmaya uğraşmışlardı, bunu bazan başarmışlar, ama çok kez başaramamışlardı. Nitekim, imparatorluğun sınırı oraya ulaştığı zaman bile, Romalılar batı ve doğu birliğini yeniden kurmayı asla başaramamışlardı, bu iş kısa bir süre için Büyük İskender'e nasip olmuş ve sonra bir düş olarak kalmıştı. Gerçi, Roma İmparatorluğu pek büyük başarı sağlamıştı ama, gene de evrensel bir imparatorluk olamamıştı. Cermenlerin ve Partların direnmeleri karşısında genişlemesi durmuştur. Derken öyle bir zaman gelmiştir ki, artık Roma Kuzeyden ve doğudan gelen baskınların etkisi altında dışarıya sarkma, genişleme gücünü de yitirmiştir. Roma'nın bu gerileme ve yıkılma nedenleri, tarihçiler arasında ötedenberi bir tartışma ve düşünme konusu olmuştur. Birçoğu bu karışık nitelikteki dağılma ve parçalanma nedenlerini tek bir nedene bağlamaya uğraşmıştır. Hıristiyan tanrı bilimcilerine (teologlarına) göre Roma'nın alçalışı, bu sitenin işlediği günâhlardan dolayı onun Tanrının öfkesine uğradığını göstermekteydi. Gibbon'un kanısına göre Roma'nın bu duruma düşmesinden asıl Hıristiyanlık sorumluydu, çünkü Hıristiyanlık uysallığı ve barışı yücelterek, halkın savaş duygusunu zayıflatmıştı. İktisatçılar da ekonomik bozukluğu yani, İtalya'da toprak veriminin azalmasını; çiftçi ve rençber yurttaşların yoksullaşmasını, kıymetli madenlerde sürekli bir darlığın ve para bunalımlarının belirmesini, imparatorluk hizmetindeki memur sayısının çok kabarık olmasını ve devlet hazinesinin malî güçlükler içinde bulunmasını, buna kanıt diye göstermişlerdi. Siz bunlara bir de gözleri yükseklerde tutkulu generallerin İmparatorluk katına oturabilmek için birbirleriyle çekişmelerini ve bunun doğurduğu siyasal kargaşayı; imparatorluk yönetiminin zaman zaman başgösteren iç savaşın sonucuna bağlı olmasını ve bundan doğacak güvensizliği, can ve mal kaybını ekleyin. İç bozukluk o denli ilerlemiştir ki, en sonunda imparatorluğun dış kabuğu batıda çatlamıştı (İ. S. 410), imparatorluğun özü de Gotların, Vizigotların ve Vandalların indirdikleri darbelerle un gibi ufalanmıştı. Tıpkı İ. Ö. dördüncü yüzyıldaki site-devleti gibi, Roma da artık hükûmete (devlete) düşen iki temel görevi, yani güvenlik ve dirliği yurttaşlarına sağlayamaz olmuştu. Onun için de, yıkılıp gitmişti.

Bir anının ölmemesi, canlılığını yitirmemesi yüzünden, politika çok kez belli bir biçime bürünmüştür. Bu gerçeği Roma adı kadar etkileyici ve çarpıcı biçimde anlatacak bir örnek az bulunur. Nitekim, Roma'nın adı hiç unutulmamış, bir destan gibi dilden dile dolaşmıştır. Batıda çöktükten çok sonra da, bu imparatorluk politika üzerindeki etkisini sürdürmüş, onun bir vakitler var olduğu gerçeği hiç akıllardan çıkmamıştır. Roma'nın Akdeniz dünyasını birleştirmekte gösterdiği ustalıktan esinlenen bir takım kimseler, ona benzemek hevesine kapılmışlar; Çar ya da Kayzer unvanlı otokrat yöneticiler, Sezar adını almaktan adetâ övünç duymuşlardır.

İ. S. 800 yılında bu işe ilkin Şarlman (Charlemagne) başlamıştı. Ondan üç yüzyıl önce Şarlman'ın işini kolaylaştıracak ve haklı çıkaracak iki olay olmuştu. Birincisi, kuzeyden gelen «barbarlar» Yunan-Roma uyarlığının bıraktığı mirasın etkisi altında kalarak, yavaş yavaş o uygarlığın özelliklerini almışlardı. Onlardan önce de Romalıları, egemenlikleri altına aldıkları Yunanlılar eğitmişlerdi. aynı şey şimdi galip Franklar, Gotlar ve Lombartların başına gelmişti, onlar da hem Hıristiyanlaşmış, hem de bir parça Romalılaşmışlardı. Böyle bir kültür özümlemesi tek imparatorluk düşüncesinin yeniden dirilmesini siyasal bakımdan kolaylaştırmıştı. Dışardan gelen yeni bir baskı da, ikinci bir etken olmuştu. Bu yeni baskıyı İslâmın vurucu bir biçimde gelişen gücü doğurmuştu. İslâm orduları Arabistan çölünden çıkarak yıldırım gibi Kuzey Afrika'ya yayılmışlar ve Avrupa'nın çevresini kuşatmışlardı. André Maurois'nın da yazdığı gibi «Muhammed 635'de ölmüştür; Müslüman orduları 635'de Şam'a, 641'de İskenderiye'ye, 713'de Toledo'ya ulaşmışlardır. Araplar 725'de Rôn vadisini de aşarak ta Autun'a kadar ilerlemişlerdir. Bu yeni fâtihleri Cermenler gibi özümlemek kabil olmamıştır. Franklar Roma'ya vurulmuşlar ve Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir; Müslümanlar ise kendi geleneklerine ve dinlerine bağlı kalmışlardır. Sekizinci yüzyılın başlarında, Akdeniz'in gerçek efendileri Müslümanlar olmuşlardır. İspanya'nın tümünü, Güney Fransa'nın da bir parçasını işgal etmişlerdir».[14]

Sekizinci yüzyıldaki papalar, Haç'ın yerini Hilâl alacak diye korkuya kapılmışlardı. Arapların ilerlemesiyle egemenlikleri tehlike-

[14] *Histoire de la France*, Vol. I (New York Editions de la Maison Française, 1947), p. 41. *(Yazarın çevirisidir).*

ye düşen Frank Kralları da az korkmamışlardı. Sekizinci yüzyılda Papaları, Fransız desteğini istemek zorunda bırakan bir başka neden daha vardı; Lombartlar, İtalya'nın kuzeyindeki Pô vâdisinden güneye yayılmaya ve Roma'yı korkutmaya başlamışlardı. Lombartların gerisinde oturan Franklar, Papalığın doğal müttefikleri sayılıyorlardı. Papa korunmak için önce Şarl Martel'e, sonra da Şarlman'a başvurmuştu. Şarlman, sekizinci yüzyılın sonuna doğru batı Avrupa'da üstünlük kurunca, Papa ile karşılıklı bir pazarlığa girişmişmişti. Şarlman elindeki cismanî kudretle Kiliseyi desteklediği için, Papa III. Leo ona St. Peter kilisesinde Noel günü (İ.S. 800) yapılan bir törenle «Roma İmparatoru» ünvanını vermişti.

Gerçi politikada sözlerin ve törenlerin de sembolik bir değeri vardır ama, bunlar imparatorluk gerçeklerini yaşatmak için tek başına yeterli değildir. Nitekim, Şarlman'ın ardından gelenler onun birleştirdiği ülkelerin bütünlüğünü koruyamamışlardı. 843 yılında Şarlman'ın üç torunu mal varlıklarını aralarında bölüşmüşlerdi. Birincisi imparatorluğun, Almanya'nın bazı kesimlerini kapsayan doğudaki parçasını almıştı. İkincisine imparatorluğun batısı; yani Fransa'nın büyük bir parçası verilmişti. Üçüncü torun Lothair'in (Loter'in) payına da, Ren nehrinden başlayan ve kuzey İtalya'dan Kuzey Denizine kadar uzanan ortadaki krallık düşmüştü. Bu bölünmenin Avrupa tarihi üzerinde daha sonra çok büyük etkisi olmuştur: Fransızlar Ren'in batısına, Cermenler ise doğusuna doğru ayrı ayrı siyasal gelişme göstermişler ve ortadaki krallığa egemen olabilmek için, aralarında çekişmişlerdir. Ancak, imparatorluk ortadan kalktığı halde, tek imparatorluk düşüncesi ölmemiş, gene varlığını sürdürmüştür. Ama bu kez imparatorluk düşüncesi doğuya geçmiş, Cermenler arasında boy göstermiştir. Cermenlerin yetenekli, güçlü hükümdarı, Büyük Otto'ya, Papa 962'de imparatorluk tacını giydirmiştir. Ondan sonra, pek değeri olmamakla birlikte, imparator ünvanı ve evrensel imparatorluk iddiaları hep Cermenlerde kalmıştır. Böylece Cermen kökenli bir imparatorluğun ve İtalyan - kökenli bir papalığın ortaçağda gürültüler koparacak olan politikaları için gereken ortam hazırlanmıştır.

Bu bölümde, devletin yüzölçümüyle ilgili olarak ele alınan sorunlara ortaçağlarda gerçekleşmemiş, eksik kalmış büyük bir düş daha katılmıştı. Çağa egemen olan anlayış, Hıristiyan ruhuyla yoğrulmuş evrensel bir toplum kurmaktı. Oysa, elde bu düşü gerçekleşti

recek araçlar yoktu. Daha önce de anlatıldığı üzere,[15] ortaçağın, insanların hem ruhanî hem de cismanî ihtiyaçlarını karşılamak için kilise ile devletten kurulmuş ikili bir yapısı vardı. Cismanî alanda, evrensel toplum bir gösteriş, bir varsayım olarak kalmakta ve gerçeklere hiç uymamaktaydı. Sistem feodal bir sistem olduğu için, o günün düzeni yöreselliğe dayanmaktaydı.[16] Krallıkların çoğu yamalı bohçaya benzemekteydi, baştaki kralın kişiliğine çok iş düşmekteydi. Merkez otoritesine karşı sık sık kafa tutulmaktaydı; otorite kurmak güçleşmişti. Kutsal Roma imparatorluğunun içinde bir alay Cermen prenslikleri bulunmaktaydı. Ama impaartorluğun buyrukları Fransa, İspanya, İngiltere ya da Lombardiya'da yürümemişti. Roma'nın çöküşünden ve Töton (Teuton) saldırılarıyla ortalık karıştıktan sonra, devlet parçalanmış ve temel görevlerini çok kez yerinden yönetemez olmuştu. İnsanlar, değişen dünyanın doğurduğu tehlikeler ortasında korunmadan yoksun kalmaktansa, yöresel düzenin küçük vahalarında güvenlik ve dirliği yeniden kurmaya çalışmışlardır.

Ruhanî alanda ise, bu evrensel düş gerçeğe birkaç adım daha yaklaşmıştır. Roma Kilisesinin merkeze dayalı bir otoritesi, tek bir kilise hukuku, ortak bir dinsel töreni ve tanrı bilimi (teolojisi) vardı. Önceleri herhangi bir eyâlette oturan Romalı yurttaş dâvâsını Sezar'ın önüne götürebilirdi, şimdi ise bir hıristiyan, kurtuluşa (selâmete) ilişkin —çok sayıda— işleri için, birlik ilkesini kıskançlıkla koruyan Papa'ya başvurabilirdi. Kilisenin inançlarına karşı gelenler, dinden sapanlar sert cezalara çarptırılırdı. Nitekim, on ikinci ve on üçüncü yüzyılların sonlarına doğru Fransa'nın güney batısındaki Albigenler ile güneydoğusundaki Waldenler Lâtin kilisesinin dinsel tören usullerinden ayrılıp Roma'nın otoritesine karşı geldikleri zaman pek vahşi bir saldırıya uğramışlar ve hemen hepsi yokedilmişlerdi.[17] Kilise bu uğurda cismanî kılıcın askerî güçlerini (kral ordularını) harekete geçirmekten bile kaçınmamıştı. Biçimlerden çok gerçeklere önem veren bir kimse, aslında imparatorluk kaftanının kutsal Roma İmparatorunun sırtında değil, Papa'nın sırtında olduğunu ileri sürebilirdi.[18] Gerçekten çoğu din adamı da kendi kilisesini Roma'nın kudret sembolleriyle birleştirebilmek

[15] Bkz. Bölüm 6, s. 186.

[16] Bkz. Bölüm 10, s. 334-336.

[17] Di sel bağnazlık adına türlü eziyet ve işkenceler yapmakla kötü ün bırakmış olan Engizisyon'u, Papalık tam bu sırada başlatmıştı.

için, Hıristiyan dünyasının en önemli yeri sanki Kudüs şehri ya da Kudüs tapınağı (Beytüllâhm) değilmiş de, Roma imiş gibi konuşmuş ve davranmıştır.

ORTAÇAĞ BİRLİĞİNDE ÇATLAMALAR

İşte, asıl sürtüşme de tam bu noktada olmaktaydı. Bu gibi söz ve davranışların bir nedeni de, Roma ile Kutsal Toprakların birbirinden ayrı yerlerde bulunmalarıydı. Coğrafya açısından Roma Batıda, buna karşılık Kutsal Topraklar Doğuda kalmıştı. Roma İmparatorluğu, Roma ve Constantinople diye ayrı başkenleri ve ayrı dilleri olan iki parçaya bölünmüş, imparatorluğun doğudaki parçası, sosyal ve askerî bakımdan çökmüş bulunan batıdaki parçasından daha uzun yaşamıştır. Nitekim, Constantinople üzerinde kurulmuş doğu Bizans imparatorluğu, varlığını daha bir süre sürdürmüştür. Doğu kilisesi de ona bağlanmıştı, bu kilise Yunan'ın dinsel töreni usullerini kullanmaktaydı, ayrıca batı kilisesinde olduğu gibi o, devletin bir ortağı değil, organı sayılıyordu. Doğu kilisesi İslâm dünyasına Roma'dan daha yakın bir yerde bulunduğu için, doğunun büyük dalgalar halinde ilerleyen orduları önünde pek zorlanmış, pek ezilmişti. 637'de Kudüs Müslümanların eline geçti, ama Hıristiyan hacılarının kutsal yerleri ziyaret etmelerine engel olunmadı. Ancak 1071'de Selçuk Türkleri Kudüs şehrini müslümanların elinden alır almaz, bu şehri Hıristiyanlara kapamışlardı. Bizans imparatorluğu ise bu kapatma kararına karşı hiç bir şey yapamadı, onu değiştiremedi, çünkü gücü çok azalmıştı.

Derken birtakım ilginç olaylar baş göstermişti ve bu olaylarla ortaçağdaki evrensel toplum varsayımının gerçek yüzü de, artık açık ve seçik bir biçimde ortaya çıkmıştı. Bunlar Haçlı seferleri olaylarıydı. 1096 ve 1270 yılları arasında en az yedi haçlı seferi düzenlenmişti. Türklerin Kudüsü kapatma kararı bir vesile ve fırsat

[18] Thomas Hobbes gibi Papalığa düşman bir eleştirmeci de daha sonraki yüzyılda *Leviathan* adlı eserinde şunları yazmıştı «Eğer bir kimse bu büyük Ruhanî Dominyonun aslını araştıracak olursa, onun, yani Papalığın ölmüş *Roma İmparatorluğunun* mezarı üzerinde oturan başı taçlı bir *Hayâletin'den* başka bir şey olmadığını görecektir». Part IV, Chap. 47 Everyman's Library), p. 381. Basım harfleri (İtalikler) eserin aslından alınmıştır.

bilinmişti. Birinci Haçlı seferinin (1096 - 1100) akıl hocası, baş örgütçüsü Piyer Lermit *(Pierre L'Hermite, Peter the Hermit)*, bu seferin, kâfirleri kutsal şehirden kovmak ve onun yeniden hıristiyanlığın eline geçmesini sağlamak amacıyla yapıldığını söylemişti. Ama bu seferin gerçek nedenleri ona katılanlar kadar karmaşıktı. Nitekim haçlı seferini kutsayan çeşitli Fransız kralları, bunu Doğuda etki alanlarını genişletmek ve orada bir Lâtin krallığı kurmak için bir fırsat bilmişlerdi. Venedik gibi şehirlerde oturan İtalyalı tâcirler için de bu böyleydi, onlar da haçlı seferini güzel bir fırsat saymışlardı; çünkü Türklerle Araplar onların Levanten'lerle (yani Yakın Doğulu tâcirlerle) olan ticarî ilişkilerini çok kösteklemişlerdi; işte şimdi onların önüne, o ilişkileri yeniden kurmak ya da başlatmak için iyi bir fırsat çıkmıştı. Dine körükörüne bağlanmış kişiler, maceracılar, servet arayıcıları, serseri şövalyeler, romantikler, birbirine benzemeyen, birbirine uymayan karmakarışık bir alay insan, heyecan, serüven, yağma ve talan gibi parlak umutlara kapılmış gidiyorlardı. Papalık ise, üç yanlı bir hesabın peşindeydi. Kilise militanının açtığı, bu Haçlı bayrak altında, batı Avrupa'nın birliği daha sağlam temellere oturtulabilirdi. Batı, ancak, Asya kıtası üzerinde böyle bir kuvvet gösterisinde bulunarak ve Müslümanların ülkesine girerek onların akınlarını durdurabilecekti. Eğer Batılı Hıristiyanlar bir de Doğulu Hıristiyanların gerçekleştiremedikleri şeyi gerçekleştirecek olurlarsa, o zaman Roma Kilisesi Constantinople Kilisesi üzerinde ve Lâtin Kilisesi de Yunan Kilisesi üzerinde üstünlük kuracaklardı. Papalığın düşünceleri arasında bunun en son ya da en önemsiz düşünce olmadığı, gerçeklerden de açıkça anlaşılmaktadır. Bazı haçlı seferlerinin hem doğrudan doğruya Selçukluklara, hem de Bizans'a yöneltildiği açıktı, gerçekten de dördüncü haçlı seferi (1202 - 1204), Constantinople'da geçici bir Lâtin krallığının kurulmasıyla son bulmuştu.

Belki de bu seferlerin en ilginç yönü, bunların çok yapılmış ve iki yüzyıl sürdürülmüş olmalarıydı. Bu da gösteriyor ki, haçlı seferlerini açan ve yönetenler onların siyasî değerine inanmışlardı. O çağda batı Avrupa'dan tâ Filistin'e bir ordu göndermek ve bu kadar uzak bir mesafeden o orduyu beslemek türlü güçlükler, terslikler ve başarısızlıklar doğuran[19] bir işti, ama buna rağmen orta-

[19] Örneğin, İlk Haçlı Seferi Kudüsü almayı başarmıştır (1100). Ama 1187'de şehir yeniden Müslümanların eline geçmiştir. Beşinci Haçlı Seferiyle (1228-29) Kudüs alınmış, 1239'da gene Türklere geçmiştir.

çağda Haçlı Seferleri düzenlemek bir alışkanlık haline gelmişti. Öyleyse, bu seferlerin askerî kâr ve zarar bilânçosunda gözükmeyen kazançlı bir yanı olmalıydı. Bu kazancı bulmak öyle güç bir iş değildir. Hani, bölünmüş bir topluluk güçlü ve atılgan bir dış politika yürütmelidir diye bir söz vardı ya, işte bu da onun gibi bir kumardı. O çağda batı Avrupa'nın mutlu bir kardeşler topluluğu olduğunu ve papalığın özlemini çektiği birliğin öznel bağlılıklar ve müesseseler yoluyla kurulabileceğini söylemek, işi abartmak olur. Papalık bu iç dayanışmayı bir dış düşmana, yani hem İslâm'a, hem de doğu kilisesine karşı saldırıya geçerek ve onlara düşmanca davranarak gerçekleştirebileceğini ummuştu. İki yumruğun ikisi de sıkılacak; iki kılıcın ikisi de çekilecekti; bir yanağa vurulduğu zaman öbür yanak çevrilmeyecekti. Kısaca, ortaçağ hıristiyan toplumu tam anlamıyla birliğe kavuşamamış ve hiç bir zaman evrensel bir nitelik kazanamamıştı. Hıristiyanlığın kendi bölünmüş ve kendi, rakip bir din ve kültürün vurucu gücüyle karşılamıştı.

Nitekim, bir dizi haçlı seferi bile, Batı'nın temel duvarlarındaki çatlakları kapayamamış, yeni yarıklar açılmasını önleyememiştir. Daha önceki bölümlerde[20] sözü edilen nedenlerle, on dördüncü yüzyılda, feodal ekonominin yapısı, kilise - devlet dualizmi çökmeye, bel vermeye başlamış ve on beşinci yüzyılda da yıkılmıştır. Thomas Aquinas'ın teorileri evrensellik ülküsüne ve gücünü köy ve kır topluluklarının tutuculuğundan alan toplumsal bir üst - ast ilişkisine dayanmaktaydı. Ama Thomist doktrin ile siyasal ve ekonomik gerçekler arasındaki mesafe gitgide genişlemiş ve Aristo'nun *polis*'i ile Makedonya'nın devlet yönetme sanatı arasında ne derece bir ilişki kalmışsa, bunların arasında da o derece bir ilişki ya da benzerlik kalmıştı. Önce site-devletini ondan sonra Roma İmparatorluğunu yıkıma sürükleyen aynı temel etkenler, bu kez on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda işlemeye başlamıştı. İnsanların, başlangıçta güvenlik ve dirlik gibi en zorunlu hizmetleri sağlamak amacıyla kurdukları hükûmet birimi, artık görevlerini yapamaz bir duruma gelmişti. Derebeylerinin birbirleriyle çatışmaları, ticaret alanının genişlemesini isteyen şehir merkezlerinin doğması, papalığın içinden bölünüp bozulması, arkasından Protestan Reform'unun başlaması, insanları bir kez daha güvenliğe ve refaha kavuşturacak yeni bir mülkî birimin kurulmasını gerektirmişti. Barutun bulunmasından

---

[20] Bkz. Bölüm 6, 188-190. Bölüm 207-208.

doğan sonuçları da gözden kaçırmamalı. Çünkü barut savaş sanatında kullanılmaya başlayınca, şövalyenin çelik giysisi (zırhı) paramparça olmuş, onun askerî önemine bağlı bulunan siyasal statüsü alçalmıştı. Nitekim Shakespeare, züppeliği ve gevezeliğiyle savaştan yorgun düşmüş Hotspur'ü çok öfkelendiren, «temiz, iki dirhem bir çekirdek soylu kişi»yi anlatırken bu olaya şöyle değinmiştir:

> Pek acı oldu, pek acı,
> Lekesiz toprağın bağrından,
> Şu uğursuz güherçilenin* çıkması
> Nice boylu boslu soylu kişi
> Ödlekçe yıkılıp gitti; şu alçak toplar olmasaydı
> O da bir er kişi olup çıkacaktı[21]

Bunun gibi, serüven peşinde koşan ortaçağ şövalyesinin bu yitik dünyası ve düşleri Cervantes'in *Don Kişot* adlı yergisine de konu olmuştur. Kocamış şövalyenin mızrakla saldırdığı yeldeğirmenleri, gerçekte topları ve ticareti temsil etmekteydi. İşte, batı Avrupa ideal büyüklükteki devleti bulabilmek için böyle destekler altında bir üçüncü deneye girişmiştir.

MİLLÎ DEVLETİN DOĞUŞU

Bu üçüncü atılım, yani millî devlet atılımı, iki bakımdan yeni bir ayrılık göstermiştir. Ortaçağ sistemi evrensellik ülküsüyle yöresel gerçekleri birleştirmiştir, onun ardından gelen sistem ise bu özelliklerin her ikisini de reddederek kendini onlardan ayırmak zorunda kalmıştır. Sonunda millet bir odak noktası olmuştur. Millet, hem evrensel düzene, hem de yörecilik ve bölgeciliğe karşı bir tepkiyi dile getirmiştir. Artık yeni yönetim birimi millettir, yeni birlik de millî bir birliktir. Millî devlet artık bu birliğini bir yandan yörelere ve bölgelere kabul ettirecek öbür yandan papalık ve imparatorluğun kurdukları geniş ve aldatıcı birliklere karşı koyacaktır. Sonunda, millî devletin ortalama yüzölçümü ondan önceki devletlerden —site-devletinden ve imparatorluk-devletinden— değişik olacaktır. Nitekim, millî devletin yüzölçümü site-devletinden daha büyük, ama Roma'dan ve ortaçağdaki imparatorluk-devletinden

---

* Barut yapımında kullanılır. *(Çevirenin Notu)*

Dördüncü Henry, Birinci Bölüm, I. Perde, 3. Sahne 11. 59-64.

daha küçük olarak belirlenmişti. Bu devletin mimarları çok küçük ya da çok büyük bir birimden doğacak aşırılıkları önlemek umuduyla bunu böyle yapmışlardı. Yeni düzenleme bir uzlaşma görünümü taşımaktaydı. Belki de Avrupa bu kez mutlu ortamı bulacaktır. Ama burada hiç değilse millî devlete artık tek açıdan bakmak ve onu değerlendirmek mümkün olacaktır.

Gelgelelim, millî devlet gibi karmaşık bir nesnenin birçok yönleri bulunmaktadır. Zaman açısından, millî devlet aşağı yukarı dört buçuk yüzyıldan beri hükûmet yönteminin egemen bir birimi olarak gelişmiş ve parlamıştır. Elbet böyle bir açıklamada da keyfiliğin biraz payı olacaktır. Çünkü insan, doğumu ya da ölümü pek uzun süren, bir siyasal kategorinin başlangıç ya da bitim tarihlerini kesinlikle belirleyemez. Bununla birlikte, millî devletin resmî doğum tarihini on beşinci yüzyılın son yılları içine yerleştirmek akla ve mantığa aykırı bir şey olmaz. Makyavel'in doğum yılı olan 1469 da Aragon'lu Ferdinan ile Kastil'li İsabella'nın evlenmeleri, İspanya'nın birliğini sağlamlaştırmış ve on altıncı yüzyıldaki yükselişinin başlangıcı olmuştur. 1483'de Martin Luther doğmuştur ve onunla birlikte sürekli Reform eylemlerine girişecek olan bir kuşak ortaya çıkmıştır. İki yıl sonra, Bosworth Meydan Savaşını kazanan VII. Henry, İngiltere tahtına çıkmıştır. Henry, Lancaster soyundandı, 1486'da York soyundan Elizabeth ile evlenerek güçlü Tudor hanedanlığını kurmuştu ve İngiltere'yi bitmek tükenmek bilmeyen Gül Savaşlarına[22] sürükleyen ve aristokrat aileleri birbirine düşüren kan dâvasının yaralarını sarmıştı. Acaba millî devletin ölüm sancıları ne zaman başlamıştır? 1914'de başlamıştır[23] denebilir ama, bu da gene onun ölümü için pek erken bir tarih olur.

Millî devlete, yer (mekân) açısından bakıldığında, onun politikayla coğrafyanın özel bir birleşimi olduğu görülür. İspanya, Portekiz, İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi çok eskiden kurulmuş, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda yükselmiş olan ülkelerin hepsi, doğrudan doğruya Atlas Okyanusuna açılan kıyılar üzerine yerleşmişlerdir. Bununla birlikte, Batıdaki kıyı devletlerinin Doğuda etkili olmaları pek ilginç nedenlere dayanmaktadır. Türkler 1453'de İstanbul'u ele geçirip Bizans İmparatorluğunu ortadan kaldırmışlar ve böylece yüzyıllık bir düşü gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Akde-

---

[22] Bkz. Bölüm 13, s. 441-442.
[23] Bkz. Bölüm 13, s. 441-442.

nizin Asya kıyısında baştan başa stratejik bir üstünlük kurduktan sonra da, daha önce Kudüs'de ve başka yerlerde uygulamaya başladıkları siyaseti artık tamamlama olanağını bulmuşlardır. Türk-Arap egemenliği altındaki bölgeye Avrupalılar sokulmamışlardır. Bin yılı aşan bir zamandan beri Batıya, Doğu ticaretine doğrudan doğruya yaklaşma olanağını veren kervan yolları kesilmiş ve kapatılmıştır. Venedik gibi ticaret devletleri için bu, ekonomik bir darbe olmuştur, nitekim daha sonra Wordsworth Venedik için şunları yazmıştır :

> Bir vakitler o tutardı elinde görkemli Doğu'yu
> Ve Batıyı da o korurdu.

Avrupa ile Hindistan arasına İslâm, çelikten bir hilâl ve kumdan bir şerit çekmiştir.

Bu meydana okuma karşısında Avrupalılar, Müslüman engelini aşmak ve bunun ardında kalan yerlere ulaşmak için, başka yollar aramaya başlamışlardır. Portekiz Prensi, Denizci Henry, Afrika'yı dolaşarak bir yol bulmaları için bir takım keşif heyetleri göndermiştir. İsabella'dan para yardımı gören Cenevizli kaptan, Columbus, yelkenli bir gemiyle 1492'de batıya gitmiş ve Batı Hint Adalarını bulduğunu sanmıştır.[24] Böylece insanların önünde eski Dünyaya karşılık, Yeni bir Dünya açılmıştır. Kısa zamanda, Meksika ve Perudan elde edilen ganimetler Doğudaki hazinelerin yerini almaya başlamıştır. Coğrafî keşifler insanları yeni yönlere yöneltmiş ve sonunda Manş Denizi ve Cebelitarık Boğazı da Çanakkale ve Süveyş boğazları kadar önem kazanmışlardır. Artık Avrupa'yı dünyanın öteki yerlerine bağlayan yollar doğuya değil, güneye ve batıya yönelmiştir. Büyük bir iç deniz olan Akdeniz, önemli bir geçiş yolu olmaktan çıkmıştır. İkinci derecede bir yol olmuştur, çünkü artık Okyanusların çağı başlamıştır. Eski yüzyılların siyasî ve askerî kuvvet hesapları her şeyden önce kara kuvvetlerine göre yapılırdı, nitekim kara ile çevrilmiş bulunan Akdeniz'e, hiç de denizci bir millet sayılmayan Romalılar, kara kuvvetleriyle nasıl egemen oluna-

[24] Columbus'dan başka, geleceğin yollarını bulmakta öncülük etmiş ünlü kişiler şunlardır : Vasco da Gama, Ümit Burnunu dolaşan yolu bulmuştur; Pedro Alvares Cabal, Güney Afrika'yı bulmuş ve Brezilya'ya ayak basmıştır; Americo Vespucci, Amerika'ya kendi adını vermiştir; Magellen Boğazları da, Fernao de Magelhae. adıyla anılmıştır.

bileceğini göstermişlerdi. Oysa şimdi, aynı üstünlük denizde belirmiş hatta bazı durumlarda deniz daha da önem kazanmıştır. Atlas Okyanusu ile hemhudut olan milletler, kıyıyı ön kapıları saymaya başlamışlardır, bu kapı açılınca diplomasinin havası bozulmuş ve bayatlamış olan dehlizlerine denizin tuzlu, tâze rüzgârları dolmuştur. Denizin dalgaları üzerinde millî devlet kendi yazgısına doğru yüzüp gitmiştir. Ama, Atlantik'de başlayan bu olay yalnız batı kıyılarına özgü bir olay olarak kalmamıştır. Millî devletin ilginç bir yönü de ondaki yayılma yeteneğidir. Site-devletleri en çok Akdeniz kıyı şeritine ve adalara kadar uzanmışlar ondan öteye gitmeyi başaramamışlardı. İmparatorluk-devleti ve ortaçağ hıristiyanlığı da bir noktada durmuş, ondan ileriye gidememişlerdi. Ama millî-devlet dünyada kaplamadık pek az yer bırakmıştır. Yirminci yüzyılın üçte ikisi bitmek üzere, gerçekte Asya ve Güney Amerika kıtalarının tümü millî devletlere bölünmüş. Önemli bölgeleri hâlâ sömürge yönetimi altında bulunan tek kara parçası, Afrika kalmış. Ama orada da, kesin sonucun elde edilmesi artık bir zaman işidir. Tarihte daha önce bu kadar geniş bir alana yayılmayı başarmış olan hiç bir hükûmet birimi görülmemiştir.

Bu olay üç türlü açıklanabilir. Birincisi, deniz gücünün hareketli olması pek büyük yarar sağlamış, batı Avrupa etkisinin Asya ve Amerika kıtalarına yayılmasını kolaylaştırmıştır. İkincisi, Avrupalılar, Avrupalı olmayanlarla ilişki kurdukları zaman, kendilerinin bir çok alanlarda onlardan daha üstün bir tekniğe sahip bulunduklarını görmüşlerdir. İşte, Avrupalı olmayanların, Avrupa'dan yalnız onun tekniğini değil, siyasal sistemini de almak için, neden öyle büyük bir istek ve heyecan gösterdikleri, şimdi daha iyi anlaşılmaktadır. Belki de anlaşılması daha zor olan üçüncü nedendir. Millî devletin, sınırlarının ötesinde yaşayanlar üzerinde de büyüleyici bir etkisi olduğu görülmüştür. Milliyet ilkesi çerçevesinde örgütlenmiş bir topluluğun bir başka topluluk üzerinde yaptığı baskı çok kez karşı millî duyguların gelişmesini körüklemiştir. Nitekim, İngiliz krallarının Fransa'ya el uzatma ve Fransa tahtını ele geçirme teşebbüsleri, Fransız milliyetçiliğinin doğmasına yardım etmiş, 1429-31 yıllarında Jan Dark'ın yakılması bunun bir sembolü olmuştur. On altıncı yüzyılda İspanya'nın gücüne karşı koyan İngiliz denizcileri ile İspanyol denizcileri arasındaki düellolar, Atlas Okyanusundan Karaiplere kadar uzamış hattâ Pasifik Okyanusuna sıçra-

İspanyol donanması 1588'de yenik düşünce Kraliçe Eliza-

beth'in İngiltere'si birdenbire Shakespeare'in *Tarihler (Histories)* adlı eserinde anlattığı millî atılışa sahne oluvermiştir. Polonya ile Rusya arasındaki düşmanlıkların uzun sürmesi de her iki ülkede ateşli bir yurtseverlik duygusu geliştirmiştir. Napolyon'un fütühatı Prusya'yı yeniden örgütlenmeye itmiş ve sonradan Bismarck'ı iktidara getiren Pan-Cermen isteklerini çabuklaştırmıştır. Avusturya'nın İtalyan birliğine karşı çıkması, sonunda gene Hapsburgların zararına olmuş, böylece Mazzini ve Cavour'un eline saldırmak için bir fırsat verilmiştir. Yeryüzünün her yerinde buna benzer olaylar olmuştur. Hindistandaki İngiliz egemenliği giderek Hint millî ruhunu doğurmuştur. Birleşik Devletlerin Japonya'yı dünya ile ilişki kurmaya zorlaması (1853-54) Şogun'luğun* yıkılmasına, Japon ekonomisinin endüstrileşmesine ve 1941'de son haddine varmış olan saldırgan Japon milliyetçiliğinin doğmasına yol açmıştır. Bunun gibi, Japonya'nın kendi çabasıyla kıta Çin'i boyunduruk altına almak istemesi, ve en başta Avrupa devletlerinin birbiri ardından bu ülkeye karşı saldırılara girişmeleri, Çin devrimini çabuklaştıran yeni bir etken olmuştur.

MİLLİYETİN UNSURLARI

Bu olaylar açıklanması gereken bazı sorular doğurmaktadır. Millî devletin unsurları içinde, onu hem bir ihraç malı, hem de bir yerli malı yapan şey nedir? Bir topluluğu millet yapan nedir? Millete devleti kurduran şey nedir? Her şeyden önce, millet nedir?

Hükûmet birimi yurttaşlar arasında belli bir duygunun doğmasına ve yayılmasına dikkat eder. Devlet, güvenlik ve refahı sağlamaya yeterli bir devlet ise yurttaşları arasında ona karşı olumlu ve isteğe dayalı bir bağlılık duygusu doğar. Bu, sözde, hükûmetin öznel (subjektif) yanı olmaktadır, çünkü insanların siyasal süreç içinde tatmin ettikleri duyguları, davranışları, nefretleri ve sevgileri, bunun içerisine girmektedir. Her devlet, yaşayabilmek için, müesseselerine yaraşır biçimde bir yurtseverlik duygusu yaratmak zorundadır. Site-devleti bir insanın Atinalı ya da Ispartalı olmakla övünebilmesi için, devletin başardığı işleri göklere çıkarmış, ululaştırmıştı. İmpaartorluk - devleti ise hep, Roma'ya bağlılık duygusunu işlemişti; ortaçağ toplumu da öyle; o da hıristiyanlık öğretisini benimseterek insanlığı birleştirmeye çalışmıştır. Aynı şey millî

* *Shogun, Shogunate,* Japon feodalite. askerî valilikleri. *(Çev. Notu)*

devletler için de geçerlidir. Bu durumda öznel unsur milliyet duygusudur, bir grup insana birlik duygusunu o unsur aşılamaktadır. İşte, insanlar böyle duymaya ve düşünmeye başlayınca, yani, millî bir sembol çevresinde birleşince, artık Atinalılar, Romalılar ya da Hıristiyanlar olarak değil de, Amerikalılar, Fransızlar ya da Ruslar olarak düşünürler, öyle yaşarlar, öyle davranırlar, —ve gerekirse savaşta da— öyle ölürler.

AMERİKAN MİLLETİNİN KURULUŞU

Böyle duygular nasıl doğar? Millet olmanın koşulları nelerdir? Az önce söylenenlerden çıkan sonuç şudur ki, eğer bir milletin kurulabilmesi için birlik duygusu gerekli bir duygu ise, o zaman herhangi bir ortak unsur, insanları bir millet olarak birleştirmekte işe yarayabilir. Tersine, onları bölen, ayıran herhangi bir şey de, bu birliği zayıflatır. Öyleyse milliyetin temelleri toplum yapısının içine yerleşmiştir. İnsanların ekonomik, dinsel, kültürel ve bunlara benzer başka işlerde birbirleriyle birleşmelerini ya da yarışmalarını sağlayan çeşitli topluluklar, millî birlik ya da bölünmeyle igili oldukları için, siyasal bakımdan önemli bir hale gelebilirler. Bazı örnekler bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim, kölelik sorunu, Amerikan milletini neredeyse parçalayıp uçuruma yuvarlayacak bir bunalım doğurmuştu. Lincoln, verdiği söyleve, İncil'den aldığı «bir ev kendi içinde bölündü mü yıkılır» sözleriyle başlamış ve şunları eklemiştir: «İnancım odur ki, yarısı köle ve yarısı hür olan bu hükûmet, varlığını sürdüremez. Birliğin dağılacağını, —evin yıkılacağını sanmıyorum; tersine ben, bu bölünmenin bu parçalanmanın duracağını umuyorum; Ya birleşecektir bu ev ya da yok olup gidecektir».[25] Bu örnek de gösteriyor ki, toplum içindeki bir bölünme, güçlü çıkarların ve ateşli duyguların birbirine denk düşecek biçimde ikiye ayrılmaları, ülkeyi bir iç savaşa sürüklemiştir.

Burada, Amerika'da geçen bir başka olay daha anlatılabilir, bu da gene toplum sisteminin temelleriyle ilgili bir olaydır. Ama değişik biçimde çözülmüştür, çünkü bu olayda büyük bir çoğunluk bir azınlığı karşısına almıştır. Mormonlar 1846'da kiliselerinin buyruğuna uyarak kendilerine özgü bir topluluk kurmak amacıyla batının

[25] Bu sözler, Lincol'ün Birleşik Devletler Senatosuna aday gösterilmesi üzerine, 17 Haziran 1858'de, Springfield, Illinois'da yaptığı konuşmadan alınmıştır

henüz işlenmemiş, insan ayağı değmemiş bölgelerine göç etmişlerdir. Ama Mormonlar, bu kutsal toprakta da ayrıldıkları toplumun kovuşturmasından kurtulamamışlardır. Sıra Utah'ın bir devlet olarak örgütlendirilmesine gelince, Kongre, Mormon kilisesi çok evlilikten (Poligami'den) vazgeçmedikçe, Utah'a devlet niteliği vermek istememiştir. Kongrenin bu tutumu ilginç bir sorun doğurmuştur. Hiç kuşkusuz Anayasa, yeni devletleri birliğe alma yetkisini tamamen Kongre'ye vermiştir. Ama aile sorunu ve ailenin toplum düzeni içindeki yeri hakkında anayasa metninde hiç bir şey söylenmemiştir. Gerçi Anayasa tek karılı ya da çok karılı evlilik konusunda açık bir kural koymamıştır ama, Kongre üyelerinin inancına ve yorumuna göre, Anayasa, bir erkeğin aynı anda birden çok karısı olmasını da hoş gözle karşılamamıştır. Bu hükûmet böyle yarısı tek karılı, yarısı çok karılı olarak yaşayıp gidemez. İkisi bir arada yürümez bunların. Ya biri ya da öbürü olur.

Millî birliği sağlayan toplumsal bağların arasına, dil, din ve ırk ortaklığı gibi etkenleri katmak bir alışkanlık olmuştur. Aynı dili konuşan, aynı biçimde tapınan, ve fizik yönden aynı insanlık dalına bağlı olan kişiler arasında önemli benzerlikler bulunur ve bunlar henüz gelişmemiş bazı etkenlerin yanlış anlaşılmalarını önler. Bir çok ülkelerden gelen milyonlarca göçmenin özümlenebilmesi, onların çocuklarına ve torunlarına yeni bir biçim verilmesi, Birleşik Devletler tarihinin en büyük başarılarından biridir. Amerikan milliyetinin maddesi de bu «potanın» içinden çıkmıştır. Bu nasıl yapılabilmiştir? Bunda, Anayasa kurallarının katkısı çoktur. Çünkü Anayasa kuralları her türlü dinin uygulanmasını hoş görmüştür bireylerin temel haklarını güvence altına almıştır, yabancılara yurttaş olma olanağını sağlamış ve siyasal haklar vermiştir. Genişleyen bir ekonominin sağladığı olanaklar, genç kuşaklara tek dil öğreten ve onlara aynı temel inançları sağlayan devlet okullarının tutucu eğilimleri, bu ilkeleri daha da güçlendirmiştir.

Elbet, böyle 190 milyonun üstünde yeni bir millet kurma olayının hiç sürtüşme olmadan ve tam bir özümlemeyle sonuçlandığı söylenemez. Nitekim, 1840'da ve ondan sonra İrlanda'dan Amerika'ya çok sayıda katolik gelmeğe başladığı zaman, bazı Protestanlar buna itiraz etmişler ve Katoliklere karşı bir muhalefet cephesi kurmuşlardır. İç savaş ile I. Dünya Savaşı arasındaki yıllarda, İtalyan ve Slav göçmenlerinin çoğalması, Anglo-Saksonları kaygu-

landırmaya ve kuşkulandırmaya başlamıştır.[26] Ayrı ayrı dinlere bağlı olan Amerikalıları, İngilizce birleştirmiş, ekonomik ve toplumsal zorunluklar bu dili ortak bir anlatım aracı yapıvermiştir. Oysa, Amerika'nın eski azınlığı,[27] Zencileri özümlemek, hepsinden daha güç olmuştur. Hiç bir grup, Zenciler kadar ırk ayırımıyla karşılaşmamıştır. Zencilerin İngilizce konuşmalarına, hıristiyan olmalarına, hiç bakılmamış, ırk ayrımı bu konuda, dilden de, din de baskın çıkmıştır.

İNGİLİZ MİLLETLER TOPLULUĞUNDA MİLLETLEŞME SORUNU

Amerika'da göçmenlerin yurttaşlığa alınmaları sorunu ile İngiliz Milletler Topluluğu içindeki ülkelerin geçirdikleri tecrübeler arasında bir karşılaştırma yapılabilir. Avustralya ve Yeni Zelanda, Birleşik Devletlerin karşılaştığı güçlüklerin bir çoğuyla karşılaşmamışlardı, çünkü oralara Avrupalı nüfûsun yüzde doksan beşten fazlası Britanya Adalarından gelmişti. Avustralya'nın yerli halkı, yeni gelenlerin saldırılarına karşı koyamayacak kadar az ve güçsüzdü. İlk yerleşme günlerinde sömürgecilerle Yeni Zelenda'nın güçlü, gözüpek yerli halkı, Maoriler arasında çekişmeler olmuştu; ama 1870'den bu yana beyazların sayıları çoğalmış aralarında biçimsel bir eşitlik kurulmuştur. Elbet, bu iki ülke bağdaşık (homojen) olmanın yararını gördüğü gibi, zararını da görmüştür. Kültürleri, ister istemez zenginlikten ve çeşitlilikten yoksun kalmıştır. Oysa, aynı çeşitlilik kimi yerde bölünmeye yol açmıştır, millet kurmayı engellemiştir; nitekim Kanada ve Güney Afrika'da böyle olmuştur. Gerçi Kanada'nın nüfûsu Birleşik Devletler nüfûsunun onda biri kadardır ama, Kanadalılık ruhu, Amerikalılık ruhu kadar güçlü değildir. Çünkü Kanada birbirine karışmış iki kültürden oluşmuştur. Kanadalılar hem din, hem de dil bakımından ayrılmışlardır ve genellikle dil ve dinin sınırları birbirine denk düşmektedir.[28]

---

[26] André Siegfried'in *America Comes of Age* (London and Toronto : Jonathan Cape, Ltd. ,1927) adlı eserinde temel konu olarak bu sorun işlenmiştir.

[27] Bkz. Gunnar Myrdal, *The American Dilemma* (New York : Harper Row, Publishers, 1944).

[28] İngilizler ile Fransızlar arasında İngilizce konuşan küçük bir İrlandalı katolik azınlık bir köprü olmaktadır, bu azınlığı dinleri bir yana, dilleri de öbür çekmektedir

Ekonomik sınırlar da böyle çizilmiştir, nitekim endüstri ve ticaret İngilizce konuşan Protestanların elindedir. Fransız kökenli Kanadalıların belli bir yerde toplanmış olmaları da, millîleşmeyi engellemektedir, çünkü maddî ayrılık siyasî ayrılık akımını kolaylaştırır. Bir milletin kendi içinde iki ayrı parçaya bölünmesi, en tehlikeli bölünme biçimidir. Amerikan ve Kanada tarihlerinin her ikisi de bu genellemeyi doğrulamaktadır. Kuzey-Güney çekişmesinin bölgeciliğe dayanması, pamuk ekonomisinde, tarımsal işletmede ve kölelik yönetiminde ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmiş, böylelikle Konfederasyonun bunlara daha uygun düştüğü ortaya çıkmıştı. Bunun gibi, Quebec'in dayanışması da, Kanada'nın birliğini geciktirmektedir. Eski Fransız rejiminin *ancien régime* bir kalıntısıdır bu, arkasında da uzun geçmişi olan inatçı bir kilise vardır. Çokluktan birlik doğar *(e pluribus unum)* sözü de gösteriyor ki, bazan çok şey, iki şeyden daha kolay birleşiyor, tuhaf ama, bir gerçek.

Birleşik Devletler Kanada'dan, Kanada da Güney Afrika'dan daha çok birleşmiştir. On dokuzuncu yüzyılda başgösteren karışıklıklar ve acıklı durumlar, bu mutsuz ülkeye kırgınlık, umutsuzluk ve düşmanlıktan başka bir miras bırakmamıştır. Kanada'da olduğu gibi, orada da Avrupalı nüfûs din, dil, ve ekonomi yönünden her meselede birbirine denk düşecek biçimde bölünmüş ve dolayısıyla bu ayrılıklar pekleşmiştir. Öyleyse, Güney Afrikalıların bu gevşek birliğini ayakta tutan şey nedir? Afrikan dilini konuşanların çoğu köy ve kırlarda, İngilizce konuşanların çoğu da şehirlerde otururlar ama, gene de şuraya buraya dağılmışlardır; işte birliği sürdüren etkenlerden biri budur. Oysa, her iki Avrupalı grupun onların dört katı olan Afrikalı çoğunluk karşısında birleşmek zorunda kalmaları, birliği sağlayan daha önemli bir etkendir. Onun içindir ki renk engeli, (siyah-beyaz ayrılığı) dengenin sağlanmasında en önemli etken sayılmaktadır. Gene de insan, bir Güney Afrika milletinden söz etsin mi, etmesin mi bunu kestiremiyor. İnsanın dili en çok, böyle bir birliğin yalnız beyazlar için var olduğunu ve korkuya dayandığını söylemeye varıyor.

AVRUPA'DAKİ SORUN

1) Kültür Bölünmesinin Etkileri : Avrupa'nın millî devletleri arasında ırk ilişkilerinden doğan sorunlar yoktur. Ama din, dil ve kültürün öteki yönleri Avrupa kıtasını çok etkilemiş ve ona tıp-

kı boz-yap oyunundaki tahta parçaları gibi bir biçim vermeye çalışmıştır. Kara Avrupa'sında belli başlı üç kültür vardır. Lâtin, Cermen ve Slav kültürleri.İsviçre ve Belçika dışında (ki Belçika, birlik konusunda İsviçre'den daha az başarılı olmuştur), Avrupa'da hiç bir millî devlet, Lâtin ve Cermen unsurlardan kurulmuş değildir. Bunun gibi, orta Avrupa'nın doğusunda da, Polonya ve belki Yugoslavya dışında, Lâtin-Slav karışımı hiç bir millet kurulamamıştır. Çünkü Polonyalılar Slav kavminden olmalarına rağmen kiliseleri Roma kilisesine bağlı kalmıştır ve Yugoslavya'da Hırvatlar Lâtinleşmişler ve katolik mezhebini benimsemişlerdir, buna karşılık Sırplar Slavdırlar ve Yunan kilisesinin tören usullerini izlemektedirler. Hattâ Avrupa'da, Cermen ve Slav karışımı bir millet meydana getirmek daha da zor olmuştur. Bunu yapma fırsatı yalnız bir devletin, yani Avusturya'nın eline geçmiş, onun da buna gücü yetmemiştir. Avusturyalılar hükûmetlerini Cermen üstünlüğü ilkesi üzerine kurmuşlardır; Romalıların izledikleri siyasetin tersine onlar sihirli çemberin, yani egemenlik alanlarınnı içine Macarlardan (Magyarlardan) başkasını sokmamışlardır. Slavları ortaklığa katmamışlar, onları devletin surları içine almamışlardır.

Avusturya sorunu, Avrupa'daki bazı millî devlet sorunlarına ışık tutmak bakımından pek ilginçtir. Hapsburg İmparatorluğu, orta Avrupa'nın doğusunda kurulmuş ve yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür, çünkü yararlı bir amaca hizmet eder görünmüştür : Osmanlı İmparatorluğunun orta Avrupa'ya girmesini önlemiştir. Slavlar ise hep baskı altında kalmışlardır, kendi başlarına hareket edebildikleri zaman da, ikisinden birini, ya Hapsburg İmparatorluğunu ya da Türk Sultanını seçmişlerdir. Ancak, iki imparatorluk da isteklerinin çoğunu gerçekleştirememişti. Koşullar hiç bir zaman Avusturya'nın lehinde olmamıştı, yaptığı siyasî akılsızlıklar Türk baskılarına denk düşmüştü. Gerçekten halife bazan doğu Ortodoks Kilisesine bağlı olan Balkan Hıristiyanlarına karşı papadan daha hoş görülü davranmıştı. Ama bunu bir Avrupa ve Asya çatışması sayanlara ve öyle düşünenlere karşı, Avusturya da hiç değilse, Avrupa'yı savunduğunu ileri sürebilirdi. Ama gene de Viyana'nın Slavlar üzerindeki etkisi, Türklerin gücüyle ters orantılı olarak değişmiştir. Osmanlı devleti genişlemeye başlayınca, Viyana ehveni şer görülürdü. Ama, on dokuzuncu yüzyılda Türkler gerilemeye başlayınca, Avusturya İmpaartorluğu da varlık nedenini *(raison*

d'etre) yitirivermişti ve Balkan kavimleri bu iki imparatorluğun ardından şu sözü kullanmışlardı : «İkinizin de ocaklarınız batsın! Ondan sonra Avusturya önüne çıkan bir fırsatı kaçırmıştır. Eğer Avusturya bir dizi bağımsızlık savaşlarının önünü alabilseydi, çok milletli impaartorluğunu Roma'nın yaptığı gibi, ortak bir imparatorluk çerçevesinde toplayabilecek ve uyruklarıyla ortaklık kurabilecekti. Bunu yapabilmesi için de, Viyana hükûmetinin, ya yerinden yönetim sistemini kabul etmesi ya hükûmet yetkilerini bölerek Macarlara, Çeklere ve öteki milletlere çok yetkiler vermesi ya da merkezdeki otoritesini onlarla paylaşması gerekiyordu. Birinci çözüm yolu, yalnız Macaristan'a uygulanmıştı. İkinci çözümü denemek, ister istemez, temsilî bir meclis kurmak, otokrasiyi bırakmak, bir de Cermen önderliğini gözden çıkarmak demekti. Metternich ve onun ardından gelenler için, her iki siyasetin sonuçları da akıl alacak şeyler değildi. Böylece, Avusturya'nın milletler üzerindeki etki ve baskısı bağımsızlık özlem ve isteklerine yol açmış, ortalık karışmış, ve Avusturya otokrasisi de Johann Strauss'un valslerine ayak uydurarak yıkıma sürüklenmiştir.

Avusturyalılar bir yanda Cermenler üzerindeki üstünlüklerini sürdürmek isterlerken öbür yandan çok milletli nüfusun eşitlik istekleriyle karşılaşmışlardır ve o yüzden de içinden çıkılması güç bir duruma düşmüşlerdir. Avusturya'nın karşılaştığı bu güç duruma bir başka açıdan, yani onun iki komşusunun; Almanya ve İtalya'nın millî birlikleri açısından da bakılabilir. İlk bakışta bu ülkelerin İspanya, Fransa ve İngiltere'den aşağı yukarı dört yüzyıl sonra birliğe kavuşmaları aynı yıllarda (1860-7-) olmuştur. Bunun nedenleri, Avusturya ile papalığın politikalarında ve onların kökleri tâ Ortaçağlara kadar uzanan ilişkilerinde aranabilir. Batı Hıristiyanlığını Kutsal Roma İmparatorluğu ve papalık altında örgütlendirme teşebbüsü, evrensel toplum sözleriyle dile getirilmişti. Oysa, gerçekte papalık İtalya üzerinde kurulmuştu, onun bir parçasını cismanî hükümdarlar olarak Papalar yönetmekteydi, buna karşılık İmparatorluk Cermen temeline dayanmaktaydı. Papa ile İmparator aralarında bir işbirliği yapsalar bile, hiç biri öbürüne Almanya ya da İtalya üzerinde üstünlük kurma olanağını veremezdi, çünkü bu, ikisinin çıkarlarına da uygun düşmezdi. İtalya parçalanırsa, Papanın yeri sarsılacaktı ve Papa da İmparatora daha az geçirebilecekti. İmparatorluğun birliği gevşeyecek ve sarsılacak

olursa, o zaman da İmparatorun Papa üzerindeki etkisi azalacaktı. Onun için, her biri kuvvet dengesini ayakta tutmak ve kuvvetin öbürünün ülkesinde toplanmasını önlemek zorunda kalmıştı.

Reform, batı Hıristiyanlığının birliğini yıkarak Katolikliğin temellerini nasıl zayıflatmışsa, millî devletin doğuşu da İmparatorluğun temellerini öyle zayıflatmış, onun evrenselliğe ulaşma isteklerini benimsemeyerek bunlara karşı çıkmıştır. Otuz yıl Savaşları (1648) sona erinceye kadar batı Hıristiyanlığının bölünmesi ve millî devletler sisteminin kurulması, Avrupa'da siyasal düzenin değişmez özellikleri olarak kabul edilmiştir. On sekizinci yüzyılda gerek papalık gerek imparatorluk rüzgâra ve akıntıya karşı kürek çekmişler, yerlerini koruyabilmek için bütün güçleriyle çalışmışlardır. Ama sonrakî yüzyılda, sanayileşme, Laissez-faire ekonomisi, liberal demokrasi ve milliyetçilik, toplumun egemen güçleri olmuşlardı. Milliyetçilik daha sonra ortaya çıktığı için, gücü ve etkisi öbürlerini geçmişti. İmparatorluk ve papalık bu akımların hepsine karşı durmuşlardır; savunma durumuna geçip gerilemek zorunda kalınca, son direnişte birbirinin müttefiki olmuşlardır.

Almanya ve İtalya'nın birliğe kavuşabilmeleri için, hem Hapsburglara, hem de Papa'ya karşı çıkmaları gerekiyordu, bunun başka yolu yoktu. Metternich bütün Almanların tek bir devlet içinde birleşmelerini önlemek istemiş ve bunu «çok kötü bir amaç» olarak nitelendirmişti. Cermen-Birliğini (Pan-Cermenizmi) kurmayı tasarlayanlar, Avusturya'yı da Cermen olmayan uyruklarından ayırarak, Cermen devletine katmayı ümit etmişlerdi. Avusturya ise imparatorluğunu kaybetme pahasına bir Pan-Cermen devletine girmeye istekli değildi; ve on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar kendisi Almanya'yı birleştirmek istemediği gibi, bunu kuvveti sayesinde başkalarına da yaptırmamıştı. İtalya'da da buna benzer bir durum vardı; İtalya'nın kuzeydoğusu Avusturya'nın egemenliği altındaydı. İtalya'yı birleştirmek demek, Avusturyalıları bozguna uğratmak ve oradan kovmak demekti. Metternich, İtalya'nın yalnız bir coğrafya deyimi olduğunu söylemiş ve öyle kalmasını tasarlamıştı. İtalya birleşirse bundan zararlı çıkacak biri de papalık olacaktı. Papalık, yarımadanın ortasındaki cismanî hükümranlığını bırakmak zorunda kalacaktı. Sonunda, 1860'da İtalyan krallığı ve 1871'de de Protestanların öncülüğü ile Bismarck Prusya'sında Alman İmparatorluğu (Reich'ı) kurulmuş, her iki durumda da milliyetçi-

lik çok milletli bir imparatorluğu ve millî üstü bir kiliseyi yenmiş tir

2) *Dinsel Bölünme* : Avrupa'da karma kültürlü unsurlardan bir millet yaratmanın güç bir iş olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı şey, karma dinler için söz konusudur. Karma dinlerden bir millet kurmak da en az onun kadar güç bir iş olmuştur. Bu işi içlerinde büyük bir Protestan ya da Katolik çoğunluğu bulunan millî devletler en iyi baaşrmışlardır. En eski, güçlü millî devletler de bu gerçeği doğrulamaktadır. Nitekim Britanya'da, Protestan Reformu başarı sağlamış ve İngiltere Galler ve İskoçya ile birleşebilmiştir, ama aynı İngiltere, İrlanda'nın Katolik kesimini özümlemeyi hiç bir zaman başaramamıştır. Fransa ve İspanya'da ise, Karşı Reform akımı, Katoliklik başarıya ulaşmıştır. Böylece her üç ülkede de milliyetçilik ilk safhada dinsel hoş görürsüzlükle birleşmiştir. Protestanlarla Katoliklerin karışımı bir millet, ancak özel durumlarda ve büyük güçlükle kurulabilmiştir. Bu konuda İsviçre örneği öğretici bir nitelik taşımaktadır. Zwingli'nin Zürich'de ve Kalvin'in Cenevre'de harcadıkları çabalarla, İsviçre'nin bazı kesimleri Protestanlığın kalesi haline gelmişti. Ancak, İsviçre'nin coğrafya bakımından Fransa, Avusturya, Güney Almanya ve Kuzey İtalya'ya yakın olması, papalığın gözünde İsviçrelilerin stratejik önemini arttırmıştı ve Cizvit Tarikatı da İsviçrelileri yeniden kendine bağlamaya teşebbüs etmişti. 1847'de Katolik kantonlarındaki bir azınlık, konfederasyondan ayrılmayı denemiş, ama başaramamıştı; 1848'de Protestan çoğunluk yeni bir federal anayasa hazırlamış ve Cizvitlerin İsviçre'ye girmelerini yasaklamıştı. (29) İsviçreliler dinde ayrıldıkları gibi, dilde de Fransız, Alman ve İtalyan bölgelerine ayrılmışlardır, ama gene de birlik içindedirler çünkü din ve dil ayrılıkları birbiriyle kesişmektedir. Cenevre, Fransızca konuşan Kalvinist bir kanton olduğu halde, Neuchâtel ile Fribourg, Fransızca konuşan Katolik kantonlarıdır. Bern ve Zurich Almanca konuşan Protestan kantonlar oldukları halde, Glarus ve Schwyz Almanca konuşan Katolik kantonlardır. Bu yönden İsviçreliler Kanadalılardan daha talihli çıkmışlardır.

Ancak, bu gerçek bile İsviçre'nin milletleşme mucizesini açıklamaya yetmemektedir. Bir neden daha vardır. İsviçreliler çevrelerindeki büyük devletlerin baskılarını tepkiyle karşıladıkları ve askerî

---

[29] İsviçre Konfederasyonu Anayasası Madde 51

bakımından savunmaya ve bağımsızlığa elverişli bir yerde bulundukları için, Fransa, Almanya, Avusturya ya da İtalya ile birleşmek istememişler, tersine İsviçreli olarak kalmayı daha uygun görmüşlerdir. Bundan başka, İsviçre sürekli olarak dürüst bir tarafsızlık politikası izlediği için, hiç kimse onun ülke ve toprak bütünlüğüne dokunmamıştır. Daha önce de tartışıldığı gibi milliyet duygusu çok kez dışardan gelen bir etkiye karşı bir tepki olarak belirmektedir; işte İsviçre buna bir örnektir. İsviçre örneği, bir başka şey daha göstermektedir. Millî devleti çözümlerken insanın, millet mi devleti yoksa devlet mi milleti yaratır diye sorması yerinde bir şey olur. İkisinin de örneklerine rastlanmaktadır, bu da gösteriyor ki, millet hem toplumsal etkenlerden, hem de politikadan doğabilir. İsviçre önce örgütlenmiş ve sonra millî duyguyu geliştirmiş olan bir devletin örneğidir. Birleşik devletler de öyledir, orada da genellikle ilkin federal hükûmet kurulmuş ve Amerikan milliyeti ondan sonra gelişmeye, olgunlaşmaya başlamıştır. Başka söyleyişle, aynı hükûmet (yönetim) sistemi altında yaşamak giderek geleneksel bir biçim alır, kökleşir ve genel bir birlik duygusu doğurur. Demek ki, Amerikan milleti yalnız İngiliz diliyle, monogam aileyle ve köleliğin kalkmasıyla kurulmuş değildir, bu kuruluşta Bağımsızlık Demecinin, Anayasanın, Franklin, Washington, Jefferson ve Lincoln gibi ünlü kişilerin, insanlara aşıladıkları ortak gururun ve saygının da katkısı vardır.

Tersine, ortak bir dile, edebiyata ve dine sahip olduğu için, zaten millî birlik duygusu bulunan bir grup da, zamanla bir devlet kurabilecek kadar birleştirici bir siyasal güç meydana getirebilir. Polonya, Çekoslovakya ve İsrail bunun çağdaş örnekleridir. Özellikle bu durum, bir azınlık grubu, dili ya da dini ondan ayrı ezici bir çoğunluk eliyle yönetildiği zaman ortaya çıkabilir. Yönetimin hoşgörüsüz bir çoğunluğun elinde toplanması halinde, azınlık siyasete katılma olanağını bulamaz, devletten başka topluluklara, birliklere sarılır, kendini onlarla temsil ettirme yolunu arar. Çok kez bu işi din üzerine almış ve baskı altındaki grupun sözcüsü ve örgütü olmuştur. Nitekim Katolik Kilisesi, öteden beri Polonya milliyetçiliğine ve Polonyalıların Çarlığın Ruslaştırma programına karşı direnmelerine yardım etmiştir. Aynı kilise, İngilizlere karşı koyan İrlandalılar için de bir direnme aracı olmuş ve Fransız kökenli Kanadalılar da ona dayanmıştır. Yahudi havraları da, Tevrat'ı bir kuşaktan öbürüne aktararak, şuraya buraya dağılmış ve pek şiddetli ko-

vuşturmalara uğramış bir kavim arasında İbrani kültürünü yaşatmaya çalışmıştır. Kıbrıs adasında İngiliz sömürge yönetimine karşı çıkarılan karışıklıkları, Yunan Kilisesi yönetmiş ve Kilise Yunanistan ile birleşme isteklerini desteklemiştir. Burma'da da, eğitim siyaseti konusunda İngilizlerle araları açılan Budist rahipler, bağımsızlık akımını desteklemişlerdir. Bunun gibi, Güney Afrika bozkırlarındaki saldırgan Afrikan milliyetçiliğine de gene Felemenk Reform Kilisesi arka çıkmıştır.

MİLLİYETÇİLİK VE SANAT

Dinin yerini doldurmak ya da dini tamamlamak üzere ortaya çıkan milliyetçilik, kendine devlet yönetiminin dışında, sanatta (özellikle müzik ve edebiyatta) ve yüksek öğrenim alanlarında bir çıkış yolu bulabilir. Nitekim milliyetçi Polonyalılar kendi halk türkülerini söylemişler, ve Chopin'in eserlerinden çoğunu bunlar meydana getirmişler. Çek rönesansını Smetana ve Dvorak müzik yoluyla dile getirmişlerdir. Bismarck'ın «kan ve demir»den yoğrulmuş imparatorluğuna (Reich) en uygun düşen müziği, Hitler'in de gözdesi olan, gösterişli ve kurumlu Wagner bestelemiştir. Güzel san'atların milliyetçilik yönünden önemi, onların aydınları, yani çağdaş millî ayaklanmaların öncülerini etkilemelerinde toplanır. Milliyetçilerin eğitime, kendi dillerini geliştirmeye, yüksek öğrenim kurumları kurmaya neden ilgi besledikleri de gene bununla açıklanır. İşte, Prag'daki Charles Üniversitesinin Çekler için; İbrani Üniversitesinin Siyonistler için; Kahire Üniversitesinin de Mısırlılar için, önemli olmalarının nedeni budur. Bir çok ülkelerin üniversite öğrencileri arasında görülen ve onları siyasal eyleme iten olgu, gene bu ünlü ve ateşli milliyetçilik olgusudur. Millet kurucularının kendi ata dillerini canlandırmak istemelerinin, ve bunda direnmelerinin nedeni de budur —örneğin İbranice Filistin'de yeniden yaşayan bir dil haline gelmiş ve Shaw, Joyce, O'Faolain ve Yeats gibi İrlandalı edebiyatçılar eserlerini eşsiz bir İngilizce ile yazarlarken, İrlanda hükûmeti tutmuş kendi öz dilini *(Erse)* devletin resmî dili yapmıştır.

Millî duygu ve kültür alanında başarılan işler arasında pek sık meydana gelen bu karşılıklı etkinin bir önemi ve anlamı vardır. Devletin temelleri güvenlik ve zenginlik gibi maddî ihtiyaçlar üzerine oturtulmuş olabilir Bu ihtiyaçlar karşılanması gereken ihtiyaçlardır insanoğlunun gelişmesi da onun her özlem ve

isteği, yalnız bunlarla gerçekleştirilemez. Siyasal örgüt, yalnız maddî rahatımızı sağlamak ve hayata bekçilik etmekle kalmaz, manevî cihazlanmamızda da işe yarayabilir. Bir hükûmet sistemi, halkın tümünü kendine sevgi ve güven duygusuyla bağladığı zaman, çevrenin bu itici ve özendirici havası, toplum içindeki yetenekli, vergili bireyleri edebiyat, felsefe, bilim ve san'at alanlarında yaratıcı eserler vermeye yöneltebilir. Nitekim büyük düşünür ve aydınların düşünce ve sanat alanlarındaki dehaları çok kez bir milletin siyasal bakımdan «en parlak anına» eriştiği yüzyılda parlamıştır. Perslerle kahramanca savaştıktan sonra Atina'nın gücü doruğa ulaşmış ve Atina kültürü de o sırada en parlak dönemini yaşamıştır; Roma edebiyatının altın çağı Augustus'un barış dönemine rastlamıştır; Papalık, Papa III. İnnocent ve onu izleyenlerin yönetimi altında gücünün doruğuna eriştiği için, on üçüncü yüzyılda ortaçağ dehasının en parlak anına tanık olunmuştur; Kraliçe I. Elizabeth ve Viktorya'nın saltanatları sırasında Britanya'nın gücü en yüksek noktasına çıkmış ve en ünlü fikir ve sanat ürünleri de o dönemlerde elde edilmiştir. Bunların hiç biri bir rastlantı değildir. Her hükûmet (yönetim) biriminde —site-devletinde, imparatorluk - devletinde ve millî - devlette— siyasal başarı ile kültürel yükselme arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu gösteren örnekler bulunabilir.[30]

Kişideki bu yurt, vatan sevgisinin çok kez değerli ve yaratıcı eserler için bir esin kaynağı olması, millî devletin insanlığa hayrı dokunduğunu göstermektedir. Millî gururun etkisi altında coşarak fikir ya da san'at alanında nice değerli eserler vermiş birçok şair, yazar, müzisyen, ressam ve bilgin vardır. Böyle bir duygu onların çoğuna aşırı milliyetçiliğin hoyrat ve kaba yanlarıyla eşit tutulamayacak bir duyarlık, incelik ve çekicilik vermiştir. Gelin, milliyetçiliğin hastalıklarını ve millî devletlerin gerileyişini sonraki bölüme bırakalım da, şimdilik bu bölümü, bu övücü ve yüceltici sözlerle kapayalım.

---

[30] Oysa, bu iki unsur arasında her zaman karşılıklı bir ilişki olmamıştır; Örneğin, Machiavelli'nin yalvarıp yakarmasına rağmen, İtalyan Rönesansı sanat eserlerine denk düşecek biçimde [illegible] bir başarı elde edemiştir.

13

BEŞİNCİ SORUN:

- 2 - Millî Devletler ve Milletlerarası Düzen

MİLLÎ DEVLETİN BUNALIMI. Hiç bir hükûmet birimi sürekli olarak kendi ülküsüne bağlı kalmamıştır. Eski Yunan sisteminin, her şehir-köy topluluğuna özerklik verme ilkesi, ya devletleri birleşmede hür bırakarak ya da onları bir imparatorluğa bağlayarak daha geniş bir birlik kurma olanağını yok etmiştir. Birincisi için harcanan çabalar uzun ömürlü olmamıştır; ikincisi de üst üste denendiği halde, muhalefete ve savaşa yol açmıştır. Roma'nın siyasal tarihi de öbürleri gibi bir site-devleti olarak başlamıştır, ama Roma imparatorluk politikasını başarıyla yürütmesini bilmiştir, site-devletini kaldırarak onun yerine yeni, geniş bir imparatorluk kurmuştur. Gelgelelim. Roma bile dünyaya hükmedememiştir.[1] Onun birlik ve barış ülkeleri de, ancak kuzey ve doğu sınırlarına kadar ulaşabilmiştir. Papalık ile Kutsal Roma İmparatorluğu evrensel bir düzen hayali peşinde koşmaya başladıkları zaman, aynı olay ortaçağlarda gene ortaya çıkmıştır. Oysa, uygulamada, ne dünyevî ne de ruhanî alanda evrensellik gerçekleşememiştir. Üçü de insanları güvenliğe ve refaha kavuşturacak bir yapı kurmak için çalışmışlardır. Bu ihtiyacı karşılayabildikleri sürece yaşayabilmişler ve bunu karşılayamaz duruma düşünce de yıkılıp gitmişlerdir.

---

[1] *(Ab urbe ad orbem)* «siteden dünyaya yayılma» görüşü parlak bir söz olarak kalmış, hiç bir zaman siyasal bir gerçek olamamıştır.

Bu bakımdan, millî devletin tarihi de kendinden öncekilerin bir tekrardır. Ortaçağ sistemi, artık insanlığın güven ve refahını sağlayamaz bir duruma geldiği sırada, millî devlet ortaya çıkmıştır. Ama bu hükûmet birimi de, öbürleri gibi, kendi ülküsünü uygulamayı başaramamıştır, onun için de, şimdi çürümeye ve hatta ölmeye başlamıştır. Çağdaş dünyamız eskimiş, yeniliği kalmamış, millî devlet biriminden şimdi yeni bir yönetim birimine geçişin sancıları içinde kıvranmaktadır. Nitekim, tarihsel açıdan bakıldığında, içinde yaşadığımız çağı *polis*'in çöküşü ile Roma İmpaartorluğunun yükselişi, Roma'nın yıkılışı ile ortaçağ düzeninin doğuşu ya da ortaçağ düzeninin yıkılışıyla millî devletin kuruluşu arasında meydana gelmiş olan yeniden düzeltme ve ayarlama olayı ile karşılaştırabiliriz. Yirminci yüzyılın koşulları altında insanların temel siyasal ihtiyaçlarını karşılayacak en uygun ülke birimini bulmak amacıyla, şimdi bir denemeye daha girişilmektedir. Çağdaş enternasyonalizm, yeterliğini yitirmeye başlayan milliyetçiliğe karşı bir tepki olarak belirdiğinden, tartışmayı son bölümde kaldığı yerden yeniden ele almak gerekiyor. Millî devlet ne gibi eksiklikler, güçsüzlük belirtileri göstermiştir? Görünürde daha başka bir üstün örgüt var mıdır?

Devletler milletleri, milletler de devletleri kurmak için uğraşıp durmuşlar, ama yine de milletle devlet arasında tam uygunluk sağlayamamışlar. Yeryüzünde hâlâ kültürü, dili ve dini bir olan insanların millî bir bilinç peşinde koştukları ve bunu kendilerine ait bir devlet içinde biçimlendirmeye çalıştıkları görülüyor. Tersine, bağımlı bir insan topluluğunu kendi yetki alanları içinde tuttukları halde onları ülkenin siyasal yönetimine katmayan devletler de vardır. Kimi ülkelerde bu bağımlı insanlar bir azınlıktır; kimilerinde, örneğin Güney Afrika'da, çoğunluktur. Bazıları pek yeni olan, bir çok devletlerin içinde de millet değil, ahali yaşar. İşte açıklanması gereken olgular bunlardır. Dört yüzyılı aşan bir süreden beri millî devlet yaygınlaşmış ve örnek tutulmuş da, acaba niçin devlet ile millet arasındaki ilişki böyle eksik kalmış?

EMPERYALİZM VE DENİZ GÜCÜ

Bu sorunun karşılığı pek açık ve seçiktir. Hem tarihî, hem de iktisadî ve askerî etkenlerin, birleşerek meydana getirdikleri bir siyasal sonuçtur bu. Unutmamak gerekir ki, millî devlet doğduğu zaman, onun ikiz kardeşi —deniz gücüne dayanan emperyalizm de, onunla birlikte doğmuştur. Bunların birbirine ne kadar bağlı şey-

ler oldukları İspanya, Portekiz, İngiltere, Fransa ve Hollanda yıllıklarında (Salnâmelerinde) açıkça yazılmıştır. Bir topluluğun zorla yabancı yönetimi altına koyulması diye tanımlanabilecek olan emperyalizm, hiç de yeni bir uygulama değildir. Deniz gücünden yararlanmanın da yeni bir yanı yok; Atinalıların, Fenikelilerin, İskandinavyalıların ve Venediklilerin davranışları, buna tanık tutulabilir. Tek yenilik, siyasal iktidarın okyanus ölçüsünde genişlemesi olmuştur. Dünyanın yuvarlak olduğu ve çevresinin gemi ile dolaşılabileceği öğrenilince bundan Roma'ya taş çıkartacak bir çabuklukla yararlanma yoluna gidilmiştir. Batı Avrupa insanları önce dünyanın haritasını çizmişler; sonra da onu barutla, kalyonlarla, ve ustalıkla bölüşmüşlerdir.

Sonunda, denizde üstünlüğü ele geçirmek, servet kazanmak için girişilen çekişmeler birbirini kovalamıştır. Birbiriyle çekişen ilk iki ülke İspanya ve Portekiz olmuştur. Papa VI. Alexander 1493'de bu iki ülke arasındaki hak çekişmelerinde hakemlik yapmış, onun kararı ve 1494 tarihli Tordesillas Antlaşması ile Avrupa dışındaki dünyanın mülkiyeti bölüşülmüştür. Verde Burnu'nun batısında kalan ve genişliği 1,110 milden çok olan toprakların tümü İspanya'nın; doğusunda kalan toprakların tümü de Portekiz'in malı sayılmıştır. Böyle bir karar Katolik Fransa'ya, Protestan İngiltere'den daha uygun gelmiştir. Çünkü her ikisinin de kendilerine özgü istek ve özlemleri vardır. İngilizler İspanyol donanmasını (Armadasını) yenip İspanya'nın gücünü ve etkisini azalttıktan ve Hollandalılar da bağımsızlık savaşını kazanmayı başardıktan sonra, Atlas Okyanusundaki denizyolları yeni çekişmelere sahne olmuştur. Ne Fransa, ne de İngiltere iç karışıklıkları bastırmadan bu olanaktan büsbütün yararlanamamışlardır. Bu, ancak on yedinci yüzyılda, yani ülkelerin birinde Katolikliğin ve mutlak monarşinin öbüründe de Protestanlığın ve Parlâmentonun üstünlük kurmasıyla gerçekleşebilmiştir. O sırada, her iki devlet deniz ve karadaki savaş alanları üzerinde ikinci Yüzyıl Savaşlarını başlatmaya hazırdılar. İngiltere'nin Marlborough Dükü'nün[2] komutası altında direnişe geçmesi, XIV. Louis'nin emelleri için bir devir açmış, ama Napolyon'un Waterloo'da yenilmesiyle bu devir kapanmıştır. Bu arada sömürgecilik çekişmeleri geniş bir alana yayılmıştır. Fransa, Yedi Yıl Savaşları sırasında

---

Blenheim (1704) ve Ramillie. (1706) savaşlarını kazanan ilk Marlborough Dükü, John Churchill, Winston Churchill'in atasıdır.

(1756-63) Hindistan'da ve Kuzey Amerika'da İngilizlere boyun eğmiştir. Ama bağımsızlık savaşında Birleşik Devletlere yardım ederek İngiltere'den bunun öcünü bir parça almıştır. Britanya bu son güçlük karşısında da kolaylıkla toparlanabilmiştir; Napolyon'la çekişirken endüstride başlattığı teknolojik devrimi çabuklaştırmış, imparatorluk içindeki unsurlar gelişip olgunlaştıkça onları kendi kendine yönetme ilkesine göre yeniden örgütlendirmiştir.[3] Böylece, en yakın askerî hasımları yenik düştükleri ya da güçlerini yitirdikleri için, Britanya on dokuzuncu yüzyıla herkesten önce el atmıştır.

O sırada üretimi dünyada en başta gelen bir fabrika sisteminin sağladığı üstünlükle ve her okyanusa egemen bir donanma ve ticaret filosu ile, Avrupa kıyısından uzakta bir küçük adanın insanları, 1914'de yeryüzü topraklarının ve yeryüzü nüfûsunun dörtte birini içine alan bir imparatorluk kurmuş ve yönetmişlerdir. Bu dönüm noktasında millî devletin atası sayılan, deniz gücü doruğa ulaşmıştır Bunu sağlayabilmek için de o coşkunluk ve taşkınlık çağının yetenekli, vergili kişileri —örneğin kraliçeliğin sembolü Viktorya, övüngen huylu Palmerstone; yaratıcı ve akıllı, Disraeli; malî güç kaynağı, Londra şehri; baladlar ustası, Kipling; günahlarından ötürü kendi kendine içerleyen ateşli ve liberal ruhlu Gladstone, paylarına düşeni yapmışlardır.

EGEMENLİĞİN ÇELİŞMELERİ

Bununla birlikte, emperyalizmin başarısı, ve dört yüzyıl varlığını sürdürmesi, millî devleti çok önemli bir çelişmeye düşürmüştür. Bu hükûmet (yönetim) birimi, ya yöreciliğin karşıtı ya da enternasyonalizmin karşıtı olarak düşünülebilir, bakış açısına bağlı. Gerek yörecilik, gerek beynelmilelcilik (enternasyonalizm) ortaçağın özellikleridir, biri teori alanında[4] sözde bir bağlılık görürken, öbürü toplumsal örgütün gerçeklerini daha doğru bir biçimde yansıtmıştır. Millî devlet kendinden önceki sistemi açıkça reddettiği için, onun mimarları ne yöresel etkiyi ne de milletlerarası etkiyi hoş görmemişlerdir. Millî devletin merkezleştirme eğilimi, görev ve yetkilerin yörelerden merkeze (devletin başkentine) doğru çekilmesi,

[3] Bu ilke ilk kez Lord Durham Raporunda (1839) resmen Kanada için salık verilmiş ve 1846-47'de o ülkede uygulanmıştır.

[4] Yalnız dinsel alanda kilisenin milletlerarası gücü, teoriyi aşmıştır.

önceki bölümlerin birinde anlatılmıştır.[5] Şimdi sıra, milliyetçiliğin milletlerarası ilişkilerini tartışmaya gelmiştir.

Öbürlerinde olduğu gibi, burada da gene millî devletin her işini gören bir doktrinden —egemenlik teorisinden— yararlanılmıştır. Egemenlik, millî devletin kendi yetki alanı içindeki yöresel kuruluşlara ve kiliselere üstün olması, ülke sınırları dışında hiç bir siyasî ya da hukukî üstünlüğü kabul etmemesi biçiminde anlaşılmış ve öyle yorumlanmıştır. Nitekim, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth bir vakitler şöyle söylemiştir: «Köpeklerim, benim tasmamdan başkasını boyunlarına takamazlar». Otorite, yurda ve yöneticiye bağlılık, yasalar, hep millî devletin malı sayılacak, onun tekeli altında olacaktır, ve böyle nesneler dışardan alınmayacaktır. Peki, dışarıya çıkacak mıdır? İşte tutarsızlık ve çelişme de tam bu noktada kendini göstermektedir. Millî devlet işin niteliği ne olursa olsun, hep iki ölçü kullanmıştır. Gerek dış gerek iç işlerinde yasa odur. Egemenliği kısıntıya uğrar diye millî devletin iş ve görev alanı da sınırlandırılmak istenmemiştir. Gerçi kendisi bir dış gücün buyruğu altına girmek istememiştir ama, başkalarını kendi buyruğu altına alınakta da hiçbir sakınca görmemiştir. Emperyalizm, milliyetçinin üzerinde çok durduğu özgürlük ve bağımsızlığı başkalarına tanımamakla egemenlik ilkesini çiğnemiştir. Sonuç olarak denilebilir ki, millî-devlet dönemi içinde de, insanlığın siyasal düzeni hiç bir zaman bu bağımsız ve özgür devletler kurma düşüncesine uymamıştır. Emperyalizm insan türünü seçkinler ve aşağılar diye bölerek seçkin saydıklarına, millî özlem ve isteklerini açıklama olanağını vermiş, buna karşılık aşağı, bağımlı saydıklarının millî özlemlerini baskı altında tutmuştur. Böylece emperyalizm millî devletin çıkış noktası olan ilk önermeyi yok saymıştır. Onun içindir ki, birlikte doğmuş ve birbiriyle hep çatışarak yaşamış olan ikizlerin, bu yüzyılda gene birlikte ölüme sürüklenmeleri bir rastlantı değildir.

Milliyetçilik ile emperyalizmin birleşmesi ekonomi alanında da buna benzer bir güçlük ortaya çıkarmıştır. On altıncı, on yedinci ve on yedinci yüzyıllarda —yani Laissez faire felsefesi yayılmaya, uygulanmaya başlamadan önce— siyasal görüşler ve kavramlar ekonomiye de uygulanarak refaha ulaşılmak istenmiştir. Milliyetçilik politikası, merkantilist sistemin özü olan ekonomik milliyetçi-

[5] Bkz. 10. Bölüm, 335-337.

likle eş tutulmuştur.[6] Buna karşılık, siyasal emperyalizm ekonomik emperyalizmin boyunduruğu altına girmiştir. Sömürgeler, emperyalist devletin «mülkü» sayılmıştır, bunlar emperyalist devlete ham madde ve değerli madenler sağlamak, ondan işlenmiş mallar satın almak ve ticaret mallarını onun gemilerine taşıtmak için kurulmuşlardır. Sömürgelere yerleşmenin ya da oraları ele geçirmenin nedenleri, yalnız bunlar değildir, başka nedenler de vardır. Muhalif azınlıkların göç etmek istemeleri; devletlerin kendilerine stratejik üsler, varma limanları ve savunulabilir sınırlar aramaya kalkışmaları; işte bütün bunlar, ticaretin yanısıra, milletleri uzak kıyılara bayraklarını dikmeye iten çeşitli çekici etkenler olmuşlardır. Ama imparatorluğun kurulmasında en önemli tek etkenin, ekonomik etken olduğu da kolay kolay inkâr edilemez. Emperyalizm yoluyla millî devlet daha zenginleşebilecekti, ya da öyle ümit edilmişti.

Güvenlik açısından imparatorluk hem çok yararlı, hem de çok zararlı olabilirdi. Gerçekten sömürgelerin bazılarından elde edilen değerli madenler ana vatanı savunmak ve uyrukların bağlılığını sağlamak için, çok sayıda savaş gemileri yapılmasına ve çok sayıda asker beslenmesine yaramıştı. Ama okyanusların ötesinde yer alan sömürgeler uzaktı ve tehlikeye açıktı. Onları bir düşman saldırısına ya da bir ayaklanmaya karşı savunmak güçtü. Bundan başka, emperyalist devletin kendi ülkesi bir saldırı tehlikesiyle karşılaştığı zaman, onun denizaşırı ülkelerdeki askerî garnizonlarına ayırabileceği kuvvet de azalırdı. Kaynaklarını böyle zayıf bir biçimde dağıtmakla, emperyalist devlet ya el ve ayaklarını yitirecek ya da yüreğinden, can evinden vurulacaktı. Millî devlet yöneticileri de elbet en çok bu ikinci tehlikeden korkuyorlardı, çünkü ana vatan güven altında olmadıktan sonra, sömürgeler neye yarardı. Onun için de millî devlet bir yayılma ve bir toparlanma safhası geçirmiş, elinden geldiği kadar savunulması kolay olan sınırlara erişmek istemiştir. Neler olup bitmiş, gelin gözden geçirelim.

Büyük Britanya'nın resmî adı, Birleşik Krallıktır, bu krallık özümleme ve toprağına toprak katma yoluyla kurulmuştur. İngiltere'nin kendisi de, başlangıçta birbirinden ayrı, küçük küçük krallıkların birleşmeleriyle kurulmuş ve daha büyük bir birliğin çekirdeği olmuştur. Galler'le birleşmeyi 1284'de başarmıştır. Galler'den daha büyük olan İskoçya ve İrlanda'ya girmek pek kolay olmamış ve da-

---

[6] Bkz. Bölüm, 207-209.

ha çetin sorunlar ortaya çıkmıştır. Ama onların bağımsızlığı İngiltere için bir tehlike meydana getirmiştir. Çünkü Kara Avrupasında Fransa gibi bir düşman, İskoçlar ve İrlandalılar ile bir ittifak yapabilir ve İngiltere'nin varlığını yandan ya da arkadan tehdit edebilirdi. Bir adanın ise, ancak kıyılarıyla çevrili belli bir sınırı vardır. Protestanlığın bu sınırın hem kuzeyinde, hem güneyinde zafere ulaşması, İngiltere ile İskoçya'nın birleşmelerini kolaylaştırmış ve 1707'de birlik resmen kurulmuştur. İngiltere'ye yakın oluşu, İrlanda'nın stratejik önemini arttırdığı için «John Bull (İngiltere)* öbür adayı»,[7] yani İrlanda'yı da fethetmiş, ama daha çok dinsel ayrılıklar yüzünden orasını özümleyememiştir. Artık bundan sonra Britanya'ya kıyılarını çeviren denizler üzerinde egemenlik kurmak ve kara Avrupasında herhangi bir devletin üstünlük sağlamasına engel olmaktan başka bir iş kalmamıştı. Bu da yerine getirilirse, Britanya'nın güvenliği sağlanmış olacaktı. Kara Avrupasındaki millî devletler de aynı sorunla karşılaşmışlardı, ama arada önemli bir fark vardı. Onlar hem kara, hem de deniz sınırlarını savunmak zorundalardı. Onun için, bu ülkeler hükûmetlerinin otoriter yapısını güçlendirme yoluna giderek donanmanın yanında bir de, iç politikalarında etkisi olan sürekli kara orduları beslemek zorunda kalmışlardı. Orduların düşman bir devletin ortasına kadar sokulabilmesi, donanmalardan daha kolay olmaktaydı, nitekim Napolyon Pirene'leri aşmayı başarmış ama, Manş'ı geçememişti; Fransızlarla Almanlar da birbirlerinin ülkelerine yüzyıllarca girip çıkmışlardı.

On dokuzuncu yüzyılda rakiplerinin değil de Britanya'nın en güçlü devlet olmasının nedenlerini coğrafyanın zorladığı askerî koşullarla açıklamaya kalkışmak uzun sürer. Ama o yüzyılda araya giren yeni etkenler, kısa vadede Britanya'nın gücünü arttırmış, buna karşılık uzun vadede hem onun, hem de millî devlet sisteminin gerilemesine yol açmıştı. Sanayi teknolojisinin araya girmesiyle ekonomik güçler serbest kalmıştı. Millî devletin ihtiyaçlarını ve kaynaklarını aşan bir üretim kapasitesi yaratılmıştı. Gerçi Britanya'da öteden beri bir dış ticaret vardı. Ama şimdi bu ticaretin hacmi ve kapsamı eşi görülmedik oranlara yükselmişti. Devletin ülkesi imalâtçıların ihtiyacı olan ham maddelerin hepsini ürtebilecek çapta değildi. Nüfûs da öyle, o da üretilen mallarını tüketmeye yeterli bir pazar, bir piyasa olamamıştı. İnsanların refah ve zenginlikleri, es-

* John Bull, İngiltere'ye ya da bir İngilize verilen addır. *(Çev. Notu)* G. B. Shaw'un İrlanda'da salmeye koyduğu oyunun adıdır.

kisinden daha çok birbirine bağlı bir duruma gelmişti.[8] Dünyanın herhangi bir yerinde üretimde bir kısıntı olması, ya da satın alma gücünün azalması, bir malın carî fiyatının düşmesi ya da onun yerine bir başka malın koyulması, oradan binlerce kilometre uzakta bulunan öbür ekonomileri de çok etkilerdi.

MİLLETLER ARASINDA ANARŞİ

Millî devlet, artık kurtuluş ümidi olmayan bir çelişmeler karmaşıklığının içine düşmüştür. Sanki, devletle milletin sınırlarını birbirine denk düşürebilmek için çekilen güçlük yetmezmiş gibi, şimdi de askerî amaçlara uygun gelen ülke birimi ile ekonomiye ayrılmış olan alan arasında pek açık bir tutarsızlık ortaya çıkmıştır. Koruma millî sınırlar içinde kalmış; zenginlik ise bu sınırları aşmıştır. Milliyet, güvenlik ve zenginlik isteklerini uzlaştıracak bir birimin kurulması hemen hemen imkânsızlaşmış ve devletlerin aynı amaçlar için birbirleriyle yarışmaları, durumu daha da karıştırmıştır. Bir devletin savunması için stratejik önemi bulunan bir bölgede oturan insanları, o devletin komşusu kendi milliyetinden saymıştır. İki devletin arasında kalan bu sınır bölgesindeki değerli ekonomik kaynakları her iki devlet de ele geçirmek için uğraşmıştır. Onun içindir ki, Alsas-Loren, Aşağı-ülkeler (yani Hollanda, Belçika, Lüksemburg), Brenner Geçiti, Trentino, Bohemya, Polonya Koridoru, Süveyş ve Panama, bütün bunlar ve öbürleri milletlerarası çekişmelerin merkezi ve milletlerarası anlaşmazlıkların sahnesi haline gelmiştir.

Böyle koşullar altında, millî devletin gitgide koruma ve düzen gibi asgarî ihtiyaçları karşılama yeteneğini yitirmesine şaşılmaz. Gerçi milî devlet kendi ülkesi içinde düzeni sürdürmüş ve iç savaş olanağını ortadan kaldırmadan onu azaltmıştır ama, en iyi, en parlak çağında bile milletlerarası ilişkilerin barışçı biçimde yürütülmesini sağlayamamıştır. Egemenlik doktrini, iç düzenle dış kargaşanın birbirlerine yaklaştırılmaları anlamına gelmiştir. Onun için, millî devletin tarihi, her bakımdan, eski site devletinin yeni bir denemesi olmuş, yalnız yüzölçümünün büyüklüğü ile ondan ayrılmıştır. Milletlerarasındaki ilişkiler *polis*'ler arası ilişkilere benzemiş ve eski oyun yeni giysiler altında bir kez daha oynanmıştır.

[8] İngilizlerin 1840'da serbest ticareti kabul etmeleriyle bu gerçek açık bir biçimde dile getirilmişti.

Millî devletler de, kendilerinden önceki site-devletleri gibi küçük boyda, orta boyda ya da büyük boyda olmuşlardır. Küçük boyutlu millî devlet, yanı başındaki en büyük devlete sığınarak yaşayabilmiştir. İki rakip devletin arasında bulunan millî devletler de, ancak tarafsızlıklarını ilân ederek ve buna güvenerek varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Orta büyüklükteki devletlere gelince, bunlar büyük komşularının birbirinin boğazına sarılmalarına engel olan tampon devletlerdir. Tampon devletlerin desteği ya da muhalefeti, kuvvet dengesini az çok etkileyeceği için, onların da ittifaklar sistemine alınmasına çalışılır. Hiç kuşkusuz, devletler için en tehlikeli politika, İtalya gibi, kendini büyüklük düşüne kaptırıp başından büyük işlere kalkışmaktır.

Bu kez işi Atina, Korent, Isparta ve Theb'in bıraktıkları yerden büyük devletler ele almışlardır. Her biri sırayla önderlik için uğraşmıştır. İspanya, Avusturya, Fransa, Britanya ve Almanya gibi ülkelerin her biri için tarih sahnesinde önce, övüne gerine yürümek ve sonra eriyip gitmek bir alın yazısı olmuştur. Hepsinin yükseldikleri dönemler görülmüştür. Ama hiç biri üstünlüğünü, egemenliğini sürdürememiştir, çünkü her yenenin karşısına yeni rakipler dikilmiştir. Açıkcası dört yüzyılı aşan bir zaman boyunca millî devlet kalıcı, sürekli bir barış kurmayı başaramamıştır. Büyük sarsıntılar insanı korkutacak ve ürkütecek bir biçimde birbirini kovalamıştır. Otuz Yıl Savaşları (1618-48), Augsburg Birliği Savaşı (1688-97), İspanya'daki Taht Savaşı (1703-13), Fransız Devrimindeki Savaşlar (1793-1915), I. Dünya Savaşı (1914-18), ve II. Dünya Savaşı (1939-45) gibi. Bunların arasına daha sınırlı çaptaki çatışmalar da serpiştirilerek, böylelikle dünyanın herhangi bir yerinde en az on yılda bir çatışmaların patlak verdiği gösterilmek istenmiştir. Gerçekten, her önemli ülkenin tarihi de gösteriyor ki, millî devlet örgütü yurttaşlarını savaşın ürkünçlüğünden korumaya yarayacak hiç bir güvence sağlayamamaktadır. Örneğin. 1776'dan bu yana Birleşik Devletler dört büyük savaşa (1776-83, 1861-65; 1917-18; 1941-45) ve dört de küçük savaşa[9] (1812-15, 1846-48, 1898, 1950-53) girmiş böylece barışımız ortalama her yirmi dört yılda bir bozulmuştur.

[9] Savaşları böyle büyük ve küçük diye ayırmanın amacı şudur : Bir millet büyük bir savaşı kazanabilmek ve varlığını koruyabilmek için bütün kaynaklarını seferber etmek zorunda kalır, buna karşılık varlığını tehlikeye düşürmeyen küçük bir savaşı kazanmak için de, ancak belli bir çaba harcar.

KARA ÜLKESİNDEKİ HALK KÜTLELERİNİN BİRLEŞTİRİLMESİ

Bir dönemi sona erdiren etkenler, yalnız millî devlet sisteminin sürekli bir kargaşa içinde bulunması ve millî politika ile milletlerarası ekonominin birbiriyle uyuşamaması, değildi. Bir başka etken daha vardı, o da deniz gücünün gerilemesi, etkisini yitirmesiydi. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Avrupa'nın Atlantik kıyısındaki milletler uzun zamandan beri tekellerinde tuttukları üstünlükleri yitirmeye başlamışlardı. O ülkelerin doğusuna ve batısına doğru açılan yeni gelişme olanakları bulunmuştu. Yeni amaç, kara ülkesindeki halk kütlelerini tek bir devletin yönetimi altında birleştirmekti. Bu türlü üç teşebbüs yapılmıştı. İlk teşebbüse geçen Almanya olmuştu. Prusya ordusuyla Ruhr ve Rhineland endüstri havzalarının bir araya gelmeleri, kuzey-orta Avrupa'da korkunç bir güç yaratmıştı. Güçlü ve acımasız Alman İmparatorluğu (Reich'ı), karada üstünlük stratejisi denilen bir strateji ile, bu üsden yararlanarak kıtayı birleştirmeye kalkmıştı. Alman önderleri kendilerinin açtıkları ve başlattıkları savaşlarla bunu iki kez yapmayı denemişlerdi. Ama ikisinde de yenilmişler ve bu yenilgilerini de çok kötü ödemişlerdi. Fransa kabuğuna çekilmiş, Britanya ise on dokuzuncu yüzyıl boyunca biriktirdiği ihtiyat akçelerini harcamak zorunda kalmıştı. Almanya'nın merkezde bulunuşu, ona iç kesimlerde bir üstünlük sağlamaktaydı, bu durumda Almanya, ancak kuşatılarak ve çembere alınarak yenilebilirdi. Onun için Atlantik ülkeleri I. Dünya Savaşında Çar'ın, II. Dünya Savaşında da Stalin'in otokratik rejimleriyle ittifak kurmak zorunda kalmışlardı. Batı cephesi, yalnız Britanya ve Fransa ile tutulamazdı, nitekim her iki savaşta da gerek Britanya gerek Fransa ortak düşmanlarını püskürtmek, savuşturmak için, Amerika'nın yardımına ve işbirliğine dayanmışlardır. Avrupa'nın 1945'den sonra gücünü yitirmesiyle tüm kıta, Almanları durdurma zorunluğunun kefaretini ödemişti.

Öbür iki teşebbüsün sonuçları ise daha başka olmuştu. Atlantik kıyısında doğan Birleşik Devletler, dokuz buçuk milyon kilometre karelik bir alana Anayasayı yayarak ve temsilî hükûmet ilkelerini uygulayarak batıya, Pasifik'e doğru genişlemiştir. Aynı anda, Çarlık Rusya'sı da doğuya(Asya'nın kuzey kesimine doğru açılmış, Sibirya'yı topraklarına katarak Bering Boğazı'ndan Alaska'ya geçmiştir. Devletlerin kıtalara yayılma olayını dikkate alan Tocqueville, 1835'de onların gelecekleri üzerinde şu yorumu yapmıştı

Şu anda, dünyada, çıkış noktaları ayrı, ama amaçları bir olan iki büyük ülke vardır: Rusları ve Amerikalıları anlatmak istiyorum. İkisi de hiç göze çarpmadan geliştiler; insanlık dikkatini başka yerlere çevirmişken, onlar birdenbire milletler arasında üstün bir yer elde ettiler; dünyanın onların varlığını ve büyüklüğünü öğrenmesi de aşağı yukarı aynı zamana denk geldi. Öbür ülkelerin tümü doğal sınırlarına hemen hemen ulaşmış gözüküyorlar onlara yalnız güçlerini korumak kalıyor; ama Rusya ile Amerika boyuna büyüyorlar; öbür ülkelerin hepsi, ya yerlerinde sayıyorlar ya da çok güçlükle ileliyebiliyorlar; oysa onlar, insanın gözüyle sonunu kestiremediği bir yol boyunca kolay ve çabuk ilerliyorlar. Amerikalı, ona karşı koyan doğal engellerle savaşmaktadır; Rusların hasımları ise insanlardır; birincisi (yani Amerikalı) yaban doğayla; ikincisi (yani Rus) da bütün silâhları ve bütün hünerleriyle uygarlıkla savaşmaktadır: bunun içindir ki birinin fütuhatı saban demiriyle; öbürünün fütuhatı da kılıçla olmuştur. Anglo-Amerikan halkı, amacını gerçekleştirmek için kişisel çıkarına dayanır, yurttaşların özgür çalışmalarına ve sağ duyularına geniş yer verir; Rus ise toplumdaki bütün otoriteyi bir tek elde toplar: birincisinin başlıca aracı hürriyet; ikincisininki ise tutsaklıktır. Gerçi çıkış noktaları ve yolları ayrı; ayrı ama, gene de Tanrı dünyanın yarısının alınyazılarını onların eline bırakmış, onların yönetimine vermiş gözüküyor.[10]

Birleşik Devletlerle Rusya, batı Avrupa'nın millî devletlerini cüceleştirecek ölçüde büyüyünce, milliyetçiliğin ekonomi politikasını çoktan eskitmiş olan aynı teknoloji, onun askerî savunmalarını da paramparça etmiştir. Deniz gücünün dalgası, millî devleti nasıl tarih yüzeyine çıkarmışsa, havadan gelen saldırılar da onu denizin dibine batırmıştır. Blériot 1909'da Manş Denizinin üzerinden uçmuştur. Atlas Okyanusunu ilk kez 1919'da uçakla Alcock ve Brown geçmişlerdir. I. Dünya Savaşında ancak sınırlı bir ölçüde kullanılmış olan hava kuvveti, II. Dünya Savaşı stratejisinde önemli bir

[10] Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Part I. trasn. Henry Reeve (New York: J. H. G. Langley, 1841) Chap. 18, pp. 470-471.

rol oynamıştır. Naziler, 1941'de İngilizlerin deniz egemenliğine meydan okuyup Girit adasını havadan ele geçirdikleri zaman, bir dönemi kapatmışlardır. Dört yıl sonra Japonlar iki atom bombasına maruz kalıp adalarını teslim edince, artık eski politikanın yeni fiziğe ayak uydurmak zorunda olduğunu açıkça kabul etmişlerdir. Devletin temelleri, şimdi yukarda - stratosferde yeniden kurulmaktadır.

ORTAK GÜVENSİZLİK

Millî devletin, artık kendi sınırları içinde korumay ıve refahı sağlayamadığını doğrulayan birçok kanıtlar bulunmaktadır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında eşi görülmedik iki dünya savaşı çıkmıştır. Her iki savaş da millî devlet sistemindeki kargaşanın başkalarına da sıçrayan bir güvensizlik doğurduğunu ve bundan pek az devletin kendini sakınabildiğini göstermiştir. Milletlerin birbirinden korkmaları, kuşkulanmaları ve birbirine güvenmemeleri, onların her birini gücü oranında siâhlanmaya itmiş, barış sanatını daha da ileriye götürebilecek olan paraların hep silâhlanmaya harcanması, ekonomik kaynakları kurutmuştur. Askerî nedenlerden başka nedenler de, aynı ekonomileri birbirine bağımlı bir duruma getirmiş, onları hiç bir ülkenin hâkim olamadığı dünya ölçüsündeki akımların zararlı etkisi altına sokmuştur. 1930 başlarında görülen bunalım bu gerçeği doğrulamaktadır. Bir salgın gibi siyasal sınırları silip süpüren, ülkeden ülkeye sıçrayan bu hastalık, her ülkede aynı belirtileri göstermiştir : Fiyatlar düşmüştür, satın alma gücü azalmıştır, işsizlik çoğalmıştır, vergi gelirleri düşmüştür, bütçe denkliğini yitirmiştir, bankalar iflâs etmiştir, ve borçlar ödenemez olmuştur. Zenginlik de, barış kadar bölünmez, parçalanmaz bir hale gelmiştir.

Otuz yıllık bir dönem içinde birbiri i kovalayan bu dünya ölcüsündeki olaylar —savaş, bunalım, yeniden savaş— artık milletlerarası bir toplumun doğmaya ve millî devlet biriminin buna uygun gelmemeye başladığını pek açık bir biçimde ortaya koymuştu. Yalnız alış veriş ve ticaret alanında değil, kültür ilişkilerinde ve düşünce akımlarında da insanların birbirleriyle haberleşmeleri kolaylaşmış ve çabuklaşmıştı. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda ortaçağ sisteminin yörecilik, bölgecilik anlayışı bırakılmadan nasıl millî düzenin üstünlüğü sağlanamamışsa, yirminci yüzyılda da devletler politikalarını millî yollardan yürütmeye kalkıştıkları

milletlerarası düzenin üstünlüğü sağlanamamıştı. Tersine, millî devletin sınırları içindeki güvenlikte karar kılınması her tarafta güvensizliğin işine yaramıştı. Devletler de, kamu makamlarına, yani polise ve mahkemelere başvuracak yerde, kendi kendilerini korumaya kalkan ve üzerlerinde silâh taşıyan bireylere benziyorlar, onlar gibi tek başlarına davranıyorlardı. Bu sistem, ya Hobbes'un tasarladığı sisteme benzer, ya da ilk yerleşilen yerde yaban doğa koşulları altında uygulanan sisteme benzer, yani, yalnız genel bir karışıklık, bir kargaşa doğurur, nitekim millî devletler dünyasında da tıpkı böyle olmuştur. Her devletin millî sınırları içinde kendi güvenliğini kurmaya çabalaması, sonunda hiç kimseye pek fazla güvenlik sağlamamıştır. Dahası var, millî devletlerin bu bireysel davranışları, kişisel güvenlikten toplu güvenliğe geçiş olanaklarını da ortadan kaldırmıştır. Onun için, milletlerarası politikada bir çıkmaza girilmiştir, bu da bize kitabın 2. Bölümünde * incelenmiş olan insan birlik ve topluluğundaki genel bir sorunu göstermektedir. Devletler işbirliği ile rekabet arasında bir denge kuracakları yerde, tutmuşlar rekabete işbirliğinden daha çok önem vermişler. Elbette, tek başına ve bencil biçimde yürütülen bu aşırı rekabetten de devletlerin hepsi zarar görmüşlerdi. Devletler tek başlarına gerçekleştirmeye çalıştıkları amaçları birbirleriyle birleşerek, işbirliği yaparak daha iyi gerçekleştirebileceklerini bir türlü anlayamamışlardı. Ama nasıl olsa düzen yoluyla korumayı sağlayacak ve bu düzenin içine adalet kavramını yerleştirecek bir yöntem bulunacaktır. Kısaca, devletler arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi de kural olarak devlet içindeki birlik ve topluluklar arasında uyumun sağlanması sorununa benzemekteydi. Hükûmetin yetki alanını, toplum çevresine daha denk düşecek bir biçime sokmak gerekmişti.

MİLLETLERARASI HUKUKUN ÇÖZÜM YOLLARI

Bu yönde ne gibi adımlar atılmıştı? Güçlünün emperyalizmini azaltmak ve devletler arasındaki genel kargaşaya bir çözüm bulmak amacıyla yapıcı çabalara girişilmişti ve giderek, milletlerarası hukuktaki gelişmeler, milletlerarası hakemlik, milletlerarası yargı ve milletlerarası örgütlenme, pek önemli olmaya başlamıştı. Gerçi bu çabalar daha çok bu çağda yayılmışlardır ama, onların köklerine şu ya da bu biçimde eski çağlarda da rastlanabilir. Örneğin milletler-

* Bkz Böl. 2, 37-38. *(Çevirenin Notu)*

arası hukukun kuralları, millî devletin kuruluşundan kısa bir süre sonra açıklanmaya ve sisteme sokulmaya başlanmıştır. *Grotius*, («Savaş ve Barış Hukuku») *De Jure Belli ac Pacis* adlı kitabını 1625'de yayımlamış, söz konusu kitap genellikle bu alanda yazılan çağdaş eserlerin temeli sayılmıştır. Bundan başka, kimi ünlü düşünürleri de uyruğu oldukları ülkenin özel koşulları bu konu üzerine eğilmeye zorlamıştır. Grotius'un[11] kendisi de tıpkı onu izleyen ünlü Van Bynkershoek gibi, bir Hollandalı idi. Pufendorf, İsveç'in, Brandenburg'un ve Alman üniversitelerinin hizmetinde çalışmıştı, ama henüz o korkunç, ürkütücü Alman *Reich*'ı kurulmamıştı ve Almanya sırf bir kültür deyiminden ibaretti; Vattel ise büyük ve savaşçı devletlerin arasına yerleşmiş, sürekli tarafsızlık ve saldırmazlık politikasını benimsemiş bulunan küçük İsviçre devletinden çıkmıştı. Böylece milletlerarası hukukun ilk klâsik eserlerini küçük, güçsüz devletlerin temsilcileri yazmışlardı, bu da pek olağan bir şeydi, çünkü o devletlerin kendilerini korumaya yetecek güçleri yoktu. Onların millî devlet sistemindeki kargaşadan kendilerini sakınabilmek ve küçük bir kurtuluş yolu bulabilmek için nasıl çırpındıkları, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda yazılmış belli başlı eserlerin bu konuya verdikleri önemden de belli olmaktadır. Nitekim bu eserlerin çoğunda savaş işlerini düzenleyecek, savaşın şiddetini azaltacak ve tarafsızları onun bir takım etkilerinden koruyacak olan genel ilkelere yer verilmiştir.

Milletlerarası hukukun —yani, devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde uyacakları davranış kurallarının— formüle edilişinin üzerinden şimdi üç çeyrek yüzyıldan çok bir zaman geçmiştir. Hiç kuşkusuz, bu kuralların gücü ve değeri üzerinde birçok anlaşmazlıklar çıkmıştır, çünkü bu konuda çeşitli devletlerin hükûmetleri kendi çıkar ve yararları açısından değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Milletlerarası bir hukukun düzenlenebilmesi için birbirleriyle yarışan özel millî çıkarları, genel çıkarlarla ve milletlerarası düzenle bağdaştıracak bir yol ve yöntem bulmak gerekmiştir. Milletlerarası hukuku doğuran kaynakların çeşitliliği ise işi daha da karmaşık bir duruma sokmuştur. Bu kaynakların içine devletlerin dış ilişkilerinde sürekli olarak uydukları gelenek ve görenek kuralları; yetkili makamların imzaladıkları iki ya da çok yanlı antlaşmalar; ahlâk

[11] Bu, onun Felemenk dilinde, de Groot olan ismi in yerine kullandığı Lâtince takma adıydı.

felsefesinin açıkladığı adalet ilkeleri; milletlerarası işleri hükme bağlayan, millî ya da milletlerarası mahkemelerin kararları ve Grotius'un açtığı yoldan giden bilgin hukukçuların sistematik eserleri, girmektedir.

Bu çeşitli zorluklara, karmaşıklıklara rağmen, bütün insanlara gelişme ve ilerleme olanakları sağlayacak ve aşırılığa kaçan düşmanca çekişmeleri ortadan kaldıracak bir takım genel kurallar koymak, gene de insanoğlunun elinde olan bir şeydir. Ama hukuk, çerçevelendiği zaman, işleyebilmek, yürüyebilmek için bir müesseseler çatısı ister. Çünkü hukuk kuralları bazan çiğnenir; öyle ise bu kuralların müeyyideleri de olmak gerekir —yoksa sayılmazlar ve sayılmayınca da hiç bir işe yaramazlar. İlk kez devletin kuruluşunda ortaya çıkmış olan bu sorun, şimdi de devletlerarası düzenin kuruluşunda ortaya çıkmaktadır— ilke gene o ilkedir, ama derecesi, ölçüsü değişiktir. Yalnız yazılı hukuka dayanmak, onunla yetinmekle iş bitmez, çünkü Hobbes'un da çok önceleri gözlemde bulunduğu gibi: «Zorlayıcı, önleyici, sınırlayıcı gücü olmayan, ya da hiç kimseyi kamunun Kılıcından korumayan Sözleşmeler, boş sözlerden ve nefes tüketmekten başka bir şey değildir».[12] Aynı gerçek, her şehirde motorlu araç sürücülerini uyarmak için koyulmuş olan işaretlerden de anlaşılmaktadır: «Trafik Yasaları Uygulanır». Devletler hukuku alanında uzman hukukçulardan kurulu bir komite, hakkaniyet ve nısfete uygun bir takım milletlerarası davranış kuralları koyabilirler. Peki ama, bu gibi kuralların resmen tanınmaları, herkesçe benimsenmeleri, yetkili ve etkili biçimde uygulanmaları nasıl sağlanacak? Milletlerarası bir hükûmet olmazsa, devletler hukuku havada kalır, boşluktaymış gibi sallanıp durur.

MİLLETLERARASI MÜESSESELERİN GELİŞMESİ

Şimdiye kadar millî devletleri aşan ya da onları sınırlayan hiç bir milletlerarası hükûmet kurulamamıştır. Ama böyle bir örgütün gelişmekte olduğu söylenebilir. Nitekim I. Dünya Savaşından önce hükûmetler aralarında yaptıkları sözleşmelerle belli hizmetlerin görülmesi için uzmanlık örgütleri kurmuşlardı. Posta Birliği ve Milletlerarası Kızılhaç örgütü bunların örnekleridir. Bir takım hizmetlerin, örneğin karayollarının, mahkemelerin, savunma işlerinin tek merkezden yönetilmesi nasıl millî devletin bünyesinde ve

[12] *Leviathan*, 18. Böl.

gelişmesinde işe yaramışsa, bu gibi kuruluşlar da, hükûmet işlerinin milletlerarası bir niteliğe kavuşmalarında işe yarayabilir ve belki de böylece devletler üstü bir devlet meydana getirilebilirdi. Bundan başka, insanlığın kendi eliyle meydana getirdiği en büyük kötülük —savaş— biraz da uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmemesinden çıkmıştır. Uyuşmazlıkların çözümünde bir takım müessese ve usullerin bulunması yararlı görüldüğünden, bu türlü bir kaç denemeye girişilmiştir. Devletlerin uyuşmazlıkları savaşa başvurmadan çözebilmek için giriştikleri çabalar uzun bir gelişme göstermiştir, nitekim taraflar bağımsız bir adalet divanına ulaşıncaya kadar uyuşmazlıklarını dostâne teşebbüs, arabuluculuk ve tahkim gibi diplomatik yollarla çözmeye çalışmışlardır. Böyle bir süreç, yani adalet divanına ulaşma süreci, tamamlandığı zaman da, ortaya şöyle bir durum çıkmıştır: Uyuşmazlığa düşen taraflar en sonunda karar vermesi için bir üçüncü tarafa başvurmuşlar, adaletin yerine getirilmesi ve genel hukuk düzeninin zorlama yoluyla bozulmaması işini de artık o üçüncü tarafa bırakmışlardır. Başka söyleyişle, yine Herodot'un Medya krallığını anlatan öyküsündeki gibi,[13] âdil kuralların tarafsız bir biçimde uygulanmalarını sağlayacak milletlerarası bir Deioces mahkemesi kurmak, çağın sorunu olmuştur. Buna, 1914'den önce de çok şiddetli ihtiyaç duyulmuştu. Bazı devletler aralarında çıkan uyuşmazlıkların çözümünde tahkim sistemini kullanmaya çoktan başlamışlardı. Özellikle Birleşik Devletlerle Büyük Britanya arasındaki ilişkilerde bu sistemden yararlanılmıştı, nitekim Amerikan İç Savaşının sona erişinden I. Dünya Savaşının çıkışına kadar geçen süre içinde iki devlet beş uyuşmazlıkta bir takım ünlü hakemlik antlaşmaları yapmışlardı. Gerçekten, bu yolun yararlı görülmesi üzerine 1907'de İkinci La Haye Barış Konferansında milletlerarası bir hakemlik sözleşmesi imzalanmış, bu sözleşmede uyuşmazlığı hakeme götürmek isteyen devletlerin kullanabilecekleri hakemlik usulleri ve hakemler kurulu gösterilmişti.

I. Dünya Savaşının patlak vermesi, Alman hükûmetinin antlaşma yükümlülüklerine uymaması, antlaşma kurallarını çiğnemekte suçlu olması, çatışmanın acımasız ve kanlı biçimde sürüp gitmesi, uygar insanlık dünyasının vicdanını çok sarsmış, Woodrow Wilson'un, ve onunla aynı duyguları paylaşan kimselerin başbaşa ve-

[13] Bkz. 3. Bölüm, s. 73-75.

rip çalışabilecekleri bir düşünce iklimi doğurmuştu. Sonunda, bu yüce kavramları gerçekleştirmek amacıyla 1919-21 yılları arasında üç müessese kurulmuştu. Bütün dünyada en aşağı düzeyde bulunan iş ve çalışma koşullarını bu düzeyin üzerine çıkarmak ve çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla hükûmet temsilcilerini, işveren ve işçi temsilcilerini içine alan, Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı kurulmuştur. Böylece işçilerinin hayat düzeyini geliştiren ve dolayısıyla üretim maliyetleri yükselen devletlerin, sağlığa zararlı, izbe iş yerlerinde düşük ücretle işçi çalıştıran ülkelerle giriştikleri rekabette daha az zarar görmeleri istenmiştir. Milletlerarası Daimî Adalet Divanı da, milletlerarası hukuku ilgilendiren konular hakkında istişarî mütalâalar vermek ve devletlerin kendisine sunacakları her türlü uyuşmazlığa bakmak üzere, dünyanın başlıca hukuk sistemlerini temsil eden yargıçlardan kurulmuş bir yargı organıydı. Alanı ve amacı en geniş olan örgüt de Milletler Cemiyetiydi. Milletler Cemiyeti, savaşları önleyecek, devletlerin tartışmalarını sağlayacak ve aralarındaki uyuşmazlıkları gidermeye yarayacak ve onlar için milletlerarası düzenli bir forum olacaktı.

Böyle müesseseler de, milletlerarası bir hükûmetin ya da devlet-üstü bir örgütün kurulmasını sağlayamamışlardı. Ama bunlarla, gerek teori gerek uygulama alanında ileri bir adım atılmıştı. Nitekim Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı, yeni bir şeydi, çünkü bu örgütün içine yalnız üye devletlerin hükûmet temsilcileri değil, onların işveren ve sendika temsilcileri de girmekteydi, bu da ekonomik yönden doğmakta olan milletlerarası bir toplumun biraz tanınmaya başlandığını göstermekteydi. Adalet Divanı, adından da anlaşılacağı gibi, hakem kurulundan daha başka bir amaçla kurulmuştu. Ancak, Divanın karar verme yetkisi sınırlandırılmıştı, çünkü divanın yargı yetkisini kabul edip etmemek devletlerin isteğine bırakılmıştı; ve gerçekte Divanın Statüsünü (Ana Tüzüğünü) onaylamış olan devletlerden birçoğu bazı uyuşmazlık çeşitlerini saklı tutmuşlar ve onları «divana götürme» konusunda önceden genel bir yüküm altına girmek istememişlerdi. Peki, bir karar verilecek olsa, o kararı dâvâyı kaybeden devlete kim uygulayacaktı? Daha önce de belirtildiği gibi,* iktidar otoriteye dönüşmeye çalışır, otorite de etkili olabilmek için, iktidarla desteklenmek gerekir. Öyleyse, Versailles Barışının gücü nerede kalmıştı?

---

* Bkz. 86-88. *(Çev. Notu)*

MİLLETLER CEMİYETİ

Sistemdeki bu boşluğu en sonunda Milletler Cemiyetinin doldurması gerekmişti. Milletler Cemiyeti pek sağlam bir akıl ve düşüncenin ürünü idi. 1914'den önce, doğrudan diplomasiye dayanan devletler arasında rekabetin aşırılıklarını önlemek için ne gibi yöntemler kullanıldığı, milletlerarası hukukun nasıl açık ve seçik bir biçime sokulduğu ve tahkimin nasıl geliştiği, yukarda gösterilmişti. Gerçi bunların her biri tek başına bir işe yaramıştı. Ama bir araya getirildiklerinde, yeterli olamamışlardı. Görüşmeci devletler doğrudan diplomasi yoluyla anlaşmaya varabiliyorlardı. Ama bu anlaşma (Polonya'nın bölünerek ortadan kaldırılmasında olduğu gibi) bir üçüncü devlete kıyarak ya da ona zarar vererek sağlanabiliyordu. Hukuk ve tahkim de gerekliydi. Ama savaşa yol açan uyuşmazlıkların hepsi yargılanabilir nitelikte değildi, yani, bunlar bir mahkemede hukuk kurallarına göre çözülmeye elverişli bulunmamaktaydı. Uyuşmazlıkların bir çoğu çıkar çatışmalarıyla ilgiliydi, onun için de değişik siyasetler, değerler ya da ülküler arasında bir seçme yapmak gerekiyordu. Örneğin, hükûmetler birbirlerine düşman kesildikleri ya da birbirlerinden kuşkulandıkları zaman silâhlanmanın ve gençliği askere almanın onların bütçelerine yükleyeceği ağır masrafları, bir düşünün. Silâhsızlanma ya da değişik düzeylerde silâhlanma sorununa, hiç bir hukuk kuralı, hiç bir hakem kurulu, hiç bir yargıç ve mahkeme akıl sır erdiremiyordu. O yüzden de bazı sorunları —insanların ve devletlerin hayatlarıyla ilgili önemli sorunları— çözmek için siyasal yollara başvurmak gerekiyordu. Milletler Cemiyetinin mimarlarına, Wilson'a ve öbürlerine göre, Cemiyetin sürekli toplantılarındaki açık tartışmalardan güven ve iyi niyet havası doğacaktı, milletlerarasında işbirliği sağlanacaktı, onlar öyle ümit ediyorlardı.

Onun için de, Cemiyet, işbirliği yapmak ihtiyacını duyanlar için elverişli bir araç olmuştu. Üyelerine sağladığı tartışma, görüşme ve uzlaşma kolaylıkları, beğenilecek nitelikteydi. Oylama yapabiliyor ve üye devletlerin hükûmetlerine tavsiyelerde bulunabiliyordu. Gelgelelim, Cemiyetin etkisi ve gücü de tam orada bitiyordu. Çünkü Cemiyet içindeki güç, gene parçalarda kalmıştı; bütüne geçirilememişti. Elinde uygulama araçları olmadığı için de Cemiyet karar alma yetkisinden yoksun kalmıştı. Nitekim bazı önemli olaylarda, örneğin Japonya'nın Çin'e ve İtalya'nın Habeşistan'a saldırmalarında bu açıkça ortaya çıkmıştı, millî hükûmetler kuv-

vetlerini cemiyetin buyruğuna vermedikçe, onun kararı uygulanamamıştı; demek ki, saldırganın kendisi büyük bir devlet olduğu zaman, öbür büyük devletlerin hem Cemiyeti ve hem de kendilerini ona karşı savunmaları gerekmişti. Ama, büyük devletlerde henüz içlerindeki saldırgana birlikte müdahale edecek kadar ortak çıkar ve yarar duygusu yoktu ki. Britanya ile Fransa arasında soğuk bir havanın esmesi, İtalyan ve Japon milliyetçiliğinin işi azıtması, Alman saldırganlığının yeniden belirmesi, Çin'in karışık, bozuk bir düzen içinde bulunması, Sovyetler Birliği ile komünist olmayan dünyanın birbirlerinden hoşlanmamaları ve Birleşik Devletlerin örgüte üye olmaması, Milletler Cemiyetini işlemez duruma sokmuştu. Bundan başka, Cemiyet toplantılarına katılan hükûmet delegeleri, tıpkı bir elçiler konferansındaki gibi davranmışlardır. Millî devletler içindeki muhalefet partilerinin, Cenevre'de sözcüleri yoktu ve bu yüzden Cemiyet görüşmelerinde milletler geniş ölçüde temsil edilmemekteydi. Hiç kuşkusuz, Cemiyet yapısındaki bu güçsüzlükten insanlar ve milletler ancak kendilerini suçluyabilirlerdi, çünkü onların bağlılıkları ve ittifakları hâlâ aşırı derecede millî bir nitelik taşımaktaydı. Onlarda milletlerarası bir akrabalık, bir yakınlaşma duygusu yerleşinceye kadar, milletlerarası mekanizmadaki bu gevşeklik insan soyunun siyasal bölünmelerine tıpatıp uygun gelmiştir.

Yeni gerçeklere artık uygun düşmeyen bu eski davranışlar, çapraşık ve karmaşık anlatımlarını Versailles Antlaşmasında bulmuşlardır. Başkan Wilson ortak güvenliği kurmak için devletleri birleşmeye çağırdığı zaman, çağının askerî ve siyasi ihtiyaçlarını doğru olarak teşhis etmişti. Burada Wilson bir enternasyonalist gibi konuşmuştu. Ama bir yandan da çelişkiye düşerek milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı doktrinini* benimsemiş, Avusturya-Macaristan İmpaartorluğunun parçalanışını, orta ve doğu Avrupa'da devletlerin çoğalmasını yerinde görmüştü. Burada da Wilson bir milliyetçi gibi davranmıştı. Öncekilere oranla sayıları çok artmış olan bir sürü küçük millî devleti birleştirmekle, milletlerarası örgütün kurulacağı sanılmıştı. İki yanlış hesap yüzünden bu inanç da yıkılmıştı. Yeni ve çok duygulu olan milliyetçiliğin herhangi bir dış sınırlamayı, milletlerarası bir kaynaktan da gelse, kabule yanaşmayacağı anlaşılamamış, ve o yüzden de siyasl bir yanlışa düşülmüştü. Ekonomik milliyetçiliğe sağlanan olanaklarda da bir yanlış yapıl-

* Self-determination. *(Çev notu)*

mıştı. Siyasal sınırların uzaması, gümrük duvarlarının da bir o kadar uzaması demekti —gerçekten bütün dünya devletleri bunalıma karşı tepki gösterip kendi ekonomilerini korumak için milletlerarası ticareti bir takım akılsız teşebbüsleriyle kısıntıya uğrattıkları zaman, bunun etkileri 1930 yılı başlarında Amerika'da da görülmüştü.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

İkinci Dünya Savaşının sonunda, otuz yıllık bir süre içinde, insanlığa bir ikinci fırsat verilmişti. Savaşı kazananların 1945'de karşılaştıkları sorun, 1918'deki sorundan daha önemliydi, çünkü refah ve güvenlik pek ciddî bir tehlike içindeydi. Savaş, birçok ülkelerin ekonomilerini alt üst etmiş ve zarara uğratmıştı, ayrıca jet-motorlu, atom yüklü, uzun yollu bombardıman uçakları, hayat için, insanın ondan önce kullandığı öldürücü silâhtan daha büyük bir tehlike olmaya başlamıştı. Genel bir ekonomik kalkınma örgütü kurabilmek ve dünyayı gelecekteki saldırılara karşı koruyabilmek için, evrensel çözüm yollarına ihtiyaç vardı. Bunun için de, 1944-46 yılları arasında bir takım yeni milletlerarası örgütler kurulmuştu. Biri dışında, bunların hepsi birer uzmanlık kurumudur, belli bir iş ve görevi yapmak için kurulmuşlardır, bu bakımdan programları ve sorunları pek teknik bir nitelik taşımaktadır.[14] Söz konusu örgütlerin dışında kalan örgüt, Birleşmiş Milletlerdir; Milletler Cemiyetinin yerini alan bu örgüt, devletler arasında işbirliğini gerçekleştirmek ve onların barış ve güvenliğini korumak gibi, genel bir sorumluluk yüklenmiştir.

Kurulalı ancak yirmi yıl olmuştur, o yüzden bu müessese üzerinde herhangi bir kesin yargıya varabilmek için, vakit henüz erkendir. Ama bazı gözlemler yapılabilir. Milletler Cemiyeti Misakı ile Birleşmiş Milletler Antlaşması karşılaştırılırsa, ikincisinin birincisinin bir tekrarı olmadığı, tersine onun eksikliklerini gidermek amacını güttüğü görülür. İnsan hakları bildirilerinden atom silâhlarının denetlenmesine kadar bir dizi geniş sorunu içine alan Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, başından beri Milletler Cemiyetinden daha gerçekçi olmuş ve hayallere daha az yer verilerek kurulmuştur. Milletler Cemiyeti'nin elinde kararlarına uyulmasını sağlayacak si-

[14] Örneğin, Milletlerarası Para Fonu; Milletlerarası İmar ve Kalkınma Teşkilâtı; Gıda ve Tarım Teşkilâtı; Dünya Sağlık Teşkilâtı ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı (Unesco).

lâhlar bulunmadığı için, bu örgüt 1930'ların büyük sıkıntılarına dayanamamıştır. Onun için, Birleşmiş Milletler Antlaşması hazırlanırken, uyulması zorunlu kurallara büyük önem verilmiş ve Güvenlik Konseyi bu yeni örgütün güçlü bir çekirdeği haline getirilmiştir.

Çok geçmeden bu örgütün gücü sınanmış, örgüt bir sınavdan geçirilmiştir. Aşağı yukarı doğduğu günden beri, henüz kemikleri pekleşmeden, Birleşmiş Milletler bir yığın güçlükle karşılaşmış ve silâha sarılmaya zorlanmıştı. Buna da, 1945'de cereyan eden birtakım önemli olaylar sebep olmuştu. Birincisi, İngiliz ekonomisinin birçoklarının tasarladığından daha ciddî bir sarsıntıya uğradığı meydana çıkmıştı. Bu yüzden, 1938'de dünya ticaretinin beşte birini karşılayan bir ülke, artık savaştan önceki durumuna gelemezdi ve pek yoksullaştığı için daha önce giriştiği taahhütlerin hepsini, şimdi üstüne alamazdı. İkincisi, Çan Kay Şek ve Kuomintang'ın Çin'de yerlerini koruyacakları ve savaştan sonra Çin'i yeniden örgütleyecekleri sanılmıştı, ama bu da doğru çıkmamıştı. Çan Kay Şek ve Kuomintang'ın yerini Komünist bir rejimin almasıyla, insan kuşağının aşağı yukarı dörtte biri bir çırpıda komünist egemenliği altına girmişti ve böylelikle Asya'daki kuvvet dengesi, Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler üzerinde derin etkiler doğuracak biçimde değişikliğe uğramıştı. Üçüncüsü, batılı devletler Japonya'yı yendikten sonra, beyaz ırktan olmayan halklar üzerinde kurdukları eski imparatorlukların öyle sürüp gideceğine inanmışlardı ama, bu inançları gerçeklere uymamıştı. Doğu Hint adaları Hollanda'nın elinden çıkmış, adalar Endonezya devletine dönüşmüştü. Dienbienphu'da yenilen Fransızlar, Hindiçini'den atılmışlar ve bunun üzerine o bölge dört yeni devlete bölünmüştü. Fransızlar Afrika'daki sömürgelerine ve Tunus'a bağımsızlık vermişler; uzun ve başarısız bir çekişmeden sonra, Cezayir'i de Cezayirlilere —yani, Müslüman çoğunluğa bırakmışlardır. Kongo'nun bağımsız bir yönetime kavuşması için pek az bir çaba harcamış olan Belçikalılar, birdenbire orada kalma niyetlerini değiştirmişler ve bölgeyi kendi kaderine terketmişlerdir. Hepsinden güçlü olan, Britanya İmparatorluğuna gelince, o da sürekli ve acımasız bir biçimde eriyip gitmiştir. İngilizlerin, Asya ve Afrika'daki birçok yerlerden çekilme törenleri, 1948'de Hindistan'ın bağımsızlığa kavuşmasıyla başlamış ve bu tören 1964 yılının sonuna kadar sürmüştür. Şimdi Londra'nın elinde şuraya buraya dağılmış, çoğu ekonomik yükten başka bir şey olmayan sö-

mürgelerle tarihe karışmış görkemli imparatorluk yollarının bekçiliğini yapan askerî üsler kalmıştır.

Batılı devletlerin vaktiyle kurdukları bu egemenlik ve üstünlük, başka yerlerde de bir tepki ve çatışma doğurmuştur. İngiliz-İran petrol kumpanyasının mallarına el koyarak ilk isyan bayrağını İran Başbakanı Musaddık açmıştır. Aynı şeyi, Mısır'da Albay Nâsır, Süveyş Kanalını millîleştirerek yapmıştır, ondan sonra da Batının etki ve baskısını silip atmak için bütün Arap dünyasına kışkırtıcı akımları yaymaya başlamıştır. Gerçekten sömürgeciliğe karşı direnme, her kara parçasında çağımızın en etkin siyasal güçlerinden biri oluvermiştir. 1776'nın sözleri ve eylemleri kimi yerde kulağa hoş, kimi yerde de kulağa bozuk gelen sesler çıkararak— Akra'da, Kahire'de, Jakarta'da, Yeni Delhi'de ve öteki başkentlerde çok taklit edilmiş ve sık sık tekrarlanmıştır. Bunlara, karşı da koyulamamıştır. Vaktiyle bir imparatorluğa hükmetmiş olan başın, artık yirminci yüzyılın yetmişinci yılında hükmetmesi, egemenlik kurması öyle kolay olmamaktadır.[15]

Eskimiş imparatorlukların haritadan silinmeleriyle meydana gelen değişikliğin etkisi en çok, Birleşmiş Milletlerin üye sayısındaki artıştan belli olmaktadır. 1946'da 51 devletle göreve başlayan teşkilâtın üye sayısı, 1964 yılının sonunda 115'e yükselmiştir. Gerçi, bu sayılar milletlerarası politikada bir devrimin, bir değişmenin meydana geldiğini anlatır ama, gene de üye devletlerin sayıları onların nüfûsunun yanında önemsiz kalır. Soruna ikinci görüş açısından, yani nüfûs yönünden bakıldığında, Birleşmiş Milletlerde hâlâ iki büyük boşluk bulunduğu görülür. Nitekim, 1954'den beri iki parçaya bölünmüş olan Almanya, teşkilâta üye değildir, çünkü II. Dünya Savaşının eski müttefikleri, Almanya'nın birleşmesi ya da ayrı kalması konusunda hiç bir zaman anlaşmaya varamamışlardır. İnsana daha önemli gelen bir başka nokta da, dünya nüfûsunun dörtte birinden çoğunu yöneten bir ülkenin, komünist Çin'in

[15] Bu kitabın, 1960'da yayımlanan ikinci basımında, şu tahmine yer verilmişti (s. 364) : «Gerçekten, insan son on iki yılın gelecekteki eğilimlerine bakacak olursa, Fransızların Cezayir'de egemenliklerini sürdüremeyecekleri, bir avuç İngiliz sömürgecisinin Kenya yaylalarını tekelleri altında tutamayacaklarını ve Afrika Milliyetçilerinin de Güney Afrika'da Avrupalılara özgün ayrıcalıkları koruyamayacaklarını görecektir». Tahminlerden ikisi doğru çıkmıştır. Üçüncüsünün gerçekleşmesi ise daha uzun zaman istemektedir.

teşkilât dışında bırakılmış olmasıdır.* Çin'in Birleşmiş Milletlerde iç savaşı kaybetmiş olan ve şimdi yalnız Taiwan'ı ve birkaç küçük adayı yöneten öbür taraf aracılığıyla (yani Milliyetçi Çin ile) temsil edildiğini ileri sürmek bir varsayımdan başka bir şey değildir. Pekin rejimi, barış severlikten uzak, saldırgan ve tehlikeli bir rejim olduğunu —Kore'de, Vietnam'da, Tibet'de ve Hindistan'da göstermiştir. Komünist Çin'in Birleşmiş Milletlere alınmasını isteyenlerin inancına göre, Çin'in teşkilât dışında, içine kapalı ve yalnız bırakılması, onun daha tehlikeli olmasına, daha kara ve katı düşünmesine yarar.

DOĞU-BATI AYRILIĞI

1946'dan bu yana Birleşmiş Milletlerin gerek içindeki gerek dışındaki uygulamada, dünya politikasını en başta, komünist hükûmetlerle batı demokrasilerinin birbirine karşı olmaları etkilemiştir. Birleşmiş Milletler, Faşizme karşı savaşı kazanmış olan devletler koalisyonun gene belli bir dereceye kadar birlikte hareket edecekleri ümit ve varsayımına dayanılarak kurulmuştu. Yoksa, Güvenlik Konseyinde beş ana devlete tanınmış olan veto kullanma hakkı başka türlü haklı gösterilemezdi, çünkü, bu beş devlet işbirliğine yanaşmazlarsa, Birleşmiş Milletler bir çıkmaza sürüklenebilirdi. Ama Stalin'in sağlığında, yalnız işbirliği değil, hoşgörüyle yanyana yaşama olanağı bile kalmamıştı. İki güçlü ve karşıt blokun kurulması yüzünden Birleşmiş Milletlerin —diplomatik, teknik ve barışı koruma— gibi başlıca işleri, en az on yıl süreyle ciddî bir biçimde engellenmişti Blokların birinin başında Birleşik Devletler öbürünün başında da Sovyetler Birliği vardı. 1950 Haziranında, Kuzey Kore, Güney Kore'ye saldırınca, Güvenlik Konseyinde Güney Kore'ye ortak yardımda bulunma kararı alınabilmişti, çünkü Sovyet delegesi o sırada toplantıda bulunmuyordu, altı ay önce bir olay dolayısıyla [16] Konseyi terketmişti.

---

* Çin Halk Cumhuriyeti, 25 Ekim 1971 günlü Genel Kurul Kararı ile Birleşmiş Milletlere girmiştir. Karar 76 olumlu, 35 olumsuz, 17 çekimser oyla alınmıştır. Bkz. ONU, *Chronique Mensuelle*, Vol. VIII, No. 10. Nov., 1971, P. 61-62. *(Çevirenin Notu)*

[16] Konsey, Çin'in yerine Pekin temsilcisini reddedince, Sovyet delege. toplantıları terketmiştir

1956'da, Süveyş olayı sırasında,[17] Britanya, Fransa ve İsrail'in ordularını geri çekmelerini sağlayan ve daha sonra Gazze Bölgesi ile Akaba körfezinde güvenlik tedbirleri alan Birleşmiş Milletlerin, Mısır'daki düşmanca eylemlerin durdurulmasında etkili bir organ olduğu ortaya çıkmıştır. Bu başarının siyasal nedenleri, insanı düşünmeye davet etmektedir. Bir kere, Süveyş olayında dünya kamuoyu çoğunlukla Mısır'ı tutmuştur. Britanya, Fransa ve İsrail isteklerini kabul ettirebilecek askerî araçlara sahip oldukları halde, siyasal bir olay —yani dünya kamuoyu'nun hep birlikte onlara yüklenmeleri— onları ordularını geri çekmek zorunda bırakmıştır. İkinci ve önemli bir gerçek de, bu tek olayda Birleşik Devletlerle Sovyetler Birliğinin birbirleriyle anlaşmalarıydı. İki hükûmet de, o sırada Arapların nefretini kazanmak istememişlerdi. Ama, Süveyş olayları çıktığı sırada Sovyetler Birliğinin bir halk ayaklanmasıyla iktidardan düşürülen komünist hükûmeti yeniden yerine oturtmak için Kızıl Ordu'yu Budapeşte sokaklarında eyleme geçirmesi de, aynı ölçüde önemli bir olaydır. Ne var ki, Birleşmiş Milletler bu olayda Sovyetler Birliğine karşı harekete geçememiştir, çünkü tedbirlere başvurulması halinde bunun üstün kudretli devletler arasında doğrudan doğruya bir üçüncü dünya savaşına yol açmasından korkulmuştur.

O günden bugüne, Birleşmiş Milletler başka olaylarda da barışı koruma sorumlulukları yüklenmiştir, yani çeşitli devletler büyük bir savaşın patlayacağına dair önemli bir tehlikenin başgösterdiği yerlerde güvenliği, düzeni korumak ve Birleşmiş Milletler bayrağı altında görev görmek üzere teşkilâtın emrine askerî birlikler vermişlerdir. Sovyetler Birliği ile Fransa'nın karşı koymalarına, barış gücünün giderlerine katılmayı reddetmelerine rağmen, Birleşmiş Milletler bu gerekli, ama hoş olmayan görevi, hem Kongo'da, hem de Kıbrıs'ta yerine getirmiştir. Gerçekte, Birleşmiş Milletlere bu görevler, Genel Kurulun oylarıyla verilmiştir, çünkü orada, Güvenlik Konseyinden değişik olarak, beş sürekli üyenin vetosu işlememektedir.

---

[17] 1956 Ekiminde İsrail, ordusunu Gazze Bölgesini işgal etmek üzere göndermişti. Çünkü Mısır bu bölgeden İsrail şehirlerine komando baskınları düzenlemekteydi. İngilizler ve Fransızlar ise Nâsır'ın daha önce millîleştirmiş olduğu Süveyş Kanalını almak için, oraya kuvvetlerini yollamışlardı.

Gerçi büyük devletlerin aralarında rekabet olması, olağan ve beklenen bir şeydir, ama geniş insan kümelerini birbirinden ayıran eşitsiz durumlar da, çatışma için hazır bir ham maddedir. İnsanlığın çoğu —Asya'nın, Afrika'nın Güney ve Orta Amerika'nın her yerinde— sürekli olarak az beslenmekte ve ara sıra da açlık çekmektedir. Onlar okuma yazma bilmezler, gece kondularda otururlar, yoksul giyimlidirler. Çoğu, orta yaşa ulaşamadan, yerli bir hastalıktan göçüp gider; yoksulluğa gömülmüşlerdir, en zorunlu yaşama araçlarından başka, ellerinde ne malları, ne de mülkleri vardır. Belki de insanların büyük çoğunluğu hep böyle geçinip gitmiş —ya da hiç olmazsa tarihsel belgelerin kapsadığı birkaç bin yıl içinde böyle yaşamıştır. Çift ölçülü bir dünyanın rahat, mutlu bir dünya olmasına imkân yok. Aristo'nun da belirttiği gibi, eşitsizlik hep devrim için verimli bir kaynak olmuştur. Gerçi, geçmişte de toplum içinde ayaklanmalar eksik olmamıştır ama, onların etkileri çağımızı nitelendiren ayaklanmalardan daha dar bir alanda kalmış ve aralarında daha az bir bağlantı kurulmuştur. Birkaç yüzyıl öncesine gelinceye kadar, geniş insan kümeleri ve tüm uygarlıklar birbirlerinden oldukça ayrı, uzak yaşamışlardır. Çin'de bir sülâle değişse bu, Avrupa'da en küçük bir dalgalanma, bir heyecan uyandırmazdı. Bir Rus otokratı ölünce, buna Moskova çevreleri dışında pek aldırış edilmezdi. Potamak ya da Taymis kıyılarındaki görüşmelerin ve kararların * sesi de bütün gökleri çınlatamamıştı. Petrolün, demir cevherinin, ve uranyum kaynaklarının ele geçirilmesi de, henüz dünya ölçüsünde bir ölüm-kalım sorunu olmamıştı. İşte, bütün bunları değiştirmeyi başardık. Yoksulluğumuz ya da refahımız uğruna, bütün dünyayı tek bir sahne haline getirdik, insanın yazgısı oynanmaktadır bu sahnede, oyunun perdeleri de ülkeden ülkeye çabucak değişmektedir, ama konu gene aynı, o değişmemektedir.

Ortak çıkarların dünya ölçüsünde genişlemesi, bilgi ve haberleşme olanaklarının çok yayılması, artık milyonlarca insanın ortak yazgılarının bilincine varması, çağımızı eski çağlardan ayırmakta ve sorunlarının çözümünü zorlaştırmaktadır. Üst üste yığılmış insanlar yalnız rahat soluk almanın özlemini çekmekle kalmı-

* Yazar, Amerikan Kongresi ile İngiliz Parlâmentosunu anlatmak istiyor. *(Çev. Notu)*

yorlar; şimdiye kadar yararlanamadıkları nesnelerden de pay almaya can atıyorlar. Ekonomik kalkınmanın, çabucak gerçekleştirilmesi, şimdi, geri bir teknolojiye ve geleneksel bir toplumsal sisteme sahip bulunan ülkelerde en önde gelen bir ihtiyaç olmuştur. Böyle durumlarda çeşitli siyasal akımlar için elverişli bir gelişme ortamı meydana gelir. Yoksulluklarına içerleyen, ama siyasal bakımdan henüz bilinçlenmemiş bulunan insanlar, kendilerine verilen sözlere kapılmaya ve bir peygamberin ardından gitmeye hazırdırlar. Kendilerine akıllı bir danışman ve çıkarlarıyla candan ilgilenen bir hükûmet bulabilirlerse, ne mutlu onlara. Ama bu başka türlü de olabilir. Halk yığınları aldatıcı bir propagandanın ve iktidar düşkünü politikacıların tuzağına da düşebilirler. Ya da, halk yığınları, kendilerine daha eşit davranılması isteklerini haklı görmeyenlerin katı muhalefetiyle karşılaşır, büsbütün kısıtlanabilirler. İşte, Gandhi, Nehru, Lenin, Stalin, Tito, Çan (Kay Şek), Rhee, Mao, Kemâl (Atatürk), Nâsır, Nkrumah, Malan, Castro, ve Peron gibi değişik kişilikteki kimseler, bu toplumsal ortamdan çıkarlar. Faşist, komünist, milliyetçi, militarist, ırkçı, dinci ya da demokrat rejimler de, gene bu ortamdan doğarlar. Kapak açılıp ta ecinni şişeden fırlayınca, artık onun ne kılığa gireceğini kimse söyleyemez.

Birleşmiş Milletler Antlaşması yazıldığı sırada, devlet adamlarının birçoğu sömürgelerdeki bağımsızlık özlemleriyle az gelişmiş bölgelerdeki insanların daha yüksek bir yaşama düzeyine erişme isteklerinin sürekli bir sürtüşme kaynağı olacağını ve dolayısıyla bir savaşa yol açabileceğini anlamışlardır. Onun için de, Vesayet Konseyi ile Ekonomik ve Sosyal Konsey, teşkilâtın temel organları arasına alınmıştır. Birinci organa (Vesayet Konseyine), Birleşmiş Milletler eliyle bir başka devletin vesayeti altına koyulmuş olan güçsüz halkları koruma görevi verilmiştir. İkinci organın (Ekonomik ve Sosyal Konseyin) amacı ise teknolojik bakımdan gelişmiş topluluklarla, geri kalmış topluluklar arasındaki ayrılığı azaltmaktır. Bütçelerin yetersizliği bu programların kapsamını çok daraltmış olmasına rağmen, Birleşmiş Milletlerin Teknik Yardım Dairesi ve ihtisas müesseseleri, gene de az gelişmiş ülkelere birçok yardımlar yapmışlardır. Bu yardımın içine ödünçler ve bağışlardan başka, bilgi toplama ve yayma, bilimsel bilgileri dağıtma, uzmanlar ve teknisyenler toplayarak, onları yardım isteyen ülkelerle işbirliği yapmak üzere oralara gönderme gibi işlerde girmektedir. Böyle programlarda çok kez, herhangi bir hükûmetin gördüğü işlere ben-

zeyen, somut, pratik ve uzmanlaşmış işlerin ayrıntıları gösterilir; örneğin, bir çelik fabrikası kurmak için kredi vermek, ağaçlandırma projeleri sunmak, balıkçılığı geliştirmek, sıtmayı kurutmak, uyuşturucu maddeleri denetlemek, okur yazar olmayanların sayısını azaltmak, sivil havacılıkta güvenliği sağlamak, gelir sistemini yeniden düzenlemek, ve benzerleri.

MİLLETLERARASI İŞBİRLİĞİ SORUNLARI

Bu nitelikteki işler, gerçi yapıcı işlerdir, ama güçlükleri de yok değildir. Milletlerarası müesseselerden çoğunun bütçeleri yetersizdir. Yardıma muhtaç, yoksul ülkelerin verebilecekleri şey de pek azdır. Bütçenin büyük bir bölümüne katkıda bulunmak duygusuna kapılıyorlar. Bunlar yardım alan değil de, yardım yapan ülkeler oldukları için, bütçenin artırılmasına karşı çıkabiliyorlar. Uzman personeli toplamak da güç oluyor, çünkü kişilerin çoğu, kendi millî kamu hizmetleri içinde daha iyi iş ve meslek olanakları bulabiliyorlar, ya da hükûmetler bazan en yetkili adamlarını milletlerarası bir kuruluşa vermek istemiyorlar. İşin içine gıda ya da sağlık gibi, bütün dünyayı ilgilendiren ve hayatla doğrudan doğruya ilgili bulunan programlar girince, onlar üzerinde anlaşmaya varmak o kadar zor olmuyor. Ama, işveren-işçi ilişkileri gibi çetin ve sivri konular üzerinde çalışan Milletlerarası Çalışma Teşkilâtında (ILO) ya da UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı) gibi bilgisizlikle savaşan ve insanlığı aklın hazineleriyle zenginleştirmeye uğraşan bir örgütte, çıkarların ya da felsefelerin birbirine ters düşmesi, birbiriyle uyuşmaması, olumlu iş yapmayı engelliyor

Millî hükûmetlerin çok önemli saydıkları bir sorun ortaya çıkınca, onların birdenbire hırçınlaşmaları ve parlamaları, bu sorunların çözümünü bir kat daha ağırlaştırıyor. Bir büyük devlet söz konusu olduğu zaman, öteki devletler ona karşı oy kullanmaya yanaşmıyorlar ve o devleti zorlamayı göze alamıyorlar. Küçük devletlerin hükûmetleri ve önderleri bile kendi millî çıkarlarıyla ilgili gördükleri sorunlar karşısında çok katı ve inatçı bir tutum takınıyorlar. Özellikle, bağımlı ya da sömürge olmaktan yeni kurtulmuş ülkelerin yöneticileri, dış politikalarında iki yöne ayrılmış durumdalar. Oysa bu ülkeler-krediler, yatırımlar, mallar ve teknisyenler-biçiminde beliren dış yardımı almadan, ekonomilerini kalkındıra-

maz ve hayat koşullarını istedikleri düzeye çıkaramazlar. Ama dış yardım da, olağan olarak bazı koşulları, bazı bağımlılıkları birlikte getirir, bunun üzerine bu yardım «yabancı etkisi» biçiminde yorumlanır. Başka devletin boyunduruğundan daha yakında kurtulmuş olanlar, milletlerarası bir kaynaktan da gelse, yeni sınırlamalardan huylanır, tedirgin olurlar. Bundan başka, muhalefette iken boyuna ülkücülükten dem vuranlar, iktidara geldiklerinde, zora düştüler mi, tâvizler vermeye başlarlar.

Bu karmaşık sorun daha açık ve yalın bir biçimde de anlatılabilir. Dünyanın her yanında ekonomik ve teknik yönlerden bağımlı oldukları halde, siyasal bağımsızlık konusunda çok duyarlık gösteren, ona hiç toz kondurmayan milletler vardır. Bu çelişme belki de millî devletin geç yayılmaya başlamasıyla açıklanabilir. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu hükûmet birimi batı Avrupa'da on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa'da ise, ancak bir süre sonra gücünü duyurmaya başlamıştır. Sömürge halkları arasında millî bağımsızlık uğruna ilk etkili darbe, 1776'da Kuzey Amerika'da indirilmiş ve Lâtin Amerika bu dâvayı aşağı yukarı elli yıl sonra izleyebilmiştir. On dokuzuncu yüzyılın son yıllarına gelinceye kadar Asya'da milliyetçilik güçlü bir biçimde patlamaya başlamamıştır. Son yıllarda milliyetçiliğin daha etkili sonuçlar doğurduğu görülmüştür. En geç kalan da, Afrika olmuştur, gerçi orada da duvar üstüne çok şey yazılmıştır ama, henüz son bölümlere gelinememiştir.

Bu denli karmaşık ve dağınık unsurlardan milletlerarası bir düzen kurmak, gerçekten çok büyük bir çaba istemektedir. Barışın ve refahın konağını kurabilmek için değişik hamurda, değişik biçimde ve değişik ölçülerde tuğlalar kullanmak gerekiyor. Bir zamanlar önde giden ve şimdi güçlerini yitirmiş ama, önemlerini yitirmemiş olan Britanya ve Fransa gibi devletler; bugün ön sırada yer alan Birleşik Devletler ile Sovyetler Birliği gibi devletler; görkemli ve eski uygarlıkların yurdu olan ve güçlerini harekete geçirdikleri zaman gene öyle güçlenecek durumda bulunan, Hint ve Çin gibi ülkeler; Almanya ve Japonya gibi hegemonya kurmaya kalkışan ve başaramayan devletler; geçmişe pek az bağlı olup ta kendilerini «geleceğin ülkeleri» sayan Brezilya gibi devletler; İspanya gibi geriye dönük devletler; kimi Kanada gibi barış yoluyla gelişen, kimi de Mısır kadar saldırgan olan, orta büyüklükteki devletler, ve varlıkları dışında üzerlerinde söz etmeye değmez daha baş-

ka devletler; son olarak Belçika, Avusturya, ya da Uruguay gibi küçük, önemsiz —tampon devletler; dürüst bir tarafsızlık politikası izleyen İsviçre örneği devletler; Arnavutluk, Paraguay, Ürdün, Tibet gibi bir devlete yanaşmış devletler *(client-states);* İsrail gibi yeni kurulmuş, gözüpek devletler; İzlanda, Panama ve Lüksemburg gibi acayip varlıklar, ister istemez bu yapının içine giriyorlar. Bu listeye yeni eklenenler arasında öyleleri de var ki, doğrusu insan bunlara ancak hayalî devletler, mücaleme hükûmetleri, muhayyel ülkeler diyebilir. Ama ne var ki, devletler onlara da milletlerarası topluluğa alınan her yeni üyeye verdikleri hukukî nitelikleri vermişlerdir. Bazan devlet adamlığının bir san'at olduğu söylenmiştir, eğer öyle ise, acaba hangi sanatçı şimdiye dek bu denli güç bir ortamda çalışmak durumunda kalmıştır?

Demek ki milletlerarası bir topluluğun kurulmasına yarayan ya da, onu geciktiren bir takım temel koşullar bulunmaktadır. Birincisi, bugün hiç bir millî devlet kendi sınırları içinde güvenlik ve refahın gerektirdiği her şeyi sağlayabilecek güçte değildir. İkincisi, hayat düzeyleri arasındaki eşitsizlikler, yoksul kütlelerde gücenme ve kıskançlık doğurmaktadır. Üçüncüsü, milliyetçi duyguların güçlü olmasıdır, hattâ millet niteliğine geç kavuşmuş olan ülkeler arasında bu duygu daha da güçlüdür. Dördüncüsü, tarihsel gelenekleri, toplumsal ve ekonomik biçimleri, yönetim örgütleri başka başka olan iki siyasal sistemin birbiriyle uyuşamamasıdır.

İnsanın kardeşliği ülküsüne inananlar ve termonükleer bir savaşın yangınını önlemek isteyenler için, Birleşmiş Milletlerdeki bölünmeler ne kadar ümit kırıcı bir şey ise, dünya ölçüsünde sürdürülen kuvvet politikası da o kadar ciddî bir şeydir. Gerçi devletler birkaç uyuşmazlıkta yapıcı ve olumlu davranmışlardır ama, Birleşmiş Milletleri de çok kez tartışan, açıklayan ve kınayan bir kurul biçimine sokmuşlardır. En önemli sorunlarda üyeler birbirlerine düşerek öyle parçalanmışlardır ki, sonunda karar verme ve uygulama olanağını da yitirmişlerdir. Nitekim, Soğuk Harbin siyasal katılığını koruduğu süre içinde, Güvenlik Konseyi ile Genel Kurul, bir tartışma forumu olmaktan başka bir işe yaramamışlardır, çünkü oralarda konuşanlar en başta kendilerine karşı olanları inandıracak, kandıracak yerde tutup daha çok kendi ülkelerindeki dinleyicilerine nutuk atmışlardır. Dar bir çerçevede de olsa, bu mü essese paha biçilmez bir görev görmektedir. İnsanlığın bölünmüş parçalarını barındıran tek topluluk olarak kalmaktadır. Teşkilâtın

sağladığı tartışma hürriyeti, bütün hükûmetleri düşmanlarından gelen, iyi ya da kötü, en sert eleştirilere açık olarak cevap vermeye zorlamaktadır. Her geçen yıl, onun varlığında son amaca, yani «İnsanlığın Parlâmentosuna, dünya Federasyonuna»[18] doğru bir ilerleme olduğunu göstermektedir.

BÖLGE-DEVLETLERİNİN KURULUŞU

Ama, dünyanın siyasal bakımdan henüz yürekten ve içten bir birlik içinde bulunmadığını çok kimse anlamış gözüküyor. Belki de onlar, refah ve güvenlerini sağlayabilmek için modası geçmiş millî devletle insanlığın daha kabule hazır olmadığı dünya devleti arasında ortalama bir örgütün kurulabileceğine inanıyorlar. Yeni ve işleyebilir bir hükûmet biriminin daha şimdiden gelişmekte olduğunu gösteren belirtiler var. Atlantik kıyılarında yaşayan milletlerin şimdi, çeşitli yeni ve hayalî birlikler denedikleri görülüyor. Avrupa kıtasının batısında Strasbourg Konseyi (Avrupa Konseyi), Demir ve Çelik Topluluğu, Avrupa Atom Birliği, Avrupa Serbest Ticaret Birliği ve Ortak Pazar gibi tasarılar göze çarpıyor. Ekonomik işbirliği ve Kalkınma Teşkilâtının programları, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtının (NATO'nun) diplomatik ve askerî anlaşmaları, okyanusun iki yakasını birbirine bağlıyor. Bu tasarılar askerî, siyasî, teknik ve ekonomik işbirliği alanlarının genişletilmesini ve birbirlerine güvenecek derecede benzer düşünce ve inançta olan insanların sabır gösterip uygun mekanizmayı kurmalarını öngörüyor. Doğrusu, insan, yüzyıllardan beri Avrupa tarihine damgasını vurmuş olan bölünmeleri düşünüp, Yeni Dünyanın halkları ile Eski Dünyanın halkları arasındaki fizik ve psikolojik ayrılıkları gözden geçirdikçe, yirmi yıldan daha az bir zaman içinde başarılanları pek ilginç buluyor. Nitekim, Batı Avrupa ekonomilerinin düzelmesi, iyileşmesi; devletlerin önemli işlerde, örneğin demirle çeliğin, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılmasında ve gümrük tarifelerinde birliğe yönelmiş bulunmaları; uyumlu bir askerî sistem kurmaları; hükûmet başkanlarının, dışişleri bakanlarının ve muhalefet partileri önderlerinin sık sık buluşup görüşmeleri, aralarında özel tartışmalar yapmaları ve son olarak bir de devletlerde artık ya hep birlikte batmak ya da hep birlikte çıkmak biçiminde bir bilinçlenmenin başlamış olması, bu alanda elde edil-

[18] Bu sözler Tennyson'un *Locksley Hall* adlı şiirinden alınmıştır.

miş olumlu kazançlardır. Birleşik Devletlerle Kanada'nın birliğin kurulmasına birlikte yardım etmeleri, güvenlik ve refah gibi önemli sorunlarda batı Avrupa'da ortak çıkarlarının bulunduğunu açıkça bildirmeleri ise, hepsinden önemli bir olaydır. Bu ilişkiler sürdürülebilirse, okyanus da artık ülkeleri birbirinden ayıran bir engel olmaktan çıkar, onları birleştiren bir yol olur. Nasıl Akdeniz, *pax Romana* (Roma barışı) döneminde, Roma'nın bir iç denizi haline gelmişse, Atlas Okyanusu da belki bir gün, batı uygarlığının bir «iç denizi» haline gelebilir.

Dahası var, bu türlü bir gelişme yalnız Atlantik topluluğu içinde görülmemektedir. Doğu Avrupa'da, Sovyetler Birliği de sınırlarına bitişik yerlerdeki komünist hükûmetlerle buna benzer bir teşebbüse girişmiştir. Ülke ve nüfûsu daha genişletebilmek ve bunları tek bir yetki alanının içine alabilmek için, Moskova ile Prag, Sofya, Bükreş ve öbür başkentler arasında ilişkiler kurulmuştur. Varşova Paktıyla askerî birlik kurulmuş ve ortak kalkınmayı sağlamak amacıyla ekonomik plânlama birleştirilmiştir. Buradaki siyasî ve idarî yöntemler batınınkinden değişiktir. Bunlar tek bir partinin siyasal iktidarına dayanmaktadır. Ama uzun-vadeli amaçlar bakımından doğu ile batı blokları arasında bir değişiklik görülmüyor, ikisi de aralarında kültür ve siyasal doktrin bağları bulunan bir takım halkları tek bir merkezin önderliği altında toplamak istiyor.

Başka yerlerde, bu gelişme şimdilik batı ve doğu Avrupa'dakinden çok daha ilkel niteliktedir ama, insan isterse o yerlerde de aynı biçimde ele alıp inceleyebileceği bölgeler bulabilir. Bu bölgelerden biri Ortadoğu olabilir, ama orada Nâsır'ın «Birleşik Arap Cumhuriyeti»nin izlediği emperyalist politikayla birliğe ulaşılamaz. Öbür bölge doğu Asya'dır, orada da komünist Çin, ekonomisi gelişip siyasal düzeni durulur durulmaz, yakınında bulunan Kuzey Kore, Kuzey Vietnam gibi küçük parçaları ve ötekileri büyük bir mıknatıs gücüyle kendi etki alanına çekmeye başlayacaktır. Gerek orta ve gerek güney (Lâtin) Amerika'da da, daha geniş gruplaşmaların meydana gelebilmesi için, gene aynı toplumsal unsurlar gereklidir, bu da ancak oradaki halkların güçlerini köstekleyen geleneksel müesseseleri kaldırıp atmalarıyla gerçekleşebilir.

İnsan, olayları aşmadan, kendini hayallere kaptırmadan, olanlar ve olabilecekler listesindeki bu akımı ya da eğilimi biraz anlayabilir Bütün bunlar bize yeni bir hükûmet biriminin doğmakta,

oluşmakta olduğunu göstermektedir. Bu yeni birimi, millî devletten ya da dünya devletinden ayırt edebilmek için, ona «bölge-devleti» adını verebiliriz. Belki de insanlığın bazı kesimleri yeni oluşan bu bölge-devleti ile iktisadî fırtınalara ve nükleer-roketlerin yıkıcı gücüne karşı kendi siyasal savunmalarını kurabilecekler. Hele, iki çağdaş olayın gelecekteki durumları düşünülürse, bu ihtiyacın ne kadar önemli bir ihtiyaç olduğu önceden kestirilebilir. Olaylardan birincisi, dünya nüfusundaki yükseliş ile ilgilidir; dünya nüfûsu şimdi öyle çabuk artmaktadır ki, nüfûs uzmanları bunun etkilerini belirtmek için nüfûs «patlaması» deyimini kullanmaktadırlar. Ölüm oranının azalması, sağlık koşullarının geliştirilmesi ve endüstrileşmenin maddî kazançlar sağlaması, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da ne gibi etkiler doğurmuşsa, Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'da da aynı etkileri doğuracaktır. Refahları sağlanacak değil, sırf, evet sırf karınları doyurulacak olan insanların sayıları, gelecek her on yılda milyonları aşacaktır. Yoksulluk ve savaşın önlenmesinde artık «Malthus'un önerileri» benimsenmeyecek olursa, o zaman yiyeceği ve endüstri mallarını çoğaltmak için daha geniş bir siyasal birlik kurmak gerekecektir. İkinci kaçınılmaz olay da teknolojidir; nitekim bugün teknoloji sayesinde insanlık dünyanın çevresindeki yörüngeye uydular yerleştirmekte ya da bu uyduları gezegenimizin çekiminden kurtarıp daha ötelere gönderebilmektedir. İnsanların aya gitmeleri ve belki de güneş sistemi içindeki daha yakın gezegenlere ulaşmaları, sadece bir zaman işidir.* Şimdi, klâsik hava kuvvetinin bile modası geçmeye başlamıştır, çünkü dış uzay çağına giriyoruz. Kimbilir yarınki askerî savunma üslerimizi nerelerde kuracağız? İnsanlar yeryüzünde barışı kurmadan önce, aya ulaşacaklar. Hiç kuşkusuz, on altıncı ve on yedinci yüzyılların özel koşulları içinde oluşmuş bulunan hükûmet birimi, millî devlet, yirminci yüzyılın değişik koşulları altında, artık insanlığın ihtiyaçlarını büsbütün karşılayamaz bir duruma düşmüştür.. Yeni nüfûs, yeni teknoloji, yeni silâhlar tek bir siyasal sonuca : Yeni bir hükûmet birimine işaret ediyorlar.

---

* Gerçekten, yazarın bu düşüncesi doğru çıkmıştır. İnsanoğlu, 20 Temmuz 1969'da *Apollo* 11 aracıyla aya başarmıştır *(Çev. Notu)*

Pek büyük umutlara kapılmak ve daha acı bir hayal kırıklığına uğramamak için, burada da bir uyarma yapmak gerekiyor. Bölge devletinde de, ondan önceki devletlerde olduğu gibi, karmaşık örgütlenme sorunları ortaya çıkacaktır. Ülkenin sınırlarını çizmek nasıl zor olduysa, bölgenin sınırlarını belirtmek de öyle zor olacaktır. Daha şimdiden Yunanistan ve Türkiye'ye kadar uzanan Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtı, bunun gerçek bir örneğidir. Bundan başka, bazı devletlerin, birden çok bölgede —coğrafî ve iktisadî— çıkarları vardır. Örneğin, Britanya, Atlantik'de yer almıştır ama, dağılış biçimleri bölgeciliğe aykırı düşen İngiliz Uluslar topluluğuna *(Commonwealth)* üye ülkelerle bağlantı kurmuştur. Hem Kuzey Atlantik Teşkilâtı Antlaşmasına, hem de Amerikan Devletleri Teşkilâtına bağlı olan Birleşik Devletler, Pasifik işlerinde de büyük bir çıkarı bulunduğu için, orada da Avustralya, Yeni Zelanda, Filipinler ve Japonya ile taahhütlere girmiştir. Bölge - devletleri arasında savaşların çıkmıyacağını da hiç kimse kestiremez. Bölge-devletleri bütün üyelerinin ekonomik refahını arttırıcı daha geniş bir çerçeve kurabilirlerse ve her bölge-devleti kendini muhtemel bir düşmana karşı pek güçlü gösterebilirse, hiç kimse üçüncü dünya savaşını başlatmayı göze alamayacak ve hiç kimse bundan yarasız beresiz çıkamıyacaktır ve bölge-devletinin varlığı da, ancak o zaman haklı bir nedene dayanacaktır.

Unutmamak gerekir ki, milletlerarası örgütlenmeyi engelliyen etkenler, bölge-devletlerinin kuruluşunu da engelleyebilir. Bölge-devletlerini kurabilmek için, nükleer gücü olan bir devletle dost ülkeler arasında bir birlik gereklidir. Ama milliyetçilikle, yaşama düzeyleri arasındaki ayrılıklar bu ilişkinin kopmasına yol açabilir. Örneğin, şimdi, dünyanın en ileri toplumuyla en geri toplumlarını içine alan geniş ve gevşek milletler koalisyonunun önderliğini Birleşik Devletler yapmaktadır. Elinde zengin kaynaklar, malî güç ve büyük üretim kapasitesi bulunan Amerikan halkı, birçok hükûmetlere, onların dışardan gelecek silâhlı saldırılara ve içerdeki yıkıcı siyasal eylemlere karşı direnme olanaklarını arttırmak ümidiyle iktisadî ve askerî yardım yapmıştır.

Bu yardım programı, ülkelerin özelliklerine göre değişik sonuçlar doğurmuştur. Hükûmetin dürüst bir biçimde kurulduğu ve halkın çalışkan ve disiplinli olduğu bir ülkede, Amerikan yardımı bir

hayli başarı sağlamıştır. Oysa, ahlâksız kliklerin ve yeteneksiz hükûmetlerin bulunduğu ülkelere yapılan yardımlar, ya kötü kullanılmış ya da boş yere harcanmıştır. Böyle durumlarda yardımda bulunanlar, yardımı alanlardan bazı koşulları yerine getirmelerini istemek zorunda kalırlar ki, bu da doğal bir şeydir. Ama bu yapıldığı zaman, yardım alanların belki de millî gururu kabaracak ve onlar «egemenliklerine» dokunuldu diye yaygara koparacaklardır. Amerikan halkı verdiği verginin bir parçasının dış yardım programlarına ayrıldığını ve öteki ülkelere yardım ederken de, Birleşik Devletlerin çıkarlarına yardım ettiğini biliyor. Böyle çabaların bazan şükran yerine kızgınlık ve kırgınlık doğurması çok kez parayı veren kimseler için şaşırtıcı bir şey oluyor. Ama ne gruplar, ne de bireyler arasındaki ilişkilerde daha güçlünün, daha zenginin, ve daha talihlinin minnet ve şükranla karşılanması ya da bağımlının kendi durumundan hoşnut olması diye bir şey yoktur, insanın yaradılışında. Bundan başka, yardımın en iyi nasıl dağıtılacağı sorunu da, dost ülkeler arasında görüş ayrılıkları doğurabilir. Komünist askerî gücün tehlikesine öncelik ve önem verilirse, o zaman buna karşı alınacak tedbirler yeniden silâhlanma biçiminde olur. Yok öyle değil de, komünistlerin ana gücüne yani, onların yoksullara çekici gelen ideolojilerine önem verilirse, o zaman da buna daha iyi, daha üstün bir ülkü öne sürerek ve bazı kimseleri Marksizme sürükleyen toplumsal ve ekonomik koşulları ortadan kaldırarak bir çözüm bulunur.

Komünist yönetim altındaki ülkelerin, hemen hepsi[19] toplumsal, ekonomik ve siyasal bakımdan az gelişmiş ülkelerdir. Stalin'in sağlığında, Sovyetler Birliğinin öteki «proletarya diktatörlükleri» ile ilişkileri düzenli ve tutarlı olmaktan pek uzaktı. Programların Moskova'nın buyruğu altında yürütülmesi, sözde ve eylemde tek ideolojiye uyulması, değişik durumlara hep aynı doktrin ilkeleri in uygulanması, Komünistlerin kurmaya alışık oldukları disiplin, güçlü komünist partileri içinde bile, çok hoşnutsuzluk doğurmuştur. 1947'den beri doğu Avrupa ülkelerinde arka arkaya parti hiyerarşisi içinde tertiplerin, komploların ve ihanetlerin «ortaya çıkarılması», ve yakın zamanlara gelinceye kadar Komünist kahramanlar olarak putlaştırılmış kimselerin kötülenmeleri, hapse atılmaları ya

---

Sovyet uydusu olduğu sırada, Çekovlovakya'nın Bohemya kesimi, hayat ve genel kalkınma düzeyleri açısından Komünist yönetimi altındaki bölgelerin en gelişmişi idi.

da idam edilmeleri gibi olaylara, sık sık tanık olunmuştur. Bu da, daha çok, Rusların kendi çıkarlarını öbür halkların çıkarlarından üstün tutmak istemelerinden ve bir de peyk (uydu) devletlerdeki çeşitli Komünist önderlerin kendi yurttaşlarının duygularını dile getirmek için gösterdikleri makul tepkiden ileri gelmiştir. Yugoslavya'da, iç duruma hâkim olmasını bilen adam, * ülkesinin çıkarlarına öncelik vererek Kremlin'i hiç takmamış, sözlerine kulak asmamıştır. Bunun gibi, Stalin'in ölümünden sonra doğu Avrupa'daki öbür halkların baskı yüzünden açıklayamayıp içlerine attıkları kızgınlık ve kırgınlıklar da birer birer su yüzüne çıkmaya başlamıştır; Doğu Almanya'da ayaklanmalar, Polonya'da direnişler görülmüştür, Macaristan ise doğrudan doğruya başkaldırmıştır, ama Ruslar bunu kuvvet yoluyla bastırmışlardır. O zamandan beri, aynı eylemlere Komünist dünyasının öteki büyük kuvvetleri de başvurmuştur. Çinliler, dağlarla korunan Tibet'e el atmışlar ve orada 1959 baharında genel bir ayaklanmayla karşılaşmışlardır. Bu ayaklanmayı Çinliler, askerî kuvvetlerini oraya iyice yığarak bastırabilmişlerdir. İşte, burada açıkça görülmüştür ki, eski emperyalizme atıp tutan Avrupa ve Asyadaki bu iki ihtilâlci hükûmetin, şimdi kendileri yeni emperyalizmler kurmaya başlamışlardır. Çünkü doğu Avrupa ve doğru Asya'daki bölge-devletlerinin yöntemlerinde, ayrı ayrı, bir *imperium Sovieticum* ve bir *imperium Sinicum* kokmaktadır.

DOĞU VE BATI İÇİNDEKİ BÖLÜNMELER

Bunlardan bir değil, iki bölge - devleti diye söz edilmesi, son yıllarda gerek Komünist dünyası gerek Atlantik topluluğu içinde iyice belli olmaya başlayan eğilimler üzerinde biraz daha durup düşünmeyi gerektiriyor. 1947'den 1957'ye kadar süren on yıl içinde, dünya politikasının akışına daha çok, bu iki güçlü blokun meydana gelişi ve onların karşılıklı düşmanlıkları hâkim olmuştur. Oysa, o tarihten bu yana, dünya politikasında iki açık değişme vuku bulmuştur. Birleşik Devletlerle, Sovyetler Birliği arasındaki düşmanlık azalmış ve siyasal bakımdan (örneğin, kültür mübadeleleri ve atmosferde nükleer denemelerin yasaklanması gibi) çeşitli konularda sınırlı anlaşmalar yapılabilmiştir. 1961'de Berlin Duvarının yapılması ve 1962'de Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesi ile meydana gelen tehlikeli çatışmalar —silâhlar ve füzeler atışa hazır

* Mareşal Tito. Bu konuda bkz. 369-370. *(Çev. Notu)*

olduğu halde— tek silâh patlamadan, diplomatik yollarla çözümlenmiştir. O sırada iki blokun içinde de çatlaklar belirmiştir, ilkin küçük olan bu çatlaklar, her geçen yıl göze çarpar biçimde büyümüşlerdir. Ama batı Avrupa ekonomileri durumlarını düzeltipte, ılımlı ilişkiler soğuk savaşın buzlarını eritmeye başlayınca, artık Avrupalı devlet adamlarının da kendilerini yeniden göstermeleri, ve haklı olup olmadıklarına bakmadan, kendi Bağımsızlık Bildirilerini hazırlamaları beklenebilirdi. Böyle düşünceler Almanya'da güçlü biçimde dile getirilememişti, çünkü o ülkenin halkı bölünmüştü, elinde nükleer silâhları yoktu, hâlâ Amerika'ya bağımlı bulunuyordu. Ama Fransa'da, Galya gururu ile De Gaulleîün kişiliğinin birleşmesi, Atlantik bölgesi içinde kalan Avrupa'dan daha değişik bir Avrupa'yı dile getiren yeni bir milliyetçilik doğurmuştur. Böylece, Batı milletleri —iktisadî,, askerî ve siyasî— bakımdan önemli olan bütün bu alanlarda şu soru ile karşılaşmışlardı Uygarlığımız hangisini kaldırabilir? İki bölge - devletini mi, yoksa tek bölge devletini mi? Atlas Okyanusu bizim için bir iç deniz mi, bir sınır mı olacak?

Bir vakitler tüm yapılı *(monolith)* olan Komünist blok, aynı sonuca yönelmiş daha başka nedenlerle ikiye ayrılmıştı. Sovyetler Birliği bir program çerçevesinde Çin'e ekonomik ve teknik yardımda bulunmaya başlamıştı. Ama programdaki kuralların uygulanış biçimleri üzerinde anlaşmazlıklar çıkınca, yardım birdenbire kesilivermiş ve Sovyetler Birliği, uzmanlarıyla danışmanlarını hemen geri çağırmıştı. Bunun üzerine Çinliler, yalnız «kendi işimizi kendimiz görürüz» demekle kalmamışlar, her fırsatta Ruslara güçlük çıkarmışlardır. Çok geçmeden, Pekin pek tiz bir sesle, her yerde Komünist dünyanın önderliği konusunda Moskova'ya meydan okumaya başlamış, ve Avrupa, Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'daki bütün Komünist partilerinden de iki saftan birini seçmelerini istemiştir. Çin, Moskova ile Washington arasındaki bu gerginliği yumuşatma politikasını *(détente)*, barışa bir katkı saymamış, onu Komünist devrime bir ihanet olarak yorumlamıştı. Komünist rejimler arasındaki bu anlaşmazlıklar, devrimlerin, insan tabiatını yeniden kuramayacaklarını, Batılılara bir kez daha açıkça göstermiştir. Siyasal bakımdan ayrı ayrı devletler halinde örgütlenmiş yeni toplumsal sistemler, tıpkı yerdikleri eski sistemler gibi birbirleriyle genc güç ve üstünlük sağlamak için çekişip duracaklardır. Rusların ne de olsa, koruyacakları bir şey var, onlar elli yıl önce başar-

dıkları bir devrimin ürünlerini korumaya çalışıyorlar. Sayıları çok ve uygarlıkları köklü olan Çinliler ise, termonükleer bir savaştan ve doğuracağı sonuçlardan bile hiç korkmuyor, onu göze alabiliyorlar, oysa, böyle bir savaşta, teknolojileri daha ileri olan ülkeler birbirlerini yok edecekler ve daha geri, ilkel olan ülkenin elinde de, sâdece paramparça olmuş bir dünyanın kırıntıları kalacaktır.

Moskova, yalnız Komünist dünyasının önderliği konusunda ona meydan okuyan bir devletin baskısıyla karşılaşmamıştı, doğru Avrupa'da da Rusya'nın artık her şeyi kendi istediği biçimde yürütemeyeceği iyice belli olmaya başlamıştı. Batı Avrupa'da ekonominin düzelmesi ve güvenlik duygusunun artması üzerine, Fransız hükûmeti nasıl Washington'a karşı sesini yükseltmişse, eski uyduların (peyklerin) önderleri de gerginliklerin yumuşaması ve hayat düzeylerinin giderek yükselmesi üzerine haklarına sahip çıkma olanağını bulmuşlardı. Yugoslavya, Rusya'dan kopmuş ve yıkılmamıştı. Gerçekte ünü artmıştı ve ekonomisi de yüksek bir düzeye ulaşmıştı. Bu örnek başka yerlere de yayılabileceği için, Rusya kendi etkisi altındaki dünyanın düşüncelerini göz önünde tutmak ve kendine destek aramak gereğini duymuştu. Kruşçev, iktidardan uzaklaştırıldığı zaman, bu ihtiyaç iyice belli olmuştu ve Kremlin'in yeni yöneticileri yaptıkları işler hakkında öteki Komünist partilerinin başkanlarına bilgi vermek ve gerekçe göstermek durumunda kalmışlardı. Artık Komünist dünyada en güçlü olanının bile umursamazlık edemeyeceği bir «kamuoyu» ortaya çıkmıştı —oysa Stalin'in zamanında durum böyle değildi.

Bloklar arası ve bloklar içi ilişkilerde yumuşamanın artması, beklenmedik sonuçlar doğurmuştur. Yugoslavya, Rusya'dan ayrıldığını ilân edince, varlığın sürdürebilmek için Amerikan yardımına ihtiyaç duymuştur. Bunun gibi, Castro, Birleşik Devletlere karşı açıkça bir düşmanlık politikasına girişince, Sovyetler Birliğinden yardım istemek zorunda kalmıştır. Yugoslavya nasıl uzun süre Ruslar için bir çıban başı olmuşsa, Küba da bizim (Amerika) için bir çıban başı olmuştur. Ama, Çin - Sovyet uyuşmazlığı başgösterince, coğrafî bakımından Rusların etki alanı içinde bulunan, Arnavutluk gibi pek güçsüz bir devlet, Moskova'dan ayrıldığını göstermek ve yardım almak için Washington'a değil, Pekin'e başvurmuştur. Böyle ayrı ayrı güç merkezlerinin doğması ve kurulmasıyla geniş bir manevra alanı meydana gelir, güçlü bölge - devletlerinin sayıları çoğalır, ve aralarındaki ilişkiler daha karışık bir hal alır.

Eskiden kurulmuş herhangi bir sistem gibi, milliyetçilik de öyle kolay kolay ölmez. Özellikle sistemli bir ideolojiye bağlı, üstün güçlü bir devlet kurulduğu zaman, bu, yalnız hükûmetler arasında bir önderlik çekişmesini başlatmakla kalmaz, bir iç savaştan da dem vurmaya başlar. Eski duygular ve düşünceler bugün de güçlerini sürdürüyorlar, bazan bu duygu ve düşünceler, onlara sonradan kavuşanlar arasında daha katı, daha hırçın bir niteliğe bürünüyorlar. Hiç bir milliyetçilik, yeni milliyetçilik kadar yırtıcı ve duyarlı olamaz. Nitekim, insanlık az sayıda büyük devletler kuracağı yerde, tutuyor gerçekte bir sürü küçük devletleri tanıyor (ve onları Birleşmiş Milletlere alarak) varlıklarını pekiştiriyor. Bunların çoğu, iktisadî, siyasî ve askerî bakımlardan geri kalmış, yetkinleşmemiş, güçsüz ülkelerdir. Yunan *Polis*'i İ. Ö. dördüncü yüzyılda birleşecek yerde bölünmüş ve canına kıymıştır, biz de bugün millî devletin anlamını yitirdiğini *reductio ad absurdum* görüyoruz. Eski imparatorluklar eriyip gittiler, şimdi süreç tersine işliyor, parçalanma, birleşmeden daha çabuk oluyor. Belki de bölge-devletleri oluşuyor. Daha geniş bir alan içinde insanlara güvenlik ve refah sağlamak bakımında bölge-devletlerine elbette ihtiyaç vardır. Vardır ama, bu işin gebeliği uzun sürecektir ve doğumu da sancılı olacaktır. Dünya devletine gelince, onun kurulması ve tamamlanması candan istenen bir şey olmaktadır ama, dünya toplumu içindeki «iç savaş» tehlikesi de, büsbütün ortadan kaldırılamamaktadır. Neyse, dünya devleti kurulduktan sonra ne olacak diye sormak, şimdilik boş bir düşüncedir. Siyasal bakımdan birleşmiş bir dünya göreceğiz diye düşe kaptırmayalım kendimizi, hiç birimiz sağlığımızda göremeyeceğiz onu.

14

Siyasal Değişmenin Dinamiği

SİYASAL SÜREÇTE BİRLİK. Bir operatör insan vücudu üzerinde ameliyat yaptığı zaman hastasının yaralarını dikmek ve zedelenen dokularını yeniden birleştirmek zorundadır. Bilinç dışının birbirine geçmiş çapraşık sorunlarını çözmeyi başaran bir ruh doktorunun (bir psikiyatrın da), kişilikle, bu değişik biçim arasında yeniden bağlantı kurması gerekir. İşte, toplumsal düzeni inceleme konusu yapan siyasal bilimciye de aynı görev düşmektedir. Bir bütünün parçalara ayrılarak incelenmesi, onun daha açık anlaşılmasına yarar. Ama bu parçalar yeniden bir araya getirilmezse, o zaman bütünle ilgisi bulunmayan, ayrı ayrı parçalar üzerinde bilgi elde edilmiş olur. Onun için, bu bölümün amacı, birbiriyle ilgili bölümleri birleştirmek ve ortaya çıkacak biçim üzerinde gözlemde bulunmaktır.

Daha önce on bölümde tartışılmış olan konular birkaç cümleyle özetlenebilir. Bir topluluğun bir takım önemli sorunlarla karşı karşıya gelmesi ve bunların her biri üzerinde karar vermesi, politika süreciyle olur. Bugün bu iş, hemen hemen her yerde devlet müessesesinin gözetimi altında yapılmaktadır, ama aynı görevi bir zamanlar dinî gruplar, soydaşlık grupları ya da ekonomik gruplar da yerine getirmişlerdir. Devletin görevlerini yerine getirmek için kullandığı araca ve yönteme hükûmet adı verilmiştir. Her siyasal durumda, her çeşit devlette ve bütün hükûmet biçimlerinde, hep aynı temel sorunlar vardır ve hepsi de bir çözümü gerektirmektedir. Her sorun birden çok tercihe yer verdiği için, devletler

onların hükûmetleri de, içerdikleri çeşitli tercihlere ve bunların birleşme biçimine göre değişirler.

Politikaya bu açıdan bakmak, insana onun bazı temel özelliklerini kavrama olanağını sağlar, yoksa, bunların önemi gözden kaçar. Siyasal çözümlemelerden (analizlerden) pek çoğu, konuyu, aslında statik olan terim ve kategorilere indirgemekle bir yanlışa düşmüşlerdir. Bu, aslında değerli olan bir çabanın —mantığa uygun açıklama çabasının— doğurduğu talihsiz bir sonuçtur. Mantık, elden geldiği kadar açık, seçik, sınırı kesin ve birbiriyle bağdaşmaz kavramlara, düşüncelere ve önermelere yönelir. Ama politikanın gerçek konusu —ona ilişkin teorilerden farklı olarak— kaygan ve oynaktır. Onun için, oynak bir maddeyi katı bir mantık çerçevesine sokmak güç, üstelik yanlış da olabilir. Teorik yönden siyasal felsefe, mantık sistemindeki denemelerde işe yarıyor, ama iş, hiç de kolay olmayan bir noktaya, siyasal olgunun (fenomenin) geçmişteki, şimdiki, ve gelecekteki durumunu açıklamaya gelince, bunu çok kez başaramıyor. Bir siyasal çözümlemenin (analizin) başarılı olabilmesi için, iki ölçütün (kriterin) bir araya getirilmesi gerekiyor. Siyasal çözümleme yapılırken değişmez nitelikteki temel sorunları belirlemek ve onlar için değişik yollar göstermek gerekli oluyor.

Bu kitabın her yerinde uygulanmaya çalışılmış olan yöntemden, bunlara, ve bunlardan ikisinin bir arada bulunmalarına neden gerek duyulduğu anlaşılır. Siyasal sürecin değişmez etkenlerden meydana geldiğini ileri sürmek, birbirinden zaman ve yer bakımından çok ayrı olan durumlar arasında benzerliği kabul etmek demektir. İ.Ö. beşinci yüzyıldaki Yunanistan'da, İ.S. birinci yüzyıldaki Roma'da, Thomas Aquinas'ın çağında, 1688'den 1789 kadar süren devrimci yüzyılda, ya da Roosevelt, Churchill, Stalin ve Hitler'in dünyalarında politikanın, devletin ve hükûmetin varlığından söz etmenin bir anlamı varsa, o zaman aralarında bir çok ayrılıklar bulunmasına rağmen, onları gene de birbirine bağlayan, kopmaz bağlar olmak gerekir. Pericles ya da Augustus'un, IX. Louis ya da XIV. Louis'in, ya da onların ardından gelen çağdaş yöneticilerin karşılaştıkları sorunlar arasında bazı benzerlikler olabilir ve bunlar insanoğlunun çevresine hükmetmek ve onu yeniden düzenlemek için giriştiği çabaları göstermek bakımından da pekâlâ bir araya getirilebilir. Conneticut'lı Yankee'nin, Kral Arthur'un sarayına gireceği insanın aklına hayâline gelmezdi. Ama bir Pericles, Beyaz Saraya yakışabileceği gibi, bir Roosevelt de, Atina Meclisine yakışa-

bilirdi, bu yerler onlara hiç de aykırı düşmezdi. Nitekim bu iki devlet adamının karşılaştıkları sorunlar ve gösterdikleri hünerler arasında öyle benzerlikler vardır ki, birini öbürünün yerine kolaylıkla oturtabilirsiniz. Bunun gibi, çetesiyle Roma sokaklarında çarpışan bir Clodius'u alıp, Capone'un Chicago çetesinin yerine kolaylıkla koyabilirsiniz. Tarihi çağlara bölmüşüz, bölmüşüz de ne olmuş, o bunlara hiç aldırış etmemiş, tarih öncesi çağlardan bugüne dek hiç durmadan akmıştır. Politika da öyle, o da insanın ilkel geçmişindeki şanlı bir kaynaktan doğarak ve tek yol izleyerek tedirgin çağımızın akarsularına ve girdaplarına doğru akıp gitmektedir.

SÜREKLİ SORUNLAR, DEĞİŞEN ÇÖZÜMLER

Gerçi, o akarsuyun akışı durmayacaktır ama, yönü değişecektir. Akarsuyun aktığı ana yatak değişebilir. Suyun akışı, kimi yerde çabuk, kimi yerde yavaş olabilir.* Politikanın hareketi de tıpkı böyledir. Çünkü politikanın sürekliliği kütledeki birliği değil, kuvvetteki birliği gösteriyor. Bu ise bir akış ve hareket birliğidir. Mekânı değil, zamanı kaplar. Siyasal süreci değişik çözümleri olan sorunlar biçimlendirdikleri için, onun akışı da boyuna değişir. Politikadaki bu canlılık da kaynaklarını her sorunun içindeki seçme yapma olanağından alır.

Böyle değişmeler nasıl belli olmaktadır? İnsanda da, rüzgârdan yararlanan yelkenciler gibi, duruma göre bir yön değiştirme eğilimi bulunmaktadır, bu eserde bunun birçok örnekleri gösterilmiştir. Politika tarihinde buluşa ve çözüme pek elverişli gözüken geniş bir yaratıcı etkinlik (faaliyet) alanı vardır. İnsanlar belli bir yönde ilerleyebildikleri kadar ilerledikten sonra, geri dönüp bir başka yöne önem vermeye başlarlar. Bunun içindir ki, Yunan'da ve Roma'da monist site-devleti, Hıristiyanlığın uygulanmaya başlamasıyla yerini kilise-devlet dualizmine bırakmıştır. Buna karşılık onun yerini de millî devlet egemenliğinden doğan monizm almıştır, bunu da daha sonra ekonomik düzeni politikadan ayırma teşebbüsü izlemiştir: Bunun gibi, hükûmet birimi de ard arda değişik biçimlere bürünmüştür. Site-devleti, imparatorluk-devleti ve millî-devlet, bunların hepsi de denenmiş ve sınanmıştır. Her biri sağlayabilece-

* Gerçekten, Çekovlovakyalı kompozitör Smetana, *Die Moldau* adlı parçasında bir akarsuyun bu inişli çıkışlı öyküsü müzik diliyle pek duygulu bir biçimde anlatmıştır. *(Çevirenin Notu)*

ği yararları sağlamış ve içinde bulunduğu koşullara uymamaya başlayınca da çöküp gitmiştir. Öteki önemli sorunlar için de bu böyle olmuştur. İnsanoğlu hep eski sorunlara yeni çözüm yolları bulmaya çalışır, örneğin 1787'de federalizmin öncülüğünü Birleşik Devletler yapmıştır; ya da insanoğlu yıllarca önce kullanılmış olan bu sistemi tutup değişik koşullar altında yeniden canlandırmıştır, nitekim Amerikan müesseseleri bir vakitler Roma Cumhuriyetinde uygulanmış olan kuvvetler ayrılığı ilkesine göre düzenlenmiştir.

TEMEL SORUNLARIN BİRBİRİNE ETKİSİ

Oysa, siyasal değişme sürecinin bir başka yönü de vardır ki, bunun işleyişi şimdiye kadar anlatılmış olanlardan daha karışıktır. Politikayı beş temel unsura ayrıştırılabilen tek bir bileşik saymak doğru ise, o zaman bu unsurlardan birinin büyük bir değişiklik geçirmesi öbür unsurlar üzerinde de etkisini gösterir. Bu ihtimalden temel bir soru çıkar ortaya. İnsanlar temel sorunlardan biri için değişik bir çözüme başvurdukları zaman, böyle bir karar öbür sorunlar arasında değişiklikler doğurmaz mı? Bu çözümlemeye tâbi tutulan tarih gerçekleri de, sorunlardan her birine ait belli çözüm yollarının, genellikle birbirlerine ya ikişer ikişer ya da grup grup eşlik ettiklerini göstermiyor mu? Öyle ise, insan hangi alternatiflerin birbirleriyle bağdaşabileceklerini, hangilerinin bağdaşamayacaklarını gösterebilecektir, bu da geçmişi anlatmakta ve geleceği kestirmekte insan için yararlı bir yol gösterici olacaktır. Ya da gene, bazı eş sorunların arasında —olumlu ya da olumsuz— hiç bir ilişki bulunmadığı ortaya çıkabilir, o zaman da iki ayrı alternatif dizisinin içinde yapılacak olan seçmelerin birbirleriyle bağlantıları ve dolayısıyla ilgileri kalmayabilir. Bunun böyle olup olmadığını ortaya çıkarmak için, ancak tek bir yol vardır. Sorunların birleşme eğilimi gösteren çözümlerini bulmak için, her sorunun öbür sorunlarla ilişkisini incelemek gerekir.

(1) *Ayrıcalık ya da Eşitliğin Öbür Seçmelerle İlişkileri.* İlkin ayrıcalık ve eşitlik rejimleri arasındaki seçme olanağını gözden geçirelim. Acaba bu iki sorun ile öbür sorunların çözümleniş biçimi arasında ne gibi bir ilişki vardır? Ayrıcalıktan eşitliğe, ya da tersi, yani, eşitlikten ayrıcalığa doğru bir dönüş olsa, acaba bu öbür sorunların ele alınışında benzeri tersliklere yol açar mı? Ayrıcalıklı bir azınlık daha kalabalık olan bir çoğunluktan üstün bir durumda bu üstün azınlık kendini yığının tepesinde tutabilmek için

bütün araçları kullanacaktır. Siyasal iktidar ve dolayısıyla devlet, ister istemez, o seçkin azınlığın elinde olacaktır ya da bunları ele geçirenler onları günün birinde alaşağı edeceklerdir. Ama hükûmetin böyle seçkin bir azınlığın tekeli altında olması, acaba tüm toplumun monist biçimde devlete bağlı olması anlamına gelir mi? Ya da ayrıcalık ile pluralizm birleşebilir mi? Birleşebilirse, o zaman politika gene azınlığın elinde kalacak ama, devletin görevleri de bir yerde öbür topluluklar (birlikler) karşısında sınırlandırılmış olmayacak mı?

Tarihin bu soruya verdiği karşılığa göre, böyle bir oligarşi ilkesi, devleti topluma karşı pluralist ya da monist bir siyasa izlemek zorunda bırakmaz. Gerçekten oligarşiler, ayırt etmeksizin, onların ya biriyle ya da öbürüyle birleşmişlerdir. Bunun için de ortaçağda devleti soylular oligarşisi, kiliseyi de din adamları oligarşisi yönettiği zaman, baskın devlet teorisi hep monizme karşı durmuştur. Bir ülkenin hükûmetini fetih yoluyla ele geçiren fâtihler bazan bir kaç önemli alanda (örneğin maliye, kolluk ve askerlik alanlarında) otorite kurmakla yetinmişler, öbür alanlarda devleti uyruklarının işlerine karıştırmamışlardır. Genellikle, Hindistan'daki İngiliz yönetimi, böyle bir özellik göstermiştir. Tersine, Rusya'daki Çarlık otokrasisi on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda toplumu büsbütün devlete bağlı tutmaya uğraşmıştır. Yeni tek-parti diktatörlükleri de —ister Faşist, ister Nazi ya da Komünist olsun— aynı inancı paylaşmışlar, devletin görev alanını tüm toplumsal eylemleri kaplayacak biçimde genişletmek için giriştikleri çabalarla kötü bir ün yapmışlardır.

Ayrıcalığa dayanan bir rejimin yerine eşitlikçi bir rejim geçince ne olur? İkinci rejim (yani eşitlikci rejim) daha çok hangisine benzer? Monizme mi, yoksa Pluralizme mi? Gerçi gerçekler, yurttaş kütlesinin genişlemesiyle devlet görevlerinin de genişleyebileceğini gösteriyor ama, ikincisinin tam anlamıyla gerçekleşmesi biraz zaman istiyor. Bu soruna en çok ışık tutabilecek olan dönem, 1840'a kadar süren dönemdir. Bu süre içinde genel oy'un gerçekleşmesiyle devletlerin bir çoğunda demokrasi doruğa ulaşmış ve buna bağlı olarak hükûmetlerin görevlerinde pek büyük bir artış olmuştu. Nasıl bir araya gelmişlerdi bu olaylar? Bir rastlantı mı olmuştu? Yoksa, bir neden ve sonuç ilkesi mi doğurmuştu bunu? Hiç kuşkusuz ikincisi doğurmuştu bu durumu. Toplum içindeki belli kötülüklere siyasal bir [illegible] yolu bulunmak istenmişti, işte oy hakkını geniş

letme akımını da genellikle bu istek güçlendirmişti. Bu kötülüklerden bazıları insanlığın sınıflara ayrılmasından ileri gelmişti, onların ellerindeki olanağın genişliği de sınıflara göre belirlenmişti. Oysa öbür kötülükler, ekonomik kökenliydi, onlar da endüstrileşmenin şehirleşmeyle birleşmesinden doğmuşlardı. Oy pusulasıyla belirlenen siyasal eşitliğin, toplumsal ve ekonomik iyiliği sağlayacak bir araç olması istenmiş, ve devlet de bu eşitliğin aracı olarak kullanılmıştı. Nitekim yeni seçmenler kütüklere yazıldıkça, siyasal partiler onların çıkarlarını dile getiren programlar düzenlemeye başlamışlardı ve bunlar da giderek kanunî ve idarî bir biçime sokulmuştu. Oy hakkına yeni kavuşmuş, yoksul ve haklardan yoksun kimselerden oluşan bu seçmen topluluğunu, toplumun öbür müesseseleri aşağı bir durumda bıraktıkları için, onlar da devletin güçlerinden yararlanmak zorunda kalmışlardı.

Birleşik Devletlerin 1820'den 1860'a kadar süren dönem içinde bu genellemenin dışında kaldığı görülmüştür. Nitekim Amerika'yı gördüğü zaman Tocqueville'i en çok etkileyen şey de, o ülkenin toplumsal koşullarındaki eşitlik olmuştu, ona göre aristokrasinin egemenliği altındaki Avrupa ülkeleriyle Amerika arasında bu bakımdan göze çarpar bir ayrılık vardı. Orada toplumsal eşitlikle halkın siyasete katılmasını sağlayan sistem birlikte yürütülüyordu, gerçi bu sistem henüz eksiksiz değildi ama, İsviçre dışında hiç bir Avrupa devletinde de bir eşi daha yoktu. Ama Amerika'da, İç Savaştan (ya da Ayrılık Savaşından) önceki günlerde hem *(laissez faire)* denilen ekonomi doktrinine, hem de Jefferson'un en az yönetilen en iyi yönetilendir özdeyişine uyulmuştu. İşte, görevleri sonuna kadar kırpılmış bir hükûmetle eşitlik olgusunun birleşmesi de böyle olmuştu. Bunu nasıl açıklamak gerekir?

Bu konuda akla en uygun gelen açıklama, sınır bölgesindeki toprakların durumuna bakılarak yapılabilir. On dokuzuncu yüzyılda Britanya'da sosyal ve ekenomik eşitsizlikleri ortadan kaldırabilmek için, önce siyasal eşitliği sağlamak gerekmiştir. Ama Amerika'nın Batısındaki gelişmemiş, işlenmemiş topraklar, talihini denemeye hazır olan kimselere açıktı, siyasal ve ekonomik eşitlik milyonlarca insanın elleri altında bulunmaktaydı ve siyasal eşitlik de bunun sonunda ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte, böyle, kaynakları zengin, işletmeye elverişli koskoca bir toprak parçası olmasaydı, devlet müdahalesinden başka yollarla bu eşitliğin sağlanıp sağlanacağı söz götürürdü. Ayrıca unutmamak gerekir ki, İç Savaş-

tan sonra, tarımsal ekonomiye bir de endüstrideki genişleme eklenince servet ve kudret dağılışında birdenbire büyük bir eşitsizlik meydana gelmişti ve hükûmetin biçimsel bir eşitliği yeniden kurabilmek için aldığı tedbirler (örneğin, artan oranlı vergileme, kamusal düzenleme ve sosyal hizmetler) siyasal bakımdan gerçekleştirilmişti. Onun için de, sınır bölgelerindeki topraklara yerleşmeyi sağlayan bu özel ve geçici durumdan, eşitliğin çok, ve devlet görevlerinin az olduğu ters ve alışılmadık bir birleşme ortaya çıkmıştı.

Ayrıcalıkla eşitlik arasında yapılacak seçmede şu iki alternatif : Sorumsuz ya da sorumlu (denetlenebilir) hükûmet alternatifleri arasında daha açık ve kesin bir ilişki kurulabilir. Ayrıcalıklı bir azınlığın üstünlüğüne bağlanmış olan bir sistem, yönetilenlerin yapacakları hiç bir gerçek denetlemeyi göze alamaz. Ayrıcalığın dokusuna otoriteciliğin boyası karışmıştır, zâten bir azınlık da çoğunluğa başka türlü boyun eğdiremez. Tersi için de doğrudur bu. Ayrıcalığın yerini eşitlik alınca, bu kez yönetilenler yöneticilerin iktidarını sınırlayacak müesseseler meydana getirmişlerdir. Eşitçilikle otoritecilik de, ayrıcalıkla sorumluluktan daha fazla bağdaşan şeyler değildir.

Oysa, kuvvetin birliği ya da ayrılığı arasındaki seçmeye (tercihe) gelince, insan burada azınlık ya da çoğunluk hükûmetleri arasında açık ve kesin bir ilişki göremiyor. Birkaç örnek bunu açıklamaya yetecektir. Ortaçağlarda, politika kesin olarak azınlığın elinde tutulduğu zaman, otoritenin yapısı gevşek dokunmuş ve kuvvetler de çok dağıtılmıştı. Kilise devletle çekişmişti. Bölgeler merkeze karşı direnmişti. Soylular krala kafa tutmuşlardı. Öte yandan, çeşitli çağdaş oligarşiler, özellikle Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya da son derece merkezileşmiş ve bütünleşmiş oligarşilerdir. Eşitlikçi sistemler arasında da buna benzer çelişmeler görülebilir. Nitekim Birleşik Devletler hükûmeti, federal yerinden yönetim ve organlar ayırımı ilkelerine göre kurulduğu halde, İngiliz sisteminin gelişmesi merkezin taşra örgütleri, kabinenin de merkezdeki öbür müesseseler üzerinde üstünlük kurmaları biçiminde olmuştur.

Devletin boyutu ve bunun yurttaşlığın genişlemesi ya da daralması üzerindeki etkisi için de, aynı şeyler söylenebilir. Çok küçük ya da çok büyük devletlerde, ya oligarşi ya da onun tersi gelişebilir, bunun o devletlerin boyutlarıyla bir ilgisi yoktur. Nitekim eski site-devleti ile ülkeler arasındaki bir karşılaştırma da bu

doğrulamaktadır. Eğer bundan önceki bölümde açıklanmış olan düşünce doğru ise, yani bugünlerde yeni bir hükûmet birimi —bölge-devleti— ortaya çıkmışsa, o zaman bu sonuç daha da güçlenmiş olur. Burada da gene, birimler birbirleriyle karşılaştırılabildikleri ölçüde, aynı gelişme, yani doğu bloku içinde ayrıcalıklı bir Komünist Partisi hiyerarşisi, Atlantik[1] topluluğu içinde de siyasal eşitçiliğe doğru önemli bir yaklaşma olduğu görülebilir. Onun için, siyasal birimin boyutu, ülke içindeki hakların ve yetkilerin dağılışı ile doğrudan doğruya ilgili değildir.

(2) *Monizm ve Pluralizmin Tamamlayıcı Unsurları.* Aynı çözümleme (analiz) yöntemini temel sorunlardan ikincisine de uygulamak gerekmiştir. Görevleri sınırlandırılmış ya da geniş tutulmuş olan bir devletin seçiliş nedeni de, gene ayrıcalık ya da eşitlik alternatiflerine göre incelenmiştir. Pluralizm ya da monizmin benimsenmesi, acaba öbür seçmeler üzerinde nasıl bir etki doğurur? Bu sorunun karşılığı bazı karşıt örnekler gözden geçirildikten sonra belli olacaktır. Ortaçağ toplumu, hem teori, hem de uygulama alanında, pek pluralist bir toplumdu. Gene bu toplumda, gerek kilisenin gerek devletin yönetilenlere karşı bir sorumlulukları yoktu. Onun için, pluralizm tek başına hürriyetin kesin bir güvencesi olamaz. Öte yandan, on dokuzuncu yüzyılda Amerika'da görüldüğü gibi, pluralizm ve hürriyet pekâlâ tek bir bileşim içinde de birleşmiş olabilirler. Monist bir devletin sorumlu, denetlenebilir bir hükûmetle birleştiğini gösteren klâsik örnekler vardır. Nitekim en parlak günlerinde Atina *Polis*'i böyle idi. Parlâmentodaki çoğunluğun hukuken herşeyi yapabileceği, çağdaş İngiltere'de de, bu böyledir. Çağdaş Yeni Zelanda'nın durumu da değişik değil, orada da toplum içinde en güçlü müessese devlet olduğu halde, hükûmet gene halkın denetimi altındadır. Ama monizm diktatörlükle de uyuşabilir. Gerçekten, bu yüzyılın en dile düşmüş diktatörlükleri, devletle toplumu birbirinden kesin olarak ayırmamakla ün yapmışlardır. Çağdaş diktatörlükler, ya askerî ya iktisadî nedenlerden, ya da (Kemalist Türkiye'deki gibi) bir kültür devrimini çabucak gerçekleştirme isteğinden doğdukları için, bugün otoriter bir rejimin pluralist olma ihtimali dünden daha azdır, insan hiç korkmadan bu varsayımı ortaya atabilir. Çünkü devlet etkinliğinin (faaliyetinin) dışında kalan yerlerde, iktidardakilere karşı bir muhalefet belirebilir.

---

[1] İspanya ile Portekiz bu sözün dışındadır.

Kuvvetin öbür yönüyle, yani, onun birliği ya da ayrılığıyla, monizm ve pluralizm arasında daha açık bir ilişki bulunmaktadır. Monist bir devletin otoriteyi merkezde toplamak ve bütünleştirmek istemesi, akla yakın gelmektedir. Bir devlet toplum içindeki öbür birlikleri ve onların işlerini düzenleme görevini büsbütün üzerine alırsa, merkezdeki ve taşradaki örgütler istedikleri kadar bağımsız ve özel biçimde kurulmuş olsunlar, böyle bir idare yapısı uygulamada pek işlemez. Onun için, İngiltere gibi monist bir devlette, yetkiler hem merkezîleştirilmiş, hem de bütünleştirilmiştir. Öte yandan, pluralist bir devlette, görevleri (fonksiyonları) sınırlandırılmış olan bir hükûmetin bu belirgin özelliğine, hem organlar ayrılığı, hem de yerinden yönetim sistemi uygun düşmektedir. Görülecek işler az olunca, organlar arasında yetki aşmaları, yetki uyuşmazlıkları ve program çatışmaları da az olur. Onun için de, kuvvetin (yetkinin) merkezde toplanması pek istenmez. Bundan başka, Amerika'nın yirminci yüzyılda geçirdiği deneme de gösteriyor ki, yetki alanı sınırlandırılmış olan bir hükûmet, iktisadî ve askerî nedenlerle yetkilerini genişletmek zorunda kalınca aynı anda kuvvetler ayrılığı, federal-federe devlet dualizmi gibi daha önce benimsemiş olduğu temel ilkeleri de değiştirmek zorunda kalmaktadır. Bugün, Birleşik Devletlerde elli yıl öncesine oranla hükûmet organları ve idare kademeleri arasında, daha çok bir birleşme görülmektedir, çünkü bugün, her hükûmet kademesine dünden daha çok iş ve görev düşmektedir ve bunlar bir merkezden düzenlenmeyecek olurlarsa birbirleriyle çatışabilirler.

Devlet boyutunun devletin üstüne aldığı görevleri etkileyip etkilemediğini belirtmek daha da zordur. Gerçekler incelenince görülür ki, tarih de bu noktada kesin bir yargıya varamamakta, ancak bazı geçici varsayımlar önermektedir. Çünkü bir alana yayılmış ve geniş bir insan topluluğunu barındırmış olan bir devletin klâsik örneği Roma İmparatorluğudur. Roma, kurduğu idare cihazı, kanunları ve askerî mekanizması ile çeşitlilik gösteren ve şuraya buraya dağılmış olan eyâletlerini birleştirmeyi başarmıştı. Ama kavimler arasında onları birleştirecek duygusal bir bağ kurmasını, pek başaramamıştı. Bu amaca ulaşabilmek için, bilinçli bir siyasa izleyerek, dinden yararlanmaya çalışmıştı. Ama Roma'nın Olemp'li tanrılara ya da Mithra'ya resmî ayinler ve dinsel törenler düzenlemekle, ya da İmparatorları tanrılaştırmakla, bu alanda da pek bir ilerleme gösteremeyeceği belli olunca, Konstantin bu eksikliği gidermek

ve imparatorluğa bir birlik duygusu aşılayabilmek için, Hıristiyanlığa başvurmuştu. Nitekim, onun bu davranışı sonunda, monizmin yerini dualizm almış ve böylelikle devletin etkinlik alanı küçülmüştü. Demek ki devletin boyutlarının dışarıya doğru genişletilmesi sorunu da, ancak onun ülke içindeki etkinlik alanı daraltılarak çözümlenebilmişti.

Bir bakıma, Birleşik Devletlerin denemesi de buna benzemekteydi. Atlantik'ten Pasifik'e, kırkdokuzuncu enlemden Rio Grande'ye kadar uzanan bir kara parçasının insanla doldurulması süreci, toplumun pluralist biçiminde örgütlendirilmesiyle birlikte yürütülmüştü. Kuzey Amerika'da devletin ülkesini ve nüfûsunu genişletmeye yarayan koşullar, devlete, toplum içinde monist nitelikte bir görev verilmesine elverişli değildi. Oysa başka yerlerde, bunun tersi olmuştur. Nitekim, Avrupa Rusya'sının büyümesiyle orada tüm toplum düzenini içine alan güçlü bir devlet kurulmuştu. Daha sonra, Çarlığın Asya'nın ortasına ve Pasifik'e yayılma politikası da, gene bu güçlü ve her şeye egemen devlet eliyle yürütülmüştür. Boyuttaki değişme, Rus *vlast*'ının[2] monist yapısında hiç bir değişiklik doğurmamıştır. Ancak, Birleşik Devletlerle Rusya arasındaki bu ayrılığı belirlerken, bir şeyi de unutmamak gerekir. Gerçi Birleşik Devletler de genişlerken muhalefetle karşılaşmıştır ama, aynı kara parçası üzerinde kendi gücüne denk güçte bir başka düşman devletle karşılaşmamıştır. Oysa Moskof devleti, yanı başındaki devletlerle (Polonya, İsveç, Prusya, Türkiye, ve benzerleri ile) uzun ve sürekli savaşlara girerek gücünü pekiştirmiştir ve bu askerî damga, Rus hükûmeti üzerinde devletin topluma büsbütün egemen olması biçiminde silinmez bir iz bırakmış, Komünistler bunu daha da geliştirerek uygulamışlardır.

Büyük devletler ya monist ya da pluralist olabildiklerine göre, acaba küçük devletler nasıl olabilirler? Hükûmet biriminin boyutu küçüldükçe devletin toplum içinde gördüğü görevlerin sayısı çoğalır, bu düşüncemizi haklı gösterecek bazı kanıtlar bulunmaktadır. Batının tarihinde en küçük ülke birimi olan Yunan *polis*'inin özelliği, devlet denetiminin genişliğinde toplanmıştı. Devlet denetimine öyle az karşı çıkılmıştır ki, Eflâtun ve Aristo bile siyasal teorilerin-

[2] Devletin tüm yetkilerini ya da gücünü anlatan bu söz, İngilizceye tam anlamıyla çevrilemez. Bu, daha çok, Romalıların *Imperium (hükümranlık)* kavramına benzer.

de devlet etkinliğini sınırlandırmayı düşünmemişler ve böyle bir tartışmaya yer vermemişlerdi. Monizmin daha küçük birimlere sağlayacağı yararların nedenini anlamak zor bir iş değildir. Nüfûsu az, ülkesi küçük olan bir devlette, toplum işlerini tek bir müessese altında örgütlendirmek kolay, etkili ve masrafsız olur. Böyle bir topluluk içinde yaşayanların hepsi değil ama, birçoğu doğrudan doğruya, yüz yüze ilişki kurabilirler. İdarî, dinî, iktisadî ve daha başka amaçlarla ayrı ayrı müessesler kurulacak olsa, belki onların üyeleri de gene değişik biçimler altında bir araya gelmiş aynı kimselerden oluşacaktır. Küçük bir devlette pluralizm gereksiz görülebilir; o yalnız daha büyük birimlerin içinde savunulabilir.

(3) *Geri Kalan Sorunların Birleşme Biçimi.* İnsanların diktatörlük ya da sorumlu hükûmet arasında yapacakları seçmeyle ilgili olan üçüncü sorun, yukarıda* yurttaşlığın ve hükûmet görevlilerinin genişliğine göre incelenmişti. Ama otoriteyi haklı, geçerli kılan kaynak üzerinde birbirine ters düşen görüşler bulunduğuna göre, acaba bunlar kuvvetlerin birliği ya da ayrılığı sorununu nasıl etkilerler? Bu iki alternatif arasında hiç bir olumlu ilişki bulunmadığı görülmektedir. Birleşik Devletler ve İngiltere gibi ülkelerin siyasal sistemlerinde yöneticilerin otoritesi yönetilenlerin iradesinden çıkmaktadır. Ama Atlantik'in Amerika kıyısında kuvvetler çok dağılmış, İngiliz kıyısında ise çok toplanmıştır. Onun için, hükûmet mekanizmasının şu ya da bu biçime uyup uymadığını araştırmaya kalkışmanın hürriyet politikasıyla doğrudan doğruya bir ilgisi bulunmadığı açıktır. Aynı alternatiflere otoriter rejimlerde de rastlanabilir. Ortaçağda halk yığınlarından, kurulu devlet örgütlerine, yönetim katlarına, hiç tartışmasız boyun eğmeleri beklenirdi. O yönetim katları da bir çok küçük parçalara bölünmüşlerdi. Çağdaş diktatörlüklerde de kamu katlarında oturanlara şaşmaz biçimde boyun eğmek halk yığınlarının ödevidir. Ama bu durumda (Yugoslavya dışında) otorite katı bir biçimde birleşmiştir ve devletin üstüne binmiş olan bu dev yapının yüzeyinde hiç bir eklenti ya da çatlak izi görülmektedir.

Öbür soruna gelince, bu sorun devletin boyutuyla, otoriter ya da onun tersi bir sistem arasında herhangi bir ilişkinin bulunup bulunmadığıyla ilgilidir. İlk bakışta, boyut önemsiz gözükür, çünkü her iki türe de giren küçük, orta ve büyük çapta hükûmetler vardır, kimi sorumludur bunların, kimi de sorumsuz. Isparta, İspanya, Al-

*Bkz. s. 249-50. *(Çev. Notu)*

manya ve Sovyetler Birliği birinci türe örnektirler. Atina, İsviçre, İngiltere ve Birleşik Devletler de onun tersi olan türe örnektirler. Oysa, burada gözönünde tutulması gereken tek etken, yalnız boyut olamaz. Bir çok devletleri içine alan bir dünyada, boyut duruma göre değişen bir şeydir. Nitekim devletin komşularının tipine, onların dostluk ya da düşmanlıklarına göre, bir devlet ya güçsüz ya da güçlü; ya güven içinde ya da güvensizlik içinde olabilir. Boyutu ne olursa olsun, kendini tehlikede gören ya da saldırgan düşünceler besleyen bir devlet, askerî örgütlenmeye önem vermek gereğini duyar ve bu biçimde bir örgütleniş de genellikle hükûmetin niteliğini otoriter yönde etkiler. Hükûmete bir kışla disiplini uygulayan, sözüm ona «garnizon devlet»[3] de, çok kez[4] devletler arasındaki ilişkilere göre açıklanabilir, ayrı bir devlet olgusu olarak açıklanamaz.

Son olarak, iki sorun daha kalıyor ki, ilişkiler çemberini tamamlayabilmek için, onların da birbirleri üzerindeki etkilerini incelemek gerekiyor. Devletin boyutuyla kuvvetin (iktidarın) dağıtılmış ya da birleştirilmiş olması arasında, herhangi bir bağlantı görülebilir mi? Böyle bir soruya cevap verebilmek için, unutmamak gerekir ki, idare kademeleri arasındaki ilişkiler aynı kademede iş gören organlar arasındaki ilişkilere benzemez. Merkezcilik sorunu ile bütünlük sorunu aynı şey değildir, devletin boyutu birincisini (merkezciliği) ikincisinden (bütünleşmeden) daha çabuk etkiler. Devlet küçüldükçe yerinden yönetim ihtimali azalır, bunu uzun boylu açıklamaya gerek yok.[6] Gerçekten, site-devletinde bütün hükûmet işleri tek merkezden yönetilmiştir. Tersine, nüfûs ve ülke büyüyünce, sırf bu büyümeden karışıklıklar doğar, haberleşme ve ulaştırma güçlükleri artar. Bölgesel ayrılıklar ortaya çıkabilir. Toprağın, iklimin ve doğal kaynakların birbirine benzememesi değişik nitelikte ekonomik çıkarlara yol açar. Genişleme politikasıyla özerklik özlemi çeken karışık kültürlerin özümlenmesi politikası birlikte yürütülebilir. Ayrılıkçı eğilimler ise ülke büyüklüğünün bir ürünüdür; Eski Güney'in Birleşik Devletlere, Ukrayna'nın Rusya'ya, Batı Avus-

[3] Harold D. Lasswell'in kullandığı bir deyimdir bu.

[4] Tabiî bu, hep böyle değildir. Ancak bazı garnizon devletlerinde bu böyledir, çünkü orada halkın büyük çoğunluğu egemen bir elit'in boyunduruğu altındadır; örneğin Isparta'da.

[5] Bkz. 10. Bölüm s. 330-331.

[6] İsviçre'nin bu özel durumu onun coğrafî konumunun dağlık oluşundan ve içindeki kültür ayrılıklarından ileri gelmektedir.

tralya'nın Avustralya Devletler topluluğuna, Mançurya'nın Çin'e karşı takındıkları tutumlar, bunun açık bir örneğidir. Devletin iç idarî yapısı başka yönlerden ne türlü bir özellik taşırsa taşısın, her büyük devlet bir dereceye kadar yerinden yönetime yer vermek zorundadır. Ne Washington, ne Moskova,[7] ne Rio de Janeiro ve ne de Ottawa, bunların hiç biri geniş bir alana yayılmış olan ülkelerini büsbütün tek merkezden yönetemezler. Dünyanın en büyük devletlerinde federalizme neden yer verildiği, şimdi daha iyi anlaşılabilir.

Merkeziyet sorununun tersine, kuvvetin birliği ve kuvvetin ayrılığı arasındaki seçme'nin (tercihin), boyut etkeni ile ilişkisi pek açık ve seçik değildir. Müesseseleri pek sıkı biçimde bütünleşmiş olan devletlerin boyutları, en küçüğünden en büyüğüne doğru sıralanmışlardır. Oysa, değişik boyutlu devletlerde organların ayrılması ve ayrılık ilkesinin uygulanması hakkında aynı şeylerin söylenip söylenmeyeceği söz götürmektedir. Roma ve Birleşik Devletler Cumhuriyetleri kuvvetler ayrılığı ilkesine bilinçli olarak yer vermiş iki ünlü hükûmetin örnekleridirler. Ama Roma'nın hükûmet organları arasında kurulmuş olan bu denetler ve dengeler sistemi geniş imparatorluk ülkesine uygun düşmemiş ve Roma Cumhuriyetini acı bir sona sürüklemişti, ayrıca İ.Ö. 133'den İ.Ö. 31'e kadar süren yüzyılda, Roma'daki sürekli anayasal bunalımların ve birdenbire çıkan iç savaşların temel nedeni, gene o sistem olmuştur. Senato ile konsüller ve ana vatandaki yetkililerle uzak eyaletlerdeki prokonsüller arasında çatışma ve anlaşmazlık baş gösterince, bu durum, iç kargaşaya ve askerî güçsüzlüğe yol açmıştı. Böylece, imparatorluğu yönetebilmek, yetkileri merkezde toplayabilmek için imparatorluk müessesesi doğmuştur.

Bunun, Birleşik Devletlere uygulanması nasıl olmuştur? Amerikan cumhuriyetinin genişlemesi hükûmet organlarının geleneksel üçlü ayırımı üzerinde herhangi bir zorlama yapmış mıdır? Hiç kuşkusuz yapmıştır. 1930 başlarındaki ekonomik bunalımın gerektirdiği ayarlamalar Başkanlık, Kongre ve Yüksek Mahkeme arasında, ister istemez daha yakın bir işbirliği doğurmuştur. II. Dünya Savaşının sonunda ortaya çıkan gerginlikler daha da sert olmuştur.

---

[7] İktidarı tekelinde tutan Komünist partisi siyasal merkezcilikte direttiği için Sovyetler Birliğinde federalizmin gerçek niteliği bozulmaktadır. Ancak, Sovyetler Birliğinin geniş bir alana yayılmış olması, idarede yerinden yönetimi gerektirmiştir.

Birleşik Devletlerin dünya liderliği görev ve sorumluluklarını kabul etmesi, onu geniş kapsamlı politikalar izlemek ve yabancı ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için uzun-süreli taahhütlere girmek zorunda bırakmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için, yalnız Başkanla Kongrenin birbiriyle uyuşmaları yetmemiş, büyük partilerin de aralarında anlaşmaları gerekmişti. 1949 ve 1950 yıllarında Çin ve Kore sorunları ortaya çıkıp da iki partili dış siyasa aksayıncaya ve başarısızlığa uğrayıncaya kadar bu uyumdan bayağı iyi sonuçlar almıştır. O sırada yeni ve tehlikeli bir sorun, Amerikan politikasında en öne geçmiştir. Başkan Truman ile General Mac-Arthur'un araları açılmış, sonunda Mac-Arthur görevinden uzaklaştırılmıştır, bu olay sivil otoritenin askerî otoriteye üstünlüğünü sağlamakla kalmamış, onu da aşan bir anlam taşımıştır. Amerikan cumhuriyeti ilk kez, Roma'nın, Sulla ya da Sezar olaylarında ve Britanya'nın Hindistan'daki Clive ya da Hastings olaylarında karşılaştıkları aynı sorunla karşılaşmıştır : Acaba ana vatandaki hükûmet, uzaktaki güçlü ve kendi başına buyruk bir komutana nasıl söz geçirebilmiştir. Roma Cumhuriyeti, bu sorunu çözebilmek için imparatorluğa başvurmuştur; Britanya'da kralın ayrıcalığı ile parlâmentonun yetkisi arasındaki denge de, hepsinden güçlü bir kabinenin ortaya çıkmasıyla etkisini yitirmiştir. Komünist olmayan dünyanın liderliğinden doğacak zorunlukların Amerikan hükûmetinin yapısında göze çarpar bir değişikliğe yol açıp açmayacağı ise ilerde görülecektir.

Bir değişiklik beklemek ve bunun olmasını istemek, her halde akla uygun bir şeydir. Demokraside hükûmet bir varsayıma dayanır, buna göre iktidarı, çoğunluğu temsil edenler ellerinde tutmalıdır ve karşılarında da onları sürekli ve açık biçimde eleştirebilecek muhalifleri bulunmalıdır. Bu iyi bir sistemdir, çünkü bunun hükûmet sorumluluğunu bir yanda, muhalefet sorumluluğunu da öbür yanda toplamak gibi bir erdemi vardır. Gerçi demokratik politikada daima iki ya da daha çok örgütlü partilerin olması gereklidir. ama, gerçek karar alma yetkisini onlar arasında bölüştürmek ve ikisine birden o yetkiyi vermek, her halde akla uygun düşmez. Başkanla, Kongre Meclislerin seçim usûlleri ve dönemleri birbirinden değişik olduğu için, bazan bir parti yürütmeyi, bir parti de yasamayı yönetebilir. Gerçekten, Başkan Eisenhower'in ikinci görev döneminde böyle olmuştur. Siyasalar arasında çatışma ve görüş ayrılığı doğuran, böyle bir bölünme, iç işlerinde zarar lı olabilir, çünkü bu, va işlerin durmasın da yetersiz bir uz-

laşmaya yol açabilir. Dış işlerinde ise, daha da kötü sonuçlar doğabilir. Bu yüzden, millî çıkarlar bile tehlikeye düşebilir.

Bir gerçek ya da bir istek olarak, politika, suyun beri yanında biter demek doğru değildir. Politika orada bitmez; bazan bitmemesi de gerekir. Çağımızın bir çok önemli sorunları millî sınırları aşmaktadır. Uygarlığımızın geleceği bazı sorunların ilerdeki çözüm biçimine bağlı olduğu için, onları bugünkü sınırlar çerçevesinde çözmek mümkün değildir. Bir çok devletlerin hükûmetleri arasında görüşmeyi gerektiren sorunlardır bunlar. Bu işlerde de, iç politika alanına özgü, o alanı ilgilendiren işlerde olduğu gibi yurduna bağlı ve kendini ona adamış yurttaşların arasında çok kez haklı anlaşmazlıklar çıkabilir. Sınırlarının ötesinde kalan dünyada büyük işler ve sorumluluklar yüklenmiş olan ülkelerde, siyasî partiler, felsefelerindeki ayrılığın kapsamına göre, dış ilişkilerin gerek stratejisine ve gerek taktiklerine pekâlâ karşı çıkabilirler. Hele, hükûmet organları rakip siyasal partilerin elinde ise, yani biri yasamayı, biri de yürütmeyi yönetiyorsa o zaman hükûmet mekanizması iyice tıkanabilir. Özellikle diplomatik işlerin yürütülmesinde, yasama ve yürütme arasında karar birliğinin sağlanmasını ve sorumluluğun kaynaştırılmasını öne süren güçlü bir görüş vardır. Demokratik milletlerin önderliğini bugün ister istemez Birleşik Devletler üzerine aldığına göre, Beyaz Saraya yerleşen Parti, Kongre'de de çoğunluğu sağlarsa, o zaman dış politikanın yönü daha açık ve seçik biçimde belirebilir. Federal hükûmetin siyasayı kararlaştıran organları arasında onların çıkmaza düşmelerini değil birleşmelerini, uyuşmalarını sağlayacak bir yapıya ihtiyaç vardır.

TEMEL SORUNLARIN UYGULANIŞI

Geleceğin ne getirebileceğini kestirmek için girişilen bu çaba, kitapta, kullanılan tekniğin, uygulanış biçimleri üzerinde insana bir fikir verir. Siyasal süreç onu meydana getiren sorunlar gözönünde tutularak incelenecek olursa, sürecin karmaşık yanları daha açık anlaşılabilir, bu umut, giriş bölümünde de belirtilmiştir. Politika değişik çözüm yollarına imkân veren sürekli sorunların bir tartışma alanı olarak gösterilmiştir. Bu görüş çeşitli uygulamalara yer verdiğine göre, şimdi de bunlar tartışma konusu yapılabilir. Böylece, Temel Sorunlar ,devletleri bölümlerken, önemli tarihsel dönemlerin siyasal özelliklerini karşılaştırırken, çağdaş dünya birbirine karşı olan sistemlerini anlamaya ve çağdaş politikanın

ayırıcı özelliklerini açıklamaya çalışırken, işe yarayabilirler. Şimdi bu konuları inceleyelim.

DEVLETLERİN BÖLÜMLENMESİ

En eskisinden en yenisine kadar politika bilimiyle uğraşanların düşüncelerinde, hükûmetleri bölümlendirme, biçimlere ayırma sorunu önemli bir yer tutmuştur. Bu konuya neden bu denli dikkat harcandığını anlamak, hiç de güç bir iş değildir. Değişik nitelikteki devletler incelenir ve karşılaştırılır da, bunlar, aralarındaki benzerliklere ya da ayrılıklara göre bölümlendirilecek olurlarsa, daha iyi anlaşılabilirler. Bir zoolog, bir botanik uzmanı ya da bir jeolog, hayvanları, bitkileri ve madenleri türlerine göre şıralarlar, acaba bir siyasal bilimci de onlar gibi yapabilir mi, O da devletleri öyle ayırabilir, bölümleyebilir mi? Gerçekten, çeşitli hükûmet biçimlerinin tanımında kullanılan sözlerden böyle bir bölümlendirme sisteminin bulunduğu anlaşılmaktadır. Birleşik Devletler'in, Britanya'nın ve İsviçre'nin birer demokrasi olduklarını söylediğimiz zaman, onların politikaları ve müesseseleri arasında gözden kaçan bazı benzerlikler bulunduğunu unutmamalıyız, çünkü o ülkeler hakkında ortak bir tanımlama yapmamızı bize, bu benzerlikler sağlamaktır. Buna karşılık, devletlerden faşist ya da komünist olarak söz edilince, her gruptan içinde aynı etiketin kullanılmasını haklı gösterek benzerlikler bulunmalıdır. Ayrıca iki gurupun ve onlarla demokratik grupun arasında da ayrılıklar olmalıdır.

Bölümlenecek şey ne olursa olsun, bölümleme tekniğinde karşılaştırma yoluyla benzerlikleri ve ayrılıkları bulabilmek için, belli özellikler seçilmelidir. Örneğin, bir antropolog insanlığı yalnız deri rengine göre bölümlere ayırırsa, ırkları, siyah, esmer, beyaz ya da sarı olarak belirleyebilir. O zaman da deri renginin insanlar arasında ayırım yapmaya değer bir belirti sayılıp sayılmadığı; sayılırsa bunun tek önemli etken olup olmadığı sorusu çıkar ortaya. Saçta, kafatasında, burun ölçülerinde, gözlerin ve gözkapaklarının biçimlerinde görülen değişiklikler de, bir anlam taşıyabilir. Sonunda, antropolog bu özelliklerin bir çoğunu Kafkasyalı, Moğol, Zenci, ya da Polinezyalı gibi tek kelimeye sığdırarak anlatmaya karar verebilir. Ondan sonra grupun niteliğine uygun düşecek genellemeler yapar ve grupu ayırt eden özelliği de bunun içine koyar.

Siyasal bilimci de aynı çeşit soruyla karşılaşır. O da bölümleme işinde kendisine ölçü olabilecek çeşitli özellikler arasında bir seçme yapmak zorundadır. Tek ölçü mü, yoksa çok ölçü mü? Hangisi amaca uygundur? Buna siyasal bilimsi karar verecektir. Siyasal bilimci, ikincinin amaca daha uygun olduğuna karar verirse, o zaman bir de tek ölçüye göre bölümlendirilerek yerlerine oturtulmuş devletlerin aynı bölümler içinde bulunup bulunmadıklarını, ya da bir başka ölçüye göre değerlendirildiklerinde, onların yeniden bölümlenip bölümlenemeyeceklerini belirtmek zorundadır. Başka söyleyişle, değişik ölçülerin kullanılması, acaba bir çapraz bölümleme doğurur mu?

Yunan tarihçeleri ve filozoflarının birbiri ardından yaptıkları devlet bölümlemelerinde bu sorun iyice kendini göstermiştir. Aslında bu, yüksek otoriteyi elinde tutan kimselerin sayılarına göre yapılmış basit bir bölümlemeye dayanmaktaydı. Bu konuda üç olanak vardı, akıl da bunu gösteriyordu, deneyler de. İktidar ya tek kişinin, ya bir azınlığın ya da bir çoğunluğun eline verilmiş olabilir. Her sistemin yararlarını ve sakıncalarını «Tarihin Babası» Herodot, kitabındaki bir parçada[8] açıklamış, bununla siyasal bilimin büyük babası sayılmayı da hak etmiştir. Bu yönetim biçimlerinin her üçü de iyi ya da kötü olabileceğinden, filozoflar hemen ahlâkî bir çeşni taşıyan ikinci bir ölçüt (kriter) ileri sürmüşler. Hükûmetin, kimin yararına yönetileceği sorusunu sormuşlar. Sırf yöneticilerin yararına mı, yoksa tüm topluluğun yararına mı? Hükûmet birincilerin, yani yöneticilerin yararına işlerse, iktidar saptırılmış sayılırdı; ikincisinde yani, yönetimin tüm toplumun yararına işlemesi halinde ise devlet, amacına bağlı kalmış olurdu.[9] Son adım olarak da bu bir çift alternatif tek kişinin, azınlığın, ya da çoğunluğun otoriteleri arasındaki üçlü ayırımın tepesine oturtuluvermiştir. Ondan sonra, ortaya Aristo'nun ileri sürdüğü şu geleneksel bölümlendirme, ayırma biçimi çıkmıştır :[10].

---

[8] *Histories*, iii, chaps. 80-83.

[9] Eflâtun, *Statesman* adlı diyaloğunda bu noktaya değinmiştir. Belki de bunu ondan önce, ustası Sokrat öne sürmüştür.

[10] *Politics*, iii, chaps. 6-7.

	Herkesin Yararına	Yöneticilerin yararına
Tek Kişi in Hükûmeti	Monarşi	Tiranlık (Zorbalık)
Azınlığın Hükûmeti	Aristokrasi	Oligarşi
Çoğunluğun Hükûmeti	Polity (*) (Karma yönetim)	Demokrasi

Aristo, devletleri bu biçimde bölümlendiren bir yazar olmadığı için, onu dilediği gibi eleştirebilmiştir. O, oligarşi ve demokrasi ayrımının, aslında azınlıkla çoğunluk arasındaki sayısal ayrıma değil, servet ayrımına[11] dayandığını göstermiştir. Zenginler azlık olduklarından servetlerini koruyabilmek için oligarşik bir hükûmet kurarlar. Yoksullar sayıca çok olduklarından onlar da servetin dağılımını sağlamak amacıyla demokrasiyi kurarlar. Aristo'nun düşüncesine göre bu sistemlerin ikisinde de yağma vardır, oligarşide zengin yoksulu, demokraside de yoksul zengini yolar. Onun için de Aristo, bu iki hükûmet çeşitini yöneticilerin bütün toplumun yararını gözeterek yönettikleri «doğru yönetim biçimi»nden saymaz; bunları «eğri biçimler» olarak nitelendirir.

Yunan bölümlemesinde iki ölçüt bulunduğuna, ve hatta bir üçüncüsüne ihtiyaç duyulduğuna göre, çağdaş bölümleme biçiminin elbet daha da karışık olması gerekir. Ne de olsa, araya orta çağlar girmiştir ve tarihin o çağlarında da bölümlendirilmesi gereken yeni yönetim biçimleri görülmüştür. Geniş bir deneyi ve uygulamayı içine alan kategoriler daha da karışık olmak durumundadır. Bu

* Aristo'ya göre *polity*, oligarşi ile demokrasi karışımı bir yönetim biçimidir. Bu yönetim biçiminde hem zenginle yoksul kollanmakta, hem de servetle kişi hürriyeti kollanmaktadır. Amacı da budur. Aristo, *polity*'i aristokrasiden ayırır, ama onunla sıkı bir ilişkisi olduğunu söyler. Bkz. *Politics, Book* IV, Chap. 8. (A New Translation By J. A. Sinclair, The Penguin Classics). *(Çevirenin Notu)*

[11] *ibid*, Chap. 8. «Oligarşi ile demokrasi arasındaki ayrılığın gerçek nedeni, yoksullukla zenginliktir». (Barker'in çevirisi).

soruna bir çözüm bulmak amacıyla Robert M. MacIver, yeni bir çabaya girişmiş, aşağıdaki şemayı önermiştir :[12]

A *Anayasal Temel*	B *Ekonomik Temel*	C *Topluluk Temeli* *	D *Egemenlik Yapısı*
1. Oligarşi a1. Monarşi a2. Diktatörlük a3. Teokrasi a4. Çok başkanlılık 2. Demokrasi a5. Sınırlı monarşi a6. Cumhuriyet	b1. İlkel Toplum ekonomisi, İlkel hükûmet b2. Feodal Hükûmet b3. Kapitalist hükûmet b4. Sosyalist hükûmet	c1. Kabile hükûmeti (Devleti) c2. *Polis* Devleti c3. Yerinden yönetim c4. Merkezî Hükümet c5. Çok milletli devlet c6. (Dünya Devleti)	d1. Tüm yapılı hükûmet (Devlet) d2. İmparatorluk sömürge d3. Federal hükûmet

Bu bölümlendirme de açıkça gösteriyor ki, politikanın uzun geçmişi onu kaplayacak derecede geniş formülleri gerektirmektedir. Ama, benimsenen kategoriler bazan karışık bir sonuç doğuracak kadar bulanık ve belirsiz olmaktadır. Örneğin «topluluk temeli» ve «egemenlik yapısı» gibi terimler tartışmaya hiç bir açıklık katmamaktadır. Bunun gibi, «ilkel hükûmet» ve «yerinden yönetim» terimlerinin de hiç bir yararı dokunmamaktadır. Genişletmek ve genelleştirmek için çaba gösterilmiş ama, gene de bazı önemli sorunlar atlanmış. Örneğin, *The Web of Government* (Hükûmetin Ağı ya da Hükûmetin Örgüsü) adını taşıyan kitabın ana konusu olan, hükûmetin (devletin) görevleri sorununa, yani devletin toplumla ilişkisine ve monizm ile pluralizm arasındaki seçmeye, bu tabloda yer verilmemiştir. Devletin ekonomik işlere karışması ya da bunlardan kaçınması sorununa ise, tabloda «ekonomik temel» başlığı altında bir parça yer verilmiştir. Oysa, ekonomik sorunlardan başka sorunları da içine alan ortaçağdaki kilise-devlet dualizmi, bu tabloya uydurulamaz. Dahası var, devletin işleyişinde önemli bir yer tuttuğu halde, hükûmet organlarının ayrılığı ya da birliği

[12] *The Web of Government* (New York The Macmillan Company, 1951), p. 151. Yayıncının izniyle yayımlanmıştır.
Cemaat karşılığı. *(Çev. Notu)*

arasındaki seçmeye de bu tabloda değinilmemiştir MacIver'in başlıklarında, diktatörlükten daha geniş bir kavram olan çağdaş totaliter sistemin[13] olguları da yeter derecede açıklanmamıştır.

Hükûmetler, temel sorunların her birine buldukları çözüm yoluna göre biçimlere ayrılabildikleri için, bu kitapta da, incelenen siyasal sorunlarla ilgili olarak ayrı bir bölümleme taslağına yer verilmiştir. Bu sayfadaki * tablonun içine de önceki bölümlerde incelenmiş olan çeşitli çözüm yollarının bir özeti koyulmuştur. Yalnız, bu tablodan yararlanırken şunu da akıldan çıkarmamak gerekir. Alternatifler arasındaki sürekli akış ve hareketi, ya da tek bir başlık altında toplanan anlaşılması güç sayısız sıralamaları, hiç bir tablo gösteremez. Örneğin Birleşik Devletler, 1789'dan beri hep federal bir birlik olarak kalmıştır. Ama, 1800, 1850, 1900 ve 1950 yıllarında federal hükûmetin federe devletlerle ilişkisi, federalizme hiç benzememekteydi. Ufak tefek ayrılıklar ve geçişler bir bölümlemede gösterilemez, bölümlemenin kategorileri gerçek siyasal hayattakinden ister istemez daha açık ve seçik biçimde gözükür.

TEMEL SORUNLARIN DEMOKRASİYE, TOTALİTER SİSTEME, FAŞİZM'E VE KOMÜNİZM'E UYGULANMALARI

Yüzyılımızın siyasal çatışmalarında, birbirine karşı olan sistemler, demokrasi, totalitarizm, faşizm ya da komünizm diye tanımlanmıştır. Bunların her biri, hem kavramları, hem de müesseseleri anlatırlar. Her biri ister istemez, her şeyi içine alır, çünkü tüm siyasal sistem onun kapsamına girer. Onun için, bunları ayrı ayrı tanımlamak imkânsız olmasa bile, güçtür. Oysa, onları tanımlamak yerine, Temel Sorunları çözümleyiş biçimlerine göre belirleyebilir ve karşılaştırabiliriz.

Önce demokrasiyi ele alın[14]. Devlet demokratik ise, ortada ancak tek bir çözüme imkân veren sadece iki sorun vardır. Yurttaşlık konusunda, böyle bir devlet eşitçiliği benimsemeli ve herkese adalete uygun düşecek biçimde yönetime katılma ve yönetimi denetleme olanağını vermelidir. Devlet bu hakkı kişilerden esirgediği ölçüde, demokrasi ülküsünden uzaklaşmış olur. Bunun gibi,

[13] Tartışma için, bkz. s. 491.

* Bkz. s. 490. *(Çev. Notu)*

[14] Bu konuda, şu kitabıma bakınız. *The Democratic Civilization* (New York: Oxford University Press, 1964).

1 nci Sorun	YURTTAŞLIK	AZINLIĞIN YARARINA *(elitçilik)* (oligarşi)	ÇOĞUNLUĞUN YARARINA		TOPLUMUN TÜMÜ YARARINA (Eşitlik)	
2 nci Sorun	DEVLETİN GÖREVLERİ	ÇOK SINIRLI (Pluralizm) (Laissez faire) (Bireycilik)	ÇOK GENİŞ (Refahı, Düzenlemeyi kapsar)		TOPLUMUN TÜMÜ ÜSTÜNDE EGEMENLİK (Monizm) (Kollektivizm)	
3 ncü Sorun	OTORİTENİN KAYNAĞI	YÖNETENLER (Otoritercilik) (Diktatörlük)	YÖNETİLENLER (Hürriyet, sorumlu hükûmet)			
4 ncü Sorun	KUVVETİN BİRLİĞİ ya da AYRILIĞI	TEK DEVLET (Merkeziyet) ORGANLAR KAYNAŞIMI (Kabine Sistemi)	FEDERALİZM (Yerinden Yönetim) KUVVETLER AYRILIĞI			
Sorun	DEVLETİN BOYUTU	SİTE - DEVLETİ (Polis)	MİLLÎ - DEVLET	İMPARA-TORLUK DEVLETİ	? BÖLGE DEVLETİ	? DÜNYA DEVLETİ

demokratik bir devlette hükûmet otoritesinin kaynağı, yönetilenlerde toplanmalı ve yönetilenlerin elinde temsilcilerini ya da yöneticilerini sorumlu tutmaya yarayacak etkili araçlar bulunmalıdır. Başka söyleyişle, demokrasinin dayandığı temeller eşitlik ve hürriyettir. Demokrasinin temelleri hep, bu birbiriyle kaynaşmış olan kavramlar üzerine oturtulmalıdır. Geri kalan sorunlara gelince, demokrasi bunlar karşısında tarafsızdır. O pluralizm ya da monizmle, kuvvetler birliği ya da kuvvetler ayrılığı ile her boyuttaki ülke ya da nüfusla birleşebilmiştir.

Totaliter sistem devletin boyutuna aldırış etmez. Ama, onun öbür dört sorunda aradığı, istediği şeyler bellidir. Totaliter sistem ayrıcalık, monizm, otoritecilik ve kuvvet birliği arasındaki bir birleşmenin sonucudur. Bunlar bir araya geldikleri zaman, devlet topluma büsbütün (yani, toptan) egemen olur ve devletin kendisi de bir azınlığın egemenliği altına girer.

Faşizm ile Komünizmi tanımlamak ya da karşılaştırmak kolay değildir. Bir kere, İtalya'da Mussolini yönetimindeki faşizm, Hitler Almanya'sı ya da Franko İspanya'sındaki faşizme benzememiştir. Sonra, komünizmin gerçekleri de Marksizmin ilkelerinden öyle çok sapmaktadır ki, insanın bir açıklama yaparken teoriyi mi, yoksa pratiği mi incelediğine dikkat etmesi gerekmektedir. Yurttaşlık sorununda, Faşist devlet açıkça, yönetime katılma hakkını azınlığa özgü[15] bir hak sayan düşünceyi tutmuştur. Çünkü insanlar arasında eşitsizlikleri kabul etmiştir. Marksçı teori eşitçidir, ama Lenin'in başlatıp Stalin'in geliştirdiği komünist uygulama oligarşik olmuş ve katı ayrımlara dayalı yeni bir toplum düzeni kurulmuştur. Faşist teoride, devletin gördüğü işlere hiç bir sınır koyulamaz, çünkü Mussolini'ye göre devlet milletin üstünlüğünü, Hitler'e göre de «Ârî ırkın» üstünlüğünü belirtmektedir. Oysa uygulamada, her iki rejim de dinsel çevrelerin muhalefetiyle karşılaşmışlar ve ezmeyi başaramadıkları kilise ile birlikte yaşamak zorunda kalmışlardır. Komünist devlette monizm daha eksiksiz gerçekleştirilmiş, üretim araçlarının özel mülkiyeti toptan kaldırılmıştır; faşizmde bu, böyle olmamıştır, orada kilise bağımlı duruma sokulmuştur .Oysa, sosyalizm gerçekleştiği zaman devletin ortadan kalkacağını bildiren Marksçı doktrinlerden de, tersine, hepsinden güçlü bir devlet ortaya çıkmıştır! İktidarın kaynağı sorununa ge-

[15] Hitler ırkçı doktrinleri işlemek ve kadınları kamu hayatından uzaklaştırmak bakımından Mussolini'den çok ileri gitmiştir.

lince, burada komünist sistemle faşist sistem arasında bir ayrılık yoktur, ikisinin de teorisi ve pratiği otoriterdir. İkisi de birbirine bakarak halk yığınlarını propaganda ve baskı karışımı bir yöntemle yönetebilmek için, disiplinli bir tek parti diktatörlüğü kurmuşlardır. Gene, bu rejimlerin hepsinde, iktidar toplaşması aşırı bir noktaya ulaşmıştır. Oysa, devletin boyutu konusunda, Faşizmle Komünizm arasında ayrılıklar olduğu görülür. Birincisi (Faşizm), doğuştan aşırı milliyetçidir. Komünizm ise kural olarak enternasyonalizmi üstün tutmaktadır, çünkü onun proletarya hakkındaki temel görüşü, millî sınırların ötesine sıçramaktadır. Bununla birlikte, Tito Yugoslavya'sı göstermiştir ki, milliyetçilik öbür siyasal sistemlere girebildiği gibi, komünizme de girebilir.

TEMEL SORUNLARIN TARİHSEL GÖRÜNÜŞÜ

Devletleri böyle beş soruna göre bölümlendirme başka bir işe de yarayabilir. Bu bölümlendirmeyi, Batının siyasal tarihinde birbirini izleyen önemli çağlara da uygulamak mümkün : Yunan-Roma site-devleti, Roma İmparatorluğu, Ortaçağlar, Millî devlet, yirminci yüzyıl gibi. Acaba bu değişik çağlar içinde, temel sorunların hangi çözümleri etkili olmuştur?

(1) *Yunan-Roma Site-Devleti.* O çağdaki oligarşilerde yurttaşlık hakkı pek sınırlandırılmış, Atina gibi demokrasilerde ise oldukça geniş tutulmuştu. Ama, gene de hiç bir yerde, yurttaşlık hakkı tam anlamıyla eşitliğe kavuşturulamamıştı. Çünkü kölelerle kadınların toplum içinde aşağı bir yerleri vardı. Devlet görevlerinin her yerde toplumla bir arada yürütülmesi düşünülmüştü. Otoriter ve sorumlu hükûmetin, kuvvetler birliğinin ve kuvvetler ayrılığının örnekleri görülmüştür. Gerçi devlet için tipik ve ideal ölçü *Polis* olmuştu ama, büyük siteler bu tipten ayrılmışlar ve imparatorluk kurmayı denemişlerdi.

(2) *Roma İmparatorluğu.* Bu devlet, yavaş yavaş ayrıcalıktan siyasal eşitliğe doğru ilerlemiş, ama kadınlara ya da kölelere hiç bir zaman siyasal eşitlik verilmemiştir. Başlangıçta, devletin görevleri sınırlandırılmamıştı; ama Hıristiyanlığın benimsenmesi üzerine devlete sınır koyulabileceği kabul edilmişti. Cumhuriyet döneminde otoriteyi yönetilenlerin elinde toplamak için başarısız bir çaba gösterilmişti. Daha sonra, orduya kumanda etmesi dolayısıyla iktidar, İmparatorda toplanmıştı. Devlet küçük iken yetkiler mer-

kezde toplanmış; devlet büyüyünce, dağıtılmıştı. Cumhuriyette, merkezdeki yetkiler dağıtılmıştı, imparatorlukta ise, birleştirilmişti. Boyut bakımından Roma, ilkçağın, *polis*'e ters düşen dev yapılı bir devleti olmuştu.

(3) *Ortaçağlar.* Tanrının gözünde, bütün insanlar eşitti. Ama uygulamada yeryüzüne eşitsizlikler hâkimdi ve politika ayrıcalıklı kimselere özgü bir alandı. Kilise ile ortaklığa girdiği için devletin görev alanı da pek daralmıştı. Hükûmet, gerçekte otoriter bir nitelik taşımaktaydı, ama bunun tersini ileri süren teoriler de vardı. İktidar son derece parçalanmış ve dağıtılmıştı. Hükûmet birimi, ruhanî alanda Hıristiyanlık kadar geniş bir yer kaplamış, ama cismanî alanda belli yerlerde toplanmıştı.

(4) *Millî-Devlet.* Bu dönem her yerde ayrıcalık yönetimiyle başlamış, ama birçok devletlerde zamanla genişleyerek eşitciliğe dönmüştür. İlk millî devlet, egemenlik biçimine bürünmüş monizm ile birleşmişti. Oysa, on dokuzuncu yüzyılda, ekonomi biliminin açtığı mücadele dualizm ve pluralizm doktrinlerini doğurmuştu. Millî devletlerin hükûmetleri, ya otoriter ya da sorumlu hükûmetler olmuşlardır. Yapıları, ya kuvvetler birliğine ya da kuvvetler ayrılığına dayanmıştır. Milletle devleti birleştirmek güç olduğu için, millî devletlerin boyutları değişmiştir, hattâ birkaçı imparatorluklar kurmuşlardır.

YİRMİNCİ YÜZYIL POLİTİKASININ EŞSİZLİĞİ

Dünya bunalımı, iki dünya savaşı ve ihtilâlci kışkırtmaların yayılması da açıkça gösteriyor ki, bu yüzyıl, bir bunalım yüzyılıdır. Bu bunalımın niteliği temel sorunlarla açıklanacak olursa, çağımızda önceki çağların hiç birinde olmayan, eşsiz bir özellik bulunduğu görülür. Çağdaş toplum, kişinin kişiyle, devletin toplumla, devletin devletle ilişkilerinde aynı anda üç büyük değişiklik geçirmektedir. Bu alanların her birinde köklü bir değişme olmaktadır. Eşitlik dürtüsü çemberi genişlemekte ve siyasete katılan insanların sayısını çoğaltmaktadır. Devlet işlerindeki artışın yararına olmak üzere pluralizm yavaş yavaş terkedilmektedir. Şimdi, askerî ve iktisadî ihtiyaçların baskısıyla millî devletin üstüne yeni ve daha büyük hükûmet birimleri oturtulmaktadır. İşte, çağdaş politikaya özelliğini veren ve sorunlarımıza eşsiz bir nitelik kazandıran şey de, bu üç-katlı genişlemedir, yani daha geniş bir yurttaş

yığınına hizmet edebilmek için daha fazla görevler yüklenen büyük boyutlu devlet olgusudur. Gerçi bu değişikliklerin herhangi birini ele alıp başarmak zor bir iş olacaktır. Ama bu değişikliklerin tutar üçü de aynı anda meydana gelirse, ve biri öbür ikisiyle çatışır ve karışıklık yaratırsa, o zaman çözüm bulma işi daha da zorlaşacaktır. Çünkü eşitliğin genişletilmesi, hükûmet görevlerinin çoğaltılması ve daha büyük boyda devletler kurulması biçiminde beliren bu üç katlı ihtiyaç, şimdi, aynı anda karşımıza çıkmıştır, bundan önce hiç böyle şey olmamıştır. Ayrıca, şimdi biz bu işi, dünyanın yalnız bir köşesinde, hattâ bir kıt'asında da yapıyor değiliz. Yarınki çözümlerin, işler çözümler olmasını istiyorsak, onları yeryüzünü ve en sonunda da tüm insanlığı kucaklayacak kadar geniş tutmak zorundayız. Böyle, değişmeleri içine alacak düşünceler ortaya atmak, müesseseler kurmak, onlara esinleyici kaynaklar bulmak kolay iş değildir, bu da en az fiziğin elektronik, nükleer enerji ve uzay roketleri alanlarında yaptığı devrimlere denk bir siyasal çaba istemektedir. Onlara ulaşmak için başvurulacak çözümlerin ya da yolların niteliği de önceden belirlenmiş değildir. Onun için, gelecekteki eğilimler üzerinde bir tahminde bulunmak sakıncalıdır. Bununla birlikte, alternatifler incelenerek, onların taşıdıkları anlamlar açıklanabilir.

BUGÜNKÜ EŞİTSİZLİK

Ayrıcalıkla eşitlik arasında çok eskiden beri yapılmakta olan bu seçme (tercih), yirminci yüzyılda yeni bir biçim almıştır. Sanayileşme sonunda, kalabalık şehirlerdeki insan yığınları arasındaki ilişkiler daha da sıklaşmış, okur yazar olma ve daha fazla eğitim görme ihtiyacı belirmiştir; haberleşmeyi daha iyi ve daha çabuk sağlayacak araçlar bulunmuştur; gazete ve dergilerle basılı sözün yayılması sağlanmıştır; radyo, sinema ve televizyon göz ve kulağın ufkunu genişletmiştir; işte bu ve buna benzer yeniliklerle bir kütle (yığın) politikası çağına girilmiştir, bu politika içinde de hükûmetin çarkları milyonların benimsedikleri inançlara, düşüncelere ve onlara söylenen gerçeklere göre dönmektedir. Durum geçmiştekine benzemiyor. insan kütleleri, artık politikanın pasif süjeleri olmuyorlar. Bunun yerine, onlar, artık politikada aktif süjeler olmaya başlıyorlar. Onların politikaya katılmaları da değişik biçimlerde örgütlendirilebiliyor. Gerçi değişme çok büyük ölçüde olmuştur, ama gene de, ayrıcalıkla eşitlik arasındaki tercih ortadan kalkmamıştır. Hattâ bununla, şu ya da bu çözümün gerçekleştirilmesi

daha da karışık bir duruma gelmiştir. Demokrasi ile komünizm arasında bir yarışma var, birbirine karşı olan bu sistemler, aynı amaca ulaşmak-halk yığınlarının bağlılığını kazanmak için çekişiyorlar.

Komünizm kurulu düzeni un ufak ederek onun içindeki her türlü sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı vaad ediyor. Ama, iktidar tek partinin tekelinde olduğu için, sonunda, gene yeni tip bir ayrıcalık kuruluyor* ve bunun yolu da *entrée* siyasal iktidardan geçiyor. Komünizmin eşitçiliğe verdiği başlıca tâviz ve bugünkü Rusya ile Çarlık Rusya'sı arasındaki en büyük ayrılık, onun bu ayrıcalıklı oligarşiyi toplumun daha geniş bir kesiminden sağlamasıdır. Öte yandan, demokrasi de, iki ya da çok parti yoluyla yığınların önüne başka başka liderler ve programlar sürerek siyasal iktidarla ayrıcalık arasındaki bağları kesmeyi ve böylelikle sürekli bir kastın meydana gelmesini önlemeyi vaad etmektedir. Politikaya katılanların sayıca çoğalmaları karşısında, iki sistemin gösterdiği davranış birbirine benzemiyor. Tek-parti devleti, milyonlarca insanın bir örnek düşünmelerini ve muhalefet etmemelerini istiyor ve onları buna göre örgütlendirmeye çabalıyor. Dışardan bakılınca bu yöntemde bir kudret ve dayanışma gözükür. Oysa, içerde yeni fikirlerin hoşgörüyle karşılanmaması ilerlemeyi durdurmaktadır. Demokratik devlet, eşitliği hoşgörerek ve siyasal yarışma için geniş bir alan bırakarak yurttaşlarını örgütlendirir. Bu da bir kuvvet kaynağı olmaktadır, çünkü demokratik devlette yeni düşünceler serbestçe açıklanabiliyor ve hoşnutsuzluklar ortaya dökülebiliyor. Ama buna bağlı olarak demokratik devlette de, bazı tehlikeler yok değil. Nitekim, orada da gruplar arasındaki çatışmalar kararların alınmasını geciktirebiliyor, hattâ önleyebiliyor, ya da kamu iktidarı bu başıboş bırakılmış özel çıkar gruplarının eline geçebiliyor.

Milyonlarca insanın siyasal işlere katılması ,onları rejime bağlı tutacak, bunu sağlayacak biçimde örgütlendirilirse, o zaman sistem vaad ettiğinden daha başka türlü işler. Komünizmin açıkladığı şey ile —gerçek eşitlikle— uyguladığı şey —eşitsizlik[16]— arasında tu-

[16] George Orwel, *Hayvan Çiftliği* adlı eserinde *(Animal Farm,* New York : Harcourt, Bracet World, Inc., 1946) bu tutarsızlığı, şu çarpıcı sözlerle yeriyor : «Bütün hayvanlar eşittir. Ama kimi hayvanlar öbürlerinden daha eşittir.»

* Bu konuda bkz. Yugoslavya'nın eski başbakan yardımcısı Milovan Djilas'ın *Yeni Sınıf,* Ank. 1959, adlı eserine. *(Çev. notu)*

tarsızlık vardır, karşılaştığı en büyük güçlük de budur. İktidarı tekelinde tutan tek parti sisteminin katılıkları, haklardan yoksun olanların efendilerine karşı çıkmalarını zorlaştırır. İkinciler (yani efendiler), sözleri ile eylemleri arasındaki çelişmeyi gizlemek ve diktatörlüklerinin sürekliliğini haklı gösterebilmek için, halk yığınlarına onları yok etmeye uğraşan düşman bir dünya ile karşı karşıya bulundukları görüşünü aşılarlar. Bu da, şu sözün doğru olduğunu gösterir: «Söyledikleri ne olursa olsun, politika, uygulamada hep nefretleri, düşmanlıkları körüklemiştir».[17]

Demokrasiler de, bazan açıkladıkları ilkelerden ayrılırlar ve kendi içlerindeki ırkî, dinî, etnik ve ekonomik gruplara karşı ayırıcı bir tutum takınılmasına seslerini çıkarmazlar. Demokraside politikanın başlıca unsuru sayılan eşitlik, toplumun bir kesimine uygulanır da öbür kesimine uygulanmazsa, bundan önemli güçlükler doğar. Nitekim, on dokuzuncu yüzyılda Britanya'da oy hakkının genişletilmesi ile ortaya çıkmış olan eşitlikçi eğilimler, aristokrasinin ayrıcalıklı statüsüne ve halkın üst, orta ve alt sınıflar biçiminde beliren genel tabakalaşma sistemine ters düşmüştür. Sanayileşme akımı da öyle, o da Laissez-faire düşünceleriyle birleşince, Birleşik Devletlerle Britanya'da aynı sonuçlar doğurmuştu. I. Dünya Savaşı patladığı sırada, servet ve gelir dağılımında büyük eşitsizlikler hüküm sürmekteydi. Gerçekten o sırada, çoğunluğun siyasal iktidarı ile azınlığın ekonomik gücü arasındaki bu çelişme, demokrasiyi yoksulun zenginle çekişmesi olarak niteleyen Aristo'cu görüşün, toplumda tedirginlik yaratacak biçimde yeniden başgöstermesini sağlamıştır. Onun için, son otuz yılda, demokrasi birbiriyle ilgisi olan iki sorunla uğraşmış ve hâlâ da uğraşmaktadır. Demokrasinin uğraştığı sorunlardan birincisi, politika alanındaki eşitlik ilkelerinin toplum düzeninin öbür bölümlerine nasıl aktarılacağı ile ilgili bulunmaktadır. İkincisi, demokrasi bu eşitliği sağlarken, çalışma hevesini kıracak ve yeteneğe yer vermeyecek, onu tanımayacak olan aşırı bir eşitlikten de kaçınmak zorundadır. Sözün kısası, demokratik devlet birinci sorunda oldukça ilerlemiştir, ama ikinci soruna henüz tam anlamıyla hâkim olamamıştır.[18]

Irk ilişkileri alanında da aynı yargıya varılabilir, yani, orada da kazançlar sağlanmıştır, ama yapılması gereken daha çok şeyler

---

[17] Henry Adams, *The Education of Henry Adams*, Chap. 1

[18] Örneğin Avustralya ile Yeni Zelanda'da.

bulunmaktadır. Bu sorun da, eşitliğin ekonomik ya da sosyal yönleri kadar önemlidir. Gerçekten birçok topluluklarda her şey bu ana soruna, yani, ayrı ırklar arasındaki ilişkilerin düzenleniş biçimine bağlıdır. Hiç kuşkusuz Hawaii, Brezilya, Güney Afrika ve Mississippi'de ekonomik kalkınmaya hükmeden ve topluma özelliğini veren şey, ırk karşısında takınılan bu tutum olmaktadır. Irk ayrımının sözcüleri, yalnız iç politikada değil, milletlerarası politikada da azınlıkta kalmaya ve küçük bir hizbe önderlik etmeye mahkûmdurlar. Hiç bir zaman onlar, çoğunluğu peşlerine takıp sürükleyecek devlet adamları olamazlar. Bu, hem Birleşik Devletler için, hem de Birleşmiş Milletler için, geçerli olacak bir sözdür.

PLURALİZMİN SÖNÜŞÜ

Demek ki, çağdaş halk yığınlarının ortaya çıkmasıyla her yerde hükûmet işlerinin genişlemesi bir rastlantı değildir, hiç kuşkusuz bu ve sürekli olarak uygulanan eşitlik politikası, monizme doğru gidişi çabuklaştırmıştır. On dokuzuncu yüzyılda politikanın ekonomiyle ilişkisinde Laissez-faire ilkesini, devletin toplumla ilişkisinde pluralizmi, en önce iki ülke uygulamıştı. Sanayileşmede de Britanya gibi bir ülke öncülük etmişti; Birleşik Devletlerde ise, yerleşilecek ve geliştirilecek koskoca bir ülke vardı, orada servet öyle dağılmıştı ki, özel toplulukların (birliklerin) ekonomik bir değişmeyi devlete bağlı olmadan, tek başlarına sağlayabilecek malî güçleri bulunmaktaydı. Oysa, bu yüzyılda koşullar köklü biçimde değişmiştir. Sanayileşmiş devletlerin dış ticaret alanındaki rekabetleri çoğalmıştır; bir vakitler yeni dünya sayılan ülkede, artık yerleşme bölgeleri diye bir şey kalmamıştır; ülke içinde yoksullara sosyal ve ekonomik yardım yapılması konusunda siyasal baskılar başlamıştır; çok güçlü özel çıkar gruplarının düzenlenmeleri gerekmiştir; nihayet bütün milletler savaşı kazanmak için seferber olmuşlar ve savaş sonunda yoksul düşmüşlerdir; işte, bu olaylar devletin büyümesine sebep olmuş ve yirminci yüzyılı bir monizm çağı yapmıştır.

Pek çabuk değişen bir toplumda merkezci bir örgüte ihtiyaç duyulduğu için, pluralizmin çağdaş sözcüleri de savunma durumuna geçmek ve gerilemek zorunda bırakılmışlardır. Örneğin, Lonca *(guild)* sosyalizmi denilen sosyalizm çeşitini savunduğu günlerde pluralist bilinen G.D.H. Cole ya da 1930 ekonomik bunalımı

başgösterinceye kadar pluralist görüş açısından yazılar yazmış olan Harold J. Laski gibi kimseler, bu tutumlarını değiştirmişler ve monizmin mantığını kabul etmişlerdir. Öteki düşünürler ilk görüşlerinde direnmişler, ama gittikçe zor durumda kalmışlardır. Örneğin, Robert M. Maclver, toplumun birleşmek zorunda olduğunu kabul etmiş, ama bu birleştirme işinin devlete verilmesine karşı çıkmıştır. Bunun yerine Maclver —oyunun konusu karmaşık bir hale geldiği vakit, son sahnede kahramanlarını kurtarmak için tanrıyı yardıma çağıran Yunanlı oyun yazarı, ya da rekabetten âhenk doğacağına ve görünmeyen ellere inanan[19] Adam Smith gibi— kendi ideal «topluluğunu» öne sürmektedir. Ona göre insanlarda, bu çok sayıda toplulukların (birliklerin) birbirlerinden kopmalarını önleyecek derecede güçlü bir birlik duygusu vardır. Ama «topluluk» nasıl gerçekleşecek ve ortaya çıkacaktır, bu belli değildir, çünkü Maclver bu topluluğun öbür topluluklardan üstün olacak biçimde kurulmasını ve ortaya çıkmasını istemez — böyle bir şey monizm demektir.

Öteki pluralistlere gelince onlar temel teorilerini değiştirerek devlete öyle tavizler vermişlerdir ki, ön kapıdan kovdukları monizm'i daha sonra arka kapıdan içeriye buyur etmişlerdir. Nitekim, sosyalizme ve devletin ekonomik işlere plânlı müdahalesine açıkça karşı çıkmış olan Friedrich H. Hayek, hürriyet içinde plânlamayı savunmuş ve güçlü özel tekellerin ve kombinaların gerçek rekabeti boğmalarına müsaade edilmemesini istemiştir.[20] Oysa bu idealin uygulanabilmesi için, ister istemez, güçlü bir devlete ve ekonomi alanında da Hayek'in önerdiğinden daha fazla idarî düzenlemelere ihtiyaç vardır. Başka pluralistler de, özel birlik ya da toplulukların iç yapılarıyla dış işlerini birbirinden ayırmaya uğraşırlar. Onlar tüm toplumun dirlik ve düzenini bozan (büyük bir endüstri kolundaki grev ya da lokavt gibi) dış uyuşmazlıklara devletin müdahale etmesi gerektiğini kabul ederler. Bunun üzerine onlar büyük bir ticaret firması ya da büyük bir sendikanın izlediği dış siyasaların, o örgütün iç yapısının özelliğine bağlı bulunabileceğini anlarlar. İster bir şirketin, ister bir sendikanın yönetiminde olsun, oligarşik eğilimler, bir şirket yöneticisini ya da bir sendika başkanını örgütteki üstünlüğünü koruyabilmek için bazan dışardaki hasımlara saldırmaya ve zaferler kazanmaya itebilir.

[19] Bkz. 2. Bölüm, s. 40.

[20] *The Road to Serfdom* (Chicago University of Chicago Press 1944).

onun için, pluralist, devletin, özel bir birliği ya da topluluğu düzenleyecek kurallar koymasını haklı bulabilir. Ama bu tedbirlerin hepsi de bir kapıya çıkar. Toplumda birlik olduğuna ya da olması gerektiğine inanan, ya da özel çıkar grupları arasındaki genel çatışmaların azaltılmasını kabul eden bir pluralist de, sonunda toplumda işbirliğini ve uyumu sağlayacak bir örgüte ihtiyaç bulunduğunu belirten monizmin temel görüşünü benimsemek, ve bu işi en iyi devletin göreceğini açıklayan siyasal yargıyla karşılaşmak zorunda kalır. Ancak bir anarşist, gerçek anlamda pluralist olabilir, çünkü o, hükûmetin (devletin) büsbütün ortadan kalkmasını ister. Ama anarşistin felsefesi de hiç bir zaman işlememiştir, çünkü o da işbirliğinin kendiliğinden kurulacağını düşünmüştür.

MONİST DEVLETİN SORUNLARI

Monizm'e sarılan bir devlet, pluralizmin karşılaştığı güçlüklerle karşılaşmaz, ama onun da kendine özgü sorunları vardır, o da onlarla karşılaşır. Monizm çeşitli biçimler altında görünür. En aşırı biçim, Eflâtun'un öngördüğü monizm biçimidir, buna göre devlet kendisine rakip toplulukları ortadan kaldırarak ve onların görevlerini üzerine alarak sorunu çözer. Gerçi tek bir müessesenin yirminci yüzyıldaki insanların bütün ihtiyaçlarını karşılayabileceği, akla yatkın bir düşünce olsa bile, gene de böyle bir örgütün kapsamı ve karışık yapısı gözönünde tutuldukta, bunun anarşizmin tersi bir aşırı düşünceden daha fazla uygulanma kabiliyeti bulunmadığı anlaşılır. Monizmin uygulanabilmesi, işleyebilmesi için, iki değişik yol vardır. Birincisi devletin öbür gruplar üzerinde üstünlük kurarak her ihtiyaç ve çıkar için ayrı ayrı birden çok birlik ya da topluluk kurulmasına müsaade etmemesidir. Böyle kurulmuş olan toplumda, tek bir felsefeyle yoğrulmuş tek bir eğitim sistemi, başka dinsel ilkeleri kabul etmeyen tek bir devlet kilisesi, meslekler ve sınıflar arasındaki çekişmeleri açıkça ortadan kaldıran ve devlet eliyle yönetilen tek bir ekonomik yapı bulunacaktır. Eflâtun'un monizmine benzemeyen, bu monizm biçimi, sırf düşünce alanında kalmamaktadır, çünkü bu, çağdaş totaliter rejimlerin de özlemini çektikleri ve varmak istedikleri bir amaçtır.

Monizmin üçüncü türünde, insan ihtiyaçları için kurulmuş olan çeşitli birlik ya da topluluklar hoşgörüyle karşılanır. Eğer insanlar vicdanlarının buyurduğu yolda tapınmakta özgür bırakılırsa, toplumda ayrı akideleri örgütleyen birçok dinler ve mezhep-

ler bulunur. Kişiye çeşitli sanatları öğrenme, bir işten bir işe geçme ya da mülk edinme ve dilediği teşebbüse katılma olanakları tanınırsa, birbirinden ayrı ekonomik çıkarlar doğar ve bunlar da —şirketler, sendikalar gibi— birbiriyle yarışan birlikler (topluluklar) kurarak kendilerini güçlendirirler. Böyle durumlarda, hoşgörü ilkesi ya da, daha geniş anlamıyla, hürriyet, toplumun birbiriyle yarışan gruplara bölünmesine sebep olur. Şu da var ki, müesseseler, dinler, ya da kültür gelenekleri ile birbirinden ayrılmış olan insanlar, yurttaşlık yoluyla yeniden birleştirilebilirler. İşte bu durumda, monistlerin görüşüne göre devlet, toplumu birleştirici bir iş görür. Herkes aynı temel hakları ve ödevleri paylaşan ve aynı devlete bağlı bulunan eşit birer yurttaş sayıldıktan sonra, artık bir kimsenin Katolik, Musevî ya da Protestan olmasına, hiç birinden olmamasına, erkek ya da kadın, patron ya da işçi, çiftçi ya da öğretmen olmasına bakılmaz. Böylece insanlık, ancak aynı yurttaşlıktan, aynı insan haklarından ve aynı devlet hizmetlerinden ortaklaşa yararlanarak siyasal düzeyde birlik duygusuna kavuşabilir ve birliği gerçekleştirebilir, yoksa bundan yoksun kalır.

Bu amaca monizm politikasıyla varabilmek için bazı tehlikelerden sakınmak gerekir. Bir kere devlet eliyle toplumda birlik kurulabilmesi, devlet yetkilerinin kapsadığı ülkenin boyutuna ve nüfusun sayısına bağlıdır. Kara parçaları ve insanlar, millî-devletler arasında bölüşülünce, her devletin kendi sınırları içinde gerçekleştirdiği dayanışma, milletlerarası sınırların önünde birdenbire duruverir. Millî-devlet sistemi bir devletin yurttaşlarını birleştirir, ama onları öteki devletlerin yurttaşlarından ayırır. Gerçi, sosyal ilişkiler en çok aynı devletin içindeki kişiler arasında görülür ama, pluralistlerin de doğru olarak belirttikleri gibi, bunlar daha geniş bir alana yayılabilirler. Din, birçok ülkenin yurttaşlarını birleştiren bir bağ olur. Ticaret ilişkileri bir ülkenin üreticileriyle öbür ülkenin tüketicileri arasında ortak bir yarar ve çıkar meydana getirir. Bilim, meslek, kültür örgütleri de üyelerini çeşitli ülkelerde o dallarda çalışan kimseler arasından alırlar. Onun için, toplumun şimdiki sınırları, politikanın sınırlarından daha geniştir.

BOŞLUKTAKİ DEVLETLER

Tarihsel olarak devlet[21] genel ihtiyaçları karşılayacak bazı temel hizmetleri kurmak amacıyla ortaya çıkmıştır Demek devletler

[21] Bkz. 3. Bölüm, s. 66-75.

ve hükûmetler korumayı, düzeni, adaleti ve refahı sağlamak ve bu gibi görevleri yerine getirmek için kurulmuşlardır. Öyleyse, bu gibi işlerin ve görevlerin düzenlendiği yerlerde siyasal süreç işlemeye başlar ve devletin tohumları atılmış olur. Millî devletin ortaya çıkmasını sağlayan akımların, şimdi onun yerine bir başka örgütü koyabilmek için gene etkili olmaya başladıkları herkesin gözüne çarpabilir. Güvenlik ve refahın sağlanmasında, şimdiki yönetim birimlerini pek küçük ve yetersiz bulmaktayız. Onun için de, itirazlara rağmen, kurtuluşu yalnız millî devlete, egemenliğe, tek bir devletin öz çıkarına başvurmakta değil, milletlerarası düzenlemelere, ittifaklara, karşılıklı taahhütlere, bölgesel çıkarlar topluluğuna başvurmakta buluyoruz. Eski emperyalizmin son kalıntıları da temizlendikten sonra, şimdi sömürgeci sistemlerin ortadan kalktığını, yeni ve çok kez yerine oturmamış hükûmetlerin bağımsızlığa kavuştuğunu ve ayrı parçalara bölünmüş olan siyasal toplulukların yeniden birleştirilmek gerektiğini görüyoruz. Çağımızın pek önemli bir çok sorunlarına, ancak, en büyük devletlerin şimdiki ülke ve nüfûslarını da aşan daha geniş bir alan ve topluluk içinde çözüm bulunabilir. Gerçekten, Danimarka, İsveç, İsviçre ve Yeni Zelanda gibi, en ileri ülkelerin bazılarında iç politikanın acayip bir safhaya ulaştığı görülmektedir. Elli yıl önce demokratlaşma, oy hakkının genişlemesi, sosyalizm ya da sosyal hizmetler gibi sorunlar halkı coşturmakta, ayağa kaldırmaktaydı. Bugün, bu sorunların bir çoğu çözülmüştür. Artık genel ilkeler üzerinde tartışma yapılmamaktadır. Şimdi tartışmalar ayrıntılar üzerinde toplanmıştır, böyle konular için en uygun yer de, ya bir yasama komisyonu odasıdır ya da bir resmî dairedir, onların kamu önünde tartışılmaları, seçim söylevlerinde ele alınmaları insanı sıkar ve canından bezdirir.

Kendi başarılarının kurbanı olan ülkelerde insanları bugün, milletlerarası alandaki çekişmeler, yakıcı sorunlar coşturmaktadır. Kendi seçim kampanyalarında pek fazla heyecanlanmayan İsviçreliler ve ve İsveçliler, 1956 yılının Ekim ve Kasım aylarında patlak veren Süveyş ve Budapeşte olaylarına ateşli tepkiler göstermişler ve daha önce hiç bu kadar coşmamışlardı. Uzaya uydular fırlatıldığı zaman da, gene böyle olaylar olmuştu. İnsanların yaşayışları, düşünceleri, konuşmaları ve duyguları hâlâ millî bir nitelik taşıyor olabilir; ama onlar alınyazılarının kendi devletlerinin başkentlerinde değil, milletlerarası konferans görüşmelerde belirlene-

ceğini biliyorlar. Bugünkü dünya politikasının gerekleri, devletin yapısını daha geniş ölçüde ve daha yüksek düzeyde yeni bir biçim almaya zorlamaktadır.

SİYASAL DEĞİŞMENİN YÖNTEMLERİ

Daha çok eşitlik, daha çok hükûmet ve idare işleri, ve daha büyük boyutta devletler, işte çağdaş siyasal eğilimlerin şaşmaz doğrultusu budur. Peki, bu büyük değişmeler meydana gelirken öbür sorunlara neler oluyor? Bu soruya siyasal amaçlarla hükûmet araçları arasındaki ayrıma göre cevap verilebilir.[22] Beş Temel Sorun'un içinde değişme süreçlerinde baş rolü oynayan üç sorun vardır, çünkü faaliyetin amaçlarını onlar belirler. Tarihteki devrimci bunalımları incelerseniz, şu bir ya da iki esasın hep çekişme konusu olduğunu görürsünüz: Yurttaşlığın kapsamı, devletin görevleri ve devletin boyutu. Bunların herhangi birinde meydana gelecek önemli bir genişleme ya da daralma birbiriyle ilgili bir dizi değişiklikler doğurabilir. Otorite konusuyla —otoritenin kaynağı, toplanması ya da ayrılması— ile ilgili iki sorun tek başlarına siyasal değişme meydana getiremezler. Onlar daha çok istatistikçilerin «bağımlı değişkenler» adını verdikleri şeylere benzerler. Anayasaların, müesseselerin ve iktidar dağılışının önemi, bunlar yapıya ve biçime ilişkin oldukları ölçüde inkâr edilemezler, ama onların önemini de en çabuk politikacılarla yöneticiler —yani, sistemi işleten uzman kişiler anlarlar. Halk yığınları doğrudan doğruya hükûmet çatısının kendilerinin yaşayışları ve yaşarken hayal ettikleri şeyler üzerinde meydana getirdiği pratik sonuçlarla ilgilenirler. Eldeki araç ve yöntemler ulaşılacak somut amaçları gerçekleştirmeye elverişli olmadıkları zaman, halk yığınları yetkilerin yeniden bölüştürülmesini ve müesseselere yeniden biçim verilmesini anlayışla karşılayabilirler. Bundan kuşkusu olan bir kimsenin 1929-34 yılları arasında beliren ekonomik bunalımın siyasal sistemler üzerinde meydana getirdiği dünya ölçüsündeki etkileri hatırlaması gerekir. Tarihsel belgeler de gösteriyor ki, diktatörlükten sorumlu hükûmete, kuvvetler birliğinden kuvvetler ayrılığına doğru —ya da tersine— bir değişme, eşitlikle ayrıcalık, pluralizmle monizm, büyüklükle küçük boyut alternatifleri arasında bir seçme yapmadan önce değil, bir seçme yaptıktan sonra olabilir. Bu alternatifler-

[22] Bkz. s. 79-80.

den tersi bir alternatife geçmek isteyenler, çok kez otoriter yollara başvurmuşlardır, sonucu elde edebilmek için de, kuvvetler birliğinden yararlanmışlardır. Bu da, özellikle ya eski rejimdeki egemen güçler değişmeye şiddetle direndikleri ya da yenilikçiler çabuk değişiklik yapmayı başarıları için geçerli gördükleri zaman olmaktadır. Tersine, bir milletin olgunluğu ve birliği de onun bu büyük değişmeleri diktatörlüğe baş vurmadan ya da hürriyete kıymadan sindirebilme yeteneği ile ölçülür.

DEVRİMİN NİTELİĞİ

İşte, bu büyük değişmelerin sindirilmesi, ve onların gerçekleştirilmesi bakımından, siyasal sistemler arasında önemli bir ayırım yapılabilir. Toplumda evrime öncülük eden, ona yol gösteren bir hükûmetin göreceği işler üzerinde, meydana gelen bu değişmelerin gerek zamanı gerekse konuları çok etkili olur. Hiç bir toplumsal düzen, büsbütün duruk (statik) değildir. Genellikle toplumların bir çoğu hiç belli olmadan sindirilen sürekli bir değişme geçirirler. Ama bir toplumun tarihinde değişmenin hızı pek arttığı zaman, o toplumda girişilen ya da yapılan düzenlemeler de hızlı olur. Elbette, değişmenin her türlüsü toplumda bir gerginlik ve zorlama doğurur, çünkü değişme toplumu yerleşmiş alışkanlıklarından ayırır ve onun kurulu müesseselerini yerinden oynatır. Çok hızlı bir değişme, toplumda gerginliği dayanılmaz bir duruma getirerek onu yıkıma da sürükleyebilir.

Değişmelerin etkisi de, hızı gibi farklı olabilir. Kurulu düzende yapılacak olan bazı değişiklikler yalnız yüzeyde kalabilir. Bazıları ise daha etkili olur ve toplumun temellerini altüst eder. Bir parti, hür ve dürüst biçimde yönetilen bir seçimle rakibini yenince, yeni bir idare kurulur, eski meclis çoğunluğunun yerini yeni bir meclis çoğunluğu alır, yüksek memurlar ve hükûmetin bazı programları değişir. Ama devlet memuriyeti, yargı ve uygulanmakta olan siyasaların ve kararların bir çoğu değiştirilmeden yürütülür. Yeniliklerin yavaş yavaş ve genellikle uyum içinde sindirilmesi, demokratik kuruluşlu devletlerde örnek bir uygulama haline gelmiştir. Daha köklü bir değişiklikte yalnız hükûmet değişmez, hükûmeti kuran anayasal sistem de değişir. Örneğin, 1787'de toplanan Philadelphia Kurucu Meclisi, genellikle belli aralıklarla yapılan seçimlerde çözülen sorunlardan daha esaslı sorunlar üzerinde kafalmak zorunda kalmıştı. Ama, en köklü değişiklik, toplumda

çok büyük karışıklık ve sert çatışma doğuran ve toplumun dayandığı temel yapıya yeni bir biçim veren değişikliktir. Bu mülkiyet biçiminin yerine bir başka mülkiyet biçiminin koyulması, mülkiyet ve servet dağılımında köklü değişiklikler yapılması, büyük bir dinsel ayaklanmanın olması, ya da ötedenberi korunan birtakım kültür değerlerine katı bir biçimde karşı çıkılması, işte böyle eylemler yerleşmiş, kökleşmiş çıkarlara dokunur ve sert tepkiler doğurur. Bu türlü değişmeler siyasal yankılar uyandırmadan özümlenemezler.

En aşırı değişmeler devrimlerdir. Yukardaki tartışmanın ışığı altında, acaba bu deyim ne anlama gelmektedir? Bir grup tutar, bir başka grupun elinden iktidarı anayasal çerçeve içinde, anayasanın tanımladığı ve tarafların kabul ettiği bir yola başvurarak alırsa, bu devrim olmaz. Ama hükûmet gibi anayasa da yeniden yapılacak olursa, o zaman bir devrim meydana gelir. Anayasanın yanısıra toplum da tepeden tırnağa değiştirilirse, devrim daha kapsayıcı bir niteliğe bürünür ve genellikle bir kargaşa çıkar. Sonunda hükûmet, anayasa ve toplum düzeni, böyle paşaya kelle yetiştirir gibi bir anda ve çok çabuk biçimde değiştirilince, devlet ve toplum da, bu itici gücün ağırlığı altında acıdan kıvranmaya ve çırpınmaya başlar. Son üç yüz yıl içinde meydana gelen devrimler bu biçimde ayrılabilirler. Nitekim , 1776'dan 1789'a kadar süren Amerikan Devrimi, hükûmeti ve anayasayı değiştirmiş ama, toplumun dokusuna —ekonomik sistemine— el sürmemiş, onu eski biçimiyle korumaya çalışmıştır. 1640 ve 1688 tarihlerinde meydana gelen İngiliz Devrimi ise, hem anayasayı, hem de hükûmeti değiştirmiştir, bu Devrim, Protestan-Katolik, kilise-devlet ilişkilerinden doğan sorunları çözmüş ve yeni bir şehirli sınıfın, ticaret burjuvazisinin üstünlüğünü pekiştirmiştir. 1789'da başlayan Fransız Devrimi, İngiliz Devriminden de ileri giderek —ekonomi, felsefe ve kültür— alanlarında bütün toplumu kaplayan bir kaynaşma doğurmuştur.[23] Bu dört devrimin en köklüsü olan Komünist Devrimi, Rusya'da 1917'de başlamış ve tarihin yazdığı en etkili ve en geniş toplumsal düzen değişikliklerini meydana getirmiştir.

Belirtmek gerekir ki, bu dört devrimin dördü de, savaşla birlikte yürütülmüştür, yalnız İngiliz Devrimi iç savaşa dönmüş, öbür

[23] Bu, on yedinci yüzyıldaki İngiliz devriminin ilkelerini, yöntemlerini ve sonuçlarını kabul eden Edmund Burke'ün, Fransız Devriminden neden ürktüğünü, ona neden tutucu bir tepki gösterdiğini açıklar

üçü ise hem iç, hem de dış çatışmaya girmiştir İngiliz ve Amerikan Devrimlerinin doğurduğu anayasalarla hükûmetlerin ilerde barışçı yollardan değiştirilebilmesi sağlanmıştır ama, oralarda da ana yapı kurulurken ve devlet anayasal bir temel üzerine oturtulurken başlangıçta zora başvurulmuştur, bunu da unutmamalı. Yalnız devleti değil, toplumu da etkileyen bu üç devrim, yani İngiliz, Fransız ve Rus devrimleri, tek bir adamın ya da küçük bir kliğin eline aşırı yetkiler veren diktatörlük olgusunu meydana getirmişlerdir. Önemli olan şudur ki, toplumsal düzeni değiştirmeyip sırf siyasal değişme ile yetinen Amerikan Devrimi, diktatörlüğe boyun eğmemiştir; öbür ülkeler Cromwell'e, Robespierre ve Napolyon'a, Lenin, Trotksky ve Stalin'e başvurmak zorunda kaldıkları halde, bir Washington ve bir Jefferson Birleşik Devletlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmişlerdir.

DEĞİŞME ÇAĞI İÇİNDE DİKTATÖRLÜK

Az önce açıklanmış olan örneklerden başka, daha yakın zamanlar içinde de köklü bir değişme geçiren milletlerin birer diktatör çıkardıklarını gösteren bir çok yeni örnekler bulunmaktadır. Nitekim, Hitler ile Mussolini, Kemal (Atatürk)ile Nâsır, Castro ile Peron, Mao ile Tito'nun elde ettikleri iktidar, buna tanıklık ederler. Bu olayın sık sık olması, insanı değişme konusu üzerinde bir az daha düşünmeye çağırıyor. Hiç kuşkusuz, sarsıntılar ve çalkantılar geçiren bir topluluk, bir Direktuvar'a, bir Politbüro'ya, bir askerî *junta*'ya ya da başı çeken bir klik içinde kişiliği ile sivrilmiş canlı, atılgan bir «güçlü adam»a boyun eğmeye, yenik düşmeye elverişlidir. Bunun nedeni, bunalım durumlarının doğurduğu pratik zorunluklarda ve psikolojide aranmak gerekir. Büyük sorunlar üzerinde karar vermek zorunda olan bir toplum, önemli ve belki de dönüşü imkânsız tercihlerle karşılaşır. Toplumdaki üyeler hızlı bir değişme döneminin doğuracağı ileri atılışı *(élan't)*, artan gerginliği, serüvenci duyguları ve bunlarla birlikte değişmenin sonucuna ilişkin korku ve kaygıları hep birlikte paylaşırlar. Siyasal bakımdan değişme için belli bir yol çizmek, muhafazakârlık için bir yol çizmekten daha zordur. Değişme, kişinin önüne seçilecek birçok yollar serer. Oysa muhafazakârlık adama tek yol gösterir —elden geldiği kadar, durumu korumaya (statükoyu) sürdürmeye bakar.

Değişmenin tehlikelerini ve kararsızlıklarını azaltmak, bölünmeden doğan güçsüzlüğü gidermek için, bunalıma düşmüş bir top-

lum disiplin altına girmek zorunda kalır ve böylece bozulmuş olan birlik ve dayanışmasını yeniden pekiştirir. Otoriter sistem bir kuvvet kaynağı olarak gözükür, çünkü bu verimli, özü sözü bir ve çabuk işleyen bir sistem sayılır. Çağımızda bu gibi etkenlere prim veren bir çok durumlar görülmüştür. Savaşarak saldırganlıklarına bir çıkış yolu arayan ya da bir yenilginin utancı içlerine yer etmiş olan milletler, diktatörlüğe boyun eğmişlerdir. Uzun süren ve geniş kapsamlı olan bir ekonomik bunalım, kişilerden çoğunun biriktirdikleri akçaları yitirmelerine, işsiz kalmalarına, ya da iflâs etmelerine yol açar, bunun üzerine o kişiler çok tehlikeli, çok katı çözüm yollarını savunanların sözlerini can kulağıyla dinlemeye başlarlar. Ya da gene, eski anılarının, geçmişlerinin övüncü içinde olan, teknolojisi geri bir topluluğun karşısına, üstün makinalar ve bilimsel bilgilerle donatılmış bir başka kültür çıkar. Kendilerini bu yabancı malı yeniliklere uydurmak zorunda kalan, bunlarla birlikte benlikleri kaybolmasın diye geleneklerini de korumak isteyen milyonlarca insan, birbirine açıkça ters düşen iki siyasayı, yani hem dış ülkelere karşı ağır biçimde borçlanmayı, hem de kendi öz kültürünü pekiştirmeyi bir arada yürütmeye çalışır. Bu takdirde ortaya birbiriyle çelişen psikolojik bir durum çıkar. Bağımlı grup, tekniklerini aynen aldığı kimseleri, hem beğenir ve sayar, hem de onlardan korkar ve onlara kırgınlık duyar. Bu da çok kez, siyasal bakımdan kuşatmayı andıran bir durum doğurur.

Gene bu, çağımızın en ilginç bir siyasal sorununa: diktatörlükle milliyetçilik arasındaki ortaklığa ışık tutmaya yarar. Millî devletin kurulması, tek başına, diktatörlüğü ya da demokrasiyi gerektirmez. Oysa, milliyetçiliğin iki yanı ve birbirinden ayrı iki yönü vardır. İç yönü bakımından milliyetçilik, insanları ortak bir bağlılık duygusuyla onların siyasal birliklerine bağlar. Milliyetçilik yalnız birlik duygusu aşılamakla kalmaz, eşitlik duygusu da aşılar, çünkü milliyetçilik dereceleri kabul etmez. İşte, milliyetçilikle demokrasinin bağdaşmaları da bu yolla olmaktadır ve bir çok siyasal önderlerin, örneğin Lincoln, Mazzini ve Masaryk'in neden tam tutarlı birer milliyetçi ve demokrat oldukları, şimdi daha iyi anlaşılmaktadır. Oysa dışardan bakıldığında, milliyetçiliğin bir gruptaki özelliğe ve onu öbürlerinden ayıran niteliğe, önem verdiği görülür. İşte üzerinde önemle durulan bu eşsiz olma, ayrı olma iddiaları —askerî, ekonomik, kültürel etkenlerden ya da bunların karışımından— doğan tedirginlik ve karışıklık çağının kararsızlıkları ile birleşince, grup içindeki saldırganlık kırgınlık duyguları

grupu diktatörlüğe götürür Bu olay yalnız faşizmin ya da komünizmin kucağına düşmüş olan Avrupa devletlerinde değil, batı teknolojisine yetişmek ve kendilerini sömürgecilikten kurtarmak isteyen Lâtin Amerika ve Asya ülkelerinde de meydana gelmiştir.

KORUMADAN REFAHA DOĞRU

Böylece, politika alanının genişlemesine rağmen, gerek bugün ve gerek yarın, insanlığın siyasal sorunlarına çözüm bulabilmek için, gene aynı alternatifler arasında bir seçme yapmak ve aynı temel kalıpları belki daha karışık biçimler altında işlemek gerekecektir. Politikanın alanı genişledikçe, devletin ufukları da genişler ve hükûmetlere daha çok ödevler düşer. Bir tepeyi tahkim etmekle aya roketler fırlatmak, bir nehir vadisini ya da kenti kontrol altına almakla bir gezegeni düzenlemek, bir azınlığın yönetime katılmasını sağlamakla herkese eşit haklar ve hürriyetler tanımak arasında dağlar kadar fark vardır. Bunları sağlayacak yollar ve araçlar pek ayrıntılı olabilir ve değişebilir; ama önemli ilkeler öyle değil, onlar değişmezler. İnsanlık gene de bir seçme yapmak, ya da bir bölük insana öbürleri için seçmeler yaptırmak zorundadır. Tehlike önemlidir, küçümsenemez, çünkü tarihte kötü hükûmetle, iyi hükûmet arasında aynı oranda artış olmuştur. Nitekim, Hitler yaptıklarıyla Attila'yı bastırmıştır, ilerde bir başka tiran da çıkar onu bastırabilir.

Devlet insanoğlunun korunma ihtiyacından doğmuş, bu da kuvvetin örgütlenmesini gerektirmiştir. İnsanın hayatına ve organlarına karşı, içerden ya da dışardan yönelecek olan tehditleri savuşturmak için, hükûmet önce kuvveti yığmaya bakar, sonra da onu tekeli altına sokar. Ama tarih açısından devletin gördüğü işler, koruma ve düzeni sağlama işlerinden refah işlerine doğru ilerlemiştir.* Ancak bu, devletin artık üyelerini koruma ödevini bıraktığı ya da ondan vazgeçtiği anlamına gelmez. Tersine, Koruma ödevini yapmayan bir devlet, devlet olmaktan çıkar. Ama, devlet can güvenliğini sağladıktan sonra, iyi yaşayışa yönelmelidir. İşte, devletin görevlerinde meydana gelen bu değişme, devlet kurucuları için çetin bir sorun ortaya çıkarmıştır. Kuvvet ya da iktidar refahla nasıl bağdaşacak? Refah geniş bir kavramdır. Maddî, manevî dirlik ve esenlik ve bir uygarlığı kuran bütün değerler sistemi, bu kavramın için-

---

Bkz. Böl. 3, 67, 84, 91 *(Çevirenin Notu)*

dedir. Böyle düşüncelerle politikanın sorunları çıkış noktasından varış noktasına, yani can güvenliğinden etik bir ülküye aktarılmış olur. Devletin kuruluşu, toplum yaşayışını koruyacak bir yapının yapılmasına benzer. Bir devlet nasıl insanoğlunun korunma gibi temel bir ihtiyacı üzerine kuruluyorsa, bir ev de öyle kurulur, onu da ayakta tutan temeller vardır. Ama insanlar günlük yaşayışlarını evlerinin bodrumunda geçirmezler. Oturma odası, yerden bir kaç metre yüksekte olur, işte ev halkı hayatı durgunlaştıran ya da canlandıran, kabalaştıran ya da incelten, alçaltan ya da yükselten ilişkilerini burada geliştirir. Politika için de bu böyledir, ya da böyle olabilir. Hiç bir devlet temelsiz olamaz ve boşlukta duramaz. Temel hep gereklidir. Ama temelin görevi de, insanın siyasal yaşayışını içine alan ve onu uygarlaştıran yapının çatısını ayakta tutmaktır.

Gerçekte devletlerin her zaman bu ülküye erişemedikleri ve bazan ondan bile bile ayrıldıkları pek açık bir şeydir. Nitekim, bodrum katından yukarıya çıkamamış ve uyruklarını orada kalmak zorunda bırakmış olan nice hükûmetler görülmüştür, ve hâlâ da görülmektedir. Dahası var, kargaşa, anarşi içindeki bir dünyanın savaşı andıran politikası bütün devletleri, refah işleriyle ilgilenenleri bile, yeniden can güvenliğine önem ve öncelik vermek zorunda bırakınca, insanlık da bombadan korunmak için sığınağa koşmakta ve oturma odasından fırlayıp bodruma inmektedir. Demek ki, devlet elindeki kuvveti insanların ulaşmaya çalıştıkları etik ülkü yararına kullanmak zorunda olduğu halde bunu beceremememekte, kuvveti o ülküye bağlamayı başaramamaktadır. Dünkü uşak, bir de bakarsınız bugün efendi oluverir. Devleti kuran iktidar, yöneticilerin elinde onların iradelerini bütün topluma zorla kabul ettirmeye yarayan bir araç haline geliverir. Bu durumda, onların kurdukları rejim bir zorbalık rejimi olur; monizm'le birleşince totaliter bir sistem doğurur. Onun için, kurulacak olan monist bir devlette iktidarın sınırlarını taşmamasına ve bu iktidarın refah hizmetlerini görmek gibi yüce bir amaca yönelmesine çok önem vermek gerekir. Yoksa, monizmin pluralizm karşısında hiç bir üstünlüğü ve değeri kalmaz. Kişi kargaşadan, anarşiden kaçıp kurtulayım derken, neden zorbalığın kucağına düşsün?

Öyleyse, birinci sorun, iktidarı denetim altında tutarak ve onu otorite biçiminde meşrulaştırarak örgütlemek; toplumu da devletin aracılığıyla, otoriter yollara başvurmadan kışla yönetimine

çevirmeden birleştirmektir. İşte, insana hürriyetle diktatörlük arasında bir seçme yapma olanağını sağlayan üçüncü temel sorun budur. Hürriyeti güvence altında tutmanın kesin bir yolu, yordamı yoktur. Gerçi hür bir siyasal toplumu işletmek güçtür ama, olanaksız değildir. İktidarı amacından saptırarak hürriyeti büsbütün ortadan kaldırmak da, pek zor bir iş olmasa gerek, bu konuda en çok bir takım koşullar koyulabilir, bunlara uyulursa iş kolaylaşır, hürriyete kavuşma olanağı artar ve hürriyetsizlik olanağı da azalır. Söz konusu koşulların gerçekleşmeleri de eleştirme ve muhalefet etme hakkını hükûmetin ana yapısı içine yerleştiren bir anayasal sistem kurmaya bağlıdır. Ayrıntılarıyla uygulanacak olursa, bu ilke kendini uygulama alanında genel oy, belli aralıklarla yapılan seçimler, iki ya da çok partinin bir arada bulunmaları, ve yine siyasal birlikler (topluluklar) kurma olanakları biçiminde gösterir. İşte, böyle koşulların gerçekleşmeleriyle, hürriyet, özel birliklerin (toplulukların) birbiriyle çekişmelerini ve devletle genel olarak yarışmaya girmelerini isteyen ve bu ilkelere dayanan pluralist görüşten, daha iyi güvence altına alınmış olur.

POLİTİKA VE İYİ YAŞAMA

Sözü edilen bu denetleme müesseseleri, hürriyet politikasının temel unsurları oldukları halde, bunlar refah politikasını sağlayamazlar. Gerçi hürriyet biçimsel düzenlemelerle sağlanabilir ama, refahın amacı, izlenecek siyasaları, programları kararlaştırmaktır. Bu gibi kararların hem özü, hem de alınış biçimleri devlet felsefesinin içinde olmalıdır, çünkü gerçekleştirilen amaçlar, kullanılan araçlardan daha az önemli sayılamazlar. Öyleyse, monist devletin ödevi de somut bir etik ülkü ortaya koymak ve toplumu ona göre birleştirmektir. Yoksa, refaha öncelik tanınacağı yerde, iktidara öncelik tanınmış olur —o zaman da Augustine'in sorduğu şu soruya karşılık verilemez: Adaletten yoksun bir devlet büyük bir soygun çetesinden başka nedir? Ama, Temel Sorunların ikisi, yani, birincisi ve ikincisiyle izlenecek siyasalar ve uygulanacak program konuları arasında doğrudan doğruya bir ilişki bulunması, bir tesadüftür. Devlet bir program yürütmeye başladığı zaman, bununla yurttaşların ya bir bölümüne ya da hepsine hizmet etmiş olur. Hizmetin elverişliliği ve bu hizmetten yararlanacak olanların gösterilmeleri ya da seçilmeleri ise, bir takım tartışmalar doğurur Örneğin, devlet ucuz konut sağlamak amacıyla büyük projelere girecek

mi, girmeyecek mi? Girecek ise, bu konutları kimlere verecek? Devlet, insanoğlunun doğumundan ölümüne dek karşılaşacağı ekonomik ve fizyolojik bütün büyük riskleri kapsayıcı nitelikte, sosyal güvenlik programlarına girişecek mi, girişmeyecek mi? Girişecek ise, bu yardımlardan kimler yararlanacak; ve bu malî olanaklar nasıl bölüştürülecek?

Toplum için, bu gibi sorunların hürriyetten daha başka anlamları vardır. Bunlar devletin bir sorumluluk, bir ödev yüklendiğini gösterirler; örneğin devlet mal ve hizmetlerin adil biçimde dağıtılmasında etkili olmalıdır; hiç kimseyi belli bir yaşama düzeyinden daha aşağıya düşürmemelidir; herkesin, toplum içindeki yerini kendi çalışması ve kendi çabası ile yükseltmeye yarayacak özendirici yollara başvurmalıdır. Bu demektir ki —servet, gelir, sosyal güvenlik ve hayat düzeyleri arasında görülen büyük eşitsizlikler— sosyal ve ekonomik ayrıcalıklar da, artık belli bir sınıfa ya da kasta tanınan siyasal ayrıcalıklar kadar istenmeyen bir şey olmaktadır. Başka söyleyişle, bu, eşitlik ilkesinin pekleşmesidir. Toplumun yönetimini üzerine almış olan devlet, acaba bu hayat yarışını eşitlikle hürriyeti birleştirecek biçimde nasıl düzenleyebilir? Eğer devlet yarışın başında herkesi eşit çizgide tutabilirse; daha yetenekli olanlara ödüller verebilirse; ve her yarışmacının en az bir ödül almasını sağlayabilirse, bunu yapabilir. Bu ölçütler (kriterler) refah sınavını başarmaya yetecektir. Hatta, bu ölçütler, bireyin hak ve ödevlerini toplumun hak ve ödevleri ile harman ederek sosyal adalet anlayışına giden yolu da gösterirler. Bunu gerçekleştiren iktidar, hem tehlikeli olmaktan çıkar, hem de ahlâkî bir meşruiyet kazanır. Bir milletin ulaştığı uygarlık düzeyi de, onun bu ölçüye yaklaşma derecesine göre ölçülür. Tersine, iktidarın refahın önüne geçirilmesi ve sosyal adaletin hiçe sayılması da, insanlık dışı bir davranışın göstergesi olur.

Son olarak, bu kitabın başında açıklanmış bulunan güçlüğün, ancak bu anlayışla çözümlenebileceği söylenebilir. Görüldüğü gibi, insanlar, birbirinin karşıtı olan iki dürtünün, yani, işbirliği ve rekabetin etkisiyle gruplar halinde toplanmışlardır. Ne var ki, bu iki dürtüyü uzlaştırmak ve onları aynı yapı içinde birbiriyle kaynaştırmak, ötedenberi bir sorun olmuştur. Belki de bu soruna, hürriyet ve eşitliği onlardan daha üstün olan refah kavramı altında birleştirerek bir çözüm bulunabilir. İnsanlar devlet mekanizmasıyla eşitliğe ulaşırken elseverlik, yardımseverlik ve dayanışma duygusu

gösterirler. Muhalefet ederken ve kişisel yararlarını kollarken de bencil, rekabetçi, ve bireyci kesiliverirler. Her iki ilkeyi dengede tutmak ve temel sorunların çözümünde onlardan yapıcı biçimde yararlanmak devlet adamlığı, devlet yöneticiliği bilgisini gerektirir. Mutlu ve iyi yaşayış, hükûmetin elindeki iktidar bu ülküye hizmet ettiği zaman doğabilir ve politika san'atı da ancak o zaman ahlâka ulaşmak için çıkılmış bir yolculuk haline geliverir.

BİBLİYOGRAFYA

Pişmemiş, hamur ekmek dişlere zararlıdır, pek yumuşak, hamur kitaplar da öyle, onlar da insan aklı için zararlıdır. Politika bilimini anlamak için seçkin düşünürlerin hiç eskimek bilmeyen eserlerini incelemek gerekir. Bu klâsik eserlerin hepsinin, ya İngilizce asılları ya da çevirileri vardır —Örneğin bunların Everyman's Library (E. P. Dutton + Co Inc., New York ve J. M. Dent + Sons, Ltd. London) ya da Modern Library (Random House, New York) yayınevlerince yayımlanmış çeşitli baskıları kolaylıkla elde edilebilir. Eğer bir klâsik eserin öbür baskılarından üstün olan bir baskısı daha varsa, bu bibliyografyada yalnız ondan söz edilmiştir. Batı geleneğinde, politika bilimi Herodotus ve Thucydides'in *Histories* adlı eserleriyle doğmuş ve daha sonra filozoflar eliyle geliştirilip olgunlaştırılmıştır. Konunun temel ilkeleri, Eflâtun'un (Plato'nun) şu dört diyaloğunda ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir: *Crito*, *Statesman* (Devlet Adamı), *Republic* (Devlet), ve *Laws* (Yasalar). Bunların en ünlüsü *Republic*'dir; eserin mantığa uygun bir sistematiği, edebî, akıcı bir dili ve analiz gücü vardır. Eflâtun'un metafizik ve politika bilimi alanlarındaki mutlakçı görüşünü ve elitçi varsayımlarını, hem tutanlar, hem de eleştirenler olmuştur. *Republic* adlı eserin aslına en uyun ingilizce çevirisini A. D. Lindsay yapmıştır. eseri Lindsay'in bir önsözü ile Everyman's Library yayınevi yayımlamıştır. Aristo'nun *Politika* eserinde daha ılımlı bir devlet felsefesi açıklanmış, hükûmetlerin gerçek işleyişlerine ilişkin karşılaştırmalı çözümleme (analiz) yöntemi, ustalıkla kullanılmıştır. *Politika* adlı eseri, Ernest Barker notlu ve açıklamalı olarak ingilizceye pek güzel çevirmiştir. *(New York:* Oxford, 1946).

Yeteneklerini düşünceden çok eylem üzerinde toplamış olan Romalılar da, hükûmetle ilgili maddeler ortaya koymuşlar, ama bunu inceleyecek yöntemi işleyip geliştirememişlerdir. Ancak, güçlü tarihçi Tacitus'un *Annals* eserinde, otoriter rejim politikasıyla ilgili pek değerli gözlemlerde bulunulmuştur. Hıristivanlığın siyasal düşünce üzerindeki etkileri en güzel biçimde Augustine ile Thomas Aquinas'ın eserlerinde görülür. Augustine'in batı Roma İmparatorluğunun çöküşü sırasında yazdığı *City of God* (Tanrı Sitesi) adlı eserinde, Kilise felsefesinin temelinde yatan çift ölçülü değerler, ana çizgilerivle açıklanmıştır. Aquinas'ın *Summa Theologica*'sında, ortaçağ felsefesi in bu en başta gelen eserinde, politikanın, ahlâka ve kanunlar hiyeiçinde de en yüksek, yüce kanuna bağlı olduğu kabul edilmiştir.

On altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyılların —siyasal kaynaşma dönemlerinde— politik düşünce alanında daha değişik nitelikte temel eserler meydana getirilmiştir. Machiavelli'nin *Prince* (Prens, Hükümdar) ve *Discourses* (Söylevler) adlı eserleri (bunların ikisi de, Modern Library yayınevince basılmıştır) çağını gerçekçi bir gözle yansıtan, çağdaşlarından daha yüce ülküler besleyen ve kendinden sonrakilerin çoğundan daha az hayallere kapılan bir bilginin ve bir diplomatın öz, arı gözlemlerini içine almaktadır. Thomas Hobbes'un *Leviathan*'ı ise, psikoloji ve ahlâkı mutlak bir siyasal felsefeye bağlayan çok güçlü bir eserdir, ama bu eser teoloji konusunda polemiklerle son bulmaktadır. Eserin siyasal bölümünde herkesin kendi başına karar vereceği temel sorunlara ilişkin birtakım görüşler ve varsayımlar bulunmaktadır. *Leviathan* ile ondan kırk yıl sonra yazılmış olan John Locke'un *Second Treatise of Civil Government* adlı eseri arasında uslûp, mizaç ve amaçlar bakımından dünya kadar fark vardır. Mülkiyet üzerindeki tartışmasıyla tutucu düşünürler katında yer alan Lacke, kişi haklarına —zorbalığa karşı direnme hakkına— önem verdiği ve yürütmeden çok yasamanın üstünlüğünü haklı gösterdiği için, Liberal demokrasinin kurucusu olmuştur.

Mutlak monarşiye karşı yükselen itiraz sesleri, on sekizinci yüzyılda iki klâsik eser meydana getirmiştir. Karşılaştırmalı yöntemi kullanan ve kuvvetler ayrılığı ilkesini işleyen Montesquieu'nün *Spirit of Laws* (Yasaların Ruhu) kitabı, değerli bir eserdir. Bu eseri bir önsözle İngilizceye Franz L. Neumann çevirmiş ve Hafner Classics (New York : 1943) Yayınevi de yayımlamıştır. Rousseau'nun ateşli yazıları *Social Contract* (Toplum Sözleşmesi) adlı eserinde son noktasına ulaşmıştır, eserin büyük bir bölümü akla, sağduyuya uygundur ama, eserde Rousseau'yu izleyen düşünürlerin birbirine karşıt düşüncelerine aynı derecede esin kaynağı olan mantık dışı sapmalar, şaşırtıcı kavramlar da bulunmaktadır.

Amerikan, Fransız ve Sanayi Devrimlerinin açtıkları çığır, siyasal düşünce yönünden pek verimli olmuştur. Kimi eserler taşıdıkları değer ya da uyandırdıkları geniş etki yüzünden öbür eserlerden daha uzun ömürlü olmuşlardır. Burke'ün değişme sürecine karşı takındığı tutucu tutum, söylevlerinde ve *Reflections on the French Revolution* (Fransız Devrimi üzerinde Düşünceler) adlı eserinde parlak, canlı bir uslûbla dile getirilmiş ve söz konusu eserde politika bilimiyle ilgili değerli sözler yer almıştır. Aşırı sağ felsefenin temel ilkelerini içine alan Hegel'in *Philosophy of Right* (Hukuk Felsefesi) adlı eserinde, tutuculuktan farklı olan gericilik felsefesine yer verilmiştir. Hamilton, Madison ve Jay'in New Yorkluları, Birleşik Devletler, Anayasasını onaylamaya ikna edebilmek için yazdıkları *Federalist* yazıları, duru bir analizin, tarih bilgisinin ve kesin bir muhakeme gücünün bir araya toplandığı yazılardır. Liberalizmin en soylu yönleri hiç bir yerde John Stuart Mill'in *Essay on Liberty* eserindeki kadar eksiksiz biçimde tanımlanamamıştır, bu özlü şaheserdeki evrensel hoşgörü ve hatta içindeki çelişmeler yazarın açık fikirli oluşunun ve insanlık duygularının bir kanıtıdır. Mill'in bu iki eseri ve *Utilitarianism* (Faydacılık) felsefesini, Everyman Library basmıştır.

Liberal demokratik ülkülere ve müesseselere karşı aşırı soldan ve aşırı sağdan gelen saldırılar, genellikle doğmatik bir biçimde açıklanmıştır. Karl Marx, *Communist Manifesto*'da (Komünist Bildirisinde) politikanın temellini ekonomik ilişkilerin meydana getirdiğini iğneleyici sözlerle açıklamış ve tarihsel genellemeleri bir propagandacı gibi bozup değiştirerek birbirine karıştırmıştır. Marx'ı izleyenler arasında, Lenin'in *State and Revolution* (Devlet ve İhtilâl) ve Troçki'nin *History of the Russian Revolution* (Rus İhtilâlinin Tarihi) adlı eserlerinde, ihtilâl konusunda ustalıklarını ispat etmiş olan bu iki kişinin kendi anlayışlarına göre, geçmişte ve gelecekte zor kullanarak hükûmet devirme teknikleri açıklanmaktadır.

Düşüncenin yerine eylemi ve aklın yerine de duyguyu, heyecanı geçiren Faşizm, pek tutarlı olmayan, yani, ancak Hegel'in fikir babalığını yaptığı ölçüde bir felsefe kurabilmiştir. Burada, içindeki düşüncelerden çok, onları yazanların adları dolayısıyla önemli sayılan iki metinden daha söz edilebilir. Mussolini'nin *Social and Political Doctrine of Fascism* (Faşizmin Sosyal ve Siyasal Doktrini) adlı yazısında önderliğini yaptığı akımın özellikleri özlü olarak anlatılmıştır, Hitler'in iktidara gelmeden birkaç yıl önce yayımlanmış olan eseri *Mein Kampf* (Kavgam) (New York : Reynal and Hitchcock, 1939) ırkçılık ön yargısını ve yetenekli bir egomanyağın doğuracağı tehlikeleri küçümsemenin, nelere mal olduğunu gösteren ölmez bir belgedir.

George H. Sabine'nin *History of Political Theory* (New York : Holt, 1950) adlı eserinde belli başlı siyasal düşünce akımları, tarihin akışı içinde ele alınmış ve tek ciltte pek güzel biçimde anlatılmıştır.

Siyasal bilimin niteliğini modern açıdan inceleme teşebbüsleri siyasal bilimci olmayan bilim adamlarıyla başlamıştır. J. A. R. Seeley, *Introduction to Political Science* (Siyasal Bilime Giriş) (London : Macmillan, 1919) bu eser, görmüş geçirmiş bir tarihçinin eseridir, *History of the Science of Politics* (Politika Biliminin Tarihi) adlı eser de, F. Pollock gibi tanınmış bir hukukçunun kaleminden çıkmıştır. Harold J. Laski, *The Grammar of Politics* (London : Allen and Unwin, 1925) adlı eserini henüz pluralist görüşü savunduğu yıllarda yazmıştı. Pluralist görüş açısından yazılmış iki ünlü kitap daha vardır, bunlar sosyolog Robert M. MacIver'ın *The Modern State* (Çağdaş Devlet) (London : Oxford, 1926) ve *The Web of Goverment* (New York : Macmillan, 1951) adlı eserleridir. Harold D. Lassweil'in *Politics : Who Gets What, When, How* (New York, London : McGraw Hill, Whittlesey House, 1936) adlı eserinde, Freud'un psikanaliz yönteminden yararlandığı ve siyasal bilimi iktidar açısından ele aldığı görülmektedir. Marksistlerin tartışmalı bir duruma soktukları bir konuyu Charles A. Beard, *Economic Basis of Politics* (New York : Knopf, 1945) adlı eserinde akla uygun biçimde ele almış ve aydınlatmıştır.

Birtakım ülkelerin hükûmet sistemleri değişik biçimlerde karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Birinci yöntemde, ülkenin hükûmet sistemi bir bütün halinde incelenerek, öbür sistemlere de aynı usul uygulanmaktadır. Sonra, bunlar birbirleriyle karşılaştırılarak sonuçlar çıkarılmaktadır. Bu yöntemin en iyi örneği, James Bryce'ın *Modern Democracies* (New York : Macmillan,

10) adlı eseridir. İkinci yöntemde ise; konu başlıklara ayrılarak incelenmekte ve her başlık altında çeşitli ülkelerin deneyleri tartışılmaktadır. Bu yaklaşma örnek olarak da Carl J. Friedrich'in *Constitutional Goverment and Democracy* (rev. ed. Boston : Ginn, 1950) adlı eseriyle, benim *The Democratic Civilization* (New York : Oxford University Press, 1964) adlı eserim gösterilebilir.

Son olarak ,ya belli bir konuyu ele alan ya da yakın bir bilim dalına ışık tutan ve siyasal bilimciler için önemi bulunan birkaç kitaptan daha söz etmek gerekir. Tocqueville'in *Democracy in America* adlı eseri, yetenekli bir Fransızın, Jackson zamanındaki Amerikan hükûmetinin biçimi üzerinde —Eski Dünya gözüyle yazılmış bir roman— esaslı bir incelemedir. İlk basıldığı zaman realizm alanında öncü bir eser sayılmış olan Walter Bagehot'un *The English Constitution* adlı kitabında, hâlâ çözüm bekleyen birçok sorunlar görülmektedir. Bagehot bu eserini, Amerikadaki İç Savaş sırasında yazdığı için, Amerikan sisteminin güçlü yanlarından çok, güçsüz yanlarının etkisi altında kalmıştır. Bununla birlikte, Bagehot'un Woodrow Wilson ve öbür yazarlar aracılığıyla Birleşik Devletler fikriyatı üzerinde az etkisi olmamıştır. Kitabın World Classics yayınları arasında çıkan baskısında (New York :. Oxford, 1942) Bagehot'un ikinci basılış için yazdığı önsöz ile Lord Balfour'un bir incelemesi bulunmaktadır. Howard L. McBain'in *The Living Constitution (New York : Macmillan, 1937* adlı eseri de, aynı geleneği sürdüren ve biçimlerin arkasındaki gerçekleri araştıran bir yirminci yüzyıl bilim adamının yaptığı özlü ve önemli bir incelemedir.

Hem eylemi, hem de düşünceyi ilgilendiren yazılar yazmış olan çağdaş filozoflar arasında, gerek John Dewey gerek A. D. Lindsay arkalarında ölmez nitelikte eserler bırakmışlardır; örneğin, Dewey'nin *The public and Its Problems* (New York : Holt, 1927) ve Lindsay'in *Modern Democratic State* (New York : Oxford, 1947) adlı eserleri, Siyasal bilimle ekonomi arasındaki ilişkilerden doğan sorunlar da, Joseph Schumpeter'in *Capitalism, Socialism, and Democracy* adlı eserinde ustaca ele alınmıştır. Tarihin ilham perileri de eksik değildir. Biri İsviçreli biri de İngiliz olan bu tarihçilerin, her kitap listesinde yer alması «gereken» ki ilgi çekici eserleri vardır. Bunlardan biri, Jacob Burckhardt'ın denemelerini ve ders notlarını içine alan ve ingilizce olarak yeniden yayımlanmış bulunan *Force and Freedom* (New York : Pantheon Books, 1943) adlı eseridir, öbürü de Arnold Toynbee'nın *Study of History* (D. C. Somerwell tarafından kısaltılmış baskı, iki cilt, New York : Oxford, 1947 - 57) adlı eseridir.

DÖNEM	Birinci Sorun		İkinci Sorun		Üçüncü	Sor
	Ayrıcalık	Eşitlik	Monizm	Pluralizm	Otoriter Hükûmet	Denetlenebile
İ. Ö. 10 uncu Yüzyıldan İ. Ö. 4 üncü Yüzyıla kadar	Yunan Monarşileri ve Oligarşileri Eflâtun ve Aristo'nun Eşitsizlik Doktrinleri		Yunan Polis'i Eflâtun ve Aristo'nun Felsefeleri		Yunan Monarşileri Tiranlıklar Oligarşiler Isparta : Eflatun'un Devleti	Atina Demokr
İ. Ö. 3 üncü Yüzyıldan İ. S. 4 üncü Yüzyıla kadar	Yunan Roma Dünyasında Kölelik	Stoisizm Roma'da Pleblerin patricilerle eşit haklara kavuşması Roma'da Yurttaşlık kapsamının genişlemesi İsa'nın Öğretisi	Roma Cumhuriyeti Constantine'in ihtidasına kadar Roma İmparatorluğu		Roma : Sezarizm İmparatorluk Bizans İmparatorluğu	Roma Cumhur yasası
İ. S. 5 inci Yüzyıldan 14 üncü Yüzyıla kadar	Toprak Köleliği, Feodalizm	Kilisede Meslek Olanakları	Papalık Buyrultusu Unam Sanctum	Papa I. Gelasius, «İki Kılıç» Devlet Kilise İkiliği Korporasyonlar, Loncalar, Üniversiteler	Feodalizm Kilise Hükûmeti Soylular İktidarı	Anglo-Sakson Magna Carta İngiliz Parlâm
15 inci Yüzyıldan 17 nci Yüzyıla kadar	Toprak Sahiplerinin Durumu Dinsel Hoşgörüsüzlük	Puritan'lar, - Leveller Tabiî Haklar Doktrinin yeniden ileri sürülmesi Locke	Erastianizm Egemenlik Teorisi Bodin, Hobbes Merkantilist Ekonomi : Tarifeler, Ticaret ve İmalâtın Düzenlenmesi		Mutlak Monarşi : İspanya, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya İngiltere : I. Charles Kralların Tanrısal Hakkı	Papalığın Islah ci Akım Coke, Quaker'l İngiliz İ; Sava İngiliz Parlâm tünlüğü Locke
18 inci Yüzyıl	Burke, Hamilton, John Adams	Rousseau Jefferson, Paine ABD : Bağımsızlık Bildirisi, Haklar Bildirisi		Fransız Fizyokratları Laissez Faire (Bırakınız Yapsınlar) Adam Smith, Milletlerin Zenginliği Bireyci Teoriler	Bonapartizm	Rousseau Birleşik Devle Fransız Devri
19 uncu Yüzyıldan 20 nci Yüzyıla kadar	Hegel Carlyle Nietzsche Sanayi Plütokrasisi : Büyük Servet ve Gelir Eşitsizlikleri Efendi Irk Doktrinleri Tek Parti Sistemi Faşizm, Hitlerizm, Stalinizm Komünist Hükûmet	Bentham Liberalizm Seçme Hakkının Genişlemesi Kütle Eğitimi Köleliğin Kalkması Din Hürriyeti Irk Eşitliği Kadınların Kurtuluşu Refah Devleti Marksçı Teori	Devlet denetimi altında Kilise; Teokrasi Devletin Ekonomiye Müdahalesi Kamu Mülkiyeti, Düzenleme, Sosyal Hizmetler Sosyalizm Komünizm, Faşizm	Manchester Ekonomik Düşünce Okulu Britanya'da Serbest Ticaret J.S. MILL, Hürriyet üzerine Spencer Düzenlenmemiş Kapitalizm Anarşistler Katolik Sosyal Teori Guild Sosyalistleri	Hegel, Metternich Marx Tek Parti Diktatörlükleri : Faşist, Komünist Askeri Rejimler	İngiliz Parlâm form'u Temsilî Demo seleri Belli aralıklarl seçimler Düşünce Hür İki ya da çok leri

L SORUNLARINA İLİŞKİN İNCELEME ÇİZELGESİ

Üçüncü Sorun		Dördüncü Sorun		Beşinci Sorun	
Otoriter Hükûmet	**Denetlenebilen Hükûmet**	**Kuvvetler Birliği**	**Kuvvetler Ayrılığı**	**Küçük Devletler**	**Büyük Devletler**
Yunan Monarşileri Tiranlıklar Oligarşiler Isparta : Eflatun'un Devleti	Atina Demokrasisi	Pers Monarşisi Yunan Tiranlıkları Atina Anayasası		Yunan Polis'i Eflâtun ve Aristo'nun Teorileri	Delian Birliği, Isparta, Atina Emperyalizmi
Roma : Sezarizm İmparatorluk Bizans İmparatorluğu	Roma Cumhuriyetinin Anayasası	Roma Monarşisi Roma İmparatorluğu	Roma Cumhuriyeti Denetler ve Dengeler	Roma Site-Devleti Batı Roma İmparatorluğunun Yıkılışı	Makedonya İmparatorluğu Jus Gentium
Feodalizm Kilise Hükûmeti Soylular İktidarı	Anglo-Sakson Meclisleri Magna Carta İngiliz Parlâmentoları		Feodal Yerinden Yönetim Bölgesellik, Soyluların Yetkileri	Cermen Krallıkları	Şarlman, Kutsal Roma İmparatorluğu Hıristiyan Evrenselliği, İslâm : Haçlı Seferleri
Mutlak Monarşi : İspanya, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya İngiltere : I. Charles Kralların Tanrısal Hakkı	Papalığın Islahı için Konsilci Akım Coke, Quaker'ler İngiliz İ; Savaşı İngiliz Parlâmentosunun üstünlüğü Locke	Mutlak Monarşi Egemenlik Teorisi Bodin, Bacon, Hobbes İngiliz Parlâmentosu	Coke İngiliz Yargıçlarının Bağımsızlığı	Protestan Reformu, Millî-Devlet, Millî-Devlet Egemenliği Otuz Yıl Savaşları XIV. Louis'nin Savaşları	Deniz - Gücü, Keşifler Çağı Grotius : Milletlerarası Hukukun Gelişmesi Sömürgeler
Bonapartizm	Rousseau Birleşik Devletler Anayasası Fransız Devriminin İlkeleri	Rousseau Tek Devletler : Britanya, Fransa	Montesquieu ABD : Federal Birlik, Kuvvetler Ayrılığı	Yedi Yıl Savaşları ABD'nin Bağımsızlığı Milliyetçilik	Kant Emperyalizm Napolyon İmparatorluğu
Hegel, Metternich Marx Tek Parti Diktatörlükleri :	İngiliz Parlâmentosunun Reform'u Temsilî Demokrasi Müesseseleri Belli aralıklarla yapılan hür seçimler Düşünce Hürriyeti İki ... da çok Parti Sistemleri	Kabine Hükûmeti Tek Meclis Sistemi Merkeziyet : Şarta Bağlı Yardım Fonları Tek Parti Diktatörlükleri Emperyalizm	Başkanlık Sistemi İki Meclis Sistemi Mahallî Özerklik Federal Birlikler : İsviçre, Kanada, Avustralya Milletler topluluğu (Commonwealth)	Latin Amerika'nın Bağımsızlığı Türk, Avusturya İmparatorluklarının Güçlerini Yitirmeleri I. Dünya Savaşı Milletlerin Kaderlerini Tâ... Hakkı ... Milliyetçilik ... Sav. Sonuna geldiğe Direnme	İtalya ile Almanya'nın Birliğe Kavuşmaları Milletlerarası Hakemlik Hague Konferansları Milletler Cemiyeti Mill. Çalış. Teşk., Milletlerarası Adalet Divanı Dünya Ekonomisinde Bunalım Hava Çağı, Atom Gücü, Uzay Çağı Birleşmiş Milletler NATO : Bölgesel Örgütler

DİZİN

A

Adalet, 78, 91-92, 142-43, 222, 247, 446-47
Adams Henry, 496 dn.* 17
Aile, 57, 173-76, 183, 422, 429
Ahlâk, 22-24, 39-45, 80 dn. 17, 86-87, 98-99, 292-94
Akatlar, 70
Akla uygunluk, 4-10, 141-42, 146
Alabama, 164, 165, 392
Albalar, 405
Albigenler, 412
Alexander VI, Papa, 434
Almanya (ayrıca bkz Nazizm, Prusya), 12, 70, 72, 73, 95, 111, 206, 264, 268, 284, 314 dn. 29, 360, 368, 396, 408, 411, 425-29, 438, 440, 445, 447, 450, 459, 467, 476, 491
Amfiktiyoni Birliği, 401
Anarşizm, 43-44, 98, 220, 292
Anayasalar, 294 ve son, 301 ve son.
Anayasallaşma, 22, 294 ve son, 301 ve son.
Andeıson, William, 340
Anglikanlar, 195
Antoninus Pius, 135
Antony, Mark, 82, 284
Antwerp, 206, 289 dn. 4
Apelles, 181
Apoikia, 401
Araplar, 89-90, 255, 325, 365, 396, 410, 418, 453
Aristo, 32 dn. 2, 82 dn. 19, 101-103, 110, 139 dn. 1, 141, 171 dn. 2, 182-184, 341, 354, 403, 456, 479, 486-87
Aristokrasi (ayrıca bkz. Elit, Oligarşi), 105-106, 115-116, 286, 335-336
Aristophanes, 117 dn. 23, 181
Arjantin, 82, 260
Arkansas, 164, 392
Arnavutluk, 460, 468
Arnold, Thurman, 223 dn. 17
Askerî örgüt, hükûmetle ilişkisi, (ayrıca bkz. Savaş), 11, 14, 69, 71, 84, 126-127, 243, 255-256, 260-261, 333-34, 337, 393-94, 405 ve son
Atina, 21, 70-71, 81, 117, 204, 280-283, 332-334, 398 dn. 5, 400, 431, 440, 480
Atlanta, 166
Atlee, Clement, 357
Attila, 507
Augustine, 78, 81, 187, 190, 509
Augustus (bkz Ogüst), İmparator,
Aurelius, Marcus, 135
Avustralya, 20, 119, 149, 366, 382, 423, 464, 481-82 496 dn. 18
Avusturya (ayrıca bkz Hapsburglar), 129, 152, 396, 420, 425-27, 440, 460
Ayrıcalık, 101-136, 473, 477, 483
Aztek, 129, 253 dn. 5

(*) dn : dipnot

B

Babil, 253
Bacon, Francis, 337
Bacon, Roger, 325
Bagehot, Walter, 153, 352,
Baptistler, 195
Banda, H. K., 361 dn. 31
Bandaranaike, Bayan, 122 dn. 30
Bantular, 11 3
Barker, Ernest, 69 dn. 2, 487 dn. 11
Barnett, Vali Ross, 392
Batista, Fulgencio, 260
Beard, Charles A., 155
Beethoven, LudWig van, 55
Belçika, 77, 145, 425, 452, 460
Benson, G. C. S., 383 dn. 20
Bentham, Jeremy, 149, 152, 156, 168, 300-301,
Beria, L. 271, 274
Bern, 428
Beytüllâhm, 413
Birleşik Arap Cumhuriyeti, 462
Birleşik Devletler :
- iç savaş, 11, 110, 156, 364, 380-81, 421, 440, 459, 475-76
- Kongre, 165, 230, 304-05, 326, 345, 358-359, 378-79, 392
- Anayasa, 22, 73, 122 dn. 29, 155, 161-62, 198, 294-95, 308 ve son, 378-79
- Bağımsızlık Bildirisi (Demeci), 12, 122 dn. 29, 147, 156, 161, 292, 429, 435
- seçmenler kurulu, 154-59
- federalizm, 8, 13, 20, 154, 163, 330-31, 374-75, 378-380, 429
- dış politika, 11-13, 440-42, 455, 459, 461, 479
- batıya açılan topraklar, 76, 218, 475
- sendikalar, 227-231
- Başkan, 8, 311-312, 345, 352-355, 357-358, 483-84
- ırk ilişkileri, 30, 62, 111, 155-161, 306, 391-393, 422-23
- federe devlet valileri, 352-54, 358
- sınır bölgelerindeki topraklar, 476
- Yüksek Mahkeme, 157, 162-64, 230, 296 ve son, 303-307, 326, 345, 384, 392

Birleşmiş Milletler, 12, 161, 167, 396, 451-54, 469
Bismarck, Otto von, 22, 152, 368, 420, 427, 430
Blumer, Herbert, 109 dn. 11
Bodin, Jean, 198-199
Boniface VIII, Papa, 191
Bourbonlar, 116
Bradley, A. C., 119
Brady, Alexander, 113 dn. 16, 364, 389-91
Brezilya, 30, 110, 260, 418 dn. 24
Britanya, Büyük, (bkz. İngiltere)
Britanya İmparatorluğu, (bkz. İngiliz İmparatorluğu)
Britanya'da Merkezden Yönetim, 375-378
Bukharin, N., 269
Bulganin, N., 272-73
Burckhardt, Jacob, 104 dn. 4, 126 dn. 36
Burke, Edmund, 150, 174 dn. 5
Burma, 260, 430
Burnham, James, 322 dn. 33
Buşmanlar, 113
Butler, Psikopos, 40 dn. 12
Bürokrasi (bkz Yönetim-idare)

C

Cabral, Pedro Alverez, 418 dn. 24
Caesar, Julius (bkz. Sezar)
Calvin, Jean, (bkz. Kalvin)
Campbell - Bannerman, Henry, 357
Canning, George, 150
Caponne, Al, 83, 472
Capualar, 405
Caracalla, 144
Carlyle, Thomas, 105, 174
Cary, M., 71 dn. 8
Castro, Fidel, 457
Caudillo, 260
Cavour, Camillo, 420

Cenevre, 673, 233, 428, 450
Cermen, (**Bkz.** Almanya)
Cervantes, Miguel de, 129,
Cezayir, 452
Cizviter, 173, 428
Chamberlain, Joseph, 378
Charlemagne (**bkz.** Şarlman)
Charles I, Kral, 290, 337
Chase, Başyargıç, 380
Childe, V. Gordon, 71
Chisholm v. Georgia, 303 dn. 18
Chopin, Frédéric, 430
Churchill, John, 434 dn. 2
Churchill, Winston, 168, 358, 471
Cicero, 118, 283, 407
Clark, Jane Perry, 383 dn. 20
Clayton Act, 230
Cleisthenes, 398 dn. 5
Cleon, (**bkz.** Kleon)
Cleveland, Başkan Grover, 224, 349
Clice, Robert, 483
Clodius, 472
Coke, Başyargıç, 337-38
Colbert, 210-11
Cole, G. D. H., 40 dn. 12, 49 dn. 20, 215, 497
Columbus (**bkz.** Kristof Kolomb)
Constantine (**bkz.** Konstantin) İmparator,
Constantinople, 407, 413-14
Constitutionalism, (**bkz.** Anayasallaşma)
Coolidge, Başkan Calvin, 174
Copernicus (**bkz.** Kopernik),
Cortés, Hernando, 253 dn. 5
Cromwell, Oliver, 148, 3337-38, 505
Cynics (**bkz.** Sinikler), 142

Ç

Çan Kay-şek, 260, 269, 452
Çekoslovakya, 135, 426, 430, 465 dn. 19
Çekişme (**bkz.** Rekabet)
Çin, 26, 113, 129, 256 dn. 10, 269, 396, 420, 449, 452, 454, 459, 462, 467-68, 482
Çoğunluk yönetimi, 104-105, 281-82, 293-94, 321-23, 429, 433

D

Dalay Lama, 252
Daniel, Msgr. Play, 192 dn. 16
Danimarka, 30, 501
Dante, 129, 186
Darwin, Charles, 43
Davranışçı bilim, 26-27
Defoe, Daniel, 32
De Gaulle, Charles, 260, 314, 339
De Gobineau, Arthur, 111
Değerler, 21-28, 35, 294, 509-511
Demokrasi (**ayrıca bkz.** Hürriyet, Eşitlik), 12, 104-106, 125 dn. 35, 153 ,160, 226, 250, 279-80, 331 dn. 1, 474-76, 480, 489-91. 495
Demosthenes, 181, 403
Denetler ve Dengeler (**ayrıca bkz.** iktidar, kuvvet, yetki), 294-95, 345
Denizcilik Kanunları, 217
Descartes, 50
Détente, 467
De Tocqueville, Alexis, 156, 189 dn. 13, 205 dn. 2, 308, 441-42, 475,
Devlet (**ayrıca bkz** Hükûmet, Politika, Siyasal Bilim) :
site devleti, 16, 103, 117, 178-79, 279-80, 331-32, 400-403, 420, 431, 440, 469, 472, 479, 492
bölümlendirilmesi, 485-89
hükûmet ve politikadan ayrılması, 65, 80-83, 316, 470
imparatorluk-devleti, 16, 283-84, 333-34, 400, 432-39, 472, 492
görevleri, 13, 15-17, 62, 80, 169-246, 384-85, 393-94, 478-79
milli-devlet, 16, 191-92, 207-209, 335-36, 399-400, 416-460, 469, 472, 493, 500
kökeni, 67-78, 314, 431
bölge-devleti, 12, 461-69
tampon devlet, 440, 460
Devrim :
Amerikan devrimi, 26, 139, 146-47, 292, 339-40, 504-505

belirgin özellikleri, 94-95, 139, 320, 503-506
İngiliz devrimi, 139, 146-47, 290-92, 294, 314, 337-38, 504-505
Fransız devrimi, 22, 26, 86 dn. 22, 124-25, 139, 146-47, 314, 322, 338-39, 504-505
Endüstri devrimi, 180, 201, 216
Rus devrimi, 12, 26, 262-65, 322, 504-505
DeWey, John, 36 dn. 6
Dicey, A. V., 309
Dicle, 70, 408
Diktatörlük (ayrıca bkz. Otorite), 8, 12, 17, 78, 82, 250 ve son, 264 ve son, 236, 317-18, 322, 332-33, 359-61, 367-74, 474, 477, 480, 505-506
Diocletian, 407
Disraeli, Benjamin, 241, 357, 435
Doğa, doğa durumu, 32-33, 42-45, 51-52, 146-147, 209 ve son, 213, 298-300
Dominik Cumhuriyeti, 260
Donne, John, 39
Dred Scott Dâvâsı, 157, 303 dn. 17
Duçe (bkz Mussolini)
Duguit, Léon, 215
Durham, Lord, 435 dn. 3
Dünya Savaşı I, 11, 89, 145, 154, 157, 388 441,42, 447-496
Dünya Savaşı II, 11, 73, 161, 267, 388, 390, 441-42
Düzen, 74 ve son. 443 ve son
Dvorak, Anton, 430

E

EdWard I, Kral, 287-888
Eflâtun, 10 ,25, 32 dn. 2, 49, 82 dn. 19, 92, 95-96, 130-31, 135, 182-83, 194, 401 dn. 8, 479, 486 dn. 9, 499
Egemenlik, 29, 198-99, 207, 225, 289, 335-38, 435-37, 439
EisenhoWer, Başkan Dwight D., 86, 164, 354, 392, 483
Ekonomik teoriler, 9, 35-36, 40-42, 54-56, 130-34, 201-46
Elit (ayrıca bkz. Aristokrasi, Oligarşi), 101-136, 257, 264, 473 ve son
Elizabeth I, Kraliçe, 121, 290, 417, 431, 436
Epikürcüler, 142, 184
Eriha kenti (bkz. Jericho),
Erse, 430
Estado Novo, 389
Eşitlik (ayrıca bkz. Demokrasi), 13-17, 101-107, 137-168, 473 ve son 494 ve son, 509-510
Etat-Generaux (bkz. Genel Tabakalar Meclisi)
Etik (bkz. Ahlâk), politikayla ilişkisi,
Ethiopia (bkz. Habeşistan)
Eupatridae, 117
Eyüp Han, 206

F

Faşizm, 82, 263-64, 268, 318, 361, 389, 491-92
Faubus, Vali Orval, 392
Faysal, 89-90
Fazendeiros, 364
Federalizm, 20, 222, 369, 374, 378-94, 481
Kanada'da, 375, 381-82
İsviçre'de, 75-76, 375, 380
Birleşik Devletlerde, 8, 13, 20, 154, 374-75, 378-86
Fenikeliler, 434
Feodalizm, 118, 289, 334-35, 415
Ferdinand Aragon'lu, 417
Fırat, 70, 408
Filipinler, 464
Filistin, 30, 396
Fizyokratlar, 210-211
Flander, 206
Floransa, 95
Formozo, 260
Franco, Francisco, 82, 260, 261 dn. 13, 276, 491

Frankfurter, Yargıç, Felix, 307 dn. 22
Franklin, Benjamin, 429
Fransa, 22, 26, 86 dn. 22, 112, 147, 152, 210-11, 229, 260, 290, 313-15, 331, 338-39, 341, 375, 407, 410-414, 419-24, 434, 438, 450, 452, 459, 467
Frazer, J. G., 119, 251 dn. 1
Frederik Büyük, 106
Freud, Sigmund, 10. 44 dn. 18
Fribourg, 75, 428
Führer, 330, 368
Fyfe, W. Hamilton, 72 dn. 9

G

Galile, 325
Gama, Vasco da, 418 dn 24
Gandhi, M., 161, 167, 457
Gardner, E. A., 71 dn. 8
Garnizon devlet, 481
Gauleiter, 368
Gelasius I, Papa, 189 ve son
Genç Türkler, 261
Genel Tabakalar Meclisi, 341
Genro, 120
George I, Kral, 355
George II, Kral, 355
George III, Kral, 122 dn. 29, 355
Georgia, 166
Gerontocracy, 120
Gerousia 120
Gestapo (bkz Krupteia)
Ghana, 260, 361
Gibbon, EdWard, 409
Girit, 182
Gladstone, William, E. 135, 357, 435
Goebbels, Joseph, 325
Goethe, 129
Gooch, G. P., 254 dn. 7
Goulart, Joao, 391
Grant, Madison, 111
Gregory VII, Papa, 190
Gresham Kanunu, 212
Grotius, H., 445-46
Guilds (bkz. Loncalar)
Güç (bkz Kuvvet)
Güney Afrika. 30, 112-13, 124, 160, 423-24, 430, 433, 453 dn. 15, 497
Gürcü, 369-70

H

Habeşistan, 449
Haçlı Seferleri, 413-415
Haiti, 361
Haklar, 21, 46-47, 101, 107, 324-27
Hamburg, 206, 289 dn. 4
Hamilton, Alexander, 13, 122, 296 dn. 14, 379
Hammurabi, 253
Hanover, 355
Hanseatic League (bkz. Ticaret Birliği)
Hapsburglar, 116, 125, 371, 420, 425-26
Harada, Saionji, 120 dn. 27
Hastings, Warren, 483
HaWaii, 30, 166, 497
Hayek, Friedrich A., 498
Healey, John, 79 dn. 15
Hegel, G. W. F., 278, 404
Henry IV, İmparator, 189, 190, 285
Henry VII, 417
Henry VIII, 197, 199, 290
Henry Gemici-Denizci, 418
Heraclitus, 42
Helotlar, 127
Herodot, 73, 79, 87-888, 447, 486
Herskovits, Melville J., 68 dn. 1, 72 dn. 10, 109 dn. 11, 114 dn. 18
Hırvat, 372
Hırvatistan, 371, 425
Hinduizm, 123, 167
Hitler, Adolf, 82, 94, 106, 114, 166, 263-64, 267, 277, 311, 330, 336, 361, 368, 372, 430, 471, 491, 507
Hobbes, Thomas, 25, 33, 37, 40, 51 dn. 21, 51 dn. 222, 76, 193-94, 199, 413 dn. 18, 444-46,
Hollanda, 2, 30, 112, 417, 434, 445, 452
Homer, 32, 116-17, 252
Hoover, Başkan Herbert, 312
Hotantolar, 113

Hughes, Başyargıç Charles E., 326 dn. 34
Hukuk :
uygulaması, 74-76, 83-84, 86-87, 347
milletlerarası, 444 ve son
doğal tabii), 141-42, 146-48, 209 ve son, 298-300
Roma, 142-43, 301 ve son
üstünlüğü, 296-98, 301 ve son
kaynakları, 302 ve son
yazılı, 7-8, 303-13
Hükûmet (ayrıca bkz. Politika, Devlet) :
giderleri, 8, 384-85, 393-94
politika ve devletten ayrılması, 65, 80-82, 87, 316, 470
görevleri, 13, 16-18, 67 ve son, 76, 169-246, 383-84, 393-94, 477-79
Hürriyet (ayrıca bkz. Demokrasi), 1-11, 21, 170 ve son, 209, 217 ve son, 279-327, 373-75, 491

I

Irk, 30, 107-114, 157-67, 423-24, 491, 497
Impeachment, 345
Irsî monarşi, 268
İsabella, Kastil'li, 417
Isparta ,120 ,127, 182, 401 dn. 7, 402-403, 440, 481 dn. 4

İ

İhtilâl (bkz Devrim)
İktidar, (ayrıca bkz. kuvvet, yetki)
niteliği, 15-16, 29, 84 ve son, 90 ve son, 96-99, 130-31, 224 ve son, 247 ve son, 292-94, 307-308, 477-78, 483-84, 507-508
ayrılması, (ayrıca bkz. kuvvetlerin ayrılması), yığılması, 15-18, 326, 329-61, 378-80
İngiltere,
aristokrasi, 116, 133
kabine hükûmeti, 338, 352, 535-58
merkez-taşra ilişkileri, 375-78
kilise-devlet ilişkileri, 125, 133, 197, 319
anayasa, 308-313
seçim sistemi, 150-154, 276
endüstriler, 216-17, 222 dn. 15, 435
monorşi, 197, 286-888, 290-91, 319, 326, 355
parlâmento, 33, 133, 150-53, 287-91, 295, 308 ve son., 326, 337-38, 355-58, 377
gücü (kudreti), 434-38, 440, 455, 459, 464
devlet işletmeleri, 236-37
başbakanlık, 309, 355-58
sendikalar, 229-31
İngiltere Bankası, 235
İngiliz, İmparatorluğu, 12, 105, 110, 128, 129, 174, 217, 293, 296 dn. 13, 361, 406 dn. 12, 417
İran, 185, 360
İskender, Büyük, 81, 122, 184, 403, 403 dn. 9
İspanya, 82, 115 dn. 20, 125, 129, 260-61, 290, 406, 410, 417, 426, 434, 440, 459, 480, 491
İsveç, 135, 242, 365, 4445, 479, 501
İsviçre, 20, 30, 72 dn. 10, 75-76, 242, 323, 331, 380, 387, 399, 425, 428-29, 445, 460, 475, 480, 501
İş (ayrıca bkz. Kapitalizm), 52, 55-56, 174, 177, 213 ve son, 233, 237, 241 ve son
İş Uyuşmazlıklarının Değiştirilmesine ilişkin Kanun, 231
İşçi Partisi, İngiliz 231, 234 dn. 22, 235, 356 dn. 29
İvan, Korkunç, 267
İzlanda, 396, 460

J

Jackson, Başkan Andrew, 156, 349
Jackson, Yargıç Robert, 373 dn. 10

James I, Kral, 254
James II, Kral, 197, 254
Jan D'ark, 419
Japonya, 12, 73, 113, 120, 126 dn. 36, 130 dn. 41, 252, 325, 330, 361, 420, 443, 449, 452, 459, 464
Jefferson, Başkan Thomas, 13, 52, 122, 146-47, 167, 198, 218 ve son, 292, 340, 345, 429, 475, 505
Jericho, 70
Jerusalem (bkz. Kudüs)
Jewel, Piskopos, 197 dn. 21
John, Kral, 189, 286
John XXII, Papa, 191
Johnson, Başkan Lyndon B., 121
Junker, 127
Junta, 261
Juvenal, 92

K

Kadınlar ve politika, 13, 121-22, 154, 157
Kalvin, 173, 253, 428
Kamenev, L. B., 269
Kamu hürriyetleri, 324-27
Kamu mülkiyeti, 234 ve son
Kanada, 20, 30, 149, 293, 364, 381, 388, 423-24, 428, 435 dn. 3, 459, 462
Kan dâvâsı, 173
Kansas, 76
Kant, İmmanuel, 148, 168
Kapitalizm, 207 ve son, 221 ve son, 239
Kara müsliüman, 161
Kartaca, 405
Katerina Büyük, Kraliçe, 121
Kemal, Atatürk, 261 dn. 12, 457, 477
Kennedy, Başkan John F., 8, 121, 164, 354, 392
Kent, 289
Kenya, 453 dn. 15
Kerensky, Alexander, 262
Kıbrıs, 430, 455
Kilise-Devlet ilişkileri (ayrıca bkz. Teokrasi), 21, 62, 118, 123-26, 181-82, 186, 199, 203-204, 285-86, 315, 322
Kipling, Rudyard, 111, 435
Kleon, 117
Komünizm, 12, 41, 139, 161, 226, 242-43, 264-277, 361, 368-69, 371-72, 452, 492
Konfüçyüz, 256 dn. 10
Kongo, 77, 452, 455
Konoye, Prens 120 dn. 27
Konstantin, 124, 186, 193, 216, 407, 478
Kopernik, 325
Kore, 260, 454, 462, 483
Korent, 204
Koruma, 67 ve son, 78 ve son, 83, 90-91, 126, 247, 444, 507
Kosta Rika, 331
Kölelik ,13 ,62, 102, 110, 124, 156-57, 421
Kral-Krallık, 70-71, 74-75, 81-82, 104-105, 115, 119, 1999, 218, 254-56, 286 ve son, 336-37, 355, 412
Kristof Kolomb, 418
Kropotkin, Peter, 43-44
Krupteia, 128
Kruşçev, N. S., 268-76, 468
Kserkes, 403
Kudüs, 413, 418
Kutsal Roma İmparatorluğu, 254, 410 ve son, 426, 432
Kuvvet, 62, 79 ve son, 91-92, 96-98, 127, 179, 247, 254-57, 507
Kuzey Atlantik Teşkilâtı, 12, 461, 464, 466-67
Küba, 260, 354, 468

L

La Follette, Robert M., 352
Laissez faire, 36-38, 208 ve son, 221 ve son, 435 ve son
Laski, Harold J., 170 dn. 1, 215, 498
Lasswell, Harold D., 481 dn. 3
Lawrence, T. E., 32 dn. 2, 89
Lehman, Herbert, 352
Lejyonlar, 405
Lenin, I. V., 94, 262, 265-70, 272, 457, 491, 505

Leo III, Papa, 411
Leuchtenburg, William, 53 dn. 23
Levanten, 414
Lewis, İmparator, 191
Lewis'le Clark'ın keşifleri, 220
Liberalizm, 13, 124, 152
Liberal parti, İngiliz, 229, 356 dn. 29
Lincoln, Başkan Abraham, 156, 421, 429, 506
Lind, Andrew W., 109 dn. 11
Lindsay, A. D., 40 dn. 14, 49 dn. 19, 85, 92 dn. 27, 141 dn. 2
Lipson, L., 379 dn. 13
Lipson, E., 335 dn. 4
Lhassa, 253
Llyod George, David, 357
Locke, John, 51 dn. 21, 51 dn. 22, 52, 94 dn. 29, 146-47, 209, 291-92, 337, 341-42, 346, 348
Loncalar, 55 206-207, 215 dn. 13
Londra, 70 dn. 4, 206, 289, 373, 376
Louis XIV, Kral, 210, 336, 434, 471
Louisiana, 164, 392
Luther, Martin, 417
Lutheryanlar, 195
Lübnan, 260, 354
Lüksemburg, 396, 460

M

Macaristan, 272, 425, 450, 446
MacArthur, Douglas A., 8, 483
Macaulay, G. M., 152 dn. 10
Machiavelli (bkz Makyavel), 26, 40, 91 dn. 26, 258 dn. 11, 417, 431 dn. 30
MacIver, Robert M., 15 dn. 3, 170 dn. 1, 215, 303 dn. 16, 320, 488-89, 498
MacMahon, A. W., 387 dn. 25
Madison, James, 131, 172 dn. 4, 307, 340, 343 dn. 15, 346, 354, 361
Magelhaes, Fernão de, 418 dn. 24
Maitland, F. W., 215
Makedonya, 403
Makyavel, (bkz Machiavelli)
Malan, D. F 457
Malawi, 361 dn. 31
Malenkov, G., 271-72
Malthus, 463
Mançular ,129
Mançurya, 482
Maoriler, 423
Mao Tse-Tung, 276, 457
Maraton, 403
Marbury v. Madison, 296-97
Marius, 82 284
Marshall, Başyargıç, 296-97, 384
Marsiglio Padua'lı, 285
Martin, William, 76 dn. 13
Marx, Karl (ayrıca bkz. Komünizm), 9-10, 41, 132, 226, 242, 265, 270, 372, 491
Mary, Kraliçe, 197
Masaryk, T. G., 135, 506
Massachusetts, 229, 298, 343
Maurois, André, 410
Maxon, Yale, 120 dn. 27
Mazzi ', G., 420, 506
McBain, Howard L., 352 dn. 25
McCulloch v. Maryland, 384, dn. 24
McKinley, Başkan William, 121
Medya, Krallığı, 73, 87, 447
Meksika, 253 dn. 5, 260 dn. 17, 418
Mellaart, James, 70 dn. 6
Merkantilizm, 207-208, 211, 435 ve son
Merkez-taşra ilişkileri, 83, 329-32, 362-94, 481-82
Merriam, Charles, 35
Messenler, (bkz. Helotlar)
Metodistler, 196
Metternich, 426-27
Mezopotamya, 70
Mısır, 105, 260, 396, 403, 430, 455, 455 dn. 17, 459, 462
Mısır Kanunları, 217
Michels, Roberto, 322-23
Mikoyan, A., 270
Milano, 368
Mill, J. S., 36 dn. 6, 153-54, 213-14, 216
Milletler Cemiyeti 449-451
Millî-devlet, 128-29, 192, 207-208, 399, 416-458, 468-469, 493, 500
Milliyetçi Parti, 113

Minnesota, 351 dn. 24
Mississippi, 30, 157, 164, 166, 392, 497
Molotov, V., 271-72
Monarşi (**bkz.** Kral, Krallık)
Monizm, 17, 58 ve son, 169-246, 316, 473 ve son, 497 ve son
Montesquieu, 340, 341-42, 346, 348, 355, 378
Montezuma, 253 dn. 5
Mormonlar, 422
Morrison, Herbert, 378
Mowrer, Richard, 193 dn. 16
Muhafazakâr Parti, İngiliz, 229
Mumford, Lewis, 223 dn. 16
Musaddık, 453
Mussolini, Benito, 82, 94, 171 dn. 2, 263-64, 277, 330, 361, 368, 396, 491 dn. 5
Mutlak monarşi, 434
Muvaffakat (**bkz.** Temel anlaşma)
Müessese, 68
Mülkiyet, 130-32, 150, 183, 189, 209, 292
Myrdal, Gunnar, 423 dn. 27

N

Napolyon, 145, 150, 174, 322, 339, 345, 380 dn. 17, 420, 434, 438, 505
Napolyon III, 152
Nâsır, Cemal Abdül, 260, 261 dn. 13, 453, 457, 462
Nasyonal sosyalistler, 112, 160
Natal, 113
NATO (**bkz.** Kuzey Atlantik Teşkilâtı),
Navigations Acts (**bkz** Denizcilik Kanunları)
Nazizm, 82, 112, 161, 263-64, 268, 330, 443
Nebraska, 351 dn. 24
Nehru, 135, 167, 457
Nelson, 345
Neumann, Franzs, 342 dn. 14
New Deal, 386
Newton, Isaac, 52
New York, 161, 386
Nicaragua, 260
Nichols von der Flüe, 76
Nijerya, 382
Nkrumah, Kweme, 316, 457
North, Lord, 218
Norveç, 365
Novus homo, 118
Nuremberg Kanunları, 112

O

Ogg, David, 214 dn. 12
Ogüst, 82, 284, 408
Oligarşi (**ayrıca bkz.** Aristokrasi, Elit), 101-136, 321-23, 473 ve son
Oregon, 376
Organik teoriler, 42-45, 49-50, 53-54
Ortega y Gasset, José, 106
Orwell, George, 97, 495 dn. 16
Osmanlı İmparatorluğu, 425
Otorite (**ayrıca bkz.** Diktatörlük), 15-18, 86 ve son, 93 ve ve son, 103, 146-47, 176, 193, 247-327, 476 ve son, 505 ve son.
Otto Büyük, 411
Oxenstierna, 135
Oy, hakkı, Oy verme (**bkz.** seçme hakkı), 13, 150-58, 355-56, 473-74

P

Paine, Thomas, 146,
Pakistan, 167, 260, 365
Pamerstone, Lord, 435
Panaetus ,142
Panama, 439, 460
Papalık, 188-194, 252, 285-86, 396, 410-415, 426-27, 429, 432
Paraguay, 173, 260, 460
Pareto, Vilfredo, 322-23
Paris, 210, 219
Parlâmento (**bkz. İngiltere**),
Partlar, 408
Partiler, siyasî 30, 307, 314, 317-321 349-352, 356-58, 475
Pasternak, Boris, 77

Paul, Ermiş (St.), 144
Pax Romana (**bkz Roma Barışı**)
Peisistratus, 81, 832
Penn, William, 198 dn. 23
Pericles, 184, 317, 471
Perón, Juan, 82, 260, 457
Perry, Ralph Barton, 23 dn. 4
Pers, 203, 402-403, 431,
Peru, 418
Petro Büyük, 267
Phedias, 181
Philadelphia, 345, 379, 503
Philip Güzel, 191-92
Piggott, Stuart, 4 dn. 1
Pitt, William, 122, 150
Plato (**bkz** Eflâtun).
Plessy v. Gerguson, 162
Pluralizm, 17 ,58 ve son, 170-246, 316, 320, 473 ve son, 497-99
Plütokrasi, 130
Pobyedonosteff, K. P., 125 dn. 35
Polonya, 286, 396, 420, 425, 430, 439, 449, 46, 479
Polis (**bkz.** Devlet),
Politika (**ayrıca bkz** Hükûmet, devlet) :
çözümlenmesi (analizi), 13-19, 470-511
ve antropoloji, 2-3, 4 dn. 1, 9, 42-43, 67 ve son, 108-109, 113-114, 119-120, **160, 397-399,** 485
devlet ve hükûmetten ayrılması, 65 ve son, 470
ve ekonomi, 130-134, 201-246, 382 ve son., 443
ve ahlâk, 22-24, 39-45, **86** ve son, 98-999, 292-94, 507-11
ve hukuk, 298 ve son
ve felsefe, 21-28, 27-28, 51-54
ve fizik, 1-4,
ve psikoloji, 9-10, 24-25, 31-35, 39-41, 50-51, 138
ve toplum, 29-30, 50 ve son, 76-77, 128-130, **169-200, 364-**65, 420-21
Polybius, 142
Pompey, 82, 284
Portekiz, 115 dn. 20, 390, 417, 434, 477 dn. 1
Presbiteryanlar, 195
Price, Margaret, 159 dn. 20
Prusya (**ayrıca bkz.** Almanya), 126-27, 134, 152, 264, 286, 396, 420, 427, 441, 479
Pufendorf, Samuel, 445
Puşkin, A, 129
Pythagoras, 139

Q

Quakerler, 196
Quebec, 366, 381, 424

R

Rasyonellik (**bkz. Akla** uygunluk),
Refah, 242, 244-45, 507-11
Reform, 195 ve son, 417, 427-28
Rekabet ,34-54, 176, 321, 366, 498, 510
Rembrandt, 27
Rhee, Syngman, 457
Rhode, İsband, 396
Ricardo, David, 211-216
Robespierre, M., 505
Roma :
aristokrasi, 115-116,
barışı, 404
meclisler, 71, 283, 330, 332-333, 340, 398 dn. 4, 482
imparator, 62, 82, 252, 284, 334, 411, 412
imparatorluk, 21, 128, 135, 142, 144, 180, 184-85, 284, 333-34, 405-409, 413, 432-33, 478
hukuku, 142-43,
sitesinin kökeni, 70, 333, 400
cumhuriyet yönetimi, 82, 283, 334, 473
Roosevelt, Başkan Franklin D., 86, 311, 352, 358, 384
Roosevelt, Başkan Theodore, 278
Rousseau, Jean Jacques, 22, 40 dn. 12, 49, 51 dn. 21 22, 146, 210, 339

Rusya, Çarlık (**ayrıca bkz. Sovyetler Birliği**), 110, **125, 254, 267,** 286, 396, 420, 429, **441-42, 474,** 479, 495

S

Sabine, George H., 286
Salisbury, Lord, 121
Sào Paulo, 390
Savaş, 9, 12, 67 ve son, 126-27, **203,** 241, 255, 330, 393-94, **405,** 439 ve son, 445-46, 451, 464
Scalapino, Robert A., 176 dn. 6
Schopenhauer, Arthur, 44 dn. 18
Scipio, 142, 405
Seçme hakkı, 150-58, 355-56
Seylan, 122 dn. 30
Sezar, Jül, 82, 283-84, 366 dn. 4, **405,** 410, 483
Shakespeare, William, 7, 31, 49 dn. 20, 117 dn. 23, 119, 129, **254,** 398 dn. 3, 416, 420
Shaw, G. B. S., 430, **438 dn. 7**
Shay Ayaklanması, 379 **dn. 13**
Shepard, W. J., 72
Sherman Anti-Tröst Kanunu, 230
Siegfried, André, 423 dn. 26
Silvester, Papa, 186
Simon de Monfort, 287
Siyonist, 430
Site-devleti (**bkz.** Devlet)
Siyasal Bilim, yöntemi, 13-28
Slovenya, 371
Smetana, 430, 472 dn.*
Smith, Adam, 36, 40-41, 207, 211-12, 216, 498
Smith, Alfred E., 352
Smith, Joseph, 254
Sosyal adalet,241
Sosyalizm, 226 ve son, 234-250, 369-72
Sosyal hizmetler, 234, 240-42, 508-509
Sokrat, 25, 181, 325
Solon, 71
Solothurn, 75
Soloveytchik, G., 76 dn. 13
Somerwell, D. C. 32 dn. 2
Somoza, 260
Sonderbund, 380
Sovyetler Birliği (**ayrıca bkz.** Rusya) :
Komünist hükûmet, 41, 95, 243, 262, 273, 330, 354, 360-61, 368-69, 396, 454-55, 459, 462, 466 ve son, 479, 495, 505
Komünist devrim, 12, 77, 262, 275, 360, 467-68
Sözleşme, Toplum, 51-52, 146-47
Sparta (**bkz.** Isparta)
Spencer, Herbert, 42, 216, 242
Spinoza, B, 19, 325
Stalin, Joseph, 94, 243, 262-63, 265-75, 322, 325 ,360-61, 368-69, 372, 457, 468, 471, 491, 505
Stoddard, Lothrop, 111
Stoikler, 141-42
Strauss, Johann, 426
Strossner, 260
Sudan, 105, 260
Sulla, 82, 284, 405, 483
Suriye, 260
Sümer, 70

Ş

Şarlman, 191, 411

T

Tabiat (**bkz.** doğa).
Tacitus, 72
Taft-Hartley Act, 231
Tawney, R. H., 124
Tayland, 260
Tchaikovsky, Peter, 55
Tek devlet (**bkz.** tüm yapılı devlet).
Teknoloji, 1-4, 9, 12, 27, 243-44, 347, 436, 438, 463, 506
Temel anlaşma, 84, 94-96, 279, 291-94
Tennyson, Alfred, 461 dn. 18
Teokrasi, 104-106, 123-126, 173, 176-77, 251-255, 410 ve son

Thebler, 402, 440
Theodosius, 407
Thomas Aquinas, 415, 471
Thucydides, 117 dn. 23
Tibet, 253, 454, 460, 466
Ticaret Birliği, 289 dn. 4
Tiranlık (**bkz.** Zorbalık)
Tito, Başkan Joseph, 268, 272, 370-372, 457, 492
Toplum, 29-65, 76-77, 128-129, 169, 246, 364-65, 420, 477-79, 499-500
Tordesillas Antlaşması, 434
Totallter sistem, (totalitercilik), 489
Toynbee, A. J., 32 dn. 2, 68 dn. 1, 170, 177 dn. 8
Trevelyan, G. M., 152, 197 dn. 21
Tricolore, 174
Troçki, Leon ,266-67, 274, 505
Trujillo, Rafel, 260
Truman, Başkan Harry S., 8, 483
Tunus, 255, 452
Tüm yapılı devlet, 374 ve son
Türkiye, 89, 260-61, 408, 413-414, 417, 425, 464, 477
Tüzük, 348

U

Udarniki, 41
Ukrayna, 481
Ulster, 365
Unam Sanctum, 191
Uruguay, 399, 460
Utah, 422

Ü

Ürdün, 460

V

Vargas, Getúlio, 389
Vatikan Devleti, 253, 396
Vattel, E. de, 445
Veiiller, 405
Vendetta (**bkz** Kan dâvâsı)
Venedik, 115 dn. 21, 132-33, 289 dn. 4, 414, 418, 434
Versay, 210
Versay Antlaşması, 488, 450
Vespasian, 252 dn. 3
Vespucci, Amerigo, 418 dn. 24
Viet Nam, Güney 260, 454,
Viet Nam, Kuzey, 462
Viktorya, Kraliçe, 154, 431, 435
Virginia, 164, 198, 218-19, 340, 392
Voltaire, 146
Von Gierke, Otto, 215

W

Wagner Act, 230
Wagner, Richard, 430
Waldenler, 412
Wallace, Vali George, 392
Wallas, Graham, 172 dn. 3
Walpole, Robert, 355
Warren, Başyargıç Earl, 162 352
Washington ,Başkan George, 295, 317, 379, 429, 505
Wheare, K. C., 387 dn. 25
William Occam'lı 285
William Orange'lı, 290
Wilson, Harold, 121
Wilson, Başkan Woodrow, 53 dn. 23, 135, 352, 449-450
Wisconsin, 237
Wolfe, Bertram D., 270 dn. 19
Wordsworth, William, 418

X

Xerxes, (**bkz.** Kserkes)

Y

Yahudiler, 112, 126, 365 dn. 1, 396, 429
Yargı (**ayrıca bkz.** Hukuk), 74-75, 79, 341 ve son, 358-59, 446, 448
Yaş, yönetimle ilgisi, 119-121, 157
Yeni Zelanda, 149, 235 dn. 24, 375, 423, 464, 477, 496 dn. 18, 501
Yetki (**ayrıca bkz.** İktidar, kuvvet), 331, 340-41, 344, 347, 359, 362, 374, 381, 383-84, 393-94

Young, Brigham, 254
Yönerge, 348
Yöneticiler (**bkz.** Yönetim)
Yönetim, 287, 347-48, 383 ve son.
Yönetimi, Kamu (**ayrıca bkz.** kamu yöneticileri),
Yönetmelik, 348
Yugoslavya, 243, 266, 369-72, 425, 468, 480
Yunanistan, 430, 464
Yurttaşlık, 15-18, 101-103, 137 son, 157, 279-80

Z

Zeno, 141
Zhukov, Mareşal Georgi, 271-73
Zinoviev, G. E., 269
Zorbalık, 182, 246, 260, 360-61, 367-74, 508
Zurich, 428
Zwingli, 428

Fiyatı : 85 TL.